

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Τμήμα Φιλολογίας

Τομέας Γλωσσολογίας

Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας Βιθυνίας

Διδακτορική διατριβή

Ελένη Παπαδοπούλου

Αθήνα, 2010

Τριμελής επιτροπή:

Μ. Μπαλτατζάνη, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

(σε αντικατάσταση του Κ. Οικονόμου, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)

Ε. Κίγκα, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Α. Τσαγγαλίδης, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Α.Π.Θ.

Επταμελής επιτροπή:

Μ. Μπαλτατζάνη (σε αντικατάσταση του Κ. Οικονόμου)

Ε. Κίγκα

Α. Τσαγγαλίδης

Δ. Δελλή, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Ε. Καρατζόλα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ν. Λαβίδας, Λέκτορας του Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Α.Π.Θ.

Ν. Παντελίδης, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών

*Στους γονείς μου και
στις τριγλιανές γιαγιάδες μου
Ελένη και Μαρία*

Πρόλογος - Ευχαριστίες

Η συλλογή υλικού της παρούσας διατριβής ξεκίνησε το 1995 στη Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής και έπειτα στη Ραφήνα Αττικής, προκειμένου να καταγραφεί και να διασωθεί γλωσσικό υλικό από τους πρόσφυγες της Τρίγλιας Βιθυνίας. Το υλικό αυτό, το οποίο στην πορεία εμπλουτίστηκε από ποικίλες πηγές, αποτέλεσε την αφορμή για την εκπόνηση αυτής της διατριβής με στόχο να περιγράψει το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας Βιθυνίας και να συμβάλει κατά το δυνατόν στη γλωσσική αποτύπωση αυτής της περιοχής του μικρασιατικού χώρου.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή κ. Κ. Οικονόμου για την καθοδήγησή του, τις υποδείξεις και τις επισημάνσεις του κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης και ολοκλήρωσης της διατριβής. Για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν, τις χρήσιμες και καθοριστικές παρατηρήσεις τους, ευχαριστώ πολύ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής κ. Ε. Κίγκα και Α. Τσαγγαλίδη.

Η διατριβή αυτή ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε με την παρότρυνση και τη συμπαράσταση της πρώην διευθύντριας του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων κ. Ελευθερίας Γιακουμάκη. Από καρδιάς την ευχαριστώ για όλα.

Για την υποστήριξη, τις χρήσιμες υποδείξεις της, όπως και για τη χορήγηση ετήσιας εκπαιδευτικής άδειας από την Ακαδημία Αθηνών προκειμένου να ολοκληρώσω τη συγγραφή της διατριβής μου, ευχαριστώ θερμά τη διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων κ. Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω και σε όλους τους συναδέλφους μου στο ΚΕΝΔΙ που πρόθυμα με βοήθησαν, όποτε τους χρειάστηκα. Ανάμεσα σ' αυτούς ξεχωρίζω για τη θερμή της συμπαράσταση και τις πολύτιμες παρατηρήσεις της την κ. Μ. Κωνσταντινίδου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στους συναδέλφους Γ. Κατσούδα, Στ. Μπέη, Χρ. Καραντζή, Ε. Χριστίδου, Μ. Βραχιονίδου, Ι. Μανωλέσσου, Α. Αφρουδάκη και Γ. Τσουκνίδα, που ποικιλοτρόπως με βοήθησαν στη δουλειά μου. Θερμές ευχαριστίες θα

ήθελα να εκφράσω και στον πρώην διευθυντή του ΚΕΝΔΙ κ. Ν. Κοντοσόπουλο για τις υποδείξεις και τις συμβουλές του.

Για τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους ευχαριστώ τους καθηγητές Σ. Τσολακίδη και Μ. Μπαλταζάνη, όπως και τον κ. Murat Gün για τις επισημάνσεις του στα τουρκικά.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Στ. Δημητρακό για την παραχώρηση του αρχείου του και τη βοήθειά του, όπως και την κ. Η. Παπαγεωργίου για το υλικό που μου παρείχε. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στους πληροφορητές, τους οποίους αναφέρω στην εισαγωγή αυτής της εργασίας, όχι μόνο για το γλωσσικό υλικό που μου έδωσαν, αλλά κυρίως για την αγάπη με την οποία μοιράστηκαν μαζί μου τις ιστορίες τους. Θα τους έχω πάντα στη σκέψη μου και θα τους ευχαριστώ.

Για την κατανόηση, την υποστήριξη, τη βοήθεια και τις διορθώσεις τους, ευχαριστώ τους καλούς μου φίλους Ι. Ρεμεδιάκη, Irine Darchia, Ι. Ναούμ, Εβ. Πιερράκου, Ν. Δραμουντάνη και Ι. Σισμανίδη.

Τέλος, ευχαριστώ τον πατέρα μου Γιώργο Παπαδόπουλο που πάντοτε στάθηκε δίπλα μου σε κάθε μου προσπάθεια και τη νονά μου Παρασκευή Μαστραλέξη για την αγάπη και τη συμπαράστασή της.

Πίνακας Περιεχομένων

Πρόλογος – Ευχαριστίες.....	i
Περιεχόμενα.....	iii
Βιβλιογραφία.....	ix
Συντομογραφίες όρων.....	xxi
Συντομογραφίες τοπωνυμίων.....	xxii
Πίνακας φωνητικών συμβόλων.....	xxiii
1 Εισαγωγή.....	1
1.1 Τοπική ιστορία.....	3
1.1.1 Από το αρχαίο Βρύλλειον στη βυζαντινή Τρίγλεια.....	6
1.1.2 Βυζαντινοί χρόνοι - 1922.....	12
1.1.3 Στη νέα πατρίδα.....	17
1.1.4 Το τοπωνύμιο Τρίγλεια.....	18
1.2 Τα ιδιώματα της Βιθυνίας.....	21
1.2.1 Περί μικρασιατικών ιδιωμάτων.....	21
1.2.2 Μελέτες για τη Βιθυνία.....	24
1.2.3 Πληθυσμιακή και εθνολογική διαστρωμάτωση / κοινωνιολογικές παράμετροι που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των ιδιωμάτων της Βιθυνίας.....	25
1.3 Το υλικό.....	38
2 Φωνητική.....	44
2.1 Φωνήεντα.....	44
2.1.1 Αποβολές φωνηέντων.....	45
2.1.1.1 Έκκρουση.....	45
2.1.1.1.1 Έκθλιψη.....	45
2.1.1.1.2 Αφαίρεση.....	46
2.1.1.1.3 Έκκρουση στο εσωτερικό λέξεων.....	53
2.1.1.1.4 Περιπτώσεις μη πραγμάτωσης της έκκρουσης.....	54
2.1.1.2 Συγκοπή φωνήεντος.....	55
2.1.2 Αναπτύξεις φωνηέντων.....	56
2.1.2.1 Πρόθεση.....	57
2.1.2.2 Ανάπτυξη τελικών φωνηέντων.....	58
2.1.3 Τροπές φωνηέντων.....	60
2.1.3.1 Συνίζηση.....	60
2.1.3.2 Στρογγύλωση.....	60
2.1.3.3 Κράση.....	65
2.1.3.4 Από επίδραση υγρών και έρρινων.....	66
2.1.3.5 Από αφομοίωση.....	70

2.2	Σύμφωνα.....	72
2.2.1	Απλά σύμφωνα.....	73
2.2.1.1	Αποβολή συμφώνων.....	73
2.2.1.2	Ανάπτυξη συμφωνικών φωνημάτων.....	82
2.2.1.3	Τροπές απλών συμφώνων.....	83
2.2.1.3.2	Λόγω αφομοίωσης.....	87
2.2.1.3.3	Λόγω ανομοίωσης.....	87
2.2.1.4	Μετάθεση - αντιμετάθεση συμφώνων.....	88
2.2.1.5	Ουράνωση.....	88
2.2.2	Συμφωνικά συμπλέγματα.....	90
2.2.2.1	Αποβολή συμφώνων σε συμπλέγματα.....	90
2.2.2.2	Τροπές συμφώνων σε συμπλέγματα.....	92
2.2.2.2.1	Ηχηροποίηση.....	92
2.2.2.2.1.1	Άλλες περιπτώσεις ηχηροποίησης.....	98
2.2.2.2.2	Ανομοίωση διάρκειας.....	98
2.2.2.2.3	Άλλες περιπτώσεις.....	100
2.3	Απλολογία.....	102
2.4	Τονισμός.....	102
3	Μορφολογία.....	105
3.1	Τα Μέρη του Λόγου.....	105
3.1.1	Άρθρο.....	105
3.1.1.1	Οριστικό.....	105
3.1.1.2	Αόριστο.....	107
3.1.2	Όνομα.....	107
3.1.2.1	Μεταπλασμοί.....	109
3.1.2.1.1	αλλαγή κλίσης.....	109
3.1.2.1.2	αλλαγή γένους.....	109
3.1.2.2	Κλίση ουσιαστικών.....	110
3.1.2.2.1	αρσενικά.....	110
3.1.2.2.2	θηλυκά.....	115
3.1.2.2.3	ουδέτερα.....	117
3.1.2.3	Κλίση επιθέτων.....	119
3.1.2.3.1	Παραθετικά των επιθέτων.....	120
3.1.3	Αντωνυμίες.....	121
3.1.3.1	Προσωπικές αντωνυμίες.....	122
3.1.3.2	Κτητικές αντωνυμίες.....	124
3.1.3.3	Δεικτικές αντωνυμίες.....	124
3.1.3.4	Αναφορικές αντωνυμίες.....	126
3.1.3.5	Ερωτηματικές αντωνυμίες.....	126

3.1.3.6	Αόριστες αντωνυμίες.....	127
3.1.4	Ρήμα	128
3.1.4.1	Γενικές παρατηρήσεις.....	128
3.1.4.1.1	Αύξηση.....	130
3.1.4.2	Κλίση ρήματος.....	132
3.1.4.2.1	Α΄ Συζυγία.....	134
3.1.4.2.1.1	Ενεργητική Φωνή.....	134
3.1.4.2.1.1.1	Οριστική.....	134
3.1.4.2.1.1.1.1	Ενεστώτας.....	134
3.1.4.2.1.1.1.2	Παρατατικός.....	136
3.1.4.2.1.1.1.3	Αόριστος.....	137
3.1.4.2.1.1.1.4	Μέλλοντας μη συνοπτικός – συνοπτικός.....	138
3.1.4.2.1.1.1.5	Παρακείμενος – Υπερσυντέλικος - Συντελεσμένος μέλλοντας.....	139
3.1.4.2.1.1.2	Υποτακτική.....	139
3.1.4.2.1.1.3	Προστακτική.....	139
3.1.4.2.1.1.4	Μετοχή.....	141
3.1.4.2.1.2	Μεσοπαθητική Φωνή.....	141
3.1.4.2.1.2.1	Οριστική.....	141
3.1.4.2.1.2.1.1	Ενεστώτας.....	141
3.1.4.2.1.2.1.2	Παρατατικός.....	142
3.1.4.2.1.2.1.3	Αόριστος.....	145
3.1.4.2.1.2.1.4	Μέλλοντας μη συνοπτικός – συνοπτικός.....	148
3.1.4.2.1.2.1.5	Παρακείμενος - Υπερσυντέλικος – Συντελεσμένος μέλλοντας.....	148
3.1.4.2.1.2.2	Υποτακτική.....	149
3.1.4.2.1.2.3	Προστακτική.....	149
3.1.4.2.1.2.4	Μετοχή.....	150
3.1.4.2.2	Β΄ συζυγία.....	150
3.1.4.2.2.1	Ενεργητική Φωνή.....	151
3.1.4.2.2.1.1	Οριστική.....	151
3.1.4.2.2.1.1.1	Ενεστώτας.....	151
3.1.4.2.2.1.1.2	Παρατατικός.....	152
3.1.4.2.2.1.2	Προστακτική.....	153
3.1.4.2.2.2	Μεσοπαθητική Φωνή.....	154
3.1.4.2.2.2.1	Οριστική.....	154
3.1.4.2.2.2.1.1	Ενεστώτας.....	154
3.1.4.2.2.2.1.2	Παρατατικός.....	155
3.1.4.2.2.2.2	Προστακτική.....	156
3.1.4.2.3	Το ρήμα είμαι.....	157
3.1.5	Επιρρήματα	159
3.1.5.1	Τροπικά.....	161

3.1.5.2	Χρονικά.....	163
3.1.5.3	Τοπικά.....	166
3.1.5.4	Ποσοτικά.....	167
3.1.5.4.1	αρνητικό.....	169
3.1.6	Προθέσεις	169
3.1.7	Σύνδεσμοι	170
3.1.8	Μόρια	172
3.1.9	Επιφωνήματα	174
3.2	Παραγωγή	176
3.2.1	Επιθήματα.....	176
3.2.1.1	Παράγωγα ουσιαστικά.....	176
3.2.1.1.1	Από ονόματα.....	176
3.2.1.1.1.1	Υποκοριστικά.....	176
3.2.1.1.1.2	Μεγεθυντικά.....	178
3.2.1.1.1.3	Τοπικά.....	179
3.2.1.1.1.4	Επαγγελματικά – ιδιότητας.....	180
3.2.1.1.1.5	Επιθήματα με ποικίλες σημασίες.....	181
3.2.1.1.2	Από ρήματα.....	185
3.2.1.1.2.1	το πρόσωπο που ενεργεί.....	185
3.2.1.1.2.2	ενέργεια ή το αποτέλεσμα της ενέργειας.....	186
3.2.1.1.2.3	το όργανο, σκεύος ή το μέσο της ενέργειας και ο τόπος.....	189
3.2.1.1.3	Από επιρρήματα.....	190
3.2.1.1.4	Από επιφωνήματα – ηχομιμητικά.....	190
3.2.1.2	Παράγωγα επίθετα.....	191
3.2.1.2.1	Από ρήματα.....	191
3.2.1.2.2	Από ονόματα.....	192
3.2.1.2.3	Από επιρρήματα.....	195
3.2.1.3	Παράγωγα ρήματα.....	195
3.2.1.3.1	Από ονόματα.....	195
3.2.1.3.2	Από επιρρήματα.....	198
3.2.1.3.3	Από επιφωνήματα – ηχομιμητικά.....	198
3.2.1.4	Παράγωγα επιρρήματα.....	198
3.2.1.5	Ονοματολογική παραγωγή.....	199
3.2.1.5.1	εθνικά / πατριδωνυμικά.....	199
3.2.1.5.2	ανδρωνυμικά.....	199
3.2.1.5.3	επώνυμα.....	199
3.2.2	Προθήματα.....	200
3.2.2.1	στερητικά – επιτατικά.....	201
3.2.2.2	προθήματα από προθέσεις.....	204
3.2.3	Παράγωγα με ρηματικά λεξικά επιθήματα.....	206

3.3	Σύνθεση ονομάτων και ρημάτων.....	206
3.3.1	Ονόματα.....	206
3.3.1.1	Παρατακτικά σύνθετα.....	206
3.3.1.2	Εξαρτημένα σύνθετα.....	207
3.3.1.2.1	Προσδιοριστικά σύνθετα.....	207
3.3.1.2.2	Ρηματικά σύνθετα.....	209
3.3.2	Ρήματα.....	210
4	Λεξιλόγιο.....	211
4.1	Εισαγωγικά.....	211
4.2	Αρχαϊσμοί.....	214
4.2.1	Λεξιλογικοί αρχαϊσμοί.....	214
4.2.1.1	άνθρωπος.....	216
4.2.1.1.1	χαρακτηρισμοί – χαρακτηριστικά – ιδιότητες.....	216
4.2.1.1.2	μέρη του σώματος.....	217
4.2.1.1.3	τροφή.....	217
4.2.1.1.4	ένδυση.....	217
4.2.1.1.5	κοινωνική ζωή.....	218
4.2.1.1.6	ασθένειες – φάρμακα.....	218
4.2.1.2	κατοικία – οικιακά σκεύη – έπιπλα.....	219
4.2.1.3	αγροτική – επαγγελματική δραστηριότητα.....	220
4.2.1.3.1	εργαλεία – αντικείμενα.....	220
4.2.1.3.2	φυτά.....	222
4.2.1.3.3	πανίδα.....	223
4.2.1.3.4	γεωλογικοί – γεωγραφικοί όροι.....	223
4.2.1.4	Λοιποί αρχαϊσμοί.....	224
4.2.1.4.1	ονόματα με ποικίλες σημασίες.....	224
4.2.1.4.2	ρήματα.....	225
4.2.2	Μορφολογικοί αρχαϊσμοί.....	226
4.3	Δάνεια ξένων γλωσσών.....	227
4.3.1	Δάνεια τουρκικής προέλευσης.....	227
4.3.1.1	Θεματικές περιοχές όπου απαντούν δάνεια τουρκικής προέλευσης.....	227
4.3.1.1.1	άνθρωπος.....	228
4.3.1.1.1.1	χαρακτηρισμοί – χαρακτηριστικά – ιδιότητες.....	228
4.3.1.1.1.2	μέρη του σώματος.....	229
4.3.1.1.1.3	τροφή.....	229
4.3.1.1.1.4	ένδυση – υφάσματα.....	230
4.3.1.1.1.5	ασθένειες – φάρμακα.....	231
4.3.1.1.2	κατοικία – οικοδομή.....	231
4.3.1.1.2.1	οικιακά σκεύη – αντικείμενα.....	231

4.3.1.1.3	αγροτική – επαγγελματική δραστηριότητα.....	232
4.3.1.1.3.1	επαγγέλματα.....	232
4.3.1.1.3.2	διοίκηση.....	232
4.3.1.1.3.3	εργαλεία.....	233
4.3.1.1.3.4	γεωλογικοί – γεωγραφικοί όροι.....	233
4.3.1.1.3.5	πανίδα.....	233
4.3.1.1.4	ποικίλες σημασίες.....	234
4.3.1.2	Επιδράσεις της τουρκικής στην παραγωγική μορφολογία.....	235
4.3.1.3	Μορφολογική προσαρμογή των τουρκικών δανείων στην ελληνική.....	235
4.3.2	Δάνεια ιταλικής προέλευσης.....	240
4.3.2.1	Δάνεια βενετικής προέλευσης.....	243
4.3.3	Δάνεια γαλλικής προέλευσης.....	244
4.3.4	Δάνεια διαφόρων προελεύσεων.....	245
5	Συντακτικές παρατηρήσεις.....	247
6	Επίλογος – συμπεράσματα.....	255

Παράρτημα - Χάρτες

Βιβλιογραφία

Μελέτες – άρθρα

ελληνικά

- Αδαμαντιάδης Β. 1939: «Σελίδες εκ του κοινοτικού βίου της Προύσης». *Μικρασιατικά Χρονικά* 2, Αθήναι, σ. 292-318.
- Αδαμαντιάδης Β. 1957: «Εκθεσις απωλειών Βορειοδυτικής Μικράς Ασίας». *Μικρασιατικά Χρονικά* 7, Αθήναι, σ. 83-100.
- Αδαμαντιάδης Β. 1959: «Η εκκλησιαστική επαρχία Προύσης». *Μικρασιατικά Χρονικά* 8, Αθήναι, σ. 97-128.
- Άμαντος Κ. 1923: «Γλωσσικά εκ Χίου». *Λαογραφία* 7, σ. 335-345.
- Αναγνωστόπουλος Γ. 1922: «Περί του άρθρου». *Αθηνά* 34, σ. 166-247.
- Αναγνωστοπούλου Σ. 1997: *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919 οι ελληνορθόδοξες κοινότητες: Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. 1994: *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής. - Αμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική - μορφοφωνολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. – Ράλλη Α. – Χειλά-Μαρκοπούλου Δ. (επιμ.) 2003: *Θέματα νεοελληνικής γραμματικής: Το Γένος*. Αθήνα: Πατάκης.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. 2008: «Το μόρφημα θεο- στην ελληνική». *Γλώσσας χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας στον Καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Αναστασιάδης Β. 1976: *Η σύνταξη στο φαρασιώτικο ιδίωμα της Καπαδοκίας*. (Διδακτορική Διατριβή - Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων). Θεσσαλονίκη.
- Ανδριώτης Ν. 1930: «Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου». *Αθηνά* 42, σ. 146-187.
- Ανδριώτης Ν. 1943-44: «Τα όρια των βορείων, ημιβορείων και νοτίων ελληνικών ιδιωμάτων της Θράκης». *Αρχείον Θρακικού Θησαυρού* 10, σ. 131-185.
- Ανδριώτης Ν. 1948: *Το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Ανδριώτης Ν. 1956: «Η κράση του συμπλέγματος *ou + e* στη μεσαιωνική και νέα ελληνική». *Mélanges offerts á Octave et Melpo Merlier* 1, Athènes, σ. 1-11.

- Ανδριώτης Ν. 1961: *Το ιδίωμα, του Λιβισιού της Λυκίας*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Ανδριώτης Ν. 1995: *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Αντίλαλοι από τα Μουδανιά και τα γύρω. 1931. Θεσσαλονίκη: Σύνδεσμος Προσφύγων Μουδανιών Θεσσαλονίκης.
- Αντιχάρισμα στον καθηγητή Νικόλαο Ανδριώτη. Θεσσαλονίκη 1976: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Αντωνιάδης Β. 1894: «Φιλολογικά εκ της Καινής Διαθήκης». *Αθηνά* 6, σ. 105-137.
- Αποστολίδης Φ. 1941: «Θρακική Γλωσσολογία». *Θρακικά* 16. Αθήνα, σ. 267-305.
- Αποστολίδης Φ. 1942: «Θρακική Γλωσσολογία». *Θρακικά* 17. Αθήνα, σ. 1-96.
- Βαγιακάκος Δ. 1972: «Γλωσσική συγγένεια Κρήτης και Μάνης». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 12, σ. 3-42.
- Βαγιακάκος Δ. 1953: «Συνίξεις και επένθεσις εν τῷ γλωσσικῷ ιδιώματι τῆς Μέσα Μάνης». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 6, σ. 89-207.
- Γιαννακοπούλου Α. - Φίστα Ε. 2005: «Συντακτικο-σημασιολογική ανάλυση των προηματοποιημένων ρημάτων με ξε- και μέθοδοι αναπαράστασής τους». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (7-9 Μαΐου 2004)*. Θεσσαλονίκη, σ. 132-143.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ Ε. 2009: *Γιατί το Βυζάντιο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δεληγιάννης Β. 1938: «Το εν τη περιφερεία της Προύσης χωρίον Κουβούκλια». *Μικρασιατικά Χρονικά* 1, σ. 358-79.
- Δεληγιάννης Κ. 2002: *Κουβουκλιώτικα. Το γλωσσικό ιδίωμα των Κουβουκλίων Προύσης*. Αδελαΐδα Αυστραλίας: Claxton Press.
- Δεληγιάννης Β. - Α. Μεσιτίδης Α. 1940: «Η Απολλωνιάς». *Μικρασιατικά Χρονικά* 3. Αθήναι, σ. 420-42.
- Ευαγγελίδης Τρ. 1887: «Η εν Ασία Ελλάς. Περί Τριγλίας (αρχαίου Βρυλλίου)». *Πλάτων* 9, τεύχ. Α', Β', Γ', σ. 274-286.
- Ευαγγελίδης Τρ. 1892: *Κιανών Πολιτεία*. Αθήναι.
- Ευαγγελίδης Τρ. 1934: *Βρύλλειον - Τρίγλεια. Ιστορική και Γεωγραφική μελέτη από του Ε' αιώνος π.Χ. μέχρι των καθ' ημάς*. Αθήνα: Ι. Χ. Χατζηϊωάννου.
- Ευθυμίου Α. 2001: «Σημασιολογικές παρατηρήσεις για τα νεοελληνικά προθήματα ξε-, εκ- και απο-». *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της Ετήσιας Συνάντησης του*

- Τομέα Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ. (27-29 Απριλίου 2001). Θεσσαλονίκη, τ. 1, σ. 199-209.
- Ζακυθινός Δ. 1929: «Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας». *Ελληνικά* 2, Ιστορική και Λαογραφική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 127-66.
- Θαβώρης Ι. Α. 2000: «Ιδιωματικοί αρχαϊσμοί και ιδιωματικά γλωσσάρια –αναφορά στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3. Αθήνα, σ. 61-79.
- Καραναστάσης Α. 1964-65: «Η φωνητική των ιδιωμάτων της νήσου Κω». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 10, σ. 2-96.
- Κάρλα Γρ. – Μπασέα-Μπεζαντάκου Χρ. 2008: «Η κατανομή των ρηματικών καταλήξεων - ουν/-ουσι και -αν/-ασι στην Κυπριακή. Διαχρονική και συγχρονική θεώρηση». *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα, σ. 215-32.
- Κατσούδα Γ. 2003: «Το ρηματικό σύστημα όπως παρουσιάζεται στις γραμματικές του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα». *Μέντορας* 7. Αθήνα, σ. 19-33.
- Κατσούδα Γ. 2007α: *Ρηματικοί Μεταπλασμοί (Μεταδομήσεις ενεστωτικού και αοριστικού θέματος)* (Διδακτορική Διατριβή). Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Σοφίας Σαριπόλου. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Φιλοσοφική Σχολή.
- Κανκαλάς Μ. 2000: *Περί της ευφωνίας της κρητικής διαλέκτου*. Επιμέλεια Ελευθερίας Γιακουμάκη. *Λεξικογραφικόν Δελτίον*. Παράρτημα 5. Αθήνα.
- Κεσίσογλου Ι. 1951: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Ουλαγάτς*. Αθήναι: Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών.
- Κλεώνυμος Μ. - Παπαδόπουλος Χρ. 1867: *Βιθυνικά ή επίτομος μονογραφία της Βιθυνίας και των πόλεων αυτής*. Κων/πολη: Ι.Α. Βρεττός.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1969: *Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις εις την Κρητικήν διάλεκτον*. (Διδακτορική Διατριβή - Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή). Αθηνά. Σειρά Διατριβών και Μελετημάτων 6. Αθήναι.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1994: *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα.
- Κοντοσόπουλος Ν. 1997: *Θέματα Κρητικής Διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική.
- Κοντοσόπουλος Ν. 2003: «Το ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μικράς Ασίας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4. Αθήνα, σ. 283-294.
- Κουκουλές Φ. 1919: «Ετυμολογικά». *Αθηνά* 30, σ. 27-49.
- Κουκουλές Φ. 1931: «Η πρόθεσις ανα εν τη νέα ελληνική γλώσση». *Αθηνά* 43, σ. 60-84.
- Κουκουλές Φ. 1936: «Μορφολογικά και γραμματολογικά ζητήματα». *Glotta* 25, σ. 159-166.
- Κουκουλές Φ. 1952: *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*. τ. 5. Αθήνα: Παπαζήσης.

- Κουρμούλης Γ. 1949: «Ηχηροί κλειστοί φθόγγοι της ελληνικής γλώσσας». *Αθηνά* 56, σ. 60-84.
- Κυρανούδης Π. (μοναχός Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης) 2009: *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Κωνσταντινίδου Μ. 2005: «Μικρασιατικά ιδιώματα περιοχής Βιθυνίας και Ιωνίας. Αποτελέσματα μιας γλωσσικής αποστολής». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 25, σ. 119-147.
- Κωνσταντινίδου Μ. 2005^α: «Το γλωσσικό ιδίωμα της Προύσας Βιθυνίας». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 25^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (7-9 Μαΐου 2005)*. Θεσσαλονίκη, σ. 336-346.
- Κωνσταντινίδου Μ. 2008: «Κύπρος-Βιθυνία: κοινά διαλεκτικά φαινόμενα». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 5. Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Διαλεκτολογίας*. Αθήνα, σ. 293-368.
- Κωνσταντινίδου Μ. 2009: «Διαλεκτικά Μικράς Ασίας: Γενικοί φωνητικοί και μορφοσυντακτικοί χαρακτήρες του νεοελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Κίου Βιθυνίας». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 29. Πρακτικά της ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (10-11 Μαΐου 2008)*. Θεσσαλονίκη, σ. 338-354.
- Κωστάκης Θ. 1979: *Βάτικα και Χαβουτσί. Τα Τσακωνοχώρια της Προποντίδας*. Αθήνα: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.
- Λασκαρίδης Ευ. 1966: *Κιανά. Βίος, Θρησκεία και Γλώσσα των Κιανών*. τ. 2. Θεσσαλονίκη.
- Λορεντζάτος Π. 1904: «Ανάμειξις». *Αθηνά* 16, σ. 189-223.
- Μαγουλάς Γ. 1969-70: «Ετυμολογικά». *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών ΣΤ'*, σ. 325-350.
- Μαγουλάς Γ. 1997: «Αρχαίες Ελληνικές Διάλεκτοι». Στο *Ελλάς: Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους μέχρι σήμερα*. Παράρτημα του Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα. Αθήνα, σ. 71-80.
- Μαντάς Κ. 1983: *Λαογραφικά Παλλαδαρίου Προύσας Μ. Ασίας*. Έδεσσα: Μορφωτικός Σύλλογος Φούστανης.
- Μανωλέσσου Ι. - Λεντάρη Τ. 2003: «Η εκφορά του έμμεσου αντικειμένου στη Μεσαιωνική Ελληνική. Γλωσσολογικά και εκδοτικά προβλήματα». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 23ης Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη, σ. 394-405.

- Μανωλέσσου Ι. - Νιφιδόπουλος Χ. 2000: «Η ρηματική αύξηση στη Μεσαιωνική Ελληνική. Μια πρώτη προσέγγιση με βάση τα σύνθετα ρήματα». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 20^{ης} Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του ΑΠΘ*, Θεσσαλονίκη, σ. 303-314.
- Μενάρδος Σ. 1925: «Περί των αρκτικών φωνηέντων». *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Αθήνησι Πανεπιστημίου Ι*, τεύχ. 1. Αθήναι, σ. 65-74.
- Μενάρδος Σ. 1969: *Γλωσσικά μελέται*. Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.
- Μενάρδος Σ. 1970: *Τοπωνυμικά και λαογραφικά μελέται*. Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου.
- Μήλλας Α. 1992: *Προποντίδα - «μια θάλασσα της Ρωμιοσύνης»*. Αθήνα: Λ. Μπρατζιώτη.
- Μηνάς Κ. 1970: *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*. Αθήνα.
- Μηνάς Κ. 1978: *Η μορφολογία της μεγεθύνσεως στην ελληνική γλώσσα*. Πανεπιστήμιον Ιωαννίνων. Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής. Δωδώνη: Παράρτημα 8. Ιωάννινα.
- Μηνάς Κ. 1998: «Επιγραφή Χάλκης με ιδιοματικά γλωσσικά στοιχεία». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 2*. Αθήνα, σ. 195-203.
- Μηνάς Κ. 2004: *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Μηνάς Κ. 2008: *Παρατηρήσεις στη Γραμματική της Νεοελληνικής*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Μπαμπινιώτης Γ. 1972: *Το ρήμα της ελληνικής. Δομικά εξελίξεις και συστηματοποιήσεις του ρήματος της ελληνικής (αρχαίας και νέας)*. Εν Αθήναις: Βιβλιοθήκη της Σοφίας Σαριπόλου. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Φιλοσοφική Σχολή.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου Χρ. 1996: «Η πρόθεση επί στα νεοελληνικά ιδιώματα». *Λεξικογραφικόν Δελτίον 20*, σ. 165-232.
- Μπουσμπούκης Α.Δ. 2003: «Ποιμενική ορολογία από το ιδίωμα των Πιστικοχωρίων Προύσας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία 4*, σ. 361-372.
- Μπούτουρας Α. 1912: *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικώς και γλωσσικώς ερμηνευόμενα*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Μουσιάδης Θ. 2005: *Ετυμολογία. Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νάκας Θ. 1987. *Τα επιρρηματικά της νέας ελληνικής. Προβλήματα υποκατηγοροποίησης*. (Διδακτορική Διατριβή). Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Σοφίας Σαριπόλου. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Φιλοσοφική Σχολή.
- Οικονομίδης Δ. 1958: *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

- Οικονόμου Κ. 1997: *Η αλβανική γλωσσική επίδραση στα Ηπειρωτικά ιδιώματα*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- Πάγκαλος Γ. 1955¹: *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*. Αθήνα: Μ. και Κ. Τσεβδός.
- Παντελίδης Χρ. 1929: *Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας*. Γλωσσική Εταιρεία Αθηνών. Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Παπαδόπουλος Α. 1927: *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Γλωσσική εν Αθήναις Εταιρεία. Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Παπαδόπουλος Α. 1941: «Από πότε αρχίζει η δημοτική». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 3, σ. 3-56.
- Παπαδοπούλου Ε. 2003: «Το τοπωνύμιο *Τρίγλια*». *Πρακτικά Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας* 4. Αθήνα, σ. 393-400.
- Πατρινέλης Γ.Χ. 1988-89: «Ειδήσεις για την ελληνική κοινότητα της Προύσας». *Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 7, σ. 9-50.
- Πιστικίδης Θ. 1983: *Τρίγλια Βιθυνίας*. Ραφήνα: Π. Παρασκευόπουλος.
- Πολέμης Δ. 1977-78: «Αναγραφή πατριαρχικών εξαρτημάτων της Μικράς Ασίας κατά τον 16^{ον} αιώνα». *Ελληνικά* 30, σ. 99-119.
- Πολίτης Ν. 1904: *Παραδόσεις (Μελέται περί του βίου και της γλώσσας του ελληνικού λαού)*. τ. 1. Βιβλιοθήκη Μαρασλή αρ. 5. Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Ράλλη Α. 2005: *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη Α. 2007: *Η σύνθεση λέξεων. Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη Α. - Μελισσαροπούλου Δ. - Τσιάμας Θ. 2004: «Φαινόμενα αναδιάρθρωσης του ονοματικού κλιτικού παραδείγματος στη μικρασιατική διάλεκτο των Κυδωνιών (Αϊβαλί) και Μοσχονησίων». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 24. *Πρακτικά της 24^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (9-11 Μαΐου 2003)*. Θεσσαλονίκη, σ. 568-579.
- Σετάτος Μ. 1974: *Φωνολογία της κοινής νεοελληνικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Συμεωνίδης Χ. 1972: «Χείλωση στη μεσαιωνική και νέα ελληνική». *Βυζαντινά* 4, σ. 237-252.
- Συμεωνίδης Χ. 1986: «Μια τελευταία θεώρηση των επιθημάτων -ίτιν, -ίτσα, -ίτσος, -ούτσικος κ.λπ. Πρώτη συμβολή: -ίτιν». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 7^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (12-14 Μαΐου 1986)*. Θεσσαλονίκη, σ. 71-85.
- Συμεωνίδης Χ. 1987: «Μια τελευταία θεώρηση των επιθημάτων -ίτιν, -ίτσα, -ίτσος, -ούτσικος κ.λπ. Δεύτερη συμβολή: -ίτσα». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 8^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (27-29 Μαΐου 1987)*. Θεσσαλονίκη, σ. 251-273.

- Συμεωνίδης Χ. - Ζαϊκόβσκυ Β. - Ζαϊκόβσκαγια Τ. 2006: «Κοινά γλωσσικά στοιχεία των ιδιωμάτων της Θράκης, των νησιών του Αιγαίου και της Κύπρου». *Αναζήτηση των κοινών ριζών του γλωσσικού ιδιώματος, ηθών και εθίμων Κύπρου – Νησιών Αιγαίου και Θράκης*. Ξάνθη: Σπανίδης, σ. 3-301.
- Σωφρόνιος Λεοντοπόλεως 1909: «Επιστολαί Πατριάρχου Γρηγορίου του Κυπρίου». *Εκκλησιαστικός Φάρος* 4. Αλεξάνδρεια, σ. 5-29.
- Τομπαΐδης Δ. 1990: *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Τομπαΐδης Δ. 1992: «Η τύχη των μικρασιατικών ιδιωμάτων στον ελληνικό χώρο». *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 9, σ. 241-250.
- Τσαγγαλίδης Α. 2001: «Κριτήρια τροπικότητας. Η κατηγορία των τροπικών μορίων της ελληνικής». *Μελέτες για την ελληνικής γλώσσα. Πρακτικά της 21^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (12-14 Μαΐου 2001)*. Θεσσαλονίκη, σ. 759-770.
- Τσαγγαλίδης Α. 2002: «Κριτήρια τροπικότητας II. Η κατηγορία των τροπικών (ημι)βοηθητικών ρημάτων στη νέα ελληνική». *Μελέτες για την ελληνικής γλώσσα. Πρακτικά της 23^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (17-19 Μαΐου 2002)*, τόμ. Β'. Θεσσαλονίκη, σ. 733-744.
- Τσίτερ Απ. 1979: *Τρίγλια του Κιανού κόλπου Προποντίδος, Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής, Ραφήνα Αττικής*. Θεσσαλονίκη: Τυποτεχνική.
- Τσολακίδης Σ. 2009: «Αντιγεγονοτικές περιφράσεις με το ήθελα να στις νεοελληνικές διαλέκτους». *Μελέτες για την ελληνικής γλώσσα 29. Πρακτικά της ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (10-11 Μαΐου 2008)*. Θεσσαλονίκη, σ. 413-427.
- Τσολακίδης Σ. (υπό δημοσίευση¹): «Γραμματικοποιημένες δομές δυνητικής τροπικότητας στις νεοελληνικές διαλέκτους». *3^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας*. Λευκωσία, 14-16/6-2007.
- Τσολακίδης Σ. (υπό δημοσίευση²): «Αντιγεγονοτικές περιφράσεις με το ήθελα + απρφ. στις ΝΕ διαλέκτους».
- Τσοπανάκης Α. 1949: *Το ιδίωμα της Χάλκης (Δωδεκανήσου)*. Ρόδος: Κρατικό Τυπογραφείο Δωδεκανήσου.
- Τσοπανάκης Α. 1983: «Κοινή – Ροδιακά ιδιώματα». *Συμβολές στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής σχολής Α.Π.Θ.* Παράρτημα. Τιμητικός τόμος Α. Γ. Τσοπανάκη. Θεσσαλονίκη (Ρόδος 1948).
- Τσουκνίδας Γ. 1994-95: «Φωνολογικά Δεσφίνας». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 19, σ. 189-214.

- Φιλήντας Μ. 1984²: *Γλωσσογνωσία και Γλωσσογραφία (ελληνική)*. τ. 1- 3. Αθήνα: Μπάυρον.
- Χαραλαμπίδης Α. – Αραποπούλου Μ. – Κοκολάκης Α. – Κυρατζής Α. 1992: «Φωνολογική ποικιλία: Ηχηροποίηση – προρινικοποίηση». *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα 12. Πρακτικά της ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. (18-20 Απριλίου 1991)*. Θεσσαλονίκη, σ. 289-303.
- Χατζιδάκης Γ.Ν. 1905 /1907: *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. τ. Α' (1905) – Β' (1907). Βιβλιοθήκη Μαρασλή. Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Χατζιδάκης Γ.Ν. 1934 / 1977: *Γλωσσολογικά Έρευναι*. τ. Α' (1934) / Β' (1977). Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού. *Λεξικογραφικόν Δελτίον*. Παράρτημα 4 / 2. Αθήναι.
- Χατζιδάκης Γ.Ν. 1924: *Ακαδημικά αναγνώσματα εις την ελληνικήν και λατινικήν γραμματικήν*. τ. Α', Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.
- Ψάλτης Στ. 1905: *Θρακικά, ή μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών*. Αθήναι: Π. Δ. Σακελλάριος.

Ξενόγλωσσα – μεταφρασμένα

- Browning R. 1991: *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*. (μετφρ. Δ. Σωτηρόπουλος), Αθήνα: Παπαδήμας.
- Danguitsis C. 1943: *Etude descriptive du dialecte de Démirdési (Brousse, Asie Mineure)*. Paris: Librairie Orientale et Américaine G.-P. Maisonneuve.
- Dawkins M. 1916: *Modern Greek in Asia Minor. A study of dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa with grammar, texts, translations and glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dieterich K. 1908: *Sprache und Volksüberlieferungen der südlichen Sporaden: im Vergleich mit denen der ubrigen Inseln des agaischen Meeres*. Wien: Alfred Holder.
- Garde P. 1968: *L' accent*. Paris: Presses universitaires de France.
- Georgacas D. 1982: *A Graeco - Slavic controversial problem reexamined :The - ιτο – suffixes*. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών.
- Hasluck F. W. 1906-07: «Bithynica». *Annual of the British School at Athens* 13, σ. 301-304.
- Hatzidakis G.N. 1975²: *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού. *Λεξικογραφικόν Δελτίον*. Παράρτημα 3. Αθήναι.

- Heldreich Th. von 1925: *Τα δημόδια ονόματα των φυτών, προσδιοριζόμενα επιστημονικώς*. Αθήναι: Ι. Δ. Κολλάρος.
- Heyd W. 1879: *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*. τ. 2. Stuttgart: J.G. Cotta.
- Horrocks G. 2006: *Ελληνικά: Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*. (μετφρ. Μ. Σταύρου και Μ. Τζεβελέκου). Αθήνα: Εστία.
- Janin R. 1975: *Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. Les églises et les monastères des grands centres byzantins*. τ. 2. Paris: Institut franc .
- Kahane H. και R. 1948: «Rev. of Danguitsis, *Étude descriptive du dialecte de Demirdesi*». *Language* 24, σ. 212–225.
- Kretschmer P. 1896: *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Lehmann C. 2002: «Thoughts on grammaticalization». Second, revised edition. *Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt* 9. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität..
- Liosis N. 2010: «Counterfactuality in the Tsakonian dialect: a contribution to the history of ήθελα and ήμουν». *On-line Proceedings of the Forth International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (11-14 June 2009). Chios, σ. 88-100.
- Makridge P. 1990: *Η Νεοελληνική γλώσσα*. (μετφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλος), Αθήνα: Πατάκης.
- Manolessou I. - Beis S. 2006: “Syntactic isoglosses in Modern Greek dialects. The case of the indirect object”. *Proceedings of the 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (Mytilene, September 2004). Πάτρα, σ. 220-235.
- Martinet. A. 1987: *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*. (μετφρ. Α. Χαραλαμπίδης), Αθήνα: Πατάκης.
- Mango C. - Ševčenko I. 1973: «Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara». *Dumbarton Oaks Papers* 27, σ. 236-277.
- Mention B. 1980: *Μοναστήρια και άγιοι του Ολύμπου της Βιθυνίας*. (μετφρ. Ν. Βασιλοπούλου), Θεσσαλονίκη: Ορθόδοξος Κυψέλη.
- Nespor M. 1999: *Φωνολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Newton B. 1972: *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oeconomides D. 1908: *Lautehre des Pontischen*. Leipzig: A. Deichert.

- Pappas P. 2001: «The microcosm of a morphological change: variation in *thelō* + infinitive futures and *ēthela* + infinitive counterfactuals in Early Modern Greek». *Diachronica* 18, σ. 59-92.
- Pernot H. 1907: *Études de linguistique néo-hellénique. I. Phonétique des parlers de Chio*. Paris. Paris : Chez L'Auteur.
- Tomaschek W. 1891: «Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter». *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* 124. Wien.
- Thompson D. W. 1947: *A Glossary of Greek Fishes*. London: Oxford University Press.
- Tonnet H. 1995: *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας: Η διαμόρφωσή της*. (μετφρ. Μ. Καραμάνου και Π. Λιαλιάτσης). Αθήνα: Παπαδήμας.
- Troubetzkoy N.S. 1949: *Principes de phonologie*. Paris: C. Klincksieck.
- Tsopanakis A. 1955: «Eine dorische Dialektzone im Neugriechischen». *Byzantinische Zeitschrift* 48, σ. 49-72.
- Tsopanakis A. 1940: *Contribution à l'étude des dialectes neogrecs: Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes*. Athen: Verlag der "Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbucher".

λεξικά – συλλογικά έργα

- Ανδριώτης Ν. 1992³: *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Θεσσαλονίκη.
- Andriotis N. 1974: *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Βλάχος Γ. 1659: *Θησαυρός της εγκυκλοπαιδικής βάσεως τετράγλωσσος*. Venetiis: Ex Typographia Ducali Pinelliana.
- Βυζάντιος Σκ. 1852²: *Λεξικόν νέον – αρχαίον γεωγραφικόν αποβλήτων λέξεων Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου, μεθερμηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν. Μετά προσθήκης γεωγραφικού πίνακος των νεωτέρων και παλαιών ονομάτων*. Αθήνησι: Αλ. Γκαρμπόλας.
- Γεννάδιος Π. Γ. 1959²: *Λεξικόν φυτολογικόν*. τ. 1-2. Αθήναι: Μ. Χρ. Γκιούρδας.
- Δημητράκος Δ. (εκδ.): *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής γλώσσας*. τ. 1- 9. Αθήνα.

- Δημητριάδου Μ. 1989³: *Λεξικόν τουρκοελληνικόν και ελληνοτουρκικόν*. Αθήνα: Θ. Κακουλίδης & ΣΙΑ Ε.Ε..
- Du Cange Ch.: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*. Vratislaviae 1891: G. Koebner.
- Ελληνοτουρκικό λεξικό (Yunanca türkçe sözlük)*. (επιμ. Tuncay F., Καρατζάς Λ.) Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού. Αθήνα: Ροδαμός, 1994.
- Επιτομή του Λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας, 1100-1669 του Εμμανουήλ Κριαρά*. Θεσσαλονίκη : Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2001- 2001.
- Handbook of the International Phonetic Association: a guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge University Press, 1999.
- ΙΛΝΕ: Ιστορικόν Λεξικόν της νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. Ακαδημία Αθηνών, τ. 1-5^β (Α-δαχτυλωτός).
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τ. 1-15. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Κ.Μ.Σ. 1974: *Ο τελευταίος ελληνισμός της Μικράς Ασίας*. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Αθήνα.
- Κριαράς Ε.: *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*. τ. 1-13 (1968-1994).
- Κωστάκης Θ.: *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*. τ. 1-2, 1986. τ. 3, 1987. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- ΑΚΝ: Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Θεσσαλονίκη 1998.
- Liddell H. - Scott H.: *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Α. Κωνσταντινίδης.
- ΜΕΕ: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*. (επιμ. Π. Δρανδάκης). Αθήναι: Φοίνιξ.
- Μπαμπινιώτης Γ. 2002: *Λεξικό της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ξανθινάκης Α. 2009⁴: *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Παπαδόπουλος Α. 1958-61: *Ιστορικόν λεξικόν της ποντικής διαλέκτου*. τ. 1-2. *Αρχαίον Πόντου*. Παράρτημα 3. Αθήναι: Μυρτίδης.
- Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*. τ. 1-61. Αθήνα: Πάπυρος.
- Sesli sözlük* (open dictionary): www.seslisozluk.com.
- Σομ.: Somavera Alessio da: *Θησαυρός της ρωμαϊκής και της φράγκικης γλώσσας, ήγουν Λεξικόν ρωμαϊκόν και φράγκικον πλουσιώτατον - II: Tesoro della lingua italiana e greca-volgare cioè richissimo dizionario italiano e greco-volgare*. Parigi: Appresso M. Guignard, 1709.

Τουρκοελληνικό λεξικό (Türkçe yunanca sözlük). (επιμ. Tuncay F., Καρατζάς Λ.) Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού. Αθήνα, 2000.

Grimal P. 1991: *Λεξικό της ελληνικής και ρωμαϊκής μυθολογίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

TLG: *Thesaurus Linguae Graecae*¹: <http://www.tlg.uci.edu>

γραμματικές

Ζεγκίνης Ε. - Χιδίρογλου Π. 1995: *Τουρκική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Κατσούδα Γ. 2007: *Σύγχρονη Πρακτική γραμματικής τσέπης*. Αθήνα: Άγκυρα.

Κλαίρης Χ. - Μπαμπινιώτης Γ. κ.ά. 1996-1999²: *Γραμματική της νέας ελληνικής. I. Το όνομα. II. Το ρήμα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Τριανταφυλλίδης Μ. κ.ά. [1941] 1988: *Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής)*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Θεσσαλονίκη.

Τριανταφυλλίδης Μ. 1938: *Απαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη (τ. 3^{ος}). Νεοελληνική γραμματική. Ιστορική εισαγωγή*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Θεσσαλονίκη.

Τσοπανάκης Α. 1994: *Νεοελληνική Γραμματική*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη. Αθήνα: Εστία.

Holton D. - Mackridge P. - Φιλιππάκη-Warburton E. 1999: *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. (μετφρ. Β. Σπυρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.

¹ Οι παραπομπές των αρχαίων και βυζαντινών συγγραφέων αναφέρονται στην τελευταία έκδοση που χρησιμοποιείται στον TLG.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΟΡΩΝ

αγγλ(ικός)	ιων(ικός)	πληθ(υντικός)
αιτ(ιατική)	κ(αι) α(λλού)	παρακ(είμενος)
άκλ(ιτος)	κ(αι) ά(λλα)	πρόθ(εση)
αλβαν(ικός)	κ(αι) εξ(ής)	προπαραλ(ήγουσα)
αναλ(ογία / -ικός)	κατάρ(α)	πρόσ(ωπο)
Α(νατολικός)	κλητ(ική)	προστακτ(ική)
ανομ(οίωση / -ικός)	κλιτ(ικός)	πρότ(αση)
αντικ(είμενο)	κ(αι) λ(οι)π(ά)	ρ(ήμα)
αντων(νυμία / -ικός)	κ(αι) τ(α) ό(μοια)	ρηματ(ικός)
αόρ(ιστος)	κυριολ(εκτικός)	σ(ελίδα)
άρθρ(ο)	κυριών(υμο)	σημ(ασία)
αρσ(ενικός)	λ(έξη)	σλαβ(ικός)
αρχ(αίος)	λ(ήμμα)	στερητ(ικός)
αφομ(οίωση / -ικός)	λαϊκ(ός)	στιγμ(ιαίος)
βενετ(ικός)	λατ(ινικός)	συμπλεκτ(ικός)
βλ(έπε)	λόγ(ιος)	συμφυρ(μός)
Β(όρειος)	μεγεθ(υντικός)	σύνδ(εσμος)
γαλλ(ικός)	μέλλ(οντας)	συνεκδ(οχικός)
γεν(ική)	μεσ(αιω)ν(ικός)	συνηρ(ημένος)
γνωμ(ικό)	μετ(α)γ(ε)ν(έστερος)	συνθ(ετικό)
ελλην(ικός)	μεταφ(ορικός)	σύνθ(ετος)
εν(ικός)	μετοχ(ή)	συνίζ(ηση)
ενεργ(ητικός)	ναυτ(ικός)	συντελ(εσμένος)
ενεστ(ώτας / -ικός)	Ν(έα) Ε(λληνική)	συνών(υμος)
ενν(οείται)	νεοελλ(ηνικός)	τεύχ(ος)
εξακολ(ουθητικός)	νεότ(ερος)	τ(όμος)
επανάλ(ηψη)	Ν(ότιος)	τοπ(ικός)
επίθ(ετο / -ικός)	ον(ομαστική)	τοπων(ύμιο)
επίθημ(α)	οριστ(ική)	τουρκ(ικός)
επίρρ(ημα / -τικός)	ουδ(έτερο)	τύπ(ος)
επιτατ(ικός)	ουσ(ιαστικό)	υβρ(ιστικός)
επιφών(ημα)	ουσιαστικ(οποιημένο)	υπερσ(υντέλικος)
επών(υμο)	παιδ(ικός)	υποθ(ετικός)
ετυμολ(ογία)	παραγ(ωγικός)	υποκ(είμενο)
ευφ(ημισμός)	παρατ(ατικός)	υποκορ(ιστικό)
ημίφ(ωνο)	παρετυμ(ολογία)	υποτακτ(ική)
ηχηροπ(οίηση)	παροιμ(ία)	υποχωρητ(ικός)
ηχομμ(ητικός)	παροιμ(ιακή) φρ(άση)	φρ(άση)
θ(έμα)	π(αρά)β(αλε)	χρον(ικός)
θηλ(υκός)	περὶλ(ηπτικός)	χ(ειρόγρα)φ(ο)
ιταλ(ικός)	πιθ(ανόν)	

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Α(νατολική) Ρουμελ(ία) ¹	Μισθ(ί)
Αδριανούπ(ολη)	Μπουρν(όβας)
Αλικαρν(ασσός)	Νικομήδ(εια)
Αν(ατολική) Θράκ(η)	Ντεμίρ(ντεσι)
Απουλ(ία)	Παλλαδάρ(ι)
Αρτάκ(η)	Πάνορμ(ος)
Αυδήμ(ι)	Πελοπ(ό)ν(ησος)
Βάτικ(α)	Πιστικοχ(ώρα)
Βιθυν(ία)	Πόντ(ος)
Δαρδαν(έλια)	Προπ(οντίδα)
Δωδεκάν(ησα)	Ρόδ(ος)
Έπ(ειρος)	Σάμ(ος)
Θεσσ(αλία)	Σαμοθρ(άκη)
Ίμβρ(ος)	Σαρ(άντα) Εκκλ(ησιές)
Ιων(ία)	Σηλυβρ(ία)
Καλαβρ(ία)	Σκόπ(ελος)
Καππ(αδοκία)	Σκοπ(ός)
Κάτ(ω) Ιταλ(ία)	Σμύρν(η)
Κατιρλ(ί)	Στερ(εά) Ελλ(άδα)
Κορσ(ική)	Σωζόπ(ολη)
Κοτύωρ(α)	Τραπ(εζούντα)
Κουβούκλ(ια)	Τρίγλ(ια)
Κρήτ(η)	Τσακων(ιά)
Κυδων(ίες)	Τσεντ(ώ)
Κύζικ(ος)	Φάρας(α)
Κύπρ(ος)	Χαβουτσ(ί)
Κων(σταντινού)π(ο)λ(η)	Χαλδ(ία)
Λιβίς(ι)	Χαλκιδ(ική)
Λουλέμπ(ουργας)	
Λυκ(ία)	
Μακεδ(ονία)	
Μάν(η)	
Μαρμαρ(άς)	
Μεγίστ(η)	
Μέτρ(αι)	

¹ Για τις συντομογραφίες τοπωνυμίων του Αρχαίου και των χφ. του ΚΕΝΔΙ, βλ. τις συντομογραφίες των τυπωμένων τόμων του ΙΛΝΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΩΝΗΤΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ

του ΔΦΑ¹ που χρησιμοποιούνται στη διατριβή

Φωνήεντα

- a (α) : ανοιχτό κεντρικό φωνήεν.
e : ενδιάμεσου ανοίγματος, πρόσθιο, μη στρογγυλό φωνήεν.
i : κλειστό, πρόσθιο, μη στρογγυλό φωνήεν.
o : ενδιάμεσου ανοίγματος, πισινό, στρογγυλό φωνήεν.
u : κλειστό, πισινό, στρογγυλό φωνήεν.

Ημίφωνο

- j : ημίφωνο, ουρανικό, π.χ. *κορόιδο* [korójdɔ], *γάδαρος* [ɣájðaros]
κ.λπ.

Σύμφωνα

- p : διχειλικό, κλειστό, άηχο σύμφωνο, π.χ. *πέτρα* [pétrɐ], *πόνος* [pónɔs]
κ.λπ.
b : διχειλικό, κλειστό, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *μπάλα* [bála], *μπαίνω*
[béno] κ.λπ.
f : χειλοδοντικό, τριβόμενο, άηχο σύμφωνο, π.χ. *φόρος* [fóros], *φέτα*
[féta] κ.λπ.
v : χειλοδοντικό, τριβόμενο, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *κόβω* [kónɔ], *βάση*
[vási] κ.λπ.
t : οδοντικό, κλειστό, άηχο σύμφωνο, π.χ. *τόρα* [tóra], *μέτρο* [métro]
κ.λπ.
d : οδοντικό, κλειστό, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *ντύνω* [díno], *κοντός*
[kodós] κ.λπ.
θ : μεσοδοντικό, τριβόμενο, άηχο σύμφωνο, π.χ. *θέλω* [thélo], *θάρρος*
[tháros] κ.λπ.
ð : μεσοδοντικό, τριβόμενο, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *δώρο* [ðóro], *δίνω*
[díno] κ.λπ.
k : υπερωικό, κλειστό, άηχο σύμφωνο, π.χ. *κάνω* [káno], *κόσμος*
[kózmos] κ.λπ.

¹ Βλ. σχετικά Handbook of the International Phonetic Association (1999).

- c : ουρανικό, κλειστό, άηχο σύμφωνο, π.χ. *καιρός* [cerós], *κινό* [cilo] κ.λπ.
- γ : υπερωικό, τριβόμενο, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *γάτα* [gáta], *γουρούνι* [gurúni] κ.λπ.
- j : ουρανικό, τριβόμενο, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *γέρος* [jéros], *γιαλός* [jalós] κ.λπ.
- g : υπερωικό, κλειστό, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *γκρεμός* [gremós], *γκάφα* [gáfa] κ.λπ.
- ɟ : ουρανικό, κλειστό, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *γκέμι* [jémi], *γκίνια* [jínia] κ.λπ.
- x : υπερωικό, τριβόμενο, άηχο σύμφωνο, π.χ. *χώρα* [xóra] κ.λπ.
- ç : ουρανικό, τριβόμενο, άηχο σύμφωνο, π.χ. *χέρι* [çeri], *χιόνι* [çóni] κ.λπ.
- s : φατνιακό, τριβόμενο, άηχο σύμφωνο, π.χ. *σάλος* [sálos], *σέρνω* [sérho] κ.λπ.
- z : φατνιακό, τριβόμενο, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *ζιζάνιο* [zizanio], *ζήλια* [zíla] κ.λπ.
- ts : φατνιακό, προστριβόμενο, άηχο σύμφωνο, π.χ. *τσαπίζω* [tsapízo], *ράτσα* [rátsa] κ.λπ.
- dz : φατνιακό, προστριβόμενο, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *τζάμι* [dzámi], *τζίρος* [dzíros] κ.λπ.
- m : διχειλικό, έρρινο σύμφωνο, π.χ. *μόνος* [mónos], *μοίρα* [míra] κ.λπ.
- n : οδοντικό, έρρινο σύμφωνο, π.χ. *νερό* [neró], *νωρίς* [noris] κ.λπ.
- ɲ : ουρανικό, έρρινο σύμφωνο, π.χ. *νιότη* [nóti], *νοιάζομαι* [názome] κ.λπ.
- ɳ : υπερωικό, έρρινο σύμφωνο, π.χ. *άγγελος* [ájelos], *σφίγγω* [sfíngo] κ.λπ.
- l : φατνιακό, πλευρικό, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *λόγος* [lógos], *λαγός* [laγós] κ.λπ.
- ʎ : ουρανικό, πλευρικό, ηχηρό σύμφωνο, π.χ. *ήλιος* [íkos], *λιακάδα* [laκαάða] κ.λπ.
- r : φατνιακό, παλλόμενο σύμφωνο, π.χ. *ρέμα* [réma], *ρόλος* [rólos] κ.λπ.

1 Εισαγωγή

Η παρούσα διατριβή αφορά τη μελέτη του νεοελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Τρίγλιας. Παράλληλα, προστιθέμενη στο έργο άλλων μελετητών, επιχειρεί να συμβάλει στην αποτύπωση της εικόνας των ιδιωμάτων ενός τμήματος της Βιθυνίας, το οποίο ξεκινά από την παραλιακή ζώνη με την Κίο, τα Μουδανιά, την Τρίγλια και το Παλλαδάρι και προχωρά στην ενδοχώρα μέχρι την Προύσα, εστιάζοντας στο Ντεμίρντεσι και τα Κουβούκλια. Παράπλευρους στόχους της μελέτης αποτελούν η διερεύνηση των παραγόντων και των παραμέτρων που επηρέασαν τη γλωσσική εξέλιξη αυτής της περιοχής, καθώς και η ανάδειξη των προβλημάτων που ενέχονται στην έρευνα των μικρασιατικών ιδιωμάτων. Τέλος, στο πλαίσιο αυτής της διατριβής, τίθεται emphaticά η ανάγκη να στραφεί η διαλεκτολογία σε χώρους που δεν έχουν μελετηθεί λεπτομερώς και των οποίων η γλωσσική έρευνα, λόγω ιδιαιτεροτήτων και ειδικών ιστορικών συγκυριών, εμφανίζει δυσκολίες.

Η διατριβή περιλαμβάνει 5 κεφάλαια:

Στο πρώτο τμήμα της εισαγωγής δίνονται πληροφορίες σχετικά με την τοπική ιστορία. Η ενότητα εστιάζει στις περιόδους και στους ποικίλους παράγοντες, ιστορικούς, γεωγραφικούς, πολιτικούς, κοινωνικούς, που επέδρασαν στη διαμόρφωση του ιδιώματος. Τέλος, εξετάζεται η ετυμολογική προέλευση του τοπωνυμίου *Τρίγλια*, που φαίνεται να συνδέεται άμεσα με την ιστορική διαδρομή της περιοχής.

Η δεύτερη ενότητα της εισαγωγής αφορά τα ιδιώματα της Βιθυνίας. Αρχικά γίνεται μία γενική επισκόπηση της κατάταξης των μικρασιατικών ιδιωμάτων από τον Τριανταφυλλίδη και τον Dawkins και αναφορά των παραγόντων που επέδρασαν στη διαμόρφωσή τους. Ακολουθεί επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τα ιδιώματα της Βιθυνίας και επιχειρείται γλωσσική χαρτογράφηση των ιδιωμάτων της περιοχής. Στο πλαίσιο αυτό καταγράφονται οι απόψεις των μελετητών για την προέλευση και εξέλιξη των ιδιωμάτων, για το αν και κατά πόσο επηρέασαν οι εποικισμοί την πορεία των ιδιωμάτων της περιοχής, την πιθανότητα ένταξής τους σε μια κοινή γλωσσική οικογένεια και τη σχέση τους με τα ιδιώματα της Αν. Θράκης. Ακολουθεί η παρουσίαση των ιστορικών και κοινωνιογλωσσικών παραμέτρων που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των ιδιωμάτων της Τρίγλιας. Η τελευταία ενότητα της εισαγωγής

αφορά την περιγραφή των ποικίλων πηγών του υλικού που χρησιμοποιήθηκαν για την περιγραφή των φαινομένων του ιδιώματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η φωνητική του ιδιώματος της Τρίγλιας και γίνεται αναλυτική παρουσίαση των φαινομένων που εντοπίστηκαν στο υλικό. Παράλληλα, καταγράφονται ανά φαινόμενο οι αναλογίες κυρίως με γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Ανατολικής Θράκης, καθώς και με άλλα νεοελληνικά ιδιώματα προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για τις τυχόν γλωσσικές συγγένειες του ιδιώματος της Τρίγλιας με άλλες ομάδες ιδιωμάτων.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η μορφολογία (κλιτική και παραγωγική) του ιδιώματος. Παρουσιάζονται τα μέρη του λόγου, παρατίθενται κλιτικά παραδείγματα, γίνονται παρατηρήσεις σε σχέση με τις διαφορές του ιδιώματος από την κοινή ΝΕ και επισημαίνονται αναλογίες με άλλα ιδιώματα. Στην ενότητα της παραγωγής καταγράφονται τα κυριότερα παραγωγικά επιθήματα και προθήματα που δίνουν ιδιωματικά παραδείγματα, ενώ στη ενότητα της σύνθεσης παρουσιάζονται αναλυτικά παραδείγματα των κατηγοριών συνθέτων που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται το λεξιλόγιο του ιδιώματος. Καταγράφονται ανά θεματικές ομάδες οι λεξιλογικοί αρχαϊσμοί και τα ξένα δάνεια που απαντούν στο ιδίωμα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα δάνεια της τουρκικής που αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία δανείων και περιγράφεται η επίδραση της τουρκικής στη μορφολογία του ιδιώματος.

Το τελευταίο κεφάλαιο αφορά τη σύνταξη του ιδιώματος όπου εξετάζονται κάποια χαρακτηριστικά συντακτικά φαινόμενα του ιδιώματος και δίνονται παραδείγματα.

Ακολουθούν τα συμπεράσματα που συνάγονται από την εξέταση του ιδιώματος και τη σχέση του με τα ιδιώματα της περιοχής και στο τέλος δίνεται το παράρτημα με αποσπάσματα ιδιωματικού λόγου.

1.1 Τοπική ιστορία

«Ἡ Τρίγλεια, κειμένη ἐν Β(όρειο)Π(λάτος) 40° - 26' καὶ Ἀ(νατολικό)Μ(ήκος) 26° - 30', δεξιᾷ τῷ εἰσπλέοντι τὸν Κιανὸν κόλπον, οὕτω κληθέντα, ὥς ἐκ τῆς ἐν τῷ μυχῷ αὐτοῦ κειμένης πόλεως Κίου ἐν Βιθυνίᾳ, καθίσταται ὁρατὴ μακρόθεν ἅμα ὡς παραπλεύσῃ τις τὸ Ποσειδώνιον ἄκρωτήριον· εἶναι δὲ ἐκτισμένη ἀμφιθεατρικῶς μεταξὺ δύο λόφων τοῦ Σταυροπηγίου καὶ τῆς Κορακοφωληᾶς 500 ποδῶν ὕψους, ἐκατέρωθεν τῶν ὄχθων τοῦ διασχίζοντος ταύτην κατὰ μῆκος χειμάρρου, ἐφ' οὗ πολλαὶ πρὸς συγκοινωνίαν ἐκτίσθησαν λίθιναι καὶ ξύλιναι γέφυραι»¹.

Στόχος της ενότητας που ακολουθεῖ εἶναι νὰ περιγράψῃ τὸ ἱστορικὸ, γεωγραφικὸ, πολιτικὸ, κοινωνικὸ πλαίσιο καὶ, γενικότερα, τὸν κόσμον μέσα στον ὁποῖο ἀναπτύχθηκε καὶ ἐξελίχθηκε τὸ ἰδιῶμα που περιγράφεται στὴν παρούσα διατριβή. Με αφετηρία τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ ἐρευνα, παρακολουθώντας τὴν ἱστορία τῆς ευρύτερης περιοχῆς, ἐπικεντρώθηκε στὶς περιόδους που θεωρήθηκαν σημαντικὲς γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς κοινότητος. Ἡ εξέταση τῆς ἐτυμολογικῆς προέλευσης τοῦ τοπωνυμίου *Τρίγλια*, συνδέει τὶς προηγούμενες περιόδους με τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ὅπου τὸ τοπωνύμιον, ὡς ονομασία τοῦ χωριοῦ, ἐντοπίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὶς πηγές. Ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐπειτα ἡ εἰκόνα γίνεται πιο ξεκάθαρη, καθὼς οἱ πηγές τῶν πληροφοριῶν καὶ οἱ ἀναφορές εἶναι περισσότερες, ἐνῶ ὅσο πλησιάζουμε στον 20^ο αἰ. οἱ προφορικὲς μαρτυρίες τῶν κατοίκων συμπληρώνουν τὰ στοιχεῖα τῆς βιβλιογραφίας. Με τὸ ἱστορικὸ περίγραμμα ἐπιχειρεῖται νὰ διερευνηθεῖ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἡ ταυτότητα καὶ ἡ πορεία τῆς κοινότητος, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μέσα στο χρόνο, ἐστιάζοντας στὶς παραμέτρους που ἀποτελοῦν σημαντικοὺς παράγοντες γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἰδιώματος. Τέτοιοι εἶναι ἡ προέλευσις καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ἐπικοινωνία καὶ ἡ ἐπαφὴ του με τὶς γειτονικὲς περιοχές, οἱ

¹ Ευαγγελίδης (1934: 10 κ.εξ.), ὅπου ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τοῦ χωριοῦ. Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς σημαντικότερες πηγές γιὰ τὴν Τρίγλια. Περιλαμβάνει πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χωριοῦ. Πρόκειται γιὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη με παραπομπές στὴ βιβλιογραφία καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ ἀναμνήσεις τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ βιβλίο λίγα χρόνια μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Ἀρκετὰ στοιχεῖα καὶ πληροφορίες που ἀφοροῦν τὴν τοπικὴ ἱστορία τῆς Τρίγλιας καταγράφονται καὶ στα Τσίτερ (1979) καὶ Πιστικίδης (1983).

μετακινήσεις πληθυσμών, η σχέση και ο συσχετισμός με το αλλόγλωσσο περιβάλλον, η οικονομική και κοινωνική ζωή, το επίπεδο της εκπαίδευσης κ.ά. Η ανεύρεση των πληροφοριών στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας και ιδιαίτερα για (μικρές) περιοχές με τις ιδιαιτερότητες του μικρασιατικού χώρου, στηρίζεται, πέρα από την *επίσημη* ιστορία, και στις προφορικές μαρτυρίες, δηλαδή στις αφηγήσεις των πληροφορητών, που μεταφέρουν με μεγαλύτερη αυθεντικότητα στο λόγο τους πτυχές της «ιστορίας» που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι απλοί άνθρωποι βίωσαν τις ιστορικές μεταβολές, στο πώς αυτές τους επηρέασαν, πώς οι ίδιοι τις ερμηνεύουν και τελικά πώς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και την κοινότητα ως κομμάτι της ιστορίας του μικρασιατικού ελληνισμού.

Η Τρίγλια², όπως γλαφυρά περιγράφεται στο εισαγωγικό απόσπασμα, βρίσκεται στην παραλιακή ζώνη της Προποντίδας, στη δεξιά είσοδο του κόλπου της Κίου (τουρκ. *Incir-liman*), πολύ κοντά στα Μουδανιά, και σε απόσταση περίπου σαράντα ναυτικών μιλίων από την Κωνσταντινούπολη (βλ. σχετικούς χάρτες στο Παράρτημα). Διοικητικά και εκκλησιαστικά υπαγόταν στην Προύσα, από την οποία απέχει περίπου πενήντα χιλιόμετρα. Το σημερινό της όνομα είναι *Zeytin Bağı*, που στην τουρκική σημαίνει "ελαιότοπος".

Σύμφωνα με τον κατάλογο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών³, η Βιθυνία χωριζόταν σε 14 περιφέρειες, οι οποίες περιλάμβαναν συνολικά 181 οικισμούς. Στον πίνακα που παρατίθεται σημειώνονται οι σημαντικότεροι οικισμοί της περιοχής και δίνονται κατά προσέγγιση⁴ στοιχεία για τη σύσταση του πληθυσμού τους και την επικρατούσα γλώσσα στις αρχές του 20^{ού} αι.:

² Στη βιβλιογραφία και τους χάρτες το τοπωνύμιο καταγράφεται συνήθως και ως *Τρίγλεια* (*Ιστορία* του Ιωάννη Καντακουζηνού / επιστολές Πατριάρχη Γρηγορίου του Κυπρίου / Ευαγγελίδης 1934 κ.α.), *Τρυγλιά* (*Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα), *Τρίγκλεια* (Πολέμης 1977-78: 113).

³ Κ.Μ.Σ. (1974: 99-102).

⁴ Ας σημειωθεί ότι είναι δύσκολο να βρεθούν ακριβή στοιχεία για τους πληθυσμούς της περιοχής. Οι αριθμοί που δίνονται στον πίνακα βασίζονται σε στοιχεία επίσημα ή ανεπίσημα που εντοπίστηκαν στη βιβλιογραφία βλ. και *Αντίλαλοι* (1931: 28)· Αδαμαντιάδης (1957: 98)· Κ.Μ.Σ. (1974: 99-102)· για πληροφορίες που αφορούν την οικονομική και δημογραφική εξέλιξη της περιοχής, βλ. και Αναγνωστοπούλου (1997: 155-6, 214-76).

πόλη / χωριό	πληθυσμός	γλώσσα
Προύσα	50.000 Τούρκοι 7.500 Αρμένιοι 5.500 Έλληνες 3.000 Εβραίοι	τουρκική / ελληνική
Κουβούκλια	2.000 Έλληνες	ελληνική
Ντεμίρντεσι	3.000 Έλληνες	ελληνική
Παλλαδάρι	2.500 Έλληνες	ελληνική
Μουδανιά	4.500 Έλληνες – 1.200 Τούρκοι	ελληνική
Ελιγμοί	1.600 Έλληνες – 200 Τούρκοι	ελληνική
Τρίγλια	5.500 Έλληνες – 150 Τούρκοι	ελληνική
Βελετλέρ	45 οικογ. Ελλήνων (τουρκόφωνων)	τουρκική
Γιαλίτσιφλικ	100 οικογ. Ελλήνων	ελληνική
Κίος	10.000 Έλληνες	ελληνική

Εξετάζοντας την τοπική ιστορία της περιοχής και αξιοποιώντας πληροφορίες της έρευνας του Τρ. Ευαγγελίδη, καθώς και άλλων μελετητών που ασχολήθηκαν με την περιοχή, τα ιστορικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν δίνουν μια εικόνα για την ιστορική διαδρομή του χωριού στο πέρασμα των αιώνων.

1.1.1 Από το αρχαίο Βρύλλειον στη βυζαντινή Τρίγλεια

Πρώτη φορά ο τύπος *Τρίγλεια* απαντά σε μεσαιωνικές πηγές ως ονομασία της *Μονής Τριγλείας*, που υπήρχε στην περιοχή ήδη από τον 8^ο αι.: οι αναφορές που εντοπίστηκαν στο *Τυπικόν της Μεγάλης Εκκλησίας* (9^{ος} αι.) και στο *Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως* (10^{ος} αι.) αφορούν τον ηγούμενο της *Μονής Τριγλείας* όσιο Στέφανο ο οποίος, όπως καταγράφεται, ανέλαβε ηγούμενος της μονής μετά από παράκληση των εκεί μοναχών· ο όσιος Στέφανος έζησε και μαρτύρησε (γιατί ήταν εικονολάτρης) την εποχή του αυτοκράτορα Λέοντα του Ε΄ του Αρμενίου (813-820)⁵.

Πρώτη αναφορά *χωριού* με το όνομα *Τρίγλεια* εντοπίζεται το 13^ο αι., σε επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου του Κυπρίου (1283-1289) προς τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο, στην οποία περιγράφει την οικτρή κατάσταση των επαρχιών του Βυζαντίου και την εκμετάλλευση των χωρικών της Κίου, της Τρίγλειας και άλλων πόλεων από τους αξιωματούχους του αυτοκράτορα: «...εἰς Κίον αὐτοὶ καὶ Τρίγλειαν καὶ Ἐλεγμούς καὶ τοὺς ἔτι πορρωτέρω πεφθακότας τόπους εἰσὶν, ὀρνίθια καὶ χοιρίδια καὶ τὰ

⁵ *Τυπικόν της Μεγάλης Εκκλησίας* (TLG: *Typicon Magnae Ecclesiae, Typicon menaeum* {5331.001}: 1.12.29): «Τελεῖται δὲ καὶ ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Ἀριστίωνος ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, καὶ ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Θεοκτίστου συνασκητοῦ τοῦ μεγάλου Εὐθυμίου, καὶ **Στεφάνου τῆς Τριγλείας**», βλ. TLG: Mateos J.: *Le Typicon de la Grande Église*. Tome I: Le cycle des douze mois [*Orientalia Christiana Analecta* 165. Rome: Pontificum Institutum Orientalium Studiorum, 1962]· *Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως* (TLG: *Synaxarium mensis Septembris* {4411.001}: 3.5.3): «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συνέφθασε καὶ μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ **Στεφάνου, ἡγουμένου Τριγλείας**» καὶ (TLG: *Synaxarium mensis Martii* {4411.007}: 26.4.7): «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν **Στεφάνου ἡγουμένου Τριγλείας** τοῦ ὁμολογητοῦ. Οὗτος ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου ἐκ βρέφους τὸν ἀσκητικὸν ἐλόμενος βίον. Διὰ δὲ τὴν ἐνάρετον αὐτοῦ πολιτείαν ἰκετεῖα καὶ παρακλήσει τῶν μοναχῶν ἡγούμενος καταστάς τῆς **μονῆς Τριγλείας**, καὶ πολλοὺς τῇ ἀσκητικῇ πολιτείᾳ **τελειώσας**, ὕστερον ὑπὸ τοῦ ρηθέντος δυσσεβοῦς Λέοντος, διωγμὸν κινήσαντος κατὰ τῶν προσκυνοῦντων τὰς ἁγίας καὶ σεπτὰς εἰκόνας, καὶ αὐτὸς προσκληθεὶς καὶ καταναγκασθεὶς ἀρνήσασθαι τὴν προσκύνησιν καὶ ὑπογράψαι κατὰ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ μὴ πεισθεὶς ἀλλὰ μᾶλλον δυσσεβεῖς ἀποκαλέσας τοὺς εἰς τοῦτο αὐτὸν καταναγκάζοντας πλεῖστα τιμωρηθεὶς καὶ φυλακαῖς προσομιλήσας καὶ ἐξορίαῖς ταλαιπωρηθεὶς καὶ νοσήσας, πρὸς Κύριον, δι' ὃν τοὺς πολλοὺς πόνους ὑπέστη, ἐξεδήμησεν», βλ. TLG: Delehaye H. (επιμ.), *Acta Sanctorum* 62, Brussels, 1902 (repr. Wetteren, Belgium: Imprimerie Cultura, 1985). Για πληροφορίες που αφορούν την ιστορική διαδρομή της μονῆς, αρχιτεκτονικά σχέδια του ναοῦ της Παντοβασιλίσσας καὶ βιβλιογραφικὲς παραπομπές, βλ. Ευαγγελίδης (1934: 51-3) καὶ Hasluck (1906-07: 291-93).

παντοῖα τῶν ζώων ἐδώδιμα τοὺς χωρίτας εἰσπρατόμενοι καὶ λαμβάνοντες....»⁶. Επόμενη αναφορά του χωριού απαντά το 14^ο αἰ., στην *Ιστορία* του Ιωάννη Καντακουζηνού⁷: «... αὕτη δ' ἦν τὸ ἐμὲ ἅμα τῇ στρατιᾷ ναυσὶ πρὸς τὴν Τρίγλειαν περαιωθέντα, ἐπεὶ οὐ πολὺ Προύσης διέχει... [...] ὄντος δὲ ἤδη περὶ ἐκβολὰς τοῦ θέρους, ἠγγέλλετο ἐκ Τριγλείας τῆς πρὸς Ἑλλάσποντον, ὡς στρατιὰ Περσῶν (Τούρκων) πεζὴ ... πρὸς τὰ περὶ Βυζάντιον χωρία εἰσὶ παρασκευασμένοι περαιοῦσθαι...». Τέλος, σε σημείωμα χειρογράφου του 1378 αναφέρεται: «Μύρων ἱερομόναχος ἑξαρχος Τριγκλείας»⁸.

Το πιθανότερο εἶναι ὅτι το χωριὸ δημιουργήθηκε ἀπὸ πληθυσμούς της περιοχῆς που δούλευαν ἐκεῖ για λογαριασμό των μοναστηριῶν, τα οποία υπήρχαν στην περιοχή ἤδη ἀπὸ τον 8^ο αἰ. Πέρα ἀπὸ τις ιστορικές πηγές, η ισχυρότερη ἀπόδειξη για την παλαιότητα του χωριού εἶναι το πλήθος των ἐπιγραφῶν, των ερειπίων καὶ των ἀρχαιοτήτων που υπάρχουν ἀκόμη στην περιοχή. Επιπλέον τοπωνύμια της Τρίγλιας ὡς *Πεφλαόνα*⁹, *Μόνοικο*¹⁰ πιθανόν αποτελοῦν ἐνδείξεις της ιστορικής σχέσης του χωριού με την ἐποχὴ. Χαρακτηριστικά, στα *Βιθυνικά* του 1867, οἱ συγγραφεῖς

⁶ Σωφρόνιος Λεοντοπόλεως (1909: 13-4) βλ. καὶ Εὐαγγελίδης (1934: 20-21).

⁷ TLG: Joannes VI Cantacuzenus, *Historiae* {3169.001}: 1.220.8 καὶ 1.505.9. (L. Schopen, *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri iv*, 3 vols. [*Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Bonn: Weber, 1:1828; 2:1831; 3:1832]).

⁸ Πολέμης (1977-78: 113).

⁹ Για το τοπωνύμιο, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀφήγηση πληροφορητῆ που καταγράφεται στο ἀρχεῖο του Κ.Μ.Σ. (χφ. Β164): «Ἡ Πεφλαόνα ἦταν μια ὥρα καὶ τέταρτο πρὸς τα δυτικά· περνὰς ἀπὸ τις Γουρνίτσες να πας ἐκεῖ. Αὐτοῦ ἅμα ἐσκαφτες λίγο εὕρισκες παλιὰ μάρμαρα, τούβλα, πέτρες. Εκεί, λέγαν, καθόταν ο βασιλιάς Πεφλαγόνας, πολλῶν χρόνων δουλειὰ αὐτῆ· ἐτσι ἀκούαμε. Στα χρόνια μας εἶχαν βρεῖ ἓνα μάρμαρο κι εἶχε ιστορισμένο (ενν. ἀνάγλυφο) ἓναν καθιστό κι ἓναν ὄρθιο. Ο ὄρθιος ἔκανε κάτι να δώσει στον καθιστό που ἀπλωνε το χέρι να το πάρει. Εἶχε κι ἐπιγραφή ἀπάνω: *Τιμολέων Διοκλέους γυνὴ Μενίσκου χαίρει*. Θυμόμαστε που τη βγάλαν αὐτὴ την πλάκα ἀλλὰ πού την πήγαν ἀγνωστο. Γυρίζαν ἀρχαιολόγοι τότε καὶ τα κλέβαν. Ελαιῶνες εἶχαμε κι ἐκεῖ στην Πεφλαόνα, η καλύτερη γῆς, ἴσιωμα». Ἡ ἀρχαία χώρα Παφλαγονία. Ἡ πρώτη μνεῖα της χώρας αὐτῆς ὑπάρχει στον Ὅμηρο (Ιλ. Β 851 κ. ἐξ.), ο οποίος ἀναφέρεται στον βασιλιά της Παφλαγονίας Πυλαιμένη. Ἡ Παφλαγονία ἐκτεινόταν στο βόρειο τμήμα της Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνάμεσα στον Πόντο, στη Βιθυνία, τον Εὐξείνιο Πόντο καὶ τη Γαλατία. Στην ἐποχὴ του Ἰουστινιανοῦ υπήρχε θέμα (ἐπαρχία) της Παφλαγονίας (βλ. *ΜΜΕ* στο λ. *Παφλαγονία*).

¹⁰ Βλ. Du Cange στο λ. *μονοίκια* «... ἀγροικικὰς παροικίας λέγει, τοὺς ἰδιωτάτους τ' ἐκκλησιῶν ἀγρούς καὶ μὴ ἀνακεκοινωμένους, ὅλως ὄντας ἐν τισὶ κώμαις ἢ καὶ χωρίοις, οὗς καὶ Μονοίκια νεῶ λέγουσιν· ἐγχωρίους τοὺς ἐν μέσοις χωρίοις καὶ κώμαις κειμένους ἀγρούς».

αναφερόμενοι στο αρχαίο Δασκύλιον επισημαίνουν για την Τρίγλια¹¹: «Στέφανος δέ ο Βυζαντ. ἀναφέρει, ὅτι ἐγγύς τούτου ἦτο τὸ Βρύλλιον, ἐξ οὗ πιθανόν νὰ προῆλθεν ἡ ἐπωνυμία τῆς μετὰ ταῦτα Τρυγλείας ἐν ταύτῃ δὲ σώζονται παραλίως πολλά ἐρείπια ἐντὸς τῶν θαλασσίων ὑδάτων καὶ ἱεραὶ Μοναὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Βυζαντινῶν, οἷαι ἡ τῶν Ἀγίων Πατέρων, ἡ τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἢ τοῦ βαθέος ρύακος, καὶ ἡ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἢ Πελεκητῆ ἐπονομαζομένη οἱ κάτοικοι δὲ τῆς Τριγλείας τανῦν συμποσοῦνται περὶ τὰς ἐπτακοσίας οἰκογενείας, ἐνασχολούμενοι εἰς ἐλαιοφυτείαν καὶ μεταξουργίαν καὶ ἀμπελουργίαν μίαν δὲ καὶ ἡμίσειαν ὥραν πόρρω τῆς Τριγλείας εὔρηται καὶ τὸ ἀρχαῖον Διασκύλιον, ὡς καὶ χωρίον Ὁθωμανῶν Διασκέλι λεγόμενον...». Ἀς σημειωθεῖ ὅτι στους Βυζαντινούς χρόνους ἡ Τρίγλια φαίνεται ὅτι ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ λιμάνια ποῦ ἐξυπηρετοῦσαν τὸ ἐμπόριο τῆς Προῦσας καὶ φημιζόταν γιὰ τὴν παραγωγή κρασιῶν: «Ἐκ τῶν Βιθυνικῶν λοιπὸν οἶνων ἐξαίρεται ὁ κερρὸς Τρωλίτης, ὁ Νικαῖνός, ὁ τῆς Τριγλείας καὶ ὁ λευκὸς Ἀμιναῖος»¹².

Τὸ χωριὸ εἶναι χτισμένο στὴν περιοχή ὅπου βρισκόταν τὸ ἀρχαῖο Βρύλλιον, τὸ ὁποῖο πιθανότατα ἰδρύθηκε τὸν 7^ο αἰ. π.Χ., ὅταν ἡ περιοχή ἀποικίηκε ἀπὸ Μιλησίους¹³, οἱ ὁποῖοι στὸν Εὐλάσποντο καὶ στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τῆς Προποντίδας ἰδρυσαν μιὰ σειρά ἀπὸ πόλεις, τὴν Ἡράκλεια, τὴ Χαλκηδόνα, τὸν Ἀστακό, τὴν Κίῳ¹⁴, τὸ Βρύλλιον καὶ ἄλλες μικρότερες. Ἀναφορὰ τοῦ Βρυλλείου ἐντοπίστηκε σὲ ἐπιγραφή ποῦ βρέθηκε στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία καταγράφονται τὸ 487 π.Χ. οἱ φόροι ὑποτελεῖς πόλεις τῆς Προποντίδας στους Ἀθηναίους, μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τὸ Βρύλλιον¹⁵.

Τὴν ἴδια περίοδο ἡ Βιθυνία ἀποτελεῖ ἐπαρχία τοῦ περσικοῦ κράτους, με ἐδρα τὸ Δασκύλιον. Ἡ περσικὴ κυριαρχία καταλύεται ἀπὸ τὸ Μέγα Ἀλέξανδρο, ὡστόσο μεγάλο τμῆμα τῆς βιθυνικῆς ἐνδοχώρας παραμένει ὑπὸ τὴ διοίκηση Βιθυνῶν ἡγεμόνων. Τὴν περίοδο (τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου) ποῦ ἀκολουθεῖ, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται συχνὰ ἀπὸ συγκρούσεις καὶ συνεχεῖς μεταβολές, ἡ ἐπαφή με τὸν

¹¹ Κλεώνυμος-Παπαδόπουλος (1867: 43).

¹² Κουκουλές (1952: 126) ὅπου παραπέμπει στὶς *Ἐπιστολές* τοῦ Ι. Χοῦμνου (Boissonade, *Anecdota Nova*, 216, 218) βλ. σχετικὰ καὶ Tomaschek (1891: 13)· Heyd (1879, τ. 2: 552).

¹³ Βλ. σχετικὰ, Εὐαγγελίδης (1934: 10-15)· Μήλλας (1992: 12).

¹⁴ Βλ. σχετικὰ, Εὐαγγελίδης (1892: 9)· Λασκαρίδης (1966: 80)· Κωνσταντινίδου (2009: 339), ἡ Κίος ἀποικία τῶν Μιλησίων τὸν 7^ο π.Χ. αἰ.

¹⁵ Βλ. Εὐαγγελίδης (1834: 11-15).

ελληνικό κόσμο είναι καταλυτική. Η Βιθυνία και η Προύσα, εξελληνισμένες από το 2^ο αι. π.Χ., καταλαμβάνονται το 74 μ.Χ. από τους Ρωμαίους¹⁶.

Μια σειρά επιγραφών με ονόματα ελληνικά ή λατινικά μεταγραμμένα στο ελληνικό αλφάβητο (τις οποίες οι κάτοικοι της Τρίγλιας συχνά διέσωζαν εντοιχίζοντάς τες σε δημόσια κτίσματα και εκκλησίες) βρέθηκαν στο χωριό και μαρτυρούν την ιστορική του συνέχεια κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους¹⁷.

Αναφορά του Βρυλλείου ως *Bryalion* απαντά στον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο τον 1^ο αι. μ.Χ. (ΦΙ: V.XL144)¹⁸: «...postea sinus in quo flumen Ascanium, oppidum Bryalion, amnes Hylas et Cios cum eusdem nominis...». Επίσης όπως αναφέρει ο Τρ. Ευαγγελίδης¹⁹, ο καλοφαγάς στρατηγός Λούκουλλος από την περιοχή του Κιανού κόλπου προμηθευόταν ψάρια και ιδιαίτερα την *τρίγλη*, ένα είδος μπαρμπουνιού. Αναφορά του Βρυλλείου εντοπίζεται και στον Ηρωδιανό (2^{ος} αι. μ.Χ.), ο οποίος αναφέρει: «Βρύλλιον πόλις ἐν τῇ Προποντίδι, Ἐφορος δὲ ἐν τῷ ἔ Κίον αὐτὴν φησιν εἶναι»²⁰.

Με την οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης τον 4^ο αι., η Βιθυνία μετατρέπεται σε μητροπολιτική περιοχή, αποτελεί χωριστή επαρχία με πρωτεύουσα τη Νικομήδεια και επωμίζεται σημαντικό ρόλο στην οικονομία και την άμυνα της Κωνσταντινούπολης· το γεγονός αυτό ευνόησε την επιρροή της στα δημόσια πράγματα της αυτοκρατορίας. Η περιοχή ήταν προσφιλές θέρετρο των αυτοκρατόρων αλλά και καταφύγιο όσων συγκρούονταν με αυτούς, ιδιαίτερα για θρησκευτικά ζητήματα. Ο Μέγας Κωνσταντίνος θέτει υπό την προστασία του τη χριστιανική θρησκεία και συγκαλεί στη Νίκαια την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο (325 μ.Χ.)²¹. Στη Βιθυνία ο Χριστιανισμός άρχισε να διαδίδεται από τον 1^ο αι. Κατά τα τέλη του 3^{ου} αι. η Προύσα ήταν ήδη έδρα επισκοπικού θρόνου. Η επαρχία Προύσας, 13^η κατά την τάξη σύμφωνα με το Συνταγμάτιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήταν σε σχέση με άλλες

¹⁶ Πάπυρος Λαρούς στο λ. *Βιθυνία*: Μήλλας (1992: 37).

¹⁷ Βλ. αναλυτικές πληροφορίες και παραπομπές στο Ευαγγελίδης (1934: 11-15).

¹⁸ Plin l' ancien, *Histoire naturelle*, libr. V, societe d' edition «Les Belles Lettres», Paris 1950.

¹⁹ Ευαγγελίδης (1934: 16).

²⁰ TLG: Aelius Herodianus et Pseudo-Herodianus Gramm. et Rhet., *De prosodia catholica*. {0087.001}: 3,1.359.22 (A. Lentz, *Grammatici Graeci*, vol. 3.1. Leipzig: Teubner, 1867 (repr. Hildesheim: Olms, 1965). Αλλού σημειώνει (ό.π.: 3,1.89.21): «Βρύλλις χώρα ἐν τῇ Προποντίδι».

²¹ Βλ. σχετικά Πάπυρος Λαρούς στο λ. *Βιθυνία*.

μητροπολιτικές περιφέρειες περιορισμένη σε έκταση, ορίζοντας δεκατρείς κωμοπόλεις και χωριά, με σημαντικότερες την Τρίγλια, τα Μουδανιά, το Ντεμίρντεσι, το Νεοχώρι, τους Ελιγμούς και το Παλλαδάρι. Στις αρχές του 20^{ού} αι. και πριν από τους εκτοπισμούς των Νεότουρκων ο χριστιανικός πληθυσμός της περιοχής έφτανε τις 25.000-30.000 ορθόδοξους Έλληνες²².

Ήδη από τον 5^ο αι. στο Βιθυνικό Όλυμπο, που ονομαζόταν από τους Τούρκους *Κεσίς Νταγί*, δηλαδή *Όρος των καλογέρων*, αναπτύσσονται μεγάλα κέντρα μοναχισμού²³. Στην περιοχή της Τρίγλιας, κατά τον 8^ο αι. ιδρύονται η *μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου* ή *Πελεκητής* (709 μ.Χ.) και η *μονή Τριγλείας* (ή *Παντοβασίλισσας*), η *μονή Μηδικίου* ή *των Αγίων Πατέρων* (780 μ.Χ.), η *Μονή Αγίου Στεφάνου* (ή *Χηνολάκκου*)²⁴ και το 10^ο αι. η *μονή Σωτήρος* ή *Βαθέος Ρύακος*²⁵. Η παρουσία των παραπάνω μονών στην περιοχή αποτέλεσε πιθανότατα και την αφετηρία για την ίδρυση του αρχικού οικισμού της Τρίγλιας, καθώς και ισχυρό παράγοντα για την επιβίωση και την ενίσχυση της κοινότητας τους αιώνες που ακολούθησαν· ας σημειωθεί ο σημαντικός θρησκευτικός και πολιτικός-διοικητικός ρόλος της Εκκλησίας και του Πατριαρχείου²⁶ στους Βυζαντινούς χρόνους και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Πατριαρχικά σιγίλια παραθέτουν πληροφορίες τόσο για την ιστορική πορεία των μονών όσο και για την εκκλησιαστική διοίκηση του χωριού κατά το 17^ο αι.²⁷

²² Αδαμαντιάδης (1939: 295) και (1959: 99).

²³ Γλύκατζη - Αρβελέρ (2009: 88).

²⁴ Βλ. σχετικά Ευαγγελίδης (1934: 32-35), ο οποίος ταυτίζει τη μονή του Αγίου Στεφάνου με τη μονή Χηνολάκκου και παραθέτει αναλυτική περιγραφή του ναού του Αγίου Στεφάνου και πληροφορίες για την πορεία της μονής στα τέλη του 8^{ου} και τις αρχές του 9^{ου} αι.· βλ. και Hasluck (1906-07: 288-91), ο οποίος με βάση τα μονογράμματα των πατρικών Νικήτα και Μιχαήλ τα οποία σωζόταν στα κιονόκρανα του ναού, μία επιγραφή καθώς και την αρχιτεκτονική του ναού του Αγίου Στεφάνου τον τοποθετεί τουλάχιστον στις αρχές του 9^{ου} αι.

²⁵ Για αναλυτικές πληροφορίες και στοιχεία για τις μονές της Τρίγλιας, βλ. Hasluck (1906-07: 285-93)· Ευαγγελίδης (1934: 31 κ.εξ.)

²⁶ Horrocks (2006: 534-5), για την οργάνωση των θρησκευτικών μιλλέτ (εθνών) την περίοδο της Τουρκοκρατίας και το σημαντικό ρόλο του Πατριαρχείου στην οργάνωση της παιδείας, στην άσκηση δικαιοσύνης κ.ά.· βλ. και Αναγνωστοπούλου (1997: 283 κ.εξ.).

²⁷ Βλ. Janin (1975: 185-87)· Menthon (1980: 48-65)· Mango - Ševčenko (1973: 236-40)· Tomaschek (1891: 13)· Ζακυθηνός (1929: 161-63)· Πολέμης (1977-78: 113-4)· Ευαγγελίδης (1934: 31-80).

Αναφορές της Τρίγλιας εντοπίζονται και σε ξένους περιηγητές και γεωγράφους του 17^{ου} και του 19^{ου} αι.²⁸ Ας σημειωθεί ότι η Τρίγλια περιλαμβάνεται στη *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα όπου καταγράφεται ως *Τρυγλία*. Κάποιες από τις μονές επιβιώνουν μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αι. Χαρακτηριστική είναι η διαρκής και έντονη σχέση των κατοίκων με την ιστορία και τις παραδόσεις που αφορούν τα μοναστήρια του χωριού, όπως αυτή προκύπτει από τις αφηγήσεις των τριγλιανών προσφύγων που διασώζονται στο Κ.Μ.Σ. (χφ. Β' 164): α. απόσπασμα για τη μονή Μηδικίου ή των Αγίων Πατέρων²⁹: «Απέναντι στη δεξιά πόρτα, στον τοίχο, ήταν ιστορισμένη η Παναγία η Αράπισσα· ποιος ξέρει γιατί την λέγαν έτσι. Όλο τοιχογραφίες μεγάλες είχε μέσα: κάτι Αρχάγγελοι με τις χατζάρες, κάτι άγιοι με ματάρες - πού να κοιμηθείς τη νύχτα άμα τὰ 'βλεπες! Μπαίνοντας στην κυρία είσοδο, απέναντι, επάνω ήταν ιστορισμένη η Δευτέρα Παρουσία. Πέτρινη ήταν η εκκλησία κι είχε μέσα δυο σειρές κολώνες. Ολόγυρα είχε καμάρες, δυο πατώματα είχε· ... Το μεγάλο πανηγύρι γίνονταν τη δεύτερη μέρα του Πάσκα στην Παντοβασίλισσα και την Τρίτη στο μοναστήρι των Πατέρων και γίνονταν μονοκλήσι ('συλλεΐτουργο'). Ήταν μεγάλο μοναστήρι. Είχε τετρακόσιους καλογέρους πριν...» β. απόσπασμα για τη μονή Αγίου Ιωάννη ή Πελεκητής³⁰: «Ο Αϊ Γιάννης ήταν παλιό μοναστήρι, μιαν ώρα από την Τρίγλια, προς τη Δύση, στην παραλία· Αϊ Γιάννης της Κλίμακος, έτσι ονομαζόταν στα συναζάρια. Λεγόταν και Μονή Πελεκητής· ο κόσμος έλεγε: Αϊ Γιάννης Πελεκητής. Ακούγαμε από τους παλιούς ότι εκεί ήταν η πέτρα που κόψαν τον Αϊ Γιάννη το Θεολόγο και δεν ξέρουμε ποιος επιτήδειος δικός μας την πούλησε. Είχαν να πουν ακόμα, ότι απ' αυτή τη Μονή πήρε ο αυτοκράτωρ σαράντα καλογέρους και τους έκοψε, γιατί ήταν εικονολάτρες, στα παλιά τα χρόνια. Αυτό ήταν πατριαρχικό μοναστήρι, αλλά μετά το Σύνταγμα το πήρε η δική μας κοινότητα. Η εκκλησία ήταν καλή, παλιά μεν εκκλησία, αλλά πέτρινη διατηρούνταν καλά... Πάνω από

²⁸ Βλ. και Ευαγγελίδης (1887: 282-87).

²⁹ Όπως αναφέρει Hasluck (1906-07: 293), η μονή ιδρύθηκε το 780 μ.Χ. και κατά τη μαρτυρία του περιηγητή Covel το 1676 είχε είκοσι πέντε μοναχούς. Βλ. αναλυτικές πληροφορίες για την ιστορία της μονής στο Ευαγγελίδης (1934: 41-51).

³⁰ Κατά τον Hasluck (1906-07: 293), η μονή, που απέχει τρία χιλιόμετρα από την Τρίγλια, ιδρύθηκε το 709 μ.Χ. και κάηκε στα χρόνια του Κωνσταντίνου του Κοπρώνουμου. Οφείλει το όνομά της σε λαξευμένο κελί στο βράχο και το 1676, κατά τη μαρτυρία του περιηγητή Covel, είχε είκοσι μοναχούς. Στο κτίριο διασώζονται σπαράγματα του μαρμαροθετήματος, κιονόκρανα και ανάγλυφα. Βλ. σχετικά και Ευαγγελίδης (1934: 34-40), όπου καταγράφει αναλυτικά την ιστορική διαδρομή της μονής από τους βυζαντινούς χρόνους μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι.

την πόρτα είχε επιγραφή που άρχιζε: “Ο πανδαμάτωρ χρόνος...”, αλλά το υπόλοιπο ποιος το θυμάται...».

1.1.2 Βυζαντινοί χρόνοι - 1922

Τον 8^ο αιώνα, πιθανότατα ξεκινάει ο πυρήνας ίδρυσης του συνοικισμού της Τρίγλιας, κατά τον Ευαγγελίδη, «ὑπὸ Θρακῶν Βιθυνῶν». Η συνεχής και αδιάλειπτη σχέση και επικοινωνία των δύο περιοχών (Θράκης - Βιθυνίας) ήδη από τους αρχαίους χρόνους – εξάλλου η Βιθυνία ονομάστηκε έτσι από τους Βιθυνούς, λαό πολεμικό, θρακικής καταγωγής που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή στις αρχές της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ.– δεν αποκλείει την εκδοχή του Ευαγγελίδη.

Παρακάτω, αναφέρονται ενδεικτικά κάποιες περίοδοι που σημειώθηκαν ανάλογες μετακινήσεις από και προς τη Βιθυνία. Μετακινήσεις Σλάβων προς τη Βιθυνία σημειώνονται από τους ιστορικούς τους 7^ο, 8^ο και 12^ο αιώνες³¹. Κατά τους 11^ο, 12^ο και 13^ο αι. η περιοχή της Βιθυνίας γνωρίζει τεράστια δημογραφική κάμψη· η αδυναμία ελέγχου της περιοχής από την κεντρική διοίκηση των βυζαντινών αυτοκρατόρων³², έδωσε στους Τούρκους το περιθώριο επιδρομών και λεηλασιών· η εγκατάλειψη της περιοχής, η πείνα και οι επιδημίες συχνά εξανάγκαζε τους πληθυσμούς να μετακινούνται προς στις δυτικές περιοχές της Μικράς Ασίας, και κυρίως προς στη Θράκη³³. Αυτή την εποχή η ελληνική γλώσσα αρχίζει να περιορίζεται είτε στις δύσβατες και απρόσιτες περιοχές (Καππαδοκία, ορεινό Πόντο) είτε στα δυτικά παράλια. Το 12^ο αι., μετά την επιτυχημένη εκστρατεία του στην περιοχή του Ικονίου, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, μετέφερε τον ελληνικό

³¹ Κωστάκης (1979: 37) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ΄, σ. 24-26.

³² Πβ. την προαναφερθείσα επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου του Κυπρίου προς τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο (βλ. Σωφρόνιος Λεοντουπόλεως 1909: 13-4), όπου διαμαρτύρεται για την οικτρή κατάσταση της περιοχής και τις λεηλασίες σε Τρίγλια, Κίο κ.α. Την άσχημη κατάσταση, την εγκατάλειψη και την καταστροφή της περιοχής περιγράφει το 13^ο αι. ο τελευταίος Βυζαντινός ιστορικός Γεώργιος Παχυμέρης.

³³ Βλ. σχετικά, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ΄, σ. 54· βλ. και Άμαντος (1923: 335-36), όπου σημειώνει μετακινήσεις πληθυσμών (κατά τον 13^ο – 14^ο αι.) από την Μικρά Ασία προς τη Θράκη και τα νησιά του Αιγαίου λόγω της τουρκικής εισβολής από τον 11^ο αι.

πληθυσμό της περιοχής στα βυζαντινά εδάφη, στα οποία περιλαμβανόταν και η Βιθυνία, προκειμένου να ενισχυθεί το ελληνικό στοιχείο³⁴.

Το 1326 η Προύσα καταλήφθηκε από τους Τούρκους και ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα του νεοσύστατου οθωμανικού κράτους. Η εποικιστική πολιτική των Τούρκων είχε ως αποτέλεσμα τους αιώνες που ακολούθησαν να σημειωθούν συχνά μετακινήσεις πληθυσμών χριστιανικών και μουσουλμανικών από τη νότια Βαλκανική και από την Ελλάδα, οι οποίες εντείνονται κατά το δεύτερο μισό του 15^{ου} και το πρώτο του 16^{ου} αι. *«Επρόκειτο για χριστιανούς σκλάβους, για βίαια μετατοπιζόμενους πληθυσμούς («σεργούνηδες») από πρόσφατα κατακτημένες από τους Τούρκους χώρες και για εθελοντές μετανάστες ή εποχιακούς εργάτες που αναζητούσαν δουλειά. Ένα σημαντικό ποσοστό και από τις τρεις αυτές κατηγορίες δέχθηκε η εύφορη περιοχή της Προύσας»*³⁵. Σύμφωνα μάλιστα με μαρτυρία του Τούρκου ναυτικού και χαρτογράφου Πιρί Ρεΐζ, στις μέρες του (γύρω στα 1500) έγιναν μετακινήσεις πληθυσμών από τα Δωδεκάνησα, άλλα νησιά του Αιγαίου, την Πελοπόννησο και την Κρήτη προς την Προποντίδα³⁶. Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται και από το υλικό του αρχείου του ΚΜΣ (χφ. Β' 164).

Πολλές παραδόσεις για την καταγωγή των κατοίκων διαφόρων κοινοτήτων της Βιθυνίας από περιοχές όπως η Μάνη, η Ήπειρος, τα Άγραφα, η Πελοπόννησος κ.ά. έχουν ως αφετηρία αυτή την περίοδο. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις των Πιστικοχωρίων, της Απολλωνιάδας, των Κουβουκλίων, του Ντεμίρντεσι κ.ά.³⁷ Η οθωμανική κατάκτηση της Βιθυνίας συνοδεύεται από βιαιοπραγίες και πιέσεις που αναγκάζουν παράλληλα ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού να εγκαταλείψει την περιοχή. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, την περίοδο αυτή πολλοί Τριγλιανοί μετανάστευσαν στη Θράκη και ίδρυσαν το χωριό *Τρούλια*, που ανήκε στην επαρχία της Βιζύης. Όπως υποστήριξαν οι πληροφορητές κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, η γλώσσα και τα έθιμα του χωριού αυτού ήταν ίδια με αυτά της Τρίγλιας. Αργότερα πολλοί από αυτούς επέστρεψαν στην Τρίγλια. Το 17^ο αι. στην

³⁴ Βλ. σχετικά, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ', σ. 24-6.

³⁵ Πατρινέλης (1988-89: 13)· πβ. και Danguitsis (1943: 22).

³⁶ Δεληγιάννης (1938: 368-9).

³⁷ Βλ. Αναγνωστοπούλου (1997: 212-18), για τις μετακινήσεις πληθυσμών και τη δημογραφική εξέλιξη της περιοχής. Βλ. και Δεληγιάννης (2002: 27-28)· Δεληγιάννης-Μεσιτίδης (1940: 425)· Κλεώνυμος-Παπαδόπουλος (1867: 97-98).

κοινότητα εγκαθίστανται γύρω στις είκοσι οικογένειες Τούρκων και μετατρέπεται ο ναός του Αγίου Στεφάνου σε τζαμί³⁸ (1661), ενώ παράλληλα μέσα στον οικισμό της Τρίγλιας οικοδομούνται χριστιανικοί ναοί (Άγιος Γεώργιος Κυπαρισσιώτης ή Επάνω, Άγιος Γεώργιος ο Κάτω, Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, Κοίμηση της Θεοτόκου).

Όπως σημειώνει η Σ. Αναγνωστοπούλου³⁹: «Σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}, οι δημογραφικές ανακατατάξεις που υφίσταται ο χώρος της Μικράς Ασίας είναι τόσο σημαντικές, που συνιστούν τομή σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες. Τούτη η δημογραφική αναταραχή, απόρροια της οθωμανικής πολιτικής από τη μια πλευρά, και σειράς ιστορικών γεγονότων από την άλλη, συνιστά κατ' εξοχήν παράγοντα αποδέσμευσης φαινομένων, τα οποία θα τροποποιήσουν βαθιά τόσο τις κοινωνικές δομές όσο και τις “εθνικές” ισορροπίες». Την περίοδο αυτή στην ευρύτερη περιοχή της Προύσας εγκαταστάθηκαν επίσης Έλληνες από την Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου, τη Μάνη, την Ήπειρο και κυρίως τη Θράκη (που αποτέλεσε συχνά αφετηρία μεταναστευτικών κυμάτων προς τη Βιθυνία, λόγω της γεωγραφικής γειτνίασης και της ανεπτυγμένης σηροτροφίας στην περιοχή της Προύσας)⁴⁰. Αξίζει να σημειωθεί ότι αρκετά επώνυμα Τριγλιανών φανερώνουν την καταγωγή τους από εθνικά των περιοχών που αναφέρθηκαν παραπάνω, π.χ. Κρανίδης, Νυδραίος, Τσιριγιώτης κ.ά.

³⁸ Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση των προσφύγων για το γεγονός στο Αρχείο του Κ.Μ.Σ. (χφ. Β' 164): «Μες στο χωριό ήταν ο Αϊ-Στέφανος, μια εκκλησία που την πήραν οι Τούρκοι και την είχαν τζαμί. Παλιά ήταν Χριστιανική Μονή και μαζί με της Παντοβασίλισσας ήταν οι πιο αρχαίες εκκλησίες της Τρίγλιας. Αυτή η εκκλησία ήταν Παναγία η Ευαγγελίστρια. Άλλοι λένε ότι Στέφανος ήταν ο ηγούμενος όταν την πήραν οι Τούρκοι, γι αυτό ονομάστηκε του Αγίου Στεφάνου. Επειδή είχαμε πολλές εκκλησίες εμείς και οι Τούρκοι δεν είχαν τζαμί, μας την πήραν με ξεγέλασμα. Μάζεψαν υπογραφές σ' ένα χαρτί τάχατες ήταν αίτηση να κάνουν κάποιο καλό, αλλά ποιος ήξερε εκείνη την εποχή τούρκικα να διαβάσει. Υπόγραφαν ότι δίνουν οι Ρωμιοί την εκκλησία στους Τούρκους και πήγαν μ' αυτό το χαρτί στο Σουλτάνο και την πήραν (1661)· αυτό έγινε στην εποχή των παππούδων ή των προπαππούδων μας. Έκαναν μιναρέ μετά. Την είχαν σουφαντίσει μέσα, αλλά κάτω από το σουβά είχε μεγάλη αρχαιολογία· ήταν βυζαντινή εκκλησία, είχε τοιχογραφίες. Όταν ήρθε ο ελληνικός στρατός στην Τρίγλια, ήρθε κι ο πρίγκηψ Νικόλαος· αυτός ενδιαφερόταν για τ' αρχαία και όταν οι δικοί μας είπαν να καθαρίσουν το εσωτερικό, τους εμπόδισε λέγοντας: Μην το πειράζετε, θα φέρουμε ειδικό· αυτά έχουν μεγάλη αξία. Οι σταυροί φαίνονταν ακόμα σκαλισμένοι επάνω στις κολώνες...»

³⁹ Αναγνωστοπούλου (1997: 107-08).

⁴⁰ Αναγνωστοπούλου (1997: 220-21).

Το 18^ο και κυρίως το 19^ο αι. το ελληνικό στοιχείο της περιοχής ευημερεί λόγω των μεταρρυθμίσεων και της παραχώρησης πολιτικών δικαιωμάτων από το οθωμανικό κράτος στις χριστιανικές μειονότητες⁴¹. Στην περιοχή της Προύσας εγκαينيάζονται δίκτυα συγκοινωνιών και επικοινωνιών, ναυπηγεία και εργοστάσια⁴².

Την περίοδο αυτή, σύμφωνα με τις διηγήσεις των κατοίκων, η Τρίγλια αναπτύσσεται δυναμικά στηριζόμενη κυρίως στις εξαγωγές ελιάς και ελαιόλαδου στη Ρουμανία, τη Ρωσία και την Αλεξάνδρεια. «Όσον άφορᾷ τήν πέριξ τῆς κωμοπόλεως χώραν, αὕτη ἦτο κατάφυτος ὑπό ελαιῶν, συκομωρεῶν καὶ ἀμπέλων, αἱ ἐλαῖαι τῆς Τριγλείας ἦσαν αἱ ὀνομαστώτεραι, διότι ἦσαν γλυκεῖαι καὶ εὐγευστοι. Ἐπίσης καὶ ἡ μεταξοσκωληκοτροφία ἦτο προηγμένη»⁴³. Η οικονομική ευημερία του χωριού αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην έκθεση απωλειών κοινοτικής και ιδιωτικής περιουσίας της βορειοδυτικής Μικράς Ασίας⁴⁴. Το χωριό διατηρεί συχνή θαλάσσια επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη καθώς και με την Προύσα, που απορροφά την παραγωγή του μεταξιού της περιοχής. Η έντονη εμπορική κίνηση προσελκύει συχνά τους κατοίκους των διπλανών χωριών⁴⁵. Η ανάπτυξη αποτυπώνεται στην αρχιτεκτονική του χωριού με τα δίπατα και τρίπατα σπίτια, τους λιθόστρωτους δρόμους και τα επιβλητικά εκπαιδευτήρια. Στις αρχές του 20^{οῦ} αι. στο χωριό κατοικούν 1.500 οικογένειες

⁴¹ Στο πλαίσιο του μεταρρύθμισης (*Τανζιμάτ*) του Οθωμανικού κράτους, και ιδιαίτερα με τα διατάγματα *Χάττ-ι Σερίφ* (1839) και *Χάττ-ι Χουμαγιούν* (1856) δημιουργείται ένα προστατευτικό πλαίσιο για όλους τους υπηκόους του Σουλτάνου με ρυθμίσεις για την ασφάλεια της ζωής, της τιμής και της περιουσίας καθώς και σημαντικές διοικητικές, νομικές και εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, γεγονός που έδωσε σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων κατά το 19^ο αι. Βλ. Αναγνωστοπούλου (1997: 45, 256).

⁴² Αναγνωστοπούλου (1997: 79, 82-83, 105).

⁴³ *Αντίλαλοι* (1931: 282).

⁴⁴ Βλ. Αδαμαντιάδης (1957: 98). Από τον πίνακα που παρατίθεται χαρακτηριστικό είναι πως η Τρίγλια είχε τη μεγαλύτερη κοινοτική περιουσία της περιοχής: Τρίγλια: 900.000 / Μουδανιά: 350.000 / Ντεμίντεσι: 250.000 / Παλλαδάρι: 350.000 / Ελιγμοί: 250.000 και από τις μεγαλύτερες ιδιωτικές: Τρίγλια: 2.000.000 / Μουδανιά: 6.000.000/ Ντεμίντεσι: 1.500.000/ Παλλαδάρι: 2.000.000 / Ελιγμοί: 1.500.000.

⁴⁵ Αναγνωστοπούλου (1997: 156), «η σηροτροφία, ιδιαίτερα διαδεδομένη στην περιοχή αυτή, προσελκύει ένα μεγάλο αριθμό Ρωμιών, κυρίως από τη Θράκη, περιοχή με μεγάλη παράδοση στην παραγωγή και την επεξεργασία μεταξιού».

Ελλήνων, χωρισμένοι σε έξι ενορίες, και 30 οικογένειες Τούρκων⁴⁶. Το χωριό χωριζόταν σε δύο «μαχαλάδες». Στον απάνω μαχαλά έμεναν κυρίως αγρότες, οι οποίοι, όπως λένε οι πρόσφυγες, μιλούσαν συντηρητικότερα το ιδίωμα. Στον κάτω μαχαλά έμεναν οι έμποροι, οι ψαράδες και οι μορφωμένοι, που μιλούσαν ένα ιδίωμα πιο κοντά στην κοινή νέα ελληνική.

Πέρα από τον οθωμανό διοικητή, για την κάλυψη των εκκλησιαστικών, σχολικών και άλλων κοινωνικών αναγκών μεριμνούσε ο δήμαρχος και η δημογεροντία που εκλέγονταν από το λαό⁴⁷. Το πρώτο σχολείο της Τρίγλιας λειτούργησε στα τέλη του 18^{ου} αι. Το 1839 ιδρύεται αλληλοδιδασκτική δημοτική σχολή και αργότερα επτατάξια αστική σχολή (με 180 μαθητές). Επίσης λειτουργούσε παρθενγωγείο και δύο νηπιαγωγεία (με συνολικά 430 μαθητές)⁴⁸. Το 1869 ιδρύεται τοπική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα. «Οί κάτοικοι ήσαν φιλόμουσοι, ελάχιστοι οί άγράμματοι, ούκ όλίγοι δέ άνεδείχθησαν καλοί έπιστήμονες»⁴⁹. Ας σημειωθεί ότι στα σχολεία οι μαθητές διδάσκονταν ως ξένες γλώσσες την τουρκική και τη γαλλική. Είναι χαρακτηριστικές στις αφηγήσεις των πληροφορητών πρώτης γενιάς οι αποστροφές που αφορούν τη φοίτησή τους στις πρώτες τάξεις του σχολείου και τις επίσημες εξετάσεις παρουσία του μητροπολίτη και των αρχών του τόπου στο τέλος της χρονιάς. Από την Τρίγλια καταγόταν ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Σμύρνης (κατά κόσμον Χρυσόστομος Καλαφάτης), ο οποίος φρόντισε ιδιαίτερα για την πνευματική ανάπτυξη του χωριού και την κατασκευή στις αρχές του 20^{ου} αι. σύγχρονων εκπαιδευτηρίων.

Η επανάσταση των Νεότουρκων και οι πόλεμοι που ακολουθούν δημιουργούν μια νέα σκληρή πραγματικότητα για την περιοχή. Τα «τάγματα εργασίας» και οι διώξεις

⁴⁶ Ο Hasluck (1906-07: 285-87), στις αρχές του 20^{ου} αι. περιγράφει την Τρίγλια ως πλούσιο χωριό με 1000 σπίτια, με πληθυσμό αποκλειστικά σχεδόν ελληνικό, περιτριγυρισμένο από λόφους κατάφυτους από ελιές, αμπέλια και μουριές. Αναφέρει επίσης ότι, παρόλο που δεν είχε φυσικό λιμάνι, συχνά σταματούσαν εκεί τα ατμόπλοια που πήγαιναν στην Κωνσταντινούπολη. Τέλος σημειώνει ότι πιθανότατα η περιοχή ήταν κατοικημένη από τους αρχαίους χρόνους όπως μαρτυρούν οι επιγραφές που βρέθηκαν εκεί.

⁴⁷ Για τη χωροθέτηση και την οργάνωση των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Βιθυνίας, βλ. Αναγνωστοπούλου (1997: 151-59).

⁴⁸ Αδαμαντιάδης (1959: 127) *Αντίλαλοι* (1931: 40-41), όπου πίνακας και στοιχεία για τα εκπαιδευτήρια του νομού Προύσας· βλ. σχετικά και Ευαγγελίδης (1934: 80-81).

⁴⁹ *Αντίλαλοι* (1931: 282).

οδηγούν πολλούς κατοίκους στη μετανάστευση. Το 1914 οι Έλληνες της Τρίγλιας εξορίστηκαν για τέσσερα χρόνια στην Προύσα. Οι σκληρές συνθήκες της εξορίας, οι αρρώστιες και οι κακουχίες αποδεκάτισαν τους Τριγλιανούς. Το 1918 επέστρεψαν στο χωριό οι μισοί περίπου και με μεγάλη προσπάθεια κατάφεραν γρήγορα να αναζωογονήσουν το λεηλατημένο χωριό⁵⁰. Τον Αύγουστο του 1922, μετά την πτώση του μικρασιατικού μετώπου, οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν βίαια για δεύτερη και τελευταία φορά την Τρίγλια. Οι τριγλιανοί πρόσφυγες διασκορπίστηκαν στην Ελλάδα.

1.1.3 Στη νέα πατρίδα

Ο κύριος όγκος των τριγλιανών προσφύγων, περίπου 300 οικογένειες στο σύνολό τους, μοιράστηκε και εγκαταστάθηκε στη Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής και στη Ραφήνα Αττικής.

Η Νέα Τρίγλια βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της επαρχίας του νομού Χαλκιδικής σε απόσταση πενήντα περίπου χιλιομέτρων νότια της Θεσσαλονίκης και ιδρύθηκε ως κοινότητα το 1926. Οι κάτοικοί της είναι κυρίως πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά το 1922, στην πλειοψηφία τους Τριγλιανοί και σε μικρότερο ποσοστό από άλλα χωριά της Βιθυνίας (Βελετλέρ, Κιζιδερβέντ, Απολλωνία) και της Α. Θράκης· στην κοινότητα επίσης κατοικεί σημαντικός αριθμός εντοπίων, που ήταν κάτοικοι του οικισμού Σουφλάρ (παλιά ονομασία της περιοχής της Νέας Τρίγλιας από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας), που υπήρχε στην περιοχή πριν από την άφιξη των προσφύγων. Η κοινότητα σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή του 2001 αριθμεί 2.905 κατοίκους. Κύρια ασχολία τους είναι η κτηνοτροφία, η γεωργία και, ειδικότερα, η καλλιέργεια της ελιάς, σιτηρών και κηπευτικών.

Η Ραφήνα Αττικής υποδέχθηκε επίσης ένα μεγάλο τμήμα των τριγλιανών προσφύγων. Η σύνθεση του πληθυσμού της κωμόπολης από πρόσφυγες, Σαρακατσάνους, εργάτες και ψαράδες προερχόμενους από την Εύβοια, τις Κυκλάδες, την Πελοπόννησο και από άλλες περιοχές της Ελλάδας, καθώς και η έντονη, αστικού τύπου, ανάπτυξη της περιοχής αποτέλεσε περιβάλλον στο οποίο το προσφυγικό

⁵⁰ Αδαμαντιάδης (1939: 315-16).

στοιχείο, παρόλο που διατήρησε σε μεγάλο βαθμό την ταυτότητά του, ωστόσο, λόγω των συνθηκών, αφομοιώθηκε ευκολότερα.

Συγκρίνοντας το περιβάλλον, γλωσσικό και πληθυσμιακό, στους δύο τόπους εγκατάστασης, οι διαφορές είναι έντονες, γεγονός που καταγράφεται και στην πορεία του ιδιώματος. Έτσι, στην περίπτωση του αγροτικού οικισμού της Νέας Τρίγλιας, η πληθυσμιακή υπεροχή των τριγλιανών προσφύγων (έναντι του συνόλου του πληθυσμού του χωριού), παράλληλα με τη συνοχή και την ενότητα της προσφυγικής κοινότητας, που εμπεδώθηκε μέσα από δράσεις όπως η οικοδόμηση εκκλησιών σε ανάμνηση της παλιάς πατρίδας, η ίδρυση τοπικών συλλόγων και λαογραφικού μουσείου, η έκδοση τοπικής εφημερίδας κ.λπ., δημιούργησε ένα περιβάλλον που σε μεγάλο βαθμό διαφύλαξε αρκετά ισχυρή την ταυτότητα του προσφυγικού στοιχείου. Ωστόσο, η πολύχρονη επικοινωνία με το ντόπιο στοιχείο και κυρίως η καταλυτική επίδραση της νεοελληνικής κοινής και της επίσημης εκπαίδευσης αποτέλεσαν ισχυρούς παράγοντες που οδήγησαν στη σταδιακή υποχώρηση του ιδιώματος.

1.1.4 Το τοπωνύμιο *Τρίγλια*

Για την προέλευση του τοπωνυμίου *Τρίγλια* υπάρχουν δύο απόψεις⁵¹. Σύμφωνα με την πρώτη, που υποστηρίζουν οι ντόπιοι μελετητές, το τοπωνύμιο προέρχεται από παραφθορά του αρχαίου τοπωνυμίου *Βρύλλειον* (ίσως < αρχ. *βρύλλον*⁵² ή *βρούλον* ‘σπάρτο, σχοίνο’), το οποίο οι παλαιότεροι συγγραφείς και λεξικογράφοι τοποθετούν στην περιοχή της Τρίγλιας, κάποιοι μάλιστα το ταυτίζουν με αυτήν⁵³. Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, το χωριό πήρε το όνομά του από το ψάρι *τρίγλη* και *τρίγλα* ‘είδος

⁵¹ Βλ. Παπαδοπούλου (2003: 393-400).

⁵² Βλ. Δημητράκος Λεξ., στο λ. *βρύλλον* Κριαράς Λεξ. στο λ. *βρύλλιον* Liddel-Scott στο λ. *βρύλλον*.

⁵³ Βυζάντιος Σκ. στο λ. *Τρίγλια*: «Τρίγλια (ή), κώμη (παραθαλ.) τῆς Βιθυν. (εἰς τὴν Προποντίδα· ἴσως τὸ Βρύλλιον, τὸ ἔθν. Βρυλλιανός, κοιν. Τριγλιανός)». Ο Στ. Βυζάντιος (6^{ος} αἰ.) βασιζόμενος στον Ηρωδιανό (βλ. παραπάνω) στο λ. *Βρύλλιον* αναφέρει (TLG: Stephanus Byzantius Gramm., *Ethnica*. {4028.001}: 187.14): «Β ρ ύ λ λ ι ο ν , πόλις ἐν τῇ Προποντίδι. Ἐφορος δὲ ἐν τῷ ἐΐ Κίον αὐτὴν φησιν εἶναι. τὸ ἔθνικόν Βρυλλιανός, καὶ τὸ θηλυκὸν Βρυλλίς ἢ χώρα, ἐν ᾗ Δασκύλειόν ἐστι μικρὸν πολισμάτιον».

μικρού ψαριού ίσως το μπαρμπούνι⁵⁴, για την αλιεία του οποίου φημιζόταν ο κόλπος της Κίου. Στους ντόπιους συγγραφείς συναντούμε και τις δύο απόψεις. Οι κάτοικοι υποστηρίζουν τη δεύτερη άποψη. Αναφέρω χαρακτηριστικά απόσπασμα από την αφήγηση πληροφορητή: «...αυτοί οι Σωζουπολίτες ψάρευάνε 'κει, από πάνου κατηβαίνουν 'κειπέρα, είχε πολύ ψάρι. Συνάμα το ψάρι αυτό προέρχουντάνε απέ το ρέμα το οποίο είχε μέσα το χωριό και ψάρευάνε τα μπαρμπούνια, τα οποία στη γλώσσα τους τὰ 'λεάνε τριγλιά, κι από 'κει λοιπό ... πού 'α πάμε; –στα τριγλιά, και ονομάστηκε το χωριό Τρίγλια».

Και οι δύο εκδοχές παρουσιάζουν αδυναμίες. Η προέλευση από τον τύπο *Βρύλλειον* (με τροπή του *βρ>τρ*) δε φαίνεται πιθανή, αφού, στο πλαίσιο της έρευνας που έγινε, δε μαρτυρείται ανάλογη περίπτωση τροπής του συμπλέγματος *βρ>τρ*. Πιθανότατα η ετυμολόγηση του *Τρίγλια* ως φωνητική εξέλιξη του *Βρύλλειον* προέκυψε αφενός από τη σύγχυση και ταύτιση των δύο ονομασιών στους λεξικογράφους, γεωγράφους και ιστορικούς, αλλά κυρίως από την τάση των μελετητών της εποχής του τέλους 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αι. να αναζητούν σε κάθε τι σύγχρονο συνδέσεις με την αρχαία Ελλάδα. Ωστόσο και η δεύτερη εκδοχή, δηλαδή η προέλευση του τοπωνυμίου *Τρίγλια* από το ψάρι *τρίγλη*, θεωρήθηκε αρχικά επισφαλής, γιατί σπανίζουν οι περιπτώσεις προέλευσης τοπωνυμίων από ονόματα ψαριών.

Μετά από έρευνα σχετικά με τον τύπο *τρίγλη* / *τρίγλα*, εντοπίστηκε στους *Δειπνοσοφιστές* του Αθήναιου⁵⁵ το ακόλουθο απόσπασμα το οποίο αναφέρει και ο Ευστάθιος⁵⁶ στα σχόλιά του στον Όμηρο: «Ἀθήνησι δὲ καὶ τόπος τις Τρίγλα καλεῖται,

⁵⁴ Πβ. Αριστοτέλης (TLG: Aristoteles et Corpus Aristotelicum Phil., *Historia animalium*. {0086.014}: 543a.5) για την ετυμολογία της λ.: «Καὶ ὁ τριχίας δὲ καὶ τὰ πετραῖα δῖς (τίκτειν), ἡ δὲ τρίγλη μόνη τρίς. Τεκμαίρονται δ' ἐκ τοῦ γόνου...» βλ. και Δημητράκος *Λεξ.* στο λ. *τρίγλη* Thompson (1947) στο λ. *τρίγλη*.

⁵⁵ TLG: Athenaeus Soph., *Deipnosophistae*. {0008.001}: 7.126. 27 και 6 (G. Kaibel, *Athenaei Naucratis deipnosophistarum libri xv*, 3 vols. Leipzig: Teubner, 1-2:1887; 3:1890 (repr. Stuttgart, 1-2:1965; 3:1966).

⁵⁶ TLG: Eustathius Thessalonicensis Philol. et Scr. Eccl., *Commentarii ad Homeri Iliadem*. {4083.001}: 4.373.9 (M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, vols. 1-4. Leiden: Brill): «...ὅτι δὲ καὶ τόπος τις Ἀθήνησι Τρίγλη ἐκαλεῖτο, καὶ ὥς ἀνάθημα ἦν ἐκεῖ Τριγλαθήνην Ἑκάτη, δηλοῦσι καὶ αὐτὸ οἱ παλαιοί...» πβ. και Ησύχιος (TLG: Hesychius Lexicogr., *Lexicon (Π—Ω)*. {4085.003}: τ.1360.1 - M. Schmidt, *Hesychii*

καὶ αὐτόθι ἐστὶν ἀνάθημα τῇ Ἑκάτῃ Τριγλανθίνῃ. [] τῇ δὲ Ἑκάτῃ ἀποδίδεται ἡ τρίγλη διὰ τὴν τῆς ὀνομασίας κοινότητα· τριοδίτις γάρ καὶ τρίγληνος...». Επομένως, κατὰ τους αρχαίους χρόνους υπήρχε στην Αθήνα τόπος με την ονομασία *Τρίγλα* ἢ *Τρίγλη*, όπου μάλιστα βρισκόταν ἀνάθημα της Εκάτης. Από τα παραπάνω κείμενα προκύπτει ὅτι η συνήθης προσφορά στη θεά ἦταν οἱ *τρίγλες*. Η Εκάτη⁵⁷, ἡ ὁποία ἀποκαλεῖται *τριγλανθίνη* - *τριγλαθήνη*, *τρίγλαις κηλευμένα*, φαίνεται πως συνδεόταν με τὴν αλιεία τῶν τριγλῶν. Εἶναι πιθανόν ἡ σύνδεση τῆς θεάς με τὴν τρίγλη νὰ προέκυψε ἀπὸ παρετυμολογία τῆς προσωνυμίας *τρίγληνος*⁵⁸ (< ο ἔχων *τρεις γλήνας* 'οφθαλμούς'⁵⁹) που ἐπίσης ἀποδίδεται στὴν Εκάτη. Τα παραπάνω δεδομένα ἀναίρεσαν τὶς ἐπιφυλάξεις που υπήρχαν γιὰ τὴ δεύτερη ἐκδοχὴ τῆς προέλευσης τοῦ τοπωνυμίου Τρίγλια, ἐφόσον βρέθηκε μαρτυρημένη ἡ ὑπαρξὴ ἀνάλογου τοπωνυμίου.

Μία ἀκόμα πληροφορία ἐδραίωσε τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ καὶ αἰτιολόγησε τὴν ἐπιλογὴ τοπωνυμίου *Τρίγλα* ἢ *Τρίγλη* στὴν περιοχή που βρίσκεται ἡ Τρίγλια. Ἐτσι, σύμφωνα με τὸ W. Tomaschek⁶⁰, στὴν περιοχή τῆς Τρίγλιας, ὅπου, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, βρισκόταν τὸ ἀρχαῖο Βρύλλειον, που ἦταν ἀποικία τῶν Ἀθηναίων: «*Gewiss bestand schon in antiker Zeit an dieser Stelle eine nach der Seearbe (τρίγλη) benannte Station mit einem Heiligthum der Hekate;*» («σίγουρα υπήρχε ἡδη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ τόπος που πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸ μαρμάρου (τρίγλη), με ἱερό τῆς Εκάτης»). Ο Τρ. Εὐαγγελίδης συμπληρώνει τὴν πληροφορία: «*Μέγα δὲ τῆς τριμόρφου θεᾶς μαρμάρινον ἄγαλμα, ὑπὸ τοῦ ἐκ Πελλαδαρίου πλουσίου ὁμογενοῦς Κ. Ἰβάνωφ ἐν τῷ Πελλαδαρίῳ Παρθεναγωγείῳ ἦτο ἰδρυμένον, ἀγορασθὲν ἐν Τριγλείᾳ περὶ τὸ 1881...*»⁶¹. Ἀπὸ τὴν πληροφορία αὐτὴ προκύπτει ὅτι στὴν ἐυρύτερη περιοχή τοῦ ἀρχαίου Βρυλλείου θὰ πρέπει νὰ υπήρχε ἱερό τῆς Εκάτης καὶ ἐπομένως εἶναι πολὺ πιθανόν νὰ υπήρχε τὸ τοπωνύμιον *Τρίγλα* ἢ *Τρίγλη*, ὅπως καὶ στὴν Αθήνα. Ἡ ὑπαρξὴ

Alexandrini lexicon, vols. 3-4. Halle, 3:1861; 4:1862 (repr. Amsterdam: Hakkert, 1965): «Τρίγλα ἰχθύς θαλάσσιος, καὶ τόπος τις».

⁵⁷ Grimal, στο λ. *Εκάτη*, πληροφορίες γιὰ τὴ θεά.

⁵⁸ Ὅλες οἱ προσωνυμίες τῆς θεάς εἶναι σύνθετες με τὸ ἀριθμ. *τρία*, λόγω τῆς τριπλῆς μορφῆς τῆς, π.χ. *τρίμορφος*, *τριοδίτις*, *τριπρόσωπος*.

⁵⁹ Ησύχιος (TLG: Hesychius Lexicogr., *Lexicon* (Π—Ω). {4085.003}: τ.1361.1): «τρίγληνα· πολυθέατα· γλ ἢ ν α ι γάρ οἱ ὀφθαλμοί...» βλ. καὶ Δημητράκος *Λεξ.* στο λ. *τρίγληνος*.

⁶⁰ Tomaschek (1891: 13).

⁶¹ Εὐαγγελίδης (1934: 16).

τοπωνυμίου *Τρίγλα* ή *Τρίγλη* στην περιοχή επιβεβαιώνεται στους μεσαιωνικούς χρόνους, όπως προαναφέρθηκε, από την ονομασία της *μονής Τριγλείας* ή *Παντοβασίλισσας* (τον 8^ο αι. περίπου), και από την καταγραφή του τοπωνυμίου *Τρίγλεια* στις επιστολές του Πατριάρχη Γρηγορίου του Κυπρίου, στην *Ιστορία* του Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού κ.λπ. Είναι πολύ πιθανό το τοπωνύμιο *Τρίγλα* να προσδιόριζε αρχικά τη στενή περιοχή όπου υπήρχε το ιερό της Εκάτης και αργότερα να επεκτάθηκε σε ευρύτερο χώρο καλύπτοντας και την περιοχή του αρχαίου Βρυλλείου. Στην περίπτωση *Τρίγλιας* και *Βρυλλείου* η ηχητική συνάφεια ίσως να διευκόλυνε την ταύτιση των δύο ονομασιών.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε ότι οι μαρτυρίες συγκλίνουν στην προέλευση του τοπωνυμίου *Τρίγλα* πιθανόν από ανάλογο τοπωνύμιο που υπήρχε στην περιοχή ήδη από τους αρχαίους χρόνους, το οποίο προέρχονταν από το ψάρι *τρίγλα* -η. Ο τύπος *τρίγλια*, που στις πηγές παραδίδεται με -ει- ως *Τρίγλεια*, ενδέχεται να προήλθε από τον τύπο *τρίγλα* μέσω επιθέτου *τρίγλειος* -εια που αποδιδόταν είτε στον τόπο, είτε στην τοπική θεότητα.

1.2 Τα ιδιώματα της Βιθυνίας

1.2.1 Περί μικρασιατικών ιδιωμάτων

Ως κυρίως μικρασιατικές «διάλεκτοι» ορίζονται από τους ερευνητές, αυτές που, αποσπασμένες για γεωγραφικούς και ιστορικούς λόγους από την ευρωπαϊκή Ελλάδα, εξελίχθηκαν αυτόνομα και ακολούθησαν μία εντελώς ξεχωριστή πορεία. Ο Dawkins⁶² κατηγοριοποιεί τις μικρασιατικές διαλέκτους και τα ιδιώματα των γηγενών στην Ασία πληθυσμών ή τουλάχιστον αυτών που εγκαταστάθηκαν εκεί σε προτουρκική εποχή, ως εξής : 1. Ποντιακή, 2. ιδιώματα των κοινοτήτων μεταξύ Πόντου και Καππαδοκίας, 3. Καππαδοκική, 4. Φαρασιώτικο ιδίωμα, 5. ιδίωμα Σίλλης, 6. ιδίωμα Λιβισιού, 7. ιδιώματα της Βιθυνίας, και 8. ιδίωμα του χωριού Γκιολντέ της Λυδίας.

⁶² Dawkins (1916: 5).

Βασικά χαρακτηριστικά των μικρασιατικών ιδιωμάτων, όπως ορίζονται στη βιβλιογραφία, είναι ότι διατήρησαν πολλά γνωρίσματα της ελληνιστικής Κοινής και της μεσαιωνικής γλώσσας και δέχθηκαν -ιδίως τα καππαδοκικά και τα ποντιακά- την ισχυρή επίδραση της τουρκικής. Την άποψη αυτή συμμερίζεται και ο Browning⁶³, που σημειώνει: *«Τα κοινά χαρακτηριστικά που έχουν τα περισσότερα μικρασιατικά ιδιώματα συγκριτικά με τα υπόλοιπα ελληνικά, αναμφίβολα αντικατοπτρίζουν αυτή την πρόωμη απομόνωση από την επίδραση του μητροπολιτικού κέντρου και τη στενότερη και οικειότερη επαφή που είχαν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας με τον τουρκόγλωσσο πληθυσμό για πολλούς αιώνες...»*. Ο Dawkins παραθέτει αποσπασματικές αναφορές σχετικές με τα ιδιώματα της Βιθυνίας με βάση γλωσσικό υλικό που είχε συλλέξει από τα χωριά Αρακλειά, Ντεμίρντεσι, Απολλωνιάδα και τους Βουλγαράτους των Πιστικοχωρίων. Ωστόσο, δηλώνει ότι δεν πρόκειται να ασχοληθεί με τα ιδιώματα της Βιθυνίας, καθώς, όπως αναφέρει στα συμπεράσματα του, θεωρεί ότι κατά κύριο λόγο οι πληθυσμοί της περιοχής αυτής έχουν μεταφερθεί εκεί από την ευρωπαϊκή πλευρά του Βόσπορου⁶⁴.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης⁶⁵, ακολουθώντας τον Dawkins, διαιρεί τα μικρασιατικά ιδιώματα σε δύο γλωσσικές οικογένειες, τη νοτιοδυτική και τη βορειοανατολική. Στην πρώτη κατατάσσει τα ιδιώματα της Σίλλης και του Λιβισιού, που μοιάζουν κατά την άποψή του περισσότερο με τα νεοελληνικά ιδιώματα της μητροπολιτικής Ελλάδας. Στη δεύτερη συμπεριλαμβάνει την Καππαδοκική, την Ποντιακή και το ιδίωμα των Φαράσων. Γενικά, κατά τον Τριανταφυλλίδη, τα *μικρασιατικά ιδιώματα* (τα καππαδοκικά και τα ποντιακά) ανήκουν στα ανατολικά ιδιώματα⁶⁶, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και τα κυπριακά, τα δωδεκανησιακά, τα ιδιώματα της Χίου, της Νάξου και κάποιων άλλων νησιών του Αιγαίου. Αναφερόμενος γενικά στα ιδιώματα των βορείων και ανατολικών παραλίων της Μικράς Ασίας σημειώνει ότι *«δεν είχαν συνήθως σχέση με τα μεσαιωνικά ελληνικά και συγγένευαν λίγο πολύ με τα ιδιώματα των τόπων απ' όπου είχαν μετοικήσει στους τελευταίους αιώνες εκείνοι που τα*

⁶³ Browning (1991: 2).

⁶⁴ Dawkins (1916: 192).

⁶⁵ Τριανταφυλλίδης (1938: 273 κ.εξ.)

⁶⁶ Βλ. Τριανταφυλλίδης (1938: 66-68), όπου σημειώνει ως χαρακτηριστικά των ανατολικών ιδιωμάτων: α. τη διατήρηση του τελικού -ν, β. την αλλαγή του χ μπρος στο ε, ι, σε παχύ σ ή απλό σ, γ. την επίταξη της άτοννης προσωπικής αντωνυμίας.

μιλούσαν»· ωστόσο, παρατηρεί μερικές ομοιότητες ανάμεσα στα ιδιώματα χωριών της περιοχής της Προύσας και της Νικομήδειας και στα καππαδοκικά.

Ήδη από το 1916 ο Dawkins⁶⁷ επισημαίνει τόσο τον κίνδυνο εξαφάνισης των μικρασιατικών ιδιωμάτων, όσο και το κενό της διαλεκτολογικής έρευνας στην περιοχή την εποχή εκείνη και την έλλειψη αξιόπιστων πηγών, καθώς τα μικρασιατικά ιδιώματα διατηρήθηκαν μόνο προφορικά και τα γραπτά μνημεία που διασώθηκαν είναι ελάχιστα. Υπογραμμίζει, επιπλέον, την επισφαλή κατάσταση στην οποία βρίσκονταν τα ιδιώματα λόγω του εντεινόμενου τουρκικού εθνικισμού, ο οποίος εκφραζόταν με τις διώξεις των Ελλήνων και τους εποικισμούς, αλλά και λόγω της αφομοίωσής τους από την κοινή ελληνική. Ο Dawkins πιστεύει ότι η ελληνική γλώσσα μιλιόταν αδιάκοπα στο μικρασιατικό χώρο, παρόλο που σε γενικές γραμμές οι Τούρκοι και η γλώσσα τους είχαν εκτεταμένη «κατοχή» στη χώρα, ώστε η πλειονότητα των χριστιανών μιλούσε και τουρκικά. Πέρα από τους δίγλωσσους ή τους τουρκόφωνους Έλληνες, διαχωρίζει ως ιδιαίτερη ομάδα ομιλητών τους κατοίκους των εμπορικών κοινοτήτων που υπήρχαν σε κάθε πόλη και τους Έλληνες ομιλητές της νεότερης γενιάς, που είναι το αποτέλεσμα των ελληνικών σχολείων και του νέου γλωσσικού περιβάλλοντος που προέκυψε από τις μεταναστεύσεις.

Με δεδομένο ότι ο μικρασιατικός χώρος υπήρξε πάντοτε ένας τόπος ανοιχτός, τόπος συνεύρεσης και συνύπαρξης διαφορετικών φυλών, λαών, γλωσσών και πολιτισμών σε διάφορες χρονικές στιγμές, είναι πολύ δύσκολο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη φυσιογνωμία όλων των ιδιωμάτων τα οποία αναπτύχθηκαν εκεί. Με εξαίρεση την Καππαδοκική και Ποντιακή διάλεκτο, οι οποίες λόγω ειδικών συνθηκών διατήρησαν τα χαρακτηριστικά τους και διασώθηκαν, τα μικρασιατικά ιδιώματα αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση ως προς τους παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση και την εξέλιξή τους. Επιγραμματικά, κάποιοι από αυτούς είναι:

1. οι πολλαπλές εγκαταστάσεις Ελλήνων στο μικρασιατικό χώρο από διάφορες περιοχές της Ελλάδας σε διάφορες χρονικές στιγμές και οι αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών,
2. το εμπόριο και οι συναλλαγές,

⁶⁷ Dawkins (1916: ν).

3. η συνύπαρξη με αλλόγλωσσους. Ο μελετητής των μικρασιατικών ιδιωμάτων θα πρέπει πάντοτε να λαμβάνει υπόψη του το γεγονός ότι οι φορείς των ιδιωμάτων αυτών ήταν στη πλειονότητά τους δίγλωσσοι.

Μετά το 1922 η διασπορά των μικρασιατικών ιδιωμάτων στο νεοελληνικό γλωσσικό περιβάλλον επηρέασε μοιραία την εξέλιξή τους. Διατηρήθηκαν καλύτερα στις περιοχές που ζούσαν συμπαγείς πληθυσμοί προσφύγων, ωστόσο η επίδραση της κοινής ΝΕ υπήρξε καταλυτική για την επιβίωσή τους. Σήμερα πια, εκτός ίσως από τα «ανθιστάμενα» ποντιακά, τα μικρασιατικά ιδιώματα μόνον ελάχιστα έχουν διασωθεί στο λόγο των φορέων τους⁶⁸.

Η μέχρι τώρα έρευνα για τα μικρασιατικά ιδιώματα και ειδικότερα για τη Βιθυνία, υπήρξε αποσπασματική και σχετικά περιορισμένη. Φαίνεται πως κάτω από τη σκιά των Καππαδοκικών και Ποντιακών, η μελέτη των υπολοίπων μικρασιατικών ιδιωμάτων και ειδικότερα αυτών της Βιθυνίας υποβαθμίστηκε. Η άποψη ότι αυτά απεικονίζουν κατά κάποιο τρόπο τα ιδιώματα των τόπων προέλευσης των πληθυσμών που εποίκισαν κατά καιρούς τη Μικρά Ασία, μάλλον αποτελεί μια γενίκευση που αποπροσανατολίζει την έρευνα. Η διαδικασία διαμόρφωσης των ιδιωμάτων της Βιθυνίας και το ιδιαίτερο γλωσσικό περιβάλλον του μικρασιατικού χώρου αποτελεί επομένως την ουσιαστική πρόκληση αλλά και το «πρόβλημα» για τον ερευνητή. Τα κοινωνιογλωσσικά και ιστορικά δεδομένα στη μελέτη αυτών ειδικά των ιδιωμάτων, αποτελούν σημαντική παράμετρο για την αποσαφήνιση της σύνθεσης και της εξέλιξής τους, όχι μόνο στο χώρο που αναπτύχθηκαν και άνθισαν αλλά και στο νέο περιβάλλον που τα υποδέχτηκε και επέδρασε στην πορεία τους μέχρι και σήμερα.

1.2.2 Μελέτες για τη Βιθυνία

Εξαιρετικής σημασίας για τη μελέτη των ιδιωμάτων της Βιθυνίας είναι οι διδακτορικές διατριβές για το Ντεμίρντεσι του C. Daguitsis, *Etude descriptive du dialecte de Demirdesi*, Paris 1943⁶⁹, και η πρόσφατη διατριβή για τα Κουβούκλια του Κ. Δεληγγιάνη, *Κουβουκλιώτικα*, Αδελαΐδα 2002, οι οποίες με επιστημονικά έγκυρο

⁶⁸ Βλ. σχετικά, Τομπαΐδης (1992:245-49).

⁶⁹ Σημαντικές επιστημονικές και στοιχειώδεις περιέχονται και στη βιβλιοκρισία για τη διατριβή του C. Daguitsis από τους H. και R. Kahane (1948: 212–225).

και συστηματικό τρόπο αποτελούν τις μοναδικές ολοκληρωμένες γλωσσικές εργασίες για την περιοχή.

Γενικές και μικρής έκτασης αναφορές στα ιδιώματα της Βιθυνίας εντοπίζονται στα βιβλία του Ν. Κοντοσόπουλου του *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα 1994 και του R.M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge 1916. Σημαντική συμβολή στην έρευνα των ιδιωμάτων της περιοχής αποτελούν και οι πρόσφατες μελέτες της ερευνήτριας του ΚΕΝΔΙ Μ. Κωνσταντινίδου, που βασίζονται σε υλικό που συνέλεξε στο πλαίσιο γλωσσικών αποστολών της Ακαδημίας Αθηνών, καθώς και στο υλικό του Αρχείου χειρογράφων του ΚΕΝΔΙ. Στοιχεία για τα ιδιώματα των Πιστικοχωρίων καταγράφονται στο άρθρο του Α. Δ. Μπουσμπούκη, «Ποιμενική ορολογία από το ιδίωμα των Πιστικοχωρίων Προύσας». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 4, Αθήνα 2003, σ. 361-372. Στην ιδιαίτερη περίπτωση των τσακωνικών χωριών της Βιθυνίας αναφέρεται η μελέτη του Θ. Κωστάκη, *Βάτικα και Χαβουτσί*. Αθήνα 1979.

Οι υπόλοιπες αναφορές των ιδιωμάτων της Βιθυνίας, σε άρθρα ή βιβλία ποικίλου περιεχομένου, παρέχουν αποσπασματικά στοιχεία για τη γλωσσική κατάσταση της περιοχής. Ωστόσο, η ιδιαιτερότητα του μικρασιατικού χώρου ως προς τη δυσκολία ανεύρεσης γλωσσικού υλικού, καθιστά κάθε στοιχείο και διαλεκτικό υλικό που παρέχεται, χρήσιμο για την έρευνα.

1.2.3 Πληθυσμιακή και εθνολογική διαστρωμάτωση / κοινωνιολογικές παράμετροι που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των ιδιωμάτων της Βιθυνίας.

Τα ιδιώματα της Βιθυνίας δεν αποτελούν μια ενιαία γλωσσική ενότητα και παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Εξετάζοντας γλωσσικά την περιοχή, περιπτώσεις όπως τα Βάτικα και το Χαβουτσί, που ο εποικισμός τους από Τσάκωνες της Πελοποννήσου, τα κατατάσσει γλωσσικά σε μία εντελώς ξεχωριστή περίπτωση, ή όπως τα Πιστικοχώρια, που αποτελούν μια ιδιαίτερη και από την άποψη της γλώσσας ομάδα χωριών στην ενδοχώρα της Βιθυνίας, αποτυπώνουν χαρακτηριστικά τη γλωσσική πολυμορφία της περιοχής.

Προκειμένου να χαρτογραφηθεί γλωσσικά ο χώρος της Τρίγλιας με κριτήριο την γλωσσική επαφή των πληθυσμών λόγω της γειτνίασης, των εμπορικών συναλλαγών και των ευρύτερων οικονομικοκοινωνικών σχέσεων με άλλες γλωσσικές κοινότητες, η έρευνα επικεντρώθηκε στο τρίγωνο που γεωγραφικά σχηματίζεται από την Τρίγλια, την Κίο και την Προύσα καθώς και στην απέναντι από τα παράλια της Τρίγλιας γλωσσική ζώνη της Ανατολικής Θράκης⁷⁰. (βλ. σχετικούς χάρτες του Παραρτήματος)

Τα ιδιώματα αυτής της περιοχής της Βιθυνίας μπορούμε να τα χωρίσουμε σε αυτά της παραλιακής ζώνης (Κίος, Μουδανιά, Τρίγλια, Παλλαδάρι) και σε αυτά της ενδοχώρας (Ντεμίρντεσι, Κουβούκλια). Σχετικά με τα παραπάνω ιδιώματα η Μ. Κωνσταντινίδου⁷¹ αναφέρει: *«Τα ιδιώματα της Βιθυνίας... με εξαίρεση την ιδιάζουσα περίπτωση των Πιστικοχωρίων, δεν παρουσιάζουν κανονικά την τροπή του άτονου ο > ου, όπως συμβαίνει με τα βόρεια ιδιώματα της Νέας Ελληνικής. Αντίθετα, τα περισσότερα έχουν κυρίαρχο νοτιοελλαδικό φωνηεντισμό, αν και ορισμένα (Κίος, Προύσα, Ντεμίρντεσι, Κουβούκλια) εμφανίζουν, άλλοτε σποραδικά και άλλοτε με μεγαλύτερη συχνότητα, το δεύτερο από τα δύο χαρακτηριστικά των σύγχρονων βορειοελλαδικών ιδιωμάτων, δηλ. την αποβολή των άτονων /i/ και /u/, στοιχείο το οποίο τα συνδέει με τα ημιβόρεια ιδιώματα της ΝΕ, και εγείρει ερωτηματικά σχετικά με την ένταξή τους στα νότια ιδιώματα»*. Σε γενικές γραμμές είναι χαρακτηριστική για την περιοχή η απουσία ομοιογένειας αυτών των ιδιωμάτων σε σχέση με το πρότυπο των βορείων και νοτίων ιδιωμάτων, γεγονός που δείχνει ότι πιθανόν η γλώσσα στην περιοχή εξελίχθηκε ανεξάρτητα από μια συγκεκριμένη τάση.

Στο πλαίσιο της διερεύνησης των στοιχείων που επηρέασαν την εξέλιξη και πιθανόν ερμηνεύουν τη γενική γλωσσική εικόνα των ιδιωμάτων της περιοχής, είναι αναγκαίο, σε συνδυασμό με τα ιστορικά δεδομένα, να εξεταστούν και τα κοινωνιογλωσσικά. Έτσι, παράλληλα με την εξέταση της ιστορικής πορείας των πληθυσμών, τη διαμόρφωση της σύνθεσής τους μέσα στο χρόνο, τη διαρκή και μακρόχρονη συμβίωσή τους με το τουρκικό στοιχείο της περιοχής, μέχρι την εγκατάστασή τους σε

⁷⁰ Αναγνωστοπούλου (1997: 138), για την πληθυσμιακή κατανομή των Ρωμιών στην περιφέρεια της Προύσας αναφέρει, «... ένα τμήμα του βιλαγιέτ της Προύσας κατοικείται σχεδόν αποκλειστικά από Ρωμιούς, σε άλλα τμήματα του ίδιου βιλαγιέτ, αν δεν απουσιάζει εντελώς το ορθόδοξο στοιχείο, αποτελεί ένα πολύ περιορισμένο δείγμα».

⁷¹ Κωνσταντινίδου (2008: 302, υποσημ. 75).

ένα ελληνικό μεν αλλά διαφορετικό περιβάλλον στην Ελλάδα, είναι σημαντικό να σκιαγραφηθεί ο κόσμος αυτής της περιοχής, ο τρόπος που οι άνθρωποι αφομοίωσαν όλες τις ιστορικές εξελίξεις και μεταβολές, και τελικά το πώς οι πληθυσμοί ως κοινότητες διαχειρίστηκαν και διαφύλαξαν την ταυτότητα και τη γλώσσα τους.

Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα της τοπικής ιστορίας, η περιφέρεια της Προύσας και η περιοχή της Τρίγλιας αποτελούν χώρο που αποικήθηκε από τους αρχαίους χρόνους. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν επίσης πως, τουλάχιστον κατά τη βυζαντινή περίοδο, υπήρχε ήδη ή άρχισε να διαμορφώνεται εκεί το πληθυσμιακό υπόστρωμα των κοινοτήτων της περιφέρειας της Προύσας. Χαρακτηριστική είναι η επισήμανση της συγκεκριμένης περιοχής από τον Dawkins, σε γλωσσικό χάρτη της Μικράς Ασίας που παραθέτει, ως ένα σημείο όπου (μαζί με Πόντο και την Καππαδοκία) μιλιόταν η ελληνική γλώσσα⁷². Ο Κ. Άμαντος⁷³, σχολιάζοντας τις συνέπειες της τουρκικής εισβολής τον 11^ο αι., τους εκτοπισμούς και εξιλαμισμούς που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί, σημειώνει: *«οι διασωθέντες απώλεσαν την γλώσσαν των πλην του Πόντου, της Καππαδοκίας και εν μέρει της Βιθυνίας, όπου παρέμειναν ελληνόγλωσσοι κοινότητες μεσαιωνικάί»*.

Περιγράφοντας τις δημογραφικές εξελίξεις της περιοχής κατά το 19^ο αι., η Σ. Αναγνωστοπούλου⁷⁴ αναφέρει χαρακτηριστικά: *«... η γεωγραφική θέση του βορείου τμήματος των παραλίων, θέση που του επιτρέπει την επαφή με πολλές και διαφορετικές περιοχές –τα παράλια του έχουν συνεχή επαφή με τα νησιά του βορείου Αιγαίου, ενώ το υπόλοιπο επικοινωνεί με τη Θράκη και τη Μακεδονία αλλά και τον Πόντο όπως και με το εσωτερικό της Μικράς Ασίας- δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την προσέλκυση πληθυσμών από πολλές και διαφορετικές περιοχές. Αν σε τούτο προσθέσουμε και τις ποικίλες οικονομικές δυνατότητες που προσφέρει η περιοχή λόγω των τεράστιων γεωγραφικών εναλλαγών, ... θα απορροφήσει έναν εξίσου σημαντικό αριθμό μεταναστών, οι οποίοι, αναλόγως της περιοχής που προέρχονται και των επαγγελματιών που είναι μαθημένοι να εξασκούν, επιλέγουν τον τόπο εγκατάστασής τους: οι προερχόμενοι από τα νησιά, έμποροι και γεωργοί θα εγκατασταθούν στα παράλια και τις εύφορες περιοχές, τους μετανάστες από τον Πόντο θα τους προσελκύσουν οι*

⁷² Βλ. στο παράρτημα το σχετικό χάρτη από το βιβλίο του Dawkins.

⁷³ Άμαντος (1923: 335).

⁷⁴ Αναγνωστοπούλου (1997: 211).

περιοχές των μεταλλείων, ενώ οι προερχόμενοι από τη Θράκη θα εγκατασταθούν στις περιοχές σηροτροφίας και επεξεργασίας μεταξίου. Όμως η περιοχή παρουσιάζει, ως προς το ρωμείο πληθυσμό της πάντα, και από μίαν άλλη άποψη ενδιαφέρον...: μπορούμε με απόλυτη σχεδόν βεβαιότητα να αποκαταστήσουμε κάποιες από τις περιοχές όπου ο ορθόδοξος χριστιανικός πληθυσμός επιδεικνύει μεγάλη συνέχεια ύπαρξης, από τους πρώτους οθωμανικούς χρόνους, αν όχι από τους βυζαντινούς μέχρι τον 20^ο αι. χάρη στις μελέτες σημαντικών ερευνητών που αναφέρονται στους 15^ο και 16^ο αιώνες, σε συνδυασμό με τα στοιχεία που μας δίνονται από τις πηγές του 19^{ου} αιώνα, όπου γίνονται εκτενείς αναφορές και στην περίοδο μεταξύ 16^{ου} και 19^{ου} αιώνα, μπορούμε με αρκετή ασφάλεια να εντοπίσουμε τις περιοχές αυτές».

Η άποψη του Δεληγιάννη⁷⁵ για τα Κουβούκλια, ότι «ένα αρχικό πληθυσμιακό και γλωσσικό υπόστρωμα αποτελούσε πάντοτε τη βάση πάνω στην οποία εδραιωνόταν το εκάστοτε νέο εποικιστικό στοιχείο, το επηρέαζε και επηρεαζόταν από αυτό και, λόγω της αλληλεπίδρασης αυτής, συντελούσε στην εξελικτική διαμόρφωση και του ιδιώματος και της κοινωνικοπολιτιστικής ζωής του πληθυσμού» αποδίδει με τον καλύτερο τρόπο την εξελικτική διαδικασία διαμόρφωσης των ιδιωμάτων στην περιοχή.

Το βέβαιο είναι ότι η περιοχή της Προύσας υπέστη πληθυσμιακές ανακατατάξεις μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των αναγκαστικών ή εθελούσιων μετακινήσεων πληθυσμών, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα της τοπικής ιστορίας, οι κατά τόπους παραδόσεις σχετικά με την προέλευση των πληθυσμών των κοινοτήτων από κάποια περιοχή της Ελλάδας διατηρήθηκαν ζωντανές στους πρόσφυγες μέχρι και τον 20^ο αι. Πολύ συχνά οι γλωσσικές συγγένειες και οι ιδιαιτερότητες των ιδιωμάτων ερμηνεύθηκαν από τους μελετητές της περιοχής ως αποτέλεσμα εποικισμών. Χαρακτηριστικός είναι ο προβληματισμός του Δαγκίτση⁷⁶ για το ιδίωμα του Ντεμίρντεσι (παραθέτω σε δική μου μετάφραση): «Έτσι όπως μιλήθηκε από τους πρώτους εποίκους που ήρθαν από τα Άγραφα της Ηπείρου η διάλεκτος αυτή φαίνεται να ανήκει στα βόρεια ιδιώματα που χαρακτηρίζονται από τη κώφωση του *e* και του *o* και την αποβολή των άτονων *i* και *u*. Ωστόσο δεν υπάρχει καμία μαρτυρία του $e > i$ και του $o > u$ στη διάλεκτο του

⁷⁵ Δεληγιάννης (2002: 42).

⁷⁶ Danguitsis (1943: 24-5) πβ. και Δεληγιάννης (2002: 38 κ.εξ.), όπου αναπτύσσει τον προβληματισμό του για το θέμα εξετάζοντας το ιδίωμα των Κουβουκλίων.

Ντεμίρντεσι. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι είτε αυτό το φαινόμενο της τροπής είναι μεταγενέστερο της αποχώρησης των κατοίκων από τα Άγραφα είτε ότι ήταν ακριβώς στην εκκίνηση του και χάθηκε καθώς εξελίχθηκε σε διάλεκτο. Αντιθέτως, βρίσκουμε τη χρήση του θελά / θαλά για τη διαμόρφωση της υποθετικοδυνητικής έγκλισης που απαντά στη Ήπειρο. Ωστόσο, παρά την Ηπειρώτικη καταγωγή του το ιδίωμα του Ντεμίρντεσι δεν ανήκει στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα γιατί δεν απαντά σ' αυτό παρά μόνο ή αποβολή του άτονου i ανάμεσα σε σύμφωνα. Προφανώς ανήκει στις διαλέκτους των ανατολικών παραλίων της Μικράς Ασίας και των νησιών του Αιγαίου, οι οποίες είχαν ως πνευματικό κέντρο την Πόλη και την γλώσσα της ως γλώσσα κύρους...»⁷⁷. Ανάλογη είναι και η τοποθέτηση του Ψάλτη σχετικά με το ιδίωμα των Σαράντα Εκκλησιών⁷⁸: «... τα ολίγα τινά δεν δύνανται να μας οδηγήσωσι εις τον ασφαλή καθορισμόν του μέρους, όθεν μετέβημεν εις την νυν πατρίδα· εν τούτοις είναι ικανά να δηλώσωσιν ότι πάντως ήλθομεν εκ τινος των μεσημβρινών μερών, διότι άλλως δεν εξηγείται η ύπαρξις τοιαύτης ομοιότητος μεταξύ ημών τε και των κατοίκων των μεσημβρινών της Ελλάδος μερών...». Διατυπώνοντας τον αντίλογο στην παραπάνω θέση ο Ανδριώτης⁷⁹, αναφερόμενος στις παραδόσεις καταγωγής των Θρακών από άλλες περιοχές της Ελλάδας, καταλήγει: «από προσωπική μου πείρα γνωρίζω ότι τέτοιες παραδόσεις των κατοίκων ενός τόπου για την καταγωγή τους κάποτε έχουν κάποια βάση, συχνότερα όμως αληθεύουν για ορισμένες μόνο οικογένειες που ήρθαν απ' αλλού κι ανακατεύτηκαν με τον παλαιότερο ντόπιο πληθυσμό, και όχι σπάνια προέρχονται από παρανοήσεις και δεν είναι αληθινές. Ο ελληνισμός της Θράκης, εκτός από ενδεχόμενες αλλά άγνωστες περιπτώσεις μετακινήσεων και μεταναστεύσεων περιορισμένης σημασίας, είναι απόγονος του βυζαντινού ελληνισμού της Θράκης, ό,τι απόμεινε από τους εκτουρκισμούς και, αφότου επάτησαν το πόδι τους οι Τούρκοι στη Θράκη, και από εκβουλγαρισμούς, αφότου η βόρεια Θράκη παραχωρήθηκε στο βουλγαρικό κράτος».

⁷⁷ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με τη θέση του Δαγκίτση για την ηπειρώτικη καταγωγή του ιδιώματος του Ντεμίρντεσι παρουσιάζουν τα αντεπιχειρήματα που παρατίθενται στη βιβλιοκρισία των Kahane (1948: 214 κ.εξ.), όπου παράλληλα υπογραμμίζεται με έμφαση η στενή σχέση του ιδιώματος του Ντεμίρντεσι με τα ιδιώματα της Ανατολικής Θράκης.

⁷⁸ Ψάλτης (1905: 15, 41).

⁷⁹ Ανδριώτης (1943-44: 143).

Ερμηνεύοντας τις γλωσσικές ομοιότητες Κρήτης και Μάνης, που συχνά αποδόθηκαν από μελετητές σε εποικισμούς, ο Δ. Βαγιακάκος αναφέρει⁸⁰: «σημαντική αιτία διαλεκτικής συγγένειας είναι η μακρά γλωσσική του Έθνους παράδοσις, ως αυτή καθωρίσθη διά των αρχαίων διαλέκτων, διά της Κοινής και της μετά ταύτα διαμορφώσεως της γλώσσης κατά την Βυζαντινήν περίοδον και της δημιουργίας των νέων διαλέκτων» και, αναφερόμενος στην πιο συντηρητική και αυτόνομη εξέλιξη των περιφερειακών ιδιωμάτων, καταλήγει: «Τα κοινά λοιπόν γλωσσικά στοιχεία Κρήτης και Μάνης δεν έχουν αιτίαν τον εποικισμόν Μανιατών εις την νήσον, αλλ' είναι κοινή Βυζαντινή κληρονομία, η οποία διέφυγεν από την επίδρασιν της εξελισσόμενης νεοελληνικής κοινής ένεκα των ιδιαίτερων ιστορικών και γεωγραφικών συνθηκών υπό τας οποίας βρέθηκαν επί μακρόν αι δύο αύται περιοχαί του κόσμου»⁸¹.

Επιστρέφοντας στη Βιθυνία, στην περιοχή που εξετάζουμε δεν υπάρχει ιστορικά μαρτυρημένος εποικισμός μεγάλων συμπαγών πληθυσμών ικανών να επηρεάσουν την εξέλιξη των ιδιωμάτων της περιοχής. Επομένως, το να αποδίδονται οι ομοιότητες και διαφορές των ιδιωμάτων της περιοχής στις δημογραφικές μεταβολές και στις μετακινήσεις πληθυσμών εγείρει πολλά ερωτηματικά. Αντίθετα, όπως είδαμε στην αρχή της ενότητας, είναι βέβαιο ιστορικά ότι στην περιοχή ήδη από τους βυζαντινούς χρόνους μαρτυρείται η ιστορική συνέχεια των πληθυσμών και των κοινοτήτων της περιοχής και άρα η διερεύνηση της γλωσσικής εξέλιξης της περιοχής θα πρέπει να έχει ως αφετηρία ένα γλωσσικό υπόστρωμα διαμορφωμένο ήδη από την εποχή αυτή.

Ο Α. Τσοπανάκης⁸², μελετώντας την κατά τόπους διαμόρφωση της Κοινής και την κατά τόπους εξέλιξή της στους Βυζαντινούς χρόνους, σε συσχετισμό με την επίδραση της Πόλης, διατυπώνει την άποψη ότι μπορούμε να διακρίνουμε δύο γλωσσικές ζώνες. Στην πρώτη ανήκουν οι περιφερειακές περιοχές όπως τα Δωδεκάνησα, η

⁸⁰ Βαγιακάκος (1972: 37).

⁸¹ Πβ. και Ανδριώτης (1961: 14-5), όπου για το ιδίωμα του Λιβισιού: «Αυτά όλα δεν έχουν καμιά ιστορική συνάρτηση με τον ελλαδικό βόρειο φωνηεντισμό, δείχνουν όμως ότι οι φωνητικές αυτές αλλοιώσεις είναι δυνατόν να παρουσιαστούν με διαφορετική συχνότητα και με άνιση συνέπεια σε διάφορους τόπους άσχετους μεταξύ τους, και χωρίς την προϋπόθεση της αμοιβαίας επίδρασης, και κάνουν πιθανή την υπόθεση ότι και στο, κατά τα άλλα καθαρά νότιο, ιδίωμα του Λιβισιού ήταν δυνατό να διαμορφωθεί ανεξάρτητο το ένα από τα γνωρίσματα των βορείων ιδιωμάτων, και μάλιστα υπό εντελώς ιδιόμορφη λειτουργία, όπως θα δούμε παρακάτω, χωρίς καμιά εξωτερική επίδραση».

⁸² Τσοπανάκης (1983: 284).

Τσακωνιά, η Κάτω Ιταλία, ο Πόντος, η Καππαδοκία, η Κύπρος που τις θεωρεί γλωσσικές νησίδες όπου «η μεσογειακή κοινή διασταυρώθηκε αποφασιστικότερα με τις αρχαίες διαλέκτους αυτών των περιοχών κι αποτέλεσε μαζί τους τη νέα τους φυσιогνωμία, πριν ακόμα ν' αρχίσει η ακτινοβολία της Πόλης» ενώ «αντίθετα στη βόρεια περιοχή (Θράκη, Μακεδ. Ήπειρο, Θεσσαλία, το μεγαλύτερο τμήμα της Μικράς Ασίας) η μεταγενέστερη επίδραση της Πόλης θα υπήρξε βαθύτερη και ίσως καθόρισε αποφασιστικότερα τη διαλεκτική κατάσταση που υπήρχε από την παλιότερη εξάπλωση της Κοινής. Γι' αυτό νομίζω πως είναι αξιοπρόσεκτη η παρατήρηση του Dieterich (Unters. 299), ο οποίος στα μικρασιατικά-νησιωτικά ιδιώματα ξεχωρίζει 4 στρώματα: 1) αρχαίο διαλεκτικό με δωρικά και ιωνικά στοιχεία, 2) αττικό – κοινό, 3) μεσαιωνικό που έχει σχέση με τη μικρασιατική-αιγυπτιακή κοινή, 4) ένα νεοελληνικό κοινό στρώμα».

Η Μ. Κωνσταντινίδου⁸³, μελετώντας κοινά διαλεκτικά στοιχεία της Κύπρου και της Βιθυνίας, εντοπίζει τη σύνδεση των δύο περιοχών μέσω της μεταγενέστερης Κοινής και της δημόδους μεσαιωνικής Ελληνικής που μιλήθηκε στον ευρύτερο χώρο της Ανατολής· παράλληλα διαπιστώνει ότι το σύνολο σχεδόν των κοινών διαλεκτικών στοιχείων των δύο περιοχών συνιστούν αρχαϊσμούς που ανιχνεύονται σε παλαιότερες φάσεις της ελληνικής γλώσσας (αρχαία, μεταγενέστερη ή μεσαιωνική). Επιπλέον, σημειώνει διαλεκτικά φαινόμενα που συνδέονται απευθείας με τα αντίστοιχα της αρχαίας ελληνικής και υποστηρίζει ότι η επιβίωσή τους οφείλεται στον συντηρητικό χαρακτήρα των ιδιωμάτων των δύο περιοχών, λόγω της γεωγραφικής τους απομόνωσης.

Τα δεδομένα της περιοχής δεν επιτρέπουν τον ακριβή προσδιορισμό των χαρακτηριστικών του υποστρώματος των ιδιωμάτων⁸⁴. Σε γενικές γραμμές τα ιδιώματα της περιοχής ανήκουν στην ευρύτερη κατηγορία των περιφερειακών ιδιωμάτων, με την ιδιαιτερότητα ότι διαμορφώθηκαν και εξελίχθηκαν σε έναν χώρο ανοιχτό και υπό την έντονη επίδραση της Πόλης. Επιπλέον, σημαντική για την έρευνα είναι ένταξη των ιδιωμάτων αυτών σε μια γενικότερη ομάδα, αυτή της

⁸³ Κωνσταντινίδου (2008: 355-60).

⁸⁴ Βλ. σχετικά Κωνσταντινίδου (2008: 360) και (2009: 351), που συνδέει το ιδίωμα της Κίου με αρχαϊκά αρχαϊκά υποστρώματα.

Θρακοβιθυνικής Οικογένειας, όπως ορίστηκε από το Κ. Δεληγιάννη⁸⁵ με βάση την οικονομικοπολιτιστική ενότητα που ανέπτυξε ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής αυτής (Προποντίδα, Θράκη, Βιθυνία, Ελλήσποντος, Κωνσταντινούπολη) από τους Βυζαντινούς χρόνους μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ο Κ. Δαγκίτης⁸⁶, διευρύνοντας τα όρια, κατατάσσει το ιδίωμα του Ντεμίρντεσι στην ομάδα ιδιωμάτων των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας και των νησιών του Αρχιπελάγους, με κοινό πνευματικό κέντρο την Κωνσταντινούπολη και ως κύρια γλώσσα την γλώσσα της.

Η γεωγραφική γειτνίαση με την Πόλη σίγουρα έπαιξε σημαντικό ρόλο στην περιοχή και ιδιαίτερα στην παραλιακή ζώνη (Τρίγλια, Μουδανιά, Κίος, Παλλαδάρι). Με μία πρώτη παρατήρηση φαίνεται ότι στα παραπάνω ιδιώματα ο νότιος φωνηεντισμός είναι μάλλον πιο σαφής, σε αντίθεση με τα ιδιώματα της ενδοχώρας (Κουβούκλια, Ντεμίρντεσι), όπου το φαινόμενο της αποβολής των άτονων /i/ και /u/ (μη κανονική) στο τέλος λέξης φαίνεται να τα συνδέει με τα ημιβόρεια ιδιώματα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναλογία ως προς την ποικιλία και την κατανομή των ιδιωμάτων (ανατολικής παραλιακής ζώνης και ενδοχώρας / γειτνίασης και απόστασης από την Κωνσταντινούπολη) στην Ανατολική Θράκη. Ο Ν. Ανδριώτης⁸⁷ σημειώνει: *«Στην Θράκη τα σύνορα του βόρειου φωνηεντισμού, όπως θα καθορίσω ακριβέστερα πιο κάτω, αρχίζουν από τη Ραιδεστό, περνούν ανατολικά του Λουλέ Βουργάζ και δυτικά των Σαράντα Εκκλησιών»*· ανατολικότερα εντοπίζει τα ημιβόρεια ιδιώματα, ενώ στην Πόλη και τα περίχωρα της επικρατούν τα νότια ιδιώματα. Η αναλογία της Ανατολικής Θράκης με τη Βιθυνία, όσον αφορά την κατανομή των ιδιωμάτων φαίνεται εντονότερα παρακάτω: *«Από γλωσσογεωγραφική άποψη τα βόρεια ιδιώματα της Θράκης παρουσιάζουν απέναντι στα ημιβόρεια μια γεωγραφική ενότητα συμπαγή. Εξαίρεση κάνει το ιδίωμα του Ακαλάν, που, αν και βόρειο, βρίσκεται απομονωμένο πολύ ανατολικότερα, ανάμεσα σε ιδιώματα ημιβόρεια της περιοχής των Μετρών. Δεν*

⁸⁵ Δεληγιάννης (2002: 41).

⁸⁶ Danguitsis (1943: 25)· βλ. και Kahane (1948: 214 κ.εξ.), όπου υπογραμμίζει την ισχυρή γλωσσική σχέση των ιδιωμάτων της Βιθυνίας με τα ιδιώματα της Ανατολικής Θράκης, θεωρώντας μάλιστα ότι τα ιδιώματα της Ανατολικής Θράκης ήταν αυτά που επηρέασαν τα ιδιώματα της Βιθυνίας και καταγράφει μια σειρά γλωσσικών φαινομένων που συνδέουν το ιδίωμα του Ντεμίρντεσι με τα ιδιώματα της Ανατολικής Θράκης.

⁸⁷ Ανδριώτης (1943-44: 137).

αποκλείεται, μελλοντικές έρευνες να παρουσιάσουν κι άλλες τέτοιες εξαιρέσεις βορείων ή ημιβορείων ιδιωμάτων απομονωμένων έξω από τα σύνορα της ομάδας τους. Αυτό το θεωρώ πιθανό και για τα μεταβατικά σημεία των βορείων ιδιωμάτων προς τα ημιβόρεια, αλλά πολύ πιθανότερο για τα ημιβόρεια ιδιώματα προς την κατεύθυνση των νοτίων της περιοχής της Πόλης, γιατί, όπως ετόνισα, το χαρακτηριστικό των ημιβορείων ιδιωμάτων, δηλ. η αποβολή των άτονων *i* και *u*, δεν παρουσιάζεται παντού με την ίδια συνέπεια, και έτσι δημιουργούνται ημιβόρεια ιδιώματα που αποτελούν μεταβατικούς σταθμούς προς τα νότια, κι άλλα πάλι όπου τόσο αραιά και σποραδική είναι η αποβολή, ώστε δεν μπορεί κανείς ν' αποφασίσει αν πρέπει να τα κατατάξω στα ημιβόρεια ή στα νότια. Η γεωγραφία μας διδάσκει πως τα όρια των βορείων ιδιωμάτων στη Θράκη δεν είναι τυχαία, παρά συμπίπτουν και με άλλα σύνορα φυσικά και εθνογραφικά....»⁸⁸.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, με κέντρο την Πόλη και αφετηρία την παράλια ζώνη, η κατανομή των ιδιωμάτων στις δύο περιοχές (Θράκη και Βιθυνία) είναι σε γενικές γραμμές αντίστοιχη: ζώνη νότιου φωνηεντισμού (παράλια / Τρίγλια, Μουδανιά, Παλλαδάρι, Κίος⁸⁹), ζώνη ημιβόρειου φωνηεντισμού (χαρακτηριστικά των ημιβορείων εντοπίζονται στην ενδοχώρα / Κουβούκλια, Ντεμίντεσι⁹⁰), ζώνη βόρειου φωνηεντισμού (η γεωγραφικά απομονωμένη περιοχή των Πιστικοχωριών⁹¹). Με βάση τα παραπάνω, η υπό μελέτη περιοχή της Τρίγλιας φαίνεται να κινείται και να εξελίσσεται γλωσσικά μεταξύ των ημιβορείου τύπου ιδιωμάτων της ενδοχώρας της Βιθυνίας και των νοτίου τύπου ιδιωμάτων των παραλίων Βιθυνίας και Θράκης.

Σημαντικές παράμετροι για την κατανόηση της φυσιολογίας του ιδιώματος της Τρίγλιας, όπως και των μικρασιατικών ιδιωμάτων γενικότερα, που πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την εξέτασή του είναι: α. η σχέση του ιδιώματος με την επίσημη γλώσσα ή τη «γλώσσα υπεροχής» πριν και μετά το 1922, και β. οι επικοινωνιακές συνθήκες χρήσης του στα γλωσσικά περιβάλλοντα, στα οποία αναπτύχθηκε, εξελίχθηκε και χρησιμοποιήθηκε κατά περιόδους.

⁸⁸ Ανδριώτης (1943-44: 145).

⁸⁹ Βλ. Κοντοσόπουλος (1994: 114)· βλ. όμως και Κωνσταντινίδου (2009: 339).

⁹⁰ Βλ. Δεληγιάννης (2002: 33-4)· Danguitsis (1943: 24-5)

⁹¹ Βλ. Μπουσμπούκης (2003: 365).

Η εξέλιξη των μικρασιατικών ιδιωμάτων μετά το 1922 ήταν καταλυτική. Το χρονικό αυτό σημείο ορίζει την πλήρη αλλαγή των συνθηκών της κοινωνικής, και κατά συνέπεια της γλωσσικής κατάστασης των φορέων των ιδιωμάτων της Βιθυνίας, αλλά και γενικότερα της Μικράς Ασίας. Ο βίαιος εκπατρισμός και η ανταλλαγή των πληθυσμών, καθώς και η διασπορά των μικρασιατών και η εγκατάστασή τους σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, αποτελεί ανατρεπτική παράμετρο για την έρευνα και διαμόρφωση των μικρασιατικών ιδιωμάτων. Ας σημειωθεί ότι μετά το 1922 οι συνθήκες ζωής των μικρασιατών άλλαξαν ριζικά, γεγονός που επέδρασε και στη γλωσσική τους εξέλιξη.

Με την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα όχι μόνο ανακόπηκε η οργανική εξέλιξη των ιδιωμάτων, εφόσον οι φορείς τους διασκορπίστηκαν και αναμίχθηκαν με άλλους ομόγλωσσους, αλλά και μεταβλήθηκε σημαντικά η κοινωνική τους διάρθρωση και η γεωγραφική τους κατανομή.

Πριν το 1922

- Στην Τρίγλια και στις περισσότερες κοινότητες της περιοχής κατοικούσαν είτε αμιγώς ελληνικοί πληθυσμοί είτε πληθυσμοί όπου το ελληνικό στοιχείο ήταν κυρίαρχο. Επομένως η ελληνική γλώσσα, ή καλύτερα το ελληνικό τοπικό ιδίωμα, ήταν η γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των ελληνόφωνων κατοίκων.
- Επίσημη γλώσσα στην περιοχή ήταν η τουρκική· το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού γνώριζε τουρκικά. Μεταξύ των ελληνικών κοινοτήτων υπήρχαν πολλές κοινότητες αμιγώς τουρκικές ή με τουρκόφωνους ελληνικούς πληθυσμούς. Η επικοινωνία με αυτούς γινόταν στην τουρκική γλώσσα. Όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων γνώριζε την τουρκική γλώσσα, σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα εξαναγκάσθηκε να την μάθει και τη χρησιμοποιούσε για τις ανάγκες επικοινωνίας είτε με το κράτος είτε με τους Τούρκους και τους τουρκόφωνους γειτονικούς πληθυσμούς.
- Το ελληνικό στοιχείο ήταν κοινωνικά και οικονομικά κυρίαρχο, τόσο στην Τρίγλια όσο και στην ευρύτερη περιοχή. Η γλώσσα «κύρους» ήταν η ελληνική και όχι η επίσημη τουρκική. Αξιοσημείωτο είναι ότι στις κοινότητες λειτουργούσαν το 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αι. ελληνικά δημοτικά σχολεία· μάλιστα στα μεγαλύτερα κέντρα, όπως η Τρίγλια (βλ. τοπική ιστορία),

υπήρχαν επτατάξια σχολεία, παρθεναγωγεία, «αστικές» σχολές κ.λπ. Στα σχολεία αυτά διδασκόταν η καθαρεύουσα⁹².

- Το εμπόριο, η οικονομική άνθιση και οι πυκνές συναλλαγές, οι συχνές επαφές μεταξύ των κοινοτήτων εντός και εκτός του μικρασιατικού χώρου, οι δεσμοί με τα αστικά κέντρα, την Κωνσταντινούπολη, την Προύσα, και μετά το 1830 με την Αθήνα, εδραίωνε δεσμούς ανάμεσα στους φορείς των ιδιωμάτων και σε νέα γλωσσικά περιβάλλοντα, με νέες συνήθειες. Αναφερόμενος στην επίδραση που είχε αυτό το γεγονός στο ιδίωμα του Ντεμίρντεσι, ο Κ. Δαγκίτσης σημειώνει⁹³: *«Στη συνέχεια ο πόλεμος της ανεξαρτησίας που ξεκίνησε στην Ελλάδα ξύπνησε τα πατριωτικά αισθήματα, άρχισαν να μιλούν για τη Μεγάλη Ελλάδα, την ιστορία της, τους ήρωές της να τραγουδούν κλέφτικα τραγούδια στις οικογενειακές συγκεντρώσεις. Νέοι πήγαιναν στην Αθήνα είτε για να σπουδάσουν είτε για εμπόριο και γυρνούσαν γεμάτοι ενθουσιασμό και θαυμασμό και λατρεία για την καινούργια Ελλάδα. Στο σχολείο μια πνοή εθνικιστική, πανελληνιστική άρχισε να καλλιεργείται επηρεάζοντας και τα γειτονικά ελληνικά χωριά, άλλα από τα οποία μπορεί να μιλούσαν ελληνικά και άλλα τουρκικά. Άρχισε έτσι να αναπτύσσεται ένας μεγάλος ενθουσιασμός για την αρχαία Ελλάδα. Για να αποδείξουν αυτή την αγάπη τους και τον στενό δεσμό τους με την αρχαία Ελλάδα έδιναν στα παιδιά τους αρχαία ονόματα όπως Όμηρος, Ηρακλής κ.λπ. Η Αθήνα παρέμενε το πνευματικό κέντρο για το Ντεμίρντεσι μέχρι και το 1922. Αυτή η μετατόπιση του σημείου αναφοράς από την Κωνσταντινούπολη, η οποία ως τότε ασκούσε μια ενοποιητική επίδραση, στην Αθήνα είχε ως αποτέλεσμα να χάσει η διάλεκτος την ισορροπία και την ενότητά της».*

⁹² Πβ. Danguitsis (1943: 27), όπου σημειώνει χαρακτηριστικά: *«Η γλώσσα της εκκλησίας και η γλώσσα της παιδείας αντί να λειτουργούν προς την ενοποίηση του ιδιώματος, αντιθέτως συνέβαλαν στην αποσύνθεσή του επιτείνοντας το πρόβλημα. Η σύγχυση ξεκινούσε από τη διδασκαλία της καθαρεύουσας στο σχολείο, μιας γλώσσας που ήταν εντελώς ακατανόητη για τους Ντεμιρντεσιώτες και την οποία οι μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να μάθουν να ακούν, να μιλούν και να γράφουν. Η ιδέα ήταν ότι είναι πολύ πιο αξιοπρεπές να λέει κανείς μήτηρ, άρτος, ύδωρ αντί μάνα, ψωμί, νερό κ.λπ. και ότι αποδίδει φόρο τιμής στους προγόνους πολύ μεγαλύτερο από το να μιλάει τη μητρική του γλώσσα όπως είχε διαμορφωθεί. Έτσι προέκυψαν και μια σειρά από στρεβλώσεις σε λέξεις όπως πχ. αλωνυχτιά (αλώνι-νύχτα) αντί για ολονυχτία, λινοβόθια αντί αλληλοβοήθεια κ.λπ.»*

⁹³ Danguitsis (1943: 25-8).

- Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα της τοπικής ιστορίας, η Τρίγλια και οι κοινότητες της περιοχής συχνά έτυχαν ιδιαίτερων προνομίων από την οθωμανική διακυβέρνηση και έτσι είχαν τη δυνατότητα να διατηρήσουν τα ήθη, τα έθιμα και κυρίως τη γλώσσα τους.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι πριν το 1922 και ιδιαίτερα κατά τη διαμόρφωση των κοιτίδων των ελληνικών ιδιωμάτων της Βιθυνίας το 19^ο αι., η κοινωνική και οικονομική κατάσταση των Ελλήνων ευνόησε τη διατήρηση των ιδιωμάτων αυτών, καθώς αποτελούσαν το κυρίαρχο μέσο επικοινωνίας των πληθυσμών που τα χρησιμοποιούσαν.

Μετά το 1922

Η μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσε -εκτός των άλλων- το όριο για την έναρξη της παρακμής των μικρασιατικών ιδιωμάτων. Η αλλαγή των συνθηκών σε όλα τα επίπεδα, και κυρίως η αλλαγή του περιβάλλοντος χρήσης των ιδιωμάτων, οδήγησε στη σταδιακή τους υποχώρηση.

Ειδικότερα, και με βάση τα στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη των συγκεκριμένων περιπτώσεων, επισημάνθηκαν τα εξής:

- μετά το 1922 οι πληθυσμοί των κοινοτήτων της Βιθυνίας που εξετάζουμε εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα δεν παρέμειναν συμπαγείς. Για παράδειγμα, οι μισοί περίπου Τριγλιανοί εγκαταστάθηκαν στη Χαλκιδική, οι άλλοι μισοί στην Αττική και κάποιες μικρές ομάδες στην Καβάλα και τη Θεσσαλονίκη. Η σύνθεση των πληθυσμών στους τόπους εγκατάστασης, όπως και η συνύπαρξη τους, ήταν συχνά πολύπλοκη. Εκτός από τους ντόπιους πληθυσμούς, συγκατοίκησαν και με πρόσφυγες από άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα το εύρος των επιρροών και των επιδράσεων του νέου περιβάλλοντος να διαμορφωθεί και να κλιμακωθεί ανάλογα με την πληθυσμιακή υπεροχή των ομάδων. Έτσι, ενώ στη Νέα Τρίγλια είναι κυρίαρχο το τριγλιανό στοιχείο, δε συμβαίνει το ίδιο και στη Ραφήνα.
- κατά τις πρώτες δύσκολες δεκαετίες της εγκατάστασής τους, οι πρόσφυγες αντιμετώπιστηκαν από τους ντόπιους με καχυποψία και επιφύλαξη. Έπαψαν

να έχουν την κοινωνική υπεροχή που απολάμβαναν στη Μικρά Ασία. Τώρα πια έπρεπε οι ίδιοι να προσαρμοστούν στο νέο ομοεθνές περιβάλλον και να αφομοιωθούν, προκειμένου να ενταχθούν σ' αυτό. Το γεγονός αυτό επέδρασε σε όλες τις πτυχές της ζωής τους και αναμφίβολα στη γλώσσα.

- η νέα γλωσσική κατάσταση που αντιμετώπισαν ήταν τελείως διαφορετική. Επίσημη γλώσσα ήταν η ελληνική και όχι η τουρκική. Η χρήση του ιδιώματος αποτελούσε στοιχείο διαφορετικότητας και εμπόδιζε την κοινωνική τους προσαρμογή. Τα ελληνικά τους, τα ελληνικά ιδιώματα (τα οποία στην Τουρκία ήταν παράγοντας συνοχής και γλώσσα κύρους, αλλά ταυτόχρονα και βασικό στοιχείο διαφοροποίησης τους από τους Τούρκους μαζί με τη θρησκεία), στην Ελλάδα δεν ήταν τα «καλά» ελληνικά και οι φορείς τους θεωρούνταν οι «Άλλοι». Με την πάροδο του χρόνου και την επίδραση του σχολείου, η δεύτερη γενιά των προσφύγων άρχισε να απομακρύνεται ακόμα περισσότερο από τα ιδιώματα, τα οποία σιγά σιγά άρχισαν να σβήνουν μαζί με τους γνήσιους φορείς τους. Η φθορά αυτή ήταν βέβαια εντονότερη ανάλογα με τον τόπο εγκατάστασης, ανάλογα δηλαδή με το αν στην περιοχή εγκατάστασης μιλιόταν έντονα κάποιο άλλο ιδίωμα, αν εγκαταστάθηκαν σε αστικό κέντρο κ.λπ. Συνολικά η κατάσταση απεικονίζεται στον παρακάτω πίνακα :

	επίσημη γλώσσα	γλώσσα επικοινωνίας	
πριν το 1922	τουρκική	τοπικό ιδίωμα	
μετά το 1922	ελληνική	ιδίωμα (μεταξύ προσφύγων)	κοινή νεοελληνική

Όλες αυτές οι παράμετροι, παράλληλα με τις ιδιαιτερότητες των πληροφορητών και των ποικίλων πηγών υλικού αυτής της διατριβής, αποτέλεσαν βασικό οδηγό για την εξέταση του ιδιώματος.

1.3 Το υλικό

Η μελέτη των ιδιωμάτων βασίζεται στον προφορικό λόγο. Ως εκ τούτου, το σημαντικότερο πρόβλημα της έρευνας αυτής της διατριβής και γενικά των μελετητών των μικρασιατικών ιδιωμάτων, είναι η δυσκολία εύρεσης «ανεπηρέαστου» υλικού, αφού οι γνήσιοι φορείς των ιδιωμάτων αυτών είναι εδώ και ενενήντα τουλάχιστον χρόνια εκπατρισμένοι και διασπαρμένοι σε όλη την Ελλάδα. Σήμερα οι περισσότεροι από τους πρώτης γενιάς πρόσφυγες έχουν πια πεθάνει, γεγονός που δημιουργεί ιδιαίτερες δυσκολίες όχι μόνο στην ανεύρεση αλλά και στη διασταύρωση των πληροφοριών προκειμένου να ελεγχθεί η αξιοπιστία του ήδη υπάρχοντος υλικού.

Η μελέτη ενός προσφυγικού ιδιώματος έχει την ιδιαιτερότητα ότι εξετάζει ένα ιδίωμα, το οποίο τη στιγμή που μελετάται δεν μιλιέται στην αρχική κοιτίδα του. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, έχει υποστεί αλλοίωση μέσα στην ιστορική πορεία του και μικρής ή μεγάλης έκτασης επιδράσεις στους χώρους εγκατάστασης του προσφυγικού πληθυσμού. Ο ερευνητής συχνά επιχειρεί να περιγράψει το ιδίωμα βασιζόμενος σε προηγούμενες μαρτυρίες και αρχειακές πηγές.

Έτσι, βασικό στόχο αυτής της έρευνας αποτέλεσε η συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερου υλικού προφορικού λόγου. Η συλλογή του υλικού πραγματοποιήθηκε με επιτόπια έρευνα στους χώρους εγκατάστασης των προσφύγων, καθώς και με έρευνα στα αρχεία που έχουν διασώσει υλικό από πρόσφυγες.

Η συλλογή υλικού ξεκίνησε στη Ν. Τρίγλια Χαλκιδικής, όπου εγκαταστάθηκε το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων, και στη Ραφήνα Αττικής, όπου βρίσκονται εγκατεστημένοι αρκετοί Τριγλιανοί. Ακολούθησε έρευνα στο Κ.Ε.Ν.Δ.Ι. (Κέντρο Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών), όπου βρίσκονται οι παλαιότερες συλλογές γλωσσικού υλικού από την ευρύτερη περιοχή της Βιθυνίας και τους τόπους εγκατάστασης των προσφύγων, και στο Κ.Μ.Σ. (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών), στο οποίο υπάρχουν σημαντικές πληροφορίες για τους πρόσφυγες. Αρκετές συλλογές υλικού βρέθηκαν επίσης στο Κ.Ε.Ε.Λ. (Κέντρο Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών). Χρήσιμη ήταν και η έρευνα στο αρχείο του Δήμου Ν. Τρίγλιας. Τέλος, στοιχεία για το ιδίωμα βρέθηκαν και στη σχετική με την περιοχή βιβλιογραφία.

Το υλικό που προέκυψε από την έρευνα και επιλέχθηκε για να χρησιμοποιηθεί είναι το ακόλουθο:

1. Συλλογή και καταγραφή γλωσσικού υλικού από τους εγκατεστημένους στην Ελλάδα πρόσφυγες. Το υλικό συγκεντρώθηκε με επιτόπια έρευνα στη Ν. Τρίγλια Χαλκιδικής και στη Ραφήνα Αττικής (1995-8 και 2008) και οι πληροφορητές ήταν πρόσφυγες, άνδρες και γυναίκες, κυρίως πρώτης και λιγότερο δεύτερης γενιάς. Η κοινωνική τάξη, το φύλο, η μόρφωση, το επάγγελμα, αποτέλεσαν παραμέτρους επιλογής ώστε το υλικό να είναι κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικό και να μπορεί να αξιολογηθεί με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Οι πληροφορητές της πρώτης γενιάς προσφύγων γεννήθηκαν στη Βιθυνία και ήρθαν στην Ελλάδα σε παιδική ή εφηβική ηλικία· καταγόταν κυρίως από αγροτικές οικογένειες και κάποιοι είχαν φοιτήσει στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου της Τρίγλιας. Οι περισσότεροι από αυτούς μιλούσαν και γνώριζαν αρκετά καλά το ιδίωμα και ήταν χαρακτηριστική η έντονη διάθεσή τους να διηγηθούν, να επαναφέρουν στη μνήμη, να περιγράψουν και να μοιραστούν εικόνες από όλες τις πλευρές του ιδιωτικού και δημόσιου βίου τόσο της παλιάς, όσο και της νέας τους πατρίδας. Κατά συνέπεια, το υλικό των συνεντεύξεων είναι αρκετά αντιπροσωπευτικό ως προς το ιδίωμα καθώς η διαδικασία, οι συνθήκες επικοινωνίας και το περιβάλλον, ευνόησαν ώστε συχνά ο λόγος να γίνεται εξομολογητικός, πολύ προσωπικός και καθόλου τυπικός. Σε κάποιες περιπτώσεις η ταυτόχρονη παρουσία περισσότερων του ενός πληροφορητών επέτρεψε την καταγραφή διαλόγων και δημιούργησε ιδιαίτερα ευνοϊκές περιστάσεις επικοινωνίας τόσο για την παραγωγή ιδιοματικού λόγου, όσο και για τη σύγκριση, αποκατάσταση και επιβεβαίωση χαρακτηριστικών του ιδιώματος.

Οι πληροφορητές πρώτης γενιάς δεν βρίσκονται πια στη ζωή και έτσι η συμβολή τους στη συγκέντρωση ιδιοματικού υλικού αποκτά ιδιαίτερη αξία. Πρόκειται για την Καλλιόπη Γλαράκη, τον Χαράλαμπο και τη Δέσποινα Μήτσου, το Βασίλη και την Ανθούλα Καλπάκη, την Κατίνα Μαστραντώνη, τον Ελισσαίο Βουδούρη, την Τρεψούλα Μαμελετζή, τον Ζαφείρη Στυλιανό, την Αθανασία Κοτζάστρατη και την Μαρία Παπαδοπούλου. Ας σημειωθεί ότι από τις συνεντεύξεις, παράλληλα με το γλωσσικό υλικό για το ιδίωμα προέκυψαν, όπως είναι φυσικό, ιστορικά και

λαογραφικά στοιχεία, πληροφορίες για τις ασχολίες των κατοίκων, τις σχέσεις με τους πληθυσμούς που συμβίωναν, καθώς και πληροφορίες σχετικές με τις μετακινήσεις τους και τους τόπους εγκατάστασης.

Οι πληροφορητές δεύτερης γενιάς, Κατίνα Σαρρή, Γιώργος Καραγιάννης, Άννα Γιάνναρου, Θανάσης Πιστικίδης, Πρόδρομος Λαδόπουλος, Τασούλα Μαστραλέξη, Γεώργιος Παπαδόπουλος, Στάθης Δημητρακός, ανήκουν σε δύο κατηγορίες. Κάποιοι είναι φυσικοί ομιλητές του ιδιώματος, νοικοκυρές ή αγρότες στο επάγγελμα, και κάποιοι είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου αλλά ιδιαίτερα καλοί γνώστες του ιδιώματος, ικανοί συχνά να το μιλούν πολύ πειστικά. Σε όλους τους πληροφορητές δεύτερης γενιάς είναι φανερή η υποχώρηση των χαρακτηριστικών του ιδιώματος, ιδιαίτερα έντονη σε αυτούς που εγκαταστάθηκαν στο αστικό περιβάλλον της Ραφήνας. Ωστόσο οι παρατηρήσεις τους σε στοχευμένες ερωτήσεις βοήθησαν ώστε να διευκρινιστούν ζητήματα που αφορούν σε επιμέρους χαρακτηριστικά του ιδιώματος, και συχνά τροφοδότησαν εποικοδομητικά το υλικό και την κατεύθυνση των ερωτήσεων των συνεντεύξεων προς τους πληροφορητές της πρώτης γενιάς.

2. Βιντεοσκοπημένες συνεντεύξεις τριγλιανών προσφύγων στον Ν. Μπόλκα κατά τη δεκαετία του '80 που δημοσιεύθηκαν στο διαδίκτυο από τον Αλ. Κοκκαλά. Οι συνεντεύξεις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον αφού πρόκειται για το παλαιότερο ηχογραφημένο γλωσσικό υλικό από τριγλιανούς πρόσφυγες. Οι πληροφορητές είναι μεγάλης ηλικίας, πρώτης γενιάς πρόσφυγες (κάποιοι από αυτούς ήρθαν στη Νέα Τρίγλια σε ηλικία μεγαλύτερη των 20 ετών) και επιλέχθηκε γλωσσικό υλικό από τους Απόστολο Αρβανίτη, Αντωνία Σπανδωνή, Σωτήρη Σγουρή και Απόστολο Τσίτερ.

3. Από το αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, επιλέχθηκαν τα παρακάτω χειρόγραφα:

χφ. 725 α και β (1958) του ΚΕΝΔΙ, του Στ. Μάνεση : «Γλωσσικόν υλικόν εκ χωρίων της Προποντίδος, Βιθυνίας, Ιωνίας και Θράκης, συλλεγόν εκ των Χαλκιδικής εγκατεστημένων προσφύγων ως και εκ των εν τη περιοχή Καβάλας», σ. 297 και 119.

Στο χειρόγραφο βρέθηκαν 33 σελίδες υλικού, που συγκεντρώθηκαν στην Νέα Τρίγλια από τέσσερις πληροφορητές (τρεις άνδρες και μία γυναίκα) ηλικίας 75 έως

92 ετών. Το υλικό αυτό είναι πολύ σημαντικό γιατί αποτελεί την παλαιότερη *φωνητική* καταγραφή του ιδιώματος της Τρίγλιας.

Για τα ιδιώματα της ευρύτερης περιοχής μελετήθηκαν τα χφ.:

Κίος: χφ. 699 (1957), του Ν. Κοντοσόπουλου : «Συλλογή γλωσσικού υλικού εκ του προσφυγικού συνοικισμού Νέας Κίου (Αργολίδος)», σ. 146.

χφ. 725β (1958) του Στ. Μάνεση : «Γλωσσικόν υλικόν εκ προσφύγων χωρίων της Προποντίδος, Βιθυνίας, Ιωνίας, Θράκης», σ. 119 (βλ. παραπάνω).

Παλλαδάρι: χφ. 1065 (1975) του ΚΕΝΔΙ, του Κ. Μαντά : «Το Παλλαδάριον Προύσης Μ. Ασίας», σ. 372.

Κουβούκλια: χφ. 1078 (1976) του ΚΕΝΔΙ, του Α. Μπουσμπούκη: «Συλλογή γλωσσικού υλικού εκ Ναούσης», σ. 427.

Ντεμίντεσι: Χ.Κ. 6663\1890-91 (αρ. ΧΙΑ 424) του ΚΕΝΔΙ, του Π. Μακρή : Τεύχος 1ον: *Λεξιλόγιον συνηρμωσμένον εκ Δεμίρ-Δεσίου της Προύσης, ναυτικόν ονοματολόγιον εκ Κατιρλί, παθολογίαν δημώδη και βοτανικὴν εκ του αυτού χωρίου.* Τεύχος 2ον: *Παραμύθια εκ του χωρίου Αρμουτλή* (σ. 27 και 55).

4. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (χφ. Β 164).

Πληροφορίες για την ευρύτερη περιοχή της Βιθυνίας και ειδικότερα για την Τρίγλια, προερχόμενες από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (γεωγραφικές, πληθυσμιακές, λαογραφικές, ιστορικές πληροφορίες, μνημεία λόγου). Στο αρχείο του κέντρου υπάρχουν συνολικά 117 1/2 σελίδες υλικού για την Τρίγλια, με πληροφορίες Τριγλιανών προσφύγων, κατοίκων τότε της Νέας Τρίγλιας και της Ραφήνας. Το υλικό συγκεντρώθηκε στις 17/11/1960 στην Νέα Τρίγλια και στις 24/1/ 1972 στη Ραφήνα, από τον ερευνητή του κέντρου Χαράλαμπο Νικηφορίδη. Οι πληροφορητές ήταν τέσσερις άνδρες μεγάλης ηλικίας (πάνω από 70 χρονών), που έδωσαν πάρα πολλά στοιχεία και λεπτομερείς περιγραφές σχετικές με την καθημερινή ζωή, τα ήθη και έθιμα, τις ασχολίες των κατοίκων, την ιστορία και τις παραδόσεις του χωριού.

Το μεγαλύτερο τμήμα του υλικού αφορά τα τοπωνύμια (56 από τις 117 σελίδες), όπου δίνονται αναλυτικές περιγραφές τους. Συνολικά καταγράφηκαν 90 τοπωνύμια.

Μολονότι δεν έχει γίνει φωνητική καταγραφή του υλικού, ο ερευνητής φαίνεται ότι προσπάθησε να διασώσει στοιχεία του ιδιώματος (λέξεις, φράσεις, επιτονισμούς, συντακτικές ιδιαιτερότητες και κάποια φωνητικά στοιχεία).

5. Υλικό από ντόπιους συγγραφείς και τοπικές εφημερίδες.

α) Ευαγγελίδη Τρ. 1934: *Βρύλλειον - Τρίγλεια. Ιστορική και Γεωγραφική μελέτη από του Ε' αιώνος μέχρι των καθ' ημάς*. εκδ. Χατζηγιάννου, Αθήνα.

β) Τσίτερ Απ. 1979: *Τρίγλια του Κιανού κόλπου Προποντίδος, Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής, Ραφήνα Αττικής*. έκδ. Συλλόγου των Απανταχού Τριγλιανών. Θεσσαλονίκη.

γ) Μαργαρίτης Στ. 2002: *Τριγλιανά Λαογραφικά*. έκδ. Συλλόγου των Απανταχού Τριγλιανών. Θεσσαλονίκη.

δ) Πιστικίδης Θ. 1983: *Τρίγλια Βιθυνίας*. Ραφήνα.

ε) άρθρα στις εφημερίδες *Τριγλιανά Νέα* και *Μελτέμι Αλλαγής*.

Στις παραπάνω πηγές βρέθηκαν αποσπάσματα ιδιωματικού λόγου και ποικίλο γλωσσικό υλικό, που χρησιμοποιήθηκε με επιφύλαξη και αφού προηγουμένως διασταυρώθηκε η αξιοπιστία του.

6. Αρχειακές πηγές: συλλογή υλικού από το αρχείο της κοινότητας Ν. Τρίγλιας (δημοτολόγιο - ονοματολογικά στοιχεία - στατιστικά δεδομένα - αναμείξεις πληθυσμών - εγκαταστάσεις). Τα στοιχεία αυτά συμπληρώθηκαν και από ποικίλες μελέτες για την περιοχή.

Ένα βασικός προβληματισμός που προέκυψε σε σχέση με το υλικό αφορά το κατά πόσον αυτό αντιπροσωπεύει το ιδίωμα στη «αυθεντική» του μορφή, δηλαδή αυτή που μιλούσαν στην κοιτίδα του. Επιπλέον, το γεγονός ότι το υλικό προέρχεται από διάφορες χρονικές περιόδους, εγείρει ερωτήματα για το ποια ακριβώς μορφή του ιδιώματος περιγράφεται σ' αυτή τη μελέτη. Είναι βέβαιο ότι οι πληροφορητές δεν χρησιμοποιούν πια το ιδίωμα στη μορφή που μιλήθηκε στη Μικρά Ασία, και σίγουρα έχει αλλοιωθεί ένα μέρος των χαρακτηριστικών του. Συχνά, για ορισμένα

χαρακτηριστικά που έχουν παραμείνει στην ιδιόλεκτο των πληροφορητών, είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς κατά πόσον είναι γνήσια ιδιωματικά ή είναι αποτέλεσμα επίδρασης του νέου περιβάλλοντος.

Επίσης, ας σημειωθεί ότι οι συλλογές των χειρογράφων που μελετήθηκαν διασώζουν κατά κύριο λόγο τα έντονα φωνητικά φαινόμενα των ιδιωμάτων και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μορφολογικά και συντακτικά φαινόμενα και λεξιλόγιο, ωστόσο οι πληροφορίες που παρέχουν είναι αποσπασματικές.

Από τα παραπάνω προκύπτουν ποικίλα ζητήματα όσον αφορά τη μέθοδο προσέγγισης και επεξεργασίας του υλικού, ώστε να διασφαλίζεται κατά το δυνατόν η αξιοπιστία των πορισμάτων. Έτσι, χρειάστηκε συχνά συστηματική παραβολή των στοιχείων των ποικίλων πηγών υλικού (πληροφορητές, βιβλιογραφία, χφ. του ΚΕΝΔΙ), ώστε να ελεγχθούν τα γλωσσικά φαινόμενα που αποδελτιώθηκαν και να εξακριβωθεί, όπου ήταν δυνατόν, η διαχρονική τους υπόσταση.

2 Φωνητική

Στην περιοχή της Βιθυνίας συναντούμε βορείου, ημιβορείου και νοτίου τύπου ιδιώματα¹. Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας ανήκει στα νοτίου τύπου ιδιώματα². Στο ιδίωμα φαίνεται να απαντά συχνά η τροπή του άτονου $[o] > [u]$ και σε ελάχιστα παραδείγματα του άτονου $[e] > [i]$ (η αποκοπή του άτονου $[i]$ και $[u]$ δεν αποτελεί χαρακτηριστικό του ιδιώματος), η οποία θα μπορούσε να προβληματίσει για την κατάταξη στα ημιβόρεια ιδιώματα. Ωστόσο το φαινόμενο αυτό, αφενός δεν είναι συστηματικό και αφετέρου ερμηνεύεται από συγκεκριμένα φωνητικά περιβάλλοντα (βλ. *Φωνητική / στρογγύλωση*). Η διαπίστωση αυτή διέλυσε τις αρχικές επιφυλάξεις για την κατάταξη του ιδιώματος της Τρίγλιας στα νοτίου τύπου ιδιώματα.

Παρακάτω περιγράφονται τα βασικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος, τα οποία προέκυψαν από μελέτη του υλικού. Ας σημειωθεί ότι κάποια από αυτά είναι χαρακτηριστικά και της κοινής ΝΕ και αρκετά απαντούν και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα.

2.1 Φωνήεντα

Το σύστημα των φωνηέντων³ του ιδιώματος συμπίπτει με το σύστημα των φωνηεντικών πραγματώσεων της κοινής ΝΕ. Περιλαμβάνει πέντε φωνήεντα $[a]$, $[e]$, $[i]$, $[o]$, $[u]$, τονισμένα ή μη, τα οποία μπορούν να τοποθετηθούν σε ένα τριγωνικό σχήμα⁴ και διακρίνονται: α) με βάση το βαθμό ανοίγματος σε: ανοιχτό $[a]$, μεσαία $[e]$, $[o]$ και κλειστά $[i]$ και $[u]$, και β) ανάλογα με τον τόπο άρθρωσης σε: πρόσθια $[e]$ και $[i]$, κεντρικό $[a]$ και πίσινά $[o]$ και $[u]$.

¹ Βλ. και Κοντοσόπουλος (1994: 114 κ. εξ.)

² Για την κατάταξη των ιδιωμάτων σε βόρεια, ημιβόρεια και νότια, βλ. Ανδριώτης (1943-44: 131 κ.εξ.)· Χατζιδάκις (1905: 250-52).

³ Ας σημειωθεί ότι τα φωνήεντα του ιδιώματος δεν διαφέρουν από αυτά της κοινής ΝΕ. Γι' αυτό δεν κρίθηκε σκόπιμη η εκτενής φωνολογική ανάλυση του ιδιώματος προκειμένου να προσδιοριστούν.

⁴ Troubetzkoy (1949: 101)· πβ. και Nespor (1999: 46).

2.1.1 Αποβολές φωνηέντων

2.1.1.1 Έκκρουση

Σύμφωνα με την κλίμακα ισχύος των φωνηέντων, η οποία καθορίζεται από το βαθμό ανοίγματος του στόματος κατά την προφορά τους⁵ ([α], [ο], [υ], [ε], [ι]), κατά τη συνάντηση ανόμοιων φωνηέντων στο εσωτερικό ή σε αρμό λέξεων, ανεξάρτητα από τη θέση του τόνου, συχνά το ασθενέστερο αποβάλλεται από το ισχυρότερο. Παρακάτω περιγράφουμε τις περιπτώσεις έκκρουσης φωνηέντων που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα της Τρίγλιας.

2.1.1.1.1 Έκθλιψη

Πέρα από τις συνήθειες εκθλίψεις που σημειώνονται σε όλα τα ιδιώματα και στην κοινή ΝΕ, ενδιαφέρον στο ιδίωμα της Τρίγλιας παρουσιάζει η περίπτωση των συμπροφορών: *πού θα / να > πού 'α > π' 'ά* και *τι θα / να > τι 'α > τ' 'ά*, *δε θα > δε 'α > δ' 'ά*, όπου συχνά κατά τη συμπροφορά του [α] του μορίου *θα / να (> 'α)* με τα [υ], [ι], [ε] των ερωτηματικών *πού*, *τι* και του μορίου *δε(ν)*, προκύπτει [α], με έκκρουση του προηγούμενου φωνήεντος, π.χ. *π' 'ά πάμε*⁶ [ρά ράμε] (< *πού 'α παμε* < *πού θα/να πάμε*), *π' 'ά θυμηθώ* [ρά θιμιθό] (< *πού 'α θυμηθώ* < *πού να θυμηθώ*, π.χ. *ε, π' 'ά θυμηθώ*, *δεν ήμου γεννημένη / π' 'ά κοιμηθείς όξω*, *φοβάσαι / π' 'ά τα κάνει, μπορεί να ντα κάνει*), *τ' 'ά ντο κάνω*⁷ [τά do κάνο] (< *τι 'α το κάνω* < *τι να το κάνω*), *δ' 'ά στο πω* [θά sto πο] (< *δε 'α στο πω* < *δεν θα στο πω*) κ.ά. Συχνά ωστόσο σημειώνονται και τύποι χωρίς την έκθλιψη, π.χ. *πού 'α βρίσου*, *τι 'α το κάνω* κ.ά., καθώς και τύπ. *τά 'α* [τάα] (< *τι 'α*), *πά 'α* [ράα] (< *που 'α*), *δά 'α* [θάα] (< *δε 'α*), με αφομοίωση του [ι], [υ] και [ε] προς το ακόλουθο [α] (< *θα / να*)⁸.

⁵ Βλ. Χατζιδάκις (1905: 211)· Makridge (1987: 83).

⁶ Πβ. Δεληγιάννης (2002: 54) «π' 'ά μπαγαίν'ς < πού θαν' παγαίνεις;» (Κουβούκλ.)

⁷ Πβ. Δεληγιάννης (2002: 54) (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1988: 94), «δεν έχεις καλά παιδιά, τ' α (τι να) do γκάνεις do βιο».

⁸ Πβ. και Χατζιδάκις (1907: 142), όπου σχολιάζοντας το φαινόμενο στο ιδίωμα των Σαράντα Εκκλησιών επισημαίνει: «απολουμένου του θ (του θα) του χωρίζοντος πρότερον τα δύο φωνήεντα ι-α, ου-α επήλθεν αφομοίωσις του ασθενεστέρου αυτών ι, ου προς το ισχυρότερον α, αλλ' ούπω συγχώνευσις εις ένα απλούν και δη βραχύν φθόγγον. Τα δύο όμοια και συνεκφερόμενα αα δύνανται,

Ας σημειωθεί ότι στην προαναφερθείσα έκκρουση, πέρα από το γεγονός ότι το [α] είναι ισχυρότερο των κλειστών [u], [e] και [i], επιπλέον ως μόριο *θα / να > 'α*, αποτελεί σημαντικό σημασιολογικό και συντακτικά λειτουργικό στοιχείο η διάσωση του οποίου είναι απαραίτητη.

2.1.1.1.2 Αφαίρεση

Η αφαίρεση των άτονων αρκτικών φωνηέντων, που ανιχνεύεται ήδη στη μεταγενέστερη Ελληνική⁹, προκύπτει λόγω της έκκρουσης του αρκτικού φωνήεντος από προηγούμενο ισχυρότερο ή τη σύμπτυξή του κατά τη συμπροφορά με προηγούμενο όμοιο φωνήεν και εσφαλμένο μορφολογικό χωρισμό. Το φαινόμενο εντοπίζεται συχνά στο ιδίωμα της Τρίγλιας, καθώς και στην ευρύτερη περιοχή και εμφανίζεται συχνά στα ιδιώματα της κοινής ΝΕ¹⁰. Ας σημειωθεί ότι στο φαινόμενο της αφαίρεσης περιλαμβάνονται και αρκετές περιπτώσεις έκκρουσης στη συμπροφορά καθώς στο υλικό σημειώθηκαν διπλοτυπίες, π.χ. *'γαπώ* και *αγαπώ*, *'γοράζω* και *αγοράζω* κ.λπ., που συχνά προκαλούν προβληματισμό για το κατά πόσον στους τύπους που εντοπίστηκαν έχει αποκρυσταλλωθεί ή όχι το αποτέλεσμα της έκκρουσης.

ως εικός, εν τη αρχή της συναλοιφής αυτών έτι ευρισκόμενα, να υπολαμβάνονται ως εν μακρόν φωνήεν. Ότι δε τούτου το πρώτον μέρος τονίζεται ισχυρότερον, είναι φυσικόν, αφού ήδη πρότερον η προηγούμενη λέξις *πού, τι* ερωτηματική ούσα εξεφέρετο μετ' ισχυροτέρου τόνου» πβ. και Παπαδόπουλος (1927: 14) και Ψάλτης (1905: 40), *τάα το κάνω / πάα πας*. Κατά τους Ψάλτη και Παπαδόπουλο (ό.π.): «εν Σαρεκκλ. εκ της κράσεως οιουδήποτε φωνήεντος μετά του *α* προκύπτει *α* μακρόν απαγγελόμενον ως διπλούν εις τρόπον, ώστε το μεν πρώτον να φέρει τον ισχυρότερον τόνον, το δε δεύτερον τον ασθενέστερον, π.χ. *που θα πας – που α πας – πάα πας, τι θα το κάνω – τάα το κάνω*».

⁹ Συμεωνίδης (2006: 18-36) Horrocks (2006: 163), το φαινόμενο της αφαίρεσης αρχικού φωνήεντος σημειώνεται στο χώρο της Μικράς Ασίας από τους ελληνιστικούς χρόνους.

¹⁰ Βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1905: 218 κ.εξ.) Μενάρδος (1925: 66-70) Παντελίδης (1929: 2-6) Συμεωνίδης (2006: 18-36) Συμεωνίδης (2006: 18-36) Κωνσταντινίδου (2008: 296-8).

• αφαίρεση [α] ¹¹

α. ρήματα

Η αφαίρεση αρχικού [α] στα ρήματα, όπως προαναφέρθηκε, προκύπτει κατά τη συμμορφορά με προηγούμενο [α] των μορίων *θα/να*¹², π.χ. *’γοράζω* [γοράζο] (<’α *’γοράζω* < *θα/να αγοράζω*), *’γαπώ* [γαρό] (’α *’γαπώ* < *θα/να αγαπώ*), *’λέθω*¹³ [λέθο] (’α *’λέθω* < *θα/να αλέθω*), *’γγίζω*¹⁴ [γίζο] (’α *’γγίζω* < *θα/να αγγίζω*), *’κουμπώ*¹⁵

¹¹ Πβ. στη Βιθυνία και Αν. Θράκ., Δελιγιάννης (2002: 49-50) *’γοράζω*, *’κουντώ*, *’νεβρά* (αναβλύζει), *’νεγκάζω*, *’ν’εκατώνω*, *’νελώ*, *’νεσπώ*, *’παντέχω*, *’πεθ’νίσκω*, *’πειακάω* / *’ραχνιά*, *’νεγούλα*, *’μάντα* (αμάδα), *’ν’εβατό*, *’στραπαλέκ’* (Κουβούκλ.) Danguitsis (1943: 65) *γάλ’α* - *γάλ’α* (αγάλια - αγάλια), *κράνοιχτος* - *η* - *ο*, *ληνοβόθα*, *μύγδαλο*, *μυγδαλ’ά*, *ραχν’ά*, *φτί*, *φταράς* (αφτάρας) και 155 *νεβρώ* (αναβρώ), *νεκατώνω*, *νεγουλ’ιάζω*, *νεκομβώνω*, *νεκούρκουτα* (ανακούρκουδα) (Ντεμίρ.) Μαντάς (1983: 223) *’ποβραδύς*, *’ποφεύγω*, *’ποκορμίζω*, *’ποφασίζω*, *’ποδιαλέζω*, *’πόπασχα*, *’νεκατεύω*, *’νεγουλιάζω*, *’νετριχιάζω*, *’κούω*, *’λατίζω*, *’νάφτω*, *’κουμπώ*, *’νομάζουμαι*, *’ρμέγω*, *’σερνικός*, *’φτί* και σ. 247 *’πόψα* (Παλλαδάρ.) Κωνσταντινίδου (2008: 297) *’στακός*, *’νοίω*, *’γάθια*, *’ποθαμένοι*, *’νέβηκάμε*, *’φράτο* (Κίος) Ψάλτης (1905: 16), *νετριχιάζω*, *νεστενάζω*, *νεγάζω*, *νεκατώνω* κ.ά. και (1905: 17), περιπτώσεις που διατηρείται το αρχικό [α]: « α) ότε μετά την αποβολήν του α οφείλει να άρχηται η λέξις από των εξής συμπλεγμάτων συμφώνων ρκ, ργ, γρ, ρμ: *αγρά*, *αρκούδα*, *αργαλειό*, *αρχινεύω*, *αρμυρός*, *αρκείδα*, *αρκειούμ’*, β) εν πάσαις ταις λέξεσι ταις μετά του α στερητικού συνθέτοις: *ανηθάρετος*, *αξεσέκπαστος*» (Σαρεκκλ.) Αποστολίδης (1941: 284), *ραχνιά*, *σκομαχώ*, *ποδώ* (< *αποδώ*), *στακός* κ.ά. (Τσεντ.)

¹² Η αφαίρεση αρχικού [α], καθώς και του [e] στα ρήματα, πέρα από την έκκρουση κατά τη συμμορφορά με προηγούμενο [α], αποδίδεται συχνά από τους μελετητές, βλ. Μηνάς (1970: 30-31), Χατζιδάκις (1905: 213-14, 554), Hatzidakis (1975: 74), Συμεωνίδης (2006: 24-25), Μωυσιάδης (2005: 144), και στην αναλογία προς ρηματικούς τύπους χωρίς αρκτικό φωνήεν, δηλ. το αρχικό [e] αντί [α] των παρελθοντικών χρόνων εξελήφθη ως συλλαβική αύξηση και γι’ αυτό αφαιρέθηκε στον ενεστώτα. Έτσι κατά το σχήμα *εκάλεσα-καλώ*, *εφώναζα-φωνάζω* κ.ά. έγινε και *επάντηξα-παντώ* ωστόσο είναι πιθανόν στις περιπτώσεις αυτές να συμβαίνει το αντίστροφο, δηλ. η συλλαβική αύξηση [e] να αναπτύχθηκε κανονικά στους ήδη από τον ενεστώτα αρχόμενους από σύμφωνο τύπους μετά την αφαίρεση του αρκτικού φωνήεντος κατά τη συμμορφορά, π.χ. *θα/να ’γαπώ* > *αόρ. εγάπησα*. Για τους λόγους της αφαιρέσεως του αρχικού [α] στα ρήματα και την έκταση του φαινομένου στα ιδιώματα της Κύπρου, των νησιών του ανατολικού Αιγαίου και της Θράκης, βλ. και Συμεωνίδης (2006: 25-28).

¹³ ΙΑΝΕ στο λ. *αλέθω* ο τύπ. *’λέθω* και Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ. κ.α.) Ιων. (Κάτ. Παναγιά) Κύπρ. Μεγίστ. Σέριφ. Σύμ. Χίος κ.α.

¹⁴ ΙΑΝΕ στο λ. *αγγίζω* ο τύπ. *’γγίζω* πολλαχ. Απουλ. Θήρ. Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ.) Κεφαλλ. Κρήτ. Νάξ. Σύμ. Σύρ. κ.α.

¹⁵ ΙΑΝΕ στο λ. *ακκουμπώ*, ο τύπ. *’κουμπώ* Απουλ. (Καλημ.) Κύπρ. και *’κουμπίζω* Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ.)

[kubó] (‘α ‘κουμπώ < θα/να ακουμπώ), ‘κούω¹⁶ [kúo] (‘α ‘κούω < θα/να ακούω, π.χ. ούτος ‘κούει δε γκρίνει), ‘πηλογιούμαι [pilojúme] (‘α ‘πηλογιούμαι < θα/να απηλογιούμαι), ‘ποκόβομαι [pokónome] (‘α ‘ποκόβομαι < θα/να αποκόβομαι), ‘ποκουράζομαι¹⁷ [pokurázome] (‘α ‘ποκουράζομαι < θα/να αποκουράζομαι), ‘νεβαίνω¹⁸ [nevéno] (‘α ‘νεβαίνω < θα/να ανεβαίνω), ‘νεσκουμπώνομαι [neskubónome] (‘α ‘νεσκουμπώνομαι < θα/να ανασκουμπώνομαι), ‘νεκατεύω¹⁹ [nekaténo] (‘α ‘νεκατεύω < θα/να ανακατεύω), ‘νεγουλιάζω²⁰ [neɣulázɔ] (‘α ‘νεγουλιάζω < θα/να αναγουλιάζω), ‘νεγκάζω²¹ [negázɔ] (‘α ‘νεγκάζω < θα/να αναγκάζω), ‘λάτιζω [latízo] (‘α ‘λατίζω > θα/να αλατίζω, π.χ. ‘λάτισα τις ελιές) κ.ά.

Από τα παραπάνω παραδείγματα φαίνεται ότι η αφαίρεση του αρχικού [α] εντοπίζεται συχνά σε ρήματα παράγωγα με τα προθήματα απο- και ανα- > ανε-. Το ίδιο συμβαίνει, όπως φαίνεται παρακάτω, και στα σύνθετα με τις ίδιες προθέσεις ονόματα π.χ. ‘πολειφάδι (< απολειφάδι), ‘νέγκαση (< ανάγκαση) κ.τ.ό.

β. ονόματα

Η αφαίρεση αρχικού [α] στα ονόματα οφείλεται στη συμπεροφορά του με τελικό [α] του άρθρου τα, του αόριστου άρθρου ένα, μια, ή προηγούμενης λέξης που λήγει σε [α], λόγω λανθασμένης μορφολογικής διαίρεσης²². επίσης, στα σύνθετα με τα προθήματα ανα- και απο- ονόματα, σημειώθηκε αφαίρεση πιθανόν και αναλογικά προς τα ρήματα απ’ όπου προέρχονται. Π.χ. ‘κουμπηστήρι²³ [kubistíri] (< τα

¹⁶ ΙΑΝΕ στο λ. ακούω, ο τύπ. ‘κούω πολλαχ. Απουλ. Ήπ. Ιων. (Κρήν.) Καλαβρ. (Μπόβ.) Σίφν. Σύμ. Τήλ. κ.α.

¹⁷ ΙΑΝΕ στο λ. αποκουράζω, όπου τύπ. ‘πεκουράζομαι Ρόδ. ‘πικουράζουμ’ Ίμβρ. ‘πικουάζουμ’ Σαμοθρ. «Μέσ. αναπαύομαι από του κόπου».

¹⁸ ΙΑΝΕ στο λ. ανεβαίνω ο τύπ. ‘νεβαίνω και Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.) Θεσσ. (Όλυμπ.) Κάσ. Προπ. (Αρτάκ.)

¹⁹ ΙΑΝΕ στο λ. ανακατεύω ο τύπ. ‘νεκατεύω Α. Ρουμελ. (Μεσημβρ.) κ.α. ‘νεκατεύω Αν. Θράκ. (Γέν. Σαρεκκλ. Σκοπ.) Κίμωλ. Σύμ. κ.α.

²⁰ ΙΑΝΕ στο λ. αναγουλιάζω ο τύπ. ‘νεγουλιάζω και Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ.) Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.)

²¹ ΙΑΝΕ στο λ. αναγκάζω ο τύπ. ‘νεγκάζω Πόντ. (Κερασ. Κοτύωρ. Οιν. Σάντ. Τραπ. Χαλδ.) και ‘νεγάζω Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ.) Α. Κρήτ.

²² Χατζιδάκης (1905: 220)· Παντελίδης (1929: 23).

²³ ΙΑΝΕ στο λ. ακκουμπιστήρι «εκ του ουδ. του μεσν. επιθ. ακκουμβιστήριος προσλαβόντος σημ. ουσ.»

‘κουμπηστήρια < τα ακουμπηστήρια ή < ‘κουμπώ < ακουμπώ), ‘νέγκαση [négasi] (< μια ‘νέγκαση < μια ανάγκαση ή < ‘νεγκάζω < αναγκάζω), ‘πολειφάδι [polifádi] (< τα ‘πολειφάδια < τα απολειφάδια), ‘ποφόρι²⁴ [pofóri] (< τα ‘ποφόρια < τα αποφόρια), ‘φτί [ftí] (< τα ‘φτιά < τα αφτιά), ‘σερνικός²⁵ [sernikós] (< τα ‘σερνικά < τα αρσενικά), ‘μανέτι²⁶ [manéti] (< τα ‘μανέτια < τα αμανέτια / τουρκ. emanet), ‘μανές²⁷ [manés] (ένα ‘μανέ < ένα αμανέ / τουρκ. emane, τα δύο παραπάνω παραδείγματα προερχόμενα από την τουρκική έχουν νεοελληνικό τύπ. αμανάτι, αμανές με αφομοίωση του [e] προς το ακόλουθο [a]), ‘κράνοιχτος²⁸ [kránixto] (< ακρανοίγω < άκρα + ανοίγω²⁹ / ‘κράνοιχτος < πόρτα ‘κράνοιχτη < πόρτα ακράνοιχτη), ‘πόχα³⁰ [rócha] (μια ‘πόχη < μια απόχη) κ.ά.

γ. επιρρήματα

αφαίρεση κατά τη συμπεροφορά με προηγούμενο τελικό [a], ή αναλογικά προς άλλα παράγωγα με το πρόθημα απο-, στα οποία, όπως διαπιστώθηκε παραπάνω, συχνά αφαιρείται το αρκτικό φωνήεν [a], π.χ. ‘πόψα³¹ [rópsa] (< απ’ τ’ απόψα < από τα απόψα, π.χ. ‘πόψα δα γλεντήσουμε.), ‘ποπάνω [poráno] (τα ‘ποπάνω < τα από πάνω), ‘ποκάτω [rokáto] (< τα ‘ποκάτω < τα από κάτω), ‘πανωτά³² [panotá] (< τα

²⁴ ΙΑΝΕ στο λ. αποφόρι ο τύπ. ‘ποφόρι και Ιων. (Κρήν.) Πελοπν. (Αρκαδ.) Προπ. (Αρτάκ.) Ρόδ.

²⁵ Συμεωνίδης (2006: 27-28) «(κατά τον G. Shipp) ... ίσως η μορφή σερνικός προέρχεται από την ιωνική μορφή με ερσ- (δωρική μορφή άρσ-)»

²⁶ ΙΑΝΕ στο λ. αμανάτι ο τύπ. αμανέτι και Ήπ. Θήρ. Αν. Θράκ. (Σηλυβρ. κ.α.) Κρήτ.

²⁷ ΙΑΝΕ στο λ. αφτί ο τύπ. ‘φτί και Αν. Θράκ. (Αδριανούπ. Σαρεκκλ. Σηλυβρ.) Ίμβρ. Ιων. (Σμύρν.) Κωνπλ. Λυκ. (Λιβίς.) Σάμ.

²⁸ Ευαγγελίδης (1934: 107) «Λαογραφικά εκ του Αρκτικού κύκλου: ... Κύταζα στο πανεθύρι κ’ ήτονε και κράνοιχτο / κάθουνταν ένα κορίτσι έμορφο και διαλεχτό». Βλ. και Πολίτης (1904: 107, 194) πβ. και Danguitsis (1943: 65) πόρτα ακράνοιχτη > κράνοιχτος -η -ο (Ντεμίρ.) Ψάλτης (1905: 17) ‘κράνοιχτα.

²⁹ ΙΑΝΕ στο λ. ακράνοιχτος, όπου ο τύπ. ‘κράνοιχτος Βιθυν. (Προυσ.) Θράκ. (Σαρεκκλ. Σηλυβρ.)

³⁰ ΙΑΝΕ στο λ. απόχη ο τύπ. ‘πόχα και Ήπ. (Ζαγόρ. Ιωάνν.) Ζάκ. Μακεδ. (Καταφύγ.) Τσακων. κ.α. «ο τύπ. ‘πόχη μεσν. ιδ. Ακολουθ. Σπανού (έκδ. ELegrand Biblioth. 2, 44) μια ‘πόχη νερόν»

³¹ ΙΑΝΕ στο λ. απόψε ο τύπ. ‘πόψα Αν. Ρουμελ. (Μεσημβρ. Σωζόπ.) Αν. Θράκ. (Αδριαν. Μάλγαρ. Σαρεκκλ.) Καππ. «ο τύπ. απόψα από του 7^{ου} αιώνας ... προήλθεν εκ μεταπλασμού κατά τα εις -α επιρρ.» Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 340 ‘πόψα (Παλλαδάρ.) Ψάλτης (1905: 16), ‘πόψα (Σαρεκκλ.)

³² ΙΑΝΕ στο λ. απανωτά ο τύπ. ‘πανωτά Π. Παπαχριστοδουλ. Αρχ. Θρακ. Θησ. 3 (1936/7) 64.

᾽πανωτά < τα απανωτά / πιθ. και αναλογικά προς τον κοιν. τύπ. πάνω / π.χ. ᾽πανωτά – ᾽πανωτά τα ᾽κανε τα παιδιά...)

• αφαίρεση [e]

Η αφαίρεση αρκτικού [e], φαινόμενο συχνό στα νεοελληνικά ιδιώματα, οφείλεται στη έκκρουση του [e] κατά τη συμφορορά με ισχυρότερο τελικό φωνήεν ([a], [o], [u]) άρθρου, μορίου ή προηγούμενης λέξης, ή στη σύμπτυξή του με προηγούμενο [e]³³, π.χ.

α. ρήματα, ᾽τοιμάζομαι³⁴ [timázude] (< (θ)α / (ν)α ετοιμάζομαι), ᾽μποδίζω [boðízo] (< (θ)α / (ν)α εμποδίζω), ᾽πεθυμώ [prethimó] (< (θ)α / (ν)α επιθυμώ), ᾽ξεμολογώ [ksemologó] (< (θ)α / (ν)α εξομολογώ) κ.ά.

β. ονόματα, ᾽κείνος³⁵ -η -ο [cínos] (< και εκείνος), ᾽κκλησάκι [kklisaci] (< το εκκλησάκι), ᾽μάτωμα [mátoma] (< το αιμάτωμα), ᾽μορραγία [morajía] (< μια αιμορραγία), ᾽λαφροκάνταρο [lafrokádaro] (< το ελαφροκάνταρο), ᾽λαφρύς [lafrís] (< ένα ελαφρύ), ᾽κατό³⁶ [kató] (< τα εκατό), ᾽ζήντα³⁷ [ksída] (< τα εξήντα), ᾽μπόδιο³⁸

³³ Χατζιδάκις (1905: 219), για την αποβολή του [e] στην αρχή των λέξεων Συμεωνίδης (2006: 28-32), αφαίρεση [e] στα ιδιώματα Κύπρου, Νησιών Αν. Αιγαίου και Θράκης· πβ. για τη Βιθυνία, Δεληγιάννης (2002: 50-51) ᾽μποδίζω, ᾽φκιονώνω < ευκαιρώ, ᾽λάφ, ᾽σιτά, ᾽σιτατόπ και στις σύνθετες λ. με την πρόθεση εκ > ξε : ξεβαίνω, ξυπάζω (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 65) ᾽πετάφιος, boðízo (Ντεμίρ.)· Μαντάς (1983: 223) ᾽βδομάδα, ᾽κείνος, ᾽κεί (Παλλαδάρ.)· Κωνσταντινίδου (2008: 4) ᾽πετυχία, ᾽ποικισμός < ο εποικισμός, ᾽τοιμάζαμε, ᾽κκλησίες, το ᾽ργοστάσιο, ᾽μετός, ᾽λαφρύ (Κίος).

³⁴ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ ᾽τοιμάζω ᾽Ανδρ. (Κόρθ.) Ζάκ. (Μαχαιράδ.) Κέρκ. Κρήτ. (Ηράκλ.) Πελοπν. (Ξηροκ.) Χίος (Πισπιλ.) ᾽Ηπ. (Κουκούλ.) προστ. ᾽τοιμάσου Αντίπαρ. ᾽δοιμάζω Σχινούσ. αόρ. μέσ ᾽τοιμάχηκα Πελοπν. (Βερεστ.) ᾽τοιμασμένη Πελοπν. Προπ. (Μαρμαρ.) Μακεδ. (Βογατσ.)

³⁵ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ ᾽κείνος Βιθυν. (Παλλαδάρ.) ᾽κείνοι Απουλ. (Καλημ.) Βιθυν. (Παλλαδάρ.) Κως Πελοπν. (Λάλ.) Σκιάθ. κεί(οι) / κείνη Ερεικ. ᾽Ηπ. (Μαργαρίτ. Τσαμαντ.) Πελοπν. (Βερεστ. Πυλ.) Σκιάθ. Φούρν. ᾽κείνο Απουλ. (Καλημ. Καστριν. Στερνατ.) Καλαβρ. (Γαλλικ. Μπόβ.) Κορσ.

³⁶ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ ᾽κατό Βιθυν. (Κουβούκλ. Παλλαδάρ.) Εύβ. (᾽Ακρ.) ᾽Ηπ. (Δωδών.) Θεσσ. (Καλλιπεύκ.) Θήρ. Καλαβρ. (Μπόβ.) Καππ. (Δίλ. Μισθ. Ουλαγ. Τσουκούρ. Φάρας.) Κάρπ. Κορσ. Λέσβ. Μακεδ. (Γκιουβ. Μεσολακκ.) Νάξ. (Απύρανθ.) Πελοπν. (Δυρράχ. Κόκκιν. Μάν. Ξεχώρ. Ξηροκ. Παιδεμέν.) Προπ. (Βάτικ. Μαρμαρ.) Σκιάθ. Σύμ. Σύρ. Τσακων. (Βάτικ. Χαβουτσ.)

³⁷ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ ᾽ζήδα Σαμοθρ. ᾽ζήντα Τσακων. (Χιον.) Τήν.

[bódio] (< το εμπόδιο), 'σωπαντέλονο [sopadélono] (< το εσωπαντέλονο), 'διαφέρον [díaféron] (< το ενδιαφέρον), 'ζώπορτα [ksóporta] (< μια εξώπορτα), 'ζώφυλλο³⁹ [ksófilo] (< το εξώφυλλο), 'πιδέξιο⁴⁰ [piðéksio] (< ένα επιδέξιο), 'πίθετο [pítheto] (< το επίθετο), 'πεθυμιά [peθimhιά] (< μια επιθυμία), 'πιτροπή⁴¹ [pitropí] (< μια επιτροπή) κ.ά.

Οι παρακάτω τύποι προέκυψαν με έκκρουση του [e] κατά τη συμπροφορά με τελικό φωνήεν [o] και προσθήκη του [o] στην αρχή των λ.⁴² (σε κάποιες περιπτώσεις πιθανόν συντρέχουν και λόγοι οπισθοχωρητικής αφομοίωσης): οχτρός [oxtrós] (< ο εχθρός), οργολάβος [οργολάνος] (< ο εργολάβος, πβ. όργο 'έργο'), όμπυο⁴³ [óbio] (< το έμπυο), οβραίος > οβριός [ονρέος – ονριός] (< ο εβραίος) και τα επιρρ. ομπρός [obrós] (< από εμπρός), όζω⁴⁴ [ókso] (< από έζω).

γ. επιρρήματα, εδωνά: (από) 'δωνά⁴⁵ [ðoná], εδωναπέρα: (από) 'δωναπέρα⁴⁶ [ðonapéra], εκεινά: (από) 'κεινά [ciná] κ.ά.

Από τα παραδείγματα προκύπτει ότι η αφαίρεση του αρχικού [e] στο ιδίωμα της Τρίγλιας απαντά σε όλα τα μέρη του λόγου (ονόματα, ρήματα, επιρρήματα) και συχνά σε παράγωγα με τα προθήματα εν-, επι-, εκ- / εζ- (ζε-).

³⁸ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ 'μπόδιο Αμοργ. Απουλ. (Καλημ.) Βιθυν. (Νικομήδ.) Εύβ. (Αγ. Άνν.) Ήπ. (Κουκούλ.) Θήρ. (Οία) Ιθάκ. Ικαρ. Κάρπ. Κέρκ. Κεφαλλ. Κύθηρ. Μεγίστ. Πελοπν. (Κοντογον.) Προπ. (Αρτάκ.) Ρόδ. Σύμ. Τήν. Χίος (Βροντ.) 'bódio Ιθάκ. Νάξ. (Απύρανθ.)

³⁹ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ 'ζώφυλλο Ζάκ. Κρήτ. Μήλ. Πόντ. (Χαλδ.) Πελοπν. (Δ. Κορινθ.) Νάξ. (Γαλανάδ.) Προπ. (Πάνορμ.)

⁴⁰ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ 'πιδέξιος Μαθράκ.

⁴¹ Danguitsis (1943: 65) όπου ο τύπ. 'πίτροπος (Ντεμίρ.)

⁴² Πβ. και Χατζιδάκις (1905: 233) Πάγκαλος (1955: 186-87).

⁴³ Μενάρδος (1925: 67) «το ο του ενικού άρθρου προσεκολλήθη εις ακόλουθα: το έμπυον, τόμπυον, όμπυος...»

⁴⁴ Χατζιδάκις (1905: 233) και (1934: 640-41) : «από έζω > από 'ζω > όζω»

⁴⁵ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ 'δωνά Άνδρ. Εύβ. (Γραμπ.) Θράκ. (Αίν.) Καρ. (Αλικαρνασσ.) Κέως Κουφονήσ. Κύθηρ. Κύθν. Κως Μέγαρ. Ρόδ. Σίκιν. Σύμ. Τήλ. Τήν. 'δουνά Θράκ. (Λουλέμπ.) Λήμν. Μακεδ. (πολλαχ.) Δεληγιάννης (2002: 210) εδωνάς και (ε)δωνά (Κουβούκλ.)

⁴⁶ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ 'δώνα πέρα Αν. Ρουμελ. (Μεσημβρ.)

- **αφαίρεση [o]** ⁴⁷

Η αφαίρεση του αρχικού [o], όπως και στα άλλα αρχικά φωνήεντα, οφείλεται συνήθως στην έκκρουση του κατά τη συμπροφορά με προηγούμενο ισχυρότερο φωνήεν ή στη σύμπτυξή του με προηγούμενο [o]⁴⁸, π.χ. *ῥεχτικό* [rextikó] (< το ορεχτικό), *ῥοῦρίζω* [loirízo] (< (θ)α / (ν)α ολογυρίζω), *ῥοματίζω* [nomatízo] (< το ονοματίζω), *ῥδινίζω*⁴⁹ [ðinízo] (< (θ)α / (ν)α ονειδίζω, π.χ. *τώρα στα δίνει, αργότερα δα στο ῥδινίζει*), *ῥδοντογιατρός* [ðodoǵiátrós] (< ο οδοντογιατρός ή και αναλογικά προς το δόντι), *ῥκλοβοή*⁵⁰ [xlonoi] (< μια οχλοβοή), *ῥωρικά*⁵¹ [poriká] (< τα οπωρικά) κ.ά. πβ. και τον τύπ. *φελί*⁵² [felí] (< μεσν. οφέλιον υποκορ. του *(ο)φέλλα < λατιν. *offela*) απ' όπου και το τοπων. *Φελάκια* [feláca].

- **αφαίρεση [i]**

στη συμπροφορά λόγω έκκρουσης από ισχυρότερο φωνήεν ή σύμπτυξής του με προηγούμενο [i]⁵³, π.χ. *ῥμερώνω* [meróno] (< (θ)α / (ν)α ημερώνω), *ῥκονομώ* [konomó] (< (θ)α / (ν)α οικονομώ), *ῥδοποιώ* [ðorió] (< (θ)α / (ν)α ειδοποιώ), *ῥσιάζω*

⁴⁷ Πβ. στη Βιθυνία, Κωνσταντινίδου (2008: 4) *ῥλομονάχε* < ολομόναχη (Κίος)· Δεληγιάννης (2002: 50) *ῥνειδίζω* και *δεινώ* < ονειδίζω, *ῥμνιάζω* < ομοιάζω και *φελλί* (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 63) *ονειδίζω*, *νειδίζω* > *δεινίζω* (Ντεμίρ.)· Μαντάς (1983: 223) *ῥπίσου*, *ῥπιστοχώρηση* και χφ. KENΔΙ 1065: 294 *ῥνομάζομαι* (Παλλαδάρ.)

⁴⁸ Για το φαινόμενο, βλ. Χατζιδάκης (1905: 220)· Μηνάς (1970: 31)· Συμεωνίδης (2006: 34-36), αφαίρεση [o] στα ιδιώματα Κύπρου, Νησιών Αν. Αιγαίου και Θράκης.

⁴⁹ Danguitsis (1943: 63) *ονειδίζω*, *νειδίζω* > *δεινίζω* (Ντεμίρ.)· Δεληγιάννης (2002: 50) *ῥνειδίζω* < *ονειδίζω* (Κουβούκλ.)· Κοντοσόπουλος, χφ. KENΔΙ 699: 52 *τέσσερα λέουσί σε κι όλο ῥδινίζονται* (= *αλληλοῦβρίζονται*) Κίος· Μαντάς, χφ. KENΔΙ 1065: 325 *ῥδινίζω* (Παλλαδάρ.)

⁵⁰ Μαντάς, χφ. KENΔΙ 1065: 348 *τι ῥκλοβοή είναι όζω* (Παλλαδάρ.)

⁵¹ Ευαγγελίδης (1934: 114) (Τρίγλ.) πβ. και Ανδριώτης (1961: 33) *ῥπουρικό* < *οπωρικό* (Λιβίς.)

⁵² Χατζιδάκης (1905: 646), όπου *φελλί* < **φέλλα* < *ofella*· Αρχείο KENΔΙ *φελλί* πολλαχ. *φελλί*^d Ρόδ. *φιλί* φ'λί Βόρ. Ιδιώμ. *φιλλίν* Λιβίς. *σφελί* Πελοπν. *φελλίν* Πόντ. Ικαρ.

⁵³ Για το φαινόμενο, βλ. Χατζιδάκης (1905: 220), (1907: 407) και (1977: 199)· Συμεωνίδης (2006: 32-34), αφαίρεση [i] στα ιδιώματα Κύπρου, Νησιών Αν. Αιγαίου και Θράκης. Πβ. για τη Βιθυνία, Κωνσταντινίδου (2008: 4) *ῥποδήματα*, *ῥπηρέτρια*, (τρεις) *ῥπηρέτριες*, *ῥκόνα* (εικόνα), *ῥλεχτρολόγος* (Κίος), Danguitsis (1943: 66) *ῥφαίνω*, *ῥγούμενος* (Ντεμίρ.)· Μαντάς, χφ. KENΔΙ 1065: 294 *ῥλόρτος*, *ῥρνίθια* (Παλλαδάρ.)

[sʒázɔ] (<(θ)α / (ν)α ισιάζω), 'φαντά [fadá] (< τα υφαντά), 'πομονή [pɔmoɲí] (< η υπομονή), 'κονοστάσι [konostási] (< το εικονοστάσι) κ.ά.

2.1.1.1.3 Έκκρουση στο εσωτερικό λέξεων

α. κοντά στο [a] :

[a] - [u] > [a] π.χ. μανάλι⁵⁴ [manáli] (< μανουάλι),

[a] - [o] > [a] π.χ. αβγοφάς [avɣofás] (< αβγοφάος < αβγοφάγος), καλακούω [kalakíu] (< καλοακούω) κ.ά.

Ας σημειωθεί ότι συχνά στο ιδίωμα εντοπίστηκε ο τύπ. πα [pa] (< πάω < πάγω, π.χ. 'α πα να διω τι ένα...), όπου σημειώνεται έκκρουση του [o] που μορφολογικά λειτουργεί ως δείκτης του α' εν. προσ. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι ο τύπ. πα [pa] που απαντά και σε άλλα πρόσ. του ενικού και πληθυντικού, σε όλες τις περιπτώσεις συντάσσεται με υποτακτική και το ρηματικό πρόσωπο δηλώνεται από το ρήμα της δευτερεύουσας πρότασης, π.χ. *Κι απ' αυτουनों 'α πα (πας) να εύρεις Παλπατζίδης Βασίλης... / ο γαμπρός να πα (πάει) να πάρει ντη νύφη... / να πα (πάει) να διει ντο νοικοκύρη ντης... / 'α πα (πάμε) να πάρομε και καμμιά γκαλίτσα... / δε μπα (πάτε) να φέρετε κείονα το μεγάλο... / 'α πα (πάνε) να 'υρέψου ένα δώρο... / Άντε μπρε Σωτήρα (-η) πα (πάνε / πήγαινε) να φέρεις ντη μαμή...* Ας σημειωθεί ότι στο β' πρόσ. του ενεστώτα παράλληλα με το συγκεκριμένο τύπο πα εντοπίστηκε και ο τύπος πάεις που δεν υπέστη έκκρουση του [i], όπως συμβαίνει στην κοινή ΝΕ, π.χ. *Πού πάεις μπρε τρελλέ μ' αυτό ντο μαϊστρο;*

[a] - [e] > [a] π.χ. κάται⁵⁵ [káte] (< κάεται < κάθεται), παρακκλήσι [paraklísɪ] (< παρά+εκκλήσιον > μεσν. παρεκκλήσιον > κοιν. παρεκκλήσι) κ.ά.

Συχνά στα σύνθετα με το πρόθημα ξε-, από την αρχαία πρόθεση εκ / εξ- (ξε-)⁵⁶, κατά την συμφορά [e] - [a] προκύπτει [e] αντί [a], είτε αναλογικά προς άλλα σύνθετα με το πρόθημα ξε-, του οποίου η επιτατική / εμφατική ή στερητική χρήση στο λόγο

⁵⁴ Χατζιδάκις (1934: 598-99), για τις μεταβολές ξένων λέξεων στα ελληνικά Παντελίδης (1929: 4) «εκ συγκρούσεως α + ου = α, μανουάλιν – μανάλλιν Κύπρ.»

⁵⁵ Βλ. και αποβολή συλλαβής

⁵⁶ Πβ. Χατζιδάκις (1977: 162), για την προσθήκη της ξε- αντί ξα- ξο- κ.λπ. *ξεραχνιάζω, ξεστεριά, ξεγκαθίζω, ξεθρακίζω, ξεφεντεύω, ξεσμαρίζω, ξερτώνω* κ.λπ.

είναι ιδιαίτερα έντονη και πιθανόν γι' αυτό να διατηρείται, είτε από επίδραση της αύξησης [e] των παρελθοντικών χρόνων· ένας άλλος παράγοντας που συμβάλλει στη διατήρηση του *ξε-* αντί *ξα-*, είναι και η προηγούμενη αφαίρεση του αρχικού [a] στον ενεστώτα, η οποία σημειώνεται συχνά στο ιδίωμα, και η μετέπειτα κανονική προσθήκη του προθήματος *ξε-* (βλ. και αφαίρεση αρχικού [a])· έτσι, π.χ. *ξε* + 'δειάζω (< θα/να αδειάσω) > *ξεδειάζω*, *ξε* + 'δραχτίζω (< θα/να αδραχτίζω⁵⁷) > *ξεδραχτίζω* κ.τ.ό. Βλ. και τα *ξεραχνιάζω*⁵⁸ [kseraxniázo] (αντί *ξαραχνιάζω*), *ξεραχνιστήρα* [kseraxnistíra] (< *ξεραχνιάζω*), *ξεφορμίζω* ('βγαίνω απ' τη δύσκολη θέση', *ξε-* + *αφορμίζω*⁵⁹), *ξεποβγάλομε*⁶⁰ (αντί *ξαποβγάλομε*, π.χ. να *ξεποβγάλομε* τις τρεις λίρες). Βλ. και *Μορφολογία – Παραγωγή – πρόθημα ξε-*.

β. κοντά στο [e] :

[e] - [o] > [o] π.χ. *Λωνίδας* [loníðas] (< *Λεωνίδας*), *Θολός* [θolóis] (< *Θεολόγος*), τοπων. *Αἱ Θεοδότες* [aíthodótes] (< *Ἅγιοι Θεοδότες*) κ.ά.

Συχνά στο ιδίωμα σημειώθηκε ο τύπ. α' εν. προσ. *λω* [lo] (< *λέω* < *λέγω*), που συνήθως χρησιμοποιείται παρενθετικά στο λόγο ως λεκτικό στήριγμα⁶¹, π.χ. *Σκέφτηα, λω, τι έπαθα 'γώ λω, μ' έδινε, λω, τόσα λεφτά πολλά, λω, και 'γώ γύρενα λίγα, αλλά τι 'α ντονε κάνεις. Να μη φάμε και ζύλο, λω...*· πβ. και το γ' εν. *λέ'* [lé] (< *λέει* < *λέγει*, π.χ. *αυτό λέ' γύρεβα*).

2.1.1.1.4 Περιπτώσεις μη πραγμάτωσης της έκκρουσης

Στο ιδίωμα της Τρίγλιας πολύ συχνά σημειώθηκαν οι τύπ. του β' εν. προσ. του ενεστ. των φωνηεντόληκτων ρημάτων *τρώεις, ακούεις, φταίεις, φάεις, λέεις, πλύεις, κλείεις*

⁵⁷ Πβ. στο ΙΑΝΕ το λ. *αδραχτιάζω* 'περιελίσσω νήμα ή έριον περί την άτρακτον'.

⁵⁸ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *ξεραχνιάζω* Χίος Κρήτ. Κύζικ. *ξεραχνιάζουμ'* Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ.) *ξεραχνίζω - ομαι* Βιθυν. (Παλλαδαρ.) Λεξ. Σομ. Βυζαντ. Weig. Αν. Θράκ. (Τσεντ. Τσακίλ. Μέτρ. Σκοπ.)

⁵⁹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αφορμίζω*.

⁶⁰ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *ξιπουβγάζου* Μακεδ. (Δρυμ.) *ξεπεβγάζω* Αν. Θράκ. (Σκοπ.) 'ανταποδίδω, ξεπληρώνω το χρέος μου απέναντι σε κάποιον'· πβ. ΙΑΝΕ στο λ. *αποβγάλλω* σημ. 6 «Ανταποδίδω το οφειλόμενο, εξοφλώ Αν. Θράκ. (Αίν. κ.α.) Πόντ. (Αμισ. Κερασ. Κοτύωρ. Σάντ. Τραπ. κ.α.)»

⁶¹ Ο τύπ. και στην Κίο, Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 16 «Ο περισπώμενος τύπος *λω* του ρήματος *λέω* (= *λέγω*) ως μόριον εν τη ομιλία παρεμβalλόμενον, ως εν τη Δυτική Κρήτη, π.χ. *-Ε Σπύρο λω! Φέρε τη τζάελα και τα 'ελάρια* (< *φελάρια*) *μου!*»

κ.λπ. που προέκυψαν μετά την αποβολή του μεσοφωνηεντικού [ɣ] ή του [ŋ] και σχηματίστηκαν αναλογικά με το γ' προσ. *τρώει, ακούει* κ.τ.ό. όπου το [i] δεν εκκρούεται διότι λειτουργεί ως μορφολογικός δείκτης.

2.1.1.2 Συγκοπή φωνήεντος

Το φαινόμενο της συγκοπής άτονου [i], που καταγράφεται παρακάτω, απαντά σποραδικά στο ιδίωμα της Τρίγλιας και δεν είναι συστηματικό, σε αντίθεση με κάποια γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Αν. Θράκης όπου η συγκοπή άτονων [i] και [u] εμφανίζεται έντονα⁶². Το φαινόμενο είναι ανάλογο μ' αυτό των βορείων ιδιωμάτων, ωστόσο περιορίζεται σε μεμονωμένα παραδείγματα και δεδομένου ότι τα λοιπά φωνητικά φαινόμενα του ιδιώματος δεν συναινούν προς αυτό τον προσδιορισμό, εντάσσεται σ' αυτή την επιμέρους περίπτωση.

- [i] δίπλα σε υγρά, έρρινα και το [s]⁶³, π.χ. *ερ'μιά* [erɱiá] (< *ερημιά*), *τωρ'νάς*⁶⁴ [tornás] (< *τωρινάς*), *μερ'κές* [mercés] (< *μερικές*), *π'λαλώ* [plaló] (< *πιλαλώ*), *κ'λίφι* [klífi] (< *κιλίφι*, < τουρκ. *kılıf*), *περ'χούσες* [perxúses] (< *περιχούσες*), *περ'σσότερο* [persótero] (< *περισσότερο*), *περ'πέτειες* [perpéties] (< *περιπέτειες*), *σ'κώθηάμε* [skóthiáme] (< *σηκωθήκαμε*), *ορ'σμένοι* [orzméni] (< *ορισμένοι*), *κόπ'τσα* [kóptsa] (< κοιν. νοελλ. *κόπιτσα* / ανάλογα με την ετυμολογία από το τουρκ. *korça*) κ.ά.

⁶² Πβ. και για το φαινόμενο στη Βιθυνία και Αν. Θράκ., βλ. Danguitsis (1943: 41-42) (Ντεμίρ): Δεληγιάννης (2002: 33, 55-57) (Κουβούκλ.): Ψάλτης (1905: 21-22, 26-28, 37) (Σαρεκκλ.): Αποστολίδης (1941: 287-88, 291-92) (Τσεντ.)

⁶³ Χατζιδάκις (1907: 407-08), περί της αποβολής του [i] και (1905: 257-58), αποβολή [i] δίπλα σε υγρά και το [s].

⁶⁴ Ψάλτης (1905: 19), για την προέλευση του *τωρνάς* «αν θεωρηθή προελθούσα εκ του *τωρανά*, δεν δύναται να ερμηνευθή, ίσως όμως προήλθεν εκ του *τωρινά*, ότε ευκόλως εξηγείται η αποβολή *ιν'* Χατζιδάκις (1934: 224-26), η ανάπτυξη τελικού -s κατ' αναλογία προς το *χθεσ*. Πβ. για τον τύπο *τωρ'νάς* και Δεληγιάννης (2002: 124) (Κουβούκλ.), Danguitsis (1943: 161) (Ντεμίρ.)

2.1.2 Αναπτύξεις φωνηέντων

2.1.2.1 Πρόθεση

Η ανάπτυξη του προθηματικού φωνήεντος, το οποίο είναι σχεδόν πάντοτε το [α], οφείλεται συνήθως στη συνεκφορά με προηγούμενο τελικό [α] άρθρου, μορίου ή λέξης.

- [α]⁶⁵

α. στα ονόματα κατά τη συμμορφορά με τελικό [α] του άρθρου *τα* (και εμπρόθετου *στα*) ή των αόριστων άρθρων *ένας, μια, ένα, π.χ. αψηλός -ή -ό [apsilós -í -ó]* (< *έν' / μι' αψηλό -ή -ό* < *ένα / μια (υ)ψηλό -ή -ό*), *αψηλωσιά [apsiloszá]* (< *μι' αψηλωσιά* < *μια ψηλωσιά*), *αξυπόλητος -η -ο [aksipólitos -i -o]* (< *έν' / μι' αξυπόλητο -η -ο* < *ένα / μια ξυπόλητο -η -ο*), *αλαδαρειό [aladairió]* (< *τ' αλαδαρεία* < *τα λαδαρεία*), *αθληκιά -ό [athiliká -ó]* (< *μι' / έν' αθληκιά -ό* < *μια / ένα θληκιά -ό*), *αποθαμένη [arothaméni]* (< *μι' απεθαμένη* < *μια πεθαμένη*), *αμασκάλη [amaskáli]* (< *μι' αμασκάλη* < *μια μασκάλη*), *αλειπανάβατο*⁶⁶ [*aliparánato*] (< *έν' αλειπανάβατο* < *ένα λειπανάβατο*), *αδικό [adikó]* (< *αιτ. πληθ. τ' αδικά* < *τα δικά, π.χ. Γιάννη τρώεις αδικό σου πράμα...*) κ.ά.. **β. στα ρήματα** στη συμμορφορά με τελικό [α] των μορίων *θα / να, π.χ. αψυχραίνει [apsixréni]* (< *'α ψυχραίνει, π.χ. ντο μήνα π' αψυχραίνει*), *αρώτηξα [arótiksa]* (< *'α ρωτήσω*) κ.ά. **γ. στα επιρρήματα** κατά τη συμμορφορά με τελικό [α] του εμπρόθετου *στα, π.χ. ακρυφά [akrifá]* (< *στ' ακρυφά* < *στα κρυφά* <

⁶⁵ Κωνσταντινίδου (2008: 298-9) για την ανάπτυξη του [α], φαινόμενο που απαντά συχνά στα περιφερειακά ιδιώματα της Νέας Ελληνικής (Πόντος, Κύπρος, Καπαδοκία, Λιβίσι Λυκίας, Δωδεκάνησα Τσακωνιά, Απουλία, Καλαβρία), ανιχνεύεται ήδη από την εποχή της Ελληνιστικής Κοινής και μαρτυρείται και σε δημώδη κείμενα της μεσαιωνικής γραμματείας· βλ. και ΙΛΝΕ στο λ. *α-προθετ.* Χατζιδάκης (1905: 225-27)· Μενάρδος (1925: 64-74)· Tsopanakis (1940: 22-25). Για την περιοχή της Βιθυνίας, βλ. Κωνσταντινίδου (2008: 5) *αχελώνα, αλαιμαργιά, αμασγάλη, αξυπίλητ', αδέναμ(ε), αποτές, απού* < *που* (Κίος)· Danguitsis (1943: 66) *αζάδρεφος, αχελώνα, αθερίζω, αχωρίζω, ακρυφός, αλήγορος, αρακή* (Ντεμίρ)· Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 294 *αβδέλλα, αχελώνα, αξυπόλητος, αζεκούραστος* (Παλλαδάρ)· Δεληγιάννης (2002: 61) *αξυπολίζουμαι, αβδέλλα, ακρανιά, αμασκάλ', αφοράδα, απελαργός, αχελώνα, αρακή, αγλήγουρα, αστάχ'', αχείλ'', αθελ''κό, ακρυφά, αψηλός* κ.ά. (Κουβούκλ.)

⁶⁶ Ανδριώτης (1930: 148) *λιπανάβατος* > *αλ'πανάβατος* (Ιμβρ.)

κρυφά), *αγλήορις*⁶⁷ [*axlioris*] και *αγλήορα* [*axliora*] (< *αγλήορα* < *στ' αγλήορα* < *στα γρήγορα*).

- [e]

συνήθως πριν από ρήματα, όταν η προηγούμενη λέξη τελειώνει σε -ν, -ς, π.χ. υποθετικό *αν*, σύνδεσμος *σαν*, μόρια *ας*, *δεν* προσωπικές αντωνυμίες *τον*, *την*, *μας*, *σας*, και το ρήμα αρχίζει από σύμφωνο ή συμφωνικό σύμπλεγμα, σημειώθηκε σε κάποιες περιπτώσεις ανάπτυξη ευφωνικού [e], επέκταση μάλλον της αύξησης των παρελθοντικών χρόνων, για την αποφυγή του δυσπρόφερτου συμπλέγματος⁶⁸, π.χ. *αν-ε-θέλω*, *ας-έ-βγω* (π.χ. *ας έβγω σιγά σιγά*), *δεν-ε-πήε* (π.χ. *και ξανά δεν-ε-πήε πια...*), *δεν-ε-κατάλαβες* (π.χ. *Αμ δεν-ε-κατάλαβες ευλοημένη που ο άντρας σου έχει πούντα;*), *τους-ε-λέω*, *μας-ε-λένε* κ.ά. και στη συμμορφωτά με το επιρρ. *σαν-ε-τάρα* (π.χ. *τα τραγούδια πό 'λεανε δεν είναι σαν ετώρα, που το πιάνεις και το τελειώνεις κι είναι μεγάλο...*). Στην περίπτωση των αντωνυμιών, από τις συμμορφωτές τους με την αύξηση [e] των παρελθοντικών χρόνων, προέκυψαν οι εκτεταμένοι τύποι όπως οι *τονε*, *τηνε* κ.λπ.⁶⁹, π.χ. *τον-έπαιζα* > *τόνε παίζω* κ.τ.ό. Αυτό το ληκτικό [e] των αντωνυμικών τύπων, που στις συμμορφωτές με τα ρήματα συχνά συγχέεται με τη συλλαβική αύξηση, δεν αποτελεί «συστατικών των ρημάτων στοιχείον»⁷⁰ αφού εμφανίζεται μόνο στο συγκεκριμένο φωνητικό περιβάλλον.

⁶⁷ Χατζιδάκις (1907: 423), η τροπή του [r] > [l] κατ' ανομοίωση προς το επόμενο [r]: Χατζιδάκις (1934: 224-6), η ανάπτυξη τελικού -s κατ' αναλογία προς άλλα επιρρ. σε -s' πβ. και ΙΑΝΕ στο λ. *γρήγορα* όπου τύπ. *γλήορις* Θήρ. Κύπρ. Κως Σίφν. *εγλήορις* Νάξ. Σίφν. Χίος *αγλήορα* Ήπ. Αν. Θράκ. (Αίν.) Κέρκ. Μακεδ. Πόντ. *αγλήορα* Ήπ. Θράκ. (Καρωτ.) Κέρκ. Μακεδ. Πόντ. πβ. και Δεληγιάννης (2002: 61), όπου τύπ. *αγλήορα* (Κουβούκλ.) και Danguitsis (1943: 66), όπου τύπ. *αλήορα* (Ντεμίρ.)

⁶⁸ Τσοπανάκης (1949: 25): Πάγκαλος (1955: 185): Μηνάς (1970: 49).

⁶⁹ Χατζιδάκις (1977: 204) «Εκ των μετά των αντωνυμιών *μας*, *σας*, *τον*, *την* κ.λπ. συνεκφερομένων τύπων παρωχημένων χρόνων των από του ε αρχομένων αφηρέθη το αρκτικόν ε και προσετέθη εις τας αντωνυμίας ταύτας ήτοι κατά το *μας έλεγε*, *σας έφερε*, *τον έπιασε*, *την εμποδισε*, *τως εδώκετε* κ.λπ., *ελέχθη μάσε λέγει*, *σάσε φέρνει*, *τόνε πιάνει*, *τήνε μοποδίζει*, *τώσε δίδει*. Το ε τούτο ανήκει νυν εις τας αντωνυμίας, δι ο λέγεται *δείρε τονε*, *αγάπα τηνε*, *δος τωνε* κ.λπ.» πβ. και Μενάρδος (1925: 70-73) για την προέλευση των τύπων *τονε*, *τηνε*, *μάσε*.

⁷⁰ Χατζιδάκις (1905: 231-32) «το ε τούτο δεν απαρτίζει αληθώς συστατικών των ρημάτων στοιχείον, διό και δεν λέγονται οι ρηματικοί τύποι μετά του ε εν αρχή προτάσεως, οίον *εβλέπω*, *επέμπω*, *ελέω* κ.λπ.» πβ. και Ανδριώτης (1961: 23) (Λιβίς.).

2.1.2.2 Ανάπτυξη τελικών φωνηέντων

Η τάση για ανοιχτές συλλαβές είτε με την εμφάνιση επέκτασης [e] και [a] μετά από ληκτικό [n], είτε με την αποβολή του ληκτικού [n] εντοπίζεται συχνά στο ιδίωμα, ιδιαίτερα στις αντωνυμίες και στα ρήματα. Ειδικότερα:

- [a]

στα ρήματα:

επέκταση [a] αναπτύχθηκε στους εκτεταμένους τύπους του α' και β' ενικού προσ. του μεσοπαθητικού παρατατικού, αναλογικά προς το επίθημ. [a] των αντίστοιχων προσ. του ενεργητικού παρατατικού και αόριστου⁷¹, π.χ. *κάθουμου* [κάθυμου] / *καθούμουνα* [καθύμουνα], *κάθουσου* [κάθουςυ] / *καθούσουνα* [καθύσουνα] (βλ. περισσότερα, *Μορφολογία – μεσοπαθητική φωνή – παρατατικός*).

στις αντωνυμίες⁷²:

α) στην αιτ. ενικού του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας *τονα-ντονα*, *τηνα-ντηνα* όταν επιτάσσεται του ρήματος, π.χ. *κείνος ο δικός μου φωνάζει ντονα*, *φοβερίζει ντονα*, *αυτός ούτε σαλεύει ούτε λαλεί / για 'δέ τονα μαρή Σμαρώ / Βρε η γαλοπούλα, δώσ' τηνα τις αθρώποι 'δώ πέρα, ψόφια, ξεψόφια, 'α ντη μάρου κ.ά.* (βλ. περισσότερα, *Μορφολογία - Αντωνυμίες*).

β) στην κτητική αντωνυμία γ' προσώπου, όπου απαντούν οι εκτεταμένοι τύποι *τουνα - ντουνα* [tuna – duna] αντί των *του, τους*, π.χ. *το σπίτι ντουνα (< τους)*, *τα παιδιά ντουνα (του) κ.ά.* / *Χωράφια δικά ντουνα (τους) δεν είχανε / τους έβγαλε όζω απέ το χωριό ντουνα (του) / Πάντε τα στο μέρος τουνα (τους) / Αραμπατζήδες ήγτανε μαστόροι, ο μπαμπάς ντουνα (τους), οι ίδιοι, μαστόροι, δε μπορούσα να κάνου ένα σπίτι... κ.ά.* (βλ. περισσότερα, *Μορφολογία - Αντωνυμίες*).

γ) στην αιτιατική ενικού των αόριστων, αναφορικών και δεικτικών αντωνυμιών⁷³, π.χ. *άλλονα* [άλονα] (< άλλον), *κεί(ν)ονα* [κί(η)ονα] (< εκείνον), *αυτόνα* [αφτόνα] (< αυτόν), *τούτονα* [τύτονα] (< τούτον), *όποιονα* (< όποιον), *κα(ν)ένανα* [κα(η)ένανα] (< κανέναν) / *Και είχανε κι άλλονα που έπαιρνε ντο φόρο και ντον έλέανε αυτόνα δεκατζί*

⁷¹ Βλ. Μηνάς (2004: 701).

⁷² Βλ. και στο κεφ. *Μορφολογία, Αντωνυμίες*.

⁷³ Για την προέλευση της επέκτασης -να στις αντωνυμίες, βλ. Μηνάς (2004: 435 κ.εξ.) και (2008: 97)· Χατζιδάκης (1907: 155-56)· πβ. και Ψάλτης (1905: 63).

/ γλέπει ο ένας με ντον άλλονα / και πήαινάμε σε κείνηνα για να μάθομε / ντην αρπάζομε τότες ντην αυτήνα / ..να ρωτήξει, αυτήνα τα δίνει; κ.ά. (βλ. περισσότερα, *Μορφολογία - Αντωνυμίες*).

στα επίθετα: αναλογικά προς τους τύπους εκτεταμένους τύπους των αντωνυμιών σχηματίστηκαν και τύποι της αιτιατικής ενικού επιθέτων β' κλίσης, όπως π.χ. ούλονα [*úlonα*] (< όλον), μεγάλονα⁷⁴ [*meǵálonα*] (< μεγάλον), μικρόνα [*mikróna*] (< μικρό) κ.τ.ό. (βλ. περισσότερα, *Μορφολογία - Επίθετα*).

- [e]

στα ρήματα: στο γ' πληθ. προσ. της ενεργητικής φωνής του ενεστώτα, παρατατικού και αόριστου, όπου απαντούν εκτεταμένοι τύποι σε [-ne] αντί [-n] αναλογικά προς τα επιθ. [-me] και [-te] του α' και β' πληθ.⁷⁵, π.χ. γράφουνε [*gráfune*], έβανάνε [*évanáne*], πήαινάνε [*piénáne*], έφαάνε [*éfaáne*] κ.ά. (βλ. περισσότερα στο κεφ. *Μορφολογία - Ρήματα*).

στις αντωνυμίες:

στους αδύνατους τύπους της αιτιατικής εν. και πληθ. του γ' προσ. των προσωπικών αντωνυμιών όταν προτάσσονται του ρήματος, π.χ. *τονε, τηνε, μασε* οι εκτεταμένοι αντωνυμικοί τύποι προέκυψαν από συνεκφορές των αντωνυμιών με την αύξηση [e] των παρελθοντικών χρόνων, π.χ. *τον έλε'α > τόνε λέω* κ.τ.ό. / *Άστονα μπρε Χρυσέ δε ντόνε γλέπεις που είναι μεθυσμένος...* / *να πάει στο γκάλφα* ('αρχιμάστορα') *να ντονε δώσει καπάρο ν' αρχίσου να χτίζου σπίτι...* / *αλλά τι 'α ντονε κάνεις...* / *ντο σηκώνω ντονε περνώ απέ το παράθυρο...* / *ντην αρπάζουμε, ντηνε φέρνουμε 'δώ πέρα...* / *και γω δε ντονε πιέζω...* κ.ά.

⁷⁴ Πβ. Δεληγιάννης (2002: 62) *μεγάλονα, μικρόνα* κ.ά. (Κουβούκλ.)

⁷⁵ Βλ. Χατζιδάκης (1977: 204) Danguitsis (1943: 34) ανάλογη ανάπτυξη και στο Ντεμίρντεσι.

2.1.3 Τροπές φωνηέντων

2.1.3.1 Συνίζηση

α) Τα φωνήεντα [i] και [e] στο ιδίωμα της Τρίγλιας, όπως και στην κοινή ΝΕ, υφίστανται κανονικά συνίζηση⁷⁶ κατά τη συμπροφορά τους με άλλο ισχυρότερο φωνήεν, π.χ. *γιατρός* [jatrós] (< *ιατρός*), *Γεροσόλυμα* [jerosólima] (< *Ιεροσόλυμα*) κ.ά.

β) Από τις ακολουθίες Σ+i+Φ, αναλυτικά σημειώθηκαν:

α. κατά τη συμπροφορά πρόσθιου [i] με προηγούμενα άηχα σύμφωνα [p], [t], [f], [θ], [s], [ts] προκύπτει [ç], π.χ. *κιούπια* [cúrça], *χωράφια* [chorafça], *τέτοια* [tétça], *σπίτια* [spítça], *βερεσιά* [veresçá], *κερασιά* [cerasçá], *πιε* [pçé], *προμήθεια* [promítça], *αρρώστια* [aróstça], *παπούτσια* [papútsça] κ.ά.

β. κατά τη συμπροφορά πρόσθιου [i] με προηγούμενα ηχηρά σύμφωνα [v], [ɣ], [ð], [b], [d], [r], [z], [dz], αυτό τρέπεται σε [j], π.χ. *βιάση* [vjási], *μερίδιο* [meríðjo], *γλεούδια* [ɣleúðja], *σταναχώρια* [stanaxóɣja], *διω* [ðjó] / *διε* [ðjé] (< *δω* / *ιδέ* με μετάθεση του [i]⁷⁷), *Διογένης* [ðjoǵénis], *κουμπιά* [kubjá], *καρπούζια* [karpúɣja], *γαλέτζια* [ɣalédzja] κ.ά.

γ. κατά τη συμπροφορά πρόσθιου [i] με προηγούμενο [k], [g], [ɣ], [x], [l], [n], προκύπτουν ουρανικά [c], [ɟ], [j], [ç], [ɕ], [ɲ], π.χ. *σκολειό* [skołó], *παλούκια* [palúca], *νοιάζει* [ɲázi], *λαλάγγια* [laláɣja], *φτωχιά* [ftoçá], *αγιάσμα* [ajázma] κ.ά.

δ. κατά τη συμπροφορά του [i] με προηγούμενο [m] προκύπτει [mɲ], π.χ. *αδεξιμιά* [adeksimjá], *καμιά* [kamjá], *μια* [mjá], *μυαλό* [mjálo], *συκαμιά* [sikamjá], *θυμιάμα* [θimjáma] κ.ά.

⁷⁶ Για το φαινόμενο, βλ. Χατζιδάκις (1905: 352, 408) και (1907: 143), Βαγιακάκος (1953-54: 97 κ.εξ.), ορισμός και ερμηνεία του φαινομένου· πβ. και Μηνάς (2004: 674-80), η συνίζηση των *e*, *i* στη Μεσαιωνική και Νέα Ελληνική· Tsopanakis (1940: 51-57, 63), για τη συνίζηση και την επίδρασή της στον τονισμό· βλ. και Pernot (1907: 113 κ.εξ.)

⁷⁷ Βλ. σχετικά, Χατζιδάκις (1934: 297).

2.1.3.2 Στρογγύλωση

Το φαινόμενο αφορά την τροπή των μη στρογγυλών φωνηέντων [a], [e], [i] σε στρογγυλά [o], [u], λόγω της επίδρασης γειτονικών συμφώνων, κυρίως χειλικών⁷⁸. Ο όρος *στρογγύλωση*⁷⁹ (αντί *χείλωση*) προτιμήθηκε καθώς αποδίδει ευστοχότερα το αποτέλεσμα των συγκεκριμένων τροπών.

- [o] > [u]

Η τροπή, τονισμένου αλλά και άτονου, [o] > [u] στο ιδίωμα της Τρίγλιας, όπως και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα⁸⁰, εντοπίζεται συχνά δίπλα κυρίως σε χειλικά, υπερωικά και φατνιακά σύμφωνα. Το φαινόμενο ανιχνεύεται στην περιοχή ήδη από τους μεταγενέστερους χρόνους (3^ο-4^ο μ.Χ. αι.)⁸¹. Στην περίπτωση της Τρίγλιας καθώς και των γειτονικών με αυτή ιδιωμάτων της Βιθυνίας και της Α. Θράκης⁸², δεν εμφανίζει τη συχνότητα και την κανονικότητα με την οποία εντοπίζεται στα βόρεια ιδιώματα της Νέας Ελληνικής, αλλά περιορίζεται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα

⁷⁸ Πβ. και Συμεωνίδης (1972: 246) «Είναι γνωστό ότι εκτός από τα χειλικά σύμφωνα ασκούν σημαντική επίδραση στην ποιότητα των γειτονικών φωνηέντων και άλλα σύμφωνα, ιδίως τα υγρά λ, ρ, το έρρινο ν, τα ουρανικά κ, γ, λιγότερο το χ, το συριστικό ζ...»

⁷⁹ Βλ. Μωυσιάδης (2005: 97 κ.εξ.), όπου αναλυτική περιγραφή και σχόλια για το φαινόμενο της στρογγύλωσης. Για τον όρο *χείλωση*, βλ. Συμεωνίδης (1972: 239).

⁸⁰ Βλ. σχετικά Χατζιδάκης (1905: 290-92, 490), τροπή [o] > [u] στις διαλέκτους.

⁸¹ Κωνσταντινίδου (2008: 3) η τροπή o > u σε παλαιές βιθυνιακές επιγραφές του 3^{ου}-4^{ου} μ.Χ. αι.: πβ. και Μηνάς (2004: 538-40), για το φαινόμενο της τροπής ω > ου στην Τσακωνιά και στη Μάνη, τον εντοπισμό του στην Κοινή και την αναγωγή του στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους: βλ. σχετικά και Μαγουλάς (1997: 74-8).

⁸² Πβ. Μπουσμπούκη, χφ. ΚΕΝΔΙ 1078: 403, 404 *ούλνοι, έχου* (Κουβούκλια): Δεληγιάννης (2002: 69, 212, 227, 245, 259) *ζγουραφισμένος, ζουντανός, ψαλμουδία, σουλήνα, ψουνίζω, ψουμί, βρουμάνε, πουλύ, αγλήγουρα, φέτου, κουπριά, κούπανος, γούλος κ.ά* (Κουβούκλ.): Danguitsis (1943: 38) *ζγουράφος, ζουνάρ', ζουντανός, μουσκάρ', πουδάρ', γούλος, κούπανος, κούφα κ.ά*. (Ντεμίρ): Κωνσταντινίδου (2005: 7) *μουρέ, χουνί, ολουνών, τουν(α) < των, χουργιό, μουσχάρι, κουτουρνίθι, νουμίζεις, ουνόματα, κανουνικά, διάφουρα, πουλλά, κουμάτια* (Κίος): Μαντάς (1983: 223) *βούλος (βώλος), γούλος (όλος), καλαμπούκι (καλαμπόκι), κουμμάτι (κομμάτι), κούφα (κόφα), φασούλι (φασόλι)* (Παλλαδάρ.): Ψάλτης (1905: 35), *ζουνάρ', πούμα, ψουνίζω κ.ά*. (Σαρεκκλ.): Αποστολίδης (1941: 286) *ζγουράφος, μουσκάρ, ζουνάρ, ζουνανός κ.ά*. (Τσεντ.)

όπως συμβαίνει και σε άλλα νότια ιδιώματα⁸³. Οι περιπτώσεις έχουν καταταγεί ανάλογα με το φωνητικό περιβάλλον στο οποίο συνέβη η τροπή, καθώς η περίπτωση του βορείου φωνηεντισμού για το ιδίωμα έχει αποκλειστεί⁸⁴. Σε αρκετές περιπτώσεις είναι περισσότερα από ένα τα σύμφωνα που επηρεάζουν την τροπή, ενώ για άλλες συντρέχουν λόγοι αφομοίωσης ή αναλογίας.

α) δίπλα στα χειλικά ([p], [v], [f], [b], [m]): *κούπανος* [kúpanos] (< *κόπανος*), *κουπάνιζάνε* [kúpánízane] (< *κοπάνιζαν*), *έκουβα* [ékuba] (< *έκοβα*), *κουπέλα* [kupéla] (< *κοπέλα*), *πουλητές* [pulités] (< *πωλητές*), *περιπουλία* [peripulía] (< *περιπολία*), *περίπουλο* [perípulo] (< *περίπολο*), *σουφάς* [sufás] (< *σοφάς*), *σουφαντίζω* [sufadízo] (< *σοφαντίζω*), *κουφινάκι* [kufínaci] (< *κοφινάκι*), *κουφίνι* [kufíni] (< *κοφίνι*) και *κούφα* [kúfa] (< *κόφα*), *κουμμάτι* [kumáti] (< *κομμάτι*) αλλά και *κομμάτι* [komáti] (< *κομμάτι*), *κομμάι* [komái] (< *κομμάτι*), *μουσκάρι* [muskári] (< *μοσχάρι*), *ζουμός* [zumós] (< *ζωμός*), *γουμάρι* [ɣumári] (< *γομάρι*), *τρούμπα* [trúba] (< *τρόμπα* < *ιταλ. tromba* / στην περίπτωση αυτή πιθανόν να πρόκειται για απόδοση του ιταλικού [o]⁸⁵) κ.ά.

Το [o] τρέπεται σε [u] στα ρηματικά επιθήματα:

- συχνά στο α' εν. προσ. και στον πληθ. του μεσοπαθητικού ενεστώτα λόγω στρογγύλωσης του [o] > [u] δίπλα στο [m], π.χ. *έρκουμει* - *ερκούμεστε* - *έρκονται* [érkume - erkúmete - érkude] (< *έρχομαι* κ.τ.ό.), *σηκώνουμει* [sikónume] (< *σηκώνομαι*), *βρέχουμει* [vréxume] (< *βρέχομαι*) κ.τ.ό.
- στον ενικό και στο γ' πληθ. πρόσ. του μεσοπαθητικού παρατατικού είτε λόγω στρογγύλωσης του [o] > [u] δίπλα στο [m], είτε (στο α' εν. και αναλογικά στα

⁸³ Πβ. Παντελίδης (1929: 13)· Πάγκαλος (1955: 175-76)· Dieterich (1908: 37-39, 87-88)· Χατζιδάκις (1907: 279 κ.εξ.) για την τροπή φωνηέντων σε [u] δίπλα σε χειλικά [p], [v], [f], [m], υπερωικά [k], [ɣ], [x], [l] και σπάνια σε ουρανικά συριστικά [s], [z]· πβ. και Pernot (1907: 89-91).

⁸⁴ Βλ. και Μωυσιάδης (2005: 99) «Στα νότια ιδιώματα (και επομένως στη Νεοελληνική Κοινή) η στρογγύλωση ερμηνεύεται βάσει του φωνητικού περιβάλλοντος, χωρίς να αποκλείεται η αφετηρία ή το πρότυπο μεταβολής να εισήχθη είτε από τα βόρεια ιδιώματα είτε απευθείας από την αρχαία πηγή. Η υιοθέτηση της γνώμης ότι όσες λέξεις των νοτίων ιδιωμάτων εμφανίζουν στρογγύλωση [o] > [u] εισήλθαν από βορρά θα αντέβαινε στο πλήθος των παραδειγμάτων και στη γεωγραφική έκταση της τροπής».

⁸⁵ Βλ. Μωυσιάδης (2005: 102) και Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. «ου αντί ο σε λέξεις *ιταλ. καταγωγής: κουβέρτα, κουρτίνα, κουμάντο, κουφέτο* κ.τ.ό.»

άλλα προσ.) λόγω προληπτικής αφομοίωσης του [o] προς το επόμενο [u]⁸⁶, π.χ. γράφουμου [ɣράfumu] / γραφούμουνα [ɣραfúmuna], γράφουσου [ɣράfusu], γράφουντάνε [ɣράfudane], γραφούμαστα [ɣραfímasta], γραφούσαστα [ɣραfúsasta] γράφουντο [ɣράfudo] κ.τ.ό. (βλ. αναλυτικά *Μορφολογία – παρατατικός*).

β) δίπλα στα υπερωικά [k], [ɣ], [x]: δύσκουλα [dískula] (< δύσκολα), κουρίτσι [kurítsi] (< κορίτσι), κούρωσα [kúrosa] (< κόρωσα), χουράφια [xuráfɕa] (< χωράφια), χουνί [xuní] (< χωνί), ξεβράκουτα [ksevrákuta] (< ξεβράκωτα / π.χ. και 'να σουρό κουρίτσια ξεβράκουτα...) κ.ά.

Στην περίπτωση των τύπ. αούρι [auri] (< μεσν. άγουρος - αγούριν, με αποβολή μεσοφωνηεντικού [ɣ] που αναπτύχθηκε στους μεταγενέστερους χρόνους⁸⁷, < μετγν. άγωγος < αρχ. άωρος) και αγουρόπλο [axuróplo] (< αγορόπουλο), η τροπή του [o] > [u], πέρα από τη γειτνίαση με το υπερωικό [ɣ] (πριν αυτό αποβληθεί), συνδέεται και με την απόδοση του ω ως ου. Επιπλέον στον τύπ. αούρι η συμπεροφορά του [o] με το ανοιχτότερο [a] πιθανόν συμβάλλει στην ερμηνεία της στένωσης του [o] > [u] στον τύπο.

γ) δίπλα στα φατνιακά [s], [z]: ζουνάρια [zunárja] (< ζωνάρια), βρακοζούνα [vrakozúna] (< βρακοζώνη), ζουντανά [zudaná] (< ζωντανά), ψουνησιά [psunisá] (< ψωνησιά), ψουνίζω / ψούνησες [psunízo – psínises] (< ψωνίζω – ψώνησες) και κατ' αναλογία ψούνια [psúna] < ψώνια), σουρό [suró] (< σωρό), ολουσδιόλου [olusðjólɔ] (< ολωσδιόλου), φασούλι [fasúli] (< φασόλι) κ.ά. Η στρογγύλωση δίπλα στα φατνιακά εμφανίζεται σπάνια· έτσι, σε κάποια από τα παραπάνω παραδείγματα στην τροπή [o] > [u] πιθανόν συντέλεσε και η τάση της ελληνικής να αποδίδει το ω ως ου⁸⁸.

⁸⁶ Χατζιδάκις (1905: 237) για το φαινόμενο και στα γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Αν. Θράκης, πβ. Δεληγιάννης (2002: 68) (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 34-5) (Σαρεκκλ.) Danguitis (1943: 39) (Ντεμίρ.)

⁸⁷ Χατζιδάκις (1907: 286) «άωρος – άγωγος, αγώριν Προδρ. Ε' 41 και νυν αγόρι αλλά και άγουρος Διγεν. Legr. 263, και αγούριν παλληκάριν ήδη παρά Γλυκά 210» βλ. και Κριαράς Λεξ. Μεσν. στο λ. αγόρι ΙΑΝΕ στο λ. άγουρος Tonnet (1995: 83) πβ. στη Βιθυνία, Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 31 ε, βε τ' αούρι μου! (Κίος).

⁸⁸ Μηνάς (2004: 537-40), για την τροπή ενδολεξικού καθώς και τελικού ω > ου, ερμηνεία και αναγωγή του φαινομένου στην Κοινή και τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους.

Ας σημειωθεί ότι συχνά εντοπίστηκε τροπή του τελικού [o] > [u] στα επιρρήματα⁸⁹, π.χ. *πίσου* [písu] (< *πίσω*), *απάνου* [apánu] (< *απάνω*), *κάτου* [kátu] (< *κάτω*), *γύρου* [jíru] (< *γύρω*), *τριγύρου* [triǰíru] (< *τριγύρω*), τα οποία πιθανόν σχηματίστηκαν αναλογικά κατά τα τοπικά επιρρήματα *αυτού*, *όπου*, *αλλού* κ.τ.ό.⁹⁰

- **[i] > [u]**

Οι τροπές [i] > [u], που εντοπίζονται και σε άλλα ιδιώματα της Βιθυνίας⁹¹, είναι στρογγύλωσεις που προέκυψαν λόγω της γειτνίασης του [i] με χειλικό, υπερωικό ή φατνιακό σύμφωνο⁹², π.χ. *σουμάδι* [sumádi] (< *σημάδι*, π.χ. *τα παιδιά με το σαπάνι* ('σαῖτα') *έβανάσι σουμάδι και κούλανάσι ντη γκάτα...*), *ζουλεύει* - *ζουλιάρης* [zuléni - zuláris] (< *ζηλεύει* - *ζηλιάρης*), *πατουμιά* [patumhiá] (< *πατημιά* < *πάτημα* < *πατώ*, π.χ. *κι έπαιρνα τις πατουμιές και τα γύρευάνε αυτοί...*) σε κάποιες περιπτώσεις, η τροπή [i] > [u] πιθανόν μπορεί να αποδοθεί, παράλληλα με την επίδραση των παρακείμενων συμφώνων και στη διατήρηση της αρχαίας προφοράς του υ ως [u]⁹³, π.χ. *ζουράφι* - *ζουρίζω* [ksuráfi - ksurízo] (< *ζυράφι* - *ζυρίζω*), *ντούμπανο* [dúbano] (< *τύμπανο*), *ζουμάρι* [zumári] (< *ζυμάρι*) κ.ά.

⁸⁹ Πβ. Κωνσταντινίδου (2008: 303), «Σε Κίο, Προύσα, Παλλαδάρι και την Τρίγλια, το τελικό άτονο ω των επιρρημάτων και των βαρύτονων ρημάτων προφέρεται ως [u], όχι όμως συστηματικά».

⁹⁰ Χατζιδάκης (1907: 309).

⁹¹ Πβ. Danguitsis (1943: 37) *ζουλέβγω, ζουλιάρης, ζουρίζω, σουμάδ', παξουμάδ', χρουσάφ' κ.ά.* (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 66) *ζουλεύγω, παξουμάδ', σουμάδ', φουκάρ', γιούφτος, Μουχάλ'ς* κ.ά. (Κουβούκλ.) Μαντάς (1983: 223) *ζούλεια, ζουλιάρης, ζουλεύω, σουμάδι (σημάδι), πουπεριά (πιπεριά), σουφουνίζι (σιφουνίζι)* (Παλλαδάρι.) Κοντοσόπουλος, χφ. KENΔΙ 699: 45, 71, 83 *σουμάδι, πουγούνι, ζουράφι* (Κίος) Μάνεσης, χφ. KENΔΙ 725^a: 296 *άγκουρα < άγκυρα* (Κίος) Αποστολίδης (1941: 290), *ζούτουλα, σουμάδ, παξουμαδ* κ.ά. (Τσεντ.) Ψάλτης (1905: 30), *ζούλια, σουμάδι, τρούπωμα* κ.ά. (Σαρεκκλ.)

⁹² Συμεωνίδης (1972: 245) «μεταβάλλονται συνήθως το α και ε σε ο και ενδεχομένως υ, ενώ το i εξελίσσεται κανονικά σε u και σπανιότερα σε o. Το αποτέλεσμα της χείλωσης u προκειμένου για το i, που αρθρωτικά στέκει πιο κοντά στο u παρά στο o, αποτελεί το πρώτο και βασικό στάδιο της εξέλιξης του» πβ. και Παντελίδης (1929: 15-6).

⁹³ Βλ. Μηνάς (2004: 235-36) Μουσιάδης (2005: 247-50) Tsopanakis (1955: 58) Hatzidakis (1975: 104-10) Newton (1972: 19 κ.εξ.)

- **[e] > [o]**

Η τροπή του [e] > [o], που ανιχνεύεται ήδη στους μεσαιωνικούς χρόνους⁹⁴, στο ιδίωμα Τρίγλιας εντοπίστηκε δίπλα σε διχειλικά [p], [m] και χειλοδοντικά [v], [f] και είναι περιορισμένη σε σχέση με τις άλλες περιπτώσεις στρογγυλώσεων⁹⁵ (σε μερικά παραδείγματα πιθανόν συντρέχουν και λόγοι αφομοίωσης, παρετυμολογίας κ.λπ.), π.χ. *πορπατώ*, *πορπατηξιά* κ.τ.ό. [porpató - porpatiksá] (< *περπατώ* - *περπατησιά*), *Ποπόνης* [porónis] (< *Πεπόνης* / πιθ. και λόγω αφομοίωσης⁹⁶), *αποθαμένη* [arothaméni] (< *πεθαμένη*), *ροβίθι* - *ορβίθι* [roníthi - orníthi] (< *ρεβίθι*, κατά το Χατζιδάκι⁹⁷ ο τύπ. κατά παρετυμολογία από τη λ. *ρόβι*), *ψόμα* [psóma] (< *ψέμα*), *κρομμύδι* [kromídi] (< *κρεμμύδι*), *κιοφάλι* [cófalí] (< *κεφάλι*), *γιομίζω* [jomízo] (< *γεμίζω*), *γιοφύρι* [jofíri] (< *γεφύρι*) κ.ά.

2.1.3.3 Κράση

Η κράση του συμπλέγματος [u] - [e] > [o], που ανάγεται ήδη στους μεσαιωνικούς χρόνους και απαντά συχνά στα νεοελληνικά ιδιώματα⁹⁸, σημειώνεται συχνά και στο

⁹⁴ Μωυσιάδης (2005: 105).

⁹⁵ Μωυσιάδης (2005: 105). Πβ. για τη Βιθυνία και Αν Θράκ., Danguitsis (1943: 35) *ορβίθ'*, *ψόμα*, *πορπατώ*, *ποπόν'*, *μοάλος* (< *μεγάλος*), *βολόνα*, *πλ'ορώνω*, *ροπάν'*, *κ'ουφάλ'* κ.ά. (Ντεμίρ.) Μαντάς (1983: 223) *όφκαιρος*, *χτρός*, *όζω*, *ότοιμος* (*έτοιμος*) (Παλλαδάρ.) Δεληγιάννης (2002: 67) *όμπιο*, *όρκος*, *όφκαιρος*, *πορπατώ*, *κιοφάλ'*, *γιομάτος*, *πλιορώνω* (< *πληρώνω*) κ.ά. (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 23-4), *πορπατώ*, *σφοδόνα* κ.ά. (Σαρεκκλ.) Αποστολίδης (1941: 289), *όβνος*, *όφκαιρος* κ.ά. (Τσεντ.)

⁹⁶ Κατά το Χατζιδάκι (1905: 405), ο τύπ. *ποπόνιν* λόγω αφομοίωσης. Πβ. και Συμεωνίδης (1972: 241): «η χειλωτική επίδραση που ασκούν τα παρακείμενα σύμφωνα στο *e* είναι τόσο καταπιεστική, ώστε δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι λειτούργησε ο νόμος της αφομοίωσης, ή τουλάχιστον μόνον αυτός μονομερώς».

⁹⁷ Χατζιδάκις (1907: 211).

⁹⁸ Χατζιδάκις (1905: 216-17) «ουχί συγχώνευσις των δύο φθόγγων αλλ' υποκατάστασις άλλου τινός εις αυτούς πρόκειται» Παπαδόπουλος (1927: 14) «κοινόν είναι το φαινόμενον της κράσεως, καθ' ήν εκ της συμπλοκής δύο ανόμοιων φωνηέντων μεταξύ δύο λέξεων προκύπτει *ο*, οίον *που έκανα* – *πόκανα*, *που έμαθα* – *πόμαθα*, *που έρχιτι*, - *πόρχιτι*.» Πάγκαλος (1955: 170) «Συγχώνευσις: διά της τελέσεως μιας μόνον διαμέσου αρθρώσεως αντί των απαιτούμενων δύο ιδιαιτέρων αρθρώσεων προς εκφώνησιν των *u* και *e*: *μου έρχεται* > *μόρχεται*... ή μάλλον η φυσιολογική, εξελικτική σειρά είναι: *ue* > *uo* > *oo* > *ο*, δηλ. το *ue* έπαθε πρώτον μερικήν συναίρεσιν εις *uo* και έπειτα ολικήν εις *oo* - *ο*: *μου*

ιδίωμα της Τρίγλιας, π.χ. *πόχεις* [póçis] (< *που έχεις*), *πόκανες* [pókane] (< *που έκανες*), *πόφερε* [pófere] (< *που έφερε*), *πόφνες* [pófnes] (< *που έφν(γ)ες*) κ.τ.ό.

2.1.3.4 Από επίδραση υγρών και έρρινων

Πρόκειται για τροπές των φωνηέντων [a], [o] και [i] σε [e], λόγω της επίδρασης υγρών και έρρινων συμφώνων, τάση που ανάγεται ήδη στη μεταγενέστερη ελληνική και εντοπίζεται συχνά στα νεοελληνικά ιδιώματα⁹⁹.

- [a] > [e]¹⁰⁰

π.χ. *αρρεβωνιασμένη* [arenoçazméni] (< *αρραβωνιασμένη* / και *αρρεβωνιασμένος*, *αρρεβωνιάστηκαν*, *αρρεβόνας*), *φτερνίζομαι* [fternízome] (< *φταρνίζομαι*), *καθερίζω*¹⁰¹ [kaθerízo] (< *καθαρίζω*), *λαχαρεμιά* ‘λάχανο τουρσί’ [laçaremyjá] (< *λαχαραμιά* ανομοιοτική αποβολή του [r] < *λαχαραμιά* αφομοίωση n-r > r-r], < *λαχαναμιά* έκκρουση [o] < *λαχαν(ο)αμιά* < *λάχανον* + *άλμη*¹⁰², π.χ. *καμιά* *λαχαρεμιά της βυτίνας*), *πανεθύρι*¹⁰³ [paneθíri] (< *παραθύρι*), *βελανιδιά* [velaniðjá] (<

έρχεται > *μου όρχεται* > *μο όρχεται* > *μ’ όρχεται* > *μόρχεται*» Ανδριώτης (1956: 1-11), για τη μεσαιωνική προέλευση και τη γεωγραφική έκταση του φαινομένου· Μηνάς (2008: 55), για το φαινόμενο στους μεσαιωνικούς χρόνους (*Καλλίμαχος και Χρυσορρόη, Σαχλίκη, Φορτούν., Χρον Μορ.*)· Ψάλτης (1905: 39), όπου τύπ. *πόκαναν* (Σαρεκκλ.)

⁹⁹ Χατζιδάκης (1905: 239-40)· Μωυσιάδης (2005: 92-96)· Κωνσταντινίδου (2008: 300-01) για την τροπή [i] > [e] στη μεσαιωνική Κυπριακή αλλά και σε τύπους βιθυνιακών επιγραφών της μεταγενέστερης και μεσαιωνικής Ελληνικής· Oeconomides (1908: 11-15)· Μηνάς (2004: 572), η τροπή σε έγγραφα της Μεσαιωνικής Ελληνικής στην Κάτω Ιταλία και Σικελία.

¹⁰⁰ Για την τροπή, βλ. Χατζιδάκης (1905: 238-9)· Παντελίδης (1929: 13)· Πάγκαλος (1955: 175)· Pernot (1907: 78-79)· πβ. και Δεληγιάννης (2002: 65) (Κουβούκλ.)

¹⁰¹ Χατζιδάκης (1907: 358) «άτονον α τρέπεται παρά το ρ εις ε, αν η ακόλουθος συλλαβή περιέχει φθόγγον τινά i, εντεύθεν *καθαρίζω* – *καθερίζω*»· Αντωνιάδης (1894: 110) «*καθαρίζω*, έστιν ότε ... γραφόμενον *καθερίζω*»· πβ. και Αρχείο ΚΕΝΔΙ *καθερίζω* Νάξ. (Απόρρανθ.)· Κάρπ. Μακεδ. (Μελέν.)· Πελοπν. (πολλαχ.)· Ηπ. (Πωγών.)· Τσακων. (Βάτικ.)· Λεζ.· Βυζαντ.· Σομ. κ.α.

¹⁰² Δεληγιάννης (2002: 63), όπου ο τύπ. *λαχαριμινιά* (Κουβούκλ.)

¹⁰³ Χατζιδάκης (1905: 238), για την τροπή *παραθύρι* > *παρεθύρι*· πβ. και Αρχείο ΚΕΝΔΙ όπου ο τύπ. *πανεθύρι* και Προπ. (Μαρμαρ.)· Κορσ. Εύβ. (Αυλωνάρ.)· Κίμωλ.· Πελοπν. (πολλαχ.)· κ.α. και *πανεθόρ*· Θράκ. (Αίν.)· Τσουκνίδας (1994-95: 201), όπου σημειώνονται οι τύποι της λ. *παραθύρι* στους οποίους το [a] ετράπη σε [e]: *παρεθούρι*, *παρεθύρι*, *παλεθύρι*, *πανεθούρι* κ.ά. καθώς και η γεωγραφική τους έκταση.

βαλανιδιά), περιθαλάσσιο [periθalásio] (< παραθαλάσσιο / ο τύπ. πιθανόν και κατά παρετυμολογία καθώς οι λόγιες προθέσεις συχνά οδηγούν σε παρετυμολογήσεις, όπως στην περίπτωση *παρά* – *περί*, όπου και οι δύο δηλώνουν άκρα τόπου και η σημασιολογική διαφορά της πρόθεσης *περί* ως περιβάλλουσα το χώρο δε γίνεται αντιληπτή από το λαϊκό ομιλητή¹⁰⁴) κ.ά. Πβ. και τοπων. *Πεφλαόνα* [peflaóna] (< *Παφλαγόνα* / όπου η τροπή [α] > [ε] λόγω ανομοίωσης).

- Σημειώνεται και η εμφάνιση στους παρελθοντικούς χρόνους των ρημάτων συλλαβικής αύξησης [e] αντί [α], η οποία αναπτύχθηκε σε ρήματα που υπέστησαν στον ενεστώτα αφαίρεση του αρκτικού [α] και έλαβαν κατόπιν αύξηση [e] (βλ. *αφαίρεση αρχικού [α]*), π.χ. *εκούμπησα* [ekúbisa] (αντί *ακούμπησα* / από ενεστ. 'κουμπώ), *εγόρασα* [egórasa] (αντί *αγόρασα* / από ενεστ. 'γοράζω), *έλεσα* [élesa] (αντί *άλεσα* / από ενεστ. 'λέθω, π.χ. *από βραδής έλεσα κουμμάτι καφέ*) κ.τ.ό. (βλ. κεφ. *Μορφολογία – ρήματα – αύξηση*).

Ανάλογο φαινόμενο απαντά πολύ συχνά στα ρήματα και στα παράγωγα τους ονόματα με το πρόθημα *ανα-* > *ανε-*, το οποίο σχηματίστηκε αναλογικά από την εσωτερική αύξηση [e] των παρελθοντικών χρόνων¹⁰⁵, π.χ. *'νεσκουμπώθηκα* [neskubóthia] (< *ανασκουμπώθηκα*) και *'νεσκουμπώνομαι* [neskubótomē] (< *ανασκουμπώνομαι*), *'νεκάτευε* [nekáteve] (< *ανακάτευε*, π.χ. *ντη φακή με το νερό ντη 'νεκάτευε ντη 'νεκάτευε να γένει χυλός*) και *'νεκατεύω* [nekaténo] (< *ανακατεύω*), *'νεγουλιάζω* [negulíazo] (< *αναγουλιάζω*, π.χ. *'νεγουλιάζω μόνη που ντον-ε-γλέπω*), *'νεγκάζεστε*¹⁰⁶ [negázeste] (< *αναγκάζεστε*) και *'νεγκάζω* [negázo] (< *αναγκάζω*), *Ανεγνώστης*

¹⁰⁴ Βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1907: 311) «άλλοτε πρόθεσις τις υπεισέρχεται αντί άλλης, οίον *παρακαλώ* – *περικαλώ*...» πβ. και Αρχείο ΚΕΝΔΙ *περιθαλάσσιο* και Αν. Θράκ. (Μέτρ.) Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.) Νάξ. (Απύρανθ.) Οθων. Θεσσ. (Τρίκερ.) Κάρ. (Γέροντ.) Κύθηρ. Κως Σάμ. Μακεδ. (Ελευθερ. Σταυρ.) Νίσυρ. Πάρ. Κίμωλ. Κέρκ.

¹⁰⁵ Χατζιδάκις (1977: 204) «εν τοις μετά της προθέσεως *ανά* συνθέτοις ρήμασιν η εσωτερική λεγομένη αύξησις ου μόνον διετηρήθη, αλλά μετεβιβάσθη εις τους αρκτικούς χρόνους καθ' ομαλισμόν, ώστε άρχονται νυν από του *ανε-*...» βλ. και Κουκουλές (1931: 60 κ.εξ.) για την πρόθεση *ανα-* στη ΝΕ· πβ. και Παντελίδης (1929: 25)· Μηνάς (1970: σ. 33-34)· Κοντοσόπουλος (1969: 68) και (1994: 114) για την τροπή *ανα-* > *ανε-* στα νεοελλ. ιδιώματα· πβ. για τη Βιθυνία και την Αν. Θράκ., Ψάλτης (1905: 20), *ανεγνώστης*, *'νεγάζω*, *'νεσαίνω*, *'νετριχιάζω* κ.ά. (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 273) (Τσεντ.)· Δεληγιάννης (2002: 34, 49) (Κουβούκλ.)

¹⁰⁶ ΙΑΝΕ στο λ. *αναγκάζω*, ο τύπ. *'νεγκάζω* Πόντ. (Κερασ. Κοτύωρ. Οιν. Σάντ. Τραπ. Χαλδ.) και *'νεγάζω* Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ.) Α. Κρήτ.

[*aneɣnóstis*] (< *Αναγνώστης*) κ.ά. Παρόμοια η αιτιολογία και στα *κατελώ*¹⁰⁷ [*kateló*] (< *καταλώ* ‘κομματιάζω’, π.χ. *σκύλλοι μαύροι κι αζυπόλητοι να τα τραβού και να τα κατελού μες στη μπαλάγκα ‘μεγάλος λάκκος’*), *κατεσκασμένη* [*kateskazméni*] (< *κατασκασμένη*), όπου η επίδραση της εσωτερικής αύξησης συνέβαλε στην εμφάνιση [e] αντί [a].

• [o] > [e]¹⁰⁸

η τροπή εντοπίστηκε σπάνια δίπλα σε υγρά, έρρινα· ας σημειωθεί ότι σε κάποια από τα παραδείγματα πιθανόν για την τροπή [o] > [e] συντρέχουν παράλληλα και λόγοι αφομοίωσης, ανομοίωσης κ.λπ., π.χ. *αντίντερο*¹⁰⁹ [*adídero*] (< *αντίδωρο*), *σκερβελές* [*skervelés*] (< μετγν. *σκέρβολος*), *έμορφος* [*émorfos*] (< *όμορφος*), *μόνε* [*móne*] (< *μόνο*). Πβ. και αγωνύμιο *Αϊ Σίδεροι* [*ai síðeri*] (< *Αϊ Σίδερος* < *Αϊ Σίδωρος* < *Άγιος Ισίδωρος* / πιθανόν και κατά τη λαϊκή ετυμολογία¹¹⁰ ‘αυτός που μας κάνει σιδερένιους, υγιείς’).

Πολύ συχνά σημειώθηκε στο ιδίωμα ο τύπ. *απέ* [*aré*] και σπάνια *πέ* [*ré*], όπου η εμφάνιση [e] αντί [o] προήλθε από συνεκφορές όπως π.χ. *απ’ εκεί, απ’ εδώ* κ.τ.ό.¹¹¹, π.χ. *τους έβγαλέ όζω απέ το χωριό ντουνα (του) / και ντην επάντρεψε κάποιονα απέ ‘κεί πέ ντη μπαλιά Ελλάδα / εγόρασα τα εχτέ το κεντί απέ ντο Λωνίδα ντο Λιοντή...*

¹⁰⁷ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. «κατελώ: τρώγω· από το κατέλυσα, αόρ. του αρχ. *κατα-λύω*, κατά το σχήμα: *μίλησα - μιλώ*» πβ. και Αρχείο ΚΕΝΔΙ στο λ. *καταλώ* τις σημ. ‘καταστρέφω / φονεύω / τρώω κρέας / τρώω άπληστα / παλαιώνω ρούχα, παπούτσια’ ο τύπ. *κατελώ* Χίος Νάξ. (Απύρανθ.) Ρόδ. Κάρπ. Καρ. (Αλικαρν.) Νίσυρ. Απουλ. (Στερνατ.) Αν. Θράκ. (Επιβάτ.) Ιων. (Μπουρν.) Μήλ. Αντίπαρ. κ.α.

¹⁰⁸ Παντελίδης (1929: 14)· Dieterich (1908: 39, 87-88).

¹⁰⁹ Τσουκνίδας (1994-95: 201), όπου η γεωγραφική έκταση του τύπου στα νεοελληνικά ιδιώματα· Μηνάς (2008: 48), η τροπή στον τύπ. λόγω του γειτονικού υγρού.

¹¹⁰ Μπούτουρας (1912), στο όνομα *Ισίδωρος* Παντελίδης (1929: 27).

¹¹¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *από*.

• [i] > [e] ¹¹²

α) δίπλα σε υγρά ([l], [r]), π.χ. *άχερο* [áçero] (< *άχυρο*), *αχερώνα* [açeróna] (< *αχερώννα*), *μαγερεύω* – *μάγερας* [majeréno – máçeras] (< *μαγειρεύω* – *μάγειρας*), *θεμωνιά* [θemoɲá] (< *θημωνιά*), *πλέρωνάνε* [pléronáne] (< *πληρώνανε*), *απλέρωτος* [aplérotos] (< *απλήρωτος*), *ρεμουρκό* [remurkó] (< *ρυμουλκό*), *περετός* και *περιτός* [peretós] (< *πυρετός*), *υπερετώ* [iperetó] (< *υπηρετώ* / *πιθ.* και λόγω αφομοίωσης), *υπερέτρια* [iperétria] (< *υπηρετρια* / *πιθ.* και λόγω αφομοίωσης), *σερόπι* (και *σορόπι*) [serópi] (< *σιρόπι*), *θερίος* [theríos] (< *θηρίος*), *γέλεκι* -ο [jeléci -o] (< *γιλέκο*), *Μελτιάδης* [meltiádis] (< *Μιλτιάδης*), *Κεριακή* - *Κεριακούλα* [cerjaci - cerjakúla] (< *Κυριακή* - *Κυριακούλα*), *πάλε* [rále] (< *πάλι*), *χεροπέδες* [çeropédes] (< *χειροπέδες*), *Πολύερος* [políeros] (< *Πολύγυρος*), *νοικοκεριά* [nikocerjá] (< *νοικοκυριά*), *πεχλεβάνης* [pexlevánis] (< *πεχλιβάνης* < *τουρκ. pehlivan*), *αλεσφερίσι* [alesferisi] (< *αλισβερίσι* < *τουρκ. alisveris*), *μελεούνι* [meleúni] (< *μυλιούνι* < *ιταλ. millione*), *περεχώ* [perexó] (< *περιχύνω* / *πιθανόν* και αναλογικά από την αύξηση [e] των παρελθοντικών χρόνων *περέχυνα* - *περέχυσα*) κ.ά.

β) σπανιότερη η τροπή δίπλα σε έρρινα [m], [n] : *ανεψιός* [anepszós] (< *ανιψιός*), *αστενομία* [astenomía] (< *αστυνομία*), *γορτενά* [jortená] (< *γορτινά*), *γενί* [jerí] (< *υνί*), *φτένηνε* [ftérine] (< *φτήνυνε* < *φτηναίνω*), *γένεται* [jénete] (< *γίνεται* / αναλογικά από το θέμα του αορ. *εγενόμην*) κ.ά.

Στον τύπ. *δεσάκι* ¹¹³ (< *δισάκι*) η τροπή [i] > [e] πιθανόν λόγω επίδρασης του ρ. *δένω* και στον τύπ. *επίλοιπος* [epílipos] (< *υπόλοιπος*) λόγω σημασιολογικής σύγχυσης των προθέσεων *επί* - *υπό* ¹¹⁴.

¹¹² Πβ. και Χατζιδάκης (1905: 239-40)· Πάγκαλος (1955: 178)· Παντελίδης (1929: 14-15), για την τροπή [i] > [e] δίπλα στα υγρά· πβ. για τη Βιθυνία και Αν. Θράκ., Danguitsis (1943: 36) *κεπαρίσ'*, *γεναίκα*, *σενιβαστικός*, *άχερο*, *κληρονομ'ά*, *Κεργεκή*, *εργόχερο*, *μαζελαροθήκη*, *ελικία* κ.ά. (Ντεμίρ)· Δεληγιάννης (2002: 67) *Κερικέ*, *θεγατέρα*, *πίτερο*, *γεναίκα*, *νοικοκερά*, *Φλώρενα* κ.ά. (Κουβούκλ.)· Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 51, 94, 107, 137 *άχερο*, *Κεργιακή*, *πάλε*, *μεντέρι* (Κίος)· Μαντάς (1983: 223) *πάλε*, *γεναίκα*, *άχερο*, *μερί* κ.ά. (Παλλαδάρ.)· Ψάλτης (1905: 30), *Ερηνιώ*, *θελιά*, *θεμωνιά*, *πίτερα*, *μαγερεύω* κ.ά. (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 291), *θελκώνω*, *φελλάδα*, *μάγερας* κ.ά. (Τσεντ.)

¹¹³ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *δεσάκκι(ι)* Αν. Θράκ. (Καδίκ. Μέτρ. Τσακίλ. κ.α.) Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.) Προπ. (Μαρμαρ.) Λειψ. Νάξ. Πελοπν. Φούρν. Χίος κ.α.

¹¹⁴ Βλ. Μπασέα (1996: 211).

2.1.3.5 Από αφομοίωση

Αφομοίωση, προχωρητική ή υποχωρητική, σημειώθηκε στους παρακάτω τύπους:

[o] - [a] > [a] - [a], π.χ. *αρφανός* [arfanós] (< *ορφανός*) και *αρφανεύω* [arfanéno] (< *ορφανεύω*), *αλάκερος* [aláceros] (< *ολάκερος*), *αφαλός* [afalós] (< *ομφαλός*), στα προηγούμενα παραδείγματα το αρκτικό [a] πιθανόν να προέκυψε και από έκκρουση του [o] κατά τη συνεκφορά του με προηγούμενο [a] άρθρου κ.λπ. π.χ. *αρφανός* < ένα 'ρφανό < ένα *ορφανό* κ.τ.ό., *αναροξιά*¹¹⁵ [anaroksjá] (< *ανορεξιά*), *ραζακί* [razací] (< *ροζακί*), *μναχός*¹¹⁶ [manaxós] (< *μοναχός*), *μναστήρι*¹¹⁷ [manastíri] (< *μοναστήρι*) κ.ά.

[e] - [a] > [a] - [a], π.χ. *θαραπεύομαι* [tharapénome]¹¹⁸ (< *θεραπεύομαι*), *απάνου* [aránu] (< *επάνω*), *άξαφνα* [áksafna] (< *έξαφνα* / ή < στα 'ξαφνα), *αξαδέρφος -η* [aksáðerfos] (< *εξάδελφος* / ή < ένα 'ξάδερφο), *κάθα* [κάθα] (< *κάθε*), *παραξη'ήθηάνε* [paraksíthiane] (< *παρεξηγήθηκαν*), *σταναχώρια - σταναχωριούμαι*, *ασταναχώρετος* κ.τ.ό. [stanaxóɾja - stanaxorjúme - astanaxóretos] (< *στεναχώρια - στεναχωριέμαι - αστεναχώρετος*), *δαρπάνι*¹¹⁹ [ðarpáni] (< *δερπάνι*), *αργάτης* [arǵátis] (< *εργάτης*) κ.ά.

[e] - [o] > [o] - [o], π.χ. *συνονογιούμαι* [sinonojúme] (< *συνεννοούμαι*), *ροκοστόκα* ('ψηλή, καμαρωτή γυναίκα', π.χ. *ροκοστόκα* είναι αυτή, *αψηλή*, < *ροκοστέκα* < *ρόκα* + *στέκα* < ιταλ. *stecca*),

[i] - [e] > [e] - [e], π.χ. *τελέφωνο - τηλεφωνώ* [teléfono - telefonó] (< *τηλέφωνο - τηλεφωνώ*), *τελεόραση* [teleórasí] (< *τηλεόραση*). Τα παραδείγματα ανάλογα με άλλα σύνθετα με το πρόθημα *τηλε-* > *τελε-*. Πιθανόν η τροπή [i] > [e] και λόγω της επίδρασης του γειτονικού υγρού.

¹¹⁵ Πβ. και τον τύπ. *όροξη* στα ανατολικά νησιωτικά ιδιώματα, βλ. Παντελίδης (1929: 17)· Μηνάς (1970: 38)· Tsopanakis (1940: 35).

¹¹⁶ Πβ. και Danguitsis (1943: 39) (Ντεμίρ)· Δεληγιάννης (2002: 69, 70) *μναχός*, *μναστήρι(ι)* (Κουβούκλ.)

¹¹⁷ Βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *μναστήρι* Χατζιδάκις (1905: 235), όπου σημειώνει για τους τύπ. *μναστήρι* και *παναγύρι* πιθανή επίδραση των τουρκ. τύπ. *manastir* και *panajer*.

¹¹⁸ Χατζιδάκις (1905: 235), η αφομοίωση ανάγεται στους αρχαίους χρόνους όπου *θαραπεύω* και *θαραπευτής* αντί του *θεραπεύω*.

¹¹⁹ Βλ. και Τσουκνίδας (1994-95: 191-92), για τους τύπους της λ. στα νεοελληνικά ιδιώματα.

$[i] - [a] > [a] - [a]$, π.χ. *λάραγγας* [láraɣas] (< *λάρυγγας*, π.χ. να σε κάτσει στο *λάραγγα*), *άκρα* [ákra] (< *άκρη*, π.χ. όλα (τα καθάρισε) τὰ 'κανε *άκρα* μ' *άκρα*...),

$[i] - [o] > [o] - [o]$, π.χ. *σορόπι* – *σοροπιάζω* [sorópi – soropɛázɔ] (< *σιρόπι* – *σιροπιάζω*),

$[e] - [i] > [i] - [i]$, π.χ. *πονιτικός* [ponitíkos] (< *πονετικός*), *σιλιασμός*¹²⁰ [siliasmós] (< *σεληνιασμός*), *ίψημα* [ípsima] (< *έψημα*¹²¹, π.χ. 'α *κάνω* κι ένα νοχινό *λουκούμια*, 'α τα *περεχύσω* με *ίψημα*, *αυτά τα τρώμε* ούλοι μας) και στο τοπων. *Σιφήδες (οι)* [sifídes] (< *πιθ. σεφήδες*¹²²).

¹²⁰ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *σιλιασμός* Ήπ. (Βαβούρ. Ζαγόρ.) Θεσσ. (Βαθύρρ. Μεσοχώρ. Πολυνέρ.) Κάλυμν. Καρ. (Αλικαρνασσ.) Κιμωλ. Κρήτ. (Ανατολ.) Μακεδ. (Ελευθερ.) Μήλ. Μύκ. Κέως Κως Νάξ. Νίσυρ. Σύμ.

¹²¹ Liddell-Scott «έψημα το, παν το βεβρασμένον» Αρχείο ΚΕΝΔΙ *ίψημα* Βιθυν. (Τρίγλ.) Αν. Θρακ. (Αίν.) Προπ. (Μαρμαρ.), μούστος, πετιμέζι, είδος μέλιτος.

¹²² Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *σεφήδες* / *σιφήδες* 'οι συνορεύοντες στα χωράφια' Κρήτ. Ήπ. Στην Κρήτη απαντούν και τα *σεφής* 'γείτων', *σεφερλίκι* 'γειτνίαση'.

2.2 Σύμφωνα

Το ιδίωμα της Τρίγλιας δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες διαφορές από αυτές της κοινής ΝΕ σε ό,τι αφορά τις συμφωνικές πραγματώσεις¹²³, οι οποίες προσδιορίζονται και κατανέμονται στον ακόλουθο πίνακα:

τύπος / τρόπος	διχειλικά	χειλοδο ντικά	μεσοδο ντικά	οδοντικά	φατνιακά	φατνο- ουρανικά	ουρανικά	υπερωικά
κλειστά	p b			t d			c ɟ	k g
τριβόμενα		f v	θ ð		s z		ʃ ʒ	x ɣ
ρινικά	m			n		ɲ		ŋ
πλευρικά					l		ʎ	
παλλόμενα					r			
προστριβή					ts dz			

Παρακάτω παρουσιάζονται αναλυτικά οι αλλοιώσεις και μεταβολές που υφίστανται τα συμφωνικά φωνήματα στο ιδίωμα της Τρίγλιας.

¹²³ Ας σημειωθεί ότι τα φωνήματα του ιδιώματος δεν διαφέρουν από αυτά της κοινής ΝΕ. Γι' αυτό δεν κρίθηκε σκόπιμη η εκτενής φωνολογική ανάλυση του ιδιώματος προκειμένου να προσδιοριστούν. Για τον πίνακα πβ. και Nepror (1999: 45-6).

2.2.1 Απλά σύμφωνα

2.2.1.1 Αποβολή συμφώνων

Η αποβολή των μεσοφωνηεντικών [ν], [γ], [δ], ανάγεται τουλάχιστον στη μεταγενέστερη Ελληνική και απαντά συχνά στα νεοελληνικά ιδιώματα και ιδιαίτερα στα ανατολικά, νησιωτικά και περιφερειακά ιδιώματα (Μ. Ασία, Κύπρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη, Κυκλάδες, Τσακωνιά, Κάτω Ιταλία)¹²⁴. Στο ιδίωμα της Τρίγλιας η αποβολή του [ν] και [δ] εντοπίστηκε σε ελάχιστους τύπους, ενώ αντιθέτως η αποβολή του [γ] (σε αρκτική θέση καθώς και μέσα στη λέξη), εμφανίζει πολύ μεγάλη συχνότητα.

- [ν]¹²⁵ (σπάνια),

π.χ. πατσαούρα [ratsáura] (< πατσαβούρα), κιούρι [ciúri] (< κιβούρι),

- [γ] ([j])¹²⁶ (υπερωικού και ουρανικού)

α) μέσα στη λέξη, π.χ. αρμεάς [ar-meás] (‘τα δώρα που έστελνε η νιόπαντρη στους κουμπάρους, η αρραβωνιασμένη στο γαμπρό κ.λπ.’, < αρμεγός¹²⁷), προζυμολόος

¹²⁴ Κωνσταντινίδου (2008: 305-06), για τη γεωγραφική έκταση και χρονολόγηση του φαινομένου και (2009: 342), εντοπισμός του φαινομένου στη Βιθυνία σε επιγραφές από τον 1^ο έως και το 16^ο αι. Μηνάς (2004: 361-62, 371), για τη χρονολόγηση του φαινομένου και την αναγωγή της αποβολής (ιδιαίτερα του μεσοφωνηεντικού [γ]) πριν από το 300 π.Χ.: βλ. και Newton (1972: 60 κ.εξ.) Παπαδόπουλος (1941: 9-10) Μηνάς (1970: σ. 50), Πάγκαλος (1955: 192-95, υποσημ. 1), Dieterich (1908: 56-57, 89-90), Χατζιδάκης (1907: 417-19), για την έκταση του φαινομένου στα ΝΕ ιδιώματα: πβ. και ΙΑΝΕ στα λ. γ και δ.

¹²⁵ Για την αποβολή του μεσοφωνηεντικού [ν], βλ. και ΙΑΝΕ στο λ. β πβ. και στην Κίο, Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 18, τζαέλα (< τζαβέλα) και Κωνσταντινίδου (2009: 342) ‘ουάλα (< βουβάλα).

¹²⁶ Για την περιοχή της Βιθυνίας, πβ. Danguitsis (1943: 61) αελάδα, μάερας, ύψος (< γύψος), πααίνω, φύλαεν, πήεν, έλεεν, αλήγορος (< αγλήγορος), πηάδ’, λαός, μεάλος, λόος, μάος κ.ά. (Ντεμίρ.) Μαντάς (1983: 224) φυλάω, λέω, Παναΐα, Παναής, καταής, ‘υμνάσιο (γυμνάσιο), ‘ειτόνισσα (γειτόνισσα) (Παλλαδάς.) Δεληγιάννης (2002: 71) όπου Αηγόρ’ς (< Γληγόρης), λοϊκά, παραλοιζουμε, ραϊζω κ.ά. (Κουβούκλ.) Κωνσταντινίδου (2008: 306) όπου ‘ιάδες (< γίγαντες), τρώαμ’, σιά- σιά, φάμ(ε) < φάγαμε, γρέος (< γρέγος), δραομάνος, ‘ύψος (< γύψος) κ.ά. και Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 55, 79, 18, 61 όπου ταή, ‘ύψος, τηάνι, αελάδα (Κίος).

¹²⁷ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. αρμεγός ‘μεγάλο πιθάρι’, συνήθως δοχείο του πετμεζιού και κατ’ επέκταση στο ιδίωμα της Τρίγλιας ‘δοχείο στο οποίο τοποθετούνται και προσκομίζονται δώρα’.

[prozimolóos] (‘δοχείο για το προζύμι’, < προζυμολόγος), πέλαο [pélao] (< πέλαγο), αλλαγή [alaí] (< αλλαγή), λίο [lío] (< λίγο), γλεούδια [gleúðja] (< γλεγούδια < *εκλεγώδιον¹²⁸), γλήγορος [glíoros] (< γλήγορος < γρήγορος), αγλήγορις [aglíoris] (< γλήγορις < γρήγορα), λοϊκά [loiká] (< λογικά), αούρι [auri] (< άγουρος - αγουρίν¹²⁹ < αρχ. άωρος), ρώα [róa] (< ρώγα), παούρια [paúɾja] (< παγούρια), φαητό [faitó] (< φαγητό), μπόος [bóos] (< μπόγος), αντρόννο [adróino] (< αντρόγννο), αελάδα - αελάδι [aeláða – aeláði] (< αγελάδα), κολλήαδες [kolíades] (< κολλήγαδες), πηούνι [piúni] (< πηγούνι), μπουάδα [buáða] (< μπουγάδα), ξεμπουαδιάσω [ksebuaðjázo] (< ξεμπουαδιάζω), τηανητό [tianitó] (< τηγανητό), τραούδι [traúði] (< τραγούδι), τραουδήσου [traudísu] (< τραγουδήσουν), πληή [plii] (< πληγή), φαανά [faaná] (< φαγανά), ’λοϋρίζω [loirízo] (< ολογυρίζω), παραώνι [paraóni] (< παραγώνι), οικοένεια [ikoénia] (< οικογένεια), ευλοημένε [envloiméne] (< ευλογημένε), καλοερική [kaloerici] (< καλογερική), πρόσφουι [prósfii] (< πρόσφυγοι < πρόσφυγες), άνοιε [ánie] (< άνοιγε), πήα [pía] (< πήγα), μαερεύεις [maerénis] (< μαγειρεύεις), σιοβράσου [sionrásu] (< σιγοβράσουν), λοαριάζει [loarjázi] (< λογαριάζει), ζιάζουν [ziázun] (< ζυγιάζουν) κ.ά. πβ. και τα τοπων. Πεφλαόνα [peflaóna] (< Παφλαγόνα), Βαϊνού [vainí] (< πιθ. από ανδρων. βαγενού¹³⁰ < βαγενάς ‘βαρελάς’) κ.ά.

Συστηματική αποβολή του [ɣ] εμφανίζουν τα ρήματα σε -γω, π.χ. φυλάεσαι [filáese] (< φυλάγεσαι), πνίει [pnií] (< πνίγει), πνίηκε [pniíce] (< πνίγηκε), ανοίω [anió] (< ανοίγω), τρώεις [trois] (< τρώγεις), έτρώανε [étroáne] (< έτρωγαν), έφαε [éfae] (< έφαγε) κ.τ.ό. λέεις [léis] (< λέγεις), μπήεις [búis] (< μπήγεις), τρύησάμε [tríisáme] (< τρυγήσαμε), άκουα [ákua] (< άκουγα), έφνα [éfia] (< έφνγα), κ.ά.

β) στην αρχή λέξης, π.χ. ’ύπος [ípsos] (< γύπος), ’είτονας -ισσα [ítonas -isa] (< γείτονας -ισσα), ’υρίζου [irízu] (< γυρίζουν), ’ύρενε [írene] (< γύρενε), ’υναίκα [inéka] (< γυναίκα) κ.ά.

¹²⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. γλεγούδι πβ. Κριαράς Λεξ. Μεσν. στο λ. εκλεγούδι (< εκλέγω + κατάλ. -ούδι ή < ουσ. *εκλεγώδιον)· Ανδριώτης (1961: 91) γκλιούδια (< αρχ. ουσ. γέλη).

¹²⁹ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 286).

¹³⁰ ΙΑΝΕ στο λ. βαγενάς, όπου βαϊνάς Μακεδ. Θεσσ. Ήπ. βαϊνού Θεσσ. και τοπων. του Βαϊνά Στερ. Ελλ.

- [ð]

Αποβολή [ð] σημειώθηκε συχνά στην αρχή λέξης σε μεσοφωνηεντική θέση κατά τη συνεκφορά με προηγούμενο φωνήεν και αναλογικά επεκτάθηκε και εντοπίστηκε στην αρχή πρότασης¹³¹ στους τύπ. *’είτε [íte]* (< για δείτε, π.χ. *’είτε ’κεινά*), *’έ [έ]* (< για (ι)δέ, π.χ. για *’έ τονα*), *’ε [e]* (< δεν, π.χ. *’ε μπορώ να ντον-ε-κάνω ζάφτι*)· συχνά αποβολή [ð] καταγράφηκε στον τύπ. *παράες* (< *παράδες*, π.χ. *έδωκάμε πολλές παρά’ες και πλέρωσάμε το μπεντέλι* (‘τίμημα για την εξαγορά της στρατιωτικής θητείας’) και *δε μπήε στρατιώτης το παιδί μας... / ήρτασι γιάνκισιτζήδες* (‘κλέφτες’) και *έβανάσι το μααίρι* (μαχαίρι) *στο ζνίχι μου και πήρασι ούλες τις παράες μου...*

Το φαινόμενο της αποβολής των άηχων [θ] και [χ] που σημειώνεται παρακάτω προβληματίζει ως προς την ερμηνεία του. Σύμφωνα με κάποιες απόψεις¹³², η αποβολή των [θ] και [χ] θα πρέπει να εξεταστεί σε συνάρτηση με το φαινόμενο της αποβολής των μεσοφωνηεντικών [ð], [γ] και ερμηνεύεται μέσω της τροπής τους των [θ] και [χ] στα αντίστοιχα ηχηρά [ð] και [γ]¹³³, των οποίων η αποβολή, ιδιαίτερα του [γ], απαντά πολύ συχνά στα ιδιώματα.

¹³¹ Για το φαινόμενο στα ιδιώματα, βλ. Παντελίδης (1929: 32)· Χατζιδάκις (1907: 418-19)· Μηνάς (1970: 51)· Dieterich (1908: 78), κ.α.· πβ. για τη Βιθυνία, Δεληγιάννης (2002: 71) όπου *’είτε* και *’είτενα* (< *δείτε* < *ιδείτε*) (Κουβούκλ.)· Κωνσταντινίδου (2008: 307) όπου *παι(ð)ῖτσι*, *(ð)εν*, *(ð)ηλαδή*, *Μάυντο* (αιτ.) < *Μάδυτο* (Κίος).

¹³² Βλ. σχετικά, Κωνσταντινίδου (2009: 342) για την τροπή των $\varphi, \chi, \theta > \beta, \gamma, \delta$ στο ιδίωμα της Κίου και την αποβολή των *δευτερογενών* β, γ, δ (από αρχικά φ, χ, θ): *’ελάρια* < **βελάρια* < *φελάρια*, *’ανάρι* < **βανάρι* < *φανάρι*, *μααίρι* < **μαγαίρι* < *μαχαίρι*, *ξέασα* (ξέχασα), *’α* < *δα* < *θα*, *καόταν*, *φοβηήκαμε*· ως σημειωθεί ότι τα παραδείγματα της τροπής αυτής που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα της Τρίγλιας είναι ελάχιστα· η εμφάνιση όμως του φαινομένου στο γειτονικό και γλωσσικά συγγενές ιδίωμα της Κίου αποτελεί ένδειξη για την πιθανή ύπαρξη της τροπής και στην Τρίγλια· πβ. και Μηνάς (2004: 243), για την αποβολή θ / ν στα μόρια *θα/να* στα Δωδεκανησιακά ιδιώματα, όπου σημειώνει ότι η αποβολή «ξεκίνησε από το ότι το θ του *θα* ακούστηκε ως δ και στη συνέχεια αποσιωπήθηκε, όπως στα *κάομαι* Κάρπ., και από το ότι πολλές φορές είναι δύσκολο να καταλάβει κανείς αν πρόκειται για μέλλοντα ή υποτακτική».

¹³³ Για την τροπή, βλ. Κωνσταντινίδου (2009: 342-43)· πβ. και Παντελίδης (1929: 39-40).

- [θ]

α) στο μόριο *θα*: 'α¹³⁴ (< *δα* < *θα*, π.χ. *τι 'α γίνω*). Ας σημειωθεί, ότι ο τύπ. *δα* αντί *θα*, απαντά και στο ιδίωμα της Τρίγλιας (π.χ. *τώρα στα δίνει, αργότερα δα στο 'δαινίζει...*) όπως και σε άλλα ιδιώματα της περιοχής. Πβ. και τον τύπ. *δα* (< *δε 'α* < *δε θα*). Η αποβολή σημειώθηκε και στον τύπ. *τι 'ανάς* [*ti apás*], π.χ. *Μαρή αζαδέρφη, είπες καβέτο, έχεις κανένα μεγάλο να βάλω ντολμάδες, γιατί τα δικά μου είναι μικρά, 'α βάλω καμπόσες ελιές σελέζεκτιν που είναι σκέτες σταπίδες τι 'ανάς θέλω ένα μεγάλο*. Ο τύπ. πιθανόν προέκυψε ως εξής: *τι θενά* (θέλω) > *τι 'ενά* > *τι 'ανά* (με αφομοίωση του [*e*] προς το ακόλουθο [*a*]) > *τι 'ανάς*, με ανάπτυξη τελικού [*s*] αναλογικά προς τον σύνδεσμο *επειδή(ς)* (βλ. παρακάτω ανάπτυξη [*s*]).

β) σποραδικά, σε τύπους του ρ. *κάθομαι*, π.χ. *κάεσαι* [*káese*] (< *κάθεσαι*), *κάται* [*káte*] (*κάεται* < *κάθεται*), *κάεστε* [*káeste*] (< *κάθεστε*), *κάντανε* [*kádane*] (< *κάουντάνε* < *κάθονταν*)¹³⁵ κ.ά., και στον τύπ. *σταήτε* [*staíte*] (< *σταθείτε*).

- [x]¹³⁶

στους τύπ. *μονάος* [*monáos*] (< *μονάχος*), *ελάιστο* [*eláisto*] (< *ελάχιστο*), *ξέασάμε* [*kséasáme*] (< *ξεχάσαμε*), *τουλάιστο* [*tuláisto*] (< *τουλάχιστον*), *έεις* [*éis*] (< *έχεις*), *μααίρι* [*maéri*] (< *μαχαίρι*).

¹³⁴ Τα μόρια *θα*, να προφέρονται ως 'α και στην Κίο, βλ. Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 17-18, στα Κουβούκλια βλ. Δεληγιάννης (2002: 132), στο Παλλαδάρι βλ. Μαντάς (1983: 224) 'α *πάω*, 'α *οργάσω*, 'α *φύγω*, 'α *νέρω* πβ. και Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 292 *να* > 'α «'α *πάω* αντί *να πάω*» αλλά και σ. 293 «*δα πάω* αντί *θα πάω*» και σ. 295 «*δά πάω* -με το *δά* ιδιαιτέρως τονισμένο- αντί *δεν θα πάω*» (Παλλαδάρι), στο Ντεμίρντεσι, βλ. Danguitsis (1943: 123, 128) πβ. και Ψάλτης (1905: 53), *θα* > 'α (Σαρεκκλ.) βλ. και Χατζιδάκις (1907: 419), παραδείγματα αποβολής του [θ] στη διάλεκτο της Ικαρίας Παντελίδης (1929: 33) Dieterich (1908: 58) *κάεται*, 'εννά < *θεννά*.

¹³⁵ Πβ. και Δεληγιάννης (2002: 71) *κάται*, *κάνταινα*, *κάντανα* (Κουβούκλ.) Κωνσταντινίδου (2008: 311, υποσημ. 198) *καόταν*, *φοβήκαμε*.

¹³⁶ Πβ. για τη Βιθυνία, Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 18 *ξέασα*, *μααίρι* (Κίος) Danguitsis (1943: 60) *ξέασα*, *μααίρ* (Ντεμίρ.) Μπουσμπούκη χφ. ΚΕΝΔΙ 1078: 404 *ξέ'ασαμ το* (Κουβούκλ.) πβ. και το κρητικό *κατέω* – *κατέεις*, Κοντοσόπουλος (1997: 97-100), για την αποβολή των [*x*], [*ç*], στην Κρήτη Dieterich (1908: 58) *όι* < *όχι*, *έεις* < *έχεις* Pernot (1907: 504) *τολάιστο*, *ψνικό* (< *ψυχικό*), *έ(χ)εις* οι οποίοι κατά το συγγραφέα προέκυψαν από ανομοίωση του [*x*] προς το γειτονικό [*s*].

- [z]

Αποβολή του [z] σημειώθηκε στον τύπ. *μαϊτσα*¹³⁷ [maítsa] (< *μαζί* + υποκορ. επίθιμ. -ιτσα, π.χ. *πάμε μαϊτσα...* / *θείε, 'ά 'ρω και γω μαϊτσα ντονε λέει..*), και σε διάφορους τύπους του ρ. *μαζώνω*, π.χ. *μάωξάμε* [máoksáme] (π.χ. *μάωξάμε τους βρώμους* ('σκουλήκια'), *κατήβασάμε τις ντάνες...* / *πήαμε στο Διασκέλι μάωξάμε αγγόρνιτσα* ('άγρια αχλάδια') / *μάωξάμε ζοχοί απέ το χωράφι...* / *μάωξάμε 'πε ντο μπαζέ παπαδιόπουλα* ('χαμομήλια'), *έναι καλά για το ζιχούνι* ('ακροαστικά')...), *μαώξουσι* [maóksusi] (π.χ. *πήασι στη γκαρακοφωλιά* (Κορακοφωλιά τοπων.) *να μαώξουσι σαλιάγκοι...*), *μάωξάσι* [máoksási] (π.χ. *ήρτασι τζανταρμάδες* ('χωροφύλακες') *στο χωριά, μάωξάσι ντο γκόσμο στο μεϊντάνι, 'ύρενάσι νά βρου κατσάκηδες* ('λιποτάκτες')...), *μαώχνουνται* [maóxnude] (π.χ. *μαώχνουνται πάλε ούλοι όπως ντο μπαλιό ντο γκαιρό στο χαμένο το χωριό..*), *μαωχτού* [maoxtú] (π.χ. *'α μαωχτού οι Τριγλιανοί σ' ένα μέρος να κόψου ντη μπίττα*) κ.λπ.

Το φαινόμενο προβληματίζει, αφού το [z] είναι ιδιαίτερα ισχυρό για να αποβληθεί. Ο τύπ. *μαϊτσα*, βυζαντινό κατάλοιπο του *μαζίτσα*¹³⁸, απαντά στην Αν. Θράκη και την Προποντίδα. Συνυπάρχει με το επίρρ. *μαζί* και στην αποβολή του [z], όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα που ακολουθούν παρακάτω, πιθανόν επέδρασε η εναλλαγή [z] - [ð] αναλογικά προς το *ομάδι* - **ομαδίτσα*, καθώς η αποβολή σημειώνεται σε ανάλογο μορφολογικό και σημασιολογικό περιβάλλον.

Για τους τύπ. *μάωξάμε* [máoksáme], *μαώχνουνται* [maóxnude], *μαωχτού* [maoxtú] κ.λπ. στο αρχείο του ΚΕΝΔΙ εντοπίστηκαν ανάλογοι τύποι στην Αν. Θράκη, που γλωσσογεωγραφικά ανήκει στον ίδιο χώρο με την Τρίγλια, αλλά και στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα¹³⁹. Πιθανόν και στις περιπτώσεις αυτές το [z] να εναλλάσσεται με [ð] αναλογικά προς το αντίστοιχο σημασιολογικά *ομαδεύω* (> *μαζεύω* με επίδραση του *μαζώνω*). Σ' αυτή την κατεύθυνση χαρακτηριστικός είναι και ο τύπ. *μαζώβγω* από τη

¹³⁷ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *μαϊτσα* Βιθυν. ΧΚ. (Κατιρλ.) Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.) *μαζίτσα* Αν. Θράκ. (Αδριαν. Αίν. Γέν. Καλλίπολ. Σαρεκκλ. Σκοπ.) Δαρδαν. Προπ. (Αρτάκ. Μαρμαρ.) Αν. Ρουμελ. (Στενημαχ.) Πόντ. (Ινέπ.) Ιων. (Βουρλ.) βλ. και Georgacas (1982: 88) *μαζίτζα*, *ολημερίτζα* στον Πόντο· Συμεωνίδης (1987: 270) *μαζίτσα* (Αίνος, Κύζικος, Μεσημβρία), *μαϊτσα* (Σωζόπολη)· πβ. και Φιλήντας (1984, τ. Β': 71) και Χατζιδάκις (1905: 116 κ.εξ.), ο τύπ. *μαζίτσα* ως απόδειξη της προέλευσης του *μαζί* από το (*μαζίον*) *μάζα*.

¹³⁸ Κριαράς *Λεζ. Μεσν.* στο λ. *μαζίτσα*.

¹³⁹ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *μαών*· Θράκ. *μάωξε* - *εμάωξε* - *μαώξης* Ζάκ. Κέρκ.

Θήρα που, κατά το Χατζιδάκι¹⁴⁰, προήλθε από συμφυρμό των *μαζώνω* και *μαζεύω* (< *ομαδεύω*). Το φαινόμενο προβληματίζει τους ερευνητές οι οποίοι, αποδεχόμενοι το παράδοξο της αποβολής του [z], επιχειρούν να την αιτιολογήσουν είτε με ανομοίωση είτε με αναλογία. Ο Pernot¹⁴¹, ερμηνεύοντας εσφαλμένα τους τύπ. *εμάεψεμ* και *μαέβγω* από τη Σύμη, θεωρεί πιθανό να προέκυψαν αναλογικά από τον αόριστο με ανομοιωτική αποβολή του [z] προς το ακόλουθο [s], *εμάζεψα* > *εμάεψα* > *μαέβγω*. Ωστόσο οι παράλληλοι τύποι του *ομαδεύω* - *μαζεύω* στα Δωδεκάνησα¹⁴², μαρτυρούν ότι τα *μαέβγω* – *εμάεψεν*, προήλθαν από το ρήμα *ομαδεύω* και αποβολή του [ð]¹⁴³. Επίσης, ο ίδιος¹⁴⁴ για τον τύπ. *αλλάει* (*αλλάζει*) της Χίου, παραθέτει τον τύπ. *αλλάει* από την Ικαρία, ο οποίος προήλθε από τύπ. *αλλάγει* αντί *αλλάσσει* όπως σημειώνει ο Χατζιδάκις¹⁴⁵, και το τεκμηριώνει παραθέτοντας τον τύπ. *αλλάγουν* στο *Διγενή III*, 1383, υποθέτοντας ότι δεν απεβλήθη το [z] αλλά το [γ].

Με βάση τα παραπάνω, πιθανότατα στους τύπους *μάωξάμε* [*μάοκσάμε*], *μαώχνουνται* [*μαόχνουτε*], *μαωχτού* [*μαοχτί*] κ.λπ. που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα της Τρίγλιας η αποβολή του [z] είναι φαινομενική, αφού οι τύποι μάλλον προέκυψαν από συμφυρμό των *ομαδεύω* – *μαζεύω* – *μαζώνω* (απ' όπου το [o] αντί [e] στους τύπ. της Τρίγλιας). Έτσι, ο τύπ. *μάωξάμε* σχηματίστηκε κατά το *μάεψάμε* < (ο) *μαδέψαμε* – *μαζέψαμε*, ο τύπ. *μαώχνουνται* κατά το *μαεύουνται* < (ο) *μαδεύονται* – *μαζεύονται*, ο τύπ. *μαωχτού* κατά το *μαευτού* < (ο) *μαδευτούν* – *μαζευτούν* κ.τ.ό.

¹⁴⁰ Χατζιδάκις (1907: 502).

¹⁴¹ Pernot (1907: 510-11), *εμάεψεμ* (πεντακόσαις) και *μαέβγεται* Σύμ. *αλλάει* (*αλλάζει*) και *καρπούι* (*καρπούζι* / για την αποβολή υποθέτει κάποια επίδραση του επιθήματος *ούδι* > *ούϊ*) από τη Χίο.

¹⁴² Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *ομαδεύω* - *μαζεύω*: *μαδεύγω* Λέρ. *μαδεμένες* Σύμ. Ρόδ. *μαήβγκιω* Ρόδ. *μαεύγω* Σύμ. Νίσυρ. Κάμπ. *μαεύω* Κως Νίσυρ. Τήλ. *μάεψετε* Κως *μαεύκω* Χάλκ. *μάεψη* – *μαευτούν* Μεγίστ. *ημαεύφτη* - *μαέβγει* Λύκ. (Λιβίσ.) *μάεψε* (*ομαδεύω* > *μαδεύγω* > *μαεύγω*, αόρ. *μάδεψα* > *μάεψα*) Νάξ. Κάλυμν. *εμέϊψε* Ρόδ. *μάϊζαμ'* Καππ. (Μισθ. Δίλ.) *μάϊσκαμ'* Καππ. (Μισθ.) *εμαεύτησαν* - *μαεύγουνται* Σύμ. πβ. και Ανδριώτης (1961: 53) *άρπαϊν* < *άρπαζεν*, *μαεύγου* < *μαζεύω*, *μαϊμένα* < *μαζεμένα* (Λιβίσ.)

¹⁴³ Μηνάς (1970: 31), για την προέλευση του τύπ. *μαεύγω* < *ομαδεύω*.

¹⁴⁴ Pernot (1907: 510).

¹⁴⁵ Χατζιδάκις (1907: 417).

- **[k]**

στο επίθημ. -ηκα σε όλα τα πρόσωπα εν. και πληθ. του παθητικού αόριστου¹⁴⁶, π.χ. κατέβηκα -ες -ε κ.τ.ό. [katénia] (< κατέβηκα), κατσιρντίστηκα [katsirdístie] (< κατσιρντίστηκα), ντράπηκα [drápia] (< ντράπηκα), παρουσιάστηκα [parusiástie] (< παρουσιάστηκα), εγίνηκα [ejínie] (< εγίνηκα), σηκώθηκα [sikóthia] (< σηκώθηκα), αρρεβωνιάστηκα [arevoníastie] (< αρρεβωνιάστηκα), δημιουργήθηκα [ðimiurǵíthie] (< δημιουργήθηκα) κ.ά.

- **[n]**

1. μέσα στη λέξη, σποραδικά σημειώθηκε στους τύπ. καένας – καένανε [kaénas - kaénane] (< κανένας – κανέναν, η αποβολή λόγω ανομοίωσης των επάλληλων [n]¹⁴⁷, π.χ. στο μαχαλά δε φοβούμου καένανε...), αὑπόφερτοι [aipóferti] (< ανυπόφερτοι ‘ανυπόφοροι’), κλείω¹⁴⁸ [klío] (< κλείνω, π.χ. μπουρμάς είναι να... να το κλείεις.. / έβανάνε στο τζεσμέ (‘πηγή’) μουσουλούκι (‘κάνουλα’), κλείου ντο το βράδυ, ανοίου ντο το πρωί...), πλύω [plío] (< πλύνω, π.χ. και αφού τα πλύνεις (τα ρούχα), τα ‘ραδιάζεις...).

2. στο τέλος λέξης¹⁴⁹

α) αποβάλλεται το τελικό [n] του οριστικού / αόριστου άρθρου και της τριτοπρόσωπης αντωνυμίας τον, την / έναν, μιαν, των μορίων δεν, μην, σαν, όπως και στην κοινή ΝΕ, και επιπλέον το τελικό [n] του άρθρου των της γενικής πληθυντικού κατά τη συμμορφορά με επόμενο τριβόμενο ή ηχηρό κλειστό σύμφωνο (ενώ κατά τη συμμορφορά με επόμενο άηχο κλειστό σύμφωνο αφομοιώνεται τρέποντάς το σε

¹⁴⁶ Για το φαινόμενο, που ανήκει στα χαρακτηριστικά του ιδιώματος, βλ. *Μορφολογία – μεσοπαθητική φωνή - αόριστος*.

¹⁴⁷ Πβ. Danguitsis (1943: 60) όπου καένας, καενού, εκειουνού, κανγαένας, η ‘ενέ μ < η νενέ μ (Ντεμίρ). Pernot (1907: 490), καένα, καενού, η αποβολή λόγω ανομοίωσης προς το επόμενο [n] και υποσημ. 1 ανάλογοι τύπ. σε Μεγίστη, Σύμη και στην Κάτω Ιταλία: Μηνάς (1970: 76, 97) καένας, καενού, καέναν.

¹⁴⁸ Πβ. Κίο, Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 93 «ο χρόνος κλεί = συμπληρούται το έτος».

¹⁴⁹ Βλ. σχετικά Συμεωνίδης (2006: 75-76), για την αποβολή του τελικού [n] στη γενική πληθ. των ονομάτων και στο γ’ πληθ. ρημάτων στα ιδιώματα της Θράκης, των νησιών του Αιγαίου και την Κύπρο.

ηχηρό), π.χ. ντη δασκάλα / ντη Θάλεια / ντο Λωνίδα / ντη φωνάζου / ντο θείο ντο Σταύρο / ντω μαχαλάδω / ντω μπατεράδω κ.ά.

β) στη γενική πληθυντικού των ονομάτων, π.χ. ντων ανθρώπω (< των ανθρώπων), ντω μπαιδιώ (< των παιδιών), ντω μπζυχώ (< των ψυχών), οχτώ χρουνώ (< οκτώ χρονών), πολλώ λογιώ (< πολλών λογιών) κ.τ.ό. (βλ. περισσότερα παραδείγματα *Μορφολογία – όνομα*)

γ) συστηματικά το τελικό [n] αποβάλλεται στα ρηματικά επιθήματα: του γ' πληθ. προσ. της οριστικής του ενεργητικού ενεστώτα και των δύο συζυγιών που λήγει σε -ου (-ού) αντί -ουν (-ούν), π.χ. χτίζου [xtízu] (< χτίζουν), φωνάζου [fonázu] (< φωνάζουν), παίζου [pézu] (< παίζουν), μιλού [milú] (< μιλούν) κ.ά., του γ' πληθ. προσ. του παρατατικού και του αόριστου της ενεργητικής φωνής και των δύο συζυγιών που λήγει σε -α αντί -αν, π.χ. έγγραφα [égrafa] (< έγγραφαν), φορούσα [forúsa] (< φορούσαν), έπαιξα [épeksa] (< έπαιξαν) κ.ά., στα επιθήματα του μεσοπαθητικού παρατατικού -ουμου αντί -όμουν, -ουσου αντί -όσουν, π.χ. γράφουμου [gráfumu] (< γραφόμουν), γράφουσου [gráfusu] (< γραφόσουν) κ.λπ., και στο α' και β' εν. προσ. παρατατικού του ρ. είμαι: ήμου [ímu] (< ήμουν), ήσου [ísu] (< ήσουν). (βλ. *Μορφολογία – κλίση ρημάτων*).

δ) σε επιρρηματικούς τύπους, π.χ. κατόπι [katópi] (< κατόπιν), κατευθεία [katefθía] (< κατευθείαν), λοιπό [lipó] (< λοιπόν), τέλος πάντω [télos rádo] (< τέλος πάντων), τουλάχιστο [tuláisto] (< τουλάχιστον) κ.ά. Ας σημειωθεί ότι ανάλογο φαινόμενο εντοπίζεται και στα λήγοντα σε [s] επιρρήματα.

3. στην αρχή λέξης, το [n] αποβάλλεται συχνά στο μόριο να¹⁵⁰ π.χ. τι 'α / τ' 'ά κάνω [t(i) a káno] (< τι να κάνω), που 'α / π' 'ά πάω [p(u) a ráo] (< που να πάω), 'α το φέρω [a to féro] (< να το φέρω), δε μπόρ' 'α πορπατήζει [ðe bór a porpatíksi] (< δεν μπορεί να περπατήσει), δε μπορώ 'α κουμανταρτώ ντον εαυτό μου [ðe boró a kumadartó don eaftó mu] (< δεν μπορώ να κουμαντάρω τον εαυτό μου ...) κ.ά.

¹⁵⁰ Βλ. και αποβολή [θ] στο θα Ο Μηνάς (2004: 243) αποδίδει τον τύπ. 'α στην αποβολή του [θ] του θα σε διάμεσο [ð] και την αποβολή του [n] του να στη σύγχυση υποτακτικής και μέλλοντα πβ. και Pernot (1907: 491), όπου σημειώνει ότι ο τύπ. 'α < να πιθανότατα προέκυψε αναλογικά προς τύπους που προήλθαν με ανομοιωτική αποβολή του ν σε συμπροφορές όπως π.χ. νανέβω, ναναστενάζω ή να τον, να την, να των.

- **[s]** τελικό

αποβάλλεται στα επιρρήματα¹⁵¹, π.χ. *αναλόγω* (< *αναλόγως*), *φέτο* [*féto*] (< *φέτος*), *εχτέ* [*exté*] (< *χθες*), *προχτέ* [*proxté*] (< *προχθές*) κ.ά. (πβ. και ανάπτυξη του [s])

Επίσης, λόγω ανομοίωσης¹⁵² σημειώθηκε σποραδικά αποβολή του [s] σε ρηματικούς τύπους όπως, π.χ. *περάεις* [*peráis*] (< *περάσεις*), *δώεις* [*dóis*] (< *δώσεις*, π.χ. *θέλω να με δώεις do λόγο σου...*) κ.ά.

- **[t]**

στον τύπ. *κομμάι*¹⁵³ [*komái*] (< *κομμάτι*, π.χ. *μπρε Γιώργη εσύ είσαι κομμάι γραμματιζούμενος.../ κομμάι νερό λω τους να σε δώσουν.../ 'α χαρούμε και συ κομμάι...*) κ.ά. Παράλληλα με τον τύπ. *κομμάι* χρησιμοποιούνται, και μάλιστα με μεγαλύτερη συχνότητα, οι τύπ. *κομμάτι* και *κουμμάτι*. Ας σημειωθεί ότι ο τύπ. *κομμάι* εντοπίστηκε μόνον επιρρηματικά με την ήδη μεσν. σημ. 'λιγάκι'¹⁵⁴. Βλ. περισσότερα παραδείγματα στο κεφ. *Μορφολογία – επιρρήματα*.

¹⁵¹ Χατζιδάκις (1905: 369), η αποβολή αναλογικά, *φέτο* κατά το *σήμερα*, *χτε* κατά το *οψέ* κ.λπ.

¹⁵² Χατζιδάκις (1907: 419), αποβολή του σ λόγω ανομοίωσης όταν ακολουθεί άλλο σ, π.χ. *ν' ακούης, να χτυπήης, να γλυτώεις* κ.λπ. Παντελίδης (1929: 50), για την αποβολή του [s] στο β' προσ. των ρ. λόγω ανομοίωσης *να χτυπήης* Ικαρ. *να μιλήης* Μεγίστ. *να θερίης* Κύπρ. πβ. και Newton (1972: 83) βλ. και Danguitsis (1943:59) όπου σημειώνει ότι στο ιδίωμα του Ντεμίρντεσι οι ρηματικές καταλ. *-άσης, -έσης, -ίσης, -ώσης* > *-άης, -έης, -ίης, -ώης*: 'α *περάης*, 'α *φορέης*, 'α *δοκιμάης*, 'α *γομίης*, 'α *σηκώης* κ.λπ. βλ. και Παπαδόπουλος (1927: 25-6), όπου αναφερόμενος στην ανάπτυξη ημιφώνου στα βόρεια ιδιώματα, σημειώνει ότι μετά τη αποβολή του [i] στη συνεκφορά [sis], άλλοτε τα επάλληλα [s] μένουν απαθή, π.χ. *αφήσ'ς* και άλλοτε μετά την αποβολή του [i] αναπτύσσεται ημίφωνο πριν από το [s], το οποίο μετά την ανομοιωτική αποβολή των επάλληλων σ-ς, τρέπεται σε απλό [i], π.χ. *αγοράσεις - αγοράεις*.

¹⁵³ Πβ. και Ανδριώτης (1961: 53) *κουμμάϊν* < *κομμάτιν* (Λιβίς.)

¹⁵⁴ Βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *κομμάτιον* σημ. 1γ.

2.2.1.2 Ανάπτυξη συμφωνικών φωνημάτων

- [n]

α) κατά τη συνεκφορά της αιτ. του άρθρου ή άλλων λέξεων που λήγουν σε [n] με λέξη που αρχίζει από φωνήεν λόγω εσφαλμένης μορφολογικής διαίρεσης¹⁵⁵, π.χ. νόμος (< το-ν-ώμο < ώμος), νουρά (< τη-ν-ουρά < ουρά) κ.ά.

β) ανάπτυξη [n] στην οριστική του μέλλοντα και στην υποτακτική του ενεστώτα και αορίστου μερικών ρημάτων που αρχίζουν από φωνήεν, πιθανόν λόγω συμφυρμού με το μόριο *θανα*, π.χ. 'α-ν-έρτω [anérto] (< 'αν' έρτω < θαν' έρτω < θανα έρθω), 'α-ν-είμαι [aɣíme] (< 'αν' είμαι < θαν' είμαι < θανα είμαι) κ.ά.¹⁵⁶

- [ɣ], [j] ανάπτυξη σε μεσοφωνηεντική θέση (για λόγους ευφωνίας)¹⁵⁷

α) κατά τη συμπροφορά άρθρου με το αρχικό φωνήεν της επόμενης λέξης, π.χ. η γιάλλη [jáli] (< η άλλη), το γενί [jɛɣí] (< το ννί), τα γούλα [ɣúla] (< τα ούλα),

¹⁵⁵ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 411)· Ανδριώτης (1948: 27) (Φάρας)· Παντελίδης (1929: 53), για την προσθήκη ν στη συνεκφορά· πβ. για τη Βιθυνία, Αν. Θράκη, Δελιγιάννης (2002: 75) *νήλιος, νήσκιος, νύπνος, νοντάς* κ.ά. (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 67) *νήλιος, νόμος, νύπνος, ναφαλός, νουρά* κ.ά. (Ντεμίρ.)· Ψάλτης (1905: 40), *νόμος, νοντάς, νουρά, νύπνος* (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 298-99), *νoddάς, νουρά, νύπνος* κ.ά. (Τσεντ.)· Μαντάς, χφ. KENΔΙ 1065: 292 *μνιά νόρα, μνιά νουρά, μνιά νάλλη, τ' άγιο Νόρος, την άγια Νάννα, στο νόμο* (Παλλαδάρ.)

¹⁵⁶ Πβ. στη Βιθυνία, Αν. Θράκη, Δελιγιάννης (2002: 76) *άμαν έρτ'ς, άμαν έχ''* κ.ά. (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1983: 225) *δα (θα) νέχω < δα έχω, δα νέρτω < δα έρτω, δα νείμαι < δα είμαι και 'α νέχω < να έχω, 'α νείμαι < να είμαι, 'α νέρτω < να έρθω, 'α νέρκομαι < να έρκομαι, 'α νέρτω < να έρτω*· Μαντάς, χφ. KENΔΙ 1065: 292 «νε προ ρημάτων άζνε (ας νε) είχαμε ή ας νείχαμε, ας νε πά'αινε, ας νε διάβαινε (Παλλαδάρ.)· Danguitsis (1943: 98) *αν'είμαι, αν' είσαι* κ.λπ. (Ντεμίρ.)· Ψάλτης (1905: 40), *να νεν (να είναι), να νέρτνα (να έλθουν), ήλα νέχουμ' (ηθέλομεν έχει), θα νέβρεξε, 'α νέρχεται* κ.ά. (Σαρεκκλ.)

¹⁵⁷ Βλ. Συμεωνίδης (2006: 52-55), για την ανάπτυξη του [ɣ], τη χρονολόγηση και τη γεωγραφική έκταση του φαινομένου· Χατζιδάκις (1907: 327-28), περιβάλλοντα και περιπτώσεις ανάπτυξης γ – j· Μηνάς (1998: 196-97), η ανάπτυξη ευφωνικού [ɣ] ήδη στη μεταγενέστερη ελληνική· πβ. για τη Βιθυνία, Δελιγιάννης (2002: 74-5) *γννί, γούλες, γούλα, γούλο, η jáλλη, jáλλος* (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 61-62) *γούλος, Θεγός, γαίμα, αγετός, αγέρας* κ.ά. (Ντεμίρ.)· Μαντάς (1983: 224) *ζόγανο (ζόανο), 'κούγω ('κούω), φταίγω (φταίω), τελειγώνω (τελειώνω) / γαίμα, γήλιος, γούλος (όλος), γενύω (νεύω), η jώρα, η jáνθρωπους, η jένας, η jáλλος* κ.ά. (Παλλαδάρ.)· Κοντοσόπουλος, χφ. KENΔΙ 699: 72 *γούλα, τα* (Κίος).

β) μέσα στη λέξη, π.χ. *βουγάνε* [vuɣáne] (< βοάν, π.χ. τα μυαλά μου βουγάνε και μ' έρκεται ζάλη), *Θεγιά μου* [θeɣié] (< θεέ μου), *αγέρας* [aɣéras] (< αέρας), *μακρυγιές* [makriɣiés] (< μακρυές), *πριγιόνι* [priɣióni] (< πριόνι), *άργενε* [áɣɣene] (< άραιενε¹⁵⁸) κ.ά.

- **[s]**

στο τέλος λέξης, σε επιρρήματα, προθέσεις και συνδέσμους αναλογικά με άλλα επιρρήματα που λήγουν κανονικά σε [s]¹⁵⁹, *ίσως*, *χτες* κ.λπ., π.χ. *τότες* [tótes] (< τότε), *επειδής* [epiðís] (< επειδή), *αντίς* [adís] (< αντί), *οτιδήποτε* [otiðíɣotes] (< οτιδήποτε) κ.ά. Το φαινόμενο της ανάπτυξης του [s] στο τέλος των επιρρημάτων βρίσκεται σε αντίθεση με αυτό της αποβολής του [s], γεγονός που δηλώνει ρευστότητα στο καταληκτικό σύστημα των επιρρημάτων που εμφανίζεται με ιδιαίτερη ποικιλία στις διαλέκτους και στα ιδιώματα.

2.2.1.3 Τροπές απλών συμφώνων

Οι τροπές απλών συμφώνων που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα της Τρίγλιας δεν παρουσιάζουν μεγάλη έκταση. Οι περισσότερες ακολουθούν συνθήκες ανομοίωσης, αφομοίωσης, αναλογίας, παρετυμολογίας, ξενόγλωσσης επίδρασης κυρίως της τουρκικής, ή άλλων αιτίων. Ωστόσο η παράθεση, σε κάποιες περιπτώσεις, ακόμα και μοναδικών παραδειγμάτων που εντοπίστηκαν κρίθηκε αναγκαία, αν λάβουμε υπόψη τις ιδιαιτερότητες του υλικού και το γεγονός ότι διασώζει στοιχεία ενός εκπατρισμένου ιδιώματος το οποίο βρίσκεται σε πλήρη σχεδόν υποχώρηση.

- **τροπές [f], [x], [θ] - [v], [ɣ], [ð]**

¹⁵⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αραιεύω*.

¹⁵⁹ Βλ. Μηνάς (2004: 137)· Χατζιδάκις (1934: 224-26).

Το φαινόμενο της εναλλαγής $[f]$, $[x]$, $[θ]$ - $[ν]$, $[γ]$, $[δ]$ απαντά ιδιαίτερα στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου καθώς και σε άλλα ιδιώματα και εντοπίζεται σποραδικά στη Βιθυνία¹⁶⁰. Στο ιδίωμα της Τρίγλιας εντοπίστηκαν τα παρακάτω παραδείγματα:

- $[ν] > [f]$ ¹⁶¹, π.χ. σουφάς – σουφαντίζω $[sufás - sufadízo]$ (< σοβάς – σοβαντίζω < τουρκ. *sına*, π.χ. *κι έριχνάνε ντο σουφά απού πάνου, σουφάντιζάνε τα σπίτια...*),
- $[ḡ] > [ç]$, στον τύπ. κατώχι¹⁶² $[katóçi]$ (< κατώγι, π.χ. *είχαμε κατώχια με πέτρες.../ εδώ δεν είχαμε κατώχια.. με τις πλίθοι έκανάμε σπίτια...*),
- $[θ] > [δ]$ ¹⁶³, στο μόριο *θα* που εμφανίζεται κάποιες φορές με τη μορφή *δα* $[ða]$ (π.χ. *ντη μπίττα που 'α κόψου, δα ντη βάνου σε νοχιό 'είδος ταψιού' πρώτα...*). Πβ. και αποβολή $[θ]$, $[x]$.

• τροπές $[ν]$, $[γ]$, $[δ]$

Στο πλαίσιο του φαινομένου της εναλλαγής των ηχηρών τριβόμενων $[ν]$, $[γ]$, $[δ]$ ¹⁶⁴, που απαντά σποραδικά στη Βιθυνία, στο ιδίωμα της Τρίγλιας σημειώθηκαν μόνον τα παραδείγματα:

¹⁶⁰ Κωνσταντινίδου (2008: 311-14) και (2009: 342-43) όπου σχολιασμός του φαινομένου και εντοπισμός του στη Βιθυνία και την Κύπρο· βλ. σχετικά και Μηνάς (2004: 404-05)· πβ. και Καραναστάσης (1963: 53-4).

¹⁶¹ Κωνσταντινίδου (2008: 313-14) από τη Βιθυνία: *φουτσάς < βουτσάς* (Απολλωνιάδα), *φούρτσα, φουρτσίζω, φαρδακός* (< *βαθρακός*) (Κουβούκλια) κ.ά· πβ. και Χατζιδάκης (1907: 421) *Φαλανιδής, Καραφάς* (< *Καραβάς*) στην Ικαρ· Καραναστάσης (1964-5: 56) *εξέλιξη β προς τα σύμφωνα φ, μ, π της αυτής κατηγορίας: β > φ, ασοιφώ < ασοιβή, ξεφοτανίζω < ξεβοτανίζω* κ.ά. (Κως).

¹⁶² Πβ. Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 79 *κατώχι* (Κίος)· Ανδριώτης (1961: 47) *κατόχιν* (Λιβίς)· πβ. και Δεληγιάννης (2002: 256) *φτερούχα* (Κουβούκλ.)

¹⁶³ Πβ. Κίο, Κωνσταντινίδου (2009: 342) *δα* αντί *θα* και άλλες περιπτώσεις τροπής των άηχων *φ, χ, θ > ηχηρά β, γ, δ, έβερε, είγαμε, είχαν, έργεται, ήδελε, βοηδούσε, άνδρωπος* (Κίος)· Μαντάς (1983: 224) *θα > δα* και συγχώνευση του *δεν* και *θα* σε *δά* τονισμένο (Παλλαδάρ)· Δεληγιάννης (2002: 78) *παραμύδ'* (Κουβούκλ.)· πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *δα* (αντί *θα*) Κρήτ. Θράκ. Μακεδ. Πελοπν.

¹⁶⁴ Για το φαινόμενο, βλ. Κωνσταντινίδου (2008: 307-09) όπου σχετικές παραπομπές και σχολιασμός του φαινομένου στη Βιθυνία και στην Κύπρο· βλ. και Παντελίδης (1929: 36)· Παπαδόπουλος (1941: 9), η εναλλαγή *β – γ* μαρτυρείται ήδη από τον 5^ο π.Χ. αιώνα· Χατζιδάκης (1905: 292), *λαβούς* (< *λαγούς*), *ρώβα* (< *ρώγα*) Ικαρ. *εβώ* (< *εγώ*) Ρόδ. κ.ά· πβ. και την τροπή συμπλέγματος $[νι] > [γ]$.

- $[ɣ] > [ν]$ ¹⁶⁵, π.χ. *καλιβώνω* [kalivóno] (< *καλιγώνω*). Η παράλληλη ύπαρξη και του τύπ. *καλι'ώνω* [kalíono] στο ιδίωμα καθιστά εξίσου πιθανή και την προέλευση του τύπ. *καλιβώνω* με ανάπτυξη $[ν] < \text{καλι'ώνω}$ (με αποβολή του μεσοφωνηεντικού $[ɣ]$) < *καλιγώνω*.
- $[v̥] > [ð]$ ¹⁶⁶, π.χ. *διολιά* [ðjolia] (< *βιολιά*),
- **άλλες περιπτώσεις τροπών:**
- $[θ] > [f]$, στον τύπ. *αθηνιάζω* ('λυσσάω, δυστροπώ', < *αφηνιάζω*) και στον συνήθη τύπ. *φηκάρι*¹⁶⁷ [fikári] (< *θηκάρι*),
- $[θ] > [t]$, στον τύπ. *λάπατα* [lápata], παράλληλο τύπ. του *λάπαθον* < λατιν. *lapathum* < ελλην. *λάπαθον*¹⁶⁸. Πιθανή η τροπή και στον τύπ. *ζέτηλα* ('οι θηλές της αγελάδας', < *ζέθηλα*),
- $[f] > [p]$, στον τύπ. *σταπίδα*¹⁶⁹ [stapída] (< *σταφίδα*, π.χ. *μπρε οι σταπίδες τότεσα ήντανε το γλυκό μας...*),

¹⁶⁵ Πβ. για τη Βιθυνία και Αν. Θράκ., Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 64, 65, 87, 102 *καλιβώνω*, *καλιβωτής*, *τραβούδι*, *βρόθος* (< *γρόνθος*) (Κίος)· Danguitsis (1943: 50) *καλιβώνω*, *τραβούδ'*, *βρόθος*, *βροθιά* (Ντεμίρ)· Δεληγιάννης (2002: 75, 91, 204) *τραβουδώ*, *τραβούδια*, *βρόθος* (< *γρόνθος*), *βροθιά* (< *γροθιά*) (Κουβούκλ.)· Ψάλτης (1905: 55), *τραβουδώ*, *τραβούδια*, *καλιβώνω* (Σαρεκκλ.).

¹⁶⁶ Βλ. για ανάλογες τροπές, Παντελίδης (1929: 36)· Pernot (1907: 327-8) πβ. για τη Βιθυνία και Αν. Θράκ., Danguitsis (1943: 48) *διολιά*, *δγάζομ'*, *δγαστικός* (Ντεμίρ)· Δεληγιάννης (2002: 81) *διάζουμαι*, *διαστικός*, *διολί* (Κουβούκλ.)· Ψάλτης (1905: 54), *διολιά* (Σαρεκκλ.).

¹⁶⁷ Συμεωνίδης (2006: 76-78), για την *εναλλαγή* $[θ] > [f]$ στα ιδιώματα της Κύπρου, της Θράκης και των Νησιών Ανατολικού Αιγαίου και σ. 78 για την προέλευση και τη σημασιολογική εξέλιξη της λ. *φηκάρι* βλ. και Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *θηκάριν* Χατζιδάκις (1907: 420), για την *εναλλαγή* $[θ] > [f]$ πβ. για τη Βιθυνία, Κωνσταντινίδου (2008: 310) *παρφεναγωγείο*, *Γεφσημανή* (Κίος)· Δεληγιάννης (2002: 77) *φουκάρ'* < *θηκάρι* (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 49, 156) *φηκάρ'*, *φηλυκώνω*, *ζεφηλυκώνω* (Ντεμίρ.)

¹⁶⁸ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *λάπαθο* και *λάπατο*· ο τύπ. *λάπατο* και Δεληγιάννης (2002: 84) (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 30) (Ντεμίρ)· Ψάλτης (1905: 53) (Σαρεκκλ.).

¹⁶⁹ Πβ. Πάγκαλος (1955: 211), ανάλογες τροπές *λουπάζω* < *λουφάζω*, *σπάδακας* < *σφάδακας*, *παετόνι* < *φαετόνι*, *στρούβος* < *στρούπος* < *στρούφος*, πβ. και αττικό *φανός*, ιων. δωρ. *πανός*· πβ. τον τύπ. *σταπίδα* στη Βιθυνία, Danguitsis (1943: 48) (Ντεμίρ)· Δεληγιάννης (2002: 77) (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1983: 225) (Παλλαδάρ)· Ψάλτης (1905: 54) (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 302).

- **[x] > [f]**, πιθανόν στον τύπ. *λαοφίρτι* [laofirti] ('είδος θάμνου', < *λαγοφίρτι* < *λαγοφόρτι*¹⁷⁰ < *λαγοχόρτι*),
- **[x] > [k]**, στον τύπ. *κούφταλο* [kúftalo] (κοιν. νεοελλ. *χούφταλο* < *κούφταλο* < *κούπταλο* < *κύπτω*¹⁷¹), ο οποίος από την ετυμολογία της λέξης φαίνεται ότι βρίσκεται πιο κοντά στην ετυμολογική αρχή και προηγείται του κοιν. νεοελλ.

Στους τύπ. *λάπατο*, *σταπίδα* και *κούφταλο* και ιδιαίτερα σ' αυτά που σημειώθηκε ότι ακούγονται παράλληλα σχεδόν με τα κοιν. νεοελλ. αντίστοιχά τους, επισημαίνεται η επιλογή του ιδιώματος στους τύπους με κλειστά σύμφωνα ([p], [k], [t]) στη θέση των τριβόμενων ([f], [x], [θ]). Πβ. και παρακάτω και τις ανομοιώσεις διαρκείας στα συμπλέγματα.

- **[l] > [n]**, π.χ. *παρατσούκνι*¹⁷² [paratsúkni] (< *παρατσούκλι*), *τσαγαλός* [tsaɣalós] ('κάβουρας', < μεσν. *τσαγανός* < τουρκ. *zağanoz*),
- **[s] > [ts]**¹⁷³, στους τύπ. *τερβούλια* (< μεσν. *σέρβουλα*¹⁷⁴ / τουρκ. *tsarbül*), *τσικολάτα*¹⁷⁵ [tsikoláta] (< *σοκολάτα* < τουρκ. *çikolata* / ιταλ. *cioccolata*), πθ. λόγω επίδρασης της ετυμολογικής αρχής.

¹⁷⁰ Πβ. και Αρχείο KENΔΙ όπου τύπ. *λαουφούρτ* 'είδος αγκαθωτού θάμνου με άνθη γαλάζια σε σχήμα σφαιροειδές. Εδώ συνήθως λόγω της πυκνότητάς του κρύβονται λαγοί' Βιθυν. (Πιστικοχ.)

¹⁷¹ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *χούφταλο*· πβ. και Χατζιδάκης (1907: 296) *κύπτω* > *κούφταλο*· ο τύπ. και στην Κίο, βλ. Κοντοσόπουλος, χφ. KENΔΙ 699: 30. Βλ. και Μπαμπινιώτης *Λεξ. ΝΕ* στο. λ. *χούφταλο* < *χούφτα* / *φούχτα* + παραγ. επίθημ -αλο.

¹⁷² Αρχείο KENΔΙ ο τύπ. *παρατσούκνι* και *Τσακων.* (Χαβουτσ., χφ. 91: 306).

¹⁷³ Για τον τσιτακισμό [s] > [ts], βλ. Μωυσιάδης (2005: 118-19)· πβ. και Danguitsis (1943: 49) *τσαρδέλλα* (< *σαρδέλλα*), *μουτσοκλαίω* (< *μισοκλαίω*), *τσουρτουκούδ'* (< *σουρτουκούδ'*) (Ντεμίρ)· Παντελίδης (1929: 42), *ολόϊτσα* Αστυπ. *ήθετσε* Αστυπ. *θάλατσα*, *τέτσαρα*, *μέλιτσα* Κάρπ. κ.ά.

¹⁷⁴ Ψάλτης (1905: 52), όπου αναλυτικά περιγράφει την προέλευση της λ. από το μεσν. *σέρβουλα* και αποκλείει έτσι την ετυμολογία του Meyer από το τουρκ. *tsarbül* αφού ο τύπ. *σέρβουλα* από το 10^ο αι. ήταν ήδη σε χρήση από τους Έλληνες· Hatzidakis (1975: 246), οι τύπ. *σέρβουλα*, *τζερβουλιανός* από τον Πορφυρογέννητο, de Administr. 153. 1 «όθεν και σέρβουλα η κοινή συνήθεια τα δουλικώς φησίν υποδήματα και τζερβουλιανούς τους τα ευτελή και πενιχρά υποδήματα φορούντας...»· πβ. και Αρχείο KENΔΙ *σερβούλι* Λεξ. Βυζαντ. *σερβίλι* Κρήτ. Meyer. Παλιό, πρόχειρο παπούτσι από βοδινό ή γουρουνήσιο δέρμα πολλαχ. από προβιά Θράκ. (Αυδήμ.) Μ. Ασία (Κυδων.) από γαϊδούρι Λήμν. κατσίκι Σαμοθρ.

¹⁷⁵ Πβ. Αρχείο KENΔΙ *τσικουλάτου* Μ. Ασία (Κυδων.) *τσικολάτα* Ιων. (Σμύρν.) Κως Χίος.

2.2.1.3.1 Λόγω αφομοίωσης

- [l] - [ɣ] > [l] - [l], στον τύπ. 'ποδιαλέλια [apoðjaléla] (< αποδιαλέγια¹⁷⁶, π.χ. όποιος διαλέζει πολύ, παίρνει τα 'ποδιαλέλια).
- [l] - [r] > [r]- [r] π.χ. Βούργαρος [vúrgaros] (< Βούλγαρος), αρμυρός [armirós] (< αλμυρός). Στα παραδείγματα πιθανή και η εναλλαγή [l] - [r] .

2.2.1.3.2 Λόγω ανομοίωσης

- [l] - [l] > [m] - [l], στον τύπ. 'μηλαδέρφια¹⁷⁷ [milaðérfa] (< αλληλαδέλφια),
- [l] - [l] > [l] - [n], στον τύπ. 'ληνοβόθεια¹⁷⁸ [linonótha] (< αλληλοβοήθεια),
- [r] - [r] > [n] - [r], στους τύπ. πανάθυρο¹⁷⁹ [panáthiro] (< παράθυρο / λόγω ανομοίωσης¹⁸⁰ / πιθανόν και παρετυμολογικά κατά το πάνω θύρα), πανεθύρι [panethíri] (< παραθύρι), πορτοπανέθυρα [portopanéthira] (< πορτοπαράθυρα),
- [r] - [r] > [r] - [l]¹⁸¹, π.χ. πελισσότερο [pelisótero] (< περισσότερο, δεν είναι απίθανο στην ανομοίωση να επιδρά και το θέμα του θετικού βαθμού του επιθ. πολύς), καλικάτούρα [kalikatúra] (< καρικατούρα), γλήορος -α [ɣlíoros (-a)] και αγλήορις [aɣlíoris] (< γρήγορα).

¹⁷⁶ ΙΑΝΕ στο λ. αποδιαλέγι Ιων. Μεγίστ. αποδιαλέγι Μεγίστ. 'ποδιαλέι Σύμ. 'ποδιαλ-λ^dεγι Ρόδ.

¹⁷⁷ Βλ. και Μηνάς (2008: 73) «Ανομοίωση συμφώνων διαφορετικών συλλαβών: ... 2. λ - λ > λ - μ ή μ - λ : αλληλαδέρφια > μηλαδέρφια» Κουκουλές (1919: 39) «αλληλάδερφος > αλλάδερφος - ληλάδερφος (εξ ου λοάδερφος - λουλάδερφος) και κατ' ανομοίωσιν μηλάδερφος».

¹⁷⁸ Βλ. και Μηνάς (2008: 73) «Ανομοίωση συμφώνων διαφορετικών συλλαβών: 1. λ - λ > λ - ν, αλληλοβοήθεια > αληνοούθεια Κάμπ.»

¹⁷⁹ Τσουκνίδας (1994-95: 201), όπου τύπ. της λ. παραθύρι > παρεθύρι, παρεθύρι, παλεθύρι, πανεθύρι κ.ά. καθώς και η γεωγραφική τους έκταση· πβ. Δεληγιάννης (2002: 78) παναθύρ' (Κουβούκλ.)

¹⁸⁰ Χατζιδάκης (1905: 105, 329-30), μεταβολή φθόγγου κατ' ανομοίωσιν: παναθύρι, πενιστέρι Ρόδο και Κυδωνίαις Κύπρ. Παντελίδης (1929: 50-1), αντικατάστασις ρ: ρ-ρ = ν-ρ πανάθυρο Μεγίστ. παναθύρι(ν) Κύπρ. Μεγίστ. παναθυράκιν Ικαρ. πενίδρομος Μεγίστ. Σύμ. κ.ά.

¹⁸¹ Χατζιδάκης (1907: 435-36), για την ανομοίωση συμφώνων Παντελίδης (1929: 50-1), αντικατάστασις ρ : ρ-ρ = λ-ρ ή ρ-λ: αλιστερά Ρόδ. πελιστέρι Κάλυμν. Μεγιστ. Σύμ. κλιθάρι Σύμ. παλαθύρα Σύμ. κ.ά.· πβ. για τη Βιθυνία, Δεληγιάννης (2002: 77, 78) παπαλίζω < παπαρίζω, πελιστέρι, γλήγορα (Κουβούκλ.) Danguitsis (1943: 60) αλήορ' (< αλήγορα < γρήγορα), γλήορος, Ληγόρ'ς (< Γρηγόρης) (Ντεμίρ.) Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 52 γλήορα (Κίος) Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 293 Γληγόρης (< Γρηγόρης) (Παλλαδάρ.)

2.2.1.4 Μετάθεση - αντιμετάθεση συμφώνων

Η μετάθεση συμφώνων (συνηθέστερα του [r]), φαινόμενο που είναι γνωστό στα νεοελληνικά ιδιώματα αλλά και στην κοινή ΝΕ, σημειώνεται συνήθως πριν ή μετά από φωνήεν ή σύμφωνο· σπανιότερα απαντά η αντιμετάθεση συμφώνου με άλλο σύμφωνο¹⁸².

[r] π.χ. Πούρσα [púrσα] (< Προύσα), σερνικός [sernikós] (< αρσενικός), δαρπάνι [ðarpáni] (< δρεπάνι), σφυροδέρπανο [sfiroðérpano] (< σφυροδρέπανο), ρομαθιά [romaθιά] (< αρμαθιά < μεταγν. ορμάθιον < αρχ. ορμαθός¹⁸³), πορποδιά¹⁸⁴ [porpoδιά] (< προποδιά < προποδίζω ‘κλωτσώ’), ορβίθι [orvίθι] (< ρεβίθι), στο τοπων. Τουρλιά [turλιά] (< υποκορ. τουρλί(ον) < τούρλα ‘στρογγυλό ύψωμα, λόφος’ με μετάθεση του [r] < μεσν. τρούλλα (< λατ. trulla ‘κουτάλα’¹⁸⁵) + υποκορ. επίθημ. -ί(ον)¹⁸⁶) κ.ά.

- Αντιμετάθεση συμφώνων στον τύπ. δεινίζω [ðinízo] (< ‘νειδίζω < ονειδίζω).

2.2.1.5 Ουράνωση

Στο ιδίωμα της Τρίγλιας σε ορισμένα συμφωνικά φωνήματα συχνά σημειώνεται ουράνωση η οποία οφείλεται είτε στην επίδραση επόμενου πρόσθιου φωνήεντος [e], [i], είτε στην ανάπτυξη του ημίφωνου μετά το σύμφωνο ή το συμφωνικό σύμπλεγμα (βλ. συνίζηση). Το φαινόμενο δεν παρουσιάζει αυστηρή συστηματικότητα στο ιδίωμα. Το γεγονός όμως ότι στα γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Θράκης σημειώνεται από τους μελετητές¹⁸⁷, ίσως να αποτελεί έναν δείκτη ότι πιθανόν

¹⁸² Βλ. και Κωνσταντινίδου (2008: 318) παραδείγματα μετάθεσης του [r] στα ιδιώματα της Βιθυνίας.

¹⁸³ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. αρμαθιά.

¹⁸⁴ Πβ. τον τύπ. πορποδιά στη Βιθυνία, Κοντοσόπουλος (1994:115) (Κίος)· Danguitsis (1943: 62) (Ντεμίρ)· Δεληγιάννης (2002: 240) (Κουβούκλ.)

¹⁸⁵ Δημητράκος *Λεξ.* στο λ. τούρλα.

¹⁸⁶ Μηνάς (1978: 40-42), ουδέτερα υποκορ. σε -ί.

¹⁸⁷ Πβ. Κωνσταντινίδου (2009: 343) ουράνωση λ και ν πριν από i στην Κίο, όχι όμως σε όλες τις περιπτώσεις, και εντοπισμός του φαινομένου στη Βιθυνία (Ντεμίρντεσι, Κουβούκλια, Μουδανιά, Τρίγλια, Σιγή, Κατιρλί), στα παράλια της Προποντίδας (Καλλίπολη, Επιβάτες στην Αν. Θράκη και Πάνορμος, Αρτάκη Προποντίδας) καθώς και στη Σίλλη Λυκαονίας· πβ. Δεληγιάννης (2002: 40) ο συγγραφέας σημειώνει το φαινόμενο ως ένα από τα κοινά χαρακτηριστικά των παραλιακών πόλεων

παλαιότερα να ήταν πιο έντονο και η απώλειά του, όπως αυτή εντοπίζεται στο σχετικά πρόσφατο υλικό, να οφείλεται στην γενικότερη συρρίκνωση του ιδιώματος. Η έλλειψη συνέπειας στην ομιλία των πληροφορητών δυσχεραίνει την τυποποίηση του φαινομένου με απόλυτη ακρίβεια, ωστόσο αποδίδει τη σημερινή γλωσσική πραγματικότητα, όπως αυτή αποτυπώνεται στην ομιλία των φορέων του ιδιώματος.

Έτσι πέρα από τους ευρύτατα διαδεδομένους ουρανικούς φθόγγους [c], [ɟ], [ʝ], [ç], [ʎ], [ɲ] στις ακολουθίες Σ+ι+Φ (βλ. συνίζηση), στο ιδίωμα της Τρίγλιας ουρανική προφορά των /l/ και /n/ σημειώθηκε:

- /l/ ως [ʎ] πριν από [i] π.χ. αθηνικιά -ό [aθiθiκά -ό], αμασκάλη [amaskáli], κιοφάλι [cófaɫi], καλίτσα [kaɫítsa] (< καλίτσα 'στάμνα'), Πολύερος [boɫíeros] (< Πολύγυρος) κ.ά.
- /n/ ως [ɲ] πριν από [i] π.χ. 'πομονή [poɲoní] (< η υπομονή), Λωνίδας [ɫoníðas] (< Λεωνίδας), χουνί [xuɲí] (< χωνί), φτένηνε [ftéɲine] (< φτήνυνε), πλεμονία [pleɲonía] (< πνευμονία), πνίει [ɲɲíi] (< πνίγει), ανοίω [aɲío] (< ανοίγω) κ.ά.

Ας σημειωθεί ότι η ουρανική προφορά των /l/ και /n/ του ιδιώματος πριν από [i] δεν είναι ακριβώς αντίστοιχη με αυτή των ουρανικών [ʎ] και [ɲ] που προκύπτουν από τις συνεκφορές [l] ή [n] + [ia], [ie], [io] κ.λπ., π.χ. ήλιος [íɫos], νιάτα [ɲata] κ.ά. (βλ. συνίζηση). Πρόκειται για πρόσθιους ουρανικούς φθόγγους που κατά την προφορά τους η γλώσσα αγγίζει την πρόσθια μοίρα του ουρανίσκου και το πίσω μέρος των δοντιών¹⁸⁸. Ωστόσο, επειδή είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ακριβώς η ποιότητα των φθόγγων στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα διότι, όπως προαναφέρθηκε, το φαινόμενο δεν είναι συστηματικό, επελέγη στα σημεία που εντοπίστηκε να αποδίδεται με την πλησιέστερη φωνητική απόδοση που είναι αυτή των ουρανικών [ʎ] και [ɲ].

Τέλος, σημειώνονται και τα μοναδικά παραδείγματα ουράνωσης των /l/, /n/ σε [ʎ], [ɲ] πριν από το πρόσθιο [e]: άφηνιε [afíɲe] (< άφηνε), πλέρωνάνε [ɫléɲonáne] (< πληρώνανε), απλέρωτος [apléɲotos] (< απλήρωτος).

της Βιθυνίας (Μουδανιά, Τρίγλια, Σιγή, Μυσόπολη, Πάνορμος, Αρτάκη) και σ. 77-78 στα Κουβούκλια [ʎ], [ɲ] (πάντα) πριν από [i] Danguitis (1943: 51) [ʎ], [ɲ] (πάντα) πριν από [i] στο ιδίωμα του Ντεμίρντεσι.

¹⁸⁸ Για τη βοήθειά του στον προσδιορισμό των παραγματούσεων ευχαριστώ τον γλωσσολόγο κ. Ν. Κοντοσόπουλο.

2.2.2 Συμφωνικά συμπλέγματα

2.2.2.1 Αποβολή συμφώνων σε συμπλέγματα

Η απλοποίηση των συμφωνικών συμπλεγμάτων $[vm]$ και $[ym]$ με την αποβολή των συμφώνων $[v]$ και $[y]$ είναι πολύ συχνό φαινόμενο στις νεοελληνικές διαλέκτους¹⁸⁹.

- $[vm] > [m]$ ¹⁹⁰

(αποβολή του $[v]$ στο συμφωνικό σύμπλεγμα $[vm]$) π.χ. *θάμα* $[θάμα]$ (< *θαύμα*), *ρεματικά* $[rematiká]$ (< *ρευματικά* ‘ρευματισμοί’, π.χ. *να κοπάσου τα μουδιάσματα... μια στιγμή να σταματού και πάλε νά 'ρκουνται...τα ρεματικά δε μπερνού...), ρεματίζομαι* $[rematízome]$ (‘φεύγω’, < *ρευματίζομαι* ‘ρέω ως ρεύμα’), *οινόπνευμα* $[inórɲema]$ (< *οινόπνευμα*), *απαγορευμένη* $[apagoremeni]$ (< *απαγορευμένη*), *απόγεμα* $[apórɲema]$ (< *απόγευμα*), *πλεμονία* $[plemoɲía]$ (< *πνευμονία*) κ.ά.

- $[ym] > [m]$ ¹⁹¹

(αποβολή του $[y]$ στο συμφωνικό σύμπλεγμα $[ym]$), π.χ. *πράμα* $[práma]$ (< *πράγμα*), *βαστάματα* $[vastáματα]$ (< *βαστάγματα*), *φυλαμένος* $[filaménos]$ (< *φυλαγμένος*), *ανοιμένος* $[ariménos]$ (< *ανοιγμένος*), *τυλιμένος* $[tiliménos]$ (< *τυλιγμένος*), *πλεμένος* $[pleménos]$ (< *πλεγμένος*), *πλεμάτι* $[plemáti]$ (< αρχ. *πλεγμάτιον*, υποκορ. του *πλέγμα*¹⁹²) κ.ά.

¹⁸⁹ Πβ. Μηνάς (2008: 72-73), όπου αποδίδει την απλοποίηση των συμπλεγμάτων $γμ$ και $βμ$ σε πτώση του $γ$ και το $β$, αφού και στις διπλωτικές διαλέκτους προφέρεται απλό $μ$ (< $γμ$, $βμ$), π.χ. *πράμα*, *ερωτεμένος* κ.λπ. Την ίδια άποψη εκφράζουν οι Χατζιδάκις (1977: 488-89) και Πάγκαλος (1955: 196). Ο Παπαδόπουλος (1927: 41), για το μεν $βμ > μ$ σημειώνει ότι προηγήθηκε τροπή του $β > μ$ και κατόπιν απλοποίηση των $μμ$: $βμ > μμ > μ$, για το δε $γμ > μ$ σημειώνει απλή αποβολή του $γ$.

¹⁹⁰ Πβ. για τη Βιθυνία, Danguitsis (1943: 59) *θάμα*, *μαερεμένος*, *πνέμα* κ.ά. (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 72) *θάμα*, *πλέμα* (< *πνεύμα*), *πλεμόνι* (Κουβούκλ.) Μαντάς (1983: 225) *θάμα*, *ρέμα*, *πνέμα*, *κάμα* (Παλλαδάρ.)

¹⁹¹ Πβ. για τη Βιθυνία, Danguitsis (1943: 59) *πλεμάτ'*, *πινιμένος*, *σπαραμός*, *δυλιμένος*, *τραβημένος* κ.ά. (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 72) *βρεμένος*, *πινιμένος*, *μπλεμένος* κ.ά. (Κουβούκλ.) Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 70 *πλεμάτι* (Κίος) Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 338 *πλεμάτι* (Παλλαδάρ.)

¹⁹² Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *πλεμάτι*.

Η αφομοίωση του [n] με επόμενο τριβόμενο σύμφωνο [f], [x], [θ] και η μετέπειτα απλοποίησή του, είναι φαινόμενο γνωστό από την αρχαία και ιδιαίτερα από την ελληνιστική περίοδο και απαντά συχνά στις νεοελληνικές διαλέκτους όπως και στην κοινή ΝΕ¹⁹³. Πέρα από την περίπτωση της αφομοίωσης, αποβολή του [n] σημειώνεται σε μερικά παραδείγματα λέξεων λόγιας προέλευσης¹⁹⁴.

- **[nx] ([γx]) > [x]**

π.χ. *συχωρώ -μένος* κ.τ.ό. [sixoró] (< *συγχωρώ -μένος*), *συχαρητήρια* [sixaritíria] (< *συγχαρητήρια*), *σύχυση* [síçisi] (< *σύγχυση*),

- **[nθ] > [θ]**¹⁹⁵

π.χ. *αθόνερο*¹⁹⁶ [athónero] (< *ανθόνερο*), *μολυθεί* [moliθí] (< *μολυνθεί*), *άθρωπος*¹⁹⁷ [áthropos] (< *άνθρωπος*),

- **[mf] > [f]**

π.χ. *αφαλός*¹⁹⁸ [afalós] (< *ομφαλός*), *αφιβολία* [afivolía] (< *αμφιβολία*), *συφέρο(ν)* [siféro(n)] (< *συμφέρον*).

¹⁹³ Συμεωνίδης (2006: 74-75), για την απλοποίηση συμφωνικών συμπλεγμάτων γχ, μφ, νθ στα ιδιώματα της Θράκης, των νησιών του Αιγαίου και στην Κύπρο. «Ως γνωστόν, τα μακρά σύμφωνα της αρχαίας ελληνικής άρχισαν να τρέπονται σε απλά ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ., και στο 2^ο αιώνα μ.Χ. η εξέλιξη αυτή πέρασε σε όλα τα ελληνικά ιδιώματα εκτός από μερικά λεγόμενα διπλωτικά ιδιώματα των απομακρυσμένων περιοχών, όπως της Κύπρου, της Χίου, της Δωδεκανήσου, της Ικαρίας, της Σερύφου, της Κύμης, της Καππαδοκίας (του Λιβισιού, των Φαράσων, του Ουλαγάτς), μερικά ιδιώματα των Νότιων Σποράδων και της Κάτω Ιταλίας. Επομένως οι αφομοιώσεις των υπό συζήτηση συμφωνικών συμπλεγμάτων πρέπει να έγιναν πριν από την τροπή των μακρών συμφώνων σε απλά» πβ. και Μηνάς (2004: 337 κ.εξ.), όπου εκτενής αναφορά στο φαινόμενο και απόψεις των ερευνητών για τη χρονολόγηση και την ερμηνεία του Χατζιδάκις (1905: 161) και (1907: 550), για την απλοποίηση των συμπλεγμάτων νθ, γχ, μφ.

¹⁹⁴ Κοντοσόπουλος (1997: 297), αποβολή συμφώνων σε συμπλέγματα και σε λέξεις λόγιας προέλευσης, π.χ. *απογοήτευση*, *εκδούλεψη*, *ευκές*, *κάυκημα*, *πολυδιαφερθήκανε*, *συχαρητήρια* κ.ά.

¹⁹⁵ Πβ. στη Βιθυνία, Αν. Θράκη, Danguitsis (1943: 57) *άθρωπος*, *πεθερός*, *άθγα* Μαντάς (1983: 224) *ξαθός*, *γρόθος*, *άθρωπος*, *άθια* (Παλλαδάς)· Δεληγιάννης (2002: 72) *άθρεπος*, *πλίθος*, *πεθερός* κ.ά. (Κουβούκλ.)· Ψάλτης (1905: 49), το ν αποβάλλεται προ του μεσοδοντικού θ: *άθρωπος*, *άθ'* (< *άνθος*), *Ξαθώ* (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 299), *Αθούλα*, *αθηρός*, *άθρεπος* (Τσεντ.)

¹⁹⁶ Πβ. ΙΑΝΕ στο λ. *ανθόνερο*, όπου τύπ. *αθ-θόνερο* Μεγίστ. Ρόδ.

¹⁹⁷ Πβ. ΙΑΝΕ στο λ. *άνθρωπος*, όπου τύπ. *άθ-θρωπος* Κάρπ. Μεγίστ. Κως Νίσυρ. κ.α.

¹⁹⁸ Πβ. ΙΑΝΕ στο λ. *αφαλός*, όπου τύπ. *αφ-φαλός* Αστυπ. Κάλυμν. Κως κ.α.

2.2.2.2 Τροπές συμφώνων σε συμπλέγματα

2.2.2.2.1 Ηχηροποίηση

Στο ιδίωμα της Τρίγλιας τα συμφωνικά συμπλέγματα *μπ*, *γκ* (*γγ*), *ντ*, όπως και αυτά που προήλθαν από τα αρχαία *μβ*, *νδ*, *γγ* (*γκ*)¹⁹⁹, ή αυτά που προέκυψαν από τη συνεκφορά έρρινου με άηχο *[p]*, *[k]*, *[t]*, προφέρονται ως ηχηρά στιγμιαία *[b]*, *[g]*, *[d]*, δηλαδή απερρινωμένα.

[b]*, *[g]*, *[d]* < *[p]*, *[k]*, *[t]

Τα άηχα σύμφωνα *[p]*, *[k]*, *[t]*, τρέπονται σε ηχηρά στιγμιαία *[b]*, *[g]*, *[d]*, κατά τη συνεκφορά με προηγούμενο έρρινο. Στο ιδίωμα ηχηροποίηση απαντά και σε περιβάλλοντα όπου δεν προηγείται έρρινο στοιχείο είτε στην αρχή είτε στο εσωτερικό αρκετών λέξεων²⁰⁰. Η ηχηροποίηση των άηχων *[p]*, *[k]*, *[t]*, χωρίς την παρουσία

¹⁹⁹ Βλ. Χατζιδάκις (1924², τ. 1: 123-26), για την αρχαία προφορά των *β*, *γ*, *δ* Παπαδόπουλος (1941: 6-7), που σημειώνει ότι η αρχαία προφορά των *β*, *γ*, *δ* ως *b*, *g*, *d* υπήρχε ήδη από τον 4^ο π.Χ. αιώνα και διατηρήθηκε μόνον κατόπιν έρρινου *άνδρας*, *μβαίνω*, *άγγελος* πβ. και Κουρμούλης (1949: 70 κ.εξ.) για την αρχαία προφορά των *β*, *γ*, *δ*, τα οποία προφέρονταν τουλάχιστον μέχρι και τους κλασσικούς χρόνους ως *b*, *g*, *d*, οπότε άρχισε κατά τόπους να υποχωρεί η κλειστή προφορά και να τρέπονται σε διαρκείς ηχηρούς φθόγγους. Κατά το συγγραφέα, η αρχαία κλειστή προφορά των *β*, *γ*, *δ* δεν πρέπει να συγχέεται με την τροπή τους σε κλειστά *b*, *g*, *d* στις νεοελληνικές διαλέκτους, καθώς ήδη προφερόταν ως κλειστοί φθόγγοι πολύ παλαιότερα.

²⁰⁰ Πάγκαλος (1955: 215, υποσημ. 1), για την γεωγραφική έκταση των άρρινων *b*, *g*, *d* πβ. ανάλογες τροπές για τη Βιθυνία και Αν. Θράκη, Danguitsis (1943: 52) *v+π > v+b: την πίστη > η βίστη / v+τ > v+d: τον άγιον τάφο > α νδάφος / v+κ > v+g: τον κουτσούκ' > η γουτσούκ'ς*, σ. 46-48, στα δάνεια της τουρκικής *[p] > [b]* *βαζάρ*, *βεργέδες* κ.ά. *[t] > [d]* *δαβακάς*, *dabλάς*, *δαστιρδίζω* κ.ά. *[k] > [g]* *αγ'ίρ*, *γανγ'ίν'* (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 77-78, 84) *ζουμπίζω*, *ήδανα*, *όδε(ν)*, *είπε do < είπεν το*, *απ' τ' βολλή τ' γούραση (< απ' την πολλή την κούραση)* κ.ά. (Κουβούκλ.) Μαντάς, χφ. KENΔΙ 1065: 292 *p*, *t*, *k > b*, *d*, *g* μετά από -n: *σα γλωστή < σαν κλωστή*, *δη βινάκα < την πινάκα*, *μνια δρεχάλα < μιναν τρεχάλα*, *την παρέα > δη βαρέα* και 290 *π > b*, *t > d*, *δ > d*, *όβοιος (< όποιος)*, *don-dην (< τον - την)*, *αδρύς (< αδρύς)* και 8 *τσιβλιάζουνα*, *βάνιο*, *βρίσκουδάνα*, *έρχουδάνα* κ.ά. (Παλλαδάρ.) Κοντοσόπουλος, χφ. KENΔΙ 699: 17 *Φράγος*, *αγαρειά*, *αγίστρι*, *Λάβος (< Χαράλαμπος)*, *βαγάσης (< μπαγάσας)*, *ΐαδες (< γίγαντες)*, *είπασί do*, *τρώσι da*, *δυλίζω* κ.ά. Κωνσταντίδου (2009: 341), *αβού*, *έβεφτα*, *αφήγανε*, *λέλεγας*, *ήδαν*, *πρώδα*, *το δουρσί* (Κίος) Ψάλτης (1905: 46-48), μέσα *b*, *g*, *d* στο ιδίωμα των Σαράντα Εκκλησιών *συσγάφτω*, *μάγανος*, *αβέλ'*, *καβόσο*, *κουβίζω*, *μάδαλος*, *κοδά*, *δυλίζω*, *δρέχω (< τρέχω)*, *t > d:*, *ήδαν*, *όδε*, *ποδέ* κ.ά.

έρρινου, αποτελεί ζήτημα που συχνά έχει απασχολήσει τους μελετητές²⁰¹. Συνοπτικά, η ηχηροποίηση των μεσοφωνηεντικών $[p]$, $[k]$, $[t]$ ερμηνεύεται: α) με την ανάπτυξη άλογου έρρινου φθόγγου πριν από τα άηχα, φαινόμενο που εντοπίζεται κυρίως στο μικρασιατικό χώρο και ανιχνεύεται και στην αρχαία αλλά ιδιαίτερα στη μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα²⁰², π.χ. *ζουπώ* > **ζουνπώ* > *ζουμπώ*, β) με την αποκρυστάλλωση του ηχηρού φθόγγου κατά τη συμμορφορά με έρρινο και την αναλογική επέκτασή του και σε άλλα περιβάλλοντα, π.χ. *τον παλαιστή* > *το μπαλαιστή* > *ο μπαλεστής* κ.τ.ό. (πβ. παρακάτω την περίπτωση $[t]$ > $[d]$ στο άρθρο), και γ) με αφομοίωση από γειτονικό ηχηρό, π.χ. *νταμπάκινα* (< *ταμπάκινα*)²⁰³.

Περιπτώσεις ηχηροποίησης:

α) $[b]$, $[g]$, $[d]$ < $[n]$ + $[p]$, $[k]$, $[t]$ (στη συμμορφορά όπως και στην κοινή ΝΕ)

²⁰¹ Βλ. και Μηνάς (2004: 322 υποσημ. 4, 332-35), εκτενής αναφορά στην αφομοίωση έρρινου με τους άηχους κλειστούς φθόγγους στις διαλέκτους, πηγές για την αναγωγή του φαινομένου στις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους - ερμηνεία του φαινομένου και βιβλιογραφία: πβ. και *Αντιχάρισμα* (1976: 2 κ.εξ.)· Kretschmer (1896: 293 κ.εξ.), για το φαινόμενο στις αρχαίες μικρασιατικές διαλέκτους.

²⁰² Βλ. Μηνάς (2004: 345 κ.εξ.), όπου μετά από την επισκόπηση των απόψεων και ερμηνειών των μελετητών για το φαινόμενο, καταλήγει ότι: «α) από τις αφομοιώσεις $\mu\beta > \beta\beta$, $\gamma\chi > \chi\chi$, $\mu\phi > \phi\phi$, $\nu\theta > \theta\theta$, $\nu\varsigma > \varsigma\varsigma$, $\mu\pi > \pi\pi$, $\nu\tau > \tau\tau$, $\gamma\kappa > \kappa\kappa$, που τελικά στις μη διπλασιακές διαλέκτους προφέρθηκαν ως απλά β , χ , κ.τ.λ. και β) από την απόδοση των ξενικών b , d , g με π , τ , κ , κατά το διάστημα που τα φαινόμενα αυτά δεν είχαν επικρατήσει εντελώς, ήταν επόμενο να προκληθεί η σύγχυση που οδήγησε στην αντίθετη κατεύθυνση: την ανομοίωση των διπλών για την περιοχή των διπλασιακών διαλέκτων ή την ανάπτυξη έρρινου για τις υπόλοιπες διαλέκτους»· Χατζιδάκις (1934: 209, υποσημ. 1), όπου ερμηνεύοντας τύπους όπως *κορόμψηλα* (< *κορόμψηλα*), *σίδερο* (< *σίδερο*) κ.ά. πιθανολογεί ότι ρόλο στην ηχηροποίηση έπαιξαν τα υγρά ή έρρινα σύμφωνα των λέξεων παρόλο που δεν βρίσκονται ακριβώς πριν τα άηχα που τράπηκαν σε ηχηρά: «Είναι άξιον παρατηρήσεως ότι εν πάσαις σχεδόν ταις λέξεσι, εν αις παρατηρείται τοιαύτη τροπή του άηχου π ή τ (και του δ) και του μ εις b , d έχουσι και άλλο υγρόν ή έρρινον· τούτο δε φαίνεται ον η αιτία του φαινομένου. Αλλά περί τούτου ίσως Θεού θέλοντος άλλοτε ακριβέστερον». Βλ. και Μωυσιάδης (2005: 131-32), όπου με αφορμή την ετυμολόγηση του τύπ. *αμπώθω* < *απωθώ*, συζητάει τις απόψεις των μελετητών σε σχέση με το φαινόμενο της ηχηροποίησης των άηχων.

²⁰³ Σύμφωνα με άλλες απόψεις, η ηχηροποίηση αποδίδεται στην επίδραση των γειτονικών φωνηέντων, βλ. Martinet (1987: 224), για την τάση του $[t]$ να ηχηροποιηθεί μεταξύ φωνηέντων· πβ. και Μαγουλάς (1969-70: 345, υποσημ. 4), όπου υποστηρίζει ότι τα άηχα κλειστά τρέπονται εύκολα στο αντίστοιχο ηχηρό πριν από φωνήεν ή μεταξύ φωνηέντων, επειδή τα φωνήεντα είναι κατεξοχήν ηχηροί φθόγγοι.

- **[b] < [n] + [p]**

π.χ. (τη) μπόλη [ti bóli] (< την πόλη), (τη) μπάρου [ti báru] (< να την πάρουν), (δε) μπρόκαμα [ðe brókama] (< δεν πρόκαμα), (το) μπαντρεμένο [to badreméno] (< τον παντρεμένο), (τη) μπαρέα [ti baréa] (< την παρέα), (τη) μπαραλλού [ti baralú] (< την παραλλού, π.χ. έ'ει τις κόρες, ντη μπαραλού, ντη γκοιτάζου, ντη μπλένου...) κ.ά.

- **[d] < [n] + [t]**

π.χ. (τη) ντίνιαζάμε [ti dínazáme] (< την τινάζαμε), (τη) ντελεόραση [ti deleórasi] (< την τηλεόραση), (το) ντόκο [to dóko] (< τον τόκο) κ.ά.

- **[g] ([ɟ] πριν από πρόσθιο [e], [i]) < [n] + [k]**

π.χ. (το) γκαιρό [to ɟeró] (< τον καιρό), (τη) γκαρέκλα [ti ɟarékla] (< την καρέκλα), (τη) γκούφα [ti ɟúfa] (< την κούφα), (τη) γκακοφαίνεται [ti ɟakofénete] (< την κακοφαίνεται), (μη) γκρυώσεις [mi ɟriósisi] (< μην κρυώσεις) κ.ά.

β) **[b], [g], [d]** (λόγω ανάπτυξης άλογου έρρινου, αναλογικής επέκτασης ή αφομοίωσης)

- **[b] < [p]**

1. αναλογική επέκταση, π.χ. (ο) μπαλαιστής [balestís] (< τον παλαιστή), μπαλεύω [baléno] (< δεν παλεύω), (ο) μποντικός [bodikós] (< τον ποντικό) κ.ά. Πβ. και το τοπων. Μπολονερός [bolonerós] (< πολύ + νερό· στο πολύ νερό > στο(ν) μπολονερό (μεταβολή του γένους αναλογικά προς το γένος του ουσ. τόπος, [p] > [b] στη συμμοφορά με το τελικό [n] του εμπρόθετου στον, και αφομοίωση του [i] προς το προηγούμενο [o]). 2. ανάπτυξη άλογου έρρινου π.χ. ζουμπώ [zubó] (< ζουπώ / πιθ. < ζουνπώ), ολοζούμπηχτος [olozúbixtos] (< ολοζούπηχτος / πιθ. < ολοζούνπηχτος) κ.ά. 3. αφομοίωση, π.χ. μισομπαντρεμένη [misobadreméni] (< μισοπαντρεμένη / αφομοίωση προς το επόμενο ηχηρό [d] ή αναλογική επέκταση: το(ν) μπαντρεμένο κ.τ.ό.) κ.ά.

- **[d] < [t]**

1. αναλογική επέκταση, π.χ. (ο) ντορβάς [dorvas] (< τον τορβά), (η) νταβέρνα [daverína] (< την ταβέρνα), (η) ντούμπα [dúba] (< την τούμπα), ντυλίζω [dikízō] (< τον τυλίγω) κ.ά.

Χαρακτηριστική για το ιδίωμα της Τρίγλιας είναι η ηχηροποίηση $[t] > [d]$ στους τύπους ενικού και πληθυντικού του άρθρου: $το(ν) > ντο(ν)$, $τη(ν) > ντη(ν)$, $το > ντο$ και $των > ντω$, $τα > ντα$, $τις > ντις$ / $τζι$ ($τους$ / $τις$), στους αδύνατους τύπους της προσωπικής αντωνυμίας $ντονε$ ($τον$), $ντηνα$ ($την$) και στην κτητική αντωνυμία γ' προσώπου $ντου$ $[du]$ ($του$), $ντουνα$ $[duna]$ ($του - τους$) (βλ. αναλυτικά *Μορφολογία – άρθρο – αντωνυμίες*). Το φαινόμενο εξακολουθεί να έχει μεγάλη έκταση και σήμερα και αποτελεί σημείο προσδιορισμού της καταγωγής των ομιλητών· ανάλογο φαινόμενο εντοπίζεται στα ιδιώματα της Βιθυνίας και της Αν. Θράκης²⁰⁴. Σύμφωνα με τον Μηνά²⁰⁵, που αναφέρεται σε παρόμοιο φαινόμενο στην Τσακωνιά και στη Μάνη, η ηχηροποίηση αυτή οφείλεται σε προηγούμενο τελικό $[n]$ ρηματικών και ονοματικών καταλήξεων που συνέβη ίσως σε παλαιότερη εποχή. Η αναλογική επέκταση των ηχηροποιημένων τύπων του άρθρου και ιδιαίτερα της αντωνυμίας (κτητικής αλλά και της προσωπικής που στο ιδίωμα της Τρίγλιας επιτάσσεται) από το προηγούμενο (παλαιότερο) τελικό $[n]$ της αιτιατικής, αλλά και το $[n]$ της γενικής πληθυντικού των ονομάτων, όπως και του τελικού $[n]$ των ρημάτων ερμηνεύει το φαινόμενο στο ιδίωμα της Τρίγλιας, και μάλιστα αν προσθέσουμε σε αυτό και τη γενικότερη τάση για ηχηροποίηση των άηχων συμφώνων. Η επέκταση της χρήσης των ηχηροποιημένων τύπων φαίνεται χαρακτηριστικά από το γεγονός ότι απαντούν σε όλα τα περιβάλλοντα, δηλαδή είτε στην αρχή πρότασης, όπου δεν προηγείται άλλος φθόγγος, είτε μετά από οποιοδήποτε σύμφωνο, π.χ. *να με δώσεις (< δώσεις) ντο λόγο σου / ποιος ντο λοαριάζει / αυτός ντη μπαράτησε / όποιος πέφτει μονάος ντου δε γκλαίει... / ο Σταύρος πήε, ντη γύρεψε μονάος ντου. Εκείνη ντον έδιωχνε / είπασι ντονα, να φύει / ήρτε η ώρα ντου κι αυτός / ντη φακή με το νερό ντη 'νεκάτευε ντη 'νεκάτευε και ήνταν χυλός και ντην έτρωγάνε... / ντο Στυλιανό ντον Αλέκο / η γυναίκα ντου πήρε*

²⁰⁴ Βλ. και Κωνσταντινίδου (2009: 341) όπου ανάλογα παραδείγματα από την Κίο με *do* *δήμαρχο*, *φέραμε δη Τριχερούσα*, *μια απεδώ, don* *εχτυπούσε*, *τα μαξιλάρια της*, και εντοπισμός του φαινομένου της τροπής του $[t] > [d]$ χωρίς την παρουσία έρρινου σε μεταγενέστερες και μεσαιωνικές πηγές: Ψάλτης (1905: 48), *τους > τους* (Σαρεκκλ.) πάντοτε ανεξάρτητα αν προηγείται $[n]$, *τα ποδάρια τους*, *μονάχ' τους* κ.ά.: Αποστολίδης (1942: 13) άρθρο αιτ. *do(ν)*· πβ. και Κεσίσογλου (1951: 24) όπου αναφέρει άρθρο *do* στις τροπές $t > d$ στο ιδίωμα του Ουλαγάτς Καυκαλάς (2000: 128 κ.εξ.) για το αντίστοιχο φαινόμενο στην Κρήτη.

²⁰⁵ Μηνάς (2004: 547-48), όπου χαρακτηριστικά αναφέρει για τον τύπ. της κτητικής αντωνυμίας *dou* στη Κρήτη και στις Κυκλάδες: «από τη συνεκφορά *την τιμήν του* την εποχή του Ερωτόκριτου αργότερα προέκυψε *η τιμή δου, τα πράγματά δου...*».

τελέφωνο / από ντο διωγμό / 'πε ντη μάνα σου / ντο θειο μου ντο Σωτήρη / τα χέρια ντου / ντη βρύση ντην έλεάνε πετόνι / ο μπαμπάς ντουνα / έχου κι αυτό ντη σειρά ντουνα / και ντο γκασούρη (επών. Κασούρης) μαζί ντουνα / τι 'α ντονε κάνεις / να ντονε δώσει καπάρο / ναι μαρή, ήκουά ντονε / πέτα ντηνα 'δώ κάτου λω / φώναζε ντηνα / ξεάσαμε ντηνα πια / δε γκζέρομε τι ντις (τους) έκανάνε οι Τούρκοι κ.ά.

2. ανάπτυξη άλογου έρρινου, π.χ. ήντανε [idane] (< ήταν / πιθ. < ήντανε), 3. αφομοίωση, π.χ. ντυμπανητό [dibanitó] (< τυμπανητό, πιθ. λόγω αφομοίωσης με το επόμενο [b], π.χ. Πήε μας δυο τρία χέρια .. και με ντυμπανητό!), νταμπάκικα [dabacika] (< ταμπάκικα, πιθ. λόγω αφομοίωσης με το επόμενο [b] ή αναλογία από τη συνεκφορά το(ν) νταμπάκη) κ.ά.

- **[g]** ([ɟ], πριν από πρόσθιο [e], [i]) < **[k]**

1. ανάπτυξη άλογου έρρινου, π.χ. εγκλαβή [eglaní] (< εκλαβή ('προικοσύμφωνο') < ρ. εκλαμβάνω²⁰⁶ / ίσως με ανάπτυξη άλογου έρρινου παρετυμολογικά προς την πρόθ. εν αντί εκ, π.χ. να ντο μπεις να κάνει βρε και εγκλαβή, να φωνάζει και ντο γκασούρη (επών. Κασούρης) μάρτυρα...), 2. αφομοίωση, π.χ. μπαγκέτο [bagéto] (< έχουν, δίνουν κ.τ.ό. πακέτο, το [g] πιθ. λόγω αφομοίωσης προς το προηγούμενο [b], π.χ. ντο Μπίλια ντο σκότωσάνε για ένα μπαγκέτο τόσο οκάδικο καπνό) κ.ά.

Παρακάτω σημειώνονται ορισμένες περιπτώσεις ηχηρών [b], [g], [d] στο ιδίωμα που οφείλονται:

- α) στην απερρίνωση των [mb], [nd], [ɲg] > [b], [d], [g] σε εσωτερική θέση όπως συμβαίνει συχνά και στην κοινή ΝΕ²⁰⁷: [b] < [mb], π.χ. αμπέλι [abéli] (< αμπέλι), καμπόσο [kabóso] (< καμπόσο), Λαμπρή [labrí] (< Λαμπρή), 'κουμπίζω [kubízo] (< ακουμπώ) κ.ά., [d] < [nd], π.χ. πέντε [péde] (< πέντε), παντού [padú] (< παντού),

²⁰⁶ Πβ. και Andriotis Archaismen στο λ. εκλαβή (μετγν.): εγκλαβή Νίσ. Ρόδ. Σαμοθρ. Σύμ. ανγλαβή Χάλκ. αγκλαβή Ρόδ. αν-εγκλαβή Σάμ. και Ανδριώτης (1961: 34) γκλαβή < εγκλαβή (Λιβίσ.) πβ. και Τσοπανάκης (1949: 31), ανγλαβή < εκλαβή Αρχείο ΚΕΝΔΙ εγκλαβή πολλαχ. ιγκλαβή Προπ. (Μηχαν.) Λέσβ. αγκλαβή Νίσυρ. Κάλυμν. Σύμ. Σαμοθρ. Προπ. (Μαρμαρ.) Ρόδ. Χάλκ. Καππ. ανγλαβή Κως α-κλαβή, γλαβή, ικλαβή Λέσβ. ανεγκλαβή Ιων. (Σμύρν.) ανιγκλαβή Σάμ.

²⁰⁷ Βλ. σχετικά Χαραλαμπίδης (1992: 294-96, 302).

αντίκρυ [adíkri] (< αντίκρυ), αντάμωση [adámosi] (< αντάμωση), σαράντα [saráda] (< σαράντα), κέντρο [cédro] (< κέντρο), άντερο [ádero] (< έντερο) κ.ά. [g] ([j]) < [ɲg] ([ɲj]) π.χ. φεγγίτης [feɲitis] (< φεγγίτης), 'νεγκάζω [negázo] (< αναγκάζω), 'γγίζω [jízo] (< αγγίζω), λάραγγας [láragkas] (< λάρυγγας), μάγγανος [máɣanos] (< μάγγανος), εγγράμματος [egrámatos] (< εγγράμματος), αγκίστρι [aɲístri] (< αγκίστρι) κ.ά.

β) σε δάνειες λέξεις, στην επίδραση της ετυμολογικής αρχής, όπως π.χ. **[b]**: μπάλσαμο [bálsamo] (< ιταλ. balsamo, νεοελλ. βάλσαμο), καμπούκι [kabúci] (< τουρκ. kabuk, νεοελλ. καβούκι), άμπακας [ábakas] (< ιταλ. abacus, νεοελλ. άβακας,) κ.ά. **[d]**: κάντρο [kádro] (< ιταλ. quadro, νεοελλ. κάδρο), πούντρα [púdtra] (< γαλλ. poudre, νεοελλ. πούδρα), Μουντανιά [mudadžá] (τοπων. Μουδανιά, λόγω της επίδρασης του τουρκ. Mudanya), απ' όπου και μουντανιώτικο [mudadžótiko] κ.ά.

Σημείωση: Ένα από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των ανατολικών ιδιωμάτων (Δωδεκανήσου, Πόντου, Καππαδοκίας, Κύπρου, Ρόδου, Μικράς Ασίας) είναι η απόδοση των ηχηρών κλειστών συμφώνων *b, d, g* των δανείων από ξένες γλώσσες με τα αντίστοιχα άηχα *p, t, k*, π.χ. *bora* > πόρα, *araba* > αραπάς, *duvar* > τουβάριν, *deposito* > τιπόζιτο, *gánur* > κιαούρης, *gemi* > κέμιν²⁰⁸. Ωστόσο στο ιδίωμα της Τρίγλιας, εκτός από πολύ λίγα παραδείγματα που εντοπίστηκαν, όπως και στα ιδιώματα των Σαράντα Εκκλησιών, των Κουβουκλίων, της Κίου και του Ντεμίρντεσι, τα ηχηρά διατηρούνται στα δάνεια. Οι ερμηνείες του φαινομένου από τους ερευνητές ποικίλλουν²⁰⁹. Η αηχοποίηση των ηχηρών στα δάνεια στα ανατολικά ιδιώματα ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της οπισθοχωρητικής αφομοίωσης των έρρινων από το ακόλουθο άηχο και τη δημιουργία μακρών (διπλών) συμφώνων στις διπλωτικές διαλέκτους, και επιπλέον διότι οι φθόγγοι *b, g, d* δεν γίνονται αντιληπτοί ξεχωριστά παρά μόνον σε συνδυασμό με το προηγούμενο έρρινο στο εσωτερικό του συντάγματος ή της λέξης και γι αυτό «οι λέξεις επιστρέφουν στην υποτιθέμενη “αρχική” μορφή με τα αντίστοιχα άηχα π.χ. το τουρκ. *dere* [...] στη Ρόδο εμφανίζεται

²⁰⁸ Συμεωνίδης (2006: 65 κ.εξ.) βλ. και Ανδριώτης (1961: 53-56), όπου εκτενής ανάλυση του φαινομένου.

²⁰⁹ Βλ. Μηνάς (2004: 341 κ.εξ.)

ως *τερές*»²¹⁰. Η άποψη αυτή φαίνεται να ερμηνεύει πειστικότερα το φαινόμενο. Η διαφοροποίηση στα ιδίωμα της Τρίγλιας, όπως και στα συγγενικά με αυτό ιδιώματα, πιθανότατα οφείλεται στο ότι οι φθόγγοι *b*, *g*, *d* προφέρονται απερρινωμένοι.

2.2.2.2.1.1 Άλλες περιπτώσεις ηχηροποίησης

- Κατά τη συνεκφορά τελικού *[n]* του άρθρου, αντωνυμιών, ρημάτων κ.λπ. με τα διπλά *[ks]*, *[ps]* προκύπτουν ηχηρά *[gz]*, *[bz]* αντίστοιχα, χωρίς προερρίνωση:

[gz] < [n] + [ks], π.χ. *γκζεδιαλίζω [gzeðjalízo]* (< *την ξεδιαλίζω < ξεδιαλέγω*), *γκζίφος [gzífos]* (< *τον ξίφο < ο ξίφος < το ξίφος*) κ.ά

[bz] < [n] + [ps], π.χ. *μπζυχή [bzicí]* (< *την ψυχή*), *μπζαρονταβέρνα [bzarodavérna]* (< *την ψαροταβέρνα*), *μπζουνίζω [bzunízo]* (< *δεν ψωνίζω*) κ.ά.

- *[z] + [v, γ, δ, m, n, l, r] < [s] + ηχηρά σύμφωνα [v, γ, δ, m, n, l, r]*²¹¹

είτε μέσα στη λέξη, είτε σε αρμό λέξεων, όπως και στην κοινή ΝΕ, π.χ. *αζβέστης [azvéstis]* (< *ασβέστης*), *ζγουρός [zgyrós]* (< *σγουρός*), *τις δουλειές [tiz ðulés]* (< *τις δουλειές*), *κόζμος [kózmos]* (< *κόσμος*), *περαζμένα [perazména]* (< *περασμένα*), *τις νοικοκύρηδες [tiz nikocírides]* (< *τους νοικοκύρηδες*), *τις λαμπάδες [tiz labádes]* (< *τις λαμπάδες*), *τις ρώες [tiz róes]* (< *τις ρώγες*) κ.ά.

2.2.2.2.2 Ανομοίωση διάρκειας

Όπως συμβαίνει σε αρκετές περιπτώσεις και στην κοινή ΝΕ, τα συμφωνικά συμπλέγματα που αποτελούνται από δύο άηχα τριβόμενα ή δύο άηχα κλειστά σύμφωνα, τρέπουν το ένα από αυτά στο αντίστοιχο κλειστό ή στο αντίστοιχο τριβόμενο²¹². Παραθέτω παρακάτω κάποια παραδείγματα στο ιδίωμα της Τρίγλιας.

²¹⁰ Συμεωνίδης (2006: 70-71).

²¹¹ Βλ. Πάγκαλος (1955: 125-26)· Χατζιδάκις (1905: 121)· Παπαδόπουλος (1927: 31), *σ > ζ* προ του *μ* και άλλων συμφώνων (έρρινων και υγρών).

²¹² Χατζιδάκις (1905: 161), για τις τροπές συμπλεγμάτων σύμφωνα με τον *φθογγολογικό νόμο δασύ+δασύ / ψιλό+ψιλό > δασύ+ψιλό*· πβ. Tonnet (1995: 87-8), που τοποθετεί τις ανομοιώσεις το 14^ο αι.

α) τριβόμενο άηχο + τριβόμενο άηχο > τριβόμενο άηχο + κλειστό άηχο²¹³:

- **[fθ] > [ft]** π.χ. *Ευτυμία* [eftimía] (< *Ευθυμία*), *λεύτερος* [léfteros] (< *ελεύθερος*),
- **[fç] > [fc]**, πριν από πρόσθιο [i], π.χ. *ευκή* [efcí] (< *ευχή*),
- **[xθ] > [xt]** π.χ. *οχτρός* [oxtrós] (< *εχθρός*), *χτε* [xte] (< *χθες*),

β) κλειστό άηχο + κλειστό άηχο > τριβόμενο άηχο + κλειστό άηχο:

- **[pt] > [ft]**²¹⁴ π.χ. *άπτω* [áfto] (< μεσν. *άπτω* < αρχ. *άπτω*), *κόφτω* [kófto] (< αρχ. *κόπτω*), *σκάφτω* [skáfto] (< αρχ. *σκάπτω*), *βλάφτω* [vláfto] (< αρχ. *βλάπτω*), *ράφτω* [ráfto] (< αρχ. *ρόπτω*), *νίφτω* [nífto] (< αρχ. *νίπτω*) κ.ά.
- **[kt] > [xt]** π.χ. *οχτώ* [oxtó] (< *οκτώ*) κ.ά.

γ) [s] ή [r] ή [z] + τριβόμενο άηχο > [s] ή [r] ή [z] + κλειστό άηχο αντίστοιχα²¹⁵:

- **[sx] ([sç]) > [sk]**²¹⁶ ή [sc] (πριν από τα πρόσθια [e], [i])

π.χ. *σκηματίζω* [scimatízo] (< *σχηματίζω*), *σκάρα* [skára] (< *σχάρα*), *σκολείο* [skolío] (< *σχολείο*), *σκόλη* [skóli] (< *σχόλη*), *σκολνώ* [skolnó] (< *σχολώ*), *μοσκοπουλώ* [moskopuló] (< *μοσχοπουλώ*), *μισκοβολούσαν* [miskonolúsan] (< *μοσχοβολούσαν*), *μουσκάρι* [muskári] (< *μοσχάρι*), *μιστός* [mistós] (< *μισθός*), *σκέδιο* [scéδιο] (< *σχέδιο*), *Πάσκα* [ráska] (< *Πάσχα*), *πασκαλιές* [paskalés] (< *πασχαλιές*), *πασκίζω* [pascízo] (< *πασχίζω*), *σκίζω* [scízo] (< *σχίζω*) κ.ά.

²¹³ Πβ. και Δεληγιάννης (2002: 83) *ευκή, προσευκή* (Κουβούκλ.) Danguitsis (1943: 53) *εφκή, εφκαριστώ* (Ντεμίρ.)

²¹⁴ Πβ. Δεληγιάννης (2002: 82) *άπτω, άπτρα* (Κουβούκλ.)

²¹⁵ Χατζιδάκης (1905: 163), τροπή θ, χ > τ, κ μετά από σ· Παντελίδης (1929: 43), τροπή θ, χ > τ, κ μετά από ρ και θ, χ, φ > τ, κ, π μετά από σ.

²¹⁶ Παπαδόπουλος (1941: 6-7), η τροπή ήδη από τους μεταγενέτερους χρόνους· πβ. Δεληγιάννης (2002: 82) *άσκημος, αμασκάλ', Πασκαλιά, πασκίζω, σκολείο* κ.ά. (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 50), *άσκημος, πασκίζω, σκάρα, σκιστό, σκoinί, πασκαλιά* κ.ά. (Σαρεκκλ.) Αποστολίδης (1941: 302), *μοσκιά, πασκίζω, σκιστός* κ.ά. (Τσεντ.)

- **[rθ] > [rt]**²¹⁷

π.χ. ήρτα [írta] (< ήρθα), ολόρτος [olórtos] (< ολόρθος), καυκαλήτρες [kafkalítres] ('αρωματικό φυτό', < καυκαλήθρες < μετγν. καυκαλίζ), κουμανταρτώ [kumadartó] (< κουμανταρ'θώ < κουμανταρηθώ), (να) παρτού [partú] (< (να) παρθούν) κ.ά.

- **[rx] > [rk]**²¹⁸ ή **[rc]**

π.χ. έρκουμαι [érkume] (< έρχομαι), αρκίνιασα [arcínasa] (< αρχίνησα π.χ. 'α τελειώσω ντην ιστορία που αρκίνιασα...),

- **[zy] > [sk]**, στο σύνθηδες λισκάρι²¹⁹ [liskáři] (< λισγάρι < αρχ. λίσγος).

2.2.2.2.3 Άλλες περιπτώσεις

- **[l] + [m, t, ts, f] > [r] + [m, t, ts, f]**

Η εναλλαγή υγρών [l] - [r], φαινόμενο που ανάγεται στη μεταγενέστερη ελληνική, παρατηρείται συχνά και στην κοινή ΝΕ, καθώς και στα ιδιώματα και κυρίως στα ανατολικά νησιωτικά ιδιώματα (Δωδεκάνησα, Κυκλάδες, Κρήτη, Κύπρο κ.α.)²²⁰. Στο

²¹⁷ Χατζιδάκης (1907: 431-2), για την τροπή ρθ > ρτ πβ. για τη Βιθυνία, Danguitsis (1943: 54) ήρτα, ολόρτος, ορτό και σ. 49 ορτούν'ια (< ρουθούν'ια)(Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 82) ήρτα, άρτηκας(< νάρθηκας) (Κουβούκλ.) Μπουσμπούκη, χφ. ΚΕΝΔΙ 1078γ: 412 δε ν'ήρτε, σ. 413 θα ν'έρτ' (Κουβούκλια) Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 74 ολόρτος (Κίος) Μαντάς (1983: 225) ήρτα, ορτό (ορθό), νάρτηκας (νάρθηκας) (Παλλαδάρ.)

²¹⁸ Χατζιδάκης (1907: 431-32), για την τροπή ρχ>ρκ πβ. για τη Βιθυνία, Αν. Θράκη, Danguitsis (1943: 54, 142) έρκομ', άρκονδας, αρκονδύνω, αρκέβγω (Ντεμίρ.) Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 85, 86, 101 έρκουμαι, αρκεύω / άρκεψε να τσιβδίξει το σαλό (Κίος) Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 325 «'που που έρκεσαι,» (Παλλαδάρ.) Δεληγιάννης (2002: 82) αρκεύω, άρκονδας, έρκουμαι (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 50), Αρκοδού, άρκοδας, έρκουμ' (Σαρεκκλ.) Αποστολίδης (1941: 302), άρκοδας, αρκεύωμ έρκουμαι κ.ά. (Τσεντ.)

²¹⁹ Ο τύπ. λισκάρ' και Danguitsis (1943: 54) (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 82) (Κουβούκλ.)

²²⁰ Μηνάς (2008: 76), η τροπή λ+Σ > ρ+Σ ήδη από τη μεταγενέστερη Ελληνική πβ. για τη γεωγραφική έκταση του φαινομένου και Dieterich (1908: 65-6, 90) Πάγκαλος (1955: 236) Παντελίδης (1929: 44-45) Pernot (1907: 300 κ.εξ.) πβ. για τη Βιθυνία, Danguitsis (1943: 51) όπου ερπίζω, φουρκαλώ (< φιλοκαλώ), αρμυρός, Βούργαρος κ.ά. (Ντεμίρ.) Κωνσταντινίδου (2008: 316) τουρπάνι, βαρτάς (< μπαλτάς), δορμάδες, έστερνε (< έστελνε) κ.ά. (Κίος) Δεληγιάννης (2002: 75, 78) όρκος < έλκος, φουρκαλώ (< φιλοκαλώ) (Κουβούκλ.)

ιδίωμα της Τρίγλιας σημειώθηκαν τα *άρμη* [ármi] (< άλμη), *βόρτα* [vórtɐ] (< βόλτα), *κάρτσα*²²¹ [kártsa] (< κάλτσα), *αξαδέρφη* [aksadérfi] (< εξαδέλφη) κ.ά.

- [vɪ] > [ɣɪ]²²²

π.χ. *γλέπω*²²³ [ɣlɛpɔ] (< βλέπω), *γλέφαρα* [ɣléfara] (< βλέφαρα) και στη λ. *σουγλί* [suɣli] (< μεσν. *σουγλίν* < *σουβλίον*²²⁴) και τα παράγωγά της όπου διατηρείται ο μεσν. τύπ. *σουγλί*(ν), π.χ. *σουγλί* [suɣli], *σουγλερός* [suɣlerós] (< *σουβλερός*), *σουγλώ* [suɣló] (< *σουβλώ* < *σουβλίζω*) πβ. και τους παράλληλους τύπ. της λ. στο ιδίωμα, *σουγκλί* [sugli], *σουγκλερό* [sugleró], *σουγκλώ* [sugló] και το τοπων. *Σουγκλωτές* [suglotés] (< *σουγκλί* (< *σουγλί*) + το παραγωγ. επιθημ. -ωτός, -ή, -ό > *σουγκλωτός* ο τύπ. στον πληθ. αριθμό και στο θηλυκό γένος αναλογικά προς το εννοούμενο ουσ. *πέτρες*). Πβ. και την τροπή [vr] > [ɣr], στον τύπ. *γρούφα*²²⁵ ('είδος άγριου χόρτου', < μεσν. *βρούβα*).

- [θr] > [fr]²²⁶

στο τοπων. *Μαλαφράς* [malafrás] (< *μαλαφράς*²²⁷ < *μαλαφριάς* (με τροπή του [θr] > [fr]) < *μαλαθριάς* (συνίζηση ea > eá > iά) < *περιεκτ. μεσν. μαλαθρέας*²²⁸ < *μεσν. μάλαθρον*²²⁹).

²²¹ Πβ. και Ψάλτης (1905: 56), *κάρτσα* (Σαρεκκλ.)· Dieterich (1908: 59), *κάρτσα*, *βόρτα*.

²²² Παπαδόπουλος (1927: 31), τροπές του β > γ πριν από λ· πβ. για τη Βιθυνία, Αν. Θράκη, Danguitsis (1943: 48) *σουγλί*, *γλέπω* (Ντεμίρ.)· Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 75, 84 *γλέπω*, *σουγλί* Κίος· Δεληγιάννης (2002: 78) *γλέπω* (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1983: 224) *γλέπω* (Παλλαδάρ.)· Ψάλτης (1905: 54) *σούγλα*, *σουγλώ* (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 294), *γλέπω*, *σούγλα*, *σουγλί* (Τσεντ.)

²²³ Βλ. και ΙΑΝΕ στο λ. *βλέπω* ο τύπ. *γλέπω* Βιθυν. Ζάκ. Θήρ. Θράκ. (Μέτρ.) Κέρκ. Κεφαλλ. Κρήτ. Κύπρ. Πόντ. Πελοπν. Μακεδ. κ.ά. «ο τύπ. *γλέπω* φαίνεται αρχαίος ως πιστούται υπό του παρ' Αλκμ. 1, 75 *ποτιγλέποι*».

²²⁴ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *σουγλί* πβ. και Tonnet (1995: 82), ο τύπ. *σουγλίν* ήδη από τον 4^ο αι.

²²⁵ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *βρούβα*, όπου ο τύπ. *γρούβα* Θράκ. (Αίν.) Ζάκ. Ίμβρ. Κέρκ. Κεφαλλ. Κύπρ. Λέσβ. κ.ά.

²²⁶ Πβ. Liddell - Scott στο λ. «*θρίσσα*, η, η κοινώς *φρίσσα*...»· Φιλήντας (1984, τ. 3: 69), τροπές *θρ* > *φρ*, π.χ. *θρίσσα* > *φρίσσα*, *θρησκεία* > *φρησκεία*, *θρακάλι* > *φρακάλι* κ.ά.

²²⁷ Μενάρδος (1970: 88).

²²⁸ Χατζιδάκις (1907: 273 κ.εξ.), για την περιεκτική κατάλ. φυτών -έας.

2.3 Απλολογία

Όπως στην κοινή ΝΕ, έτσι και στο ιδίωμα της Τρίγλιας παρατηρείται το φαινόμενο της αφαίρεσης συλλαβής όταν στην ίδια λέξη σε αλληπάλληλες ή γειτονικές συλλαβές επαναλαμβάνονται όμοια σύμφωνα ή όμοια φωνήεντα, π.χ. *διαλάω* [ðjaláo] (< διαλαλάω), *συν(ν)οηθούμε* [sinoithúme] (< συνεννοηθούμε), *ξεμπουκίζω* [ksebucízo] (< ξε-μπουμπουκίζω), *αδεξιμιός* [aðeksimjós], *αδεξίμι* [aðeksími] (< αναδεξιμιός / αναδεξίμι) και στον τύπ. *μπας* [bas] (< μπαμπάς, π.χ. ο μπας μου έλεε κείνο ντο γκαιρό...) που απαντά σποραδικά στο ιδίωμα.

2.4 Τονισμός

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος της Τρίγλιας είναι η συχνή εμφάνιση δεύτερου τόνου κατά τον τονισμό των ρημάτων. Ο δεύτερος τόνος είναι λιγότερο ισχυρός από τον κύριο τόνο, ανήκει στην ίδια τονική ενότητα και εμφανίζεται στη δεύτερη συλλαβή μετά τον κύριο τόνο²³⁰.

Οι περιπτώσεις εμφάνισης δεύτερου τόνου στο ιδίωμα της Τρίγλιας εντοπίζονται κυρίως στον πληθυντικό των παρελθοντικών χρόνων των ρημάτων· ο τόνος διατηρείται, αναλογικά με το α' εν. προσ., σε συλλαβή ανώτερη από την προπαραλήγουσα με αποτέλεσμα, κατά την επέκταση της λέξης με την προσθήκη των κλιτικών μορφημάτων ή επέκτασης -e, να αναπτύσσεται δεύτερος (αδύνατος) τόνος προκειμένου να μην παραβιαστεί ο νόμος της τρισυλλαβίας²³¹, π.χ. *ήρκουντάνε*

²²⁹ Δημητράκος Λεζ. στο λ. *μάλαθρον*.

²³⁰ Βλ. Garde (1968: 53-57), όπου διακρίνοντας το δεύτερο από τον δευτερεύοντα τόνο, καταλήγει πως το μόνο κοινό τους στοιχείο συνίσταται στο ότι είναι ασθενέστεροι από τον κύριο τόνο. Ο δεύτερος τόνος καθορίζεται ως προς τη θέση του από τον κύριο τόνο, δηλαδή ανήκει στην ίδια τονική ενότητα με τον κύριο τόνο, ενώ ο δευτερεύων τόνος αποτελεί μέρος μιας άλλης τονικής ενότητας από ό,τι ο κύριος τόνος.

²³¹ Πβ. Παπαδόπουλος (1927: 49), εντοπισμός του δεύτερου και δευτερεύοντα τόνου στα βόρεια ιδιώματα· πβ. και Κοντοσόπουλος (2003: 291) «Συνηθέστατοι είναι οι παρεκτεταμένοι με τη συλλαβή -νε τύποι γελάσομένε, ηπαίζαμένε, ελέαμένε ... Παρατηρούμε περιπτώσεις τόνου στην τέταρτη από της ληγούσης συλλαβή και ανάπτυξη ή μη δευτερεύοντος τόνου στην παραλήγουσα» (Αλικαρν.)· Πάγκαλος (1955: 337) «έρχομέστανε αντί ερχόμεστανε κατ' αναλογίαν του β' και γ' προσ. έρχεστε –

[*írkudáne*] (< έρχονταν), ήκανάμε [*íkanáme*] (< κάναμε), υπόφερνάμε [*ipófernáme*] (< υποφέραμε), πότιζάνε [*prótizáne*] (< πότιζαν), αναβάνε [*ánanáne*] (< άναβαν), έλεάνε [*éleáne*] (< έλεγαν), έτρώάνε [*étroáne*] (< έτρωγαν), αρκίνιασάνε [*arcíniasáne*] (< άρχισαν), μαζεύουντάνε [*mazénudáne*] (< μαζεύονταν)²³² κ.ά.

Ας σημειωθεί ότι συχνά εντοπίστηκαν και περιπτώσεις μη εμφάνισης δευτέρου τόνου μολονότι παραβιάζεται ο κανόνας της τρισυλλαβίας, κατά τη συμμοφορά ρημάτων με την προσωπική αντωνυμία που στο ιδίωμα επιτάσσεται, π.χ. τσάκωσασι ντονα [*tsákosasi dona*] (< τον τσάκωσαν), έδειρασι ντονα [*édirasasi dona*] (< τον έδειραν), αρώτηξασι ντονα [*arótiksasi dona*] (< τον ρώτησαν) κ.λπ. Στις καταγραφές τα εκφωνήματα ακούγονται συνεκφερόμενα και με ιδιαίτερο επιτονισμό.

Η εμφάνιση του δευτέρου τόνου, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του ιδιώματος· διαπιστώθηκε ότι, ενώ στους μεγαλύτερης ηλικίας πληροφορητές το φαινόμενο εντοπίζεται πολύ συχνά, στους νεότερους πληροφορητές το φαινόμενο περιορίζεται σημαντικά. Δείγμα αυτής της ρευστότητας και της δυναμικής της συρρίκνωσης του ιδιώματος αποτελούν οι διπλοί τύποι, με έναν ή με δύο τόνους. Έτσι, για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της αφήγησης, στο λόγο του ίδιου πληροφορητή επισημάνθηκε αρκετές φορές η χρήση ή όχι του δευτέρου τόνου,

έρχουσαι» (Κρήτ.)· πβ. και Τριανταφυλλίδης (1938: 244)· Σετάτος (1974: 56), για το *δευτερο* τόνο στην κοινή ΝΕ.

²³² Για την έκταση του φαινομένου στα γειτονικά ιδιώματα, πβ. Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699, σ. 13, όπου «τονισμός εις την τετάρτην από της ληγούσης συλλαβήν Α) ρηματικών τύπων *κάθουμαστα, μαζώνουμαστα, έφαμα, ήρχουδανε* και εν συναλοιφή ρηματικού τύπου μετά του *που*: *πό 'φτασαμε*. Β) ονοματικών τύπων *τουλούμπατζηδες*» (Κίος). Ο Κοντοσόπουλος στο χφ. δεν σημειώνει δευτερο τόνο. Σύμφωνα με την Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, ερευνήτρια του ΚΕΝΔΙ που πρόσφατα συνέλεξε υλικό από τη Νέα Κίο (Αργολίδος), όπως και ο Κοντοσόπουλος, ο τόνος στο ιδίωμα διατηρείται στην τέταρτη συλλαβή και πολύ συχνά σημείωσε την εμφάνιση δευτέρου τόνου· Μαντάς (1983: 223) «δευτερεύον τόνος: *τσάπιζάμε, πάγαινάτε, χάρηκάνα*» (Παλλαδάς)· Danguitsis (1943: 30), στο ιδίωμα του Ντεμίντεσι καταγράφεται δευτερεύων τόνος σε ρηματικούς τύπους, π.χ. *έρκουμαστανά, ξέρομετονά, παράνγειλενά, έγγραμαμέ* κ.λπ. αλλά και μετακίνηση του κύριου τόνου στην προπαραλήγουσα από την 5^η ή την 4^η συλλαβή που θα έπρεπε κανονικά να βρίσκεται, π.χ. *σηκωσάνδωνα, εδωσάνδωνα, καλεσάνδωνα* κ.λπ.· Δεληγιάννης (2002: 44), σύμφωνα με το συγγραφέα, στα Κουβούκλια, παρόλο που ο νόμος της τρισυλλαβίας δεν τηρείται απαρέγκλιτα στο ιδίωμα, δεν αναπτύσσεται δευτερος τόνος στις περιπτώσεις που παραβιάζεται, έτσι *έφαγενα, έφαγετενα, ζεσταίνουμεστενα* κ.λπ.· για το φαινόμενο στην Αν Θράκ., βλ. Αποστολίδης (1942: 8) (Τσεντ.)· Ψάλτης (1905: 74, 77).

π.χ. εμείς τις νομίζαμε (αντί νόμιζάμε) για Τριγλιανούς... / ... τα χτίσανε (αντί τά 'χτισάνε) μονάχοι ντους τα σπίτια..., αλλά και (ο ίδιος) ...Χριστούγεννα μας έδωσάνε δυο σύκα από ρομαθιά, μια γκουταλιά μαύρη σταπίδα... μπομπάρδιζάνε τ' αεροπλάνα...

Μεταβολές στον τονισμό σημειώθηκαν σποραδικά σε τύπ. όπως π.χ. *κατεργαρία* [katerɣaría] (ασυνίζητο, < κατεργαριά), *αγιάσμα* [aǵíasma] (με συνίζηση < αγίασμα), *άξινα* [áksina] (< αξίνα, μόνο στο παράδειγμα την άξινα ντην έλεάνε τσόκο...), *προμήθεια* [promíteɣa] (με συνίζηση < προμήθεια, π.χ. προμήθεια μας...ένα πλαστό ψωμί...), *χώρις* [xóris] (< χωρίς, π.χ. κάθουμαι χωρίς χάπια, χωρίς ενέσεις.../ μη γκάθεσαι χωρίς σακάκι, θα πουντιάσεις...). Για συστηματικές τονικές μεταβολές στα ουσιαστικά, βλ. κεφ. *Μορφολογία – Κλίση ουσιαστικών*.

3 Μορφολογία

3.1 Τα Μέρη του Λόγου

3.1.1 Άρθρο

3.1.1.1 Οριστικό

Ενικός				Πληθυντικός		
	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
Ον.	ο [o]	η [i]	το [to] / ντο [do]	οι [i]	οι [i]	τα [ta] / ντα [da]
Γεν.	του [tu]	της [tis]	του [tu]	τω(ν) [to(n)] / ντω(ν) [do(n)]	τω(ν) [to(n)] / ντω(ν) [do(n)]	τω(ν) [to(n)] / ντω(ν) [do(n)]
Αιτ.	το(ν) [to(n)] / ντο(ν) [do(n)]	τη(ν) [tin] / ντη(ν) [di(n)]	το [to] / ντο [do]	τις [tis] / τσι [tsi] / τζι [dzi]	τις [tis] / τσι [tsi] / τζι [dzi]	τα [ta] / ντα [da]

Παρατηρήσεις

- Το άρθρο της αιτιατικής πληθυντικού του αρσενικού *τους* [tus] εμφανίζεται με τη μορφή *τις* [tis] και είναι ίδιο μορφολογικά με του θηλυκού¹ π.χ. *τις άντρες* [tis ándri] (τους άνδρες), *τις πλούσιοι* [tis plúsii] (τους πλούσιους) / *σα μαιδί θυμούμαι τις μαχαλάδες εκεί πέρα, τα σπίτια, ντο ντερέ* (‘ρέμα’) *που είχαμε...* / ‘α

¹ Ας σημειωθεί ότι στα γειτονικά ιδιώματα της Κίου, του Ντεμίρντεσι, του Παλλαδαρίου και Αν. Θράκης, απαντά γενική του αρσενικού άρθρου *τη* αντί *του* βλ. Κοντοσόπουλος χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 10 (Κίος) Ψάλτης (1905: 60) (Σαρεκκλ.) Αποστολίδης (1941: 13) (Τσεντ.) Μαντάς (1983: 226) (Παλλαδάρ.) Μάλιστα στο Ντεμίρντεσι στην ονομαστική ενικού του αρσενικού άρθρου απαντά η μορφή /i/ αντί /o/, βλ. Danguitsis (1943: 69). Στο ιδίωμα της Τρίγλιας δεν εντοπίστηκε ανάλογος τύπος γενικής. Η αιτ. πληθ. του αρσενικού στα παραπάνω ιδιώματα απαντά με τις εξής μορφές: *τι* (Ντεμίρ. Παλλαδάρ.) / *τ’ς* (Κουβούκλ.) / *τσι* (Τσεντ.) / *τις* (Κίος Σαρεκκλ. Τρίγλ.) Βλ. και Αναγνωστόπουλος (1922: 186), για τη γεωγραφική έκταση των τύπ. *τις* (τοις) και *τσι* (τσοι).

σταναχωρέσουμε τις αθρόοι...κ.ά. Σύμφωνα με το Μηνά², που αναφέρεται διεξοδικά στην αναλογική προέλευση του τύπου *τις (τοις)* της αιτ. πληθ. των αρσενικών και των θηλυκών, «κατά τα ενικά *ο-τον* του αρσ. και *η-την* του θηλ. έγιναν και τα πληθυντικά *οι-τοις* του αρσ. και *αι-ταις* του θηλ., τα οποία (θηλυκά) αντικαταστάθηκαν από τα αντίστοιχα αρσ. *οι-τοις*, το *αι* από το *οι* νωρίτερα, το *τες* από το *τοις* αργότερα» (το *αι* > *οι* στη μεταγενέστερη ή την πρώιμη μεσαιωνική Ελληνική, ενώ το *τις* αντί *τους* και έπειτα αντί του *τες* εμφανίζεται το 15^ο και 16^ο αι.³). Σποραδικά απαντά στην αιτ. πληθ. αρσενικών και θηλυκών και ο τύπ. *τσι (τζι)*⁴, ο οποίος, πιθανόν προέκυψε με τσιτακισμό του /t/ πριν από το /i/⁵ και εν συνεχεία με ανομοιωτική αποβολή των επάλληλων /s/ ([tis] > [tsis] > [tsi])⁶. Π.χ. *Υστερις, τσι μεγάλες γιορτές, σα ντέτοιες γιορτές, γύριζε ο πασβάντης*.

- Χαρακτηριστική για το ιδίωμα της Τρίγλιας είναι η ηχηροποίηση /t/ > /d/ σε όλους του τύπους ενικού / πληθυντικού του άρθρου: *το(ν) / ντο(ν), τη(ν) / ντην, το / ντο* και *τω(ν) / ντω(ν), τα / ντα*, *τις / τσι / τζι (τους / τις)*, η οποία οφείλεται σε προηγούμενο τελικό /n/ ρηματικών και ονοματικών καταλήξεων που συνέβη ίσως σε παλαιότερη εποχή και είχε σαν αποτέλεσμα την αποκρυστάλλωση των ηχηρών φθόγγων στους τύπους (βλ. αναλυτικά *Φωνητική – ηχηροποίηση*).
- Πολύ συχνά στους τύπους της αιτ. ενικού, όπως και στην κοινή ΝΕ, αλλά επιπλέον και στη γενική πληθυντικού, το τελικό /n/ του άρθρου είτε αποβάλλεται στη συμφορα με επόμενα εξακολουθητικά σύμφωνα, είτε αφομοιώνεται από επόμενο αρχικό κλειστό άηχο σύμφωνο τρέποντάς στο σε ηχηρό, π.χ. *ντη γκαρέκλα* (< *την καρέκλα*), *ντω μπαιδιώ* (< *των παιδιών*) κ.τ.ό.

² Μηνάς (2008: 87).

³ Αναγνωστόπουλος (1922: 182)· Χατζιδάκις (1905: 571, 574-75).

⁴ Βλ. Μηνάς (2008: 86), όπου καταγράφονται αναλυτικά οι απόψεις των Χατζιδάκι, Φιλήντα, Tonnet και Πάγκαλου για την προέλευση των τύπων *τις (τοις)* και *τσι (τοις)*· Πάγκαλος (1965: 259-60, υποσημ. 3), όπου σημειώνει ότι ο τύπ. *τσι* προήλθε από συμφυρμό των *τους* + *οι*· Χατζιδάκις (1905: 576), ο τύπ. *τσι* (αντί *της / τους*) λόγω συγκοπής των άτονων *i* και *ou* και ανάπτυξης ασθενούς φθόγγου [i] μετά το [s] ([tis] / [tus] > [ts] > [tsi]). Ο Μηνάς (2008: 87), σχολιάζοντας το Χατζιδάκι θεωρεί πιθανή την προέλευση του *τσι* με ανάπτυξη αρχικά [i] μετά το [s] και κατόπιν συγκοπή του φωνήεντος του άρθρου ([tis] > [tisi] > [tsi]).

⁵ Βλ. Μουσιάδης (2005: 125), /t/ > [ts] πριν από /i/, π.χ. *βουτσίων* < *βουτίον*, *δρωτσίλα* < *ιδρωτίλα* κ.ά.

⁶ Την άποψη αυτή διατύπωσε σε συνεργασία μας ο επιβλέπων καθηγητής κ. Κ. Οικονόμου.

3.1.1.2 Αόριστο

Το αόριστο άρθρο κλίνεται ως εξής:

	Αρσ.	Θηλ.	Ουδ.
Ον.	ένας [énas]	μια [μηρά] / μιάνα [μηράνα]	ένα [éna]
Γεν.	ενούς ⁷ [enús]	μιάνας [μηράνας]/ σπάν. μιανής [μηρανίς]	ενός [enós]
Αιτ.	ένα(ν) [éna(n)] / ένανε [énane]/ ένανα [énana]	μιάνα [μηράνα]	ένα [éna]

- οι εκτεταμένοι τύποι ένανε / ένανα, μιάνας / μινής / μιάνα, σχηματίστηκαν αναλογικά προς εκτεταμένους αντωνυμικούς τύπους όπως εμένανε, αυτηνής κ.τ.ό.⁸, π.χ. είχανε ένανα σα φυλακισμένο.../ τελευταία πήρε μιάνα που ντην ήθελε ο Χαράλαμπος.../ Αυτός ήντανε μιάνας άλλης... Πβ. το ανάλογο φαινόμενο στις αντωνυμίες.

3.1.2 Όνομα

Ήδη από τους μεταγενέστερους και μεσαιωνικούς χρόνους, άρχισε να συντελείται η αναδιάρθρωση του κλιτικού συστήματος της αρχαίας ελληνικής με κυριότερη αλλαγή το συγκρητισμό της πρώτης και τρίτης κλίσης⁹. Η απλοποίηση στα κλιτικά συστήματα του ονόματος εμφανίζεται εντονότερα στα ιδιώματα σε σχέση με την κοινή ΝΕ, καθώς σε αυτά η λόγια επίδραση υπήρξε περιορισμένη.

⁷ Χατζιδάκις (1907: 16), το [u] του τύπ. λόγω συμφυρμού του επιθήμ. της γεν. -ου και του αρχ. -ός..

⁸ Βλ. και Ψάλτης (1905: 71), «περιτόν να είπωμεν ότι η γεν. μινιανού, καμνιανού εσχηματίσθη κατά το θηλυκόν μινιανής, καμνιανής, όπερ πάλιν εσχηματίσθη κατά τα αλληνής, αυτηνής, άτινα κατά το κεινής» Χατζιδάκις (1907: 156), για το σχηματισμό των εκτεταμένων τύπων των αντωνυμιών και του αόριστου άρθρου αναλογικά αρχικά προς τα κλιτικά επιθήματα της γενικής των εκείνου -νής, -νών (τονισμένα κατά τα αυτού -τής, -τών) και την επέκταση από τη γενική και στις άλλες πτώσεις βλ. και Μηνάς (2008: 97), οι τύπ. εμένανε, εσένανε, όπως και ο τύπ. ένανε έλαβαν το -ε από τα εμέ, εσέ.

⁹ Βλ. σχετικά, Ανδριώτης (1995: 45-48) Browning (1991: 83-85).

Η κατανομή των ονομάτων σε κλιτικές τάξεις απασχόλησε πολλούς μελετητές της ΝΕ γλώσσας και βασίστηκε κατά καιρούς σε διάφορα κριτήρια. Εξετάζοντας σε γενικές γραμμές τις βασικότερες μελέτες της ΝΕ, τα κριτήρια του γραμματικού γένους (αρσενικό – θηλυκό – ουδέτερο) και του αριθμού των συλλαβών σε ενικό και πληθυντικό (ισοσύλλαβα – ανισοσύλλαβα), αποτέλεσαν τις κυριότερες παραμέτρους σύμφωνα με τις οποίες καταχωρίζονται τα ονόματα σε τρεις κλιτικές τάξεις από τους περισσότερους¹⁰. Οι Κλαίρης-Μπαμπινιώτης¹¹ διαχωρίζουν τα ονόματα σε δικατάληκτα και τρικατάληκτα με βάση το κριτήριο του συγκρητισμού των μορφών, τις διαφορετικές μορφές που εμφανίζουν τα ονόματα στις βασικές πτώσεις (ονομαστική-γενική-αιτιατική). Έναν άλλο διαχωρισμό προτείνει η Ράλλη¹² με βάση τη συστηματική αλλομορφική ποικιλία των θεμάτων και τη μορφή του συνόλου των κλιτικών επιθημάτων που συνδέονται με αυτά, διαχωρίζοντας τα ονόματα (ουσιαστικά και επίθετα) σε δέκα κλιτικές τάξεις.

Η κατάταξη των ονομάτων του ιδιώματος της Τρίγλιας, που ακολουθεί παρακάτω, γίνεται με βάση το γραμματικό γένος και τα επιθήματα της ονομαστικής ενικού, και παράλληλα τη διάκρισή τους σε ισοσύλλαβα και ανισοσύλλαβα. Η κατανομή των ονομάτων με τα παραπάνω κριτήρια επιλέχθηκε, καθώς αποτελεί, παρόλες τις αδυναμίες της, το ευρύτερα γνωστό σύστημα περιγραφής της ονομαστικής κλίσης και ανταποκρίνεται επαρκώς στις ανάγκες της παρούσας διατριβής που είναι η επισήμανση των διαφορών του ιδιώματος από το σύστημα της κοινής ΝΕ γλώσσας, όπως κι αν αυτό περιγράφεται.

- Το ονομαστικό κλιτικό σύστημα του ιδιώματος δεν παρεκκλίνει πολύ από το σύστημα της κοινής ΝΕ και παρουσιάζει αποκλίσεις που κυρίως εστιάζονται στην τάση μείωσης της πολυτυπίας των ουσιαστικών στον πληθυντικό αριθμό με τη σύμπτωση ονομαστικής και αιτιατικής, η οποία συνοδεύεται από τη συρρίκνωση της χρήσης της γενικής, που αντικαθίσταται συχνά από περιφράσεις¹³, π.χ. *ρετζέλια είναι ο μούστος από το σταφύλι...* / *ήρτανε οργολάβοι απ' το κράτος κι έχτιζάνε...* / *απ' ντη γκίο (Κίο) στα χωριά* (στα χωριά της Κίου) *έσφαζάνε τους*

¹⁰ Τριανταφυλλίδης (1988: 213 κ.εξ.)· Τσοπανάκης (1994: 214 κ.εξ.)· Holton-Makridge-Warburton (1999: 50 κ.εξ.)

¹¹ Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99, τόμ. 1: 17 κ.εξ.)

¹² Ράλλη (2005: 116-23), όπου συνοπτική παρουσίαση και κριτική των προηγούμενων θέσεων.

¹³ Βλ. σχετικά, Ράλλη-Μελισσαροπούλου-Τσιάμας (2004: 568 κ.εξ.)

Αρμεναίους... κ.ά. Ας σημειωθεί ότι όπου απαντά γενική πληθυντικού στην κλίση των ονομάτων σημειώνεται η αποβολή του τελικού -ν¹⁴.

3.1.2.1 Μεταπλασμοί

Παρακάτω σημειώνονται μερικοί μεταπλασμοί (αλλαγή κλίσης ή γένους) που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα, οι οποίοι οφείλονται στη σύμπτωση των ληκτικών των κλιτικών επιθημάτων των διαφόρων κλιτικών τάξεων ή γραμματικών γενών (κυρίως στην αιτιατική ενικού και στη γενική πληθυντικού), ενώ για τις περιπτώσεις αλλαγής γένους, επιδρά επιπλέον η σημασιολογική αναλογία με ουσιαστικά άλλου γένους, η ανάπτυξη μεγεθυντικών ή υποκοριστικών επιθημάτων κ.ά.¹⁵:

3.1.2.1.1 αλλαγή κλίσης

- Συχνά, προπαροξύτονα αρσενικά ουσιαστικά σε -ος μεταπλάστηκαν σε -ας λόγω της σύμπτωσης των κλιτικών επιθημάτων στη γεν. πληθ. των σε -ας και -ος ουσιαστικών, π.χ. *σκατζόχερας* < *σκαντζόχοιρος* (των *σκατζοχοίρων*) και τα συνήθη *έμπορας* < *έμπορος* (των *εμπόρων*), *Φίλιππας* < *Φίλιππος* (των *Φιλίππων*) κ.ά.
- Αρσενικά ουσιαστικά σε -ων μεταπλάστηκαν σε -ος ή σε -οντας, καθώς το επίθημ. -ων της ονομαστικής θεωρήθηκε -ον της αιτιατικής και έτσι σχημάτισε ονομαστική σε -ος¹⁶, π.χ. *Τρύφος* (< *Τρύφων*), *Λέος* (< *Λέων*) και τα συνήθη *δράκος* και *δράκοντας* (< *δράκων*), *άρκοντας* (< *άρχων*) κ.ά.

3.1.2.1.2 αλλαγή γένους¹⁷

¹⁴ Βλ. σχετικά Συμεωνίδη (2006: 75-76).

¹⁵ Βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2003: 16-9, 34-41), όπου αναλυτική περιγραφή των εξωσυστηματικών (ανάγκες του καθημερινού λόγου, δανεισμός) και ενδοσυστηματικών (φωνολογικές μεταβολές, ο δείκτης αρσενικότητας -ος, η σύνδεση του ουδέτερου γένους με το χαρακτηριστικό [-έμψυχο], ο υποκορισμός κ.ά.) παραγόντων που επιδρούν στη μεταβολή του γένους: βλ. και Χατζιδάκις (1907: 2 κ.εξ.), για τους αναλογικούς μετασχηματισμούς των ουσιαστικών.

¹⁶ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 8-9) Μηνάς (2008: 88).

¹⁷ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 57 κ.εξ.), η αλλαγή γένους συνήθως αναλογικά προς σχετικούς σημασιολογικά τύπους άλλου γένους, είτε για να δοθεί υποκοριστική ή μεγεθυντική απόχρωση στη λ.

- Αρσενικά σε -ας μεταπλάσθηκαν σε θηλυκά σε -α¹⁸, π.χ. η αρρεβώνα (< ο αρραβώνας), η αθέρα (< ο αιθέρας, π.χ. εκεί απάνου η αθέρα ήμου 'γώ, ό,τι έλεα εγώ γένουντάνε...),
- Θηλυκά ουσιαστικά σε -ος και -α μεταπλάσθηκαν σε αρσενικά¹⁹, π.χ. ο σβούρας και σβούρος (< η σβούρα) και το σύνθηες ο άμμος (< η άμμος),
- Ουδέτερα ουσιαστικά σε -μα / -ο / -ος μεταπλάσθηκαν σε αρσενικά σε -ας / -ος, π.χ. ο τζι(γ)άρος (< το τσιγάρο / πιθ. κατά το ουσ. καπνός ή με μεγεθυντική δήλωση), ο ξίφος ('ξιφολόγχη', < το ξίφος, π.χ. ο γκρας είναι τόσο μακρύς, τρίγωνος και δε ντονε βάσταξα εγώ ντο γκζίφο / το -ς δείκτης αρσενικότητας), ο στόμας (< το στόμα / μεγεθυντική δήλωση²⁰) κ.ά.

3.1.2.2 Κλίση ουσιαστικών

Με κριτήριο το γραμματικό γένος και το κλιτικό επίθημα της ονομαστικής του ενικού καταγράφονται παρακάτω οι εξής κατηγορίες ουσιαστικών:

- **αρσενικά** (ισοσύλλαβα-ανισοσύλλαβα) σε -ας (-άς), -ος (-ός), -ης (-ής), -ούς, -ές,
- **θηλυκά** (ισοσύλλαβα-ανισοσύλλαβα) σε -α, -η, -ε, -ώ, -ού,
- **ουδέτερα** (ισοσύλλαβα-ανισοσύλλαβα) σε -ο (-ό), -ι (-ί), -μα, -ας, -ος, -σιμο.

3.1.2.2.1 αρσενικά

Πίνακας επιθημάτων

Ενικός					
Ον.	-άς	-ας	-ός / -ος	-ούς	-ές
Γεν.	-ά	-α / -ός / -ου	-ού / -ου	-ού	-έ
Αιτ.	-ά	-α	-ό / -ο	-ού	-έ

¹⁸ Βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2003: 25), για τη μετακίνηση αρσενικών στο θηλυκό γένος μέσω του θεματικού φωνήεντος της αιτιατικής βάση του οποίου μεταβάλλεται το γένος του ουσιαστικού ανάλογα με το πρωτοτυπικό γένος, π.χ. στρατώνας – στατώνα > η στρατώνα.

¹⁹ Βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2003: 28), ο μεταπλασμός των θηλυκών σε -ος σε αρσενικά οφείλεται στο -ς που είναι ο δείκτης αρσενικότητας· στην περίπτωση του σβούρας ο μεταπλασμός είτε από την κοινή αιτιατική -α αρσ. και θηλ., είτε το επίθημ. -ας πιθανόν εμπεριέχει μεγεθυντική δήλωση.

²⁰ Βλ. Χατζιδάκης (1907: 60).

Πληθυντικός						
	ανισοσύλλαβα	ανισοσύλλαβα	ισοσύλλαβα	ισοσύλλαβα	ανισοσύλλαβα	ανισοσύλλαβα
Ον.	-άδες	-αδες / -ηδες	-οι / -ες	-οί / -οι	-ούδες	-έδες
Γεν.	-άδω	-άδω	-ω / -ώ	-ώ / -ω	-ούδω	-έδω
Αιτ.	-άδες	-αδες / -ηδες	-οι / -ες	-οί / -οι	-ούδες	-έδες

Ενικός				
Ον.	-ής		-ης	
Γεν.	-ή		-η	
Αιτ.	-ή		-η	
Πληθυντικός				
	ανισοσύλλαβα	ισοσύλλαβα (σπάνια)	ανισοσύλλαβα	ισοσύλλαβα
Ον.	-ήδες	-ές	-ηδες / -άδες	-ες / -αίοι
Γεν.	-ήδω	-ώ	-ηδω / άδω	-ώ / -ω
Αιτ.	-ήδες	-ές	-ηδες / -άδες	-ες / -αίοι

Παραδείγματα κλίσης αρσενικών

α) ισοσύλλαβα σε -ας

προπαροξύτονα δικατάληκτα / τρικατάληκτα				
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	πρόσφυας [prósfias]	πρόσφυοι [prósfii]	δαίμονας [démonas]	δαιμόνοι [ðemóni]
Γεν.	πρόσφυα [prósfia]	προσφύω [prosfío]	δαιμόνου [ðemónu]	δαιμόνω [ðemóno]
Αιτ.	πρόσφυα [prósfia]	πρόσφυοι [prósfii]	δαίμονα [démona]	δαιμόνοι [ðemóni]
παροξύτονα δικατάληκτα / τρικατάληκτα				
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	αγώνας [agónas]	αγώνες [agónes]	άντρας [ádras]	άντροι [ádri]

Γεν.	αγώνα [αγόνα]	αγώνω [αγόνο]	αντρός [adrós]	αντρώ [adró]
Αιτ.	αγώνα [αγόνα]	αγώνες [αγόνες]	άντρα [ádras]	άντροι [ádri]

β) ισοσύλλαβα σε -ος / -ός

οξύτονα – παροξύτονα - προπαροξύτονα						
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός ός
Ον.	ζουμός [zumós]	ζουμοί [zumí]	δρόμος [drómos]	δρόμοι [drómi]	άθρωπος [áthropos]	αθρώποι [athrópi]
Γεν.	ζουμού [zumú]	ζουμό [zumó]	δρόμου [drómu]	δρόμο [drómo]	αθρώπου [athrópu]	αθρώπω [athrópo]
Αιτ.	ζουμό [zumó]	ζουμοί [zumí]	δρόμο [drómo]	δρόμοι [drómi]	άθρωπο [áthropo]	αθρώποι [athrópi]

γ) ισοσύλλαβα σε -ης

οξύτονα– παροξύτονα				
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	ιδρυτής [idritís]	ιδρυτές [idrités]	μεσίτης [mesítis]	μεσίτες [mesítes]
Γεν.	ιδρυτή [idrití]	ιδρυτό [idritó]	μεσίτη [mesíti]	μεσιτό [mesitó]
Αιτ.	ιδρυτή [idrití]	ιδρυτές [idrités]	μεσίτη [mesíti]	μεσίτες [mesítes]

δ) ανισοσύλλαβα σε -ας / -άς

οξύτονα– παροξύτονα				
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	μαχαλάς [maxalás]	μαχαλάδες [maxaládes]	κάλφας [kálfas]	κάλφαδες [kálfades]
Γεν.	μαχαλά [maxalá]	μαχαλάδω [maxaládo]	κάλφα [kálfα]	καλφάδω [kaláfádo]

Αιτ.	μαχαλά	μαχαλάδες	κάλφα	κάλφαδες
	[maχala]́	[maχala]́des	[ká]lfa	[ká]lfaðes

ε) ανισοσύλλαβα σε -ής / -ης

οξύτονα - παροξύτονα				
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	μπαλαιστής [balestís]	μπαλαιστήδες [balestíðes]	μουντούρης [mudúris]	μουντούρηδες [mudúriðes]
Γεν.	μπαλαιστή [balestí]	μπαλαιστήδω [balestíðo]	μουντούρη [mudúri]	μουντούρηδω [mudúriðo]
Αιτ.	μπαλαιστή [balestí]	μπαλαιστήδες [balestíðes]	μουντούρη [mudúri]	μουντούρηδες [mudúriðes]
παροξύτονα				
	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	δεσπότης [ðespótís]	δεσποτάδες [ðespotáðes]	νοικοκύρης [nikocírís]	νοικοκυραίοι [nikociréi] / νοικοκύρηδες [nikocíðes]
Γεν.	δεσπότη [ðespóti]	δεσποτάδω [ðespotáðo]	νοικοκύρη [nikocíri]	νοικοκυραίω [nikociréo] / νοικοκύρηδω [nikocíriðo]
Αιτ.	δεσπότη [ðespóti]	δεσποτάδες [ðespotáðes]	νοικοκύρη [nikocíri]	νοικοκυραίοι [nikokiréi] / νοικοκύρηδες [nikocíðes]

στ) ανισοσύλλαβα σε -ούς, -ές

	ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
Ον.	παπούς [pa]pús]	παπούδες [pa]púðes]	πελτές [pe]ltés]	πελτέδες [pe]ltéðes]

Γεν.	παππού [paˈpu]	παππούδω [paˈpuðo]	πελτέ [pelté]	πελτέδω [peltéðo]
Αιτ.	παππού [paˈpu]	παππούδες [paˈpuðes]	πελτέ [pelté]	πελτέδες [peltéðes]

Παρατηρήσεις στην κλίση των αρσενικών

- Τα προπαροξύτονα ισοσύλλαβα αρσενικά ουσιαστικά σε -ας σχηματίζουν τη γενική ενικού κανονικά σε -α. Σε κάποιες περιπτώσεις, λόγω της σύμπτωσης στη γεν. πληθ. των σε -ας και -ος ουσ., μερικά ουσ. σε -ας σχηματίζουν τη γενική ενικού σε -ου, δηλ. κατά τα σε -ος, π.χ. (γ)ειτόνου, κοράκου, δαιμόνου κ.τ.ό. με μετακίνηση του τόνου στην παραλήγουσα. Κάποια ουσ. που προέρχονται από την αρχαία τρίτη κλίση σχηματίζουν τη γενική ενικού σε -ος αντί -α, π.χ. άντρας – αντρός, μήνας – μηνός. Η ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού σχηματίζεται κυρίως με το επίθημα -οι, π.χ. πρόσφυγοι αντί πρόσφυες, αναλογικά με το επίθημα -οι των σε -ος ουσιαστικών (λόγω της σύμπτωσης των σε -ας και -ος στην γεν. πληθ.²¹), και σπανιότερα με την κοινή νεοελλ. -ες. Όσα σχηματίζουν τη γεν. ενικού σε -ου, στην ον. και αιτ. πληθυντικού μετακινούν τον τόνο στην παραλήγουσα αναλογικά προς τον τόνο της γενικής του πληθυντικού αριθμού²², π.χ. (γ)ειτόνου > (γ)ειτόνοι κ.τ.ό.
- Τα προπαροξύτονα ισοσύλλαβα αρσενικά σε -ος στη γενική ενικού και στον πληθυντικό μετακινούν τον τόνο στην παραλήγουσα αναλογικά προς τον τονισμό της γενικής πληθυντικού, π.χ. ανθρώπω – άνθρωποι / καλοέρω – καλοέροι κ.τ.ό.
- Χαρακτηριστική στο ιδίωμα είναι η σύμπτωση της ονομαστικής και αιτιατικής του πληθυντικού των αρσενικών ονομάτων σε -ος, λόγω της αναλογικής επίδρασης της ονομαστικής πληθυντικού στην αιτιατική²³, π.χ. δρόμοι, ζουμοί (βλ. παραδείγματα κλίσης).

²¹ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 13-14), για το μεταπλασμό του πληθυντικού και της γενικής ενικού των τριτοκλίτων κατά τα δευτερόκλιτα λόγω της κοινής γενικής πληθυντικού.

²² Βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1907: 3-5)· Πάγκαλος (1955: 266)· Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. -οι.

²³ Βλ. σχετικά Πάγκαλος (1955: 268 υποσημ. 3), το φαινόμενο απαντά στα βόρεια ιδιώματα καθώς και στα ιδιώματα των Κυκλάδων και της Μικράς Ασίας· πβ. και Κωνσταντινίδου (2009: 344) (Κίος).

- Τα παροξύτονα ανισοσύλλαβα ουσιαστικά σε -ας σχηματίζουν την ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού κυρίως με το επίθημα -αδες, π.χ. *κάλφας - κάλφαδες* και σπανιότερα σε -ηδες, π.χ. *αέρηδες* κατά τα ανισοσύλλαβα σε -ης.
- Τα παροξύτονα ισοσύλλαβα αρσενικά ουσιαστικά σε -ης σχηματίζουν τον πληθ. με το επίθημα -ες, π.χ. *τεχνίτες*, ενώ, συχνά, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στο αντίστοιχο κλιτικό σύστημα της κοινής ΝΕ, σχηματίζουν τον πληθυντικό κατά τα σε -ης ανισοσύλλαβα, με το επίθημ. -ηδες, π.χ. *χωριάτηδες* και σπανιότερα με το επίθημ. -άδες²⁴ κατά τα σε -άς ανισοσύλλαβα, π.χ. *τσαγκαράδες, δεσποτάδες* κ.ά. Τα οξύτονα αρσενικά σε -ής, π.χ. *ασκητής, μαθητής* κ.ά. δεν απαντούν πολύ συχνά στον πληθ. με το κοινό νεοελλ. επίθημ. -ές και σχηματίζουν τον πληθ. κατά τα σε -ης και -άς ανισοσύλλαβα, π.χ. *ασκητήδες, φορτωτήδες, θεριστήδες, τραγουδιστάδες, μαθητάδες* κ.ά.
- Τα οξύτονα ανισοσύλλαβα ουσιαστικά σε -άς, -ής (και παροξύτονα σε -ης), -ούς και -ές κλίνονται κανονικά όπως στην κοινή ΝΕ. Ας σημειωθεί ότι σε μερικά παροξύτονα ανισοσύλλαβα σε -ης εντοπίστηκε και το επίθημ. -αίοι, *νοικοκυραίοι, καβαλλαραίοι*, αντί του κοινού νεοελλ. -ηδες.
- Τέλος, οι τύποι της γενικής πληθυντικού των αρσενικών απαντούν σπάνια και όπου καταγράφονται, σημειώνεται η αποβολή του τελικού -ν.

3.1.2.2.2 θηλυκά

Πίνακας επιθημάτων

Ενικός							
Ον.	-α	-ά	-η	-ή	-ού	-έ	-ώ
Γεν.	-ας	-άς	-ης	-ής	-ούς		-ώς
Αιτ.	-α	-ά	-η	-ή	-ού	-έ	-ώ
Πληθυντικός							
	ισοσύλλαβα	ισοσύλλαβα / ανισοσύλλαβα	ισοσύλλαβα / ανισοσύλλαβα	ισοσύλλα βα	ανισοσύλ λαβα	ανισοσύλ λαβα	
Ον.	-ες	-ές / -άδες	-ες / -άδες	-ές	-ούδες	-έδες	-

²⁴ Βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1907: 20).

Γεν.	-ώ	-ώ / -άδω	-ώ / -άδω	-ώ	-ούδω	-έδω	-
Αιτ.	-ες	-ές / -άδες	-ες / -άδες	-ές	-ούδες	-έδες	-

Παραδείγματα κλίσης

α) ισοσύλλαβα σε -α (-ά) / -η, (-ή) (προπαροξύτονα – παροξύτονα – οξύτονα):

ενικός						
Ον.	θάλασσα [θάλασα]	ώρα [ώρα]	χαρά [χαρά]	κάμαρη [κάμαρι]	κόρη [κόρι]	ψυχή [psiçi]
Γεν.	θάλασσας [θάλασας]	ώρας [ώρας]	χαράς [χαράς]	κάμαρη [κάμαρι]	κόρης [κόρις]	ψυχής [psiçís]
Αιτ.	θάλασσα [θάλασα]	ώρα [ώρα]	χαρά [χαρά]	κάμαρη [κάμαρι]	κόρη [κόρι]	ψυχή [psiçi]
πληθυντικός						
Ον.	θάλασσες [θάλασες]	ώρες [óres]	χαρές [χαρές]	κάμαρες [kámares]	κόρες [kóres]	ψυχές [psiçés]
Γεν.	θαλασσώ [thalasó]	-	-	-	-	ψυχώ [psixó]
Αιτ.	θάλασσες [θάλασες]	ώρες [óres]	χαρές [χαρές]	κάμαρες [kámares]	κόρες [kóres]	ψυχές [psiçés]

β) ανισοσύλλαβα σε -ά, -ού, -έ, -η και κυριώνυμα σε -ώ

ενικός					
Ον.	οκά [oká]	φουφού [fufú]	νενέ [nené]	νύφη [nifi]	Μαριγώ [mariçó]
Γεν.	οκάς [okás]	φουφούς [fufús]	*νενές [nenés]	νύφης [nifis]	Μαριγώς [mariçós]
Αιτ.	οκά [oká]	φουφού [fufú]	νενέ [nené]	νύφη [nifi]	Μαριγώ [mariçó]
πληθυντικός					
Ον.	οκάδες [okádes]	φουφούδες [fufúdes]	νενέδες [nenédes]	νύφες [nifes] / νυφάδες [nifádes]	-

Γεν.	<i>οκάδω</i> [okádo]	<i>φουφούδω</i> [fuɸúdo]	<i>νενέδω</i> [nenédo]	<i>νυφάδω</i> [nifádo]	-
Αιτ.	<i>οκάδες</i> [okádes]	<i>φουφούδες</i> [fuɸúdes]	<i>νενέδες</i> [nenédes]	<i>νύφες</i> [nifes] / <i>νυφάδες</i> [nifádes]	-

- Η κλίση των θυληκών στο ιδίωμα της Τρίγλιας, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, δεν διαφοροποιείται από την κοινή ΝΕ, εκτός από τη γενική πληθυντικού όπου αποβάλλεται το τελικό -ν. Ας σημειωθεί ότι πολύ συχνά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο ιδίωμα απουσιάζει η γενική πληθυντικού, που αντικαθίσταται με περιφράσεις.

3.1.2.2.3 ουδέτερα

Πίνακας επιθημάτων

Ενικός						
	ισοσύλλαβα			ανισοσύλλαβα		
Ον.	-ο / -ό	-ι / -ί	-ος	-μα	-σιμο	-ας
Γεν.	-ου / -ού	-ιού	-ους			-ατος
Αιτ.	-ο / -ό	-ι / -ί	-ος	-μα	-σιμο	-ας
Πληθυντικός						
Ον.	-α / -ά	-ια / -ιά	-η / -ητα	-ματα	-σίματα	-ατα
Γεν.	-ω	-ιώ	-ω	-μάτω		-άτω
Αιτ.	-α / -ά	-ια / -ιά	-η / -ητα	-ματα	-σίματα	-ατα

Παραδείγματα κλίσης

α) ισοσύλλαβα σε -ο / -ό (προπαροξύτονα – παροξύτονα – οξύτονα)

ενικός			
Ον.	<i>άλο(γ)ο</i> [álo(γ)o]	<i>ξύλο</i> [ksílo]	<i>χωριό</i> [xorjó]
Γεν.	<i>αλό(γ)ου</i> [aló(γ)u]	<i>ξύλου</i> [ksílu]	<i>χωριού</i> [xorjú]
Αιτ.	<i>άλο(γ)ο</i> [álo(γ)o]	<i>ξύλο</i> [ksílo]	<i>χωριό</i> [xorjó]
πληθυντικός			

Ον.	άλο(γ) α [álo(γ)a] / αλό(γ) ατα [aló(γ)ata]	ξύλ α [ksíla]	χωρι ά [xorjá]
Γεν.	αλόγ ω [alógo]	ξύλ ω [ksílo]	χωρι ώ [xorjó]
Αιτ.	άλο(γ) α [álo(γ)a] / αλό(γ) ατα [aló(γ)ata]	ξύλ α [ksíla]	χωρι ά [xorjá]

β) ισοσύλλαβα σε -ι / -ί, -ος

	ενικός		
Ον.	τρα(γ)ού δι [tra(γ)údi]	μαγαζ ί [magazi]	βάρ ος [város]
Γεν.	τρα(γ)ουδι ού [tra(γ)uðú]	μαγαζ ιού [magazjú]	βάρ ους [várus]
Αιτ.	τρα(γ)ού δι [tra(γ)údi]	μαγαζ ί [magazi]	βάρ ος [város]
	πληθυντικός		
Ον.	τρα(γ)ούδι α [tra(γ)údia]	μαγαζ ιά [magazjá]	βάρ η [vári] / βάρ ητα [várta]
Γεν.	τρα(γ)ουδι ώ [tra(γ)uðió]	μαγαζ ιώ [magazjó]	βαρ ώ [varó]
Αιτ.	τρα(γ)ούδι α [tra(γ)údia]	μαγαζ ιά [magazjá]	βάρ η [vári] / βάρ ητα [várta]

γ) ανισοσύλλαβα σε -μα (παροξύτονα – προπαροξύτονα), -ας, -σιμο

	ενικός		
Ον.	πρά μα [práma]	κρέ ας [kréas]	φέρ σιμο [férsimo]
Γεν.		κρέα τος [krétos]	
Αιτ.	πρά μα [práma]	κρέ ας [kréas]	φέρ σιμο [férsimo]
	πληθυντικός		
Ον.	πρά ματα [prámata]	κρέα τα [krétata]	φερ σίματα [férsimata]
Γεν.		κρεά τω [kreáto]	
Αιτ.	πρά ματα [prámata]	κρέα τα [krétata]	φερ σίματα [férsimata]

Παρατηρήσεις

- σε μερικά ουδέτερα σε -ος, στην ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού συχνά εντοπίστηκαν διπλοί τύποι, π.χ. *κέρδη – κέρδητα, βάρη – βάρητα, θάρρη – θάρρητα*, αντί του κοινού νεοελλ. -η, αναλογικά προς το ληκτικό -τα άλλων ουδ., όπως π.χ. *πράγματα*, που θεωρήθηκε περισσότερο ενδεικτικό του πληθυντικού αριθμού²⁵.
- αναλογική επέκταση του επιθήματος -τα των ουδετέρων εντοπίστηκε και στους πληθ. *αλό(γ)ατα, παρασήματα*, π.χ. *κι αυτός το καπέλο ντου έχει παρασήματα...*
- πολύ συχνά και στα ουδέτερα, ιδιαίτερα στα ανισοσύλλαβα, σημειώνεται απουσία της γενικής ενικού και πληθυντικού, η οποία, όπως σημειώθηκε παραπάνω, αντικαθίσταται από περιφράσεις. Χαρακτηριστική και στην κλίση των ουδετέρων είναι η αποβολή του τελικού -ν στους τύπους της γενικής πληθυντικού.

3.1.2.3 Κλίση επιθέτων

Τα επίθετα του ιδιώματος είναι τριγενή και τρικατάληκτα και κλίνονται ανάλογα με το κλιτικό τους επίθημα κατά τα αντίστοιχα ουσιαστικά. Ο σχηματισμός των επιθέτων γίνεται με τα συνήθη παραγωγικά επιθήματα (βλ. σχετικά στο κεφ. Παραγωγή).

ισοσύλλαβα

- -ος -η -ο, π.χ. *καλός -ή -ό / -ος -α -ο*, π.χ. *ωραίος -α, -ο / -ός -ιά -ό*, π.χ. *γλυκός -ιά -ό / κακός -ιά -ό*,
- -ύς -ιά -ύ, π.χ. *παχύς -ιά -ύ / -ής -ιά -ί*, π.χ. *βυσσινής -ιά -ί*,

ανισοσύλλαβα

- -ης -α -ικο, π.χ. *ζηλιάρης -α -ικο / -ης -ισσα -ικο*, π.χ. *ζίκης -ισσα -ικο*,
- -άς -ού -ίδικο / -άδικο, π.χ. *μερακλής -ού -ίδικο / φωνακλάς -ού -άδικο*,

Παρατηρήσεις

- το θηλυκό των επιθέτων σε -ικος συνήθως σχηματίζεται σε -ικιά αντί -ικη, π.χ. *κρατικός - κρατικιά - κρατικό, ζόρικος - ζόρικια - ζόρικο* κ.ά. όπως και κάποιων επιθ. σε -ος, π.χ. *κακός - κακιιά - κακό, μαλακός - μαλακιιά - μαλακό* κ.ά.

²⁵ Χατζιδάκης (1905: 401-02) Πάγκαλος (1955: 264) Μηνάς (1970: 86).

- συχνά στην αιτιατική ενικού των επιθέτων β' κλίσης απαντούν εκτεταμένοι τύποι σε -(ν)α, π.χ. *ούλωνα* (< *όλον*), *μεγάληνα* (< *μεγάλη*), *μεγάλωνα* (< *μεγάλον*), *μικρόνα* (< *μικρό*) κ.τ.ό. Πβ. το αντίστοιχο φαινόμενο στις αντωνυμίες.

Παρακάτω καταγράφεται η κλίση των ισοσύλλαβων επιθ. σε *-ύς -ιά -ύ* και του *πολύς, πολλή, πολύ*, που δεν αντιστοιχούν σε κάποιο από τα κλιτικά παραδείγματα των ουσιαστικών.

ενικός αριθμός						
	αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο	αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο
Ον.	<i>βαθύς</i> [ναθίς]	<i>βαθιά</i> [ναθιά]	<i>βαθύ</i> [ναθί]	<i>πολύς</i> [πολίς] / [πολίσ]	<i>πολλή</i> [πολί] / [πολί]	<i>πολύ</i> [πολί] / [πολί]
Γεν.						
Αιτ.	<i>βαθύ</i> [ναθί]	<i>βαθιά</i> [ναθιά]	<i>βαθύ</i> [ναθί]	<i>πολύ</i> [πολί] / [πολί]	<i>πολλή</i> [πολί] / [πολί]	<i>πολύ</i> [πολί] / [πολί]
πληθυντικός αριθμός						
Ον.	<i>βαθιοί</i> [ναθί]	<i>βαθιές</i> [ναθές]	<i>βαθιά</i> [ναθιά]	<i>πολλοί</i> [πολί] / [πολί]	<i>πολλές</i> [πολές]	<i>πολλά</i> [πολά]
Γεν.				<i>πολλώ</i> [πολό]	<i>πολλώ</i> [πολό]	<i>πολλώ</i> [πολό]
Αιτ.	<i>βαθιοί</i> [ναθί]	<i>βαθιές</i> [ναθές]	<i>βαθιά</i> [ναθιά]	<i>πολλοί</i> [πολί] / [πολί]	<i>πολλές</i> [πολές]	<i>πολλά</i> [πολά]

3.1.2.3.1 Παραθετικά των επιθέτων

- Ο σχηματισμός του συγκριτικού βαθμού των επιθέτων δεν διαφέρει από την κοινή ΝΕ:
α) μονολεκτικός με το επίθημ. *-τερος*, π.χ. *καλύτερος, μικρότερος* κ.τ.ό. και β) περιφραστικός με το ποσοτικό επίρρ. *πιο*, π.χ. *πιο καλός, πιο μικρός* κ.τ.ό.

- Ο σχετικός υπερθετικός βαθμός σχηματίζεται περιφραστικά με το *άρθρο* + τον μονολεκτικό ή περιφραστικό συγκριτικό, π.χ. *ο πιο καλός* ή *ο καλύτερος* κ.τ.ό.
- Ο απόλυτος υπερθετικός βαθμός σχηματίζεται: α) περιφραστικά με το επίρρ. *πολύ* ή *πάρα πολύ* + το θετικό βαθμό, π.χ. *(πάρα) πολύ καλός* κ.τ.ό. και β) μονολεκτικά από τον θετικό με το επίθημ. *-τατος*, π.χ. *καλότατος* κ.τ.ό., π.χ. *καλή η νύφη σου.. καλότατη...* / *Ο πατέρας μου, καλός, καλότατος, Θεός σ'χωρέσ' τονα.../ Ο νουνός μου καλός και η νουνά μου καλή, Βασιλική, καλότατοι παλαιοί αθρώποι...*
- Ο υπερθετικός βαθμός δηλώνεται συχνά στα παράγωγα με επιτατικά πρόθηματά όπως *όλο-* (π.χ. *ολοκουρούντιστη, ολοκαμάρωτη* κ.τ.ό.), *κατα-* (π.χ. *κατάκαλος, κατάξανθος* κ.τ.ό.), *θεο-* (π.χ. *θεονήστικος, θεοπάλαβος* κ.τ.ό.), και στα σύνθετα με α' συνθετικό αριθμητικά όπως *τρισ-, τετρα-, πεντα-* (π.χ. *τρισκατάρατος, τετραπέρατος, πεντάρφανος* κ.τ.ό.) κ.ά.

3.1.3 Αντωνυμίες

Παρακάτω καταγράφονται μόνον οι αντωνυμίες που παρουσιάζουν διαφορές σε σχέση με την κοινή ΝΕ. Γενικά, χαρακτηριστικοί στην κλίση των αντωνυμιών του ιδιώματος είναι οι εκτεταμένοι τύποι. Ειδικότερα:

- επέκταση *-ε* σημειώθηκε στους αδύνατους τύπους της αιτιατικής εν. και πληθ. του γ' προσ. των προσωπικών αντωνυμιών, π.χ. *τονε, τηνε*, που προέκυψαν από τις συνεκφορές με την αύξηση */e/* των παρελθοντικών χρόνων και εν συνεχεία αποτέλεσαν στοιχείο της αντωνυμίας και όχι του ρηματικού τύπου που ακολουθεί, π.χ. *τον έλεα > τόνε λέω*²⁶ (βλ. παραδείγματα παρακάτω),
- επέκταση *-α* σημειώνεται στην κτητική αντωνυμία γ' προσώπου, όπου απαντούν οι εκτεταμένοι τύποι *τουνα - ντουνα [tuna – duna]* αντί των κοινών νεοελλ. *του, των, τους* (βλ. παραδείγματα παρακάτω).
- εκτεταμένοι τύποι εντοπίστηκαν στη γενική και αιτιατική του γ' προσ. των προσωπικών, καθώς και των δεικτικών, οριστικών, αόριστων και ερωτηματικών αντωνυμιών, π.χ. *αυτουνού, αυτόνα και αυτόνανε, αυτωνών, 'κείνονα, ποιανού*

²⁶ Χατζιδάκις (1977: 204) πβ. και Μενάρδος (1925: 70-73).

κ.λπ., που σχηματίστηκαν αναλογικά προς άλλους αντωνυμικούς τύπους²⁷ (βλ. παραδείγματα παρακάτω).

3.1.3.1 Προσωπικές αντωνυμίες

ενικός αριθμός			
	α΄ πρόσωπο	β΄ πρόσωπο	
Ον.	εγώ [eɣó] / 'γώ [ɣó]	εσύ [esi] / συ [si]	
Γεν.	μου [mu]	σου [su]	
Αιτ.	εμένα [eména] / εμένανε [eménane] / με [me]	εσένα [eséna] / εσένανε [esénane] / σε [se]	
πληθυντικός αριθμός			
Ον.	εμείς [emís] / 'μείς [mís]	εσείς [esís] / 'σείς [sís]	
Γεν.	μας [mas]	σας [sas]	
Αιτ.	εμάς [emás] / μας [mas]	εσάς [esás] / σας [sas]	
γ΄ πρόσωπο			
ενικός αριθμός			
	αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο
Ον.	αυτός [aftós] / ευτός ²⁸ [eftós]	αυτή [aftí]	αυτό [aftó] / ευτό [eftó]
Γεν.	αυτουνού [aftuní] / του [tu] / ντου [du] / τουνα [tuna] / ντουνα [duna]	αυτηνής [aftinís] / αυτήνας [aftínas] / της [tis] / ντης [dis]	αυτουνού [aftuní] / του [tu] / ντου [du] / τουνα [tuna] / ντουνα [duna]
Αιτ.	αυτόνα [aftóna] /	αυτήνα [aftína] / αυτήνανε	αυτό [aftó] / το [to]

²⁷ Βλ. Μηνάς (2004: 435 κ.εξ.), για την προέλευση της επέκτασης -να στις αντωνυμίες αναλογικά προς τους τύπ. εμένα(ν), εσένα(ν)· Μηνάς (2008: 97) «μερικές αντωνυμίες παρεκτείνονται με τις καταλήξεις -νού / -νής, -νών... Ο σχηματισμός αυτός πρέπει να έχει αρχίσει από τα εκείνου / -νής / -νών (αντί εκείνου κ.τ.λ.), τονισμένα κατά το αυτού...» Χατζιδάκης (1907: 155-56) πβ. και Ψάλτης (1905: 63) «Περί της αρχής της καταλήξεως νομίζω ότι τούτο δύναμαι να είπω ότι πρώτον ανεπτύχθη εν τη δεικτική αντωνυμία: κείνον να = ιδού εκείνον, διά της προσθήκης του δεικτικού μορίου να· όθεν μετηνέχθη και εις τας λοιπάς αντωνυμίας: ποιόνα, όποιοννα, κανείναννα, όθεν και εις όλα τα επίθετα μετεπήδησε» (Σαρεκκλ.)· ΙΑΝΕ στο λ. αυτός.

²⁸ Χατζιδάκης (1907: 504) «ευτός εκ του εκείνος – αυτός» βλ. και ΙΑΝΕ στο λ. αυτός.

	αυτόνανε [aftónane] / τον(ε) [ton(e)] / ντον(ε) [don(e)] / τονα [tona] / ντονα [dona]	[aftínane] / την(ε) [tin(e)] / ντην(ε) [din(e)] / τηνα [tiná] / ντηνά [dina]	
πληθυντικός αριθμός			
Ον.	αυτοί [aftí]	αυτές [aftés]	αυτά [aftá]
Γεν.	αυτωνών [aftonón] / τουνα [tuna] / ντουνα [duna]	αυτωνών [aftonón] / τουνα [tuna] / ντουνα [duna]	αυτωνών [aftonón] / τουνα [tuna] / ντουνα [duna]
Αιτ.	αυτούνους [aftunís] / τις [tis] / ντις [dis]	αυτές [aftés] / τις [tis] / ντις [dis] / ντες [des] (σπάνια)	αυτά [aftá] / τα [ta] / ντα [da]

Παρατηρήσεις

- στο γ' προσ. ο αδύνατος τύπος της αιτιατικής πληθυντικού του αρσ. τις [tis] / ντις [dis] είναι ο ίδιος με αυτόν του θηλυκού αντί του κοινού τους²⁹, π.χ. τις Τριγλιανοί τις αγαπούσε πολύ.../ πού τις είχες τις παρά(δ)ες.../ οι άλλοι δεν τις καταλαβαίνουν ποιοι ένα... Σπανιότερα καταγράφηκε ο τύπ. ντες, π.χ. ρουντίζω ('καρικώνω') κάρτσες, έναι μάλλινες, έφασε ντες η βότρινδα...
- η αιτ. ενικού του γ' προσ. του αδύνατου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας έχει την εκτεταμένη μορφή τονε / ντονε – τηνε / ντηνε όταν προτάσσεται, και τονα-ντονα, τηνα-ντηνα όταν επιτάσσεται του ρήματος, π.χ. να πάει στο γκάλφα ('αρχιμάστορα') να ντονε δώσει καπάρο ν' αρχίσου να χτίζου σπίτι.../ αλλά τι 'α ντονε κάνεις.../ ντο σηκώνω ντονε περνά απέ το παράθυρο... / ντην αρπάζουμε, ντηνε φέρνουμε 'δωπέρα.../ και 'γώ δε ντονε πιέζω.../ ακούει ντο Θεό, ντηνε παιδεύει.../ το παιδί δεν έλεε δε ντονε θέλω... // 'κείνος ο δικός μου φωνάζει ντονα, φοβερίζει ντονα, αυτός ούτε σαλεύει ούτε λαλεί / για 'δέ τονα, μαρή Σμαρώ / ο δικός μου λέει τσάκωσας ντονα ντην ώρα που ξέβηγε να πάει στο γιαλό να έμπει (μπει) στου Κασούρη το μοτόρι / Αμέσως μαρή πέρασας ντονα τους κελεψέζες, έβανας ντονα στη μέση / ξέρω ντονα εγώ, ένα μεζετζής / Βρε η γαλοπούλα, δώσ' τηνα τις αθρώποι 'δωπέρα, ψόφια, ξεψόφια, 'α ντη μπάρου / Λέει, βάλ' τηνα, βάλ' τηνα λέει ντη μητέρα σου / τι κερασιά με λοαριάξεις, ξέασαμε ντηνα πια / η θεια μου η Ραλού πολύ 'γαπώ ντηνα / γιατί 'δω κάνουνσι ντηνα πιτόπλα και δίνουν ένα πιτόπλο στο γκαθένα / κρίνω τηνα ντην 'υναίκα τόση ώρα, 'κείνη ούτε 'πηλοήθη, ούτε τίποτε / βάνω ντηνα, που λέεις, κι εγώ μπρούμυτα κ.ά.

²⁹ Πβ. για τον τύπο στη Βιθυν. και Αν. Θράκ., Κωνσταντινίδου (2009: 344)· Κοντοσόπουλος χφ. 699: 10, τις (Κίος)· Ψάλτης (1905: 67) τοις (Σαρεκλλ.)

3.1.3.2 Κτητικές αντωνυμίες

Από τις κτητικές αντωνυμίες ξεχωρίζει ο τύπος της γενικής ενικού και πληθυντικού τουνα - ντουνα [tuna – duna] αντί των κοινών του, των, τους, π.χ. το σπίτι ντουνα (τους), τα παιδιά ντουνα (του) κ.ά. Ο τύπ. τουνα / ντουνα³⁰, που απαντά στα ιδιώματα της Βιθυνίας και στον Πόντο³¹, αποτελεί εκτεταμένο τύπ. του ήδη μεσαιωνικού τύπου της γενικής πληθ. τουν³² και αναλογικά επεκτάθηκε στο ιδίωμα και στη γενική ενικού. Π.χ. Χωράφια δικά ντουνα (τους) δεν είχανε / έβγαλε τους όζω απέ το χωριό ντουνα (του) / Πάντε τα στο μέρος τουνα (τους) / Αραμπατζήδες ήτανε μαστόροι, ο μπαμπάς ντουνα (τους), οι ίδιοι, μαστόροι, δε μπορούσαν να κάνουν ένα σπίτι... / Έχου κι αυτοί ντη σειρά ντουνα (τους) και παίρνου και ντο Κασούρη μαζί ντουνα / Να γίνου ούλα με ντη σειρά ντουνα / για 'δέ μαρή που χτυπού τα πόδια ντουνα και σηκώνου τόζι ('σκόνη')... / Αυτοί ήτανε γεωργοί και έτσι ήτανε πιο διαφορετική η γλώσσα ντουνα στον απάνου μαχαλά που 'α βρίσου, που 'α που (πουν) κακό, αναμεταξύ ντουνα αγαπημένοι, ψυχρή ομιλία δε θυμούμεστε... / ήρτανε με ντη μπζυχή ντουνα ούλοι.../ τα παιδιά ντουνα (τους) τα σπούδαζάνε... / Του γαμπρού μας το σπίτι, του Παρπατζή του Αντώνη ... το σπίτι ντουνα ήτανε αντίκρυ στο σκολείο... / Δικός ντουνα δεν ήτανε αλλά με ντο Μήτσου ντον είχανε...

3.1.3.3 Δεικτικές αντωνυμίες

Χαρακτηριστικό στην κλίση των δεικτικών αντωνυμιών, όπως προαναφέρθηκε, είναι το ότι συχνά σημειώνονται εκτεταμένοι τύποι:

- **-να** στην αιτιατική εν., π.χ. τούτονα / τούτη, (ε)κεί(ν)ονα / (ε)κείνηνα, τέτοιονα / τέτοιανα, αυτόνα / αυτήνα και αυτόνανε / αυτήνανε // και πηαινάμε σε 'κείονα για να μάθομε... / Και για 'δέ (δες) έκοψα και 'κείνηνα ντην όρνιθα ντη γυμνολαίμα / ντην αρπάζομε τότες ντην αυτήνα... / να ρωτήσει αυτήνα τα δίνει; / Πεσκίρι είναι η πετσέτα. Η πετσέτα. Αυτήνανε, η μικρή, που σκουπιζούμεστε...κ.ά.

³⁰ πβ. Χατζιδάκις (1977: 200), η ηχηροποίηση του [t] > [d] στους τύπ. δου / δουνα, λόγω της συνεκφοράς με προηγούμενο τελικό -ν, «το τελικόν ν της εν. αιτ. και το της γενικής πληθ. συνήφθη μετά των τύπων της κτητικής αντωνυμίας του, της, τως (= των), τσι και ούτως εγένετο ντου, ντης, ντως, ντζί, ήτοι από των φράσεων το σπαθίν του, την κόρην του, των παιδιών του, το παιδίν τσι κ.λπ. ορμηθέντες οι κτητικής σημασίας τύποι ούτοι μετά του ν εγένοντο ντου, ντης, ντως, ντζί...»

³¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. αυτός πβ. και για τη Βιθυνία, Κοντοσόπουλος, χφ. ΚΕΝΔΙ 699: 16 το χωράφι δου (του) / το στόμα δουνα (Κίος) Κωνσταντινίδου (2009: 344-45) οι πατέρες τουν, στο σεντούκι δουνα κ.ά. (Κίος) Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 266 η χαρά δουνα (τους) (Παλλαδάρ.) Danguitsis (1943: 42) η αδερφός τουνα, το παιδί τουνα (των), η κόρη τουνα (Ντεμίρ.)

³² Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. αυτός.

- **-νού / -νής, -νών** στη γεν. εν. και στη γενική πληθ. (σπάνια) με μετακίνηση του τόνου στη λήγουσα, π.χ. *τουτουνού / τουτουνών, 'κειουννού, αυτουνού / αυτηνής / αυτουνών* // *η μάνα ντου, του Νίκου η μάνα, του Μπόλκα τουτουνού, έκοβιε σαρ'λίκια αυτή... / 'κειουννού το σπίτι ήντανε στον απάνου μαχαλά.../ τα σουσούμια 'κειωνών δε λέγονται! / αυτουνών το χούι ('συνήθεια') ήντανε να πάνε κάθε μέρα στο ψάρεμα... / τουτουνών ένα μπρε το χωράφι, μη μιλάς! κ.ά.*
- **-νούς** στην αιτιατική πληθ. με μετακίνηση του τόνου στη λήγουσα, π.χ. *τουτουνούς, 'κειουννούς, αυτουνούς / αυτουνούς 'α τους κανονίσω 'γώ.../ τους γλέπεις 'κειουννούς απάνου; / τους ξέρεις τουτουνούς τι σόι ένα... κ.ά.*

Στις δεικτικές αντωνυμίες ξεχωρίζει η διατήρηση της χρήσης της αρχαίας αντωνυμίας *ούτος*, π.χ. *μαρή Σμαρώ ο Σαλής δεν ένα ούτος που κουνεί χέρια, πόδια.../ τσάκω τις ντενεκέδες και πορπάτεις γιατί ούτος με τις φωνές του 'α μας βάλει και στο ικάν-το.../ Δε με λες, μαρή, ούτος με νη λατέρνα ποιος ένα ο Καμίνης για ο Κιώτης;*

Σποραδικά εντοπίστηκε στον πληθυντικό του ουδετέρου ο τύπ. *ούτα*, π.χ. *ούτα μιλούσι τα καλά τα τουρκικά.../ Αγάλι μαρή να σε προκάνω, με ούτα τα γαλέτζια άμα π'λαλώ...*

Παραδείγματα κλίσης

ενικός αριθμός			
	αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο
Ον.	<i>τούτος [tútos] / ούτος [útos]</i>	<i>τούτη [túti]</i>	<i>τούτο [túto]</i>
Γεν.	<i>τουτουνού [tutuní]</i>	<i>τούτης [tútis]</i>	<i>τούτου [tútu]</i>
Αιτ.	<i>τούτονα [tútona]</i>	<i>τούτη [túti] / τούτηνα [tútina]</i>	<i>τούτο [túto] / τούτονα [tútona]</i>
πληθυντικός αριθμός			
Ον.	<i>τούτοι [túti]</i>	<i>τούτες [tútes]</i>	<i>τούτα [túta] / ούτα [úta]</i>
Γεν.	<i>τουτουνών [tutunón]</i>	<i>τουτουνών [tutunón]</i>	<i>τουτουνών [tutunón]</i>
Αιτ.	<i>τούτους [tútus] / τουτουνούς [tutunís]</i>	<i>τούτες [tútes]</i>	<i>τούτα [túta]</i>

ενικός αριθμός			
Ον.	(ε)κείνος [(e)cínos]	(ε)κείνη [(e)cíni]	’κείνο [cino]
Γεν.	’κεινουνού [cinunú]	’κεινηνής [cininís]	’κεινουνού [cinunú]
Αιτ.	’κεί(ν)ονα [cinona]	’κείνηνα [cinína]	’κείνο [cino]
πληθυντικός αριθμός			
Ον.	’κείνοι [cini]	’κείνες [cínes]	’κείνα [cina]
Γεν.	’κεινωνών [cinonón]	’κεινωνών [cinonón]	
Αιτ.	’κεινουνούς [cinunús]	’κείνες [cínes]	’κείνα [cina]

3.1.3.4 Αναφορικές αντωνυμίες

Από τις αναφορικές αντωνυμίες ως προς την κλίση ξεχωρίζει η *όποιος -α, -ο*, λόγω των εκτεταμένων τύπων στη γενική και την αιτιατική ενικού και πληθυντικού:

ενικός αριθμός			
	αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο
Ον.	όποιος [órɔsɔs]	όποια [órɔa]	όποιο [órɔo]
Γεν.	οποιανού [orɔanú]	οποιανής [orɔanís]	οποιανού [orɔanú]
Αιτ.	όποιονα [órɔona]	όποιανα [órɔana]	όποιο [órɔo]
πληθυντικός αριθμός			
Ον.	όποιοι [órɔi]	όποιες [órɔes]	όποια [órɔa]
Γεν.	οποιανών [orɔanón]	οποιανών [orɔanón]	οποιανών [orɔanón]
Αιτ.	όποιοι [órɔi]	όποιες [órɔes]	όποια [órɔa]

3.1.3.5 Ερωτηματικές αντωνυμίες

Από τις ερωτηματικές αντωνυμίες ως προς την κλίση ιδιαιτερότητες παρουσιάζει η *ποιος -α, -ο*, στην οποία σημειώθηκαν εκτεταμένοι τύποι στη γενική και την αιτιατική ενικού και πληθυντικού (π.χ. *αυτά τα παιδόπλα; ποιος ξέρει ποιανού είναι.../ ήκουσα και φώναζες .. με τα ποιόνα τά 'χεις;*):

ενικός αριθμός			
	αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο
Ον.	ποιος [pɔs]	ποια [pɔa]	ποιο [pɔo]
Γεν.	ποιανού [pɔanú]	ποιανής [pɔanís]	ποιανού [pɔanú]
Αιτ.	ποιόνα [pɔóna]	ποιάνα [pɔána]	ποιο [pɔo]
πληθυντικός αριθμός			
Ον.	ποιοι [pɔí]	ποιες [pɔes]	ποια [pɔa]
Γεν.	ποιανών [pɔanón]	ποιανών [pɔanón]	ποιανών [pɔanón]
Αιτ.	ποιοι [pɔí]	ποιες [pɔes]	ποια [pɔa]

- Σημειώνεται ότι άπαξ καταγράφηκε και ο αντωνυμικός τύπ. *τίνους* [tínus] (< *τίνος*) σε στίχο τραγουδιού³³: *τίνους κιούρι* (< *κιβούρι*) *πελεκάς, τίνους κιούρι φκιάνεις*;

3.1.3.6 Αόριστες αντωνυμίες

Και στις αόριστες αντωνυμίες οι μόνες διαφορές που επισημάνθηκαν από την κλίση της κοινής ΝΕ είναι οι εκτεταμένοι τύποι της γενικής και αιτιατικής ενικού και της γενικής πληθυντικού, όπου υπάρχει, π.χ.

- *κα(ν)ένας, καμιά, κα(ν)ένα*: γεν. *καενούς, καμιανής, καενούς* / αιτ. *κα(ν)ένανε, καμιάνα, κα(ν)ένα*. Συχνά στους τύπους της αντωνυμίας *κανένας* σημειώθηκε πιθανόν λόγω ανομοίωσης αποβολή του /n/, *καένας, καένανε, καένα* κ.τ.ό., π.χ. *άμα κι ένα καένας σα ντη ροκοστόκα ένα αυτή...* / *στο μαχαλά δε φοβούμου καένανε.../ καενούς χρονού δυο...*
- *κάποιος, κάποια, κάποιος*: γεν. *καποιανού, κάποιανης, καποιανού* / αιτ. *κάποιονα, κάποιοινα, κάποιονα* / κοινή γεν. πληθ. *καποιανών*, π.χ. *και ντην επάντρεψε κάποιονα απέ 'κεί 'πέ ντη μπαλιά Ελλάδα...* / *καποιανού θενά 'ναι, τι ξέρω...*
- *άλλος, άλλη, άλλο*: γεν. *αλλουνού, άλληνης, αλλουνού* / αιτ. *άλλονα, άλληνα, άλλο(να)* / κοινή γεν. πληθ. *αλλωνών*, π.χ. *Και είχανε κι άλλονα που έπαιρνε ντο φόρο και ντον έλεάνε αυτόνα δεκατζή...* / *ο Νίκος ψαρεύουντανε με μιάνα άλληνα...* / *πήε μ' αλλουνούς μαζί π' ασκήτευαν...* / *ντων αλλωνών τα πράματα τα έκανάμε πέρα...*

³³ Βλ. Παράρτημα, *Ο Κωνσταντίνος ο μικρός*, στ. 29, από τη συλλογή Γ. Παχτίκου (1888-1904).

- Σημειώνεται ότι η αλληλοπάθεια περιφραστικά διατυπώνεται συχνά με τη φρ. *ο ένας (με) ντον άλλονα, π.χ. Να μην ντο βλέπει ο ένας με ντον άλλονα που είναι κοντά, ο ένας ντον άλλονα, οι οικο(γ)ένειες.../ δεν έβγαινάμε όζω έζον αν γνωριζούμαστανε ο ένας με ντον άλλονα και γένουντα τα προξενιά... / έπαιζάμε σκλάβα (καβάλα έκανε ο ένας ντον άλλονε), τσιλίκι, σβούρα...· και με την πρόθ. αναμεταζύ, π.χ. Από το μεθύσι αναμεταζύ μας χτυπιούμαστανε... / ήντανε αναμεταζύ ντουνα αγαπημένοι...*
- το αόριστο *τίποτα* εντοπίστηκε στο ιδίωμα και με τον τύπ. *τίποτες*, π.χ. *’κείνη ούτε ’πηλοήθη ούτε τίποτες...*

Οι υπόλοιπες αντωνυμίες **οριστικές** (*ίδιος, μόνος, μοναχός* κ.λπ.), **αυτοπαθείς** (*του εαυτού μου / τον εαυτό μου* κ.λπ.) δεν παρουσιάζουν διαφορές ως προς την κλίση τους από την κοινή ΝΕ. Ιδιαίτερες διαφορές δεν επισημάνθηκαν και στο σχηματισμό και την κλίση των **αριθμητικών**, εκτός από την αποβολή του τελικού -ν στη γενική πληθυντικού, π.χ. *τριώ χρονώ, τεσσάρω* κ.τ.ό.

3.1.4 Ρήμα

Τα ρήματα στο ιδίωμα της Τρίγλιας, όπως και στην κοινή ΝΕ, χωρίζονται σε δύο συζυγίες. Στην α΄ συζυγία ανήκουν τα παροξύτονα ρήματα που λήγουν σε -ω στην ενεργητική φωνή του ενεστώτα και -ομαι (-ομαι) στη μεσοπαθητική. Στη β΄ συζυγία ανήκουν τα οξύτονα ρήματα που λήγουν σε -ώ στην ενεργητική φωνή του ενεστώτα και -ιούμαι, -ιέμαι και -ούμαι στη μεσοπαθητική φωνή. Ακολουθεί παράθεση των κλιτικών μορφημάτων, παραδείγματα κλίσης, καθώς και σχόλια για τις διαφορές του ιδιώματος από την κοινή ΝΕ.

3.1.4.1 Γενικές παρατηρήσεις

- συχνά ρήματα της α΄ συζυγίας που στην κοινή ΝΕ λήγουν σε -ζω εντοπίστηκαν στο ιδίωμα σχηματισμένα κατά τη β΄ συζυγία σε -ώ, λόγω της σύμπτωσης των σε -ζω με τα σε -ώ ρήματα στον αόριστο, π.χ. *σκορπώ [skorpó] (σκορπίζω), ζεματώ [zemató] (ζεματίζω), λυγώ [lijó] (λυγίζω), σουγλώ – σουγκλώ [sugló – sugló] (σουβλώ < σουβλίζω), αρπώ [arpó] (αρπάζω), πονοκεφαλώ [ponocefaló] (πονοκεφαλιάζω), γκρεμνών [gremnó] (γκρεμίζω), σκεπών [skepó] (σκεπάζω),*

τσακώ [tsakó](< τσακίζω, π.χ. τσακούνε (‘κόβονται, διπλώνονται’) τα ποδάρια μου) κ.ά.

- σημειώθηκε ανάπτυξη /n/ σε υγράληκτα ρηματικά θέματα³⁴. Η ανάπτυξη πιθανόν ερμηνεύεται αναλογικά: έτσι, από τους αόριστους, π.χ. *απέλυσα*, *εσχόλασα*, *εχάλασα* κ.λπ. κατά το σχήμα *εθρήνησα* - *θρηνώ*, *επείνασα* - *πεινώ* κ.τ.ό.³⁵, σχηματίστηκαν οι ενεστ. *απολνώ* [apolnó] (< *απολύω* -ώ), *ξαπολνώ* [ksapolnó] (< μεσν. *ξαπολώ* < *εξαπολώ*), *σκολνώ* [skolnó] (< *σχολάω* -ώ), *χαλνώ* [xalnó] (ήδη μεσν. τύπ. του *χαλάω* -ώ). Ανάλογοι οι τύπ. *υποφέρνω* [ipoférno] (< *υποφέρω*, π.χ. *πιάστηκε το ποδάρι μου, υποφέρνω απ’ αυτά τα έρημα τα ρεματικά!*) και *περιφέρνω* [periférno] (< *περιφέρω*, π.χ. ...*σα ντη Ματίνα ντη μπεριφέρνω* ‘παρομοιάζω’), στους οποίους η ανάπτυξη του /n/ συνέβη ήδη στους μεσαιωνικούς χρόνους μέσω του αορίστου *έφερα* κατά το σχήμα *έσυρα*-*σέρνω*, *έδειρα*-*δέρνω*³⁶.
- στο ιδίωμα απαντούν ορισμένα ρήματα μεταπλασμένα σε -ίσκω³⁷, επίθημα που δηλώνει την έναρξη ή τη διάρκεια μια κατάστασης, π.χ. *γιανίσκω* [janísko] (< αόρ. *έγιανα* < *γιαίνω*³⁸ / *υγιαίνω*, π.χ. *αυτή η πληγή δε γιανίσκει εύκολα...*), *μείσκω*³⁹ [mísko] (< *μεινίσκω* < αόρ. *έμεινα* / *μένω*, π.χ. *τα σταφύλια τα τελευταία που μείσκου στ’ αμπέλια...*), *πεθνίσκω* [prehnísko] (< ενεστ. *πεθαίνω*, αναλογικά προς το *αποθνήσκω*⁴⁰, π.χ. *βρε τ’ αούρια μου! Πώς πεθνίσκου οι αθρώποι; Παράξενο πράμα!*)

³⁴ Για την έκταση του φαινομένου στις διαλέκτους και τα ιδιώματα, βλ. Κατσούδα (2007α: 244-46).

³⁵ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. -νώ Χατζιδάκις (1905: 292 κ.εξ.)

³⁶ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. -νω Μπαμπινιώτης *Λεξ. ΝΕ* στο λ. *φέρω*.

³⁷ Βλ. Θαβώρης (2000: 74), όπου υποστηρίζει ότι πρόκειται για νεοελληνικό παραγωγικό επίθημα (-ν-ίσκω) που προήλθε από αναλογικό μεταπλασμό κατά το σχήμα *απέθνησκα* - *αποθνήσκω*, αντικρούοντας τις απόψεις άλλων μελετητών που κατατάσσουν το επίθημα -ίσκω στους ιδιοματικούς αρχαϊσμούς: βλ. Κωνσταντινίδου (2008: 323-26), για την προέλευση του επιθήματος και την έκταση του στα νεοελληνικά ιδιώματα: πβ. για τη Βιθυνία και την Αν. Θράκη, Δεληγιάννης (2002: 110, 114) (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 113) (Ντεμίρ.)· Μαντάς, χφ. KENDI 1065: 291, 339 (Παλλαδάρ.)· Ψάλτης (1905:102) (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1942: 61) (Τσεντ.)· βλ. και Kahane (1948: 219), για τον εντοπισμό του επιθήματος στην Κύπρο και τη Μικρά Ασία.

³⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *γιανίσκω* για το σχηματισμό στη μεσν. ελληνική, βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *γιανίσκω*.

³⁹ Ο σχηματισμός ήδη μεσν., βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *μεινίσκω*.

⁴⁰ Βλ. *Αντιχάρισμα* (1976: 240).

- ρήματα τα οποία στην κοινή ΝΕ εμφανίζονται με χειλικό χαρακτήρα /v/, π.χ. *στρίβω, κόβω* κ.τ.ό. και προέκυψαν από τον αόριστο αναλογικά (*κόβω < έκοψα < κόπτω*) κατά το σχήμα *έστριψα > στρίβω, έθλιψα > θλίβω*, στο ιδίωμα της Τρίγλιας εξελίχθηκαν διαφορετικά με ανομοίωση διαρκείας του συμπλέγματος [pt] > [ft] (*κλειστό άηχο + κλειστό άηχο > εξακολ. άηχο + κλειστό άηχο*), π.χ. *άφτω [άfto]* (< αρχ. *άπτω*), *κόφτω [κόfto]* (< αρχ. *κόπτω*, π.χ. *δε σε κόφτει κα* ('καθόλου') *μαρή...*), *σκάφτω [skáfto]* (< αρχ. *σκάπτω*), *βλάφτω [vláfto]* (< αρχ. *βλάπτω*), *ράφτω [ráfto]* (< αρχ. *ράπτω*), *νίφτω [nífto]* (< αρχ. *νίπτω*).
- σποραδικά εντοπίστηκαν ρηματικοί τύπ. σε -ζω αντί -γω, π.χ. *διαλέζω [ðjalézo]* (< *διαλέγω*), *ντυλίζω [diłízo]* (< *τυλίγω*), οι οποίοι σχηματίστηκαν αναλογικά από τους αόρ. *εδιάλεξα - ετύλιξα* κατά το σχήμα *ετρόμαξα – τρομάζω*⁴¹.

Για τα λοιπά παραγωγικά επιθήματα σχηματισμού των ρημάτων του ιδιώματος, βλ. στο κεφάλαιο της παραγωγής.

3.1.4.1.1 Αύξηση

Η αύξηση στους παρελθοντικούς χρόνους των ρημάτων στο ιδίωμα της Τρίγλιας εμφανίζει τις παρακάτω ιδιαιτερότητες σε σχέση με την κοινή ΝΕ:

- η συλλαβική αύξηση, όταν είναι άτονη, ενώ στην κοινή ΝΕ αποσιωπάται, στο ιδίωμα της Τρίγλιας άλλοτε διατηρείται και άλλοτε χάνεται, π.χ. *εγίνηκα, εμάζεψα, εμίλησα, επήρα* κ.ά. Π.χ. *Και έκανε και φούρνο. Επήρε και άθρωπο επί τούτου που θα ζυμώνει ψωμί να τις φαΐσει.../ επήε στο γιαλό να έμπει στου Κασούρη το μοτόρι... κ.ά.* Στις περιπτώσεις που διατηρείται πιθανόν να επέδρασε η ανάπτυξη ευφωνικού /e/ σε συνεκφορές όπως *τόν-ε-μίλησα, τόν-ε-πήρα* κ.τ.ό. από όπου λόγω λανθασμένου μορφολογικού χωρισμού προέκυψαν τύπ. όπως *εμίλησα, επήρα* κ.τ.ό. που αναλογικά επαυξημένοι απαντούν σε άλλα περιβάλλοντα⁴².

⁴¹ Χατζιδάκης (1905: 280), για το ρηματ. επιθ. -ζω αντί -γω αναλογικά από τον αόρ. και για το γεωγραφικό εντοπισμό του φαινομένου στη Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα, Επάνησα και Μικρά Ασία· πβ. και Δελιγιάννης (2002: 77) *διαλέζω, ντυλίζω* (Κουβούκλ.)· Ψάλτης (1905: 55), *διαλέζω* (Σαρεκκλ.) «είναι φανερόν ότι εσχηματίσθη διά την ομοιότητα των αορίστων: *έλλαξα, διάλεξα, λάζω, διαλέζω*».

⁴² Πβ. Μηνάς (2004: 135-36, 440).

- συχνά σημειώθηκε και η διατήρηση της αύξησης στους υπερτρισύλλαβους τύπους των δισύλλαβων βαρύτονων ρημάτων, π.χ. *έγραφέμε, έπαιζάμε* κ.ά. Στις περιπτώσεις αυτές διατηρείται ο τόνος στη συλλαβή που τονίζεται στο πρώτο πρόσωπο του παρατατικού ή του αόριστου και προκειμένου να τηρηθεί ο νόμος της τρισυλλαβίας, αναπτύσσεται δεύτερος τόνος (βλ. και κεφ. *Τονισμός*).
- σημειώνεται η εμφάνιση στους παρελθοντικούς χρόνους των ρημάτων συλλαβικής αύξησης /e/ αντί /a/, η οποία αναπτύχθηκε σε ρήματα που υπέστησαν στον ενεστώτα αφαίρεση του αρκτικού /a/ και έλαβαν κατόπιν αύξηση /e/⁴³ (βλ. και *αφαίρεση αρχικού /a/*), π.χ. *εκούμπησα [ekúmbisa]* (αντί *ακούμπησα* / από ενεστ. *’κουμπώ* π.χ. *’κεί που ντόν-ε-κούμπησα...*), *εγόρασα [egórasa]* (αντί *αγόρασα* / από ενεστ. *’γοράζω* / π.χ. *εγόρασα και κομμάι ορβίθι, ’α το μαερέψω σήμερις...*), *έλεσα [élesa]* (αντί *άλεσα* / από ενεστ. *’λέθω* / π.χ. *αποβραδís έλεσα κουμμάτι καφέ...*) κ.ά.
- συλλαβική αύξηση /i/, αναλογικά προς τη χρονική⁴⁴, απαντά σπάνια σε ρήματα που αρχίζουν από σύμφωνο, π.χ. *ήπινα, ήσκαβα, ηύρα, κατήβαινα ήγλεπα, ήφερνα, ήπηναιαν*, π.χ. *Όπως κατήβαινες, εδώ ήντανε το σπίτι ντουνα και κάτω εδώ ήντανε το σχολείο... / Ήπηναιαν οι γυναίκες ’κεί πέρα, ζύμωνάνε ψωμί, που ήντανε πολύς κόσμος για, εργάτες να χτίσου, να κάνου, ήθελάνε να φάνε αυτοί... / κάθουμου στο μπαλκόνι κι ήγλεπα από που ’ά ’ρτου αυτοί.../ τα προχτέ ήμου στη Βαϊνού και ήσκαβα τ’ αμπέλι* κ.ά. Η αύξηση /i/ όπως φαίνεται από τα παραδείγματα είναι πάντα τονισμένη και διατηρείται σε όλα τα πρόσωπα ενικού και πληθυντικού, ενώ σε άλλες περιοχές στον πληθυντικό δεν τονίζεται και τρέπεται σε συλλαβική /e/⁴⁵. Σε κάποιες περιπτώσεις σημειώθηκε η εμφάνιση συλλαβικής αύξησης /i/ στον

⁴³ Για τον εντοπισμό του φαινομένου σε κείμενα της μεσαιωνικής γραμματείας και στις νεοελληνικές διαλέκτους, βλ. Μανωλέσσου-Νιφαδόπουλος (2000: 308).

⁴⁴ Πβ. Χατζιδάκις (1905: 32-33) και (1907: 447)· Μηνάς (2004: 135, 438)· Παπαδόπουλος (1927: 87)· βλ. και Μηνάς (2004: 438 κ.εξ.), για την προέλευση της αύξησης /i/ αναλογικά προς τους τύπ. *ήκουα-ήκουσα, ήλπιζα* κ.τ.ό. και τη γεωγραφική έκταση της στα περισσότερα νησιά των Δωδεκανήσων και των Κυκλάδων, στην Ικαρία, τη Σάμο, τη Χίο, τη Μυτιλήνη, την Κρήτη, την Κάτω Ιταλία και τον Αίνο.

⁴⁵ Πβ. Μηνάς (1970: 91)· Πάγκαλος (1955: 317).

ενεστώτα, η οποία επεκτάθηκε αναλογικά προς τη χρονική αύξηση των παρελθοντικών χρόνων⁴⁶, π.χ. *δεν ηξέρω.../ άμα ηλέσι, θα ηλέω* κ.ά.

- σημειώθηκε επίσης τονισμένη χρονική αύξηση και σε κάποια ρήματα που στον ενεστώτα αρχίζουν από /α/ ή /ε/⁴⁷, π.χ. *ήψα* (< *άφτω* < *άπτω*), *ήκουα* - *ήκουσα* (< *ακούω*), *ήρκουμου* - *ήρκουντάνε* (< *έρκουμε* < *έρχομαι*) κ.ά.
- τέλος, ας σημειωθεί και η επίδραση της αύξησης στη διαμόρφωση του ενεστωτικού θέματος στα παράγωγα ρήματα με προθήματα από προθέσεις όπως η *ανα-* > *ανε-* όπως σχολιάστηκε και στο κεφ. της *Φωνητικής*, αναλογικά με τους παρελθοντικούς χρόνους σημειώνεται (νόθα) εσωτερική αύξηση στην οριστική ενεστώτα και στο μέλλοντα⁴⁸, π.χ. (θα) *’νεκατεύω* [*nekaténo*] (< *ανακατεύω*), (θα) *’νεγουλιάζω* [*neγυλάζω*] (< *αναγουλιάζω*), (θα) *’νεγκάζω* [*negázo*] (< *αναγκάζετε*), (θα) *’νεσκουμπώνομαι* [*neskubótoime*] (< *ανασκουμπώνομαι*) κ.ά. καθώς και στην προστακτική ενεστώτα και αόριστου, π.χ. *’νεκάτωνε* [*nekrátone*] / *’νεκάτωσε* [*nekrátose*]. Ανάλογο φαινόμενο καταγράφεται και στο πρόθημα *κατα-* > *κατε-*, π.χ. *κατελώ* [*kateló*] (< *καταλύω* ‘κομματιάζω’), *κατεσκασμένη* [*kateskazméni*] (< *κατασκασμένη*) κ.ά. πβ. και τον τύπ. *κατέντησα* [*katédisa*] (< *κατάντησα*) όπου σημειώνεται εσωτερική αύξηση αναλογικά προς τα παράγωγα με το πρόθημα *κατα-* > *κατε-* ρήματα.

3.1.4.2 Κλίση ρήματος

Στην κλίση των ρημάτων στο ιδίωμα της Τρίγλιας αξιοσημείωτα είναι τα εξής:

- Η χρήση του αρχαίου επιθήμ. *-ουσι* στο γ’ πληθ. πρόσ. του ενεστώτα και στην υποτακτική αορίστου και *-ασι* (επίθημα που, είτε δημιουργήθηκε αναλογικά προς το επίθημ. *-ουσι* του ενεστ. ή από τον αρχαίο παρακείμενο, πέρασε αναλογικά την εποχή της Κοινής στον αόριστο και τους βυζαντινούς χρόνους στο σχηματισμό

⁴⁶ Βλ. Μηνάς (2004: 440), για τη διατήρηση και επέκταση σε χρόνους που δεν παίρνουν αύξηση της άτονης συλλαβικής αύξησης /ε/ και /ι/ (Κύπρος, Λιβίσι, Καστελλόριζο, Κάλυμνος, Χάλκη, Σύμη, Κως) βλ. σχετικά και Μπαμπινιώτης (1972: 152-53).

⁴⁷ Πβ. Μηνάς (2004: 438-39) βλ. και Μπαμπινιώτης (1972: 152-53).

⁴⁸ Χατζιδάκις (1977: 204) Κουκουλές (1931: 60 κ.εξ.) για την πρόθεση *ανα-* στη ΝΕ για τη ρηματική αύξηση στα σύνθετα με τις προθέσεις *ανα-* και *κατά-* στα κείμενα της μεσαιωνικής γραμματείας, βλ. Μανωλέσσου-Νιφαδόπουλος (2000: 305-06, 308-09) βλ. και στο κεφ. *Φωνητική – Τροπή /α/ > /ε/*.

του παρατατικού⁴⁹) στο γ' πληθ. πρόσ. του παρατατικού και του (ενεργητικού και παθητικού) αόριστου. Παράλληλα με τα αρχαία επιθήματα χρησιμοποιούνται και τα νεότερα -ου(νε) και -ανε αντίστοιχα. Το επίθημα -ουν εμφανίζεται τη βυζαντινή εποχή (5^ο αι. μ.Χ.)⁵⁰ και αρχίζει να αντικαθιστά το -ουσι. Ωστόσο, μαζί με το επίθημ. -ασι διατηρείται στις διαλέκτους και στα ιδιώματα και άλλων περιοχών όπως στην Κύπρο, Δ. Κρήτη, Χίο, Ρόδο, Θήρα, Κάρπαθο, Μάνη, Τσακωνιά, Κάτω Ιταλία, Ανατολική Ρουμेलία, Λιβίσι Λυκίας⁵¹. Στη Βιθυνία τα επιθήματα απαντούν στην Κίο και την Τρίγλια καθώς και στη μεσαιωνική Προύσα⁵². Π.χ. *Να βάλω στο οτζάκι καένα ντομπρούκι* ('μεγάλος κορμός') *και καένα κουτούκι να έρθουσι τα παιδιά να ξεσταθούσι, 'α κάνω τα και κανένα λαλάγγι να γλυκαθούσι τα τσαμένα...* / ...*και το Αϊτόπι (τοπων.) θαρρώ ντον έταζάσι στο Λαμάρη (τοπων.), στα Ψαθινά (τοπων.) δεν ηζέρω...* / *Μαρή ξεκαρδίστηα, σε καλό μας, που τα ήύρασι και τα είπασι!* / *Πάωνάσι* ('πάγωναν') *και τα μουσουλούκια* ('μπαταρίες της βρύσης') *και τα πετόνια* ('βρύσες') *και οι τσεσμέδες* ('πηγές') *και πάλε τόσο ψαστίκι* ('πολύ κρύο') *δεν έκανε ...* / *'α πάμε μαζί μαρή γιατί το δικό μας μερκέπι* ('γαϊδούρι'), *κατσιρντίστηε* ('έφυγε') *και κουτσάθηε που το κυνηούσασι και πως 'α πάμε;* / *Έπεσε στο γκατήφορο και γένηασι ούλα ντάρμαχούσι* ('άνω κάτω'), *έβγαλε το μερί ντου...* / *Είπασι 'α κάνου και λαλάγγια, νισαστένιο χαλβά, 'α δώσου και καλιφάσες* ('γλυκό με καρύδια'). / *Έναι είπασι με καλά, βραστερά...* / *Άλισου μάλισου, πέτρα στο κεφάλι σου, τζίτζαρος στο 'φτί σου καλό στην αντελφή σου, ήρτασι διαβόλοι να κλέψου το χωριό μας...* κ.ά.

- Γενική είναι η τάση του ιδιώματος για ανοιχτές συλλαβές. Έτσι τα ρήματα στο γ' πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής του ενεργητικού ενεστώτα και των δύο συζυγιών συχνά εμφανίζονται με δύο μορφές, μια συγκεκριμένη -ου (-ού) και μία εκτεταμένη σε -ουνε (-ούνε), π.χ. *γράφου, γράφουνε* / *φορού, φορούνε* κ.τ.ό.⁵³ Το ίδιο συμβαίνει στον παρατατικό και στον αόριστο της ενεργητικής φωνής όπου

⁴⁹ Βλ. σχετικά Ανδριώτης (1961:69)· Κάρλα – Μπασέα (2008: 215-16)· Κωνσταντινίδου (2008: 323).

⁵⁰ Βλ. Χατζιδάκις (1905: 381).

⁵¹ Για την εξέλιξη και τη γεωγραφική έκταση των επιθημάτων -ουσι και -ασι (Δωδεκάν. (Κάρπ. Ρόδ.), Χίος, Ικαρ. Θήρ. Νάξ. Βιθυν. Λυκ. (Λιβίσι.) Κύπρ. Κρήτ. (Σφακ.) Μάν. Τσακων. Κάτ. Ιταλ. Α. Ρουμελ.), βλ. Χατζιδάκις (1905: 37, 381)· Βαγιακάκος (1972: 12-13)· Dieterich (1908: 125)· Ανδριώτης (1961: 69)· Κοντοσόπουλος (1994: 114)· Κωνσταντινίδου (2008: 323)· Πάγκαλος (1955: 321)· Κάρλα – Μπασέα (2008: 215-16).

⁵² Βλ. Κωνσταντινίδου (2008: 321-23).

⁵³ Χατζιδάκις (1977: 204) «Επειδή το πρώτον πληθ. πρόσωπον μετά την αποβολήν του τελικού ν λήγει εις με, όπως και το δεύτερον εις -τε, *κάνομε, κάνετε...*, το ε τούτων μετεδόθη και εις το γ' πληθ. *λέγουνε, ελέγανε, και λέγουσινε, ελέγασινε*. Τοιουτρόπως εσχηματίσθησαν τύποι φέροντες δύο τόνους, κύριον, τον αρχαίον, και άλλον δευτερεύοντα, νεώτερον, *σηκώνουσινε, εβγάνουσινε, εκάμασινε* κ.λπ.» Danguitsis (1943: 34) ανάλογη ανάπτυξη και στο Ντεμίνρτεσι.

απαντούν αντίστοιχα συγκεκριμένοι και εκτεταμένοι τύποι σε -α και -ανε, π.χ. *έγραφα* (-ψα), *έγραφάνε* (-ψάνε) / *φορούσα* (αόρ. *φόρεσα*), *φορούσανε* (αόρ. *φόρεσάνε*) κ.τ.ό. Ανάλογο φαινόμενο σημειώνεται και στα επιθήματα του μεσοπαθητικού παρατατικού που λήγουν σε -ουμου, -ουμουνα / -ουσου, -ουσουνα, π.χ. *γράφουμου* -ούμουνα, *γράφουσου* -ούσουνα κ.τ.ό. (βλ. περισσότερα παρακάτω στην κλίση των ρημάτων). Ας σημειωθεί ότι η επέκταση των ρηματικών επιθημάτων του ενεστώτα στο ιδίωμα της Τρίγλιας είναι /e/ ενώ στα γειτονικά ιδιώματα χρησιμοποιείται η επέκταση /α/⁵⁴.

3.1.4.2.1 Α΄ Συζυγία

3.1.4.2.1.1 Ενεργητική Φωνή

3.1.4.2.1.1.1 Οριστική

3.1.4.2.1.1.1.1 Ενεστώτας

ενικός	πληθυντικός
-ω [o]	-ουμε [ume] / -ομε [ome]
-εις [is]	-ετε [ete]
-ει [i]	-ου [u] / -ουνε [une] / -ουσι [usi]

π.χ. *γράφω* [γράφo], *γράφεις* [γράφis], *γράφει* [γράφi], *γράφουμε* [γράφume] / *γράφομε* [γράφome], *γράφετε* [γράφete], *γράφου* [γράφu] / *γράφουνε* [γράφune] / *γράφουσι* [γράφusi] κ.τ.ό.

- το γ΄ πληθ. πρόσ. που σχηματίζεται, είτε με το αρχαίο επίθημα -ουσι (βλ. παραπάνω), ή με το συγκεκριμένο -ου και άλλοτε με το εκτεταμένο -ουνε, π.χ. *κάνουσι* [κάνusi] / *κάνου* [κάνu] / *κάνουνε* [κάνune], *φωνάζουσι* [φωνάζusi] / *φωνάζου* [φωνάζu] / *φωνάζουνε* [φωνάζune], *έχουσι* [έχusi] / *έχου* [έχu] / *έχουνε*

⁵⁴ Βλ. Δεληγιάννης (2002: 111-13 (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1983: 229-30) (Παλλαδάρ.)· Danguistis (1943: 101) (Ντεμίρ.)· Ψάλτης (1905: 73) (Σαρεκκλ.)

[έχυνε] κ.τ.ό. / 'γοράζου γκερεστέ ('ξύλεια') για να κάνου σπίτι.../ με δίνου ένα σκαμνί να κάτσω.../ E! δε φτάνου αυτά; / ...σαχάνι είναι το τη(γ)άνι που τη(γ)ανίζου ψάρια, αυγά...// ...να έρθουσι τα παιδιά να ζεσταθούσι / 'Α γιομίσω τα σεφέρτασια ('σκεύος κλειστό, μεταλλικό που έβαζαν φαγητό') και τα καβέτα ('ξύλινο σκεύος που έβαζαν φαγητό') μου κι ας φάουσι ό,τι θέλουσι... / γιατί 'δώ κάνουνσι ντηνα πιτόπλα και δίνου ένα πιτόπλο στο γκαθένα // σαν αυτά που κόβουνε το κρέας.../ γυναίκες, παιδιά άλλοι μες τη θάλασσα να πλέουνε και να πνίγουνται / να πλερώνουνε παπάδες, δασκάλοι... / έβανάνε στο τζεσμέ μουσουλούκι, κλείου ντο το βράδυ, ανοίου ντο το πρωί... Απο την επεξεργασία του υλικού προέκυψε ότι μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τα άλλα δύο εμφανίζει το συγκεκριμένο επίθημ. -ου.

- το α' πληθ. προσ. σχηματίζεται συχνότερα με το επίθημ. -ουμε και πιο σπάνια εντοπίστηκε το επίθημ. -ομε.
- στο β' εν. και πληθ. πρόσ. της οριστικής και προστακτικής του ενεστ. και της υποτακτικής αορίστου των φωνηεντόληκτων ρημάτων καθώς και όσων τύπων προέκυψαν μετά την αποβολή μεσοφωνηεντικού /γ/ ή του /n/, που στην κοινή NE λόγω έκκρουσης αποβάλλουν το ασθενές φωνήεν του επιθήματος, π.χ. ακούς, ακούμε, ακούτε κ.τ.ό., στο ιδίωμα της Τρίγλιας πολύ συχνά καταγράφονται τύπ. όπου δεν πραγματοποιήθηκε η έκκρουση, π.χ. ακούεις, ακούετε κ.τ.ό. Οι τύποι αυτοί σχηματίστηκαν αναλογικά προς άλλα πρόσωπα π.χ. το γ' εν. ακούει, λέει κ.τ.ό. όπου δεν σημειώνεται η έκκρουση για να προστατευθεί το κλιτικό μόρφημα /i/ του γ' προσ., π.χ. τρώεις [tróis] (τρως), ακούεις [akúis] (ακούς), φταίεις [ftéis] (φταις), φάεις [fáis] (φας), λέεις [léis] (λες), πλύεις [plíis] (πλύνεις), κλείεις [klíis] (κλείνεις) / ακούετε [akúete] (ακούτε), τρώετε [tróete] / άκουε [ákue] (άκου) κ.λπ. // Γιάννη τρώεις αδικό σου πράμα.../ Σε δίνει το πασαπόρτι και φεύγεις. Πάεις που σ' ένα αυτό και σε δίνει το χαρτί, το πασαπόρτι και παίρνεις δρόμο πια. Δε μπάεις ξανά.../ ... Έπαιρνες απ' ντη γκοινότητα, απέ το αυτό έπαιρνες ή απ' ντην αστενομία, ό,τι ήντανε, να πάεις σ' ένα χωριό άλλο, σ' ένα, Μουντανιά να πας, Προύσα να πάεις, στη μπόλη (Πόλη) να πάεις... / παϊντός είναι να σταματήσεις να φάεις, έκανάνε παϊντός αυτοί.../ μπρε Σταυράκι, άνοιξε ντη μπόρτα μπρε ξίκη, κακού χρόνου να 'χεις, να πάρεις ψωμιά να φάεις τζάμπα.../ Πού πάεις μπρε τρελλέ μ' αυτό ντο μαϊστρο; Εσύ τώρα που φυτεύεις αυτές τις ντουτιές θα προκάνεις να

φάεις ντούτια.../ γιατί κλαίεις;.../ Ακούετε 'δωπέρα που σας κρίνω ('μιλώ')... / μπουρμάς ('κάνουλα της βρύσης') είναι να..., να το κλείεις...

3.1.4.2.1.1.2 Παρατατικός

ενικός	πληθυντικός
-α [a]	-αμε [ame]
-ες [es]	-ατε [ate]
-ε [e]	-ανε [ane] / -α [a] / -ασι [asi]

π.χ. *έγραφα* [égrafa], *έγραφες* [égrafes], *έγραφε* [égrafe], *έγραφαμε* [égrafáme] / *σπάν.* *εγράφαμε* [egráfame], *έγραφάτε* [égrafáte] / *σπάν.* *εγράφατε* [egráfate], *έγραφανε* [égrafáne] / *σπάν.* *εγράφανε* [egráfane] / *έγραφα* [égrafa] / *εγράφασι* [egráfasi] / *έγραφάσι* [égrafási] κ.τ.ό.

- το γ' πληθ. πρόσ. της ενεργητικής φωνής σχηματίζεται εκτεταμένο σε -ανε⁵⁵ αντί -ν αναλογικά προς τα επιθήμ. -αμε και -ατε των α' και β' προσ.⁵⁶ και σπάνια συγκεκριμένο (χωρίς το ληκτικό -ν) σε -α ή με το αρχαίο επίθημ. -ασι, π.χ. *έβανάνε* [évanáne], *σταναχωρέθη(κ)άνε* [stanaxoré(k)áne], *έτρωάνε* [étróáne], *πήαινάνε* [ríenáne] και *πήαινα* [ríena] (π.χ. *τα παιδιά δε μπήαινα αλλού να κάνου μονάχοι ντους παζάρια...*), *έφαάνε* [éfaáne] – *έφανε* [éfone] και *έφα'* [éfa] (π.χ. *στο δικό μου ντο γάμο δεν ήκαναμε τίποτα, να έφανε μόνο, όργανα μόργανα δε θυμούμαι, μόνο έφανε... / Έφα' ντονα ('του φάγανε') ούλα τα λεφτά ντου...*), *ήξεράνε* [íkseráne] και *ήξερα* [íksera] (π.χ. *ήξερα ντα ούλα και έκανάσι ντα καμπούλι ('τα κρύψανε, τα σκεπάσαν')*), *έκανάνε* [ékanáne] και *έκανα* [ékana] (π.χ. *Εδώ πια, νταγιάντισάμε πια. Έκατσάμε πια. Έκανα ο κόσμος σπίτια...*), *έπαιρνα* [éperna] (π.χ. *Έκατσάνε πόσο γκαιρό 'κεί πέρα, όσοι ήγτανε κοντά στη*

⁵⁵ Ας σημειωθεί ότι στα ιδιώματα της περιοχής η επέκταση του γ' πληθ. είναι /α/ (-ανα) αντί /ε/ (-ανε), βλ. Ψάλτης (1905: 75) (Σαρεκκλ.)· Μαντάς (1983: 229) (Παλλαδάρ.)· Δεληγιάννης (2002: 111) (Κουβούκλ.)· Danguitsis (1943: 102) (Ντεμίρ.)

⁵⁶ Βλ. Χατζιδάκης (1977: 204).

βρύση, έπαιρνα νερό και περνούσανε απέ ντη βρύση...), καμαρώνασι [kamarónasi] (π.χ. Και ντο Μανόλη να πιάνασι έτσι δα (< δεν θα) καμαρώνασι έτσι...) κ.ά.

- σε όλα τα πρόσ. του πληθ. διατηρείται και η τονισμένη αύξηση των εκτεταμένων και με δεύτερο τόνο τύπων, καθώς και κάποιες φορές άτονη, η οποία παρέμεινε αναλογικά, π.χ. έγγραφάνε / εγράφανε (βλ. παραπάνω Αύξηση).

3.1.4.2.1.1.3 Αόριστος

ενικός	πληθυντικός
-α [a]	-αμε [ame]
-ες [es]	-ατε [ate]
-ε [e]	-ανε [ane] / -ασι [asi] / -α [a]

π.χ. έγγραφα [égrapsa], έγγραφες [égrapses], έγγραψε [égrapse], έγγραψάμε [égrapsáme] / σπάν. εγράψαμε [eγrápsame], έγγραψάτε [égrapsáte] / σπάν. εγράψατε [eγrápsate], έγγραψάνε [égrapsáne] / σπάν. εγράψανε [eγrápsane] / εγράψασι [eγrápsasi] / έγγραψάσι [égrapsási] / έγγραφα [égrapsa] κ.τ.ό.

- το γ' πληθ. πρόσ. της ενεργητικής φωνής σχηματίζεται κυρίως με την επέκταση -ε (-ανε) και σπανιότερα με το αρχαίο επίθημ. -ασι (βλ. παραπάνω), π.χ. είπασι [íراسi] / είπανε [írane], έφασι [éfasi] / έφαάνε [éfaáne] κ.τ.ό. Εκείνος ήντανε στο χωράφι και απ' εδώ οι Σατζιλήδες ετοίμασανε ντο γάμο.../ εσύ εγώ ντην έβγαλάνε τραγούδι και ντη γελούσανε που άφησε ντον άντρα ντης, τα παιδιά και πήε και πήρε αγαπητικό κι έφυε... / απαγόρεψάνε τις τραγιάσκες και πήραμε κετσέδες, τις δούλευάνε με το τσαπούνι.../ απ' ντη γκίο (Κίο) στα χωριά έσφαζάνε τους Αρμεναίους.../ Αμέσως μαρή πέρασά ντονα τους κελεψέζες, έβανά ντονα στη μέση και τράβηζάνε για το κονάκι.../ Ε πρόσφουι ήντανε 'κείνα τα χρόνια... μας έδιωζάνε απέ 'κεί, ήρτανε με ντη μπζυχή ντουνα όλοι.../ κάθε χρόνο έκανάσι το παναϋρι γιατί το είχανε αντέτι ('έθιμο').../ έφασι, ήπιασι και χόρεψάσι.../ άνοιζάσι μια ντρύπα στο ντουβάρι, σέμπήασι ('μπήκαν') στο αχτάρικο ('ψιλικατζήδικο') και πήρασι πολλά πράματα.../ ήρτασι νταγλήδες ('αγριάνθρωποι'). Ήρτασι, έφασι, ρήμαζάσι κι έφυνάσι... κ.ά.
- σποραδικά σημειώθηκε ενθηματοποίηση της αντωνυμίας στο ρηματικό επίθημα: Άμια Μαρία 'α τα πούμε (τα κάλαντα); -είπαντάσι (< είπασί ντα) μπρε παιδιά μου,

για το καλό 'α σας δώσω καλιφάσες και σταπίδες... / ήξερα ντα ούλα και έκανάντασι (< έκανάσι ντα) καμπούλι ('τα κρύψανε, τα σκεπάσανε') / έφεράσμασι (< έφεράσι μας) απέ ντη Μικρά Ασία με το παπόρι στη Σαλονίκη...

- σπανιότερα στο γ' πληθ. πρόσ. σημειώθηκε και το συγκεκριμένο επίθημ. -α, το οποίο είναι όμοιο με το επίθημ. του α' εν. και διακρίνεται από αυτό από τα συμφραζόμενα, π.χ. τότεσα οι κοινοτικοί έγγραψα πολύ γκόσμο στα κατάστιχα... / πώς μας πήρα, πώς μας σφάξα... / τσουβάλιασά ντονα και πήρα ντονα ό,τι παρά'ες (παράδες) είχε...
- ως σημειωθεί ότι στο ιδίωμα εντοπίζεται συχνά ο σχηματισμός του ενεργητικού αόριστου κάποιων ρημάτων σε -ζα (αντί -σα), ο οποίος σχηματίστηκε αναλογικά με τους αόριστους σε -ζα ρημάτων με υπερωικό-ουρανικό χαρακτήρα (π.χ. ετάραζα, έμπλεζα κ.τ.ό.)⁵⁷, π.χ. αρώτηζα [arótiksa] (< ρώτησα, π.χ. αρώτηζα ντονα άμα και θέλει νά 'ρτει...), σαβούρννηζα [savúrdiksa] (< σαβούρννησα 'πέταξα', π.χ. τα σαβούρννηζα κάτου...), έφταζα [éftaksa] (< έφτασα), σκόρπηζα [skorpiksa] (< σκόρπησα / π.χ. αλλά εγώ δε ντις έφταζα αυτοί (αυτούς) σκόρπηζάνε...), σφάληζα [sfáliksa] (< σφάλησα, π.χ. σφάληζα(νε) τα μάτια ντου και δεν εξαναμίλησε...), σπούδαζα [spúðaksa] (< σπούδασα / π.χ. ντη σπούδαζαν νοσοκόμα...), μάτιαζα [mátçaksa] (< μάτιασα), στέγνωζα [stégnoksa] (< στέγνωσα), εζήτηζα [ezítiksa] (< ζήτησα) κ.ά.

3.1.4.2.1.1.4 Μέλλοντας μη συνοπτικός - συνοπτικός

Ο μέλλοντας σχηματίζεται κανονικά με το μόριο θα (το οποίο συχνά στο ιδίωμα εμφανίζεται συχνά με τη μορφή 'α και δα) και σπανιότερα με το βοηθητικό θελά⁵⁸ (θαλά / θενά / θανά) και τους τύπους του ρ., π.χ. θα / δα/ 'α / θαλά γράφω [γράφο] - γράψω [γράψο] κ.τ.ό. / μη σηκώνεις βάρος, δα πέσει ο αφαλός σου../ 'πόψα δα γλεντήσουμε.../ Καμιά φορά έρκεται στο μυαλό μια κουβέντα, που 'α τύχει να ντηνε πεις, ντη λες. Έρκεται. Έτσι τυχαία. Ειδέ, να κάτσεις να το θυμηθείς, δα (< δεν θα) το θυμηθείς τώρα. Χρόνια πέρασάνε.../ Σκάσε βε, 'α στο βάλω με το ουσούλι και δα (< δεν

⁵⁷ Το επίθημα απαντά επίσης στην Κρήτ. Ρόδ. Αστυπ. Θήρ. Άνδρ. Μεγιστ. Ικαρ. Κω Νάξ. Αν. Θράκ., βλ. Πάγκαλος (1955: 324) Βαγιακάκος (1972: 15) Χατζιδάκης (1907: 453) και (1892: 135-37) Hatzidakis (1975: 135-37) Dieterich (1908: 138) Ψάλτης (1905: 51).

⁵⁸ Για τη χρήση του βοηθητικού θελά / θαλά, βλ. περισσότερα στο κεφ. Συντακτικές παρατηρήσεις.

θα) πονέσεις καθόλου.../ Έχουμε δυο μάνες εδώ, 'α ντο κοιτάζουν.../ το ζουμάρι ντουνα 'α ξινίσει, 'α γενεί αφατζάνι... / αύριο θανά πάμε στις Μαρίας να κάνουμε ταϊφά...

3.1.4.2.1.1.5 Παρακείμενος – Υπερσυντέλικος - Συντελεσμένος μέλλοντας

Οι συντελικοί χρόνοι παρακείμενος και υπερσυντέλικος σχηματίζονται κανονικά με τα βοηθητικά ρ. έχω / είχα + την αιτιατική της παθητικής μετοχής και σπανιότερα με το έχω / είχα + απαρέμφατο σε -ει. Αντίστοιχα ο συντελεσμένος μέλλοντας σχηματίζεται συχνότερα με τα θα (θελά / θαλά / θενά / θανά) + έχω + την αιτιατική της παθητικής μετοχής και σπανιότερα με τα θα (θελά / θαλά / θενά / θανά) + έχω + απαρέμφατο σε -ει. Π.χ. παρακ.- υπερσ.: έχω / είχα γραμμένο, έ(χ)εις / είχες γραμμένο, έ(χ)ει / είχε γραμμένο, έχουμε / είχαμε γραμμένο, έχετε / είχατε γραμμένο, έχου(σι) / είχα(σι) γραμμένο κ.τ.ό. // συντελεσμένος μέλλ.: θα / θαν-έχω γραμμένο, θα/ θαν-έ(χ)εις γραμμένο, θα / θαν-έ(χ)ει γραμμένο, θα / θαν-έχουμε γραμμένο, θα / θαν-έχετε γραμμένο, θα / θαν-έχου(σι) γραμμένο κ.τ.ό. Π.χ. ντον έχω βαφτισμένο... / οι άντροι έχου σκοτωθεί στο μπόλεμο.../ Ναι μαρή είδες και 'γώ θαρρούσα που ήντο στην Αμερική φευγάτος και 'κείνη ντον είχε κρυμμένο έξι μήνες.../ το είχε δεμένο στο τσαϊρι και κατσιρντίστηκε ('δραπέτευσε, έφυγε')... / ντον είχε χωμένο απάνω στο σερβάνι ('σοφίτα').../ μας είχανε σηκώσει πρόσφυοι στη μπρούσα (Προύσα), ένα χρόνο είχα μας απαγορευμένοι...

3.1.4.2.1.1.2 Υποτακτική

Η υποτακτική σχηματίζεται κανονικά όπως και στην κοινή ΝΕ.

ενεστώτας: να / 'α γράφω, να / 'α γράφεις, να / 'α γράφει κ.τ.ό.

αόριστος: να / 'α γράψω, να / 'α γράψεις, να / 'α γράψει κ.τ.ό.

παρακείμενος: να έχω γραμμένο, να έ(χ)εις γραμμένο, να έ(χ)ει γραμμένο κ.τ.ό.

Όπως και στην κοινή ΝΕ η άρνηση στην υποτακτική σχηματίζεται με το μόριο *μη(ν)*, π.χ. να / 'α *μη* γράφω κ.τ.ό. ενώ η άρνηση στην οριστική δηλώνεται με το μόριο *δε(ν)*.

3.1.4.2.1.1.3 Προστακτική

Ο σχηματισμός της προστακτικής της ενεργητικής φωνής δε διαφέρει από αυτόν της κοινής ΝΕ :

ενεστώτας: π.χ. γράφε, *ας (να) γράφει – γράφετε, ας (να) γράφου(νε)* κ.τ.ό. Π.χ. *Ακούετε 'δωπέρα που σας κρίνω.../ Άντε, κοκόνες, ζεστάνετε το νερό και σεμπείτε... /*

Σους μαρή και δρολύκω 'κεί πέρα και φέρε και το άλλο το μπουκαλόπλο με το ρακί να σε δείξω εγώ τι σόι χορεύου... / άντε ξέβαινε ('βγαίνε') τώρα... / άρεψε ('αραίωσε') τα μαρούλια, είναι πολύ πυκνά...

αόριστος: π.χ. γράψε, ας (να) γράψει – γράψ(ε)τε, ας (να) γράψου(νε) // ξέβα (< ξεβαίνω), ας (να) ξεβαίνει – ξεβείτε, ας (να) ξεβού(νε) κ.τ.ό. Π.χ. Άντε μαρή Καλλιόπη, βάλε καμπόσα τσούρτα ('μικρά ξύλα, προσανάμματα') ν' ανάψου και ψήσε κανέ γκαφέ να πιούμε και ύστερι μαζέψτε ντη γκαρτσολή ('ανακατωμένα ρούχα και πράγματα') σας να κατηφορίζουμε σιγά σιγά. Φωνάζτε και τα νυχτομαζώματά σας να μη χαθού που παίζουν μέσ' τα ρουμάνια και αραντίζουμε να τα βρούμε... / γιανγκίνι μαρή, καιούμεστε, ξέβα ('βγες') όξω να γιαδείς... (να δεις) / Σέμπα ('μπες') κι έμεινες ζώρας... / Νικολό, μπρε παιδί μου, έπαρε ντο γκουραπά ('κλαδοκόφτης') και κόψε καμπόσα ξύλα για το μουλπάκι ('μεγάλο τζάκι') γιατί ο νουνός σου έφνε το πουρνό και πάει στο χτήμα.../ Άψε το φουρνί βρε 'νναίκα και σιάζε καμιά καταχόπιττα 'α φάμε με καένα γαράτο...

- Χαρακτηριστικοί στο ιδίωμα είναι οι συγκεκριμένοι τύποι της προστακτικής στο β' εν. πρόσ. του αόριστου των ρ. σε -ώνω και -άζω⁵⁹, π.χ. γράπω [γράρο] (< γράπωσε), τσάκω [tsáko] (< τσάκωσε), δρολύκω [δrolíko] (< δρολύκωσε), σταύρω [stánro] (< σταύρωσε), γιόμω [jómo] (< γέμισε), μάλω [málo] (< μάλωσε), φώνα [fóna] (< φώναζε), τίνα [tína] (< τίναζε) κ.ά. Αυτός είναι μαρή, μόνε τσάκω τις ντενεκέδες και πορπάτειε γιατί ούτος με τις φωνές του 'α μας βάλει και στο ικάν-το ('δημοπρασία', θα μας εκθέσει)... / τραγ. το λαγόν επιάσαμε και τον εκρεμάσαμε μες στα σκόρδα, μες τα πράσα, τσάκω το, το καλό παιδί... / Άντε βάνε, γιόμω πρώτη ντη γκαλίτσα ('στάμνα') πρώτη να σε φύει η σκάση... / γράπω τόνα 'πε το πόδαρι.../ δρολύκω μαρή 'α γενείς καλά.../ μάλω το, το σαλό το παιδί θέλει φόβο.../ σταύρω τα χέρια σου.../ τίνα τα ρούχα μαρή 'α πάρου αέρα...κ.ά.
- Σημειώνεται επίσης η αφαίρεση του τελικού /s/ στο β' εν. πρόσ. του αόριστου των ρ. βλέπω (είδα), λέω (είπα), πίνω (ήπια): δε [ðe] / διε [ðje] (< δες), πε [pe] (< πες), πιε [pɛ] (< πιες).

Ας σημειωθεί ότι στο ιδίωμα, όπως και στην κοινή ΝΕ, η προστακτική δεν παίρνει άρνηση.

⁵⁹ Πβ. για το ανάλογο φαινόμενο στο Παλλαδάρι, Μαντάς (1983: 231).

3.1.4.2.1.1.4 Μετοχή

Η ενεργητική μετοχή σχηματίζεται, όπως και στην κοινή ΝΕ με το επίθημ. -οντας, έχοντας επιρρηματική σημασία, π.χ. *Εμείς ήμαστα στο κέντρο, δηλαδή κατηβαίνοντας, ανάμεσα στο κέντρο με το ύψωμα, που ανέβαινες απάνου... / Όπως είναι οι γονείς, θα γίνουν και τα παιδιά καλά. Σύμφωνα με συμβουλή που θα πάρου τα παιδιά μεγαλώνοντας θα πράξου κι εκείνα...*

3.1.4.2.1.2 Μεσοπαθητική Φωνή

3.1.4.2.1.2.1 Οριστική

3.1.4.2.1.2.1.1 Ενεστώτας

ενικός	πληθυντικός
-ομαι [ume] / -ομαι [ome]	-ούμεστε [úmeste]
-εσαι [ese]	-εστε [este] / *-ούσεστε [úseste]
-εται [ete]	-ουνται [ude]

π.χ. *γράφομαι [gráfume] / γράφομαι [gráfome], γράφεσαι [gráfese], γράφεται [gráfete], γραφούμεστε [grafúmeste], γράφεστε [gráfeste] / *γραφούσεστε⁶⁰ [grafúseste], γράφονται [gráfude] κ.τ.ό.*

Στα επιθήματα του ενεστώτα διαπιστώθηκε πολυτυπία η οποία πιθανόν οφείλεται στη ρευστότητα του ιδιώματος λόγω της συρρίκνωσης του κάτω από την επίδραση της κοινής ΝΕ. Έτσι:

- το α' εν. προσ. του μεσοπαθητικού ενεστώτα σχηματίζεται με το επίθημ. -ομαι και σπανιότερα με το κοινό νεοελλ. -ομαι. Το επίθημα -ομαι αντί -ομαι, όπως και το /u/ του -ούμεστε στο α' πληθ. πρόσ., προέκυψε είτε αναλογικά προς το επίθημ.

⁶⁰ Πβ. ανάλογους σχηματισμούς στο α' και β' πληθ. πρόσ. στην ευρύτερη περιοχή της Βιθυνίας και Αν. Θράκ., Δελιγιάννης (2002: 112) *πλύνουμμεστενα – πλύνεσεστενα* (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1983: 230) *λούζουμέστε – λούζεστε* (Παλλαδάρ.)· Danguistis (1943: 102) *λύνουμεστε – λύνεστε* (Ντεμίρ.)· Ψάλτης (1905: 76) *δερνόμεστε – δερνόσεστε* (Σαρεκκλ.)

-ούμαι των ρ. της β' συζυγίας είτε λόγω στρογγύλωσης του /o/ > /u/ δίπλα στο χελικό /m/⁶¹, π.χ. *έρκουμαι* [érkume] (< *έρχομαι*), *κά(θ)ουμαι* [káume] (< *κάθομαι*), *σηκώνουμαι* [sikónume] (< *σηκώνομαι*), *βρέχουμαι* [vréxume] (< *βρέχομαι*) κ.ά.

- το α' πληθ. προσ. -ούμεστε⁶², αντί του κοιν. -όμαστε, σχηματίστηκε αναλογικά προς το β' πληθ. πρόσ. ή και λόγω αφομοίωσης του /a/ προς το επόμενο /e/, π.χ. *λυνούμεστε*, *σκουπιζούμεστε*, *ερκούμεστε* κ.ά. / *Σους μαρή σάστορο* ('αφηρημένος, ο άνθρωπος που τα έχει χαμένα') *τι καιούμεστε*, *ξέχασές το*;... / *καλά καθούμεστε*, *αλλά δε μπορώ 'α κουμανταρτώ ντον εαυτό μου και πέφτω...* / *κάθε χρόνο γραφούμεστε στο γιατρό κοντότα* ('ετήσια αμοιβή του γιατρού σε είδος')...
- το γ' πληθ. προσ. σχηματίζεται με το επίθημ. -ουνται αντί του κοινού νεοελλ. -ονται, αναλογικά από το επίθημ. -ουν(ε) του γ' πληθ. του ενεργητικού ενεστ.⁶³

3.1.4.2.1.2 Παρατατικός

ενικός	πληθυντικός
-ουμον [umu] / -ούμουνα [úmuna]	-ουμαστα ⁶⁴ [umasta] / -ουμαστανε [umastane]
-ουσου [usu] *-ούσουνα [úsuna]	-ουσαστα ⁶⁵ [usasta] / *-ουσαστανε [usastane]
-ουντα(ν) [uda(n)] / -ουντανε [udane] /	-ουντα(ν) [uda(n)] / -ουντανε ⁶⁶ [udane] /

⁶¹ Βλ. Μηνάς (2004: 691), όπου και η γεωγραφική έκταση της -ομαι στις διαλέκτους και ιδιώματα (Κύπρ. Ρόδ. Κάλυμν. Κρήτ. Αστυπ. Σύρ. Καππ. -Αξός- Χίος Πόντ. Σωζόπ. Πελοπν. Απουλ.)

⁶² Για το επίθημ., βλ. Μηνάς (2004: 694-95), όπου το εντοπίζει σε Καλυμν. Ικαρ. και Χίο, ως -όμεστε σε Ρόδ. Χίο Σαρεκκλ. Φιλιππουπ. ενώ ως -'ομέστε σε Ρόδ. και Καππ. (Αξός).

⁶³ Χατζιδάκης (1907: 452)· Μηνάς (2004: 699), όπου η γεωγραφική έκταση της -ουνται (Δωδεκαν. Κύπρ. Ικαρ. Χίος) / -ουδαι (Κρήτ. Πάρ. Πελοπν. Κορσ. Σαρεκκλ.)· το /u/ της -ουνται προήλθε αναλογικά προς το επίθημ. του α' πληθ. -ούμεθα.

⁶⁴ Πβ. Μηνάς (2004: 714) όπου τα επιθήμ. α' πληθ. -ούμαστα(ν) σε Κύπρ. Ρόδ. Θεσσ. Λέσβ. και -ουμάστανε σε Προπ. (Κύζικ.)

⁶⁵ Πβ. Μηνάς (2004: 717) όπου τα επιθήμ. β' πληθ. -ούσασταν (Λέσβ.) και -ουσάστανε Προπ. (Κύζικ.)

⁶⁶ Πβ. Μηνάς (2004: 721) όπου τα επιθήμ. γ' πληθ. -ούντανε (Κύπρ. Χίος Σμύρν.), -ουντανε (Κυκλαδ.) -ουδανε (Κρήτ.), -ούδανε (Σαρεκκλ.)

-ουντο [udo]	-ουντο [udo] / -ουντόνε [udóne]
--------------	---------------------------------

π.χ. γράφουμου [gráfumu] / γραφούμουνα [gráfumuna], γράφουσου [gráfusu] / *γραφούσουνα [gráfisuna], γράφουντα(ν) [gráfuda(n)] / γράφουντάνε [gráfudane], γραφούμαστα [gráfumasta] και γράφουμάστα [gráfumásta] / γραφούμαστάνε [gráfumastáne] και γράφουμάστανε [gráfumástane], γραφούσαστα [gráfisasta] και γράφουσάστα [gráfusásta] / *γραφούσαστάνε [gráfisastáne] και *γράφουσάστανε [gráfusástane], γράφουντα(ν) [gráfuda(n)] / γράφουντάνε [gráfudane] / γράφουντο [gráfudo] / γράφουντόνε [gráfudóne] κ.τ.ό.

- Το α' εν. πρόσ. του μεσοπαθητικού παρατατικού σχηματίζεται σε -ουμου (και εκτεταμένο -ουμουνα⁶⁷) αντί του κοινού ΝΕ -όμουν⁶⁸. Το επίθημ. -ουμου(ν) προέρχεται από το -όμην με αναβιβασμό του τόνου κατά το β' και γ' πρόσ. ήδη στη μεταγενέστερη ελληνική η τροπή του /o/ > /u/ είτε λόγω στρογγύλωσης του /i/ και του /o/ > /u/ δίπλα στο χειλικό /m/, είτε με προηγούμενη στρογγύλωση του /i/ > /u/ στη λήγουσα και με οπισθοχωρητική αφομοίωση το /o/ > /u/ στην παραλήγουσα⁶⁹. Το επίθημα χωρίς ληκτικό -ν απαντά στην κρητική λογοτεχνία του 14^{ου} και 16^{ου} αι.⁷⁰ Ας σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα επιθήμ. -ουμου και -ουσου εμφανίζονται στο ιδίωμα πολύ συχνότερα από τα αντίστοιχα εκτεταμένα.
- Εκτεταμένοι τύποι σημειώθηκαν στο α' εν. σε -ούμουνα και στο γ' εν. και πληθ. πρόσ. -ουντανε' όπως και οι τύπ. χωρίς ληκτικό -ν, έτσι και οι εκτεταμένοι εντάσσονται στο πλαίσιο της τάσης του ιδιώματος για ανοιχτές συλλαβές. Οι επεκτάσεις /a/ και /e/ προήλθαν αναλογικά από προς τα επιθήμ. /a/ και /e/ των

⁶⁷ Ανάλογο επίθημα και στα γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Αν. Θράκης, πβ. Δεληγιάννης (2002: 68, 112) (Κουβούκλ.)· Μαντάς (1983: 230) (Παλλαδάρ.)· Danguitsis (1943: 103) (Ντεμίρ.)· Ψάλτης (1905: 34-5) (Σαρεκκλ.)

⁶⁸ Για την προέλευση του επιθήμ. -ομουν από την αρχαία -όμην, λόγω στρογγύλωσης του /i/ > /u/ δίπλα στο χειλικό /m/, βλ. Μηνάς (2004: 700).

⁶⁹ Βλ. Μηνάς (2004: 520-21, 700, 702), όπου και ανάλυση των απόψεων των μελετητών για την προέλευση του επιθήμ. -ομουν και τη γεωγραφική του έκταση στις διαλέκτους και τα ιδιώματα (Δωδεκάν. Κύπρ. Λιβίς. Πάρ. Νάξ. Χίος Ικαρ. Κρήτ. Βελβεντ. Μελέν. Πόντ.)· βλ. και Χατζιδάκις (1907: 293) και (1905: 236-37), όπου για την εξέλιξη -όμην > -ομουν, θεωρεί ότι αρχικά υπήρξε σίγηση του /i/ > -ομν και εν συνεχεία ανάπτυξη του /u/ δίπλα στο /m/ > -ομουν και με αφομοίωση > -ομουν.

⁷⁰ Μηνάς (2004: 702)· Tonnet (1995: 107).

αντίστοιχων προσ. του ενεργητικού παρατατικού και αόριστου⁷¹. Επιπλέον στους εκτεταμένους τύπους όλων των προσώπων εν. και πληθ. σημειώνεται είτε μετακίνηση είτε εμφάνιση δευτέρου τόνου. Έτσι στο α' εν. ο τόνος μετακινείται στην προπαραλήγουσα του συγκεκριμένου τύπου σε αντίθεση με τον εκτεταμένο που τονίζεται αναλογικά με το β' και γ' πρόσ. π.χ. *γράφουμου* / *γραφούμουνα*. Στο γ' εν. και πληθ. πρόσ. στους εκτεταμένους τύπους συχνά ο τόνος παραμένει αμετακίνητος στη θέση που βρίσκεται στο α' εν. και εμφανίζεται δεύτερος τόνος προκειμένου να τηρηθεί ο νόμος της τρισυλλαβίας. Τέλος, στο γ' εν. και πληθ. πρόσ. οι εκτεταμένοι είναι πολύ συχνότεροι από τους τύπους χωρίς ληκτικό -ν.

- Στο β' εν. πρόσ. (**γραφούσουνα*) και στο β' πληθ. (**γράφουσάσανε* / **γραφούσασάνε*) δεν εντοπίστηκαν εκτεταμένοι τύποι στο υλικό. Ωστόσο είναι πολύ πιθανό να υπήρχαν στο ιδίωμα αφού και στα γειτονικά ιδιώματα σημειώνονται ανάλογα επιθήματα⁷².
- Στα γ' εν. και πληθ. πρόσ. σημειώθηκε και το επίθημ. -*ουντο*(νε), το οποίο σχηματίστηκε αναλογικά προς αυτό του γ' πληθ. προσ. της αρχαίας -*οντο* με τροπή του /ο/ > /υ/ αναλογικά προς το επίθημ. του α' εν. -*ουμου* ή το γ' πληθ. -*ουνται* του ενεστ.⁷³.

Για την επιβεβαίωση της πολυτυπίας του μεσοπαθητικού παρατατικού πβ. τα παραδείγματα που ακολουθούν:

α' εν. *Τι ήτανε να μ' αγαπήσεις 'κεί που κάθουμου καλά... / έρκουμου σπίτι γιατί η μητέρα μου είχε ελonoσία... /... και ντρέπουμου.. / το σκέπτουμου, το σκέπτουμου δεν ήξερα τι 'α πω.. / κάθουμου στο μπαλκόνι κι ήγλεπα από που 'ά 'ρτου αυτοί... / εγώ*

⁷¹ Βλ. Μηνάς (2004: 701).

⁷² Πβ. Ψάλτης (1905: 77) -*ουμ'να* / -*ουσα* / -*όμασάνα* / -*όσασάνα* / -*ούδανα* (Σαρεκκλ.)· Μαντάς (1983: 230) -*ουμούνα* / -*ουσούνα* / -*ουμάσταν* / -*ουσάσταν* / -*ουδάν* (Παλλαδάρ.)· Danguitsis (1943: 103) -*ουμ'να* / -*ουσα* / -*ουμασταν(α)* / -*ουσασταν(α)* / -*ουδαν(α)* (Ντεμίρ.)· Δεληγιάννης (2002: 112) -*ουμ'να* / -*ουσ'να* / -*ουμασταν* / -*ουσασταν* / -*(ου)νταν* (Κουβούκλ.)· Βλ. και Μηνάς (2004: 706) όπου η γεωγραφική έκταση των επιθημ. -*ουσουν* (Κύπρ. Δωδεκαν, Λιβίσι. Πάρ. Νάξι. Ικαρ. Χίος Κρήτ. Ήπ. Βελβέντ. Λέσβ. Πόντ.) και -*ουσ'να* (Λοκρ. Αιτωλ. Λέσβ. Σάμ. Αν. Θρακ. (Αίν. Σαρεκκλ. Μαδυτ.) Κύζικ. Κυδων.

⁷³ Βλ. και Μηνάς (2004: 709, 720), για τα επίθημ. -*ουντο* και -*ουντον* στο γ' εν. (Ρόδ. Πόντ.) και γ' πληθ. (Δωδεκάν. Κύπρ.)· πβ. και Πάγκαλος (1955: 338) για το επίθημ. γ' εν. -*ουδο*(νε) στην Κρήτη.

σηκώνουμου έφευγα... // Εγώ ερχόμουν, δηλαδή ντην εβδομάδα κανε δυο φορές, τρεις, στο σπίτι 'δωπέρα...

β' εν. Καραμπουρνάκι, Τούμπα έκανάμε ένα γκαμαρί και κάθουσου η οικογένεια.... / Α' δεν έρκουσου Ελένη δε θα σ' έγλεπα.... / τα Κρεμνά (τοπων.) ήγτανε στο αυτό ήγτανε... πόρχουσου απέ τα Μουντανιά...

γ' εν. Πήαινε Σαλουνίκη κι έρκουντάνε... / ο Νίκος ψαρεύουντάνε με μιάνα άλληνα... / και ντη βρίσκει εκεί που 'ργάζουντάνε στο σπίτι.../ με προξενιά παντρεύουντάνε ο κόσμος.../ Ναι, γιατί ντρέποντάνε για.../ αλλά φαίνοντανε μικρή... / γιατί δένουντα πιο εύκολα το σκοινί...

α' πληθ. Στο δρόμο που ερχόμαστα, δηλαδή μες το βαπόρι... / ντη νύχτα κοιμούμαστα, ντην ημέρα κά(θ)ουμάστα 'κεί πέρα στο πλάι όζω... / το βράδυ μαζεύουμάστανε κι έκανάμε αζαμτζιλίκι ('γλέντι')...

β' πληθ. 'κεί που κάθουσάστα ήρτασι κι άλλοι.../ εμείς γράφουμάστανε Τρίγλια, εσείς γράφουσάστα Μουντανιά, άλλος όπου ήθελε...

γ' πληθ. κουβανούσανε μεζέδες 'κεί πέρα και ξημερώνουντάνε μέχρι το πρωί πόκανάνε τραχανό κι έτρώανε... / κι έβγαινάνε στον ήλιο και ξεραίνοντάνε.../ Μαζεύουντάνε όλες παρέα... / Φορτώνουντάνε τα τζουβάλια οι μπαμπάδες.../ Όλοι αυτοί πλερώνουντάνε... / Τα παιδόπλα μαζεύουντάνε, έπαιζανε... / Ούλο και ξεντερίζουντα...(τα παιδιά) / που δεν ακούουντάνε στο γκόσμο.../ Αυτοί μπα μπα μπα μπα! Δεν εδέχοντανε... / καταλαβαίνοντάνε τα ψάρια ότι ήγτανε από δυναμίτη.../ 'κεί που κάθουντο στο μιντέρι εύρε ντονα νταμπλάς ('εγκεφαλικό'), νταμπλαντίστη...

3.1.4.2.1.2.1.3 Αόριστος

ενικός	πληθυντικός
-ηα [ia] / -ηκα [ika]	-ηαμε [iame] / -ηκαμε [ikame]
-ηες [ies] / -ηκες [ikes]	-ηατε [iate] / -ηκατε [ikate]
-ηε [ie] / -ηκε [ike]	-ηανε [iane] / -ηκανε [ikane] / -ηασι [iasi]

π.χ. γράφη(κ)α [γράφι(k)a], γράφη(κ)ες [γράφι(k)es], γράφη(κ)ε [γράφι(k)e], γράφη(κ)άμε [γράφι(k)áme], γράφη(κ)άτε [γράφι(k)áte], γράφη(κ)άνε [γράφι(k)áne] και σπάν. γράφηάσι [grafiási] κ.τ.ό.

- Πολύ συχνά στο ιδίωμα σημειώθηκε αποβολή του /k/ στο επίθημ. -ηκα σε όλα τα πρόσωπα εν. και πληθ. π.χ. κατέβηκα -ες -ε κ.λπ. [katénia] (< κατέβηκα), κατσιρντίστη [katsirdístie] (< κατσιρντίστηκε), ντράπηκα [drápia] (< ντράπηκα), παρουσιάστη [parusiástie] (< παρουσιάστηκε), εγίνηε [ejínie] (< εγίνηκε), σηκώθηκα [sikóthia] (< σηκώθηκα), αρρεβωνιάστη [arevonástie] (< αρρεβωνιάστηκε), δημιουργήθη [ðimiurǵíthie] (< δημιουργήθηκε) κ.ά. Το φαινόμενο παρουσιάζει δυσκολίες ως προς την ερμηνεία του. Πιθανόν να μην πρόκειται για αποβολή του /k/ αλλά για αναλογικό σχηματισμό, πριν την αποκρυστάλλωση της χρήσης του επιθήματος -ηκα⁷⁴ στο ιδίωμα. Έτσι, το γ' εν. πρόσ. του παθητικού αόρ. εγίνη, ελούθη κ.τ.ό. πιθανόν θεωρήθηκε κενό κλιτικού επιθήματος και επεκτάθηκε αναλογικά με το επίθημα -ε του γ' εν. του ενεργητικού αόριστου· εν συνεχεία σχηματίστηκαν κατ' αναλογία και τα υπόλοιπα πρόσωπα, π.χ. ελούθη > (ε)λούθηε > λούθηα κ.τ.ό.⁷⁵ Πβ. και το σχηματισμό αγαπά > αγαπάει. Ωστόσο, ελάχιστα παραδείγματα παθητικού αόριστου σε -ην /-θην εντοπίστηκαν στο ιδίωμα, π.χ. 'πηλοήθη, π.χ. Κρίνω ντηνα ντην 'υναίκα τόση ώρα, 'κείνη ούτε 'πηλοήθη ούτε τίποτε... (πβ. παρακάτω και τις προστακτικές λούθησε, πλύθησε κ.λπ.) Ας σημειωθεί όμως ότι παθητικός αόριστος σε -ην / -θην απαντά στα ανατολικά νησιωτικά και περιφερειακά ιδιώματα (Δωδεκάνησα, Κύπρος, Καππαδοκία, Κάτω Ιταλία, Λιβίσι, Μάνη κ.α.)⁷⁶, με τα οποία το ιδίωμα της Τρίγλιας φαίνεται, σε κάποιες περιπτώσεις, να έχει κοινά φαινόμενα.
- Κατά την κλίση ο τόνος παραμένει σταθερός στη θέση που βρίσκεται στο α' εν. πρόσ. με αποτέλεσμα στον πληθυντικό με την επέκταση των επιθημάτων να αναπτύσσεται δεύτερος τόνος, π.χ. γράφηάνε, παρουσιάστηάνε κ.τ.ό.
- Το γ' πληθ. πρόσ. σχηματίζεται με την επέκταση -ε αναλογικά προς τα επιθήμ. των α' και β' πληθ. προσ. και σπανιότερα εντοπίστηκε ο σχηματισμός του με το επίθημ. -ασι (για το επίθημ. βλ. παραπάνω. κλίση ρήματος).

⁷⁴ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 547-49), για την εμφάνιση του επιθήμ. -ηκα αναλογικά προς το επίθημ. -κα του ενεργητικού παρακειμένου από το 15^ο αι.

⁷⁵ Η συγκεκριμένη ερμηνευτική εκδοχή για το φαινόμενο προέκυψε σε συνεργασία μας με την ερευνήτρια του ΚΕΝΔΙ Γ. Κατσούδα.

⁷⁶ Βλ. Μηνάς (2004: 722-29).

Παραδείγματα:

α' εν. Σκέφτηα, λω, τι έπαθα εγώ, λω, μ' έδινε, λω, τόσα λεφτά πουλλά, λω και 'γώ γύρευα λίγα.../ Δε σκέφτηα ακόμη.../ αρρεβωνιάστηα 18 χρονώ.../ Θυμήθηα το προψεσινό με το Κωτσό της Ανάστας.../ το θυμήθηα εγώ...Φέρνω το ζουμί να το πιει να ξεφοβηθεί. Όχι με λέει δεν εφοβήθηα. Έτσι δε ντο ήπια... // ύστερα καλτσώθηκα, ντύθηκα.../ Έκουσα το πατιρντί και κατέβηα κάτου.../ Σηκώθηα, έφνα.../ Μαρή ξεκαρδίστηα, σε καλό μας, πού τα ηύρασι και τα είπασι!

β' εν. στη γκούλα (Κούλα) κουρεύτηες; / φώναζε, φωνοκοπούσε που κουράστηες... βάλτα κάτου... / Ρωτώ ντηνα ύστερις: μαρή πα και φοβήθηες;

γ' εν. ντη δασκάλα πήρε. Ντράπηε και ντη μπήρε... / Αυτός ντη μπαράτησε, ξέρω 'γώ τι έγινε και σηκώθηε και έφνε.../ σήκωσε κάτι ντομπρούκια ('μεγάλους κορμούς') να τα φορτώσει στον αραμπά και ...κουτσοσταυρίστηε.../ Ύστερα μπαντρεύτηε, έγλεπε ντη φαμίλια ντης, έγλεπε το σπίτι ντης.../ έκοψε το σκοινί και έφνε και κατσιρντίστηε.../ μαζώχτηε το περίπουλο... / η Τρίγλια χωρίστηε σε δυο τμήματα / τότες ήτονε... εκουβαλήθηε, χτίστηε.../ 'νέβηε ('ανέβηκε') το σκουλίκι. Έκανε κάννα ('το εξωτερικό νήμα σαν αράχνη του κουκουλιού') / η καλατσάνα, είδες που λέει, βαριά, 'ποκόπηε η μέση μου, πιάστηε το σταυρί μου, πονεί με και το 'φτί μου. Ντάρικα ('δύσκολα') κουνιούμαι.../ Ξόανο είμαι βε να σε πω ψόματα; Έκανές με και 'πιχύστηα ('θύμωσα') ένα σόι.../ Άστα, πήε ο τσαμένος να κάνει κομμάτι πολούκι ('άροτρο') στο Παλιοχώρι, σκιάχτηε το άλογο, πιλαλούσε ντορνταλά, έπεσε στο γκατήφορο και γενήασι ούλα ντάρμαχούσι ('άνω κάτω'), έβγαλε το μερί ντου...

α' πληθ. Αποσαυριού, συϋρίστηκάμε, 'τοιμάστηάμε για ντη βεγγέρα... / να πάτε στο Βόλο, καλό μέρος, να πάτε εκεί, καλό μέρος και ξεσηκώθηάμε... / κι όταν κατέβηάμε να πάμε στη μπαραλία 'α φύουμε, 'α μπούμε στη βάρκα να πάμε στο παπόρι... μας-ε-λέει βρε παιδιά, που 'α πάτε η μια ντη γκούκλα, η άλλη ντο σκύλο.. / όλοι γένηάμε αδρέφια...// Ψήθηκάμε. Καβουρντίστηκάμε Άστα. Εγινάμε νοικοκυρές τότες. Παιδόπλα ήμαστα...

β' πληθ. Πα και 'πιχύστηάτε ('θυμώσατε'); Άι πια κουρέματα... / Τι γράφηάτε και ξεγράφηάτε, εδώ δε μπερνού αυτά.../ Κατέβηάτε 'δωκάτου για το τίποτα μας έλεάνε...

γ' πληθ. Πήαμε εκεί πέρα, παρεξηγήθηανε εκεί.../ Σηκώθηανε, που λες εσύ, δούλευάνε.../ κατέβηανε όλοι στο περιθαλάσσιο και ντον επήρανε απάνου που ήρτε απ' τα Ιεροσόλυμα και ήντανε καλόγερος.../ αυτά μαράθηανε...// Πάλε συν(νν)ογήθηκάνε τι

όνομα 'α το βάλου... / η μάνα μου δεν έρχουντανε / στο τέλος η μάνα μου ήρτε εδώ και μπαντρεύτηκανε και άμα πω ντο γάμο πόκανάνε στις Μωρέλιενας το σπίτι... / και γράφηκάνε αναγκαστικώς και ο πατέρας μου που ήρτε, είπε ότι ήντανε δηλαδή τεχνίτης... / Ύστερα μοιράστηκανε και πήραμε όλοι μας και εμείς και πήρανε και οι εντόπιοι...// Γένησιν που λέεις ένα μπράμα τιφαρίκι.../ κόπηε το σκοινί που άπλωσάμε τα ρούχα, έπεσάσι και λερώθηάσι, έβανάμε όζω πίσου μπουάδα... / ήρτασι μουσαφίρηδες και ετάισά τους ορβίθια και ελιές. Είμεστε στανάχωρα και έβανά ντους και κοιμήθησιν κωλομούτη.../ Έτριψα τα σανίδια με το κελερόπετσο και γένησιν σα ντα μπαμπάκια... / Γένησιν τα κουκούλια, τρυήσαμέ ντα...

3.1.4.2.1.2.1.4 Μέλλοντας μη συνοπτικός - συνοπτικός

Ο μέλλοντας σχηματίζεται κανονικά όπως και στην κοινή ΝΕ με το μόριο *θα* (το οποίο συχνά στο ιδίωμα εμφανίζεται συχνά με τη μορφή 'α και *δα*) και σπανιότερα με το βοηθητικό *θελά*⁷⁷ (*θαλά* / *θενά* / *θανά*) και τους τύπους του ρ.,

μη συνοπτικός: 'α / *θελά* γράφουμαι / γράφομαι, 'α / *θελά* γράφεσαι, 'α / *θελά* γράφεται, 'α / *θελά* γραφούμεστε, 'α / *θελά* γράφεστε, 'α / *θαλά* γράφονται κ.τ.ό.

συνοπτικός: 'α / *θαλά* γραφ(τ)ώ, 'α / *θαλά* γραφ(τ)είς, 'α / *θαλά* γραφ(τ)εί, 'α / *θαλά* γραφ(τ)ούμε, 'α / *θαλά* γράφ(τ)είτε, 'α / *θαλά* γραφ(τ)ούνε κ.τ.ό.

3.1.4.2.1.2.1.5 Παρακείμενος - Υπερσυντέλικος – Συντελεσμένος μέλλοντας

Οι συντελικοί χρόνοι παρακείμενος και υπερσυντέλικος της μεσοπαπαθητικής φωνής σχηματίζονται με το βοηθητικό ρήμα *είμαι* / *ήμου(ν)* αντίστοιχα και την παθητική μετοχή σε *-μενος*· ο συντελεσμένος μέλλοντας σχηματίζεται με το μόριο *θα* ('α / *δα*) ή το βοηθητικό *θελά* (*θαλά* / *θενά* / *θανά*) + *είμαι* + μετοχ. *-μενος*.

παρακείμενος: *είμαι* γραμμένος... π.χ. *έναι* κρυμμένος, *είμεστε* φαούμενοι κ.ά.

υπερσυντέλικος: *ήμου* γραμμένος... π.χ. *ήμου* παημένος, *ήμουνα* αρρεβωνιασμένος, *ήμαστα* φερμένοι κ.ά.

συντελεσμένος μέλλοντας: *θα(-ν)-είμαι* γραμμένος... π.χ. *θα-ν-έναι* κρυμμένος σε *σίγουρο μέρος*...

⁷⁷ Για τη χρήση του βοηθητικού *θελά* / *θαλά*, βλ. περισσότερα στο κεφ. *Συντακτικές παρατηρήσεις*.

3.1.4.2.1.2.2 Υποτακτική

Η υποτακτική της μεσοπαθητικής φωνής σχηματίζεται κανονικά όπως στην κοινή ΝΕ.

ενεστώτας: να / 'α γράφουμαι...

αόριστος: να / 'α γραφ(τ)ώ...

παρακείμενος: να / 'α είμαι γραμμένος, να / 'α είσαι γραμμένος κ.τ.ό

Η άρνηση, όπως και στην κοινή ΝΕ, σχηματίζεται με το μόριο *μη(ν)*, π.χ. 'α (< να) *μη γράφουμαι* κ.τ.ό. ενώ η άρνηση στην οριστική δηλώνεται με το μόριο *δε(ν)*.

3.1.4.2.1.2.3 Προστακτική

Η προστακτική της μεσοπαθητικής φωνής του ενεστώτα της α' συζυγίας σχηματίζεται με τα επιθήμ. -ου και -εστε στο β' εν. και πληθ. πρόσ. αντίστοιχα π.χ. *γράφου, χτενίζου - γράφεστε, χτενίζεστε* κ.τ.ό. Π.χ. *Άντε Τζιβανό σηκώνου 'α φύουμε... / χτενίζου καλά μαρή, γιορτή ένα.../ φορτώνου μπρε το κάρο 'α πάμε στα Μουντανιά...*

Το β' εν. του αόριστου, πέρα από το κοινό επιθήμ. -ου, π.χ. *γράψου*, σχηματίζεται και με το μεσαιωνικό επιθήμ. -ησε⁷⁸, π.χ. *δέχτησε, λούθησε* κ.ά., αλλόμορφα του οποίου εντοπίζονται και στα ιδιώματα της ευρύτερης περιοχής⁷⁹. Π.χ. *λούθησε και πλύθησε έλεάνε... / δέχτησε κομμά 'ι (< κομμάτι 'βοήθησε λιγάκι')*. Το β' πληθ. σχηματίζεται με το επιθήμ. -είτε, π.χ. *δεχτείτε, λουθείτε* κ.τ.ό.

Ας σημειωθεί ότι στο ιδίωμα, όπως και στην κοινή ΝΕ, η προστακτική δεν παίρνει άρνηση.

⁷⁸ Χατζιδάκις (1905: 81, υποσημ. 1), ανάλογοι τύποι στη μεσαιωνική γραμματεία *πιστεύησε, διατάχθησε, βεβαιώθησε, ξεχωρίσθησε* κ.ά. · Κουκουλές (1936: 162) «Κατά τους γνωστούς και κοινούς τύπους της προστακτικής του ενεργ. αορίστου *γράψε, άκουσε, μίλησε* κ.λπ., ήδη κατά τους Βυζαντινούς χρόνους εσχηματίσθησαν τύποι μέσου και παθητικού αορίστου οίοι *νεκρώθησε, δουλώθησε, συγκλίθησε* κ.ά.»

⁷⁹ Πβ. για ανάλογους σχηματισμούς στην ευρύτερη περιοχή, Danguistis (1943: 104), όπου τύπ. προστακτ. *λύχτσε (< λύθησε), θυμήχτσε (< θυμήθησε), κρυβήχτσε (< κρυβήθησε)* (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 113, 120) *πλύθ'τ'σε* (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 81) *κοιμήθ-τσε, πρικάθ-τσε* (Σαρεκλλ.) Αποστολίδης (1942: 43, 45, 47), *κλώθτσε, , τρίφτσε, φυλάχτσε* (Τσεντ.)

3.1.4.2.1.2.4 Μετοχή

Η μετοχή παθητικού παρακειμένου σχηματίζεται κανονικά στο ιδίωμα όπως και στην κοινή ΝΕ, π.χ. *γγραμμένος, σφαλισμένος, κρυωμένος* κ.λπ.

Επιπλέον στο ιδίωμα εντοπίστηκαν σποραδικά μετοχές ενεστώτα σε *-ούμενος* (< *-όμενος* κατ' αναλογία των οξύτονων⁸⁰ με στρογγύλωση /o/ > /u/ δίπλα στο /m/) συνήθως με ονοματική χρήση, π.χ. *χρειαζόμενος* [*χριαζόμενος*], *παραστεκόμενος* [*parastekόμενος*], *πρεπούμενος* [*prepόμενος*]. Πβ. και τις *καλούμενος* [*καλίμενος*], *φαούμενος* [*φαίμενος*] (< *φαγωμένος*, π.χ. *έφαμε, είμαστε φαούμενοι*).

3.1.4.2.2 Β' συζυγία

Τα ρήματα της δεύτερης συζυγίας διακρίνονται στο ιδίωμα σε δύο τάξεις ανάλογα με τα επιθήματα του ενικού της οριστικής του ενεστώτα: α. *-ώ, -άς / -άεις, -ά / -άει* και β. *-ώ, -είς, -εί*. Όπως συμβαίνει συχνά στα ιδιώματα έτσι και στο ιδίωμα της Τρίγλιας συχνά εντοπίζονται διαταραχές ως προς την κλίση και είναι σύνηθες το φαινόμενο τα ρήματα να μεταπηδούν από τη μία τάξη στην άλλη σε σχέση με την τάξη που ανήκουν στην κοινή ΝΕ. Έτσι ρ. που στην κοινή ΝΕ κλίνονται κατά την α' τάξη στο ιδίωμα ακολουθούν την ιστορική μορφολογία κατά την κλίση τους και κλίνονται κατά τη β' τάξη, π.χ. *πονώ – πονείς – πονεί* αντί του κοινού *πονάς – πονάει, κρατώ – κρατείς, κουνώ – κουνείς, πορπατώ – πορπατείς, μιλώ – μιλείς* κ.ά. Π.χ. *πιάστηκε το σταυρί μου, πονεί με και το 'φτί μου... / για 'δέ τονα μαρή Σμαρώ ο Σαλής δεν είναι ούτος που κουνεί χέρια, πόδια και παραμιλά;*

Στη μεσοπαθητική φωνή τα ρ. στο α' εν. πρόσ. σχηματίζονται κυρίως κατά τη β' τάξη σε *-ιούμαι* και *-ούμαι* (αντί *-άμαι*)⁸¹ και σπανιότερα κατά την α' τάξη σε *-ιέμαι*. Στα υπόλοιπα πρόσωπα κλίνονται κατά την α' τάξη (*-ιεςαι, -ιεται / -αςαι -ατε*).

⁸⁰ Χατζιδάκις (1905: 13, 17), ο σχηματισμός κατά τις παλαιότερες μετοχές *δηλούμενος, κρατούμενος, θαρρούμενος, λαλούμενα* κ.λπ. πβ. και Danguitsis (1943: 105), όπου *βαρούμενη, γραμματιζόμενος, κουνάμενος, πρεψούμενος, χρειαζόμενος, ψούμενος, τρεχούμενος* κ.ά. (Ντεμίρ.) Δεληγιάννης (2002: 119) *βαρούμεν', γελαζόμενος, παραστεκόμενος, πρεπούμενα, χρειαζόμενα, καθούμενα* κ.ά. (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 82, 86-87) *περαζόμενος, παραστεκάμενος, λεγάμενος, γενούμενος* (Σαρεκκλ.)

⁸¹ Για την κατάταξη των ρ. σε *-ομαι (-αμαι), -αςαι, -αται* στην α' τάξη, ακολουθήθηκε η διαίρεση της Κατσούδα (2007: 186).

3.1.4.2.2.1 Ενεργητική Φωνή

3.1.4.2.2.1.1 Οριστική

3.1.4.2.2.1.1.1 Ενεστώτας

α' τάξη		β' τάξη	
ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
-ώ [ó]	-ούμε [íme]	-ώ [ó]	-ούμε [íme]
-άς [ás] / -άεις [áis]	-άτε [áte]	-είς [ís]	-είτε [íte]
-ά [á] / -άει [ái]	-ού [ú] / -ούνε [úne] / -ούσι [úsi]	-εί [í]	-ού [ú] / -ούνε [úne] / -ούσι [úsi]

α' τάξη: π.χ. τιμώ [timó], τιμάς [timás] / τιμάεις [timáis], τιμά [timá] / τιμάει [timái], τιμούμε [pernúme], τιμάτε [timáte], τιμού [timú] και τιμούνε [timúne] κ.τ.ό.

β' τάξη: π.χ. φορώ [foró], φορείς [forís], φορεί [forí], φορούμε [forúme], φορείτε [foríte], φορού [forú] / φορούνε [forúne] κ.τ.ό.

- Το β' και γ' εν. πρόσωπο της α' τάξης σχηματίζονται κυρίως σε -άς, -ά ενώ σπανιότερα σημειώθηκαν τα επιθήμ. -άεις, -άει.
- Από τα επιθήμ. του γ' πληθ. πολύ συχνά εντοπίστηκε το συγκεκριμένο επίθημ. -ού (εκτεταμένο -ούνε), ενώ σπάνια εντοπίστηκε το αρχαίο επίθημ. -ούσι, π.χ. τι πάστρα είναι αυτή, ούλα λαμποκοπούσι.../ ούτα μιλούσι τα καλά τα τουρκικά...

Παραδείγματα γ' πληθ. σε -ού: 'κεί για 'δέ μαρή που χτυπού τα πόδια ντουνα και σηκώνου τόζι ('σκόνη')... / χειμώνας είναι, παλτά φορού δω... / μια στιγμή να σταματού.. / εσένα σε αγαπού, σ' εκτιμού οι 'ειτόνισες... / Άλλη φορά κομμάτι άκουα...τόρα τίποτα.. που μιλού ο Νίκος, που έρκεται ο κόσμος.../ 'κείνα τα χρόνια, άμα ήγτανε ν' αρρεβωνιάσου παιδιά, τα παιδιά δε μπήαινα αλλού να κάνουν μονάχοι ντους παζάρια, ν' αγαπηθού και να παρτού και να πού' (< πούνε) τους γονείς τουνα, μπαμπά εγώ αγάπησα ντη ντάδε (τάδε), καλό κορίτσι, 'α ντη μάρω ή και ντο ντάδε, καλό παλικάρι, 'α το πάρω... / γιατί με το ρεύμα απεδώ απεκεί αέρας, χτυπού τα τζάμια.... / μουτζούρι, είναι που μετρού στ' αλώνια, σα ντενεκές είναι.../ θα κάνω άλλο όσο βαστού τα χέρια.../ να τά 'χου σ' ένα μέρος που να μη μπορού να τά 'βρου... /

μπορεί 'να (< να είναι) πιο νέοι αλλά δε βαστού πιο πολύ.. / α(ν) βροντού και δε βροντού... / εσύ θα σε παραλλού άλλοι...

3.1.4.2.2.1.1.2 Παρατατικός

α' τάξη - β' τάξη	
ενικός	πληθυντικός
-ούσα [úsa]	-ούσαμε [úsame]
-ούσες [úses]	-ούσατε [úsate]
-ούσε [úse]	-ούσα [úsa] / -ούσανε [úsane] / -ούσασι [úsasi]

α' τάξη: τιμούσα [timúsa], τιμούσες [timúses], τιμούσε [timúse], τιμούσαμε [timúsame], τιμούσατε [timúsate], τιμούσα [timúsa] και τιμούσανε [timúsane] κ.τ.ό.

β' τάξη: π.χ. φορούσα [forúsa], φορούσες [forúses], φορούσε [forúse], φορούσαμε [forúsame], φορούσατε [forúsate], φορούσα [forúsane] και φορούσανε [forúsane] κ.τ.ό.

- Το γ' πληθ. σχηματίζεται με το συγκεκριμένο επίθημ. -ούσα και εκτεταμένο -ούσανε, π.χ. *Γιατί έγλεπαν ντην οικογένεια, που ήντανε ο μπαμπάς, η μάνα καλή και περνούσα καλά και ήντανε τιμημένοι και δοξασμένοι.../ το μπεσούκι ήντανε που κουνούσα τα παιδιά.../ και τα φορούσα οι άντριοι... / γελούσα οι δασκάλοι.../ ντον έγλεπα μες το δεσάκι είχε τα κατσικόπλα ντουνα για δε μπορούσα να πορπατήξου.../ εγώ έβανα τ' αντρός μου τα ρούχα και ντύθηκα καρναβάλι... μας κερνούσα κανά γλυκό... γύριζάμε τα σπίτια.../ Κι έτρωανε ελιές και πουλούσα, κι έκανανε και πουλούσανε.../ και σκεπούσανε τα μουντέρια.../ τις κουβανούσανε ειδικοί εργάτες.../ μποτούρια τά 'λεγάνε. Και κάρτσες όχι κοντές. Ως απάνου, ως απάνου. Και από πάνου εδώ, δε φορούσα παντελόνι. Φορούσανε βρακιά φαρδιά...*

Σπανιότερα στο γ' πληθ. εντοπίστηκε και το επίθημ. -ούσασι, π.χ. *'α πάμε μαζί μαρή γιατί το δικό μας μερκέπι, κατσιρντίστηε και κουτσάθηε που το κυνηγούσασι και πως 'α πάμε;/ πήαινάνε στα γύρω και πουλούσασι κρασί, σταφύλια...*

- Στο γ' εν. εντοπίστηκαν τύπ. όπως *φώραιε, τσαλαβούτειε* κ.τ.ό. που μαρτυρούν ύπαρξη, σε παλαιότερη ίσως εποχή, τύπων του παρατατικού σε -ουν, -εις, -ει, π.χ.

εφόρουν -εις -ει. Στους τύπους αυτούς, στο β' και γ' προσ. που έληγε σε -ει [i] αναλογικά από τον παρατατικό των ρ. της α' συζυγίας αναπτύχθηκε ληκτικό -ε, π.χ. εφόρειες - εφόρειε, προκειμένου να δηλωθεί σαφέστερα το β' και γ' εν. προσ. με το χαρακτηριστικό ληκτικό φωνήεν του παρατατικού⁸², π.χ. *ἐλέασι 'κείνα τα χρόνια ότι ο Γιάννης της Μαρίας ήντο βροντοφωνιάς, τραγούδειε* (τραγούδαγε) *σα ντενόρος...* / *το καλοκαίρι φόρειε μια ψάθα, ντο χειμώνα έβανε ένα λούτρινο* (ψευτική γούνα) / *τσαλαβούτειε ούλη ντη μέρα στα νερά, βράχχε κι έναι μούσκεμα...* / *ο ψαράς πούλειε ψάρια, χαμψιά, φοβούμεστε 'α φάμε γιατί φέρνου θέρμη...* / *έπαθα ζουρλαμά, στραβοπάτησα κι πόνειε πολύ το ποδάρι μου...* / *έπιασέ ντονα τσούρλα* ('διάρροια'), *ούλη ντη νύχτα π'λάλειε στο απόπατο...*

3.1.4.2.1.2 Προστακτική

Η προστακτική ενεργητικού ενεστώτα της β' συζυγίας σχηματίζεται στην α' τάξη στο β' εν. σε -α και στο β' πληθ. σε -άτε, π.χ. *τίμα – τιμάτε* κ.τ.ό. Τα ρήματα που κλίνονται κατά τη β' τάξη σχηματίζουν το β' εν. με την επέκταση -ε, αναλογικά προς το αντίστοιχο επίθημ. των ρ. της α' συζυγίας⁸³, και το β' πληθ. σε -είτε, π.χ. *φόρειε – φορείτε* / *μόνε τσάκω τις ντενεκέδες και πορπάτειε...* / *λω ντο Μπαλαλή: κουβάνειε σύκα...* / *Άντε βρε σκυλοκούταβο π'λάλειε στο ντερέ* ('ρέμα') *και φέρε με κανά δυο φύλλα πεντάνευρο...* / *κράτειε 'κειναπέρα...* / *Φόρειε μπρε τ' αούρι μου μη 'υρίζεις τσεπέλης* ('ξεσκούφωτος')...

Η προστακτική του αόριστου σχηματίζεται κανονικά με τα επιθήματα των ρ. της α' συζυγίας, π.χ. *τίμησε – τιμήσ(ε)τε* // *φόρεσε – φορέσ(ε)τε* κ.τ.ό.

Τα γ' εν. και πληθ. πρόσ. και των δύο χρόνων σχηματίζονται περιφραστικά με τα μόρια *να / ας*, π.χ. *ας / να τιμά, τιμήσει* κ.τ.ό.

Ας σημειωθεί ότι στο ιδίωμα, όπως και στην κοινή ΝΕ, η προστακτική δεν παίρνει άρνηση.

- Οι υπόλοιποι χρόνοι, η υποτακτική και η μετοχή σχηματίζονται όπως οι αντίστοιχοι των ρημάτων της α' συζυγίας.

⁸² Βλ. Χατζιδάκις (1907: 45).

⁸³ Χατζιδάκις (1905: 44 κ.εξ.) Πάγκαλος (1995: 347) πβ. για αντίστοιχο σχηματισμό στη Βιθυνία και Αν. Θράκ., Δεληγιάννης (2002: 117) *μπόρ'γε, κούντιε* (Κουβούκλ.) Danguitsis (1943: 108) *κούν'ε* (Ντεμίρ.) Ψάλτης (1905: 86) *πούλειε* (Σαρεκκλ.) Αποστολίδης (1942: 77), *πάτειε* (Τσεντ.)

3.1.4.2.2.2 Μεσοπαθητική Φωνή

3.1.4.2.2.2.1 Οριστική

3.1.4.2.2.2.1.1 Ενεστώτας

α' - β' τάξη			
ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
-ιούμαι [iúme] / -ιέμαι [iéme]	-ιούμεστε [iúmeste]	-ούμαι [úme]	-ούμεστε [úmeste]
-ιέσαι [iése]	-ιέστε [iéste]	-άσαι [áse]	-άστε [áste]
-ιέται [iéte]	-ιούνται [iúde]	-άται [áte]	-ούνται [úde]

α' - β' τάξη: π.χ. *τιμιούμαι [timíme] / τιμέμαι [timhémé], τιμέσαι [timhése], τιμιέται [timhété], τιμιούμεστε [timhímeste], τιμέστε [timhésté], τιμιούνται [timhíude] κ.τ.ό. // *φοριούμαι [forjúme], φοριέσαι [forjése], φοριέται [forjéte], φοριούμεστε [forjúmeste], φοριέστε [forjésté], φοριούνται [forjúde] κ.τ.ό. // θυμούμαι [thimíme], θυμάσαι [thimáse], θυμάται [thimáte], θυμούμεστε [thimímeste], θυμάστε [thimáste], θυμούνται [thimíude] κ.τ.ό.

Παραδείγματα:

α' εν. αποβραδís το συν(ν)ογιούμαι τι 'α κάνω.../ ντάρικα ('δύσκολα') κουνιούμαι.../ 'πηλογοιούμαι 'γώ αμέσως... // αυτά δε ντα θυμούμαι, ντην αλήθεια...

β' εν. Ε, λέει, δε βαριέσαι.../ τυραννιέσαι, κοπι-άζεις όλη μέρα Κατίνα...

γ' εν. Το σίδερο ζεστό, λέει, κουπανιέται.../ ο σπόρος μικροσκοπιέται ('εξετάζεται στο μικροσκόπιο')...

α' πληθ. τρελλοί όλοι να πετιούμεστε μες στα βαπόρια γυναίκες, παιδιά...// ένα μπάπλωμα και εκεί πέρα κοιμούμεστε όλοι... / ψυχρή ομιλία δε θυμούμεστε...

β' πληθ. δεν ευχαριστιέστε 'κειπέρα... // μη φοβάστε καθόλου λέει...

γ' πληθ. δε γελιούνται τα μάτια μου, ο Γιάννης είναι...// ρίζτε τα απάνου όλα κι ας πα να κοιμούνται (τα παιδιά)...

3.1.4.2.2.1.2 Παρατατικός

α' - β' τάξη	
ενικός	πληθυντικός
-(ι)ούμον [(i)úmu] / -(ι)ούμουνα [(i)úmuna]	-(ι)ούμαστα [(i)úmasta] / -(ι)ούμαστανε [(i)úmastáne]
-(ι)ούσου [(i)úsu] / -(ι)ούσουνα [(i)úsuna]	-(ι)ούσαστα [(i)úsasta] / -(ι)ούσαστανε [(i)úsastáne]
-(ι)ούντα [iúda] / -(ι)ούντανε [iúdane] / -(ι)ούντο [(i)údo]	-(ι)ούντα [iúda] / -(ι)ούντανε [(i)údane] / -(ι)ούντο [(i)údo]

Τα επιθήματα του παρατατικού της μεσοπαθητικής φωνής της β' συζυγίας είναι ανάλογα με αυτά της α' συζυγίας. Για την πολυτυπία στο γ' πληθ. βλ. αντίστοιχα στην α' συζυγία.

α' - β' τάξη: ευχαριστιούμον [efxaristcímu] / ευχαριστιούμουνα [efxaristçmuna], ευχαριστιούσου [efxaristcísu] / ευχαριστιούσουνα [efxaristcísuná], ευχαριστιούντα [efxaristcída] / ευχαριστιούντανε [efxaristcíðane] / ευχαριστιούντο [efxaristcído], ευχαριστιούμαστα [efxaristcímasta] / ευχαριστιούμαστανε [efxaristcímastáne], ευχαριστιούσαστα [efxaristcísasta] / ευχαριστιούσαστανε [efxaristcísastáne], ευχαριστιούντα [efxaristcída] / ευχαριστιούντανε [efxaristcíðane] / ευχαριστιούντο [efxaristcído] κ.τ.ό.

θυμούμον [θimímu] / θυμούμουνα [θimímuna], θυμούσου [θimísu] / θυμούσουνα [θimísuná], θυμούντα [θimída] / θυμούντανε [θimíðane], θυμούμαστα [θimímasta] / θυμούμαστανε [θimímastáne], θυμούσαστα [θimísasta] / θυμούσαστανε [θimísastáne], θυμούντανε [θimíðane] κ.τ.ό.

Παραδείγματα:

α' εν. εγώ 'κείνα τα χρόνια τα ευχαριστιούμον καλύτερα που πέρασάνε... ευχαριστιούμον / ας ήμου καλά να παραλλιούμον ('να φρόντιζα τον εαυτό μου')...// στο μαχαλά δε φοβούμον καένανε.../ κι απά στις μπάλες ('δέματα') άχυρα κοιμούμον 'γω.../ ντο μπαππού σας ντονε θυμούμουνα...

β' εν. ευχαριστιούσου γλέντι και παρέα.../ άμα και το θυμούσουνα έλεες το στον άλλονα...

γ' εν. και περνούσε ντη φούντα που κρέμουντάνε 'δώ... // ένα σουφά ντον έλεάνε, ένα κρεβάτι με σανίδι, κοιμούντα ο Κουλούρης με ντη γκουλούραινα (Κουλούραινα).../ το λοϊκό της ήντανε στο ντόπο, θυμούντανε.../ φοβούντανε (η πεθερά μου)...

α' πληθ. τα κατώχια τά 'χαμε έτσι και παραλλιούμαστα... / Από το μεθύσι αναμεταξύ μας χτυπιούμαστανε.../ εμείς φοβούμαστάνε...// και πήαινάμε απάνου ντη νύχτα κοιμούμαστα.../ δε σταναχωριούμαστα... γλέντια...και οι γυναίκες και οι άντροι μαζί...

β' πληθ. σεις σταναχωριούσαστα πολύ μα δεν έλεάτε λέξη.../ ...τυραννιούσαστάνε μέσα στα χωράφια...

γ' πληθ. για 'δέ αυτοί αγαπιούνται πριν πάει αυτός στην Αμερική... Κάθε βράδυ ξημερώνουντο κάτω απέ το πανεθύρι ντης... / Κρέμουντο κι απ' τα τσατιά ('σκεπή, τα κεραμίδια και η βάση όλη') τα κασούρια ('κρύσταλλα') ίσα με 'κείνα κάτου // και θαραπεύουντανε ο κόσμος με τ' αγιάσμα.../ Τυραννιούντανε πολύ με τα κουκούλια.../ Έχεις ντην ευχαρίστηση να πάρει ντο γιο ντης, να ντόνε κάνει γαμπρό; Συν(ν)ογιούντανε.../ τα σπίτια ντο γκαιρό πό 'πιανε σεισμό κουνιούντανε...// κοιμούντανε όζω τα παιδιά...

3.1.4.2.2.2 Προστακτική

Η προστακτική της μεσοπαθητικής φωνής του ενεστώτα της β' συζυγίας στο β' εν. προσ. εντοπίστηκε στο υλικό στο μοναδικό παράδειγμα: *Σωτήρη σφαλού μέσα στο σπίτι γιατί οι τζανταρμάδες ψάχνουσι για κατσάκηδες ('λιποτάκτες')*. Ωστόσο με βάση τον αντίστοιχο σχηματισμό των βαρύτονων ρημάτων και τους ανάλογους σχηματισμούς που σημειώνονται στα ιδιώματα της περιοχής⁸⁴, μπορεί να υποτεθεί ότι σχηματίζεται ότι με τα επίθημ. -ού και -είτε / -άστε, π.χ. σφαλού, κοιμού / σφαλείστε, *κοιμάστε.

Το β' εν. του αόριστου, πέρα από το κοινό επίθημ. -ου, π.χ. 'φχαριστήσου, θυμήσου, σχηματίζεται και με το μεσαιωνικό επίθημ. -ησε, π.χ. κοιμήθηκε, συνεννοήθηκε κ.ά., π.χ. *Πάνε στο γκουμπάρο, στο θειό το Σωτήρη, πάνε και συνεννοήθηκε (αντί συνεννοήσου) και άμα σε πει και σε αφήσει να το βαφτίσεις...* (για το επίθημ. -ησε, βλ. παραπάνω προστακτική μεσοπαθητικής α' συζυγίας). Το β' πληθ. σχηματίζεται κανονικά με το επίθημ. -είτε, π.χ. 'φχαριστηθείτε // θυμηθείτε κ.τ.ό.

⁸⁴ Πβ. στην Αν. Θράκ. και Βιθυνία, Ψάλτης (1905: 86) κοιμού, πλογού, φηγού, κλειού, κυλιού' Δεληγιάννης (2002: 118) κουντιού – κουντιέσεστενα // κουντήθ'τ'σε – κουντηθήτενα.

- Οι υπόλοιποι χρόνοι, οι εγκλίσεις και η μετοχή σχηματίζονται όπως οι αντίστοιχοι των ρημάτων της α' συζυγίας.

3.1.4.2.3 Το ρήμα είμαι

ενεστώτας		παρατατικός	
ενικός	πληθυντικός	ενικός	πληθυντικός
είμαι [íme]	είμαστε [ímeste]	ήμου [ímu] / ήμουνα [ímu]	ήμαστα [ímasta] / ήμαστανε [ímastáne]
είσαι [íse]	είστε [íste]	ήσου [ísuna] / ήσουνα [ísuna]	ήσαστα [ísasta] / ήσαστανε [ísastáne]
έναι [éne]	έναι [éne]	ήντα [ída] / ήντανε [ídane] / ήντο [ído]	ήντα [ída] / ήντανε [ídane] / ήντο [ído]

- Στο γ' εν. και πληθ. πρόσωπο **ενεστώτα** απαντά ο τύπ. *έναι* αντί του *είναι*. Ο τύπος *έναι* προέρχεται από το αρχ. *ένι* > μεσν. *έναι* αναλογικά προς το επίθημα *-αι* του α' και β' προσ. *είμαι, είσαι*⁸⁵, π.χ. *Τα γλεούδια έναι τα κουφέτα.../ Το σαλό έναι το παιδί, το μικρό, που γεννιέται.../ Κεβεζές έναι που μιλάει αστεία.../ το μυαλό δεν έναι ένταξει... / Τα παιδιά μου έναι φαανά... κ.ά.*
- Ο τύπ. *είμαστε* < *είμαστε* σχηματίστηκε με προληπτική αφομοίωση, π.χ. *όλοι είμαστε ανεκατωμένοι.../ έξι εφτά είμαστε τι είμαστε.../ εμ είμαστε φοβέτζουλοι μαρή... κ.ά.*
- Ο **παρατατικός** σχηματίζεται είτε συγκεκριμένος (χωρίς το ληκτικό *-ν*) *ήμου*, είτε εκτεταμένος σε *-α* και *-ε*, *ήμουνα – ήντανε*, π.χ.

α' εν. *εκεί απάνου η αθέρα ήμου 'γώ, ό,τι έλεα εγώ γένουντάνε... / Ημου επτά χρονώ, εξήμισι, επτά, που πήαμε στα νήπια.../ Εγώ πήαινα, μια καημένη έγλεπα, ήμου νοικοκυρά για.../ ας ήμου καλά να παραλλιούμου.../ ε, πα θυμηθώ, δεν ήμου γεννημένη...// Κι 'γώ ήμουνα αρρεβωνιασμένος στη Δέσποινα... / εγώ μικρό ήμουνα τότες...κ.ά.*

⁸⁵ Για τον τύπ. *έναι*, βλ. Χατζιδάκις (1905: 449, 564)· Παγκαλος (1955: 356-57)· Βαγιακάκος (1972: 12).

β' εν. δεν ήσου να με σηκώσεις.../ αν ήσουνα 'κει κάτου 'α πήαινες μακριά.... κ.ά.

γ' εν. ήντα θάλασσα για εκεί... ήμαστα παραλία... // η Πόλη ήντανε διεθνές είχε Εγγλέζοι, είχε Γάλλοι.../ Εμείς ήμαστανε παρέα. Ήντανε ο Στέλιος ο Παπαλεξαντρή.../ ήντανε μια πέτρα έτσι και χτυπούσε η θάλασσα μέσα.../ χτες ήντανε νταβαντούρι μεγάλο.../ από το ιερό μεριά ήντανε μάρμαρα μακριά... κ.ά.

α' πληθ. Ναι. Έτσι ήμαστα. Και πριν πού 'μουνα παντρεμένος, να πούμε, με ντην άλληνα.../ και στη μπατρίδα ήμαστα γειτόνοι.../ Γιατί δεν ήμαστα στη ντρίγλια (Τρίγλια).../ Εμείς ήμαστα στο κέντρο, δηλαδή κατηβαίνοντας, ανάμεσα στο κέντρο με το ύψωμα, που ανέβαινες απάνου.../ Γιατί σε λέω μικρά παιδιά ήμαστα... // 'κείνα τα χρόνια ήμαστανε, που λες, η παρέα.../ Όταν παίζαμε, ήμαστανε μικροί, έπαιζαμε αλεκούτηδες...κ.ά.

β' πληθ. εσείς ήσαστα καταστεμένοι καλά 'κει πέρα... / δεν ήσαστανε πολλοί...

γ' πληθ. δεν ήντα μαθημένοι στα στάρια...// τα μπέζια ήντανε τα πάνια που βάζου απάνου στις πινακωτές.../ γιατί ήντανε σπαστά τα μαλλιά ντου.../ ήντανε δικηγόροι, σπούδαζάνε, ντω λογιών ντω λογιώ.. παπάδες... εμ τι ξέρω 'γώ τα ονόματά ντουνα 'γώ να τα πω λω...τι τα ξέρω.../ οι κουντούρες ήντανε χοντρά απού κάτου και όλο με πέταλα, στρογγυλά καρφιά, καμπαράδες ('πρόκες')...κ.ά.

- στο γ' εν. και πληθ. του παρατατικού σημειώθηκε σπάνια και ο τύπ. ήντο [ίδο], ο οποίος πιθανόν σχηματίστηκε αναλογικά από το επίθημ. -ουντο του παρατατικού της μεσοπαθητικής φωνής, π.χ. *Ναι μαρή είδες και 'γώ θαρρούσα που ήντο στην Αμερική φευγάτος και 'κείνη ντον είχε κρυμμένο έξι μήνες.../ Ήντο ο μουντούρης ('δικαστής') και δύο ζαπτιέδες ('χωροφύλακες').../ ο Γιάννης 'κείνο ντο γκαιρό ήντο άρρωστος.../ 'κείνα τα χρόνια ήντο δύσκολα... / το ντορίδικο το άλογό μας ένα τσαμούσικο ('ατίθασο, ζωνηρό'), όνταν το πήραμε ήντο ήσυχο, το είχασι αφιονισμένο ('ναρκωμένο') με κασκάσι ('είδος παπαρούνας που έβαζαν στη μύτη του ζώου') και το ζάλισάνε... / ήπιασι ούλο το νερό απ' ντη τζότρα ('ξύλινο δοχείο') γιατί ήντο κέντρινη ('από κέδρο') και το νερό μοσκοβολητό ('μοσκοβολούσε')... / πήαμε στο Ρούσικο στο νοσοκομείο να γιαδούμε (να δούμε) ντη Μαρία που ήντο άρρωστη.../ έλεάσι 'κείνα τα χρόνια ότι ο Γιάννης της Μαρίας ήντο βροντοφωνιάς...*

Μέλλοντας: θα / δα / 'α / θελά (θαλά / θενά / θανά) είμαι, είσαι κ.τ.ό. / **Υποτακτική:** να είμαι, είσαι κ.τ.ό.

3.1.5 Επιρρήματα

Παρακάτω καταγράφονται χαρακτηριστικά επιρρήματα του ιδιώματος της Τρίγλιας καθώς και κάποια κοινά που παρουσιάζουν φωνητικές και μορφολογικές διαφορές από τους αντίστοιχους επιρρηματικούς τύπους της κοινής ΝΕ. Επιρρηματική λειτουργία εκτός από τα επιρρήματα έχουν και άλλες γραμματικές ενότητες ή μονάδες και συντακτικές δομές όπως οι μετοχές, ονοματικές ή προθετικές φράσεις κ.λπ.⁸⁶, π.χ. *τα εχτέ, από τα εχτέ, με το ουσουλί, ένα γκερεμέ* κ.ά. (βλ. παρακάτω)

- γενικά τα επιρρήματα συνήθως σχηματίζονται με το επίθημα *-a* [a] (π.χ. *ακρυφά*) ενώ σπανιότερα απαντούν τα επιθήματα *-i(s)* [i(s)] (π.χ. *σήμερι*) και *-o(s)* [o(s)] (π.χ. *αναλόγω(s)*).
- αναλογικοί σχηματισμοί σημειώθηκαν σε επιρρήματα που επεκτείνονται με την προσθήκη τελικού *-s*⁸⁷ κατά τα επιρρήματα που λήγουν σε *-ς* (*νωρίς, χτες* κ.ά.), π.χ. *τίποτες* [típotes], *τότες* [tótes], *τωρνάς* [tornás] (< *τωρινά* < *τωρινός*) κ.ά. Συχνά αναλογικά σημειώθηκε και το αντίστροφο φαινόμενο της αποβολής του τελικού *-ς*⁸⁸, π.χ. *αναλόγω* [analógo] (< *αναλόγως*), *φέτο* [féto] (< *φέτος*), *εχτέ* [exté] (< *χθες*), *προχτέ* [proxté] (< *προχθές*), *σήμερι* [símeri] (< *σήμερα*, π.χ. *σήμερι έχουμε λαθίρι για φαϊ*), *εψέ* [epsé] (< *εψές*, π.χ. *είπα το εψέ το απόγεμα να πάει όζω να φέρει καμιά λούνα* ('δεμάτι') *χορτάρι...*) κ.ά.
- η αναλογία επέδρασε και στα επιρρήματα που λήγουν σε *-ου* αντί *-ω*, π.χ. *πίσου* [písu] (< *πίσω*), *απάνου* [apánu] (< *απάνω*) κ.λπ. τα οποία σχηματίστηκαν κατά τα τοπικά επιρρήματα *αυτού, που, όπου, αλλού* κ.τ.ό.⁸⁹
- συχνά σημειώθηκαν επιρρηματικοί τύποι με το πρόθημα /a/ το οποίο αναπτύχθηκε κατά τη συμμορφορά με το τελικό /a/ του εμπρόθετου *στα*, π.χ. *ακρυφά* [akrifá] (< *στ' ακρυφά* < *στα κρυφά* < *κρυφά*), *αγλήορις*⁹⁰ [aɣlioris] (< *αγλήορα* < *στ' αγλήορα* < *στα γρήγορα*).

⁸⁶ Βλ. σχετικά Νάκας (1987: 11-12).

⁸⁷ Βλ. Μηνάς (2004: 137)· Χατζιδάκις (1934: 224-26).

⁸⁸ Χατζιδάκις (1905: 369), η αποβολή αναλογικά, *φέτο* κατά το *σήμερο*, *χτε* κατά το *οψέ* κ.λπ.

⁸⁹ Χατζιδάκις (1907: 309).

⁹⁰ Χατζιδάκις (1907: 423), η τροπή του /r/ > /l/ κατ' ανομοίωση προς το επόμενο /r/· Χατζιδάκις (1934: 224-6), η αναπτυξη τελικού *-s* κατ' αναλογία προς άλλα επιρρ. σε *-s* πβ. και ΙΑΝΕ στο λ. *γρήγορα* όπου τύπ. *γλήορις* Θήρ. Κύπρ. Κως Σίφν. *εγλήορις* Νάξ. Σίφν. Χίος *αγλήγορα* Ήπ. Αν. Θράκ. (Αίν.) Κέρκ. Μακεδ. Πόντ. *αγλήορα* Ήπ. Θράκ. (Καρωτ.) Κέρκ. Μακεδ. Πόντ.· πβ. και Δεληγιάννης (2002: 61), όπου τύπ. *αγλήγορα* (Κουβούκλ.) και Danguitsis (1943: 66), όπου τύπ. *αλήγορα* (Ντεμίρ.)

- αντίστροφα, συχνά σημειώθηκε η αφαίρεση του αρχικού /α/ κατά τη συμπεροφορά με προηγούμενο τελικό /α/, ή στα παράγωγα με το πρόθημα *απο-* αναλογικά προς άλλα παράγωγα με το πρόθημα *απο-*, στα οποία στο ιδίωμα συχνά αφαιρείται το αρκτικό φωνήεν /α/ (βλ. και *Φωνητική – αφαίρεση αρχικού /α/*), π.χ. *’πόψα* [pópsa] (< απ’ τ’ απόψα < από τα απόψα, π.χ. *’πόψα δα γλεντήσουμε..*), *’ποπάνω* [poráno] (τα *’ποπάνω* < τα από πάνω), *’ποκάτω* [rokáto] (< τα *’ποκάτω* < τα από κάτω), *’πανωτά* [panotá] (< *απανωτός* / πιθ. και αναλογικά προς τον κοιν. τύπ. *πάνω*). Ανάλογη και η αφαίρεση του αρχικού /ε/, λόγω έκκρουσης κατά τη συμπεροφορά με προηγούμενο ισχυρότερο φωνήεν, π.χ. (*από*) *’δωνά* [ðoná] (< *εδωνά*), (*από*) *’δωναπέρα* [ðona-péra] (< *εδωνα-πέρα*), (*από*) *’κεινά* [ciná] (< *εκεινά*) κ.ά.
- τα τοπικά επιρρήματα απαντούν συχνά με την επέκταση -νά⁹¹, π.χ. *’δωνά* [ðoná], *’κεινά* [ciná] κ.τ.ό.
- χαρακτηριστικό στο ιδίωμα είναι ότι οι επιρρηματικές δηλώσεις τρόπου και ποσού αποδίδονται πολύ συχνά με δάνεια από την τουρκική. Αντιθέτως οι δηλώσεις χρόνου και χώρου (τόπου) γίνονται με επιρρήματα της ελληνικής. Η διείδυση της τουρκικής στα πεδία δήλωσης τρόπου και ποσού πιθανόν ερμηνεύεται από το γεγονός ότι οι δύο παραπάνω δηλώσεις ανήκουν κοινωνιογλωσσικά στη σφαίρα των συναλλαγών και άρα αποτελούν σημείο ιδιαίτερα έντονης επαφής και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους φορείς των δύο γλωσσών.
- συχνά στο ίδιο επίρρημα σημειώθηκε πολυτυπία, π.χ. *ύστερι(ς)* / *ύστερα* / *ύστερο*, δείγμα της ρευστότητας του ιδιωματικού λόγου και αποτέλεσμα των επιδράσεων που δέχθηκε κατά τη διαδρομή του στο χρόνο και τις περιοχές που μιλήθηκε.
- τα παραθετικά των επιρρημάτων σχηματίζονται όπως και στην κοινή ΝΕ: α) ο συγκριτικός σε -*τερα*, π.χ. *ωραιότερα*, και περιφραστικά με το επίρρ. *πιο* + το θετικό βαθμό του επιρρήματος, π.χ. *πιο ωραία*, και β) ο υπερθετικός σε -*τατα*, π.χ. *ωραιότατα*, και περιφραστικά με το επίρρ. (*πάρα*) *πολύ* + θετικό βαθμό, π.χ. (*πάρα*) *πολύ ωραία*.

⁹¹ Βλ. Μηνάς (2004: 435 κ.εξ.), για την προέλευση του *προσχηματισμού* -νά.

3.1.5.1 Τροπικά

- **αγάλι** [aɣáli] ‘αργά’ (< μεσν. αγάλι < επίρρ. αγαληνά < αρχ. επίθ. γαληνός⁹²), π.χ. αγάλι μαρή να σε προκάνω... κ.ά.
- **αγλήορις** [aɣlióris] και **γλήγορα** [ɣlíɣora] (< γρήγορα, βλ. παραπάνω), π.χ. Μόλαστα λω. Π’λαλώ αγλήορις στην ’υναίκα μου... // επειδής δεν είχανε άλλο παιδί να βάλει το όνομά ντης και πέθανε γλήγορα, έρκεται μια μέρα στο σπίτι μας... κ.ά.
- **ακρυφά** [akrifá] (< στα κρυφά), π.χ. χωρίς ’α ντο μπάρου χαμπάρι, ακρυφά.../ ακρυφά τα πουλούσανε στο χωριό... Και εμπρόθετο, π.χ. απ’ ακρυφά καμιά φορά γένουντάνε κι αυτά τα σφάλματα... κ.ά.
- **αμάκα** [amáka] ‘δωρεάν, με έξοδα άλλου’ (< ιταλ. φρ. *a macca*⁹³ ‘άφθονα, πλουσιοπάροχα’), π.χ. αμάκα πήρε το άλλοο, δεν εκουράστηκε.../ έκατσε κι έφαε αμάκα... κ.ά.
- **αράν τουφάν(ι)** [arán tufán(i)] ‘άνω κάτω’ (πιθ. από την τουρκ. προστακτ. *aran* < *aranmak* ‘ψάχνω’ + τουρκ. *tufan* ‘πλημμύρα, κατακλυσμός, χαμός’ > *aran tufan* ‘ψάξε στο χαμό’), π.χ. μας έκανάσι αράν τουφάν... / τώρα άμα μπεις ’δώ μέσα στο σπίτι και είναι όλα αράν τουφάν και όλα πεταμένα άλλα ’δώ άλλα ’κεί και είναι αράν τουφάνι είναι το σπίτι.../ κουϊλάντισάνε (‘θύμωσαν’) ντο γκεριάκο (Κυριάκο) στο γκαφενέ κι έκανά τα ούλα άραν τουφάν... κ.ά.
- **κουτουρού** [kuturú] ‘απερίσκεπτα, στη τύχη’ (< τουρκ. *götiürü*), π.χ. να τό ’λεγα καλό τυχερόκουτουρού τι ξέρω τι ’α πω.. Και ως επίθ. αυτός είναι κουτουρού άνθρωπος... κ.ά.
- **μαϊτσα**⁹⁴ [maítsa] (< μαζί + υποκορ. επίθημ. -ίτσα), π.χ. πάμε μαϊτσα... κ.ά.
- **μάνι-μάνι** [máni máni] και **μάνε-μάνε** [máne máne] ‘πολύ γρήγορα, βιαστικά’ (< ιταλ. φρ. *di mano in mano* ‘από χέρι σε χέρι’⁹⁵), π.χ. μάνι μάνι θά ’ρτει το μεσημέρι.../ φάε μάνε μάνε και πάνε στη δουλειά.../ μάνι μάνι να πάεις ’κει κάτω...
- **ντάρικα** [dárika] ‘δύσκολα’ (< τουρκ. *dar* ‘στενός, ανεπαρκής’ + παραγ. επίθημ. -ικος > -ικα), π.χ. ντάρικα κουνιούμαι... κ.ά.
- **ντογρού** [dogrú] ‘κατευθείαν, ίσια’ (< τουρκ. *doğru*), π.χ. τράβα ντογρού στο γκάτου μαχαλά... κ.ά.

⁹² Βλ. *ΛΚΝ* στο λ. *αγάλι*.

⁹³ Βλ. και *ΙΑΝΕ* στο λ. *αμάκα*.

⁹⁴ Για τον τύπ. βλ. και κεφ. *Φωνητική – αποβολή συμφώνων (/z/)*.

⁹⁵ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *μάνι-μάνι*.

- **ντάρ(α)μαχούσι** [dár(a)maxusi] ‘άνω κάτω’ (πιθ. σχετικό με το τουρκ. *darmadaşın* ‘διασκορπισμένος’), π.χ. ντάρ(α)μαχούσι είναι που γένονται άνου κάτου.../ σκιάχτη το άλογο, πιλαλούσε ντορνταλά, έπεσε στο γκατήφορο και γένησιν ούλα ντάρμαχούσι, έβγαλε το μερί ντου... κ.ά.
- **(ντω) λογιών ντω λογιώ** [do lojóŋ do lojó] ‘διαφόρων ειδών’ (< μεσν. φρ. *λογιών* *λογιών*⁹⁶), π.χ. είχαμε γιατροί στο χωριό μας... ήτανε δικηγόροι, σπούδαζάνε, ντω λογιών ντω λογιώ... / πόσα λουλούδια έχει ο κάμπος; -ντω λογιών ντω λογιώ!! / πήαμε στο μαγαζί και πουλούσε λογιών ντο λογιώ τσεσίτια (‘ποικιλίες’)... κ.ά.
- **’ξεπίτηδες** [ksepítides] ‘επίτηδες’ (< αρχ. *εξεπίτηδες*), π.χ. τό ’κανε ’ξεπίτηδες... κ.ά.
- **’πανωτά**⁹⁷ [panotá] ‘διαδοχικά’ (< (α)πάνω + παραγ. επίθημα -τός / -τά), π.χ. πανωτά – πανωτά τά ’κανε τα παιδιά... κ.ά.
- **ταμάμ** [tamám] ‘ακριβώς’ (< τουρκ. *tamam*), π.χ. μας ήρτε ταμάμ... κ.ά.
- **κατσιρμά** [katsirmá] ‘λαθραία, κρυφά’ (< τουρκ. *kaçırmak* ‘φυγαδεύω’), π.χ. αυτό το μικρό το Αντωνό το έκανάνε κατσιρμά (‘χωρίς να θέλουν’)... κ.ά.
- **χαραμπάτι** [xarabáti] ‘άνω κάτω’ (< τουρκ. *harabati* ‘διάσπαρτα, ακατάστατα’), π.χ. έκανάσι το σπίτι χαραμπάτι... κ.ά.
- **με το ουσούλι** [me to usúli] ‘σιγά σιγά, με τρόπο’ (< τουρκ. *usul* ‘τρόπος, μέθοδος’), π.χ. Σκάσε βε, ’α στο βάλλω με το ουσούλι και δα πονέσεις καθόλου... κ.ά.
- **τεπέ τακλά** [tepe taklá] ‘τα πάνω κάτω’ (< τουρκ. *tepe* ‘λόφος, ύψωμα’ + *takla* ‘τούμπα’), π.χ. ντον έφερε τεπέ τακλά... / ’κείνος δεν ήθελε αλλά ’κείνη η τσαν-τέζα ντον έφερε τεπέ τακλά, ντον έφερε στη γνώμη της.../ εγώ ’α ντόνε φέρω τεπέ τακλά, ’α ντονε τουμπάρω... κ.ά.
- **σίμιντικ** [símidik] ‘αμέσως’ (< τουρκ. *şimdi* και λαϊκ. *şimdik* ‘τόρα, αμέσως’), π.χ. έτρεζάνε τα παιδόπλα και ήρτανε σίμιντικ... κ.ά.
- **σιμ σακ** [sim sak] ‘αμέσως’ (πιθ. παραφθορά του τουρκ. επιφων. *şip şak* ‘τσάκα τσάκα, γρήγορα’ ή από το τουρκ. *şimşek* ‘αστραπή’), π.χ. ήρτανε σιμ σακ... κ.ά.

⁹⁶ Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ στο λ. *λογής* «ο τ. της γεν. πληθ. *λογιών* (μεσν.) πιθ. από την αναμενόμενη γεν. *λογών* (του *λογή*) με ουρανική προφορά του [j] του -γ- ή, σύμφωνα με άλλη εκδοχή, από τη γεν. πληθ. του *λόγιον* με καταβιβασμό του τόνου (κατά το σχήμα των ουδ. σε -ος, πβ. *είδος* – *ειδών* – *ειδή*, η)».

⁹⁷ ΙΛΝΕ στο λ. *απανωτά*.

- **όζω πίσου** [ókso rísu] ‘ξανά’, π.χ. κόπηγε το σκοινί που άπλωσάμε τα ρούχα, έπεσάσι και λερώθηάσι, έβανάμε όζω πίσου μπουάδα... κ.ά.
- **κωλομούτη** [kolomítì] ‘αντίστροφα’, π.χ. ήρτασι μουσαφίρηδες και ετάϊσά τους ορβίθια και ελιές. Είμεστε στανάχωρα και έβανά ντους και κοιμήθηασι κωλομούτη... κ.ά.
- **βερεσέ** [veresé] ‘με πίστωση, δωρεάν’ (< τουρκ. veresi), π.χ. έφασι, ήπιασι βερεσέ... κ.ά.
- **σαλμά** [salmá] ‘ελεύθερα’ (< τουρκ. salma), π.χ. άφηγκάσι τα ζώα σαλμά... κ.ά.
- **φαρσί** [farsi] ‘απταίστως’ (< τουρκ. farsi), π.χ. μιλάει τα φαρσί τα τουρκικά... κ.ά.
- **λαμπίκο** [labíko] ‘πολύ καθαρά’ (< μεσν. λαμπίκον⁹⁸), π.χ. έκανε τα λαμπίκο... κ.ά.

3.1.5.2 Χρονικά

- **(α)πόψα** [rópsa] (< απ’ τ’ απόψα⁹⁹ < από τα απόψα), π.χ. ‘πόψα δα γλεντήσουμε... / Απόψα έκανε κρύο γκεβγκίρι (‘πολύ κρύο’), έριξα δυο μπατανίες να ζεσταθώ... κ.ά.
- **αποβραδís** [apovradís] (< από + επιρρ. βράδυ, κατά τα επιρρ. σε -ίς, π.χ. ολημερίς κ.ά.¹⁰⁰), π.χ. Και για ‘δέ ‘δωνά, ψωμί να μη μπάρεις δικό σου και γένει παφλούκι (‘πολύ ξερό’), εγώ θ’ ανάψω το φουρνί αποβραδís να σιάζω ένα ματζιρεκμέι να είναι μαλακό.../ αποβραδís έλεσα (άλεσα) κουμμάτι καφέ και τό ‘βανα πάλε απάνου στο ταμπλαμπάζι... κ.ά.
- **αποσαυριού** [aposanriú] ‘την επόμενη μέρα’ (< πρόθ. από + αρχ. συνεκφορά εις αύριον¹⁰¹), π.χ. γιατί αποσαυριού ούλοι οι Τριγλιανοί ‘α μαοχτού, ‘α κάνου βεγγέρα... κ.ά.

⁹⁸ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. λαμπίκος, «μεσν. < αραβ. al-ambīq ή μέσω του βενετ. lambico < ελλ. άμβυζ».

⁹⁹ ΙΑΝΕ στο λ. απόψε ο τύπ. ‘πόψα Αν. Ρουμελ. (Μεσημβρ. Σωζόπ.) Αν. Θράκ. (Αδριαν. Μάλγαρ. Σαρεκκλ.) Καππ. «ο τύπ. απόψα από του 7^{ου} αιώνας ... προήλθεν εκ μεταπλασμού κατά τα εις -α επιρρ.» Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 340 ‘πόψα (Παλλαδάρ.) Ψάλτης (1905: 16), ‘πόψα (Σαρεκκλ.)

¹⁰⁰ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. αποβραδύς.

¹⁰¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αποσαυριού, που απαντά και στο Λιβίς.

- **αποσπερί(ς)** [aposperí(s)] (< φρ. από εσπέρας κατά τα επιρρ. σε -ίς¹⁰²), π.χ. αποσπερίς ήρτε να μας-ε-κάνει βίζιτα... / Είπα να κοιμήσω κομμάτι ορβίθι αποσπερί γιατί ο Αναστάσης μου θέλει το με τα ελιόπλα... κ.ά.
- **εσκιού πουσκιού** [escí puscí] ‘πολύ παλιά’ (< τουρκ. eski ‘παλιός’ / με διπλασιασμό για επίταση της σημασίας), π.χ. παλαιά πράγματα. Εσκιού πουσκιού. κ.ά.
- **εχτέ** [exté] και **εχτές** [extés] (< αρχ. εχθές / χθες), π.χ. εχτέ πήα στα Μουντανιά... // εχτές δεν ήμου καλά, τι να σε πω αποθαμένη κι άθαφτη... και έναρθρο (< εμπρόθ. από τα εχτέ), π.χ. αγόρασα τα εχτέ το κεντί (‘απόγευμα’) απέ ντο Λωνίδα ντο Λιοντή... κ.ά.
- **εψέ** [epsé] και **εψές** [epsés] ‘χθες βράδυ’ (μεσν. < αρχ. οψέ, ο τύπ. σε -ς κατά το εχθές), π.χ. ‘κείνο το μικρό το ναλέτικο (‘αναθεματισμένο’), είπα το εψέ τ’ απόγεμα να πάει όζω.../ ο Διογένης έφερε εψέ απέ ντον Αναστάση μπουμπάρι και τζιέρι.../ εψέ με το φέρανε με το κεφάλι ντου σπασμένο μέσα στα αψίματα (‘ερεθισμούς’)...// να βουτήξεις κανέ μουστοκούλουρο, που τά ‘κανα εψές και τα λέμε... κ.ά.
- **νυχτημερίς** (< νύχτα + μέρα + επιρρ. επίθημ. -ίς), π.χ. νυχτημερίς δούλευάνε για να τελειώσου ντη δουλειά ντουνα... κ.ά.
- **ζώρας** [ksóras] ‘αργά’ (< αρχ. φρ. εξ ώρα¹⁰³), π.χ. ζώρας ήρτα... / άντε μαρή που ‘υρίζεις; Σέμπα κι έμεινες ζώρας... κ.ά.
- **πάρωρα** ‘πέρα από την κανονική ώρα, αργά’ (< μετγν. πάρωρα < επίθ. πάρωρος¹⁰⁴), π.χ. πάλε πάρωρα ήρτε... Πβ. και το επίθ. παρώρι ‘ανόητος’, π.χ. Καλά είπα σε σάστορο (‘ανόητη, αφηρημένη’) παρώρι Μουντανιώτικο δε σε κόφτει κα μαρή...
- **προσώρας** [prosóras] ‘για την ώρα’ (< μεσν. φρ. προς ώραν¹⁰⁵), π.χ. σταμάτησάνε προσώρας αλλά πάλε θα ξεκινήσου... κ.ά.
- **προχτές** [proxtés] και **προχτέ** [proxté], π.χ. προχτές δυο τρεις μέρες ήντανε ντην άλλη φορά ο εμέτος! ‘α ξερριζώσου τα μέσα ντου, από καρδιάς!’ και έναρθρο (< εμπρόθ. από τα προχτέ), π.χ. Τα προχτέ ‘κει που πορπατούσα, ‘κούω μια φωνή:

¹⁰² Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. αποσπέρα.

¹⁰³ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. ζώρας.

¹⁰⁴ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. πάρωρα.

¹⁰⁵ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. προσώρας.

Αποστολό!, ταχμύνα (‘υπολόγισε’), λω με ντο νου μου, Τριγλιανός είναι τούτος... κ.ά.

- **προψές** [propsés], π.χ. να ‘ποκουραστεί και καμιά νόρα γιατί προψές σήκωσε κάτι ντομπρούκια (‘κορμούς ξύλου’) να τα φορτώσει στον αραμπά και κουτσοσταυρίστη... κ.ά.
- **σήμερι** [símeri] και **σήμερα** [símera], π.χ. *Δε με λες μαρή, τι φαϊ κάνεις σήμερι;/ είπε να πάνε σήμερι να τα μιλήσουν.../ Και για ‘δέ μαρή Θυμία φάτε ό,τι φάτε σήμερι γιατί αύριο θα περάσου κατσιβέλες... // Σήμερα που τρώνε και ψάρια έχω καμπόσα.../ Και λέει, αδερφή σήμερα ξέρεις γιατί ήρτα; κ.ά.*
- **τότες** [tótes] και **τότεσα** [tótesa] (< τότες + επίθημ. -α, αναλογικά προς άλλα επίρρ. σε -α) και έναρθρο **τα τότες** (< εμπρόθ. από τα τότες), π.χ. και τότες είχαμε κιουλάφια (‘σκούφοι με γούνα’).../ τότες που πήαμε πρόσφυοι στη μπρούσα (Προύσα).../ τότες στο παλαιό χωριό.../ ‘α τα ξαναπούμε ίσαμε τα τότες.../ Τότες που κάηκε το σπίτι το δικό σας.../ τότες είχανε γελάδια και πήαινάνε εδώ στη γκζυνή (τοπων. Ξυνή) απάνου... // τότεσα έκανάμε με κάμποτα ρούχα.../ εμείς τις πείραζάμε γιατί μιλούσανε παρασούζουλα τότεσα.../ τότεσα η μάνα μου είχε μια ξαδέρφη.../ είχε τότεσα κοτόπουλα.../ ...ζούσε τότεσα;/ Είχε πάρα πολλά χοιρινά και τότεσα ‘κεί στα Τρίκαλα.../ τότεσα δε γίνοντανε τέτοια πράματα.../ ντράπη και ντη μπήρε. Τότεσα ντρέποντανε, έκανάνε.../ και πήαινανε τότεσα και κάουντανε απάνου χρύσες, τις έλεαν πασκαλιές τις έλεάνε αυτές... / τότεσα πήαινα τα κορίτσια ‘κεί και δούλευάνε... / ήντανε τα πλιθιά, χοντροντούβαρο τά ‘κανάνε τότεσα απ’ όζου τα ντουβάρια... κ.ά.
- **τωρνάς**¹⁰⁶ [tornás] ‘μόλις τώρα’ (< τωρινά κατά τα επιρρ. σε -ς < επίθ. τωρινός), π.χ. *τωρ ‘νάς έλεα σας για το ορβίθι και για τις γιατρείες... κ.ά.*
- **ύστερι(ς)** [ísteri(s)] / **ύστερο** [ísterο] / **ύστερα** [ísterα], π.χ. και ύστερι μαζέψτε ντη γκαρτσολή (‘ανακατωμένα ρούχα και πράγματα’) σας να κατηφορίζουμε σιγά σιγά.../ ύστερι βγήκαμε στα Μουντανιά.../ ‘α ντο τσουρουφλίσουμε και ύστερι τι γίνεται; / Ρωτώ ντηνα ύστερις: μαρή πα και φοβήθηκες;/ ‘α για ‘σύμε (να δούμε) ύστερις τι ‘α πούμε...// η μάνα μου τα λέει τώρα και τ’ άκουα εγώ ύστερο που γεννήθηκα.../ ύστερα καλτσώθηκα, ντύθηκα... κ.ά.

¹⁰⁶ Πβ. τον τύπ. και Ψάλτης (1905: 19) (Σαρεκκλ.) Δεληγιάννης (2001: 124) (Κουβούκλ.) Danguistis (1943: 161) (Ντεμίρ.)

- **μπαριαντάσωρα** [barjadásora] ‘πολύ αργά, καθυστερημένα’ (< παρά + αντάσoras < τουρκ. φρ. *ondan sonra* ‘μετά ταύτα’¹⁰⁷), π.χ. *περίμενά ντονα να έρτει, αυτός δε φάνηε, ήρτε μπαριαντάσωρα... κ.ά.*

3.1.5.3 Τοπικά

- τα τοπικά επιρρήματα συνήθως λήγουν σε -ου αντί -ω, αναλογικά προς άλλα επιρρ. σε -ου, π.χ. *αυτού, όπου* κ.ά. π.χ. *πίσου* [písu] (< πίσω), *απάνου* [apánu] (< απάνω), *κάτου* [kátu] (< κάτω), *γύρου* [jíru] (< γύρω), *τριγύρου* [trijíru] (< τριγύρω) κ.τ.ό. *δε μπήα έγω πίσου.../ να αυτού ήντανε όλοι στον απάνου μαχαλά.../ τα μπέζια ήντανε τα πανιά που βάζου απάνου στις πινακωτές.../ 'δώ τριγύρου ξέρου.../ 'κει πέρα που ήμαστα στην εκκλησία γύρου γύρου τα σπίτια όλα κ.ά.*
- **τ' ανάπλαα** [anápila] ‘τις πλαγιές’ (< ανάπλαγα < επίθ. ανάπλαγος < ουσ. ανάπλαγο, επιρρηματ. ‘κατά τα πλάγια, προς τα πλάγια μέρη του βουνού’ < προθ. ανά + το ουσ. πλάγι¹⁰⁸), π.χ. *έχασάμε το μουσκάρι κι έτρεχάμε σ' όλο ντο μερά, έπιασάμε τ' ανάπλαα.../ φρ. έπιασε τ' ανάπλαα* (‘έπιασε τα πιο μακρινά μέρη, έφυγε μακριά’).
- **αντίκρυ** ‘απέναντι’ [adíkri], π.χ. *Είχε βρύση 'κει κοντά, αντίκρυ στον Αη Γιώργη... κ.ά.*
- **αυτού** [aftú] και **αυτου-πέρα** [aftu-péra], π.χ. *Αυτού έμεινε, δεν έφουε ξανά.../ είχαμε μια μεγάλη βρύση αυτου-πέρα.../ Έκανε ντην εκκλησία και ζούσε αυτου-πέρα... κ.ά.*
- **αψηλά** [apsilá], π.χ. *εμείς ήμαστανε αψηλά σ' ένα μέρος και όζω από το χουριό, είχε λιόδεντρα 'κει πέρα... κ.ά.*
- **μεριά** [merjá] / **από** + (ουσ. (έναρθρ.) / αντων. / επίρρ. + **μεριά** [από ... merjá] / **σε** + αντων. + **μεριά** [se ... merjá], **'δώ-μεριά** [dó-merjá] κ.λπ., π.χ. *από το ιερό μεριά ήντανε μάρμαρα μακριά.../ κάντανε (κάθονταν) απ' του Βαλιάνου μεριά.../ και μας έλεε, α πανείτε (πηγαίνετε) απεκεί μεριά και κάνετε παρέα .../ είναι κι άλλη νύφη 'κει κάτου μεριά... / στη ντρίγλια (Τρίγλια), πέρα κει μεριά ήντανε στη γκαρουλού (Καρολού τοπων.).../ 'δώ-μεριά είναι το σπίτι ντου.../ να περάσω απεκεί μεριά μέ 'δα (είδαν) οι άλλοι στρατιώτες.../ είχε ένα παραθυράκι από μας μεριά κι*

¹⁰⁷ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αντάσoras* επιρρ. Κύπρ.

¹⁰⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *ανάπλαγα*.

έβγαινε απεκεί... / παρα 'δώ μεριά... / το σκολειό ήντανε σε μας μεριά, στο μπάνου
μαχαλά... κ.ά.

- **δωνά** [ðoná] (< εδώ να) και **'δωνα-πέρα** [ðona-péra], **'δωνα-μέσα** [ðona-mésa],
π.χ. Μάνα! 'δωνά για(δ)είτε 'α κάψου ντο κόσμο ούλονα, στραβώθηα 'δωνα-
πέρα.../ τι κάεσαι και ντέλεσε ('ασχολείσαι, τυρρανιέσαι') 'δωνα-μέσα, δε γλέπεις
τα ντουμάνια, τις φωτιές; γιανγκίνι μαρή, καιούμεστε! ξέβα όζω να γιαδείς (να
δεις).../ μάνα 'δωνά για (δ)είτε κεπεζελίκια ('ρεζιλίκια') πράματα, τα νταντούλια
(‘αδύναμοι, ετοιμόρροποι’) και τα δυο που 'α ξεείρου να πέσου να σκοτωθού.../
πήαινα μέχρι 'δωνά με τσάκωνε το περίπουλο.../ Και για 'δέ 'δωνά, ψωμί να μη
μπάρεις δικό σου... κ.ά.
- **κεινά** [ciná] (< εκεί να) και **'κεινα-πέρα** [ciɲa-péra], π.χ. μπορεί να 'χε 'δωνά
'κεινά, αλλά εγώ δεν άκουσα.../ βάλ' το 'κεινα-πέρα... κ.ά.
- **όζω** [ókso] (< έζω), π.χ. ο κιντιρμέζ ('ανόητος') είναι μέσα όζω, πότε λέει έτσι πότε
αλλιώς.../ τους έβγαλέ όζω απέ το χωριό.../ στη μπόρτα γλέπω όζω ήντανε μια
κουβάρα σκουπίδια... κ.ά.
- **πούπετα** [rípetɐ] 'πουθενά, τίποτα' (< μεσν. πούπετα πιθ. < πούπετε < που ποτέ
κατά το συνων. πουθενά¹⁰⁹), π.χ. δε ντονέ βρηκάνε πούπετα... / πούπετα είναι τίποτα
κ.ά.

3.1.5.4 Ποσοτικά

- **κομμάτι** [komáti] και **κουμμάτι** [kumáti], **κομμάι** [komái] 'λιγάκι'¹¹⁰, π.χ. Είναι
κομμάι πικρούτσικο, άμα να το πάρεις, μη τυχόν και τσαϊντίσεις ('αμελήσεις').../
μπρε Γιώργη εσύ είσαι κομμάι γραμματιζούμενος.../ Κομμάι νερό λω τους να σε
δώσουν.../ Άμα και με λέεις ντην αλήθεια έρχουμαι. 'Α χαρούμε και συ κομμάι. 'Α
πούμε και κομμάι για ντη Βαϊνού. Κομμάι για το Σεργί. Κομμάι για ντη Μύτη, ντη
μπλατανιά...// να σε δώσει μια μπλάκα σαπούνι άσυρτο, κουμμάτι λάδι κι ένα
κερί.../ Άστα πήε ο τσαμένος να κάνει κομμάτι πολούκι ('άροτρο') στο Παλιοχώρι...
// Είπα να κοιμήσω κομμάτι ορβίθι αποσπερί γιατί ο Αναστάσης μου θέλει το με τα
ελιόπλα και κανέ γαράτο ('αλμυρό') καλό είναι.../ Κάτσε μαρή ζεβζέκα κομμάτι
ακόμα, δε γλέπεις που είναι κοτζά κακάνα.../ Να λω να κάνω κομμάτι γιουφκά με τις

¹⁰⁹ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. πούπετα.

¹¹⁰ Η σημ. ήδη μεσν., βλ. Κριαράς Λεξ. Μεσν. στο λ. κομμάτιον σημ. 1γ.

τσιλαρέδες.../ Έβανα το κομμάτι μποντικόλαδο, έδωσα το σουλφάτο και βάνω το να κοιμηθεί.../ 'δώ έλα να γιαδείς (να δεις) που έρχονται οι μουσουράδες, 'α περάσου απ' εδώ μπροστά, ξέβα να τους γιαδείς να γελάσεις κομμάτι.../ αποβραδής έλεσα (άλεσα) κουμμάτι καφέ και τό 'βανα πάλε απάνου στο ταμπλαμπάζι.../ 'κείνος ο δικός σου ο Τζιβάνης άμα πει κομμάτι ρακόπλο δα (< δεν θα) αφήσει τίποτα γερό.../ Πήρα και κομμάτι τυρί που τό 'κανα απέ ντη κασίκα μας, πήρα απέ ντο Μαβίλη κάμποσα παούρια κι έβρασά τα.../ Καμιά μεγάλη που έκανε κομμάτι ντο νέο: άντε και συ νιόφεγγο τώρα είσαι.../ Και ήρτανε ευτυχώς αυτοί και μπήκανε μέσα στη στρατώνα και ζέστανε κομμάτι.../ και τον έκανα κομμάτι σούπα.../ Άλλη φορά κομμάτι άκουα...τόρα τίποτα.../ η μάνα ήντανε κομμάτι στριγγλού, δε με ήθελε.../ τώρα κομμάτι το πατά το πόδι.../ έκατσάμε, ζάπλωσάμε κομμάτι, ήρτε το Ζαχαριό...κ.ά.

- **μπάριμ** [bárim] 'τουλάχιστον' (< τουρκ. *bari* + το τουρκ. κτητικό *-m*), π.χ. *μπάριμ να μας έφερνε κομμάι καφέ.../ να έρχουντάνε μπάριμ να έγλεπάμε τι 'α κάνουμε... κ.ά.*
- **ντιπ** [dip] 'εντελώς' (< τουρκ. *dip*), π.χ. *αυτός είναι ντιπ χαζός... κ.ά.*
- **ένα γκερεμέ** [éna jéreme] 'πάρα πολύ, άφθονα' (< τουρκ. *kerem* 'γενναιοδωρία, μεγαθυμία'¹¹¹), π.χ. *Ο γιατρός ο Πελαδαρινός είδε τονα, θα γενεί καλά αμέ πρέπει να κάτσει στο γιατάκι κάμποσες μέρες και να τρώει ένα γκερεμέ γιατί έχει πονοκεφάλους... / τρώει ένα γκερεμέ, ένα ποσό μεγάλο, ένα πατμάνι... κ.ά.*
- **ένα πατμάνι** [éna patmáni] 'πάρα πολύ' (< τουρκ. *batman* 'μέτρο βάρους 2-8 οκάδων'), π.χ. *Τρώει ένα πατμάνι και στο τέλος σηκώνεται μ' ένα φελί ψωμί στο χέρι και φεύγει. Χορτασμό δεν έ'ει...κ.ά.*
- **κάργα** [kárga] 'γεμάτο' (< βενετ. *carga*), π.χ. *γέμισάμε ντο κάργα...*
- **ένα κιαμέτι** [éna caméti] 'πολύ' (< τουρκ. *kiyamet* 'συντέλεια, χάος, χαμός'), π.χ. *έβανα στο μπαζέ ένα σκυλόστομο ('μικρό κομμάτι') κρομμύδια και τώρα έχω ένα κιαμέτι...*

¹¹¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *γκερεμές* σημ. 2 β, «Επιρρηματ. ... φρ. *ένα γκερεμέ ...* εις αφθονίαν, πάρα πολύ Θήρ. Κρήτ. (Σκακ. κ.α.) Νάξ. (Απύρανθ. Γαλανάδ.)...». Στο ΙΑΝΕ η λ. ετυμολογείται από το τουρκ. *göremek* 'συνήθεια', ετυμολογία που συνδέεται με τις άλλες σημασίες τις λ. αλλά όχι με την συγκεκριμένη που πιθανότατα σχετίζεται με το τουρκ. *kerem*.

3.1.5.4.1 αρνητικό

- **κα** [ka] ‘καθόλου’ (< καν < αρχ. *κᾶν* < *καὶ ἄν*¹¹²), π.χ. *Μόνε σους, κα μη λαλείς.../ δε σε κόφτει κα μαρή.../ δε μ’ ακούς κα... / ρώτησά ντονα να με πει και τούτος κα μιλιά, βουβασιά του παππού μου!*

3.1.6 Προθέσεις

Στο ιδίωμα εντοπίστηκαν όλες οι προθέσεις της κοινής ΝΕ (με, σε, για, ως, προς, κατά, μετά, παρά, αντί, από, χωρίς, δίχως, ίσαμε). Παρακάτω σημειώνονται αυτές που παρουσιάζουν φωνητικές διαφορές (πβ. και τα παραγωγικά προθήματα από προθέσεις στο κεφ. *Παραγωγή*):

- **αντίς** [adís] (< αντί), π.χ. και αντίς να βάνομε κουρελού, έβαλάνε ‘κείνο το ‘λιοπάνι... / αντίς για μένα ζήτηζε ντο Γιάννη...κ.ά.
- **από** [aró] / **απέ** [aré] (< απ’ εδώ, απ’ εκεί¹¹³) και σπάνια **πέ** [ré] και **απού** [arí] (< από), π.χ. τους έβγαλέ όζω απέ το χωριό ντουνα.../ και ντην επάντρεψε κάποιονα απεκεί ‘πέ ντη μπαλιά Ελλάδα.../ μπαϊλντισα πια απέ νερό, απ’ ντη ζέστα.../ ήντανε από πάνω, απέ το Μπαριακλί (τοπων.).../ απέ το πρωί δεν άδειασα... // απού μέσα... / και απού κάτου είχε σίδερο... / κι έμισε απού κάτου ο ζουμός.../ άφηνάμε το μπουκάμισο απου-πάνου...
- **κατά** [katá], πέρα απ’ τη συνήθη χρήση σημειώθηκε σε στερεότυπες φρ. όπως π.χ. αυτός άμα πάει κατά Θεού και πάει με πίστη του Θεού.../ και έλεάνε κατά γονιούς και τέκνα...
- **ίσαμε** [ísame] (συχνά σε συνδυασμό με άρθρο + επίρρ.) π.χ. πήε στο μεϊντάνι και μπάλενε με τα τουρκούδια ίσαμε τα μεσάνυχτα.../ και τραούδι τι να σε πω, ίσαμε το

¹¹² Πβ. Μπαμπινιώτης *Λεξ. ΝΕ* στο λ. *καν* «...Από την αρχική σημ. ‘ακόμη και’ και τη χρήση του μορίου σε υποθ. προτ., η λ. απέκτησε την αρνητική σημ. ‘καθόλου’» βλ. και Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *καν*: «...10) *Καν ποσώς*· α) (με άρν.) = καθόλου: Βέλθ. 459· β) (χωρίς άρν.) = τουλάχιστο λίγο: Χρον. Μορ. Η 2665. 11) *Καν ψίχα*· α) (χωρίς άρν.) = έστω λίγο, ελάχιστα: Γλυκά, Στ. 202· β) (με άρν.) = καθόλου: Γλυκά, Στ. 122. 12) *Ουδέ καν* = ούτε καν: Διγ. Ζ 686».

¹¹³ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *από*, για την γεωγραφική έκταση των τύπ. *απέ*, *πέ* «ο τύπ. *απέ* και μεσν. ... ο μεταπλασμός εκ της συνεκφ. οίον: *απ’ εδώ, απ’ εκεί, απ’ έξω* κττ.» πβ. για τη Βιθυνία Δεληγιάνης (2002: 127) *απέ* (Κουβούκλ.) Μαντάς, χφ. ΚΕΝΔΙ 1065: 319 *αλάργα ‘πέ τέτοιους ανθρώπους* (Παλλαδάρ.)

πρωί.../ 'α τα ξαναπούμε ίσαμε τα τότες.../ πήρε το μερκέρπι να πάει ίσαμε το Παλαιχώρι.../ ίσαμε να πάω στο σπίτι.../ κι είναι ίσαμε τα κεραμίδα...

3.1.7 Σύνδεσμοι

Οι σύνδεσμοι του ιδιώματος δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές από την κοινή ΝΕ. Παρακάτω καταγράφονται οι περιπτώσεις συνδέσμων που παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες καθώς και αυτοί που αποτελούν δάνεια της τουρκικής. Η χρήση δάνειων συνδέσμων καταγράφηκε κυρίως στη σύμπλεξη και στη διάζευξη, π.χ. *νε – νε, ντε – ντε* κ.λπ. και η χρήση τους συχνά συνοδεύεται στο λόγο με ιδιαίτερο επιτονισμό.

- **συμπλεκτικοί:**

νε [ne] (< τουρκ. *ne* ‘ούτε’), π.χ. *νε γαλα νε τίποτα.../ νε είδες, νε ήκουσες.../ νε έφαμε, νε ήπιαμε... κ.ά.*

εμ [em] ‘όχι μόνο ... αλλά και’ (< τουρκ. *hem* ‘και’), π.χ. *εμ δεν άκουες τι έλεα, εμ λες θέλεις να μιλάς... κ.ά.*

ντε [de] (< τουρκ. *de* ‘επίσης, και, ούτε’), π.χ. *πήαινες στο γκαφενείο άμα και ήθελες εσύ ντε να νοικιάσεις, ντε να σπείρεις 'α πα έβρεις ντο γκράτη (επών. Κράτης)... / ντε να φάμε, ντε να πιούμε πέρασάσι οι ώρες...κ.ά.*

- **διαζευκτικός:**

γιά [já] (< τουρκ. *ya* ‘ή’), π.χ. *Θέλετε εσείς, γιά δεν θέλετε; / Δε με λες μαρή ούτος με ντη λατέρνα ποιος είναι ο Καμίνης γιά ο Κιώτης; κ.ά.*

- **αντιθετικοί:**

άμα [áma] / άμε [áme] (< τουρκ. *ama / amma* ‘αλλά, όμως, μα’)¹¹⁴, π.χ. *Έναι κομμάι πικρούτσικο, άμα να το πάρεις, μη τυχόν και τσαϊντίσεις (‘αμελήσεις’).../ ο ντερές ήντανε, να, περνούσε μες τη μέση του χωριού νερό. Άμα απού πάνου ντον είχανε κλειστό με σανίδια, με στύλους και απού κάτου ήντανε, κατήβαινε το νερό.../ ο γιατρός ο Πελαδαρινός είδε τονα, θα γενεί καλά, άμε πρέπει να κάτσει στο γιατάκι κάμποσες μέρες... / Ο δικός μου ο αβανάκης χτες έφερε με ζύλα και μ’ έκανε το κατώχι ντάραμαχούσι, άμε θα το σφουγγαρίσω πια ντη μπαραμονή για να ξεμείνει καθαρό... κ.ά.*

¹¹⁴ Πβ. παρακάτω και το μόριο *αμ / αμέ*.

μόνε [móne] (< μόνο) ‘αλλά, όμως’, π.χ. *Αυτός είναι μαρή μόνε τσάκω τις ντενεκέδες και πορπάτειε γιατί ούτος με τις φωνές του ’α μας βάλει και στο ικάντο.../ τι ’α το κάνου για, αλλά μόνε που με φοβερίζουν εμένα.../ Μάνα ’δωνά για ’δέ ’α με κάνεις μούσκεμα ίσαμε να πάω στο σπίτι, μόνε να προκάνω να χωθώ στο σπίτι της αζαδέρφης μου που είναι ’δώ κοντά.../ μόνε να μη γκζεχάσομε να πάρουμε και το μααίρι μας μαζί.../ πορπάτειε, γιόμω μόνε να σε προκάνω...κ.ά.*

- **αιτιολογικοί: γιατί** [jati], **για** [ja] (< σύντμηση του γιατί), **που** [pu], **επειδής** [epiðís], **αφού** [afí], π.χ. ντον έγλεπα μες το δεσάκι είχε τα κατσικόπλα ντουνα για δε μπορούσα να πορπατήζου.../ ’α πάμε μαζί μαρή γιατί το δικό μας μερκέπι, κατσιρντίστη και κουτσάθη που το κυνηγούσας και πώς ’α πάμε...¹¹⁵/ και ντο χειμώνα, επειδής και αυτηνής ο μπαμπάς πέθανε στο στρατό, ο μπαμπάς μας.../ Επειδής το χωριό μας ήντανε σε ρεματιά.../ ’α φύουμε ’α πάμε, αφού γράφου γεωργοί στα χωριά, ’α πάμε σε κανά χωριό.../ αφού δεν έρκεται, τ’ ’α (< τι να) το κάνω, κλαίει...κ.ά.)
- **χρονικός - υποθετικός: άμα**¹¹⁶ [áma] ‘όταν, αν’. Χαρακτηριστική στο ιδίωμα είναι η σύνταξη του σύνδ. άμα με επιτασσόμενο τον σύνδ. και εισάγοντας υποθετικές προτάσεις. Π.χ. *Αγάλι μαρή να σε προκάνω με ούτα τα γαλέτζια άμα π’λαλώ πάω σα νταντούλι (‘αδύναμος, ετοιμόρροπος’).../ ’κείνος ο δικός σου ο Τζιβάνης άμα πει κομμάτι ρακόπλο δα (< δεν θα) αφήσει τίποτα γερό.../ Ε, να που σκουπίζεσαι άμα λουθείς.../ άμα έκανε ντην εκκλησία, έκανε και σπίτια.../ άμα με πάει μένα θα φύου ’κείνες.../ άμα και θέλεις ’α πάμε κάτου.../ Και σε λέει, άμα και πεθάνει, πότε θα μπαντρευτούμε ύστερα;/ θά ’ρτει ο δικός μου.. και θα βάλει τις φωνές άμα λείπω.../ Να αυτό το μπαϊρι άμα ’νέβουμε φτάσαμε.../ Αν πάει κανένα να ’χου να μείνου. Ξένοι άμα πάνε.../ Άμα το θυμηθώ ντο γράφω.../ Δηλαδή, άμα είναι το τέλος, μη μακαρίζεις, μη λέεις το καλό. Δε γκζέρεις απ’ ντην άκρα του τέλους τι ’α γένει.../ αυτός άμα πάει κατά Θεού και πάει με πίστη του Θεού.../ Άμα ήντανε να ξημερώσει, ήντανε χαράματα και ξημέρωνε, χτυπούσε ο πασβάντης και έλεε «ορίσατε στην εκκλησία».../ ’κείνα τα χρόνια, άμα ήντανε ν’ αρρεβωνιάσου παιδιά, τα παιδιά δε μπήαινα αλλού να κάνου μονάχοι ντου παζάρια.../ Άμα είναι ο γονέος*

¹¹⁵ Ας σημειωθεί ότι ο αιτιολογικός σύνδεσμος που στο παράδειγμα χρησιμοποιείται με ρήμα που δεν δηλώνει ψυχικό πάθος όπως συνήθως συμβαίνει στην κοινή ΝΕ.

¹¹⁶ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *άμα*, «το αρχ. επιρρ. *άμα*. Ο τύπ. *άμαν* και ως σύνδ. κατ’ επίδρασιν του επίσης χρονικού συνδ. *όταν...*»

καλός, θα γίνου και αυτά καλά παιδιά. Άμα δεν είναι καλός, δεν θα γίνου.../ Ε, να, άμα και πήαινες, πήαινες πιο λεύτερα... / Γιανγκίνι έλεάνε άμα και κάνει και πάρει φωτιά, 'υρίζου και φωνάζου «γιανγκίν βαρ, γιανγκίν βαρ, γιανγκίν».../ Άμα και δεν έρτει ο Μπαρμπαμανωλίδης και εμείς δεν έρκουμάστε στη δουλειά.../ Άμα και με λέεις ντην αλήθεια έρκουμαι.../ τώρα 'α σας πω τι 'α κάνετε άμα και κολουπήσετε και ντην ώρα που κάνετε ρουγγλί ('βουτιά'), πάει νερό στο 'φτί σας... / ε άμα και φύου νωρίς 'α πάω μαζί τους...κ.ά.

- **υποθετικός:** *ειδέ* [ιδέ] 'έτσι και, σε περίπτωση που, αν' (< αρχ. συνεκφ. ει δε¹¹⁷), π.χ. *Καμιά φορά έρκεται στο μυαλό μια κουβέντα, που 'α τύχει να ντηνε πεις, ντη λες. Έρκεται. Έτσι τυχαία. Ειδέ, να κάτσεις να το θυμηθείς, δα* (< δεν θα) *το θυμηθείς τώρα. Χρόνια πέρασάνε...*

3.1.8 Μόρια

- τα μόρια *θα* και *να* πολύ συχνά στο ιδίωμα αποβάλλουν τα αρχικά τους σύμφωνα και απαντούν με τη μορφή 'α [α] (βλ. και Φωνητική - αποβολές συμφώνων), π.χ. *γιαβάνης είναι κανένας που πάει σιγά σιγά δε μπορ' 'α* (< να) *πορπατήξει.../ Άψε το φουρνί βρε 'υναίκα και σιάζε καμιά καταχόπιττα 'α* (< να) *φάμε με καένα γαράτο.../ αλλά δε μπορώ 'α* (< να) *κουμανταρτώ ντον εαυτό μου.../ 'α* (< θα) *πάω στο πετόνι να το γιομίσω να φέρω νερό.../ Βρε πάρε ντη μαναβέλα απ' τα χέρια ντου! 'Α* (< θα) *σκοτωθού αυτοί! / Μάνα μαρή που 'α* (< θα) *πας, δε γλέπεις που κατέβασε νερό; 'Α* (< θα) *βραχού τα πόδια, 'α* (< θα) *πάρεις κάνε κρύωμα....*

Συχνά το μόριο *θα* εμφανίζεται και με τη μορφή *δα* (βλ. Φωνητική στην εναλλαγή /f/, /x/, /θ/ - /ν/, /γ/, /δ/), π.χ. *μη σηκώνεις βάρος, δα πέσει ο αφαλός σου...*

- *για* [ja], μόριο βεβαιωτικό (< τουρκ. επιφών. *γα!*¹¹⁸) που τίθεται στο τέλος πρότασης για επιβεβαίωση των προαναφερθέντων, π.χ. *ε, τα παραστέκεται για, τα παραστέκεται, 'γαπά τα καλά* (ο Βασίλης τα λουλούδια).../ *Ήπαιναν οι γυναίκες 'κεί πέρα, ζύμωνάνε ψωμί, που ήντανε πολύς κόσμος για, εργάτες να χτίσουν, να κάνου.../ Και ο μπαμπάς σου, που λες, έτρεχε και 'κείνο μες στη γκάπνα. Δικό του σπίτι για./ Ναι, γιατί ντρέποντάνε. Μικρή ήντανε για! / Εγώ πήαινα, μια καημένη*

¹¹⁷ Βλ. Κριαράς Λεξ. Μεσν. στο λ. *ειδέ*.

¹¹⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *για* (III, σημ. 2).

έγλεπα, ήμου νοικοκυρά για! / Ύστερα πρώτη τάξη πήα, όχι δεύτερη τάξη... Δε μπρόκανα. Πρόσφυοι ήρταμε για! / που 'α πάτε η μια ντη γκούκλα, η άλλη ντο σκύλο... Ναι, αλλά 'μείς αυτά ήθελάμε για! / απέ ντη ντρίγλια (Τρίγλια) ντη μπήρε για! / τι 'α το κάνου για! / τέσσερα παιδιά ήμαστα για! / Τι κάνεις για; -Ψόφησα μαρή, κρύο ψαστίκι! // 'α για'ούμε (για να δούμε) ύστερις τι 'α πούμε...

- **για** [ja], μόριο προτρεπτικό (μεσν. για < αρχ. επιφών. εία¹¹⁹) στη συνεκφορά του συνήθως με την προστακτική '(δ)έ (< ιδέ / (δ)είτε (< είδα) επιτείνει την έννοια της φρ., όπως και στην κοινή ΝΕ, π.χ. Μάνα 'δωνά για 'δέ 'α με κάνεις μούσκεμα.../ Και για 'δέ αυτοί αγαπιούντο.../ Μάνα 'δωνά για (δ)είτε 'α κάψου ντο γκόσμο.../ Μάνα 'δωνά για (δ)είτε κεπαζελίκια ('ρεζιλίκια') πράματα... κ.ά. Ενδιαφέρον στο ιδίωμα παρουσιάζει η συνεκφορά του για με όλα τα πρόσωπα εν. και πληθ. της υποτακτικής δω του αόρ. είδα σε συντάξεις κυρίως με το μόριο να και σπανιότερα με το μόριο θα: να / θα γιαδώ, να / θα γιαδείς κ.τ.ό., π.χ. 'α το μπρουμντίσω να για'ούμε τι είναι 'πο κάτου.../ γιαγκίνι μαρή, καιούμεστε, ξέβα ('βγες') όζω να γιαδείς... / πήαμε στο Ρούσικο στο νοσοκομείο να γιαδούμε ντη Μαρία που ήντο άρρωστη.../ 'δώ έλα να γιαδείς που έρχονται οι μουσουράδες, 'α περάσου απ' εδώ μπροστά... / ξέβα να τους γιαδείς να γελάσεις κομμάτι.../ δώσε και ντη γκατίνα Κατίνα) να τα γιαδεί.../ όλο γκεβεζελίκια ('φλυαρίες, σχόλια') και κοριόζικα ('αστεία') με λέει όταν θα με γιαδεί... κ.ά. Το φαινόμενο, που καταγράφηκε και ήταν γνωστό σε όλους τους πληροφορητές, είναι χαρακτηριστικό του ιδιώματος. Η προέλευση της συνεκφοράς είναι δύσκολο να διακριθεί αφενός φαίνεται να πρόκειται για αντιστροφή του σύνδεσμου για να > να για κατά τη σύνταξη με το δω για τη δημιουργία τελικών προτάσεων. Αφετέρου, η χρήση του σχηματισμού και με το μόριο θα, καθώς και η εμφάνιση του φαινομένου της αντιστροφής του για να αποκλειστικά και μόνον στο συγκεκριμένο περιβάλλον, πιθανότατα δείχνει πως ίσως πρόκειται για αναλογική επέκταση της συνεκφοράς του προτρεπτικού για + προστακτική '(δ)έ (< ιδέ / (δ)είτε > για + δω, δεις κ.τ.ό., την οποία οι ομιλητές αντιλαμβάνονται ως μια λεξική μονάδα για-δω κ.λπ., που για λόγους επίτασης τη χρησιμοποιούν στα περιβάλλοντα που προαναφέρθηκαν.

¹¹⁹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. για (II).

- **αμ** [am] και **αμέ** [amé] (< αμμέ < αμμή < αν μη ‘αλλ’ όμως¹²⁰), π.χ. *Αμ δεν εκατάλαβες ευλοημένη που ο άντρας σου έχει πούντα; / Αμ τι θαρρείς μαρή ξεβζέκα.../ Αμέ ήξερα που έπρεπε να σε φέρω χαμπέρι πιο μπροστά εσένα.../ Αμέ τ’ άλλο. Τι γλέπεις; Ουρανό. - Τι πατείς; -Μάρμαρα.../ αμέ τι κάνετε;*
- **μη** [mi] ‘μήπως’ μόριο ερωτηματικό (< αρχ. μη), π.χ. *...μη θέλεις νερό Κατίνα; μη θέλεις να κατουρήσεις; κ.ά.*
- **μπα και** [ba ce] και **πα και** [pa ce] ‘μήπως’ μόριο ερωτηματικό (< μεσν. *μπας* (και) < φρ. *μη πας* (και)¹²¹), π.χ. *Πα και ‘πιχύστητε* (‘θυμώσατε’); *Χολοσκάνω μόνη μπα και ‘πιχύστητε.../ ‘α σε φέρω το βράδυ φαΐ να φας; Έχεις; μπα και δεν έχεις; / μονάχη ‘α κάτσεις; μπα και δεν έχεις ανθρώπους νά ‘ρτουνε να σε διούνε; λω μπα και δεν έφας, να σε δώσω.../ τόσα πιτόπλα πά ‘α τα κόψου χωρίς μα ‘αίρι, πα και ‘ναι καταχόπιττες να κόβονται εύκολα; / Ρωτώ ντηνα ύστερις: μαρή πα και φοβήθηκες; πα και θύμωσες; κ.ά.*

3.1.9 Επιφωνήματα

- **εμ** [em] (< απο τη επιφων. φρ. *ε μα*¹²²), π.χ. *Εμ τι ξέρω ‘γώ τα ‘νόματά ντουνά ‘γώ να τα πω λω...τι τα ξέρω; / εμ είμεστε φοβέτζουλοι μαρή! / Εμ, ε τι ‘α θυμηθώ!*
- **βρε** [vre] - **βε** [ve] και **μπρε** [bre] (< *μωρέ*¹²³), κλητικές προσφωνήσεις, π.χ. *μπρε Δημητρώ! μπρε Σταυράκι, / Νικολό μπρε παιδί μου έπαρε ντο γκουραπά.../ μπρε κακό χρόνο να ‘χεις εσέκαφαλη* (‘γαϊδουροκέφαλε’).../ *Έλα ‘δώ βρε αχρόνιαστε... / Άψε το φουρνί βρε ‘υναίκα και σιάζε καμιά καταχόπιττα ‘α φάμε με καένα γαράτο.../ Ξόανο είμαι βε ‘α σε πω ψόμματα; Θυμάσαι τα βε σκυλοκούταβο; κ.ά.*

¹²⁰ Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ στα λ. *αμ* και *αμέ*. Ας σημειωθεί ότι λεξικογραφικά τα *αμ* – *αμέ*, όπως και το *εμ*, χαρακτηρίζονται αλλού ως μόρια και αλλού ως σύνδεσμοι και το *εμ* ως επιφώνημα. Πβ. και Ανδριώτης *Ετυμολ.* και *ΛΚΝ* στα αντίστοιχα λ. Στην κατάταξη που επιλέχθηκε παραπάνω δεν ακολουθήθηκε κάποια συγκεκριμένη προσέγγιση δεδομένου ότι η λειτουργία των μορίων σε κάθε εφαρμογή είναι διαφορετική, επηρεάζεται από τον επιτονισμό και τα παραγλωσσικά στοιχεία, γεγονός που δημιουργεί προβλήματα ως προς τον προσδιορισμό τους. Πβ. και την λεξικογραφική κατάταξη των *βρε* και *μπρε* που προσδιορίζονται αλλού ως μόρια και αλλού ως επιφωνήματα.

¹²¹ *ΛΚΝ* στο λ. *μπας και*.

¹²² Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *εμ*.

¹²³ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *βρε*. Κατά το *ΛΚΝ* (βλ. στα λ. *βρε* και *μπρε*) < μεσν. *βρε* < τουρκ. *bre*, *bire*.

- **σους** [sus], π.χ. Σους μαρή σάστορο.../ Σους μαρή ζεβζέκα.../ Μόνε σους κα μη λαλείς...
- **ντε** [de] και **τσους** [tsus] (παρακίνηση προς ζώο), π.χ. ντε να φύει, τσους να σταματήσει το γαδούρι...κ.ά.
- **ντε(ε)** [de(e)] (δηλωτικό μεγάλης απόστασης), π.χ. πήαμε σε 'κείνο το μέρος και ήντανε ντεε στ' ανάθεμα...κ.ά.
- **μαρή** [marí] (με θηλυκό) και **μαρέ**¹²⁴ [maré] (συνήθως με αρσ., ουδ. και πληθ.) κλητική προσφώνηση, π.χ. Άντε μαρή ξίκισσα που 'πιχήξεσαι ('θυμώνεις') με τέτοια πράματα.../ για 'δέ τονα μαρή Σμαρώ.../ Άντε μαρή που 'υρίζεις;/ μα θα πέσω 'γώ μαρή κόρη μου! / Μαρή κόρη λέει, μπα κι είδες 'κείνο το Κατινιό του Στυλιανού.../ Άστα μαρή κόρη.../ Μαρέ τ' αούρι μου! / Μαρέ τι 'α κάνετε εσείς... κ.ά.
- **μάννα** [mána] (δηλωτικό έκπληξης), π.χ. Μάννα! 'δωνά για 'δέ 'α με κάνεις μούσκεμα.../ Μάννα! 'δωνά για (δ)είτε 'α κάψου ντο γκόσμο.../ Μάννα 'δωνά για (δ)είτε κεπαζελίκια ('ρεζιλίκια') πράματα... / Μάννα! για 'δέ τονα μαρή Σμαρώ ο Σαλής δεν είναι ούτος που κουνεί χέρια, πόδια και παραμιλά; / Μάννα μαρή ξέχασά το! / Μάννα! σκάσε μαρή που να σε κάνει κάψωμα! / Μάννα! που να σε χαρώ έτσι που έγινες, γένηες ολόιδιος πρωτοσύγγελος! / Μάννα μαρή μη με το λες 'πιχύστηα ('αναστατώθηκα')... / Μάννα ντο γκαμό (καμό) μου. Τώρα τι 'α κάνομε;
- **χα** [χα], προτρεπικό, π.χ. άντε χα να γιαδούμε (να δούμε) τι θα γενούμεστε.../ χα και χα να τελειώσουμε ντη δουλειά μας... κ.ά.

¹²⁴ Κατά το Χατζιδάκι (1934: 629) «τα *μαρέ* και *μαρή* εκ συμφυρμού του συνήθους *αρέ* (< α ρε!) και *μωρέ*».

3.2 Παραγωγή

Στο κεφάλαιο της παραγωγής καταγράφονται κυρίως τα παραγωγικά επιθήματα και προθήματα της ΝΕ που δίνουν διαλεκτικά παραδείγματα και είναι χαρακτηριστικά για το ιδίωμα. Συμπεριλαμβάνονται επίσης παραγωγικά επιθήματα που προήλθαν από δάνεια συνήθως από την τουρκική (-τζής, -λαντίζω κ.ά.) τα οποία προσαρμόστηκαν σύμφωνα με το ελληνικό κλιτικό σύστημα και έδωσαν παράγωγα ελληνικής αρχής. Οι κατηγορίες λέξεων που δημιουργούνται από την παραγωγή και εξετάζονται παρακάτω είναι τα ουσιαστικά, τα επίθετα, τα ρήματα και τα επιρρήματα. Σε ιδιαίτερη υποενότητα καταγράφονται τα παραγωγικά επιθήματα σχηματισμού λέξεων ονοματολογικής δήλωσης.

3.2.1 Επιθήματα

Τα παραγωγικά επιθήματα που καταγράφονται παρακάτω δίνονται μαζί με τα κλιτικά επιθήματα και η κατανομή τους έγινε με βάση την κατηγορία από την οποία προέρχονται και τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά τους.

3.2.1.1 Παράγωγα ουσιαστικά

3.2.1.1.1 Από ονόματα

3.2.1.1.1.1 Υποκοριστικά

αρσενικά

-ούλης: *δρακούλης* (‘μικρός δράκος, αβάφτιστο αρσενικό βρέφος’, < *δράκος*), *χουμπούλης* (‘ανόητος’, < τουρκ. *hob* ‘δαιμόνιο, καλικάντζαρος, ξωτικό’, π.χ. Άντε βρε χουμπούλη! / χουμπούλης είναι που δε ντο λογαριάζεις...), *τσουτσούλης* (‘ο άνθρωπος που έχει κάνει σουνέτι ‘περιτομή’, είναι μουσουλμάνος’, < τουτσοú ‘πέος’) κ.ά. Πβ. και το *ζερζεβούλης* (‘ζωηρός, διαβολάκος’, < *βερζεβούλης* < *Βεελζεβούλ* ‘ο αρχηγός των διαβόλων’¹²⁵ με την προσθήκης του επιθημ. **-ης**),

¹²⁵ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *βερζεβούλης*.

θηλυκά

-ίτσα¹²⁶: *γριίτσα, καρδίτσα, πετρίτσα* κ.ά. Πβ. και τα τοπων. *Πηγαδίτσα, η* (< *πηγάδι*), *Γουρνίτσες, οι* (< *γούρνα*).

-ούλα: συνήθ. στα θηλυκά προσωνύμια, π.χ. *Τερψούλα, Πραζούλα, Ζαχαρούλα, Α(ν)θούλα, Κεριακούλα* κ.ά.

ουδέτερα

Χαρακτηριστικό υποκοριστικό επίθημα του ιδιώματος είναι το **-όπλο** (< **-όπουλο**), που απαντά επίσης στον Πόντο και σε ιδιώματα της Ανατολικής Θράκης¹²⁷:

-όπλο: *ρακόπλο, σκουμπρόπλο, μπουκαλόπλο, κατσικόπλο, πιτόπλο, α(γ)ουρόπλο* (< *αούρι* < *αγόρι*), *πετρόπλο, βιτσόπλα, ελιόπλα, σκουληκόπλο, πουλόπλο* (< *πουλί*, π.χ. *το κρέας* ήντανε *πουλόπλο* ‘πολύ μαλακό’) κ.ά.

Επίσης χαρακτηριστικό είναι και το επίθημα **-ί** (< **-ιον**)¹²⁸:

-ί: *παπλωματί, καρεκλί, τουρκί, βιτσι, πορτί* (π.χ. *έσκυψα να περάσω το πορτί και χτύπησα ντο γκαφά μου*), *καμαρί, πλιθί, φουρνί* κ.ά. Πβ. και τα *βεργί, σταυρί* (‘μέση’), *νεφρί, ξυστρί* (‘μεταλλική βούρτσα’, π.χ. *ξύστρισα το άλο(γ)ο με το ξυστρί και πότισά το*) κ.ά. που έχουν χάσει την υποκοριστική τους σημασία.

-άκι: *μαγαζάκι, κουφινάκι, μπασουμάκι* (‘γυναικεία παντόφλα’, < τουρκ. *başmak*), *σαλάκι* (< *σάλα*), *ρουσάκι* (‘είδος μπλούζας’, πιθ. < * *ρουσικάκι* < *ρούσικος* ‘ρωσικός’ < μεσν. *ρουσσικός*, ή απευθείας < *Ρούσσος / Ρώσος*, π.χ. *ρουσάκια* ήντανε *μπλούζες με κουμπιά μπροστά...* πβ. το κοιν. *ζαπονέ*), *πατελάκι* (‘πλατιά πέτρα που πετούσαν στη θάλασσα’, πιθ. < μετγν. *πάτελλα* ‘πιάτο’ < λατ. *patella*), *σταυρουδάκι* κ.ά. νεοελλ.

-έλι: *παιδαρέλι* (‘μικρό παιδί’, < *παιδάριον* υποκορ. του αρχ. *παις*),

-έρι: *δασκαλέρι, τσουτζουκλέρι* (‘μικρό παιδί’, < τουρκ. *çocuk*),

-ίτσι¹²⁹: *χωματίτσι* (< *χώμα*, π.χ. *η θάλασσα είχε βάλτο εκεί... αυτοί χωματίτσι ήθελάνε, εδώ έχει χωματίτσι καλό, χώμα καλό, άφησα ντη θάλασσα κι ήρτανε στη στεριά...*),

-ούδι: *κολιαρούδι, εκκλησουδι, ζερντελούδι* (< *ζέρντελο* ‘βερίκοκο’), *τουρκούδι* (< *Τούρκος*), *θεούδια* (‘τα αστέρια’) κ.ά.

¹²⁶ Για το επίθημ., βλ. Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *-ίτσα* Georgacas (1982: 57-59) Συμεωνίδης (1987: 251 κ.εξ.)

¹²⁷ Βλ. Κωνσταντινίδου (2009: 346) (Κίος)· Οικονομίδης (1958: 371) (Πόντ.)· Ψάλτης (1905: 121) (Σαρεκκλ.)· Αποστολίδης (1941: 283).

¹²⁸ Βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1905: 390 κ.εξ.)

¹²⁹ Για το επίθημ., βλ. Georgacas (1982: 56-7) Συμεωνίδης (1986: 71 κ.ά.).

-ούλι: τροχούλι (< τροχός), γρομπούλι (‘μικρό εξόγκωμα, οίδημα’, < γρόμπος ‘θρόμβος, οίδημα’¹³⁰) κ.ά.

-ούνι¹³¹ π.χ. τσαπούνι (‘είδος σκαπάνης’, < τσάπα < ιταλ. *zappa*, π.χ. *δούλευνε με το τσαπούνι..*), σκουφούνι (‘κάλτσα’, < σκούφος / σκούφια < ιταλ. *cuffia*). Πβ. και τα ήδη μεσν. βουζούνι (‘απόστημα, σπυρί’, < *βούζα < βύζα¹³², π.χ. *έβγαλα ένα βουζούνι...*), πουγούνι (‘πιγούνι’, < μεσν. *πιγούνιν* < *πουγούνιν* < μετγν. *πωγώνιον* υποκορ. του αρχ. *πώγων*¹³³, π.χ. *σκούπισε το πουγούνι σου ούλο λάδια έναι...*) κ.ά.

-ό / -ιό: Στα κύρια ονόματα, αρσενικά και θηλυκά, πολύ συχνά απαντούν υποκοριστικά σε -ό / -ιό (< -ίον με συνίζηση¹³⁴), π.χ. (το) Θανάσό, (το) Μαριό, (το) Αφρό, (το) Σωτηρό, (το) Νικολιό, (το) Βασιλό, (το) Ατζουλιό, (το) Διογενιό, (το) Ζαχαριό, (το) Κωτσό, (το) Τζιβανό, (το) Γιωργ(ι)ό, (το) Παυλό, (το) Κωσταντό, (το) Χαραλαμπό, (το) Φροσό, (το) Ανεστό (Ανέστης), (το) Χρυσό, (το) Αρτεμιό κ.ά. και σε -ουλιό (< ούλης, -ούλα), π.χ. (το) Δημητρουλιό, (το) Αθουλιό κ.ά.

3.2.1.1.2 Μεγεθυντικά

αρσενικά

- Στα μεγεθυντικά των αρσενικών εντοπίστηκαν τα συνήθη επιθήματα, όπως -ας, π.χ. βούζουνας (‘μεγάλο σπυρί’, < βουζούνι), λάραγγας (< λάρυγγας, μεγεθ. ως προς το λαρύγγι), -ακλας, π.χ. άντρακλας, -ακας¹³⁵, π.χ. βώλακας και βωλάκα (‘χοντρός βώλος’) κ.ά. -αράς¹³⁶, π.χ. μαγκλαράς (‘μεγαλόσωμος’, πιθ. < μέγκλος¹³⁷), κλεφταράς, κοιλαράς, χορευταράς κ.ά., -αρος¹³⁸, π.χ. τσάμπαρος (‘μεγάλο τσαμπί’), μούναρος (π.χ. φρ. της παπαδιάς ο μούναρος και της

¹³⁰ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. γρομπούλι.

¹³¹ Χατζιδάκης (1977: 528), -ούνι < -ώνι(ον).

¹³² Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. βουζούνι πβ. και Κριαράς Λεξ. Μεσν. όπου η ετυμολ. < βυζί + -ούνι.

¹³³ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. πιγούνι.

¹³⁴ Βλ. Μηνάς (2008: 148). Πβ. και τα θηλ. σε -ιώ βλ. και Χατζιδάκης (1934: 404), όπου τύποι ουδετέρου γένους αρσενικών και θηλυκών κυρίων ονομάτων με υποκοριστική σημασία σε -ιό και -ό.

¹³⁵ Βλ. Μηνάς (1978: 154), για την προέλευση του μεγεθ. επιθήμ. -ακας (< αρχ. σε -αξ) από την αντιδιαστολή με το υποκορ. -ακι, π.χ. βώλαξ > βώλακας – βωλάκι στους μεταγενέστερους χρόνους και την αποκρυστάλλωση της χρήσης του ως μεγεθ. τη μεσαιωνική περίοδο.

¹³⁶ Μηνάς (1978: 170), για την προέλευση του επιθήματος κατ’ αντιδιαστολή με το υποκορ. -άριον / -άρι > μεγεθ. -αρος με αναβιβασμό του τόνου. Πβ. και την εξέλιξη του επιθήμ. -άρα.

¹³⁷ Βλ. Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ στο λ. μαγκλαράς Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. μαγκλαράς.

¹³⁸ Για την προέλευση και εξέλιξη του επιθήμ., βλ. Μηνάς (1978: 119-20).

επιτροπίνας) κ.ά., -ος, π.χ. κούκουλος ('διπλό κουκούλι'), τσάταλος (< τσατάλι, 'διχαλωτό ξύλο' < τουρκ. *çatal*, στη φρ. *εφαάνε τσάταλο* 'έφαγαν πολύ ξύλο').

θηλυκά

- Τα μεγεθυντικά επιθήματα των θηλυκών είναι τα συνήθη, -α (συνήθως μεγεθ. ουδ. σε -ι), π.χ. σκούληκα (< σκουλήκι, πιθ. και από το αρσ. σκούληκας), κλάρα (< κλαρί), φιτίλα (< φιτίλι, π.χ. *βγάλε τη φιτίλα* 'μύξα' σου), χουλιάρα ('μεγάλη κουτάλα', < χουλιάρι), κουτούκα ('βαριά, βραδυκίνητη', < κουτούκι < τουρκ. *kütük*, π.χ. 'α κουνηθεί, 'α κουνηθεί και σα γκουτούκα πάει...), χατζάρα ('μεγάλο μαχαίρι', < χατζάρι), βαρέλα, μαχαίρα κ.ά., -άρα¹³⁹, π.χ. πορτάρα, τρομάρα, κοπελάρα, κοιλάρα κ.ά., -έκλα¹⁴⁰ στο μοναδικό παράδειγμα κορέκλα ('μεγάλη κοπέλα', αντί του συνήθ. -άκλα), κ.ά.

Γενικά τα μεγεθυντικά συχνά έχουν μειωτική δήλωση η οποία προσδιορίζεται και ενισχύεται από τα συμφραζόμενα, τα εξωγλωσσικά και παραγλωσσικά στοιχεία.

3.2.1.1.3 Τοπικά

Τα δηλωτικά τόπου ουσιαστικά σχηματίζονται συνήθως με τα επιθήματα: -αρείο (< μεσν. -αρείο): αλαδαρείο ('ελαιοτριβείο'), κεραμαρείο ('κεραμοποιείο'), ασβεσταρείο, κηφηναρείο (μειωτ. 'μεγάλος τεμπέλης', π.χ. *αυτός είναι κηφηναρείο, ούλη ντην ημέρα είναι στα καφενεία...*) κ.ά., -άδικο, π.χ. ψαράδικο, ρακάδικο κ.ά., -ίδικο, π.χ. χαλβατζίδικο, λουκουματζίδικο κ.ά., -(ε)ιό / -είο, π.χ. μαερείο, τεμπελχανείο (μειωτ. 'μεγάλος τεμπέλης' < τεμπελχανάς < τουρκ. *tembelhane* 'κατοικία τεμπέληδων'), αναγκιό ('αποχωρητήριο', < μεσν. *αναγκαίον* ουδ. του επίθ. *αναγκαίος* < αρχ. ουσ. *αναγκαίον*), μεσιό ('ο χώρος ανάμεσα σε δύο σκάλες', < μεσαίο ουδ. του επίθ. *μεσαίος*) κ.ά., -ικο (ουσιαστικοποιημένα ουδ. επιθ. σε -ικος, -ικη, -ικο), π.χ. αχτάρικο ('ψιλικατζήδικο', < τουρκ. *aktar*, π.χ. 'α πάρεις από το αχτάρικο εκατό δράμια λιναρόσπορο,...), σαράφικο ('ανταλλακτήριο', < τουρκ. *saríf*), σπετσιέρικο ('φαρμακείο', < σπετσιέρης < ιταλ. *speciere*), μπακάλικο (< μπακάλης -ικος, < τουρκ.

¹³⁹ Μηνάς (1978: 110-11), για την προέλευση και εξέλιξη του επιθήμ. από την αντιδιαστολή με το υποκορ. -άριον / -άρι, π.χ. αρχ. *καμάρα* > υποκορ. *καμάριον* / *καμάρι* > μεγεθ. *καμάρα*, απ' όπου αναλογικά σχηματίστηκαν μεγεθ. με το επίθημ. -άρα.

¹⁴⁰ Μηνάς (1978: 95), το μεγεθ. επίθημ. -εκλα εντοπίζεται συχνά στη Θάσο.

bakkal), *μπαζεβάνικο* (< *μπαζεβάνης* -ικός, < τουρκ. *bahçivan*), *κασάπικο* (< *κασάπης* -ικός, < τουρκ. *kasap*) κ.ά.

Βλ. παρακάτω και τα δηλωτικά τόπου παραγωγ. επιθήμ. -ιά και -τήρι.

3.2.1.1.4 Επαγγελματικά – ιδιότητας

Τα δηλωτικά επαγγέλματος ή ιδιότητας ουσιαστικά σχηματίζονται συνήθως με τα επιθήματα:

- **-άς** (δηλωτικό επαγγέλματος): *κουντουράς* (‘παπουτσής’, < *κουντούρα* ‘είδος παπουτσιού’), *βουτσάς* (‘βαρελοποιός’, < *βουτσί* ‘βαρέλι’), *λαναράς* (‘αυτός που ξαίνει το μαλλί με το λανάρι’, μεταφ. ‘καλικάντζαρος’, < *λανάρι*), *αλευράς* (‘μυλωνάς’, < *αλεύρι*), *ζευγαράς* (‘αυτό που οργώνει με ζευγάρι ζώων’, < *ζευγάρι*), *παπλωματάς* (‘αυτός που φτιάχνει παπλώματα’, < *πάπλωμα*) κ.ά. Πβ. και τα επών. *Βαμβακάς* (‘παπλωματάς’), *Κατράνας* (‘πισσαδόρος’, < τουρκ. *katran*), *Ψαθάς* (‘ψαθοποιός’), *Τσιπουράς* (‘τσιπουροποιός’), *Πριονάς* (‘ακονιστής πριονιών’) κ.ά.
- **-αρης / -ιάρης**: *ασβεστάρης* (‘αυτός που πουλάει ή παράγει ασβέστη’), *βαρκάρης*, *ταβερνιάρης* κ.ά. νεοελλ. Πβ. το επίθημ. και παρακάτω επίθετα παράγωγα από ονόματα.
- **-τζής**: το επίθημα -τζής εισήλθε στην ελληνική μέσω των τουρκικών παράγωγων με το επιθήμ. -ci / -ci / -cu / -cü / -çi / -çi / çu / -çü, που προσαρμόστηκαν στο ελληνικό κλιτικό σύστημα σε -τζής, το οποίο έδωσε παράγωγα ελληνικών και άλλων, εκτός της τουρκικής, δάνειων θεμάτων, π.χ. *φορατζής* (< *φόρος*), *δεκατζής* (‘εισπράκτορας δεκάτης’, < *δεκάτη* ‘είδος φόρου’), *κοντραμπατζής* (‘λαθρέμπορος’, < ιταλ. *contrabbando* + παραγ. επίθημ. -τζής), *αμακατζής* (‘αυτός που ζει σε βάρος άλλων’, < *αμάκα* + παραγ. επίθημ. -τζής), *κωλοτούμπατζής* (‘αυτός που αλλάζει εύκολα γνώμη’) κ.ά. Πβ. και τα κοινά νεολλ. *πατωματζής*, *αεριτζής*, *ασπριτζής*, *βιολιτζής* κ.ά. Πβ. και τουρκικά δάνεια προσαρμοσμένα στην ελληνική κατά τα σε -ης αρσ.: *σκιτζής* (‘μπαλωματής, αδέξιος τεχνίτης’, < τουρκ. *eskici*), *μεζετζής* (‘αυτός που του αρέσουν οι μεζέδες’, < τουρκ. *mezeci*), *γιανκισιτζής* (‘κακοποιός, κλέφτης’, < τουρκ. *yankesici* ‘πορτοφολάς’), *γιαλατζής* (‘ψεύτης’, < τουρκ. *yalanci*), *αραϊτζής* (‘αραϊτζής είναι που θα σκαλίζει πρώτα να βρει να πάρει’, < τουρκ. *araci* ‘ανιχνευτής, ο ευρίσκων’) κ.ά. (Βλ. περισσότερα παραδείγματα στο κεφ. *Λεξιλόγιο – Δάνεια τουρκικής προέλευσης*) Πβ. και τα επών. *Βογιατζής* / *Μπογιατζής* (‘βαφέας’, < τουρκ. *boyaci*), *Τζιβιτζής*

(‘κατασκευαστής καρφιών’, < τουρκ. *çivici* ‘κατασκευαστής καρφιών’), *Μουμτζής* (‘κηροποιός’, < τουρκ. *mumcu*), *Πενιρτζής* (‘τυροκόμος’, < τουρκ. *peynirci*) κ.ά.

Τα θηλυκά των σε -τζής σχηματίζονται συνήθως σε -ού ή σε -ίνα, π.χ. *μεζετζού*, *σκιτζού*, *αμακατζού* κ.ά. και *χαμαμτζίνα*, *αραμπατζίνα* κ.ά.

3.2.1.1.1.5 Επιθήματα με ποικίλες σημασίες

θηλυκά

- -ιά:

-ιά ιδιότητα: *ατσαλιά* (‘ακαταστασία’, < *άτσαλος*), *γαλιφιά* (‘κολακεία’, < *γαλίφης* < ιταλ. *gaglioffo*), *καλπιά* (‘τεμπελιά’, < *κάλπης* < τουρκ. *kalp* ‘ψεύτικος’), *αζυπολητιά* (< *ζυπόλητος*), *καντεψιζιά* (‘γρουσουζιά’, < *καντεψίζης* < τουρκ. *kademsiz* ‘γρουσουζής’, π.χ. *είπασί μας ότι είναι καντεψιζιά τ’ Αη Μόδεστου να βάνουμε να δουλέψουσι τα κτηνά...*), *μαλακωσιά* (‘μαλακός καιρός’, < *μαλάκωση* < *μαλακώνω*), *αλεπουδιά* (‘πανουργία’, < *αλεπού* -ούδες + επίθημ. -ιά), *ματσακονιά* (μεταφ. ‘κατεργαριά’, < *ματσακόνι*¹⁴¹ ‘μεγάλο σφυρί’) κ.ά.

-ιά ενέργεια (που γίνεται με αυτό που εκφράζει η πρωτότυπη λ. ή και το αποτέλεσμα της ενέργειας αυτής): *μα(χ)αιριά* (< *μαχαίρι*), *μπελονιά* (< *βελόνι*), *ντεμπεσιριά* (‘μολυβιά, και το μολύβι που έγραφαν οι μαγαζάτορες τα χρέη’, *έβανα μια ντεμπεσιριά ακόμα γιατί ντο γκαφέ δε ντον επλέρωσες...*, < *ντεμπεσίρι* < τουρκ. *tebeşir* ‘κιμωλία’), *ντιζιά* (‘αυλακιά’, πιθ. < *ντίζα*¹⁴² ‘καλώδιο’, π.χ. *βρε μια ντιζιά (αυλακιά) είναι ακόμα, πάνε - γύρνα, ένα κοντοβόδι -ήντανε τα γυρίσματα από πάνου στο όργωμα-έχουμε ακόμα), μπατικιά* (‘η πρώτη επίσκεψη του γαμπρού στο σπίτι της νύφης’, < μεσν. *πατίκιν*¹⁴³ ‘παντόφλα’), *βιτσιά* (‘χτύπημα με βίτσα’, μεταφ. *στην τρίχα! είναι βιτσιά ‘καθαρά’*), *καμτσικιά* κ.ά. Πβ. και το *σπετσαρία* (‘η δημιουργία φαρμάκου’, < *σπετσιέρης* ‘φαρμακοποιός’, π.χ. *άφταστο γιατρικό για σπετσαρίες, χόρτο κι ‘ρχούντανε ‘πέ ντη Μυτιλήνη*). Βλ. το επίθημ. -ιά (ενέργεια) και στο ουσ. παράγωγα από ρ.

¹⁴¹ Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ στο λ. *ματσακόνι* (< ιταλ. *mazza* + *ακόνι*, ή πλεοναστικό νόθο σύνθ. < *ματσα-* < τουρκ. *massat* ‘ακόνι’ + *ακόνι*).

¹⁴² ΔΚΝ στο λ. *ντίζα* < γερμ. *Düs(e)* -α ή μέσω του γαλλ. *duse*.

¹⁴³ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. *πατίκι* (< *πατώ* + *-ικιον*).

-ιά δέντρα / φυτά: *μισιριά* (‘καλαμποκιά’), *ζερντελιά* (‘βερυκοκιά’), *παλιουριά* (‘είδος θάμνου’), *βρουλιά* (‘το σπάρτο’), *λβαριά*, *συρτοβατσινιά* (‘είδος θάμνου’, μεταφ. ‘ιδιότροπος, στριμμένος’), *συκαμιά* (‘μουριά’, π.χ. *συκαμιές είχαμε συκαμιές...*) κ.ά. νεοελλ.

-ιά μέτρο / ποσότητα: *φουχτιά* (‘χεριά’, π.χ. *μ’ έδωσε μια φουχτιά σταπίδες*), *φουκιαριά* (< *φτυαριά*), *λαϊνιά* (‘το περιεχόμενο της στάμνας’), *θεμωνιά* (‘σωρός από δεμάτια σιτηρών’), *ρομαθιά* (‘αρμαθιά’) κ.ά. Πβ. και τα περιληπτικά *απιστριά* (‘τα χαλινάρια του αλόγου’), *παλαμαριά* (‘ξύλινο εργαλείο που φορούσαν οι θεριστές για να μην κόβουν τα δάχτυλα τους’, < *παλαμάρι* ‘ξύλινο δάχτυλο θεριστή’, πιθ. και από το *παλάμη* + παραγ. επίθημ. -*αριά*).

-ιά τόπο / χρόνο: *ποδαριά* (π.χ. *ο γύρος είναι δυο κομμάτια, ένα είναι στο πρόσωπο μακρύς και τ’ άλλο είναι ποδαριά, πιο κοντός*), *σιδεροστιά* (‘πυροστιά’), *γωνιά* (‘τζάκι’), *νυχτιά* (‘νύχτα’), *φουσκοδεντριά* (‘η πριν από την άνοιξη εποχή’) κ.ά.

-ιά τρόφιμα (με κύριο συστατικό αυτό που εκφράζει η πρωτότυπη λ.): *λαχαρεμιά* (‘λάχανο τουρσί’, < *λαχανοαρμιά*¹⁴⁴, π.χ. *καμιά λαχαρεμιά της βυτίνας*), *αλευριά* (‘μουσταλευριά’) κ.ά.

-ιά οσμή: *μοσκιά* (‘ευωδία’), *σιουνδιά* (‘βρωμιά, βρώμικος άνθρωπος’) κ.ά.

- **-άδα** (< μεσν. επίθημ. -*άδα*): *βαθουλουμάδα* (‘βαθούλωμα’, < *βαθούλωμα*), *κουτσουνάδα* (‘το φυτό που κάνει την παπαρούνα’, < *κοκκινάδα* με τσιτακισμό, < *κόκκινος*) κ.ά. νεοελλ.
- **-άδα** (< βενετ. -*ada*): *πανάδα* (‘είδος πρόχειρου φαγητού’, < *πάνα* ‘μούχλα σε τρόφιμα’), *φασουλάδα* κ.ά. νεοελλ.
- **-α:** *ξέρα* (< επίθ. *ξερός*, π.χ. *έφαέ μας φέτο η ξέρα...*), *ζέστα* (< επίθ. *ζεστός*), *κέλα* (< *κέλης* ‘φαλακρός’, < τουρκ. *kel*) κ.ά.
- **-ύλα** (δηλωτικό χρώματος, διάθεσης, δυσάρεστης μυρωδιάς): *κιτρινίλα*, *μαυρίλα*, *ποδαρίλα*, *ψαρίλα* κ.ά.
- **-ίνα** (επίθημα θηλυκών από αρσ. -*ας*, -*ος*, -*ης*, δηλωτικό επαγγέλματος, ιδιότητας): *εμπορίνα*, *επιτροπίνα*, *χατζίνα* (‘η προσκυνήτρια στα Ιεροσόλυμα’), *χαϊματζίνα*, *μπουτζεκτσίνα* (‘εργάτρια μεταξιού’, < *μπουτζεκτσή* < τουρκ. *böcek* ‘έντομο’, π.χ. *Στο μπρώτο διωγμό με ντη Μαρία πήαμε στη μπρούσα* (Προύσα)

¹⁴⁴ Ο τύπ. *λαχαρεμιά* < *λαχαραμιά* ανομοιογενή αποβολή του /r/ < *λαχααραμιά* αφομοίωση n- r > r-r, < *λαχαναμιά* έκκρουση /o/ < *λαχαν(ο)αμιά* < *λάχανον* + *άλμη*.

μπουτζεκτσίνες...) κ.ά. Το επίθημ. και **ανδρωνυμικό**, π.χ. *Σατζηλίνα*, *Μουμογλίνα* κ.ά. (βλ. παρακάτω ανδρωνυμικά)

- **-ισσα** (επίθημα θηλυκών από αρσ. -ας, -ος, -ης, δηλωτικό επαγγέλματος, ιδιότητας): *δασκάλισσα* (< *δάσκαλος*), *νοικατόρισσα* (< *νοικάτορας*, < μεσν. *ενοικάτορας*), *είτόνισσα* (< *γείτονας*), *μπατάλισσα* (< *μπατάλης* < τουρκ. *battal* 'άχρηστος, άκομψος'), *Τούρκισσα* (< *Τούρκος*), *μπαμπαϊτίσσα* ('εύρωστη', < τουρκ. *babayigit* 'γενναίος, ανδροπρεπής'), *σακάτισσα* ('ανάπηρη', < *σακάτης* < τουρκ. *sakat*) κ.ά. Πβ. και το *σωματάδισσα* (< *σωματώδισσα* < επίθ. *σωματώδης*, π.χ. *η αθληκιά είναι η σωματάδισσα*). Σπανιότερα σημειώθηκε το επίθημα -**έσσα**¹⁴⁵, π.χ. *φαρμακοπιέσσα*, *δημαρχέσσα*.
- **-ού** (δηλωτικό επαγγέλματος, ιδιότητας με μεγεθυντική / μειωτική σημασία, και για το σχηματισμό ανδρωνυμικών, συνήθως από αρσ. σε -άς, -ής / -λής / -τζής κ.ά.): *μυλωνού*, *παπλωματού*, *κοιλαρού*, *γλωσσού*, *φαγού*, *χειλού*, *καμωματού* ('αυτή που κάνει νάζια ή πείσματα'), *στριγγλού*, *τσιμπλού*, κ.ά.
- **-ούδα**: *σκουλαρικούδα* ('είδος κάμπιας', < *σκουλαρίκι* + -ουδα), *αμμούδα* (< *άμμος*) κ.ά.
- **-ούσα**: *λεχούσα* ('λεχώνα', < *λεχού* < *λεχώ*, με επίδραση του θηλ. επιθήμ. -ούσα¹⁴⁶). Πβ. και τη λ. *φά(γ)ουσα* ('δερματική αρρώστια', μεταφ. 'γυναίκα γκρινιάρια και κακή, στρίγγλα', π.χ. *κακό χρόνο νά 'εις, ανάθεμά σε, που να σε έβρει η φά(γ)ουσα μ' αυτά που κάνεις...* < αρχ. *φαγούσα*, θηλ. μετοχ. αορ. *φαγών* του *εσθίω*, με αναβιβασμό του τόνου¹⁴⁷) κ.ά.
- **-ιέρα**¹⁴⁸ (δηλωτικό αντικείμενων): *μπουζιέρα* ('παγωνιέρα', τουρκ. *buz* 'πάγος'), *φρουτιέρα*, *γκαζιερó* (< *γκαζιέρα* < γαλλ. *gazière*) κ.ά. Πβ. και τη λ. *μπανιερó* ('το μαγιó', < *μπάνιο*).

ουδέτερα

- Παρακάτω καταγράφονται παράγωγα ουσιαστικά με τα επαυξημένα επιθήματα -άδι (< -άδιον), -άρι (< -άριον), -ίδι (< -ίδιον) που σχηματίστηκαν από λέξεις με θ.

¹⁴⁵ Για το επίθημ., βλ. Χατζιδάκις (1907: 74)· Ψάλτης (1905: 111-12).

¹⁴⁶ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *λεχούσα*.

¹⁴⁷ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *φάγουσα*.

¹⁴⁸ Για το επίθημ., βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1994: 88).

σε -άδ-, -άρ-, -ίδ- + το υποκορ. επίθημ. -ι (< -ιον): τα επιθήματα έχουν στην κοινή

ΝΕ χάσει την υποκοριστική τους σημασία:

-άδι: *πρωιμάδι* (‘πρώιμος καρπός ή λαχανικό’, < επίθ. *πρώιμος*), απ’ όπου και η λ. *πρωμάδια* (‘είδος σταφυλιών’), *παρτσάδι* (‘κομμάτι’, < τουρκ. *parça*), *αλφάδι* (‘γνώμονας’, < *άλφα*), *λωλάδι*¹⁴⁹ (‘αυτός που τα έχει χαμένα’, < *λωλός* / στο υλικό σημειώθηκε και ο σχετικός τύπ. *λωλάγιο*) κ.ά. Πβ. και τον τύπ. *’πολειφάδι* (‘υπόλειμμα από σαπούνι’, μεταφ. ‘μικρόσωμος’, < **απαλειφάδιον* < **απαλείφιον*¹⁵⁰).

-άρι: *ψιμάρι* (‘αγαθός’, πιθ. < **οψιμάρι* < *όψιμος*¹⁵¹, π.χ. *αυτός είναι ψιμάρι* ‘του χεριού μου’), *πλατάρια, τα* (‘πλάτη’, < *πλατάρι* < *πλάτη* + *-άρι*), *γουμάρι* (‘αφίλοτιμος, γαιδούρι’, < μεσν. *γομάριον* υποκορ. του αρχ. *γόμος*¹⁵²), *κοκκάρι* (‘μικροί βολβοί που χρησιμοποιούν για σπόρους στην καλλιέργεια κρεμμυδιού’, < μετγν. *κοκκάριον*, υποκορ. του αρχ. *κόκκος*¹⁵³), *κρεμαστάρι* (‘κάθε τι κρεμασμένο, καρπός του καλοκαιριού που τον κρεμάμε από το ταβάνι για να διατηρηθεί το χειμώνα’, < μεσν. *κρεμαστάριον* ‘καντηλέρι’ < *κρεμαστός*¹⁵⁴), *λισκάρι* (< μετγν. *λισγάριον* υποκορ. του *λίσγος*¹⁵⁵), *μουσκάρι* (‘μοσχάρι’, < μετγν. *μοσχάριον* υποκορ. του *μόςχος*), *φηκάρι* (‘θήκη’, < μετγν. *θηκάριον* υποκορ. του αρχ. *θήκη*¹⁵⁶), *χουλιάρι* (‘φτυάρι’, < *χοχλιάρι* / *χοχλιάρι* < μετγν. *κοχλιάριον*, υποκορ. του αρχ. *κοχλίας*¹⁵⁷) κ.ά.

-ίδι: *ορμίδι* (‘εργαλείο ψαρά’, < **ορμίδιον* < υποκορ. του αρχ. *ορμιά*¹⁵⁸), *σαυρίδι* (‘είδος ψαριού’, < μεσν. *σαυρ-ίδιον*, υποκορ. του *σαύρος*¹⁵⁹), *σκορπίδι* (‘είδος ψαριού’, < μετγν. *σκορπίδ-ιον*, υποκορ. του αρχ. *σκορπής*, π.χ. και *χορεύει ο γιος μου ο Γιάννης και χορεύει κι ο ντουρβάς του κι έχει μέσα δυο σκορπίδια και χορεύουν και ‘κείνα....*) κ.ά. Βλ. το παρακάτω το επίθημ. -ίδι στα ουσ. παράγωγα από ρήματα.

¹⁴⁹ Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ η λ. *λωλάδι* απαντά σε Ίμβρ. Σαμοθρ.

¹⁵⁰ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *απολειφάδι*.

¹⁵¹ ΑΚΝ στο λ. *ψιμάρι*.

¹⁵² Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *γόμος*.

¹⁵³ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *κοκκάρι*.

¹⁵⁴ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *κρεμαστάρι*.

¹⁵⁵ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *λισγάρι*.

¹⁵⁶ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *φηκάρι*.

¹⁵⁷ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *χουλιάρι*.

¹⁵⁸ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *ορμίδι*.

¹⁵⁹ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *σαυρίδι*.

- **-ικό** (συνήθως ουσιαστικοποιημένα ουδ. από επίθ. σε *-ικός*): *χερικό* (‘σεφτές’, < **χερικός* < *χέρι*¹⁶⁰, π.χ. *ούτος έ(χ)ει καλό χερικό...*), *θυμητικό* (‘μνήμη’, < νεώτ. επίθ. *ενθυμητ-ικός* < *εν-θυμούμαι*¹⁶¹, π.χ. *δεν έχω καθόλου θυμητικό, ξεχνώ... / έχει κρίση έχει θυμητικό...*), *μερδικό* (‘αυτό που παίρνει κανείς μετά από μοιρασιά’, < μεσν. *μερτικόν* < μετγν. *μεριτικόν*, ουδ. του επίθ. *μεριτικός* < αρχ. *μερίτης* < μέρος· ο τύπ. *μερδικόν* μεσν. από συμφυρμό των λ. *μερτικόν* και *μερίδιον*¹⁶²), *τοπικά* (‘τοπικές ενδυμασίες, εργόχειρα’, < επίθ. *τοπικός*, π.χ. *τοπικά ήγτανε τα υφαντά τα δικά τους, τοπικά πό ’κανε κάτι τοπικά...*), *γονικό -ά* (‘η περιουσία από τους γονείς’, < *γονικός*, π.χ. *μέσα στα γονικά ντουνα χτίζου...*), *λαδικό* (‘ελαιοδοχείο’, < μεσν. *λαδικόν*, μεταφ. ‘κουτσομπόλα και φιλοκατήγορη γυναίκα’, π.χ. *έναι ένα λαδικό αυτή!*) κ.ά. Πβ. και τον τύπ. *ζίκικα* (‘ανοησίες’, < ουδ. *ζίκικο* < *ζίκης* < τουρκ. *eksik* ‘λειψός’, π.χ. *έλεε ζίκικα κι ανάλατα...*· πβ. επίσης τον τύπ. *ζικιτά*, π.χ. *κουϊλαντίστηκα γιατί ούλη ντην ημέρα έλεά μας ζικιτά!*) κ.ά. Πβ. και τα περιληπτικά, *δεματικό* (‘πλεξούδα από σιτηρά με την οποία έδεναν τα σιτηρά’), *λουτρικά* (‘τα είδη του λουτρού’), όπως και τις λ. *λουτρικό* (‘είδος γούνας’, < γαλλ. *loutre*, π.χ. φρ. *αυτός έναι έξ’ αβγά το λουτρικό* ‘δε τον νοιάζει τίποτα’) και *ψευτική* (‘άχρηστα πράγματα’, < *ψεύτικος*, π.χ. *καζίκωσέ μας* (‘μας ξεγέλασε’) ο *κατσίβελος*, ό,τι έδωκέ μας έναι *ψευτική*).

3.2.1.1.2 Από ρήματα

Στην παραγωγή ουσιαστικών απο ρήματα, τα παράγωγα ουσιαστικά σχηματίζονται άλλοτε από το θέμα του ενεστώτα και άλλοτε από το θέμα του αόριστου με την προσθήκη των παραγωγικών επιθημάτων και δηλώνουν:

3.2.1.1.2.1 το πρόσωπο που ενεργεί

- **-της** (*-τής*, *-ητής* / *-ήτης* / *-ωτής*, *-στής* / *-στης* / *-ιστής*, *-κτής* / *-κτης*, *-πτης*, *-φτης*, *-χτής* / *-χτης*, ανάλογα με το χαρακτήρα του ρηματικού θέματος από το οποίο παράγονται): *κωλοσύρτης* (‘σουσουράδα’, < *σέρνω*), *μπήχτης* (‘γυναικάς’, < *μπήγω*), *πνίχτης* (‘σαπιοκάραβο’, < *πνίγω*), *γδάρτης* (< *γδέρνω*), *τσαλαβούτης*

¹⁶⁰ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *χερικό*.

¹⁶¹ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *θυμητικό*.

¹⁶² Μπαμπινιώτης *Λεξ. ΝΕ* στο λ. *μερτικό*.

(‘αυτός που ανακατώνεται σε όλα’, < *τσαλαβουτώ*), *τρυγητής* (‘αυτός που παίρνει μέρος στο τρύγημα των σταφυλιών’, < *τρυγώ*), *Θεριστής* (‘ο μήνας Ιούνιος’, < *θερίζω*), *Αλωνιστής* (‘ο μήνας Ιούλιος’, < *αλωνίζω*), *ταϊστής* (‘ο τροφοδότης με σιτηρά στην αλωνιστική μηχανή’, < *ταΐζω*) κ.ά. Πβ. και τη λ. *φουρνέχτης* (‘φουρνόξυλο’, < *φουρνεύτης* < **φουρνεύω* < *φούρνος* κατά το *μαγειρεύω*¹⁶³).

3.2.1.1.2.2 *ενέργεια ή το αποτέλεσμα της ενέργειας*

- **-α:** *λάτρα* (‘η φροντίδα του σπιτιού’, < *λατρεύω*), *χάσα* (στη φρ. *γένηκε χάσα*, *εγινήκασι χάσα* ούλοι ‘έφυγαν, εξαφανίστηκαν’, < αορ. θ. (έ)χασ-α < *χάνω* πβ. το κοιν. *χάση*), *λίμα* (‘μεγάλη πείνα, φλυαρία’, < *λιμάζω*, π.χ. *έπιασε ντη λίμα και έχασε το λεωφορείο*) κ.ά.
- **-άλα:** *τρεχάλα* (< *τρέχω*), *πιλάλα* (< *πιλαλώ*), *καψάλα* (‘κορμός δέντρου που μισοκαίει’, < *καψαλίζω*), *κουτρουβάλα* (‘γύρισμα ανάποδα, τούμπα’, < *κουτρουβαλώ*), *χαρχάλα* (‘ανήθικη, πρόστυχη γυναίκα’, πιθ. < *χαρχαλεύω* ‘πασπατεύω’) κ.ά.
- **-ούρα:** *‘νεκατωσούρα* (< θ. αορ. *ανακατώσ(α)* + -ούρα), *χασούρα* (< θ. αορ. (έ)χασ(α) + -ούρα) κ.ά.
- **-εια / -ειά:** *ληνοβόθεια* (< *αλληλοβοήθεια* < *αλληλοβοηθώ*, π.χ. *‘κείνα τα χρόνια εκάναμε ληνοβόθεια*), *παντρεία* (< *παντρεύω*), *γιατρεία* (< *γιατρεύω*) κ.ά.
- **-ητό:** *π’λαλητό* (‘τρεχάλα’, < *πιλαλώ*), *ψιχαλητό* (‘ψιχάλιζω’, < *ψιχαλίζω*), *βογγητό* (< *βογγάω*) κ.ά. Αναλογικά σχηματίστηκε και ο τύπ. *ντυμπανητό* (π.χ. *Πιάνει μας που λέεις... μπουρντισέ μας. Πήε μας δυο τρία χέρια .. και με ντυμπανητό!!!*). Πβ. και το τοπων. *Πελεκητή* (< *πελεκώ*).
- **-αλο:** *κούφαλο* (κοιν. νεοελλ. *χούφαλο* ‘υπερήλικας’ < *κούφαλο* < *κούπταλο* < *κύπτω*¹⁶⁴ ή από το ουσ. *χούφτα* / *φούχτα* + -αλο), *θράψαλο* (‘είδος καλαμαριού’, < *θρύψαλο* < *θρύψ-* (< *θρύπτω*)¹⁶⁵). Πβ. και τη λ. *κότσαλο* (‘φρύγανο, τα χοντρά απομεινάρια από το λίχνισμα’, πιθ. < *κότσι* + -αλο) κ.ά.

¹⁶³ Βλ. Χατζιδάκις (1934: 528-29).

¹⁶⁴ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *χούφαλο*: πβ. και Χατζιδάκις (1907: 296) *κύπτω* > *κούφαλο*: βλ. και Μπαμπινιώτης *Λεξ. ΝΕ* στο λ. *χούφαλο* < *χούφτα* / *φούχτα* + παραγ. επίθημ -αλο.

¹⁶⁵ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *θράψαλο*.

- **-ιό:** καθισιό (< κάθισα < καθίζω), συγυριό ('τακτοποίηση', < συγυρίζω υποχωρητ.), χτικιό ('φυματίωση', < μεσν. κτικιό < κτικιάζω¹⁶⁶, π.χ. ο Γιάννης αρρώστησε, βρήκε ντονα χτικιό, η αναθεματισμένη η φθίση...) κ.ά.
- **-ιο (-ειο):** συχώριο ('η συχώρεση νεκρού από το Θεό', < συ(γ)χωρώ), ξεθάρρειο ('θάρρος', π.χ. δεν είμαι για ξεθάρρειο, να ξεθαρρευτώ δε μπορώ, < ξεθαρρεύω υποχωρητ.), συνήθειο ('συνήθεια', < συνηθώ -ορθογρ. κατά το συνήθεια- ή < συνήθεια θηλ. εν. που θεωρήθηκε ουδ. πληθ.¹⁶⁷, π.χ. έτσι τό 'κανάνε για συνήθειο...) κ.ά.
- **-ιά:** κατεβασιά ('χείμαρρος, νεροποντή', < κατεβαίνω), πορποδιά ('κλωτσιά', < προποδιά < προποδίζω), τριγυρισιά ('φράχτης σε σχήμα κύκλου', < τριγυρίζω), περασιά ('διάβαση', < περνώ), πορπατηξιά (< πορπατώ), πεθυμιά ('επιθυμία', < επιθυμώ), ψουνισιά ('ψώνισμα', < ψωνίζω), μαντεψιά (< μαντεύω) κ.ά. Πβ. και τη λ. σφουγγιά / σφούγγια ('βρώμικο ύφασμα', μεταφ. για γυναίκα 'βρωμιάρα', π.χ. Σους μαρή σφούγγια να μη σε δώσω καμιά ξεστρεμένη ('χαστούκι') μες τους τσενιέδες και σε πάρου τα ιψήματα..., πιθ. < σφουγγίζω < μεσν. σφογγίζω < αρχ. σπογγίζω) κ.ά. Πβ. και τα αναλογικά προς τα παραπάνω σχηματισμένα τυφλασιά ('τυφλότητα', < τυφλώνω, π.χ. δε γλέπω καλά ήρε με τυφλασιά.../ δε γλέπω καλά ήρε με τυφλασιά, ήρε με μπερντές 'καταρράχτης'), βουβασιά ('βουβαμάρια', < βουβαίνω, π.χ. βουβασιά να σε κολλήσει...), κουφασιά ('κουφότητα', < κουφαίνω) αντίστοιχα των κοινών νεοελλ. τυφλαμάρια, βουβαμάρια, κουφαμάρια.
- **-μα (-α-μα, -η-μα, -ω-μα, -σ-μα)¹⁶⁸:** ανεμοπύρωμα ('δερματική πάθηση', < πυρώνω), μάζεμα ('πολύς κόσμος μαζεμένος', < μαζεύω, π.χ. Πήα στο μπακάλη και βρήκα μάζεμα...), πασπάτεμα ('ψηλάφιση', < πασπατεύω), κάμωμα ('παράξενη συμπεριφορά', < καμώνω), στραγγούλημα ('διάστρεμμα', < στραγγουλώ¹⁶⁹, π.χ. έπαθα στραγγούλημα και πονεί το χέρι μου...), αλφάδιασμα (< αλφαδιάζω), διβόλισμα ('το όργωμα του χωραφιού για δεύτερη φορά', < διβολίζω), μουτσούνισμα ('μορφασμός αποδοκιμασίας', < μουτσουνίζω < μουτσούνα), ξέρασμα ('εμετός', μεταφ. ξεράσματα 'ανοησίες, φλυαρίες' < ξερνάω), ζούλημα (< ζουλώ / πετραζούλημα 'όταν κάποιο πετραδάκι πληγώσει το πόδι μας', π.χ.

¹⁶⁶ ΑΚΝ στο λ. χτικιό.

¹⁶⁷ ΑΚΝ στο λ. συνήθειο.

¹⁶⁸ Για το επίημ., βλ. Τσοπανάκης (1994: 663-65).

¹⁶⁹ Πβ. Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. στραμπουλίζω: «< μεσν. στραμπουλίζω και στραγγουλίζω, συμφυρ. των ιταλ. strambare και stragolare...».

Πετραζούλημα έχεις αγρόνιαστε, πανείτε 'α φέρετε λαοφίρτια και δεντρολίβανο...), *μποροσκέπασμα* (< *μπορό* 'μπουφές' + *σκέπασμα* < *σκεπάζω*, π.χ. *δεν έχεις μποροσκέπασμα...*), *ανάθρεμμα* ('ό,τι ανατράφηκε', < *ανάθρεφω*, π.χ. *ένας γέννημα κι ανάθρεμμα...*), *φούσκωμα* ('φουρτούννα', < *φουσκώνω*, π.χ. *πήαμε στο γυαλό, έκανε με(γ)άλο φούσκωμα, έβγανε πολλά κελεπούρια 'ξύλα, όστρακα'*), *μάτωμα* ('αίμα που προέρχεται από ρήξη αγγείου', < *ματώνω*), *τράχωμα* ('προίκα', < **τραχώνω* 'προικίζω με τραχύ, ασημένιο νόμισμα'¹⁷⁰, π.χ. *το χωράφι αυτό είναι τράχωμα 'πέ (από) ντη γυναικα του.../ Και δε με λες τι ντήνε δίνου; Έχει τράχωμα;*), *ίψημα* ('πετιμέξι', < *έψημα* < *αόρ. έψησα* < *αρχ. έψω* 'ψήνω, καίω, βράζω'. Πβ. και τη λ. *αφέψημα*. Π.χ. *Έκανα και κάτι λαλάγγια και περέχουσα τα με ίψημα γιατί τ' αρέσει ο Τζιβάνης μου... / 'α κάνω κι ένα νοχιό λουκούμια, 'α τα περεχύσω με ίψημα...*), *κοίλισμα* ('βαθύ τσάπισμα', *πιθ. < μετγν. κοιλόω*¹⁷¹ < *κοίλος* 'βαθουλός'), *τριβουλίσμα* ('ερεθισμός από τρύπημα, τσίμπημα', π.χ. *τα ποδάρια μας τριβουλίσματα έκανάνε κι έβαζάμε μαγιά να το φάει, πιθ. < τριβέλισμα < τριβελίζω, πιθ. και από το αγκάθι τριβόλι > τριβολίζω > τριβόλισμα > τριβούλισμα*) κ.ά.

- **-μός** (-γμός, -σμός)¹⁷²: *γλιτωμός* (< *γλιτώνω*), *σηκωμός* (< *σηκώνω*), *καμός* (< *καίω*, π.χ. *Πάα 'α (< που να) φύεις! Μάνα στο γκαμό μου!*), *παιμμός* (< *παιαίνω*), *πεθαμός* (< *πεθαίνω*), *σιλιασμός* (< *σεληνιασμός* < *σεληνιάζομαι*), *διωγμός* (< *διώκω*, π.χ. *ήρτε χαμπάρι ότι 'α πααίνομε στη μπρούσα (Προύσα), 'α μας εκάνου διωγμό*) κ.ά.
- **-ση** (-ξη, -ψη): *κούρωση* ('μεγάλη ζέστη', < *κορώνω*), *ανάγκαση* (< *αναγκάζω*), *κρίση* ('άποψη, γνώμη', < *κρίνω*, π.χ. *κρίση, για 'δέ κρίση!*), *ορμήνευση* ('συμβουλή', < *ορμηνεύω*), *σκάση* ('μεγάλη στενοχώρια', < *σκάω*) και *χολόσκαση* (< *χολοσκάνω*), *ψυχοπλάκωση* ('στεναχώρια', < *πλακώνω*), *βιάση* ('βιασύνη', < *βιάζω*), *δέση* ('δέσιμο', < *δένω*), *σύβραση* (< *συ(ν)βράζω*), *ζήση* ('ζωή', < *ζω*), *θηλύκωση* ('άρθρωση', π.χ. *πονού οι αρμοί μου, οι θηλυκώσεις μου... < θηλυκώνω* 'κουμπώνω'), *δούλεψη* (< *δουλεύω*), *φθίση* ('φυματίωση', < *φθίνω*, π.χ. *ο Γιάννης αρρώστησε, βρήκε ντονα χτικιό, η αναθεματισμένη η φθίση...*), *ψήστη* ('κάψα,

¹⁷⁰ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *τράχωμα*.

¹⁷¹ Βλ. Liddell-Scott στα λ. *κοιλόω* και *κοίλος* βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *κοίλος* 'βαθουλός'.

¹⁷² Για το επίθημ., βλ. Χατζιδάκις (1905: 416-17).

ζέστη', πιθ. < ψήση < ψήνω, αναλογικά προς το ψήστης, π.χ. *μες τη μπζήστη, μες τον ήλιο...*) κ.ά.

- **-σιμο** (-ξιμο, -ψιμο): γνέψιμο ('νεύμα', < αόρ. έγνεσα), νίψιμο ('πλύσιμο', < αόρ. ένιψα), σείσιμο ('το τράνταγμα', < αόρ. έσεισα < σείω), τάξιμο ('υπόσχεση', < αόρ. έταξα), άψιμο¹⁷³ ('ερεθισμός', < άφτω) κ.ά.
- **-ος**: πρέψος ('ομορφιά, μεγαλοπρέπεια', < αόρ. έπρεψα < πρέπω, π.χ. *Τι πρέψος τα χιόνια μας! Κρέμουντο κι απ' τα τσατιά τα κασούρια ('κρύσταλλα') ίσα με 'κείνα κάτω...)*, πήδος (< πηδώ), βρόντος (< βροντώ).

3.2.1.1.2.3 το όργανο, σκεύος ή το μέσο της ενέργειας και ο τόπος

- **-τήρα**: ξεραχνιστήρα (< αόρ. ξεραχνιάσα, π.χ. *με μια ξεραχνιστήρα μεγάλη...*), ραντιστήρα (< αόρ. ράντισα) κ.ά.
- **-τρα** (-στρα): ξύστρα (< ξύω), γαϊδουροκυλίστρα ('άγωνα και μικρή έκταση', < κυλώ), απλώστρα (< απλώνω) κ.ά. νεοελλ.
- **-τήρι** (-στηρι): 'κουμπηστήρι (< ακουμπώ, π.χ. *είπαμε θα βρούμε 'κουμπηστήρι εκεί, τίποτα δεν είχαμε...*), γλυτήρι (< εκλυτήριον < εκλύω ή απευθείας από το ρ. γλύω¹⁷⁴, π.χ. *γλυτήρι... ένα ξύλο με δυο καρφιά, το ένα έναί έτσι τσατάλι, διχάλα και κάτω είχε ένα καρφί μεγάλο και ντύλιζες κλωστή και μετά τό 'βρεχες*), πιεστήρι (< πιέζω, π.χ. *πιεστήρι έναί ο κούπανος...*), πειραχτήρι ('αυτός που συνηθίζει να πειράζει τους άλλους', < πειράζω), ψαχτήρι ('έρευνα', π.χ. *μας έκανάνε ψαχτήρι...οι Γερμανοί, < ψάχνω*) κ.ά.
- **-ίδι**: μετρίδι (< μετρώ, π.χ. *μουτζούρι, έναί που μετρού στ' αλώνια, σα ντενεκές έναί, ένα μετρίδι ήντανε 20-25 κιλά δε γκζέρω*), σκεπασίδια ('λεπτά άσπρα υφάσματα του αργαλειού για σκέπασμα', π.χ. *μουντέρια είχαμε με σκεπασίδια άσπρα... κεντημένα.. / σκεπασίδια ήντανε αυτά που βάζανε 'δώ στα έπιπλα..., < σκεπάζω*), κεντρίδι ('βούκεντρο', < κεντρίζω), βρισίδι (< βρίζω) κ.ά. Βλ. παραπάνω το επίθημ. -ίδι και στα ουσ. παράγωγα από ονόματα.

¹⁷³ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. άψιμο.

¹⁷⁴ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. γλυτήρι.

3.2.1.1.3 Από επιρρήματα

Στο ιδίωμα σημειώθηκαν τα παρακάτω ουσιαστικά (κάποια από τα οποία απαντούν στην κοινή ΝΕ και σε άλλα ιδιώματα) που προήλθαν από επιρρήματα με την προσθήκη παραγωγικών επιθημάτων: *μπροστέλα* (‘ποδιά’, μεσν. *μπροστέλα* < *εμπροστέλα* < *εμπροστ(ά)* + *-έλα* (ιταλ. υποκορ. επίθημ.) ή < σλαβ. **prestela* με παρετυμ. *μπροστά*¹⁷⁵) και αναλογικά το *πισινέλα* (‘δερμάτινη ζώνη που φοράει το άλογο για να φρενάρει το κάρο όταν είναι ζεμένο’, π.χ. *βάνει στο κάρο ντη μπισινέλα και το σκαλώνει για να μη ντο παίρνει και φεύγει.*), *χαμάδα* (‘η ελιά που πέφτει χάμω’, < επίρρ. *χάμω* + παραγ. επίθημ. *-αδα*¹⁷⁶), *γιαβάσης* (‘αργός’, < επίρρ. *γιαβάς* < τουρκ. *γαναξ* ‘σιγά, αργά, αναλογικά προς τα σε -ης αρσ.), *κάργας* (‘παλικάράς’, < επίρρ. *κάργα*, κατά τα σε -ας αρσ., π.χ. *Μη μου κάνεις εμένα ντο γκάργα!*).

3.2.1.1.4 Από επιφωνήματα - ηχομιμητικά

αλίμονος (‘κακομοίρης’, < επιφών. *αλίμονο* κατά τα σε -ος αρσ., π.χ. *πρόσφυοι αλίμονοι είμεστα, όλα μας τα πήρανε οι Τούρκοι...*), *χόπαλα* (‘ανόητος’, < επιφών. *όπαλα* / τουρκ. *horpala*, π.χ. *ούτος είναι χόπαλα, το μυαλό του δεν είναι ένταξει...*), *βουρβουτσουλιά*¹⁷⁷ και *βουρβουτσελιά* (‘πολύς κόσμος μαζεμένος, οχλαγωγία’, ηχομιμητική λ.), *ντιρντίρια* (‘φλυαρίες’). Πιθανόν ηχομιμητικές και οι λ. *παπίτες* (‘αναπήδηση πλατιάς πέτρας στην επιφάνεια της θάλασσας’ πιθ. από τον ήχο που κάνουν όταν αναπηδούν, π.χ. *’α πάρετε μια πέτρα φτενή στρογγυλή απέ ’κείνες που κάνου παπίτες... / παπίτες είναι αυτά που πετάμε στη θάλασσα, τις πέτρες, τα πατελάκια...*), *ρουγγλιά*¹⁷⁸ (‘μία καταποσία, γουλιά’, από τον ήχο της κατάποσης αναλογικά προς το γουλιά, πιθανόν και συμφυρμός των *ρουφηξιά* + *γουλιά*, π.χ. *ήπια μια ρουγγλιά νερό...* πβ. και τη λ. *ρουγγλί* ‘βουτιά’), *τσάκνο* (‘ξερό κλαδάκι για προσάναμμα’, μεταφ. ‘αδύνατη γυναίκα’, πιθ. από τον ήχο *τσακ* κατά το *φρύγανο* ή < ρ. *τσακίζω*¹⁷⁹).

¹⁷⁵ ΑΚΝ στο λ. *μπροστέλα*.

¹⁷⁶ Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ στο λ. *χαμάδα*.

¹⁷⁷ Πβ. ΙΑΝΕ στο λ. *βουρβουτσουλιό*, όπου τυπ. *βουρβουτσελιό* (Κωνπολ.) ‘οχλαβοή, οχλαγωγία’.

¹⁷⁸ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ *ρουγγλιά* ‘ρουφηξιά, γουλιά’ Βιθυν. Αν. Θράκ. (Σηλυβρ.) / *ρουγγλώ* ‘ρουφώ λαίμαργα’ Αθην. Εύβ. Μέγαρ. Πελοπν. Προπ. πβ. και Κωστάκης Λεξ. στο λ. *ρουγγλίζω* ‘καταπίνω λαίμαργα’, λ. ηχομιμ.

¹⁷⁹ ΑΚΝ στο λ. *τσάκνο*.

3.2.1.2 Παράγωγα επίθετα

Παρακάτω σημειώνονται τα παραγωγικά επιθήματα σχηματισμού επιθέτων και ιδιαίτερα όσα από αυτά δημιουργούν παραδείγματα χαρακτηριστικά του ιδιώματος.

3.2.1.2.1 Από ρήματα

- **-τος** (-ισ-τος, -η-τος, -ω-τος): γδυτός (‘αυτός που έχει βγάλει τα ρούχα του’, < γδύνω), φωτιόκαντος (‘αναθεματισμένος’, < φωτιοκαίω, π.χ. ήρτε η φωτιόκαντη κι έκανέ μας άνου κάτου.../ έφεράσι και τσούρτα με το μερκέπι απέ τα ρουμάνια για να ανάψου τις κακάνες τα φωτιόκαντα.../ να σε κάφτει η μοίρα σου μπρε φωτιόκαντο...), ασφάλιστος (‘ξεκλείδωτος, ανασφάλιστος’, < *ασφαλιστός < ασφαλίζω¹⁸⁰ με αναβιβασμό του τόνου για τη δήλωση της αντίθεσης, π.χ. άφησε ντη μπόρτα ασφάλιστη...), ξεδιαλιστός (< μεσν. ξεδιαλύζω, π.χ. αυτές είναι ξεδιαλιστές (οι φωτογραφίες)... ντη Μαρίκα ντη γκατάλαβα...), παραγεμιστός (< παραγεμίζω, π.χ. και τζιέρι να το κάνω παραγεμιστό με πλιούρι...), τσακιστός (< τσακίζω, π.χ. καμιά λαχαρεμιά της βυτίνας, καμιά τσακιστή ελιά του θρούμπου...), ολοκουρούντιστη (‘κορδωμένη, καμαρωτή’, πιθ. < κουρουντίζομαι < κουρντίζομαι ίσως και με επίδρ. του τουρκ. *kurulmak* ‘οργανώνομαι, ιδρύομαι, στήνομαι, κουρντίζομαι’, π.χ. ολοκουρούντιστη, πάει, ολοκαμάρωτη, κουρουντίζεται, πάει κουρουντισμένη, καμαρωτή), μοσκοβολητός (< μοσκοβολώ, π.χ. ήπιασι ούλο το νερό απ’ ντη τζότρα (‘ξύλινο δοχείο’) γιατί ήντο κέντρινη (‘από κέδρο’) και το νερό μοσκοβολητό...), κολλητός (< κολλώ, π.χ. έκανάσι χοροσπερίδα και χόρενάσι κολλητοί χοροί! Α μας κάψει η Παναϊά), στρωτός (‘επίπεδος’, < στρώνω, π.χ. σε τέτοιο ίσιο μέρος, το έβαζάμε και το γύριζάμε όπου ήντανε μέρος στρωτό, με χώμα καλό...) κ.ά.
- **-τικός** (-ιστικός): πονιτικός (‘συμπονετικός’, < πονετικός, < μεσν. πονετικός < πονώ, π.χ. ο Σταύρος! τι ‘α πεις, πονιτικός, καλός είναι...), γελαστικός (‘αυτός που προκαλεί γέλια’, < γελάω), καθιστικός (‘αυτός που κάνει κάποια εργασία που δεν απαιτεί κίνηση, που είναι ξεκούραστη’, < καθίζω, π.χ. στον απάνου μαχαλά γεωργοί ήντανε, οι κάτου ήντανε καθιστικοί, είχανε άλλες δουλειές...) κ.ά.

¹⁸⁰ ΙΑΝΕ στο λ. *ασφάλιστος*.

3.2.1.2.2 Από ονόματα

- **-(ι)άρης** (δηλωτικό χαρακτηριστικών / ιδιοτήτων συνήθως αρνητικών¹⁸¹): γουλιάρης ('λαίμαργος', < γούλα), ριζικάρης ('τυχερός', < ριζικό), ψυχικιάρης ('πονόψυχος', < ψυχικό), λιμάρης ('λαίμαργος', < μεσν. *λιμάρης (πβ. μεσν. λιμάρικος) < λίμ(α) + -άρης¹⁸²), σαλιάρης ('φλύαρος, ερωτιάρης', < σάλιο) κ.ά. Πβ. και το ουσιαστικοποιημένο δραμιαρί ('μεγάλο σκάγι', π.χ. *πήασι στο κυνήι και στα φυσίγγια που είχασι έβανάνε δραμιαρί για να σκοτώσου αγριογούρουνα*, < δραμιάρι < δραμιάρης < δράμι < μεσν. δράμιον). Πβ. το επίθιμ. και παραπάνω παράγωγα ουσιαστικά - επαγγελματικά.
- **-άδικος** (< θέμα σε -αδ- ανισοσύλλαβων αρσ. ουσ. σε -άς με προσθήκη του επιθήματος -ικος¹⁸³): οκάδικος και οκαδιάρικος ('αυτός που ζυγίζει μια οκά, αυτό που μπορεί να χωρέσει μια οκά', π.χ. ντο *Μπίλια* (Μπίλιας παρων.) ντο *σκότωσάνε για ένα μπαγκέτο τόσο οκάδικο καπνό.../ οκαδιάρικο μπουκάλι...*), μισοκάδικος ('αυτός που ζυγίζει μισή οκά', π.χ. 'α *φάει κι ένα ψωμάκι μισοκάδικο να πάρει μαζί ντου*), καμπάδικος ('χοντροκομμένος', < τουρκ. *kaba* 'τραχύς, άγριος, χοντρός', π.χ. *ήντανε καμπάδικα, με πολύ τσέφλο...*), ψαράδικος κ.ά. νεοελλ.
- **-(ι)άτικος**: αγιοβασιλιάτικος ('πρωτοχρονιάτικος', μεταφ. 'ψεύτικος'), νυφιάτικος, σκολιάτικος ('γιορτινός') κ.ά. Πβ. και το ουσιαστικοποιημένο αγιοδημητριάτικο ('χρυσάνθεμο').
- **-άτος**: γαράτος ('αλμυρός', < γάρος), κρασάτος (< κρασί), δροσάτος (< δροσιά, π.χ. *να πιεις νερό δροσάτο*), κορδάτος ('χαλβάς που όταν έσταζε από το κουτάλι έκανε κόρδα', < κόρδα 'χορδή', π.χ. *χαλβάς κορδάτος...με ντο μούστο, καρύδι μπόλικο κι έβαζάμε λίγο νισαστέ και λίο αλεύρι να δέσει κι έκανε κόρδα...*), λουσάτος ('αυτός που έχει ντυθεί με πολυτέλεια', < λούσο < ιταλ. *lusso*), μπουζάτος (< μπουζί, < τουρκ. *buz* 'πάγος', π.χ. *ούτη η κόρη είναι μπουζάτη 'άσπρη, σαν το κρύο το νερό'*) κ.ά. Και από ρ., π.χ. *φευγάτος* (< φεύγω), *τριζάτος* (< τρίζω) κ.ά.
- **-ένιος** (δηλωτικό ύλης): αλατζένιος (< αλατζάς), μαλλένιος (< μαλλί), δαφνένιος (< δάφνη), τσιγκένιος (< τσίγκος < ιταλ. *zinc*), ντελένιος ('συρμάτένιος' < τέλι <

¹⁸¹ Χατζιδάκις (1907: 526).

¹⁸² ΑΚΝ στο λ. *λιμάρης*.

¹⁸³ ΑΚΝ στο λ. *-άδικος*.

τουρκ. *tel* ‘νήμα, σύρμα’), *κεραμιδένιος* (< *κεραμίδι*), *μπαμπακιένος* (< *βαμβάκι*), *νισαστένιος* (< *νισεστές* < τουρκ. *nişasta* ‘αμυλάλευρο’) κ.ά.

- **-ινος:** *ξύλινος*, *πήλινος* κ.ά κοινά νεοελλ.
- **-ερός:** (από ονόματα) π.χ. *καρπερός* (< *καρπός*), *αμμουδερός* (< *αμμούδα*, π.χ. *ελαφύ*, *αμμουδερό χώμα*), *μισερός* (‘ασθενικός’, < *μισός*), *σουγλερός* και *σουγκλερός* (‘μυτερός’, < *σουγλί*) κ.ά. Πβ. και το ουσιαστικοποιημένο *πλακερό* (‘μικρό ταψί με καπάκι’, π.χ. *το πλακερό είναι εκείνο που έχει καπάκι απάνου και είναι πλακερό...*, < *πλακέ* < γαλλ. *plaque*). Και από ρ., π.χ. *βραστερός* (< *βράζω*), *πρεπερός* (‘ταιριαστός, αρμόζων’, < *πρέπω*, π.χ. *Είχε και ένα φουστάνι πρεπερό...*) κ.ά.
- **-ής** (δηλωτικό χρώματος / χαρακτηριστικού): *σαρρής* (‘κοκκινοτρίχης, ξανθός’, < τουρκ. *sarı* ‘κίτρινος, ξανθός’), *ψαρής* (‘γκριζομάλλης’, < αρχ. *ψαρός* μέσω του ουδ. *ψαρί*¹⁸⁴), *βυσσινής* κ.ά. Πβ. και το επών. *Σγουρής*.
- **-(ι)ακός:** *γαρδιακός* (‘αδελφικός’, < *καρδιά*), *ζοχαδιακός* (‘αυτός που υποφέρει από αιμορροΐδες’, μεταφ. ‘ιδιότροπος’, < *ζοχάδα*), *μεσιακός* (‘αυτός που ανήκει σε δυο πρόσωπα μισός- μισός’, < μεσν. *μισιακός* < *μισός* + παραγ. επίθημ. *-ιακός* με παρετυμολ. επίδραση του *μέση* / *μέσος*, π.χ. *μεσιακό χωράφι...*) κ.ά.
- **-ικος** (κυρίως σε τουρκικά δάνεια): *ματζίρικος* (‘ευτελής, φτηνός’, < *ματζίρης* ‘πρόσφυγας, ταλαίπωρος’, < τουρκ. *muhacir* ‘πρόσφυγας, μετανάστης’, π.χ. *ματζίρικο ύφασμα...*), *μπόσικος* (‘χαλαρός’, < τουρκ. *boş* ‘κενός, άδειος, άνετος’, π.χ. *το μπόσικο το μέρος* ‘η σπλήνα’), *χάσικος* (‘καθαρός, εκλεκτός’, < τουρκ. *has* ‘καθαρός, αγνός, λευκός’, π.χ. *χάσικο ψωμί* ‘το άσπρο ψωμί’), *ναλέτικος* (‘αναθεματισμένος’, < τουρκ. *nalet* ‘καταραμένος’, π.χ. *‘κείνο το μικρό το ναλέτικο, είπα το εψέ το απόγεμα να πάει όζω να φέρει καμιά λούνα χορτάρι για τα ζουντανά*), *ντούζικος* (‘ομοιόμορφος, διαλεχτός’, < τουρκ. *düz* ‘ομαλός, στρωτός, όρθιος’, π.χ. *ντούζικο, βολικό, καλό... / τα σπαρτά φέτος είναι ντούζικα, έχουσι καλό στάχυ και καλό ύψος...*), *χαζίρικος* (‘έτοιμος’, < τουρκ. *hazır* ‘έτοιμος, προετοιμασμένος’, π.χ. *με το φέρνου χαζίρικο το φαΐ... / άσπρα ψουμιά χαζίρικα...*), *μπέτικο* (‘το πολύ βαρύ φαΐ’, < τουρκ. *bet* ‘κακός, άσχημος’, π.χ. *το φαΐ αυτό είναι πολύ μπέτικο...*), *σέρτικος* (‘τσουχτερός’, < τουρκ. *sert*), *ξίκικος* (‘λειψός’, < τουρκ. *eksik*), *κοριόζικος* (‘αστεϊός’, < *κοριόζος*, πιθ. < ιταλ. *curioso*, π.χ. *αυτός ήντανε κοργιόζικος άνθρωπος... / Ελάτε μαρή ’α κάνομε ταϊφά, η θεια μου*

¹⁸⁴ Ανδριώτης στο λ. *ψαρής*.

η Ραλού πολύ 'γαπώ ντηνα, ντεβεκέλισσα ('γεναιόδωρη') 'υναίκα, όλο γκεβεζελίκια ('φλυαρίες, σχόλια') και κοριόζικα με λέει όταν θα με γιαδεί...), πίτσικος ('μικρός', < τουρκ. *riç*), σακάτικος (< σακάτης, < τουρκ. *sakat* 'ανάπηρος' π.χ. το χέρι σακάτικο), γιαβάσικος ('αργόστροφος', < γιαβάσης < τουρκ. *yavas* 'αργός'), κασάπικος (< τουρκ. *kasap* 'χασάπης', π.χ. τα κασάπικα τα ζώα...), ζόρικος ('δύσκολος', < τουρκ. *zor*), γιαμούκικος ('στραβός, ανώμαλος', < γιαμούκης < τουρκ. *yamuk* 'ανώμαλος, λοξός'), τσινιάρικο (για άλογο 'απειθαρχο', < τσινιάρης < τσινιά 'κλωτσιά'), ταζέδικος ('φρέσκος', < τουρκ. *taze* 'φρέσκος, νέος' π.χ. τα ψάρια είναι ταζέδικα), βεράμικο ('πανί πολύ ψιλό, ευτελές', < βιράνικος¹⁸⁵ < βιράνι < τουρκ. *viran* 'κατεστραμμένος'), τζαχείλικος ('άβγαλτος', < τζαχείλης 'πρωτάρης', < τουρκ. *cahil* 'αμαθής' π.χ. τζαχείλικο παιδί...) κ.ά.

- **-ικός:** αερικός ('ευάερος', < αέρας, π.χ. σ' ένα αερικό μέρος), παστρικός ('καθαρός', μεταφ. 'ανήθικη γυναίκα', < πάστρα) κ.ά.
- **-ίδικος** (< θ. ουσ. σε -ηδ- (πληθ. -ήδες) με προσθήκη του επιθήμ. -ικός¹⁸⁶ / συνήθως σε τουρκικά δάνεια που λήγουν σε -li): γιαγλίδικος ('λιπαρός', < τουρκ. *yağ(lı)* 'λάδι, λίπος'), μερακλίδικος (< μερακλής < τουρκ. *meraklı*), μπεμπελίδικος ('ροζ', < τουρκ. *bebe(li)* 'μωρό', π.χ. Σμαρώ μου το φουστάνι σου μπεμπελίδικο!), ντορίδικο ('κόκκινος', < ντορής < τουρκ. *doru* 'καστανοκόκκινος, κοκκινόμαυρος', π.χ. το ντορίδικο το άλο(γ)ο μας είναι τσαμούσικο 'ατίθασο'), σεκερλίδικο (ουσιατικ. 'ζαχαροπλαστείο', < σεκερλίδικος, < τουρκ. *şeker(li)* 'ζάχαρη') κ.ά.
- **-ίσιος:** τσαρσίσιος ('αγορατός', < τουρκ. *çarşı*, π.χ. τσαρσίσιο χαλί...), παιδικίσιος (< παιδικός, π.χ. κόψε με ένα παιδικίσιο..), χαβανίσιος (< χαβάνι 'γουδί που τρίβουν λαθραία τον καπνό, < τουρκ. *havan*, π.χ. καπνός χαβανίσιος), τουλουμίσιος (< τουρκ. *tulum* 'ασκός', π.χ. τουλουμίσιο τυρί...), προβατίσιος (< πρόβατο, π.χ. πήασι στα Μπόζαλα (τοπων.) κι έφεράσι γάλα προβατίσιο για να κάνουν γιουφκά και τραχανά...) κ.ά.
- **-ίτικος** (σύνθετο επιθήμ. < -ίτ(ης) + -ικός): βοδίτικος (π.χ. βοδίτικα αμάξια 'πό 'βαζάνε ντο ζυό (ζυγό) τα βόδια και τραβούσανε...), γουρουνίτικα (π.χ. γουρουνίτικα τσερβούλια ('τσαρούχια'), από βοδινά και γουρουνίτικα δέρματα κι

¹⁸⁵ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. βιράνικος.

¹⁸⁶ ΑΚΝ στο λ. -ίδικος.

έκουβες ένα γκουμάτι έτσι και τα ντύλιζες στα πόδια σου με τζουβάλια...) αντί των κοινών νεοελλ. *βοδίσιος, γουρουνίσιος*.

- **-ωτός:** *αμυγδαλωτός* (στο ουδ. ‘γλυκό με ψίχα αμύγδαλου’, < *αμύγδαλο*), *τσαταλωτός* (‘διχαλωτός’, < *τσατάλι* < τουρκ. *çatal*), *πετσωτός* (‘αδύνατος’, < *πετσί*, π.χ. *πετσωτή έγινες... πετσωτή, κόλλησάνε τ’ άντερά σου...*) κ.ά. Πβ. και το τοπων. *Σουγκλωτές* (< *σουγκλί* < *σουγλί*).

3.2.1.2.3 Από επιρρήματα

Επίθετα παράγωγα από τοπικά ή χρονικά επιρρήματα: **-ινός:** *μπροστινός, αποψινός, τωρινός, ψεσινός* κ.ά. Αναλογικά προς τα *-ινος* και το *παλικάρινός* (‘παλιός’, π.χ. *αυτά ήγτανε παλικάρινά*), **-(ι)ανός:** *σιγανός, παρακατιανός, κεντιανός* (‘απογευματινός’, < τουρκ. *ikindi*) κ.ά. **-ίσιος:** *παραπανίσιος, -τός:* *απανωτός* κ.ά.

3.2.1.3 Παράγωγα Ρήματα

3.2.1.3.1 Από ονόματα

- **-(ι)άζω:** *‘νεγκάζω* (‘αναγκάζω’, < *ανάγκη*), *παρωριάζω* (‘κάνω ανοησίες’, < *παρώρι* < *παράωρος*), *πουντιάζω* (‘κρυώνω’, < *πούντα*, π.χ. *μη γκάθεσαι χωρίς σακάκι, θα πουντιάσεις...*), *ξοδιάζω* (‘ξοδεύω’, π.χ. *μη γκζοδιάξεις τα λεφτά σου...* < *έξοδος*), *αλφαδιάζω* (< *αλφάδι*), *γανιάζω* (‘σκουριάζω’, μεταφ. ‘αγωνιώ’, < *γάνα* ‘επίχρισμα’), *ταχμινιάζω* (‘υπολογίζω’, < *ταχμίι* < τουρκ. *tahmin* ‘υπολογισμός’), *θηλιάζω* (‘κάνω θηλιά, συνδέω εφαρμοστά’, < *θηλιά*), *μπελονιάζω* (< *βελόνι*), *‘νεγουλιάζω* (< *αναγούλα*), *ντεγκιάζω* (‘φτιάχνω μπόγους’, < *τέγκι* ‘μπόγος’, π.χ. *Χρυσή, ντεγκιάστε (φτιάξτε ντέγκια), φεύγομαι...*), *ξεμπουαδιάζω* (‘πλένω’, < *μπουγάδα*, π.χ. *Τώρα θέλω να ξεμπουαδιάσω. Έχω στη τζούκα ζεστό το θολόστακτο...*), *ξομπλιάζω* (‘στολίζω κάτι’, μεταφ. ‘λέω συκοφαντίες σε βάρος κάποιου, κακολογώ’, < *ξόμπλι*), *σερσεμιάζω* (‘αποβλακώνω’, < *σερσέμης* ‘ανόητος’, < τουρκ. *sersem*), *νερουλιάζω* (< *νερουλός*) κ.ά.
- **-αίνω:** *ακριβαίνω* (< *ακριβός*), *μακραίνω* (< *μακρύς*) κ.ά. κοινά νεοελλ.
- **-εύω:** *τιμαρεύω* (‘περιποιούμαι’, < τουρκ. *timar* ‘περιποίηση’, π.χ. *ντο μπήαινάνε στο χοκιμάτι* (‘αστυνομικό τμήμα’) *να ντο ντιμαρέψου* ‘ξυλοφορτώσουν’), *τελεύω* (‘τελειώνω’, < *τέλος*), *αριεύω* (‘αραιώνω’, < *αραιεύω* < *αραιός*), *αρκεύω*

(‘αρχίζω’, < αρχή, π.χ. *αρκεύω* εγώ με ‘κείνο ντο...’), *αρφανεύω* (‘ορφανεύω’, < *ορφανός*), *βαρβατεύω* (‘δυναμώνω’, < *βαρβάτος*), *μισερεύω* (‘σακατεύω’, < *μισερός*), *πορεύω* (‘εξασφαλίζω τα απαραίτητα’, < *πόρος*), *πισμανεύω* (‘μετανιώνω’, < τουρκ. *pişman* ‘μετανιωμένος’, απ’ όπου και η μεταφ. φρ. *πισμάν* *καλόερος* ‘αυτός που αλλάζει εύκολα γνώμη’) κ.ά.

- **-ίζω:** *φευγατίζω* (‘διώχνω’, < *φευγάτος*, π.χ. ντο *γιολάντισα* θα πει ντον *εφευγάτισα*, *έφυε*), *πανωτίζω* (< *απανωτός*), *ανεβατίζω* (< *ανεβατός* ‘για ψωμί, ζύμη κ.ά., αυτός που έχει φουσκώσει’), *ξυστρίζω* (< *ξυστρί* ‘μεταλλική βούρτσα’, π.χ. *ζύστρισα το άλο(γ)ο και πότισά το...*), *νοματίζω* (< *ονοματίζω* < *όνομα*), *σουσουμίζω* (‘κάνω μορφασμούς’, < *σουσούμι*), *μπατιρίζω* (‘χρεοκοπώ’, < *μπατίρης*), *γαμπρίζω* (‘ψάχνω γαμπρό’, < *γαμπρός*), *αλευρίζω* (‘πασπαλίζω με αλείρι’, < *αλεύρι*), *ρεντίζω* (< *ρεντές* < τουρκ. *rende*), *λισκαρίζω* (‘τσαπίζω με το λισγάρι’, < *λισγάρι*), *δεινίζω* (‘μέμφομαι’, < *ονειδίζω* < *όνειδος*), *τζερεμετίζω* (‘παθαίνω ζημιά’, < *τζερεμές* < τουρκ. *cereme* ‘πρόστιμο’, π.χ. ήρτε αυτός και με είπε ότι έγινε κακό και γώ *τζερεμετίστηκα...*), *τσακμακίζω* (‘πυροβολώ’, < *τσακμάκι* < τουρκ. *çakmak* ‘αναπτήρας’, π.χ. *έστησα ντονα καρτέρι, τσακμάκισέ ντονα με το ντουφέκι, λαβώθηκε στο πόδι...*), *βουρλίζω* (‘ταράζω, τρελαίνω’, < *βρούλο*) κ.ά. Βλ. παρακάτω και *ρήματα από επιφωνήματα – ηχομιμητικά*.
- **-ώνω:** *κεραμιδώνω* (‘τοποθετώ κεραμίδια’, < *κεραμίδι*, π.χ. *Ρωτηξάμε, τι κάνουν στον άλλο γκόσμο οι νοικοκυραίοι μας; Είπε μας ότι ο ένας ποτίζει τα λουλούδια και ο άλλος κεραμιδώνει ντο παράδεισο...*), *σταυρώνω* (‘διασταυρώνω’, < αρχ. *σταυρώ* < *σταυρός*, π.χ. θα ανεβούμε ‘α σταυρώσομαι ντο δρόμο θα τραβήξομαι κατευθεία για τα Γρεβενά...’), *σκαρώνω* (‘σχεδιάζω’, < *σκαρί*), *σαβουρώνω* (‘τοποθετώ σαβούρα’, μεταφ. ‘τρώω υπερβολικά’, < *σαβούρα*), *πετσώνω* (‘μπαλώνω παπούτσια’, < *πετσί*), *θηλυκώνω* (‘κουμπώνω’, < *θηλύκι* ‘κουμπί’, π.χ. *θηλύκωσε ντη γκόπιτσα...*), *καλιώνω* (‘πεταλώνω’, < μεσν. *καλλίγιον* < υποκορ. του λατ. *caliga* ‘στρατιωτικό υπόδημα’¹⁸⁷, π.χ. *καλιώνω το άλο(γ)ο / πα’ να καλιώσω τ’ άλο(γ)ο...*), *κουρώνω* (‘πυρώνω’, μεταφ. ‘κάνω κάποιον να θυμώσει πολύ’, < αρχ. *κόρος* ‘χόρτασμα, θράσος’¹⁸⁸), *μερώνω* (‘ημερώνω’, < αρχ. *ημερώ* < *ήμερος*, π.χ. *Ε, ‘α κλάψει ‘α μερώσει λω. Παιδί ένα...*), *πατικώνω* (‘συμπιέζω’, < *πατίκι* ‘παντόφλα’), *πουμώνω* (‘στεναχωρώ, θυμώνω’, < *πούμα* < *πώμα* + *-ωνω*),

¹⁸⁷ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο. λ. *καλιγώνω*.

¹⁸⁸ Χατζιδάκις (1905: 146).

δευτερώνω (‘επαναλαμβάνω, οργώνω δεύτερη φορά’, < μετγν. *δευτερώ* < *δεύτερος*), *βρακώνομαι* (‘φορώ βρακί, ντύνομαι’, < *βράκα*), *ζαλικώνομαι* (‘φορτώνομαι στην πλάτη’, < *ζαλίκι*), *καμώνομαι* (‘προσποιούμαι’, < θ. αόρ. *έκαμον-κάμω* του *κάμνω* + *-ώνω*¹⁸⁹, π.χ. *καμώνομαι και σκάω*), *ψαστικώνω* (‘τρώω υπερβολικά, δηλητηριάζω’, π.χ. *ήρτε ψαστικώθηκε μια καλά καλά, έπεσε, κοιμήθηκε...*, < *ψαστίκι* ‘δηλητήριο’, π.χ. *ούτοι όλο ψαστίκια ‘κακίες’ λένε* (λένε)... / φρ. *κρύο ψαστίκι* ‘τσουχτερό κρύο’. Πβ. το σύνηθες ιδιωματικό *ψακώνω* ‘δηλητηριάζω’) κ.ά.

Δάνεια ρηματικά επιθήματα

- **-άρω** (παραγ. επίθημ. της μεσν. και ΝΕ, ιταλικής προέλευσης¹⁹⁰): *τουμπάρω* (‘αναποδογυρίζω’, < *τούμπα*, π.χ. *‘α ντονε τουμπάρω*), *μποσικάρω* (‘χαλαρώνω’, < *μπόσικος* < τουρκ. *boş*), *καργάρω* (‘γεμίζω’, < *κάργα* < βενετ. *cargar*, π.χ. *έναι καργαρισμένο το κάρο*) και απευθείας από την ιταλική, π.χ. *καλάρω* (‘μαζεύω τα πανιά του πλοίου, ρίχνω δίχτυα στη θάλασσα’, < ιταλ. *calare*), *κοντραστάρω* (‘εναντιώνομαι’, < ιταλ. *contrastare*), *καρατάρω* (‘υπολογίζω’, < ιταλ. *caratare*), *τρατάρω* (‘κερνάω’, < ιταλ. *trattare*, π.χ. *‘Α σε τρατάρω. ‘Α κάνω κάνα γκαφέ να πιούμε...*) κ.ά.
- **-(λα)ντίζω** (κυρίως σε δάνεια από την τουρκική < θ. απαρέμφ. λήγει σε *-la-mak*, π.χ. *zorla-mak* + θ. τουρκ. αορ. *α’ -di(m), -di(m), -du(m), -dü(m)*¹⁹¹, π.χ. *zorladı(m)* + παραγ. επίθημ. *-ιζω*): *ζορλαντίζω* (‘ζορίζω’, < τουρκ. αορ. *zorladım*), *γιολαντίζω* (‘διώχνω’, < τουρκ. *yoladım*, στη φρ. ντο *γιολάντισα* ‘τον έδιωξα’, *γιολαντίστηκε* ‘έφυγε πολύ γρήγορα’), *παρτσαλαντίζω* (‘κομματιάζω’, < τουρκ. αόρ. *parçaladım*), *σουρουκλεντίζω* (‘τραβάω’, < τουρκ. αόρ. *sürükledim*), *νταμπλαντίζω* (‘παθαίνω εγκεφαλικό’, < τουρκ. αόρ. *damladım* < τουρκ. *damla*, π.χ. *‘κει που κάθουντο στο μιντέρι εύρε ντονα νταμπλάς, νταμπλαντίστηκε...*), *κουϊλαντίζω* (‘θυμώνω’, < τουρκ. αορ. *huyladım*, π.χ. *κουϊλάντισάνε ντο γκεριάκο* (Κυριάκο) *στο γκαφενέ κι έκανά τα ούλα άραν τουφάν...* / *κουϊλαντίστηκα γιατί ούλη ντην ημέρα έλεά μας ζικιτά! / είπε με πολλά λόγια και ‘γώ κουϊλαντίστηκα και*

¹⁸⁹ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο. λ. *καμώνομαι*.

¹⁹⁰ Για το επίθημ., βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1994: 197 κ.εξ.)

¹⁹¹ Βλ. Ζεγκίνης – Χιδίρογλου (1995: 123, 129-30).

είπα ντονα τα άξια του...), οφλαντίζω (‘αναστενάζω’, < τουρκ. αορ. *ofladım*). Πβ. και τα αναλογικά με τα παραπάνω σχηματισμένα *μπελογραντίζω* (‘μπλέκω χωρίς να το θέλω, βρίσκω μπελά’, πιθ. < *μπελάς*, < τουρκ. *bela*, π.χ. ‘νεκατώθηα μ’ αυτουνούς και μπελογράντισα), *σαψαλαντίζω* (‘χάνω το χρόνο μου άσκοπα’, < *σαψάλης*, < τουρκ. *şarşal* ‘ανόητος’, π.χ. ...που ‘υρίζει και ‘υρίζει και *σαψαλαντίζει*, και *χασουμεράει* και *δε δουλεύει*. Τι κάθεσαι και *σαψαλαντίζεις* μπρε; Πιάσε δουλειά.), *σαλντίζω* (‘ορμώ, επιτίθεμαι’, < τουρκ. *saldırmak*), *φουρλαντίζω* (‘θυμώνω’, < *φούρλα* < ιταλ. προστακτ. *frulla* του ρ. *frullo* ‘περιστρέφομαι γρήγορα’) και το ελληνικής αρχής αναλογικά σχηματισμένο *κορακλαντίζω* (‘διψάω υπερβολικά’, < *κορακιάζω*, π.χ. *κορακλαντίστηα*, *στέγνωξε ο λάραγγάς μου...*).

3.2.1.3.2 Από επιρρήματα

- *μπρουμντίζω* (‘γυρίζω’, < επίρρ. *μπρούμντα*, π.χ. ‘α το *μπρουμντίσω* να για ‘ούμε (για να δούμε) τι είναι ‘πο κάτου...), *σιμώνω* (< επίρρ. *σιμά*) κ.ά.

3.2.1.3.3 Από επιφωνήματα – ηχομιμητικά

Το κατεξοχήν παραγωγικό επίθημα των ρημάτων που δημιουργούνται από ήχους είναι το *-ιζω*, π.χ. *βουρβουλίζω* (‘βρίθω’, < *βουρβούλα* λ. ηχομιμητική¹⁹², π.χ. *βουρβουλίζει* πνίει με ‘θέλω να το πω αλλά δεν το λέω’), *κακανίζω* (‘γελώ δυνατά’, < ήχο κα), *μαμουλίζω* (‘μασώ χωρίς δόντια’, < ήχο μαμ), *βαβίζω* (‘γανγίζω’, < ήχο βαβ, π.χ. *αυτός δεν είναι καλός άνθρωπος, άμα και έρτει η ώρα ντου θα βαβίζει...*), *τζιτζιρίζω* (< από ήχο τζί, π.χ. *τζιτζιρίζει* το τηάνι, *μαρή* τι περιμένεις; το τηάνι είναι στη φωτιά και *τζιτζιρίζει...*)

3.2.1.4 Παράγωγα επιρρήματα

Για τα παραγωγικά επιθήματα σχηματισμού των επιρρημάτων του ιδιώματος, βλ. παραπάνω *Κλίση – μέρη του λόγου / επιρρήματα*.

¹⁹² Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *βουρβουλίζω*.

3.2.1.5 Ονοματολογική παραγωγή

3.2.1.5.1 εθνικά / πατριδωνυμικά

Σχηματίζονται συνήθως με τα κοινά νεοελλ. επιθήματα: **-ιτης** (θηλ. -ιτισσα): *Κωσταντινουπολίτης, Αρβανίτης* (και επών.), **-ιάτης** (θηλ. -ισσα): *Μικρασιάτης, - (ι)ώτης* (θηλ. -ισσα): *Μουντανιώτης, Κιώτης, Πουριώτης* (< Πόρος), *Κουλουριώτης* (επών.), *Κυπριώτης* (επών.) κ.ά. **-ιανός** (θηλ. -ιανή): *Τριγλιανός, Φλογητιανός* κ.ά. **-ινός** (θηλ. -ινή): *Σημαντρινός, Σιγινός* (Σιγή), **-ιός** (θηλ. -ιά): *Σμυρνιός, Μυτιληνιός, Σαλονικιός* κ.ά. **-λης** (θηλ. -ινα): *Ιμπιρλής* (Ιμβριος, επών.), *Κατιρλής* (< Κατιρλί), *Μπρούσαλης* και *Προύσσαλης* (< Προύσα) κ.ά.

3.2.1.5.2 ανδρωνυμικά

Τα συνήθη επιθήματα για το σχηματισμό των ανδρωνυμικών (κυρίως από επώνυμα) είναι: **-(ι)αινα**: *Κουλούραινα, Καλπάκαινα, Μαστραλέξαινα, Κουβράκαινα, Μαλακόζαινα, Σαλμάνιαινα, Καμπάνιαινα, Μισοκοίλιαινα, Ποπόνιαινα* κ.ά. **-ίνα**: *Σατζηλίνα, Γιανογλίνα* κ.ά. **-ού**: *Κοκοτού, Μουλού, Μυλωνού, Γιανναρού* κ.ά.

3.2.1.5.3 επώνυμα

Τα παραγωγικά επιθήματα των επωνύμων του ιδιώματος είναι τα συνήθη επιθήματα της κοινής ΝΕ. Μεγάλος αριθμός επωνύμων προέρχονται από την τουρκική και προσαρμόστηκαν στα πλαίσια του ελληνικού κλιτικού συστήματος, είτε με την προσθήκη κλιτικών επιθημάτων -ς, -ας, -ης κ.λπ., π.χ. *Καλάης* (‘κασσιτερωτής’, < τουρκ. *kalay*), *Καλαφάτης* (‘μάστορας ναυπηγίου’, < τουρκ. *kalafat*), *Καλπάκης* (‘καπελοποιός’, < τουρκ. *kalpak*), *Μουτάφης* (‘σχινοποιός’, < τουρκ. *mutaf*), *Μπαρούτης* (‘πυριτιδοποιός’, < τουρκ. *barut*) κ.ά. (βλ. και παραπάνω στα αντίστοιχα επιθήματα -άς, -τζής, -ής, -λής), είτε με την προσθήκη παραγωγικών επιθημάτων όπως π.χ. -όπουλος, -ίδης κ.λπ., π.χ. *Καγιόπουλος* (< τουρκ. *kaya*), *Καβουνίδης* (< τουρκ. *kavun*) κ.ά.

Παρακάτω καταγράφονται ενδεικτικά παραδείγματα παραγωγικών επιθημάτων για το σχηματισμό επωνύμων του ιδιώματος:

-(ι)άδης: *Αντωνιάδης, Αργυριάδης, Βασιλειάδης, Γρηγοριάδης, Δημητριάδης* κ.ά. **-ιδης**: *Αποστολίδης, Γιαννακίδης, Δανιηλίδης, Ευαγγελίδης, Ιορδανίδης, Ιωαννίδης,*

Κρυσταλλίδης, Νικολαΐδης, Μιχαηλίδης, Σταυρίδης, Στεφανίδης, Φιλιππίδης, Κολιβίδης, Κουραπίδης, Λουτζίδης / Λουτσίδης, Τσακμακίδης κ.ά. -όπουλος: Νικόπουλος, Δαμιανόπουλος, Μακρόπουλος κ.ά. -ακης: Χατζηευγενάκης, Γιακουβάκης, Διαμαντάκης, Καραγιαννάκης, Ντουβαρτζάκης, Παταπουδάκης, Βουλγαράκης κ.ά. -αρος: Γιάνναρος, -ογλου¹⁹³ (< τουρκ. oğlan ‘παιδί, παλληκάρι’) και -ογλης : Νικολάκογλου, Πετράκογλου, Καλφόγλου, Γκίκογλου – Γκίκογλης, Γέρογλου, Λούτζογλου, Δεβετζόγλου, Μουχτάρογλου, Μούμογλου, Μπαχάρογλου, Γιατζιτζόγλης / Γιατζιτζόγλου, Νικολάκογλου, Σίρκιογλης κ.ά.

- **επώνυμα με λεξικά προθήματα**

παπα-: Παπαλεξαντρής, Παπανικόλας, Παπαχουρμούζης, Παπανικολάου κ.ά. **χατζη-** (< hacı ‘προσκυνητής’): Χατζηαναστασίου, Χατζηανέστης, Χατζηευγενάκης, Χατζηιορδάνης, Χατζηπαράσχος ή Χατζηπαράσχου, Χατζηαποστόλου κ.ά. **μαστρο-:** Μαστραλέξης, Μαστραντώνης, Μαστρογιάννης κ.ά. **καρα-** (< τουρκ. kara ‘μαύρος’): Καραβασίλης, Καραγιάννης, Καραδιαμαντής, Καραθάνας, Καρατάσος κ.ά. **καλο-:** Καλοπαναγιώτης κ.ά. **δελη- / ντελη-** (< τουρκ. deli ‘τρελλός’): Δελημανώλης κ.ά. **σαρή-** (< τουρκ. sarı ‘ξανθός, χλωμός’): Σαρηγιάννης κ.ά. **κοτζά-** (< τουρκ. koca ‘μεγάλος, τεράστιος’): Κοτζάστρατης κ.ά. **κουτσό-:** Κουτσαντώνης κ.ά.

Οικογενειακά: -αίοι: Μητσαίοι, Γιανογλαίοι κ.ά. **-ήδες / -αδες:** Σατζιλήδες, Καλπάκηδες, Σγουρήδες, Μαστραντώνηδες, Καλοπαναγιώτηδες, Μπίλιαδες, Κράτηδες, Κασούρηδες, Τακάδες (< επών. Τακάς) κ.ά.

3.2.2 Προθήματα

Τα προθήματα είναι είτε *αχώριστα μόρια* είτε *προσφύματα* που προέρχονται συνήθως από λέξεις της αρχαίας ελληνικής, κυρίως προθέσεις, και είτε πια δεν λειτουργούν ως αδέσμευτες λεξικές μονάδες στην κοινή ΝΕ ή έχουν αποκτήσει προθηματικό χαρακτήρα έχοντας διαφορετική λειτουργία από τις αντίστοιχες νεοελλ. προθέσεις¹⁹⁴.

¹⁹³ Για το επίθημα, βλ. Τομπαΐδης (1990: 37).

¹⁹⁴ Σύμφωνα με τη Ράλλη (2007: 116-19), τα βασικά επιχειρήματα για τον προθηματικό χαρακτήρα των αρχαιοελληνικών προθέσεων είναι ότι «δεν απαντούν αυτόνομα στον κοινό, αυθόρμητο, προφορικό λόγο, αλλά εμφανίζουν ένα δεσμευμένο χαρακτήρα που απαντάται στα προσφύματα, [...] δεν έχουν νοηματική σταθερότητα, δηλαδή δεν έχουν πάντα την ίδια σημασία στα περιβάλλοντα που απαντούν και

Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι αρκετά α' συνθετικά (π.χ. *ολο-*, *θεο-* κ.λπ.) προβληματίζουν ως προς την κατάταξή τους ως α' συνθετικά ή ως προθήματα, καθώς βρίσκονται στο στάδιο *γραμματικοποίησής* τους και από κάποιους μελετητές τοποθετούνται μεταξύ των *θεμάτων* και των *προθημάτων*¹⁹⁵. Αντίστοιχες οριακές περιπτώσεις είναι και τα β' συνθετικά, όπως *-φαγος*, *-κοπι* κ.λπ., τα οποία εμφανίζουν ιδιότητες προσφυσμάτων, δηλαδή δεν απαντούν ανεξάρτητα, ωστόσο, αποτελούν *δεσμευμένα θέματα*¹⁹⁶. Με βάση τα παραπάνω, τα προθήματα από αρχαιοελληνικές προθέσεις, όπως και οι περιπτώσεις των θεμάτων, όπως π.χ. το *θεο-*, που η σημασιακή αλλαγή του ('θεός' > στην επίτατική 'πολύ') το μετέτρεψε από λεξικό μόρφωμα σε πρόθημα¹⁹⁷, εξετάζονται στην ενότητα της παραγωγής.

Παρακάτω καταγράφονται τα προθήματα που στο ιδίωμα είναι ιδιαίτερα παραγωγικά.

3.2.2.1 στερητικά – επιτατικά

- *α-* / *αν-*: *ακοίμητος*, *αβράκωτος*, *απρόκοπος*, *αχρόνιαστος*¹⁹⁸ ('εκείνος που μακάρι να πεθάνει πριν κλείσει ο χρόνος', π.χ. *Έλα 'δώ βρε αχρόνιαστε...*), *αὑπόφερτος* ('ανυπόφορος'), *αβάσταγος* ('αβάστακτος'), *ανήφραντος* ('ανεπρόκοπος, αδέξιος', < μετγν. επίθ. *ανέφραντος*¹⁹⁹, π.χ. *ανήφραντος είναι που δεν ξέρει να κάνει τίποτα, ανήφραντη, όλουσδιόλου ανήφραντη ούτε να πλέξεις ξέρεις ούτε τίποτα...*), *αρρίζικος* (αντί του νεοελλ. *κακορίζικος*), *ασαβούρωτος* ('αυτός που δεν έχει σαβούρα'), *ασταναχώρετος*, *αχαΐρευτος*, *άψαλτος*, *αρρήμαχτος* (< στερητ. *α-* + επίθ. **ρημαχτός* < *ρημάζω* 'ο μη ερημωθείς'²⁰⁰, ευφημιστ. 'ο ρημαγμένος', π.χ. *πρόσφυοι ήρταμε αζυπόλητοι, αρρήμαχοι...*), *άσυρτος*²⁰¹ ('αμεταχείριστος', π.χ. *σαπούνι άσυρτο*), *ανάλατος*, *ανήμπορος*, *αναίσθητος*, *αναροζιά*, *άναυλα* ('χωρίς

[..] έχουν διαφορετική δομική συμπεριφορά από τις προθέσεις της κοινής νεοελληνικής». Βλ. και Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99, τόμ. 1: 77-79), που διακρίνουν *προθέσεις* που λειτουργούν ως *προθήματα*, π.χ. *απο-*, *αντι-* κ.λπ. και *ψευδοπροθήματα*, σχηματιστικά στοιχεία από παλαιότερες λ. ή μέρη λέξεων της ΝΕ χωρίς αυτόνομη παρουσία στο λόγο, π.χ. *αρχι-*, *αυτο-*, *γεω-* κ.λπ.

¹⁹⁵ Βλ. σχετικά Ράλλη (2005: 169-70).

¹⁹⁶ Ράλλη (2007: 145-48).

¹⁹⁷ Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2008: 99 κ.εξ.)· Ράλλη (2005: 169-70) και (2007: 150-51).

¹⁹⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αχρόνιαστος*, < στερητ. *α-* + **χρονιαστός* < *χρονιάζω*.

¹⁹⁹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *ανέφραντος*.

²⁰⁰ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αρρήμαχτος*.

²⁰¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *άσυρτος*.

ναύλα', π.χ. *τσατίστηκε κι έφνε άναυλα*), αδιαφόρετα ('μάταια, άδικα' < αδιαφορετός < α- + *διαφορετός < διαφορώ²⁰²) κ.ά.

- **ξ(ε)-** (μεσν. *ξε-* < αρχ. *εκ-* / *εξ-* μέσω της αύξησης παρελθοντικών χρόνων ρ. που άρχιζαν με το πρόθημα αυτό²⁰³):

α) (από το αρχ. *εκ-*, συνήθως με τη σημ. 'έξω'²⁰⁴): *ξετρυπώ* ('ξεφεύγω', π.χ. *διαβάζω επίτηδες να ξετρυπά το μυαλό μου*, < μεσν. *ξετρυπώ* < αορ. του αρχ. *εκτρυπάω*), *ξεβαίνω* ('βγαίνω', < μεσν. *ξεβαίνω* < αορ. του αρχ. *εκβαίνω*), *ξεκλίνω* ('παρεκκλίνω', < μεσν. *ξεκλίνω* < αορ. του αρχ. *εκκλίνω* 'κλίνω έξω της συνήθους γραμμής, κλίνω προς τα έξω ή μακράν'), *ξεστρέφω* ('αναποδογυρίζω', < μεσν. *ξεστρέφω* < αορ. του αρχ. *εκστρέφω* 'στρέφω έξω') απ' όπου τα νεότε. *ξεστρεμμένη* ('σφαλιάρα', π.χ. *Σους μαρή σφούγγια να μη σε δώσω καμιά ξεστρεμμένη...*) / *ξεστρεμμένα* ('ρούχα φορεμένα ανάποδα'), *ξεντερίζω* (μεταφ. 'φωνάζω δυνατά, ξελαρυγγιάζομαι', μεσν. *εξεντερίζω* / *ξεντερίζω* < μετγν. *εξεντερίζω*²⁰⁵, π.χ. *Όύλα τα τραούδια και τα νανουρίσματα είπαμε ντα, πά 'α κοιμηθού. Ούλο και ξεντερίζουντα..*), *ξεκρίνω* ('διακρίνω με το βλέμμα', πιθ. < αρχ. *εκκρίνω* 'αποχωρίζω, «ξεχωρίζω», εκλέγω ιδιαιτέρως'²⁰⁶),

β) μεσν. και νεότερες ιδιωματικές λ. με το πρόθημα *ξε-*:

(με σημ. 'έξω'), π.χ. *ξεσταλώνομαι* ('ξεμωραίνομαι, φέρομαι ανισόρροπα', < *ξε-* + *σταλ-ώνω* < *στάλιξ* 'πάσσαλος', πβ. *ξεστυλώνω*), *ξεδραχτίζω* ('βγαίνω από το φράχτη', < *ξε-* + *αδράχτ-ίζω*), *ξεπελύω*²⁰⁷ (< μεσν. *ξαπολώ* < *εξαπολώ* < *εξ-* +

²⁰² Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αδιαφόρετα*.

²⁰³ Για το πρόθημα *ξε-*, βλ. Ευθυμίου (2001: 202 κ.εξ.) Γιαννακοπούλου – Φίστα (2005: 132 κ.εξ.). Για τα παραδείγματα που απαντά *ξε-* αντί *ξα-*, βλ. Φωνητική – έκκρουση στο εσωτερικό λέξεων.

²⁰⁴ Για τους μεσν. τύπ. που καταγράφονται παρακάτω, βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στα αντίστοιχα λ.

²⁰⁵ Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *εξεντερίζω*.

²⁰⁶ Βλ. Liddell-Scott στο λ. *εκκρίνω*.

²⁰⁷ Πβ. ΙΑΝΕ στο λ. *απολύω*, όπου τύπ. 'πελύω Αν. Θράκ. (Γέν. Σκόπ.) 'πελάω Καλαβρ. (Χωρίο Ροχούδ.), 'πελάου Εύβ. (Κύμ. Πλατανιστ.) απελώ Κέρκ. 'πελώ Αν. Θράκ. (Γέν. Σαρεκκλ.) επέλεκα Πόντ. (Κερασ. Κοτύωρ. Τραπ. Χαλδ. κ.α.). «Το ε εις τους έχοντας την συλλαβήν -πε- αντί -πο- τύπ. εκ των ηυξημένων χρόνων απέλνα – απέλνσα, καθά πετυχαίνω, πεθυμώ κττ., περί ων ιδ. Γ. Χατζιδ. ΜΝΕ 1, 30» πβ. και Αρχείο ΚΕΝΔΙ *ξεπολειώ* *Λεξ. Σομ.* *ξεπολώ* Θήρ. πβ. και τον ανάλογο σχηματισμό *ξεπεβγάζω* Θράκ. (Σκοπ.)

απολύω), *ζέτηλα* ('οι θηλές της αγελάδας', πιθ. < *ζέθηλα* < *ζε-* + *θηλή*), *ζώρας* (πιθ. < αρχ. φρ. *εζώρας*²⁰⁸),

(δήλωση αναίρεσης), π.χ. *ζεπεζεύω* ('ξεκαβαλλικεύω', < μεσν. *ζεπεζεύω* < *ζε-* + *πεζεύω*), *ζεχώνω* ('φανερώνω', < μεσν. *ζεχώνω* < *ζε-* + *χώνω*), *ζεφορμίζω* ('για τραύμα, επουλώνομαι', μεταφ. 'βγαίνω απ' τη δύσκολη θέση', *ζε-* + *αφορμίζω*²⁰⁹), *ζεμπουαδιάζω* ('τελειώνω το πλύσιμο', < *ζε-* + *μπουγαδ-ιάζω*),

(δήλωση αφαίρεσης), π.χ. *ξεδιαλύζω* ('ξεκαθαρίζω, αποσαφηνίζω', < μεσν. *ξεδιαλύζω*²¹⁰ / *ξεδιαλύνω* < *ζε-* + *διαλύνω* < *διαλύω*, π.χ. ..δε μπορώ να τις (τους) *ξεδιαλύσω* ποιοι *έναι...* / *και να τις δείτε* *δα* (δεν θα) *τις ξεδιαλύσετε...*), *ξεμπουκίζω* ('βγάζω τα σπέρματα από τις κάψες τους π.χ. φασολιάς', < *ζε-* + *μπου(μπου)κίζω*), *ζεπουπουλίζω* (< *ζε-* + *πουπουλ-ίζω*), *ξεραχνιστήρα* (< *ζε-αραχν-ιάζω*),

(με επιτατική σημ.), π.χ. *ζεπλανεύω* ('ξεγελώ, παραπλανώ', < μεσν. *ζεπλανώ* < *ζε-* + *πλανεύω* ή από τον αόρ. του *εκπλανώ*²¹¹), *ξε(γ)είρω* ('γέρνω', < *ζε-* + θ. αορ. *έ-γειρ-α* < *γέρνω*, πβ. αρχ. *εγείρω* και το μεσν. *ξεγέρνω*), *ξεθάρρειο* ('θάρρος', < *ξεθαρρεύω* < αόρ. του μετγν. *εκθαρρώ* 'παίρνω κουράγιο'), *ξεχεριάζομαι* ('κουράζομαι υπερβολικά, < *ζε-* + *χερ-ιάζομαι*), *ξεμωραίνομαι* (< *ζε-* + *μωραίνομαι*), *ξεδειάζω* ('ευκαιρώ', *ζε-* + *αδειάζω*).

- **ολο-** (με την επιτατ. σημ. 'πολύ, εντελώς'): *ολοζούμπηχτος*, *ολοκαμάρωτη*, *ολοκουρούντιστη* ('κορδωμένη, καμαρωτή', < *κουρντίζω* < *κόρδα*, π.χ. *ολοκουρούντιστη*, *πάει*, *ολοκαμάρωτη*, *κουρουντίζεται*, *πάει* *κουρουντισμένη*, *καμαρωτή*), *ολόρτος* κ.ά.
- **θεο-** (με την επιτατ. σημ. 'πολύ, εντελώς'): *θεονήστικος*, *θεοπάλαβος*, *θεότρελλος* κ.ά.
- **καρα-**²¹² (< τουρκ. *kara*, με την επιτατ. σημ. 'πολύ, εντελώς' σε φραστικά ονόματα²¹³, όπως π.χ. *καρά-φωτιάς* ('πολύ γρήγορος'), *καρά-διαμάντι* ('καλόνυχος'), *καρά-μπελάς* ('μεγάλος μπελάς', π.χ. *ούτος είναι καρά-μπελας*,

²⁰⁸ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *ζώρας*.

²⁰⁹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αφορμίζω* 'ερεθίζομαι'.

²¹⁰ Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *ξεδιαλύνω*, «Λ. *ξεδιαλύζω* Βλάχ. *ξηδιαλύζω* στο Meursius (λ. *ξηδιαλύζειν*) και σήμ. στην Κύπρο... Η λ. στο Somav. (λ. *ξεδιαλίζω*) και σήμ.»

²¹¹ Βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *ζεπλανώ*.

²¹² Για το δάνειο λεξικό μόρφημα *καρα-*, βλ. Κυρανούδης (2009: 501-05).

²¹³ Για τον όρο, βλ. Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996, τόμ.1: 100-101).

‘ύρισε ‘ύρισε και ήρτε στο κεφάλι μας), *καρά-μπουμπούνας* (‘χοντροκέφαλος’, π.χ. *έναι καρά-μπουμπούνας, ό,τι πει αυτό θέλει να γίνει...*) κ.ά.

3.2.2.2 προθήματα από προθέσεις

- **απο-** (< *από*): *‘ποραχνιά* (‘δυστυχία, συμφορά’, < επιτατ. *από* + *αραχνιά* < επίθ. *άραχνος*, π.χ. *‘ποραχνιά βρε παιδί, τίποτα*, φρ. *‘ποραχνιά καμένη και σακκούλα τρυπημένη...*), *αποθαρρός* (‘αποθάρρυνση’), *αποσώνω* (‘ξεπροβοδίζω’, π.χ. *ντο μπόσωναν ντο γαμπρό*), *‘ποδιαλέλια* (‘ό,τι μένει μετά τη διαλογή’, π.χ. *όποιος διαλέξει πολύ, παίρνει τα ποδιαλέλια*), *‘ποκόβομαι* (‘κουράζομαι’, π.χ. *‘ποκόπηε το ταυρί ντου ‘πιάστηκε η μέση του από κούραση*), *‘ποκουράζομαι* (‘ξεκουράζομαι’, π.χ. *‘ά ‘ρτει να φάει το μεσημέρι να ‘ποκουραστεί και καμιά νώρα...*, < *από* + *κουράζω*²¹⁴), *‘πόπασκα* (‘μετά το Πάσχα’), *‘ποσπόρδι* (‘κάτι μικρό’, πιθ. < *αποσπόρι* / *αποσπορίδι*²¹⁵), *‘πελαχτίζω* (‘αγανακτώ, αποκάμνω’, < **απολαχτίζω* ‘αποκάμνω, αποβάλλω τις δυνάμεις μου’²¹⁶ < *από* + *λαχτίζω* < μεσν. / αρχ. *λακτίζω*²¹⁷), *‘πετσινιάζομαι* (‘σιχαίνομαι’, απωθώ κάτι, πιθ. < *αποτινιάζομαι*²¹⁸) κ.ά.
- **περι-** (< *περί*): *περιθαλάσσιο*²¹⁹ (‘παραλία’, π.χ. *κατέβηάνε όλοι στο περιθαλάσσιο...*), *περιφέρνω* (‘παρομοιάζω’, π.χ. *...σα ντη Ματίνα ντη μπεριφέρνω*), *περιμαζεύω* (‘μαζεύω πράγματα διασκορπισμένα’), κ.ά.
- **παρα-** (< *παρά*): *παραώνι* (‘ο χώρος κοντά στο τζάκι’, < *παραγώνι*), *παρακάθι* (‘νυχτέρι, ολονυχτία’), *παρακόρη* (‘ψυχοκόρη’), *παραλέκατο* (‘καθυστερημένο πνευματικά ή σωματικά παιδί’, < *παραλλόκοτος* < *παρά* + *αλλόκοτος*, π.χ. *ποιανού ‘ναι τούτο το παραλέκατο μαρή;*), *παράλιο* (‘παραλιακός τόπος’, π.χ. *ήμεστα παράλιο*), *παρανόμι* (‘παρατσούκλι’, π.χ. *ούλο ‘δίνα και παρανόμια*), *παραπόρτι*

²¹⁴ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αποκουράζω*.

²¹⁵ Πβ. ΙΑΝΕ στα λ. *αποσπόρι* και *αποσπορίδι*.

²¹⁶ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. **απολαχτίζω*.

²¹⁷ Βλ. Liddell-Scott στο λ. *λακτίζω* σημ. 2: «απολ., ‘κλωτσώ’, ευρίσκομαι εν αγωνία, επί αποθνήσκοντος ανθρώπου».

²¹⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αποτινιάζω*. Πβ. και το ρ. *αποτιτσινών-νω* ‘αηδιάζω’ Κύπρ.

²¹⁹ Ο τύπ. πιθανόν και κατά παρετυμολογία καθώς οι λόγιες προθέσεις συχνά οδηγούν σε παρετυμολογήσεις όπως στην περίπτωση *παρά* – *περί*, όπου και οι δύο δηλώνουν άκρα τόπου· πβ. και *παρακαλώ* – *περικαλώ* κ.τ.ό., βλ. σχετικά Χατζιδάκις (1907: 311). Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ ο τύπ. *περιθαλάσσιο* και Αν. Θράκ. (Μέτρ.) Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.) κ.ά.

(‘κρυφή είσοδος’), *παρασούζουλος* (‘ο πνευματικά ή σωματικά καθυστερημένος’, *πιθ.* < *παρα* + *συ(ν)* + *ζουλῶ*²²⁰, π.χ. *παρασούζουλα* είχανε πολλά *παρασούζουλα* γιατί δεν ήγτανε σπουδασμένος ο κόσμος / εμείς τις πείραζάμε γιατί μιλούσανε *παρασούζουλα* τότεσα), *παρασούσουμος* (‘δύσμορφος, στραβομούτσουνος’, < *παρά* + *σούσουμος* < *σουσούμι* ‘διακριτικό γνώρισμα’), *παραστέκομαι* (‘φροντίζω, βοηθώ’, π.χ. *τα παραστέκεται, αγαπά τα καλά* (ο Βασίλης τα λουλούδια), *παραστόλης* (‘άσχημος’, *πιθ.* < ρ. *παραστολιάζω*²²¹), *παραγεμιστός* (< *παρα-γεμίζω*, π.χ. *και τζιέρι να το κάνω παραγεμιστό με πλιούρι...*), *παρώρι* (‘ανόητος’, < *πάρωρος* < *παρ(ά)-ωρος* < *ώρα*) κ.ά.

- **προ-** (< *προ*): *πρόκανω* (‘προλαβαίνω’, π.χ. *Αγάλι μαρή να σε προκάνω...*), *προψές* κ.ά.
- **προσ-** (< *προς*): *προσώρας* (‘για την ώρα’, < μεσν. φρ. *προς ώραν*²²²),
- **συ(ν)-** (< *συν*): *συναφορμίζω* (‘ερεθίζω’, π.χ. *συναφόρμισε η πληγή*, < *συν* + *αφορμίζω*²²³), *σύγκαψη* (‘δερματικός ερεθισμός’), *συν(ν)οούμε* (‘συνεννοούμαι’), *συχώριο* κ.ά.
- **υπο-** (< *υπό*): *’ποτάζω* (‘αποκτώ, έχω’, < μεσν. *από-ταζω* < αρχ. *υπο-τάσσω*²²⁴, π.χ. *να μη σώσεις και να μη ’μποτάξεις...*),
- **επι-** (< *επί*): *επαύριος* (< *επίρρ. επαύριον* < *επί* + *αύριον*), *’πιχύζομαι* (‘ενοχλούμαι, εκνευρίζομαι, θυμώνω’, < *επιχύζω* < *επιχέω*²²⁵, π.χ. *Κομμάι νερό λω τους να σε δώσου. Ψαστίκια με λέσι. Χολοσκάνω μόνε μπα και ’πιχύστηατε... / Ξόανο είμαι βε να σε πω ψόματα; Έκανες με και ’πιχύστηα ένα σόι...*) κ.ά.
- **κατα-** (< *κατά*): *κατεσκασμένη, καταποδιαστή, καταχεριάζω* κ.ά.
- **αντι-** (< *αντί*): *αντίγαμος, αντίντερο* (‘αντίδωρο’), *αντίχαρα* κ.ά.

²²⁰ Αρχείο KENΔΙ στο λ. *συζουλίζω*, όπου τύπ. *συζουλίζουμαι* Κύπρ. ‘κλωνίζω, διαταράσσω, ζαλίζομαι’ και η μετοχ. *συζουλισμένος*.

²²¹ Αρχείο KENΔΙ στο λ. *παραστολιάζω*, όπου οι σχετικές σημ. ‘παραλύω’ Κως, ‘σακατεύω κάποιον δέρνοντάς τον’ Κάρπ. ‘ασχημίζω κάποιον’ Κάλυμν.· βλ. και Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *παράστολος*: «άσκημος από το ρ. *παρα-στέλλω* (‘παραμορφώνω’)».

²²² *ΛΚΝ* στο λ. *προσώρας*.

²²³ Βλ. *ΙΛΝΕ* στο λ. *αφορμίζω*.

²²⁴ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *αποτάζω*.

²²⁵ Για το ρ., την τυπολογία και τις σημασίες του στα νεοελλ. ιδιώματα, βλ. Μπασέα (1996: 201).

3.2.3 Παράγωγα με ρηματικά λεξικά επιθήματα

-**λογώ** (< λέγω ‘συγκεντρώνω’): *τσιμπολογώ* (‘τρώω μικρές μπουκιές’), *μπαμπακολοώ* (‘καθαρίζω καλά’, < *βαμβάκι*, π.χ. Έβανα τα ρούχα στο κουφίνι της μπουάδας, περέχυσά τα θολόσταχτο, πήα τα στο τσαούτσεσμε, ξέβαντα, μπαμπακολόησάτα, γένηάσι σα ντα μπούζια), *καρπολογώ* (‘καθαρίζω, επιλέγω τον καρπό’, < μετγν. *καρπολογώ*) απ’ όπου και *καρπολόι* (‘λιχνητήρι σιτηρών’, < *καρπολόγι* < *καρπός* + μεσν. επίθημ. -λό(γ)ι), *προζυμολόος* (< *προζύμι* + *λόγος* ‘δοχείο για το προζύμι’), κ.ά. -**κοπώ** (< *κόπτω* ‘χτυπώ’, με επιτατ. σημ.) *φωνοκοπώ* (‘φονάζω’, π.χ. φώναζε, φωνοκοπούσε που κουράστηες... βάλτα κάτου...), *λαμποκοπώ* (< *λάμπω*, π.χ. τι πάστρα είναι αυτή, ούλα λαμποκοπούσι...), *μεθοκοπώ* κ.ά. -**μαχώ** (< αρχ. -μαχώ): *ψυχομαχώ* κ.ά. -**φάγος**: *αβγοφάς* (‘ασθένεια που προσβάλλει τις κότες και δεν γεννούν αβγά’, < *αβγό* + -φάγος), *ξεροφαγία* (‘φτωχό γεύμα με ψωμί και νερό’) κ.ά.

3.3 Σύνθεση ονομάτων και ρημάτων

3.3.1 Ονόματα

Τα σύνθετα ονόματα έχουν ως α’ συνθετικό *ουσιαστικό / επίθετο / επίρρημα / αντωνυμία / αριθμητικό* και ως β’ συνθετικό *όνομα*. Παρακάτω τα σύνθετα ονόματα κατηγοριοποιούνται με βάση τη συντακτική και σημασιολογική θέση του α’ και β’ συνθετικού σε *παρατακτικά* και *εξαρτημένα*. Επιπλέον τα *εξαρτημένα* σύνθετα διακρίνονται σε *προσδιοριστικά* και σε *ρηματικά σύνθετα*²²⁶. Αναλυτικά:

3.3.1.1 Παρατακτικά σύνθετα

Δηλώνουν ότι τα δύο συνθετικά τους μέρη (ενωμένα με τον σύνδεσμο *και*), π.χ. *κωλομούτη* (‘αντίστροφα’, π.χ. *Είμεστε στανάχωρα και έβανά ντους και κοιμήθηασι κωλομούτη...*), *ροκοστόκα* (μεταφ. ‘ψηλή, καμαρωτή γυναίκα’, π.χ. *ροκοστόκα είναι αυτή, αψηλή*, < *ροκοστέκα* < *ρόκα* ‘ράβδος πάνω στην οποία στερεώνουν το μαλλί για να το γνέσουν’ + *στέκα* ‘ραβδί’ < ιταλ. *stecca*), *αντρούνο* (< *αντρόγυνο*), *λαδόξιδο*, *χουλιαροπίρουνα* (< *χουλιάρι* ‘κουτάλι’ + *πιρούνι*), *γλυκανάλατος*, *ζεργβόδεξος* κ.ά.

²²⁶ Η κατηγοριοποίηση ακολουθεί τη διάκριση που προτείνεται στο Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99, τόμ. 1: 93-100).

3.3.1.2 Εξαρτημένα σύνθετα

3.3.1.2.1 Προσδιοριστικά σύνθετα

- **α' συνθετικό επίθετο που λειτουργεί ως επιθετικός προσδιορισμός²²⁷:**

αγριοπρούμουνος ('είδος αγκαθωτού θάμνου', πιθ. < άγριος + μετγν. προύμνη), αγριόβρωμη, αγριοφακή, βρεχτοκούκκια (< επίθ. βρεχτός + κουκκιά²²⁸), κουντουροπάνταλο ('παντελόνι κοντό', < κοντ(ό)-ουρ(α)-παντελ(όνι)ο), θολόσταχτο ('αλισίβα', < θολός + στάχτη), 'λαφροκάνταρο ('ζυγαριά που ζυγίζει λειψά', μεταφ. 'ανόητος, χαζός', < ελαφρός + καντάρι), χαζοβράκι, χαζοπούλι, ξικοφάναρο (μεταφ. 'ανόητος', < ξίκης 'λειψός' + φανάρι), ξικοχώρι (μεταφ. 'ανόητος', < ξίκης 'λειψός' + χωριό), ζερβοκουτάλας ('αριστερόχειρας'), καλποντάμαρο (μεταφ. 'τεμπέλης, αχαΐρευτος', < κάλπικο 'ψεύτικο' + νταμάρι 'λατομείο'), γλυκογούλι ('τεύτλο, παντζάρι', < γλυκός + γουλί), σιδερόγ'δι, ξυλόγδ'ι, ξενοδούλι ('εργασία σε ξένους'), καλοκόριτσο, καλοχριστιανή (ειρων. 'κακόψυχη', π.χ. ούτε καμιά καλοχριστιανή δε ντην έδωσε κάτι...), καλοκοπέλα, νιόνυφη, νιόφεργο (ειρων. 'αυτή που στολίζεται πολύ', πβ. το μετγν. νεοφεγγής «ο νεωστί αρξάμενος φέγγειν ή ο νέω φωτί φέγγων»²²⁹, π.χ. είναι... να κάτι σα να βγαίνουν, μια κοπέλα έτσι και βγαίνει στην επιφάνεια και κάνει και βάζει ρούχα... / Καμιά μεγάλη που έκανε κομμάτι ντο νέο: Αντε και συ νιόφεργο τώρα είσαι ντην έλεάνε...), βρωμοκούναδο (μεταφ. 'ο βρωμιάρης'), ζημιοκάτουδο (μεταφ. 'ζημιάρικο παιδί'), μισοκάδικος ('μισή οκά'), χωλिसαύρα ('είδος σαύρας', πιθ. < χλωροσαύρα 'πράσινη σαύρα' < χλωρός + σαύρα, κατ' άλλους < κωλοσαύρα) κ.ά. Πβ. και τα τοπων. Ξερόλιμνες και Χρυσοποδιά.

- **α' συνθετικό όνομα που λειτουργεί ως ετερόπτωτος ή επιρρηματικός προσδιορισμός²³⁰:**

αγνόπαιδα ('τα παιδιά του δρόμου', < αρχ. αγνιά 'δρόμος' + παιδ(ί)ο), καφεκούτι, τυροζούμι, τυρομαγιά, τζαλόσκουπα ('σκούπα από τσαλιά / ξερά χαμόκλαδα', π.χ. ήγτανε που σκουπίζα τις αυλές), παουρομάνα ('καβουρομάννα'), μπουρονόλαδο, μαλαθρόλαδο ('λάδι από το φυτό μάλαθρο'), χαμψόπιττα ('πίττα με ψαμψιά, είδος

²²⁷ Κλαίρης-Μπαμπινώτης (1996-99, τόμ. 1: 99).

²²⁸ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. βρεχτοκούκκια.

²²⁹ Liddell-Scott στο λ. νεοφεγγής.

²³⁰ Κλαίρης-Μπαμπινώτης (1996-99, τόμ. 1: 99).

σαρδέλλας') *τζιερόχαρτο* ('τσιγαρόχαρτο'), (η)λιοπάνι, μουστόπιττα ('πίττα με μούστο'), *φουρνόζυλο*, *φυλλοπρίονο* ('πρίονι κλαδέματος'), *λιναρόσπορος*, *σιδεροστιά* ('εστία από σίδηρο'), *αβγοφέλι* ('φέτα τηγανητή, βουτηγμένη στο αβγό'), *αβγόσυκα* ('είδος σύκων'), *ματζανόσυκα* ('είδος σύκων'), *κουκλόπαννα*, *μουστοκούλουρο*, *δαφνόλαδο*, *παλαμιδοκόμματο* ('κομμάτι παλαμίδας'), *μισιράλευρο* ('αλεύρι από καλαμπόκι'), *κληματόβιτσα* ('κληματόβεργα'), *λαμπογυάλι* ('γυαλί της λάμπας'), *ματογυάλια* ('γυαλιά'), *βρακοζούνα* ('ζώνη της βράκας'), *τουρκομαχαλάς*, *γκαζοντενεκές*, *λισκαρομάνικο* ('η λαβή του λισκαριού'), *μαξουλοχροινιά* ('χροινιά με πλούσια παραγωγή', < *μαξούλι* < τουρκ. *mahsul* 'προϊόν, απόδοση' + *χροινιά*), *μαρουλομάννα*, *ποταμόχειλα* ('οι όχθες του ποταμού'), *σκατοφύκιαρο* ('το φτυάρι που μαζεύουν τις ακαθαρσίες', μεταφ. 'κακός άνθρωπος'), *χαρτοφάναρο* ('φανάρι από χαρτί', μεταφ. 'ανόητος, χασομέρης'), *βρακοποδάκια* - *βρακοπόδια* ('το κάτω μέρος της βράκας'), *ψειρομπούκι* (< *ψείρα* + *μπούκι* < *μπούκα* 'στόμιο', < λατ. *bucca* 'στόμα', π.χ. *άνοιξε το ψειρομπούγκι του και γέμισε ψείρα...*), *ποδοπάννι*, *κωλορρίζι* ('παραφυάδα', π.χ. *οι αγριελιές γιομάτες κωλορρίζια*), *κωλοτούμπα* απ' όπου και *κωλοτούμπατζης* ('αυτός που αλλάζει εύκολα γνώμη'), *μαστορομάστορας* (ειρων. 'κακός μάστορας'), *μισιροκότσανα* ('τα κοτσάνια της καλαμποκιάς', π.χ. *έφεράνε ένα τζουβάλι μισιροκότσανα να τα βάνουμε στη σόμπα*), *σκυλοκούταβο* ('ζωηρό παιδί') κ.ά. Πβ. και τα τοπων. *Κορακοφωλιά*, *Αητοκελλί*, *Καραβόπετρα*, *Μελισσόπετρα*, *Μυλόβλακο*, *Σκυλάμπελο*, κ.ά.

κτητικά: *αλλακιόζης* / *αλλαγκιόζης* ('αυτός που έχει στραβά μάτια, αλλήθωρος', μεταφ. 'αυτός που αλλάζει εύκολα γνώμη', < *άλλος* + τουρκ. *göz* 'μάτι' αναλογικά προς το *αλλήθωρος*²³¹), *καλόγνωμος* ('αυτός που έχει καλή γνώμη, ήπιος'), *γυμνολαίμης*, *κοκκινομαγουλού*, *κοντοβρακού*, *βροντοφωνιάς* ('αυτός που έχει βροντερή φωνή', π.χ. *έλεάσι 'κείνα τα χρόνια ότι ο Γιάννης της Μαρίας ήντο βροντοφωνιάς, τραγούδεις σα ντενόρος...*), *σκυλομούσουρος* ('σκυλομούρης', μεταφ. 'ξεδιάντροπος, θρασύς'), *καλαμοβύζα* ('θηλυκό ζώο με μακριές θηλές') κ.ά.

²³¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αλληγιόζης*, το οποίο απαντά και στην Κρήτη.

3.3.1.2.2 Ρηματικά σύνθετα

Ως ρηματικά σύνθετα προσδιορίζονται όσα έχουν ως β' συνθετικό ρηματικό παράγωγο και ως α' συνθετικό όνομα που λειτουργεί ως²³²:

υποκείμενο: *ψυχοπλάκωση* ('στεναχώρια, απογοήτευση'), *γαϊδουροκυλίστρα* (μεταφ. 'άγονος τόπος', π.χ. *τι έχεις ένα χωράφι μια γαϊδουροκυλίστρα!*), *νεροσφαγή* ('σημείο που έχει διαβρώσει το νερό / αυλάκι, φαράγγι'), *γλωσσοκοπάνα* ('γλωσσού'), *μπαμπαλιοκαμένοι* ('ξεμωραμένοι', < *μπάμπαλο* 'κουρέλι'²³³ + *καμένος*, π.χ. ...να πήσουμε καφέ να πiou και οι μπαμπαλιοκαμένοι σας να ξεμεθύσου...) κ.ά.

αντικείμενο: *αμμοκράτης* ('μικρή δεξαμενή που καθαρίζει το τρεχούμενο νερό'), *μποροσκέπασμα* ('το σκέπασμα του μπουφέ'), *χολόσκαση* ('άγχος, στεναχώρια'), *κωλοσύρτης*, *φραγκοφονιάς*, *φανοκόρος* ('νυχτοφύλακας', < *φανός* + *κόρος* < *κορώ* 'καθαρίζω, σκουπίζω'), *λυσομύτης* ('είδος φυτού που άμα το βάλεις στα ρουθούνια λύνει τη μύτη'), *Παντοβασίλισσα* (προσωνύμιο της Παναγίας) κ.ά.

ποιητικό αίτιο: *ανεμοπύρωμα* ('δερματική πάθηση'), *φωτιόκαυτος* ('ταλαίπωρος'), *πετραζούλημα* (π.χ. *πετραζούλημα έχεις αχρόνιαστε, πανείτε 'α φέρετε λαοφίρτια* ('είδος χόρτου') και *δεντρολίβανο* και *'πέ ντη μάνα σου να στο τρίψει με λάδι της καντήλας*), *βλογιοκομμένος* κ.ά.

επιρρηματικός προσδιορισμός: *δίφορος* ('με διπλή καρποφορία'), *ψωμολίμα* ('λιμασμένος' στη φρ. *αυτός ψωμολίμα είναι ψωμολίμα, λιμασμένος*), *ψωμόλυσσα* ('μεγάλη πείνα, άνθρωπος πειναλέος'), *καλόπρεπη* ('πρόστυχη, ανήθικη γυναίκα' ειρων. αντί *κακόπρεπη* κατά το *κακότροπη*), *τσαλαβούτας* ('αυτός που βουτάει όπου να 'ναι'), *γοργοκίνητος*, *νυχτομαζώματα* ('τα παιδιά που μαζεύονται τη νύχτα'), *'κράνοιχτος*²³⁴ ('μισάνοιχτος', < *ακρανοίγω* < *άκρα* + *ανοίγω*), *μισότριβη* ('μεσήλικη', < *μισός* + *τρίβω*²³⁵), *μισομπαντρεμένη*, *μισοαρρεβωνιασμένη* ('σχεδόν, περίπου παντρεμένη, αρραβωνιασμένη', π.χ. *Η Μαρία να είναι αρρεβωνιασμένη, να μισοαρρεβωνιασμένη μισομπαντρεμένη, 'τοιμάζονται για γάμο...*) κ.ά.

²³² Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99, τόμ. 1: 100). Για μια άλλη κατάταξη και (μορφολογική) ανάλυση των ρηματικών συνθέτων, βλ. Ράλλη (2005: 187) και (2007: 199 κ.εξ.)

²³³ Βλ. Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *μπάμπαλο*.

²³⁴ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *ακράνοιχτος*.

²³⁵ Liddell-Scott στο λ. *τρίβω* σημ. II 2 «επί χρόνου, κατατρίβω, διάγω».

3.3.2 Ρήματα

Τα σύνθετα ρήματα έχουν ως α' συνθετικό *ουσιαστικό / επίθετο / επίρρημα / αριθμητικό / ρήμα* και ως β' συνθετικό ρήμα²³⁶. Παρακάτω διακρίνονται σε:

α. παρατακτικά σύνθετα, τα οποία αποδίδονται αναλυτικά με το σύνδεσμο *και*, π.χ. *ξημεροβραδιάζει, ανοιοκλείνω* κ.ά. νεοελλ.

β. προσδιοριστικά σύνθετα, στα οποία το α' συνθετικό μπορεί να λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός ή μπορεί να αντιστοιχεί με προθετική φράση, π.χ. *τσαλαπατώ* ('πατώ άτσαλα', π.χ. *τσαλαπάτησάνα το στάρι μου*), *τσαλαβουτώ*, *τσαλαμασώ*, *τσαλοκόβομαι* ('κόβομαι από τα τσαλιά, ξερά χαμόκλαδα'), *βαθυβολίζω* ('ριζώνω βαθιά', < *βαθύβολος ή βαθύ + -βολώ²³⁷), *βαρυφαίνεται* ('κακοφαίνεται', π.χ. *δε με βαρυφαίνεται νά 'ρτου αυτοί...*), *καλοθέτω* ('τοποθετώ καλά', π.χ. *Εγώ έβανα τα αποβραδís στο δεσάκι μαζί με ντο τζεσβέ και καλόθεσά τα*), *αλευροκυλώ* ('ρίχνω κάποιον στο χώμα και στη σκόνη'), *καλομανίζω* ('περνάω καλά', π.χ. *πήε στη 'ρρεβωνιαστικιά και καλομάνισε...*), *μεσοκόβομαι* ('παθαίνω λουμπάγκο'), *διβολίζω* ('οργώνω το χωράφι για δεύτερη φορά') κ.ά.

²³⁶ Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99, τόμ. 2: 332-34).

²³⁷ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *βαθυβολώ*.

4 ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

4.1 Εισαγωγικά

Σε γενικές γραμμές, στη διαμόρφωση και τη σύνθεση του λεξιλογίου ενός νεοελληνικού ιδιώματος επιδρούν διάφοροι παραγόντες όπως π.χ. οι ιστορικές συγκυρίες (μετακινήσεις πληθυσμών, συνύπαρξη με αλλόγλωσσους πληθυσμούς κ.λπ.) που ποικίλλουν από τόπο σε τόπο, η γεωφυσική κατάσταση και η γεωγραφική θέση της περιοχής, καθώς και οι ασχολίες των κατοίκων, που έχουν σαν αποτέλεσμα συχνά να αναπτύσσονται περισσότερο κάποιοι τομείς του λεξιλογίου ή να δημιουργούνται ειδικά λεξιλόγια (π.χ. οι καλλιέργειες, αλιεία κ.λπ.)

Στη συλλογή και την κατάρτιση του ιδιωματικού λεξιλογίου σημαντικό ρόλο παίζει το ατομικό λεξιλόγιο, που σχετίζεται με τη μόρφωση, το επάγγελμα, το οικογενειακό / κοινωνικό περιβάλλον κ.λπ. των πληροφορητών. Η παράμετρος του πληροφορητή συχνά διαφοροποιεί τις πληροφορίες δημιουργώντας ερωτηματικά ως προς τα στοιχεία του ιδιώματος (π.χ. η χρήση ή η γνώση μιας λέξης από έναν ομιλητή και όχι από κάποιον άλλο).

Το λεξιλόγιο του ιδιώματος της Τρίγλιας αποτελείται κυρίως από λέξεις της κοινής ΝΕ οι οποίες, όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, σε αρκετές περιπτώσεις έχουν υποστεί φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές.

Τμήμα του λεξιλογίου, όπως συμβαίνει γενικά στα νεοελληνικά ιδιώματα, διαμορφώνεται από ιδιωματικά λεξιλογικά στοιχεία που προέρχονται από την αρχαία, μεταγενέστερη και μεσαιωνική γλώσσα. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει τους δεσμούς του ιδιώματος με προηγούμενες φάσεις της ελληνικής γλώσσας και δίνει μία εικόνα τόσο για την ιστορική διαδρομή του όσο και για τον τρόπο που δέχτηκε, ενσωμάτωσε και αφομοίωσε τις γλωσσικές μεταβολές της ελληνικής σε συνδυασμό με τις ιδιαιτερότητες, γεωγραφικές – κοινωνικές – ιστορικές, που χαρακτηρίζουν τις περιοχές που μιλήθηκε. Μεγάλο μέρος του ιδιωματικού λεξιλογίου, όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα που συγκεντρώθηκαν, παραπέμπει στη μεσαιωνική γλώσσα, καθώς η περίοδος αυτή αποτελεί την αφετηρία της διαμόρφωσης των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων.

Ιδιαίτερη θέση στο λεξιλόγιο του ιδιώματος της Τρίγλιας, όπως αυτό εξελίχθηκε διαχρονικά, έχουν και οι νεότεροι ιδιοματικοί σχηματισμοί που καταγράφηκαν και εξετάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια της διατριβής, και ιδιαίτερα στις ενότητες της *Παραγωγής* και της *Σύνθεσης*. Στο σύνολο του λεξιλογίου ξεχωρίζουν αρκετές λέξεις που επιχωριάζουν στην Τρίγλια ή και στην γύρω περιοχή και αποτελούν λεξιλογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος που δείχνουν αφενός την ικανότητα του λαϊκού ομιλητή να χρησιμοποιεί τις γλωσσικές δομές για να δηλώσει δικές του έννοιες με δικές του λέξεις, αφετέρου τη δυνατότητα να συντηρεί λέξεις που πιθανόν να υπήρξαν και αλλού αλλά αποσιωπήθηκαν, π.χ. *αουμάλευτος* ('μεγαλόσωμος' αγν. ετυμ.), *πελαχτίζω* ('αγανακτώ, εξαντλούμαι', < **απολαχτίζω* 'αποκάμνω, αποβάλλω τις δυνάμεις μου'¹ < *από* + *λαχτίζω* < μεσν. / αρχ. *λακτίζω*²), *αραφανταμάδα* ('σχισμή, χαραμάδα', πιθ. από συμφυρμό των *ραφή* + *χαραμάδα*), *βροντοφωνιάς* ('βροντόφωνος'), *γλυκογούλι*³ ('παντζάρι'), *δράλα*⁴ ('ξύλινο γεωργικό εργαλείο με το οποίο ίσιωναν το οργωμένο χωράφι, σβάρνα' αγν. ετυμ.), *λαοφίρτι* ('είδος θάμνου', πιθ. < *λαγοφίρτι* < *λαγοφόρτι*⁵ < *λαγοχόρτι*), *λεβελεντίζω* / *αλεβελεντίζω* ('ανατέλλω / δύω', π.χ. *αλεβελέντησε ο ήλιος* ('έδωσε'), *λεβελέντησε* ('ανέτειλε'), πιθ. σχετικό με το ιταλ. *rivelare* 'φαίνομαι, εμφανίζομαι' ή με τη λ. *levant* 'ανατολή' + το επίθημ. -*λαντίζω*), *λιθοκάρυδο*⁶ ('είδος καρυδιού που δεν σπάει εύκολα', < *λίθος* + *καρύδι*), *λωττίο* ('λόγιος, εύλωττος', πιθ. < *ευγλωττία* > '*λωττία* που θεωρήθηκε ουδ. πληθ. > *λωττίο*, π.χ. *ούτος έχει καλό λωττίο...*), *μαϊτσα*⁷ ('μαζί', < *μαζί* + επίθημ. -*ιτσα*),

¹ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. **απολαχτίζω*. Το ρ. μαρτυρημένο ως *πελαχτίζω* απαντά μόνον στην Αν. Θράκ. (Σαρεκκλ. Σκοπ.)

² Βλ. Liddell-Scott στο λ. *λακτίζω* σημ. 2: «απολ(ύτως), «κλωτσώ», ευρίσκομαι εν αγωνία, επί αποθνήσκοντος ανθρώπου».

³ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *γλυκογούλι* όπου η λ. απαντά μόνον στην Τρίγλια.

⁴ Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ η λ. σημειώνεται μόνον στην Αν. Θράκη (Επιβάτ. Σαμακοβ. Σκοπ. Τσακίλ.) με τη σημ. που απαντά στην Τρίγλια καθώς και με τη σημ. 'χτένα μαλλιών'.

⁵ Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ σημειώνεται μόνον ο τύπ. *λαουφούρτ* '«είδος αγκαθωτού θάμνου με άνθη γαλάζια με σχήμα σφαιροειδές. Εδώ συνήθως λόγω της πυκνότητάς του κρύβονται λαγοί» Βιθυν. (Πιστικοχ.)

⁶ Στο αρχείο ΚΕΝΔΙ ο τύπ. στη Βιθυν. (Τρίγλ. Μουδαν.)

⁷ Αρχείο ΚΕΝΔΙ *μαϊτσα* Βιθυν. ΧΚ. (Κατιρλ.) Αν. Ρουμελ. (Σωζόπ.) *μαζίτσα* Αν. Θράκ. (Αδριαν. Αίν. Γέν. Καλλίπολ. Σαρεκκλ. Σκοπ.) Δαρδαν. Προπ. (Αρτάκ. Μαρμαρ.) Αν. Ρουμελ. (Στενημαχ.) Πόντ. (Ινέπ.) Ιων. (Βουρλ.) βλ. και Georgacas (1982: 88) *μαζίτζα*, *ολημερίτζα* στον Πόντο· Συμεωνίδης (1987: 270) *μαζίτσα* (Αίνοσ, Κύζικος, Μεσημβρία), *μαϊτσα* (Σωζόπολη).

παφλούκι⁸ (‘κάτι πολύ ξερό, ξεροκόμματο’ αγν. ετυμ., π.χ. *ούτο δε τρώεται, είναι ξερό παφλούκι...*), *ροκοστόκα* (μεταφ. ‘ψηλή, καμαρωτή γυναίκα’, π.χ. *ροκοστόκα είναι αυτή, αψηλή, < ροκοστέκα*⁹ < *ρόκα* ‘ράβδος πάνω στην οποία στερεώνουν το μαλλί για να το γνέσουν’ + *στέκα* ‘ραβδί’ < ιταλ. *stecca*), *ρωνιός*¹⁰ (‘είρωνας’, π.χ. *όταν σε ’ρωνεύομαι αυτός είναι ’ρωνιός, δεξ τηνε ντη ρωνιό...*), *σαλό, το*¹¹ (‘βρέφος, μωρό’, πιθ. ουσιαστικοπ. < επίθ. *σαλός* < *σαλεύω*), *τραπεζίά*¹² (‘το δόντι τραπεζίτης’), *φαουλέτι* (‘φασαρία, φαγωμάρα’, π.χ. *έπαιζάσι τόμπολα κι έκανάσι μέαλο φαουλέτι για το τίποτα...*), *ψαστίκι*¹³ (‘δηλητήριο’, π.χ. *ψαστίκια* (‘κακίες’) *με λέσι...*, συχνά στη φρ. *κρύο ψαστίκι*), *ψαστικώνω* (μεταφ. ‘τρώω, πίνω υπερβολικά’, π.χ. *κακό πόφο νά ’χεις χαμένο ρηάτο* (‘χαμένο κορμί’), *πάλε πήες και ψαστικώθηες* (‘μέθυσες’), κ.ά.

Τέλος, σημαντικό τμήμα του ιδιωματικού λεξιλογίου αποτελούν τα δάνεια, και ιδιαίτερα τα δάνεια από την τουρκική, τα οποία, χωρίς να αλλοιώνουν τον ελληνικό του χαρακτήρα, είναι ωστόσο μέρος της ταυτότητας του ιδιώματος και αποτυπώνουν ένα σημαντικό κομμάτι της φυσιογνωμίας του κοινωνικού και ιστορικού χώρου μέσα στον οποίο διαμορφώθηκε η γλώσσα στο μικρασιατικό κόσμο. Το ιδίωμα της Τρίγλιας μιλήθηκε κάτω από την άμεση επίδραση της τουρκικής: το μικρό ποσοστό των ιταλικών, βενετικών, γαλλικών, αλβανικών και σλαβικών δανείων, που αποτελούν τμήμα του ιδιωματικού λεξιλογίου και δεν εισχώρησαν στο ιδίωμα μέσω της κοινής ΝΕ, πιθανώς ερμηνεύονται, α) από την γειτνίαση με την Κων/πολη, β) από τον κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της περιοχής, γ) από την επικοινωνία με τους προαναφερθέντες λαούς σε διάφορες περιόδους, και δ) από την γλωσσική και πνευματική παράδοση του μικρασιατικού χώρου που κατοικήθηκε από πολλά φύλα

⁸ Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ ο τύπ. απαντά μόνον στη Βιθυνία και Αν. Θράκη.

⁹ Ο τύπ. στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ απαντά μόνον στην Αν. Θράκ. (Τσακιλ.) με τη σημ. ‘τμήμα του αργαλειού’.

¹⁰ Πβ. Αρχείο ΚΕΝΔΙ ο τύπ. *’ρωνιό (το)* Αν. Θράκ. (Επιβάτ. Σηλυβρ.) Βιθυν. (Αρακλ.) Νάξ. (Απύρανθ.) *’ρόνιο (το)* Αν. Θράκ. (Αίν. Σηλυβρ.) Meyer. IV, 78.

¹¹ Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ ο τύπ. και η σημ. απαντά μόνον στην Βιθυνία (Απολλων. Κίος Κουβούκλ. Παλλαδάρ. Πιστικοχ. Προύς.), την Αν. Θράκη (Βιζ. Επιβάτ. Σαμακοβ. Σαρεκκλ. Τσακιλ.) και την Προποντίδα (Αρτακ. Μαρμαρ.)

¹² Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ η σημ. απαντά μόνον στη Βιθυνία και Αν. Θράκη.

¹³ Στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ οι τύπ. απαντούν μόνον στη Βιθυνία και Αν. Θράκη. Πβ. Andriotis *Archaismen* στο λ. *ψιάξ* όπου *ψιακίν, ψακί / ψιακώνω* κ.ά. ‘δηλητήριο’, ‘δηλητηριάζω’.

από τους αρχαίους χρόνους. Επιπλέον, ας σημειωθεί ότι στα σχολεία οι μαθητές διδάσκονταν ως ξένες γλώσσες την τουρκική και τη γαλλική.

Συνοψίζοντας, στην ενότητα του λεξιλογίου του ιδιώματος που ακολουθεί καταγράφονται:

- α. αρχαϊσμοί (λεξιλογικοί και ορισμένοι μορφολογικοί) που απαντούν στο ιδίωμα, και
- β. ξένα δάνεια, τουρκικής, ιταλικής, γαλλικής και άλλων προελεύσεων.

4.2 Αρχαϊσμοί

4.2.1 Λεξιλογικοί αρχαϊσμοί

Στους λεξιλογικούς αρχαϊσμούς του ιδιώματος καταγράφονται λέξεις αρχαίες, μεταγενέστερες ή μεσαιωνικές που επιβιώνουν στο ιδίωμα (όπως ασφαλώς και σε άλλες διαλέκτους και ιδιώματα) και δεν απαντούν ευρέως στην επίσημη ομιλούμενη. Σε γενικές γραμμές εντοπίστηκαν οι παρακάτω περιπτώσεις λεξιλογικών αρχαϊσμών¹⁴: α) λέξεις που διατήρησαν την ίδια μορφή και την ίδια σημασία, π.χ. *άλειμμα*, *ψάμαθος* κ.ά., β) λέξεις που είναι αλλοιωμένες φωνητικά ή μορφολογικά αλλά διατηρούν την αρχ. / μετγν. ή μεσν. σημασία, π.χ. *ίψημα* (< αρχ. *έψημα*), *κούτουλο* (‘ξύλινος στρογγυλός κουβάς που μετρούσαν τα σιτηρά’, < αρχ. *κοτύλη* ‘μέτρο υγρών ή ξηρών καρπών’) κ.ά., γ) λέξεις διατήρησαν την ίδια μορφή, αλλά άλλαξαν ή επέκτειναν την αρχ. / μετγν. ή μεσν. σημασία, π.χ. *κάννα* (‘το εξωτερικό νήμα σαν αράχνη κουκουλιού’, < μετγν. *κάννα* ‘καλάμι’), *πλουμί* (‘η τρίτη περίοδος σηροτροφίας’, < μεσν. *πλουμίον* ‘διακοσμητικό σχέδιο, συνήθως κεντητό ή ζωγραφιστό, στολίδι’) κ.ά. δ) λέξεις που παρουσιάζουν αλλοιώσεις και ως προς τη φωνητική ή τη μορφολογία και ως προς τη σημασία, π.χ. *σκυλόστομο* (‘μικρό κομμάτι γης’, < μετγν. *κυνόστομον* ‘η απόσταση από το άκρο του αντίχειρα μέχρι το άκρο του δείκτη σε ανοιχτή παλάμη’) κ.ά. Ανάμεσα σ’ αυτές συμπεριλαμβάνονται και κάποιες υβριδικές μορφές, όπως σύνθετες λέξεις που το ένα εκ των δύο συνθετικών προέρχεται από την αρχαία και το άλλο όχι, π.χ. *αγνόπαιδα*.

¹⁴ Για τον ορισμό του *διαλεκτικού αρχαϊσμού*, τις επιμέρους περιπτώσεις και τα κριτήρια επιλογής τους, βλ. σχετικά Andriotis Archaismen, σ. 6 κ.εξ.

Η ένταξη των λέξεων στην ενότητα των αρχαϊσμών του ιδιώματος με κριτήριο το ότι δεν απαντούν στην κοινή ΝΕ προβληματίζει¹⁵, αφού στα λεξικά της κοινής ΝΕ καταγράφονται και λέξεις ή και σημασίες λέξεων που λεξικογραφικά χαρακτηρίζονται ως λαϊκές, λαϊκότροπες, διαλεκτικές κ.λπ., π.χ. οι λ. *αμάκα*, *πελελό*, *μόδι*, *χουλιάρι*, *ριζικάρης*, *πλουμί* κ.ά. (βλ. τα σχετικά λ. στα *Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ* και *ΛΚΝ*). Συχνά επίσης σημειώνονται διαφορές στα λεξικά ως προς το χαρακτηρισμό των λέξεων ως / ή προερχόμενες από την αρχαία, μεταγενέστερη ή μεσαιωνική γλώσσα¹⁶.

Με βάση τους παραπάνω προβληματισμούς, και με στόχο να περιληφθεί κατά το δυνατόν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του λεξιλογίου του ιδιώματος, σημειώνεται ότι πολλά από τα παραδείγματα που καταγράφονται παρακάτω απαντούν λεξικογραφικά και στην κοινή ΝΕ, αλλά ως επί το πλείστον αποτελούν ιδιαίτερες περιπτώσεις ως προς το εύρος της χρήσης και των σημασιών τους.

Οι αρχαϊσμοί καλύπτουν ευρεία κλίμακα θεματικών περιοχών. Η θεματική κατάταξη των λέξεων, που ακολουθήθηκε και στην ενότητα των δανείων, επιλέχθηκε προκειμένου να εξαχθούν πιθανά συμπεράσματα τόσο για τους τομείς του λεξιλογίου όπου επιβιώνουν λέξεις από παλαιότερες περιόδους της ελληνικής ή εισχώρησαν δάνεια ξένων γλωσσών, όσο και για τη συγκριτική μελέτη των πολιτισμικών δεδομένων της περιοχής. Σε ιδιαίτερη ομάδα αρχαϊσμών καταγράφονται τα ρήματα, διότι η σημασία τους ποικίλλει και η ένταξή τους αποκλειστικά σε μία θεματική ομάδα παρουσιάζει δυσκολίες¹⁷.

Ας σημειωθεί ότι για την ένταξη των λέξεων στη μία ή την άλλη εποχή χρησιμοποιήθηκαν τα λεξικά και για κάποιες περιπτώσεις οι επιμέρους μελέτες που αναφέρονται στη βιβλιογραφία της διατριβής.

¹⁵ Βλ. σχετικά Θαβώρης (2000: 61 κ.εξ.)

¹⁶ Πβ. σχετικά ΙΑΝΕ τ. 1, σ. ιβ, όπου καταγράφονται οι τομές, για τον προσδιορισμό των λέξεων ως αρχαίες, μεταγενέστερες ή μεσαιωνικές.

¹⁷ Ας σημειωθεί ότι η σημασία του αρχαίου, μεταγενέστερου ή μεσαιωνικού τύπου καταγράφεται όταν διαφοροποιείται αισθητά από τη σημασία που έχει η λέξη στο ιδίωμα.

4.2.1.1 άνθρωπος

4.2.1.1.1 χαρακτηρισμοί – χαρακτηριστικά – ιδιότητες

αρχ.: *αγυόπαιδα* (‘παιδιά του δρόμου’, σημ. νεότ. < αρχ. *αγυιά* ‘οδός’), *αράθυμος* (‘νωθρός, οκνηρός’, < μεσν. *αράθυμος*, < αρχ. *ράθυμος*), *λόγιος* (‘ευφραδής, μορφωμένος’, < αρχ. *λόγιος*), *ούρια* (‘τρελή, έξαλλη’, σημ. πιθ. μεσν.¹⁸ ή νεότ., < αρχ. *ούριος* ‘ευνοϊκός’), *ζόανο* (‘κουτός, χαζός’, < αρχ. *ζόανον* ‘ξύλινο άγαλμα’), *κνώδαλο* (‘χαζός, τιποτένιος’, < αρχ. *κνώδαλον* ‘άγριο, επικίνδυνο ζώο, επί ανθρώπων ως ονειδισμός, ύβρις’),

μετγν.: *ανήφραντος* (‘ανεπρόκοπος’, < *ανέφραντος* < μετγν. *ανεύφραντος*), *γελαστικός* (‘αυτός που προκαλεί γέλια’, < μετγν. *γελαστικός* ‘φιλόγελως’), *παρώρι* (‘ανόητος, βραδύνου’, < μετγν. *πάρωρος*), *σκάνταλο* (‘παιδί που προκαλεί ενοχλήσεις’, < μετγν. *σκάνδαλον* ‘παγίδα για τον εχθρό’, μεταφ. ‘πειρασμός, πρόσκομμα’), *σκερβελές* (‘άχρηστος, ανίκανος’, < μετγν. *σκέρβολος* ‘κακολόγος, υβριστής’),

μεσν.: *ανήμπορος* (‘αδιάθετος, αδύναμος’, < μεσν. *ανήμπορος*), *γουλάρης* (‘λαίμαργος’, < μεσν. *γουλάρης*), *ζωντόβολο* (‘ανόητος, άξεστος’, < μεσν. *ζωντόβολον* ‘κατοικήδιο ζώο’), *καλαμαράς* (‘λόγιος’, < μεσν. *καλαμαράς* ‘αυτός που κατασκευάζει καλαμάρια’), *καλοπίχερος* (‘αυτός που έχει καλό χερικό, ευκατάστατος, πράος’, ευφημ. ‘η πρόστυχη γυναίκα’, < μεσν. *καλοπίχερος* ‘αίσιος, τυχερός’), *κουτρούλης* (‘ο χωρίς κέρατα, ο χωρίς μαλλιά’, < μεσν. *κουτρούλης* ‘φαλακρός, κουρεμένος’, πβ. και το θηλ. *κουτρουλή*, π.χ. *η στάμνα η κουτρουλή βρε... που είχαν σπάσει τα χέρια..*), *πέλελο* / *πάλαλο* (‘ανόητος, επιπόλαιος’, < μεσν. *πελελός* < αρχ. μετοχ. *απολωλώς*), *πονιτικός* (‘πονόψυχος’, < μεσν. *πονετικός*), *σαλός* (‘τρελός, ανόητος’, στο ουδ. *σαλό* ‘βρέφος’, < μεσν. *σαλός* ‘ανόητος, μωρός’ < *σαλεύω*), *ψιμάρι* (μεταφ. ‘αγαθός’, π.χ. *αυτός είναι ψιμάρι* ‘του χεριού μου’, πιθ. < *όψιμος* + *αρνί* > *ψιμάρνι* > *ψιμάρι*¹⁹ πιθ. και < **οψιμάρι(ο)ν* < αρχ. *όψιμος*), *ριζικάρης* (‘τυχερός’, < μεσν. *ριζικάρης*), *σουσούμι* (‘χαρακτηριστικό γνώρισμα’, < μεσν. *σουσούμι(ο)ν*), απ’ όπου και το ρ. *σουσουμίζω* (‘κάνω μορφασμούς’),

¹⁸ Βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *ούριος*, όπου οι σημ. ‘κατεστραμμένος, διεφθαρμένος’, ‘ανόητος, βλάκας’ πβ. και Δημητράκος *Λεξ. στο λ. ούριος* σημ. 6 ‘απερίσκεπτος, ελαφρόμυαλος’.

¹⁹ Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *ψιμάρι* / *ψιμάρνι* βλ. και Δημητράκος *Λεξ. στο λ. ψιμάρι*.

4.2.1.1.2 μέρη του σώματος

αρχ.: *λάραγγας* (‘*λάρυγγας*’, < αρχ. *λάρυγξ*), *ποδάρι* (‘*πόδι*’, < αρχ. *ποδάριον* υποκορ. του *πους*), *αρμός* (‘*άρθρωση*’, < αρχ. *αρμός*), μετγν.: *γούλα* (‘*οισοφάγος*’, μεταφ. ‘*λαιμαργία*’, < μετγν. *γούλα* < λατ. *gula*), *σταφυλίτης* (‘*επιγλωττίς*’, < μετγν. *σταφυλίτης*), μεσν.: *καννί* (‘*κνήμη*’, < μεσν. *καννί(ο)ν* ‘*κόνδυλος καλαμιού*’ υποκορ. του μετγν. *κάννα* ‘*καλάμι*’), *κότσι* (‘*αστράγαλος*’, < μεσν. *κότσιν*), *καπούλι* / *πληθ. κάπουλα* (‘*τα νώτα μεγάλων ζώων, (για τις γυναίκες) γλουτοί που προεξέχουν*’, < μεσν. *καπούλι(ο)ν*), *μερί* (‘*μηρός*’, < μεσν. *μερί(ο)ν* < μετγν. *μηρίον* υποκορ. του αρχ. *μηρός*), *σταυρί* (‘*μέση*’, < μεσν. *σταυρίον*, υποκορ. του *σταυρός*),

4.2.1.1.3 τροφή

αρχ.: *άλειμμα* (‘*λίπος*’, < αρχ. *άλειμμα*), *γάρος* (‘*άλμη, σαλαμούρα*’, < αρχ. *γάρος*) απ’ όπου και *γαράτος* (‘*αλατισμένος*’), *γόμος* (‘*η γέμιση της κότας, λαχανικών κ.λπ.*’, < αρχ. *γόμος*), *ίψημα* (‘*βρασμένος μούστος, πετιμέζι*’, < αρχ. *έψημα*), *πάσπαλη* (‘*πολύ λεπτό αλεύρι*’, < αρχ. *πασπάλη - παιπάλη*), *πίτερο* / *πίτουρο* (‘*είδος ζωοτροφής από υπολείμματα αλεσμένων δημητριακών*’, < μεσν. *πίτερον*, < αρχ. *πίτυρον*), μετγν.: *ρόϊδι* (‘*ρόδι*’, < μεσν. *ρόϊδιν*, < μετγν. *ροϊδιον* υποκορ. του αρχ. *ροιά*), *ξεροφαγία* (‘*φτωχό γεύμα με ψωμί και νερό μόνο*’, < μετγν. *ξηροφαγία*), *φοινίκι* (‘*μελομακάρονο*’, < μεσν. *φοινίκιν* < μετγν. *φοινίκιον* ‘*χουρμάς*’ υποκορ. του αρχ. *φοίνιζ*), μεσν.: *γλεούδι* (‘*γλύκισμα*’, < μεσν. *εκλεγοῦδι* – *γλεγοῦδι* < *εκλέγω* + *επίθημ.* -*ούδι* ή < ουσ. *εκλεγώδιον*²⁰), *γουλί* (‘*το τρυφερό κοτσάνι του λάχανου*’, μεταφ. ‘*το κόψιμο των μαλλιών μέχρι το δέρμα*’ (νεότ. σημ.), < μεσν. *γουλίν*), *ξαρέσκι* (‘*μεζές*’, < μεσν. *εξαρέσκιν* < αρχ. *εξαρέσκομαι*), *φελί* (‘*φέτα ψωμιού*’, < μεσν. *οφέλλιον* < λατ. *off(f)ella*),

4.2.1.1.4 ένδυση

μετγν.: *δαχτυλίδιο* (‘*δαχτυλίδι*’, < μετγν. *δακτυλίδιον* υποκορ. του αρχ. *δακτύλιος*), *οπάλι* (‘*είδος πολύτιμου λίθου*’, < μετγν. *οπάλλιος*), μεσν.: *γαϊτάνι* (‘*μεταξωτό*

²⁰ Βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *εκλεγοῦδι* βλ. και ΙΑΝΕ στο λ. *γλεγοῦδι*.

κορδόνι που χρησιμοποιείται για διακόσμηση φορεμάτων ή για το δέσιμο της βράκας', < μεσν. *γαϊτάνιν*), *ζουπούνι* ('γίλέκο με μανίκια', < μεσν. *ζιπούνιν* < βενετ. *zippon*), *θηλύκι* ('κουμπότρυπα', < μεσν. *θηλύκι(ο)ν*), απ' όπου και τα *θηλυκώνω* ('κουμπώνω'), *θηλυκώσεις* ('αρθρώσεις'), *πατίκι* ('παντόφλα, τσόκαρο', < μεσν. *πατίκιν*), *σκούφια* ('κάλυμμα κεφαλιού', < μεσν. *σκούφια* < ιταλ. *scuffia*), απ' όπου *σκουφούνι* ('κάλτσα'),

4.2.1.1.5 κοινωνική ζωή

αρχ.: *λεχούσα* ('λεχώνα, η γυναίκα που μόλις γέννησε και μένει στο κρεβάτι', < αρχ. *λεχώ*), *βιος*, *το* ('περιουσία, αγαθά, πλούτος', < αρχ. *βίος*), *μακαριά* ('το μνημόσυνο', < αρχ. *μακαρία*, ουσιαστικοπ. θηλ. του επιθ. *μακάριος*), *νύμφια* ('ολονυχτίες', < αρχ. *νυμφεία* 'οι γαμήλιες τελετές' / επιθ. *νύμφεις*),

μετγν.: *γαμοστόλι* ('η προετοιμασία του γάμου', πιθ. < μετγν. *γαμόστολος* 'ο ετοιμάζων τα του γάμου'), *εγκλαβή* ('προικοσύμφωνο', < μετγν. *εκλαβή* 'το ληφθέν πόσον'), *κοιμητήρι* ('οστεοφυλάκιο', < μετγν. *κοιμητήριο*), *νυφοστόλι* ('ο στολισμός της νύφης', πιθ. < μετγν. *νυμόστολος* 'παράνυμφος'),

μεσν.: *αδεξίμι* ('ο βαφτιστικός', < μεσν. *αναδεξιμαίος*), *αούρι* ('αγόρι', < μεσν. *άγουρος* - *αγούριν*, < μετγν. *άωρος* < αρχ. *άωρος*), *κιούρι* ('φέρετρο', < μεσν. *κιβούριον* < μετγν. *κιβώριον*), *ζόδι* ('κηδεία', < μεσν. *ζόδι* < μετγν. *εξόδιον*), *τράχωμα* ('πρόικα', < μεσν. ρ. **τραχώνω* 'προικίζω με τραχύ, ασημένιο νόμισμα'), *σκόλη* ('γιορτή', < μεσν. *σχόλη*), απ' όπου και *σκολιάτικος* ('γιορτινός'), *συχώριο* ('η συγχώρεση νεκρού από το Θεό', < μεσν. *συγχώρι(ο)ν*),

4.2.1.1.6 ασθένειες – φάρμακα

αρχ.: *αμπέλι* ('1. κοιν., το φυτό της αμπέλου και έκταση γης φυτεμένη με κλήματα, 2. εξάνθημα που βγάζουν τα μωρά στο κεφάλι και κάτω από τα αφτιά²¹', < αρχ. *αμπέλιον*), *θέρμη* ('πυρετός, ελονοσία', < αρχ. *θέρμη*), *σύγκαψη* ('δερματικός

²¹ Για τη σημ. πβ. ΙΛΝΕ στο λ. *αμπέλι* σημ. 1γ.

ερεθισμός', < αρχ. *σύγκανσις*²²), *φάουσα* ('φαγέδαινα, η αρρώστια που τρώει τις σάρκες, λέπρα', < μεσν. *φαγούσα* < αρχ. μετοχ. *φαγούσα*), *φθίση* ('φυματίωση', < αρχ. *φθίσις*), μετγν.: *θεριακή* ('αλοιφή με θαυματουργές ιδιότητες', < μετγν. *θηριακή* 'αντίδοτο κατά δηλητηριώδους τσιμπήματος'), *όμπυο* ('πύο', < μετγν. *έμπυον* < αρχ. επίθ. *έμπυος*), *σιλιασμός* ('επιληψία', < μετγν. *σεληνιασμός*), μεσν.: *άψιμο* ('πυρετός, θέρμη, εξάνθημα', < μεσν. *άψιμο*, < αόρ. του *άπτω* (< *άπτω*) + επίθημ. -ιμο), *φάβατο* ('πρήξιμο, δερματικό εξάνθημα από τσίμπημα εντόμου', < μεσν. *φάβατο*²³ 'φάβα'), *χτικιό* ('φυματίωση', < μεσν. *κτικιό*),

4.2.1.2 κατοικία – οικιακά σκεύη – έπιπλα

αρχ.: *αναγκαίο* / *αναγκιό* ('αποχωρητήριο', η σημ. μεσν. < μεσν. *αναγκαίον* < αρχ. *αναγκαίον* 'τόπος περιορισμού'), *βαστάματα* ('υποστηρίγματα', < μεσν. *βάστα(γ)μα* < αρχ. *βάσταγμα* 'το βασταζόμενο, φορτίο'), *πινάκι* ('πιάτο', < μεσν. *πινάκιν* < αρχ. *πινάκιον* υποκορ. του *πίναξ*), *πλιθί* ('τούβλα από άχυρο και χώμα', < αρχ. *πλινθίον*, υποκορ. του *πλίνθος*),

μετγν.: *βούτη* ('βαρέλι', < μετγν. *βούτ(τ)ις*), *βυτίνα*, -ι ('πήλινο βάζο', < μετγν. *βυτίνη*), *μουσάντερα* ('ο χώρος μεταξύ στέγης και ταβανιού, πατάρι', < αντιδάν. *μεσάντρα*²⁴ 'ντουλάπα για στρώματα', < τουρκ. *musandra* 'ντουλάπι για παπλώματα' < *μέσον* + μετγν. *άνδηρον*), *κούπανος* ('χοντρό ξύλο με το οποίο χτυπούσαν ρούχα κ.λπ.', < μετγν. *κόπανος* < αρχ. *κόπανον*), *χειρομύλι* ('μύλος που τον γυρίζουν με το χέρι', < μετγν. *χειρόμυλος*),

μεσν.: *βεργί* ('βέργα που ανοίγουν φύλλα για πίττα', < μεσν. *βεργί(ο)ν*), *βουτσι* ('βαρέλι', < μεσν. *βουτσίον* – *βουτσι* < *βούτ(τ)ις* – *βυτίον* < μετγν. *βούτ(τ)ις*) απ' όπου και *βουτσάς* ('βαρελοποιός'), *βρανιά* ('κίλιμι, κουρελού', < μεσν. *βραναία*), *κουρούπι* ('πήλινο βάζο', < μεσν. *κουρούπι*), *κουβούκλι* ('μικρό δωμάτιο με θολωτή στέγη', < μεσν. *κουβούκλι(ο)ν*), < λατ. *cubiculum*), *μαντάλι* ('ξύλινο ή μεταλλικό εξάρτημα για να ασφαλίζουν τις πόρτες', < μεσν. *μάνταλο(ς)* < μετγν. *μάνδαλος*), *μεσάλα*

²² Liddell-Scott στα λ. *σύγκανσις*, *συγκαίω* σημ. 2 «αμεταβ., *κοιλία* *ζυγκαίειν αγαθαί*, υποκείμεναι εις φλόγωσιν, Ιππ. π. Αέρ. 284».

²³ Βλ. Χατζιδάκις (1907: 224, 366)· βλ. και Δημητράκος Λεξ. στα λ. *φάβα* και *φάβας -ατος*, μεσν. 'φάβα' / 'κουκιά' / 'είδος χυλώδους φαγητού' στο Αρχείο ΚΕΝΔΙ η σημ. 'πρήξιμο, εξάνθημα' απαντά μόνον στη Βιθυνία και Αν. Θράκη.

²⁴ Βλ. Ανδριώτης *Ετυμολ.* στο λ. *μεσάντρα*.

(‘τραπεζομάντηλο’, < μεσν. *μεσάλιον* < λατ. *mensalium* < *mensa* ‘τραπέζι’), *παραπόρτι* (‘κρυφή είσοδος’, < μεσν. *παραπόρτιν*), *τσουκάλι* (‘πήλινη χύτρα’, < μεσν. *τσουκκάλι* υποκορ. του *τσούκκα*),

4.2.1.3 αγροτική – επαγγελματική δραστηριότητα

αρχ.: *βόλακας* / *βωλάκα* (‘ο χοντρός βώλος από χώμα’, < αρχ. *βόλαξ*), *δίφορος* (‘δέντρο ή γενικά φυτό που καρποφορεί δύο φορές το χρόνο’, < αρχ. *δίφορος*), *κλήρος* (‘περιουσία, κτήματα’, < αρχ. *κλήρος*), *μέλαγγας* (‘το μαύρο και σκληρό χώμα, το ασβεστόχωμα’, < αρχ. επιθ. *μελάγγαιος* ‘γη με μαύρο και παχύ χώμα’), *πίτερο* / *πίτουρο* (‘ζωοτροφή’, < μεσν. *πίτερον*, < αρχ. *πίτυρον*), *ταή* (‘ζωοτροφή’, η σημ. μεσν., < αρχ. *ταγή* ‘παράταξη, διάταξη’),

μετγν.: *γουμάρι* (‘φορτίο, φόρτωμα’, συνεκδ. ‘γαϊδούρι’, μεταφ. ‘αφιλότιμος’, < μεσν. *γομάρι(ν)* < μετγν. *γομάριον* υποκορ. του αρχ. *γόμος* ‘φορτίο’), *θεμωνιά* (‘δεμάτια από σιτηρά’, < μετγν. *θημωνιά*), *κάννα* (‘το έξωτερικό νήμα σαν αράχνη κουκουλιού’, < μετγν. *κάννα* ‘καλάμι’), *κολλή(γ)ας* (‘πρόσωπο που δουλεύει με επαχθείς όρους’, < μετγν. *κολλήγας* < λατ. *collega*), *λαμνί* (‘σωρός αλωνισμένων σιτηρών για λίχνισμα’, < *λαμνίον* υποκορ. του μετγν. *λάμνα* < λατ. *lamna*, κατ’ άλλους < *ελαύνω*), *μηλωτή* (‘γούνα, δέρμα, προβιά’, < μετγν. *μηλωτή* < αρχ. *μήλον* ‘πρόβατο’), *μόδι* (‘μέτρο σιτηρών’, < μετγν. *μόδιον* / *μόδιος* < λατ. *modius*), *πιστικός* (‘μισθωτός βοσκός’, μεσν. *μπιστικός* στη σημ. ‘βοσκός’ < μετγν. *πιστικός* ‘πιστός, έμπιστος’), *ρούδι* (‘χόρτο που το μαζεύανε και το πήγαιναν στα νταμπάκικα για να βάφουνε τα δέρματα’, < μετγν. *ρούδιον* < *ροϊδion* υποκορ. του αρχ. *ροιιά* ‘είδος παπαρούνας’), *σκούβαλο* (‘ό,τι απομένει από το καθάρισμα των δημητριακών’, < μετγν. *σκούβαλον*), *σκυλόστομο* (‘μικρό κομμάτι γης’, < μετγν. *κυνόστομον* ‘η απόσταση από το άκρο του αντίχειρα μέχρι το άκρο του δείκτη σε ανοιχτή παλάμη’), *φουσκί* (‘κοπριά’, < μετγν. *φουσκίον* υποκορ. του αρχ. *φύσκη*), μεσν.: *πλουμί* (‘η τρίτη περίοδος σιροτροφίας’, < μεσν. *πλουμίον* ‘διακοσμητικό σχέδιο, συνήθ. κεντητό ή ζωγραφιστό, στολίδι’ υποκορ. του λατ. *pluma* ‘ελαφρύ φτερό, πούπουλο’),

4.2.1.3.1 εργαλεία – αντικείμενα

αρχ.: *αλοκάνη* (‘ξύλινο οδοντωτό αλωνιστικό εργαλείο για το αλώνισμα των σιτηρών’, πιθ. < *ροκάνη* < αρχ. *ρυκάνη*), *άμπακας* / *αβάκι* (‘πλάκα γραφής’, < αρχ.

άβαξ), αρίδα (‘μεγάλο τρυπάνι’, < αρχ. αρίς), γιολιός (‘μπόγος’, < αρχ. γυλιός), κούτουλο (‘ξύλινος στρογγυλός κουβάς που μετρούσαν τα σιτηρά’, < αρχ. κοτύλη ‘μέτρο υγρών ή ξηρών καρπών’), ρίνη (‘λίμα’, < αρχ. ρίνη), σκλόπος (‘ξύλινος σωλήνας, είδος πυροβόλου όπλου’, π.χ. από κομμάτι ξύλου ζαμπούκου έβγαζάμε την ψίχα. Έκανάμε και ένα έμβολο σαν τις σύρριγγες. Στην είσοδο και στην έξοδο της τρύπας έβαζάμε στουπί. Πίεση στο ένα άκρο έδιωχνε το στουπί με κρότο..., πιθ. < αρχ. σκόλωψ ‘μακρύ παλούκι’), φάλαγγας (‘μεγάλος ξύλινος ζυγός που έσερναν τα ζώα το αλέτρι’, < αρχ. φάλαγξ),

μετγν.: βούλλα (‘σφραγίδα’, < μετγν. βούλλα < λατ. bulla), δαρπάνι (‘θεριστικό κοφτερό εργαλείο’, < μεσν. δρεπάνι – δραπάνι < μετγν. δρεπάνιον υποκορ. του αρχ. δρέπανον), καπίστρι (‘χαλινάρι’, < μεσν. καπίστρι(ο)ν < μετγν. καπίστριον < λατ. capistr(um)), λισκάρι (‘σκαπτικό εργαλείο με στυλιάρι σε σχήμα πι (Π)’, < μετγν. λισγάριον υποκορ. του λίσκος), ξυστρί (‘μεταλλική βούρτσα’, μεταφ. στη φρ. πήρε ξυστρί ‘τον έδιωξαν’, < μετγν. ξυστρίον υποκορ. του αρχ. ζύστρα), πελέκι (‘τσεκούρι’, < μεσν. πελέκι < μετγν. πελέκιον υποκορ. του αρχ. πέλεκυς), ροδάνι (‘ειδικό εργαλείο με το οποίο περνιέται στα μασούρια το νήμα της ανέμης’, < μετγν. ροδάνη ‘ύφάδι, νήμα’), σύρτης (‘η αμπάρα στην πόρτα’ και ‘σανίδα με ξύλινο στυλιάρι που το χρησιμοποιούσαν στο αλώνι για να μαζέψουν το αλωνισμένο γέννημα για να το λιχνίσουν’, < μετγν. σύρτης ‘σκοινί με το οποίο σέρνει κάποιος κάτι’), χαράκι (‘ξύλινος πάσσαλος’, < μετγν. χαράκιον υποκορ. του αρχ. χάραξ ‘παλούκι, ράβδος υποστήριξης’), χουλιάρι (‘φτυάρι, κουτάλι’, < μετγν. κοχλιάριον υποκορ. του αρχ. κόχλος, κοχλίας),

μεσν.: δεσάκι (‘διπλός σάκος, ταγάρι’, < μεσν. δισάκκιν < μετγν. δισάκκιον), δικέλλι (‘αξίνα με διχαλωτή άκρη’, < μεσν. δικέλλιον, υποκορ. του αρχ. δίκελλα), κοντύλι (‘γραφίδα’, σημ. μεσν. < μεσν. κοντύλιν < μετγν. κονδύλιον υποκορ. του αρχ. κόνδυλος), κυπρί (‘είδος κουδουνιού για τα ζώα’, < μεσν. κύπρον < λατ. cyprum), κωσταντινάτο (‘χρυσό νόμισμα’, < μεσν. *κωνσταντινάτον), λανάρι (‘εργαλείο με το οποίο ξαίνουν το μαλλί’, < μεσν. λανάρι(ον)), μπροστέλα (‘ποδιά’, < μεσν. (ε)μπροστέλα), ορμίδι (‘εργαλείο του ψαρά’, < μεσν. ορμίδι(ν) < μετγν. *ορμίδιον υποκορ. του αρχ. ορμιά), ρομαθιά (‘αρμαθιά’, < μεσν. αρμαθιά < αρχ. ορμαθός), σουγλί (‘εργαλείο με οξύ άκρο’, < μεσν. σουγλίν < σουβλί(ο)ν, υποκορ. του σουβλα), απ’ όπου σουγγλερός (‘αιχμηρός’), τσίπα (‘πέτσα’, μεταφ. ‘ντροπή’, στο πληθ. ‘σάπια κουκούλια’, < μεσν. τσίπα), φηκάρι (‘θήκη για να μπαίνει σπαθί ή μαχαίρι’, < μεσν.

φηκάριν < μετγν. θηκάριον υποκορ. του αρχ. θήκη), ψούνια (‘ψώνια’, < μεσν. ψούνι < μετγν. οψώνιον),

4.2.1.3.2 φυτά

αρχ.: λαθύρι / λαθούρι (‘είδος όσπριου’, < μεσν. λαθούριν < αρχ. λάθυρος), λάπατο (‘είδος λάχανου’, < αρχ. λάπαθον), μάλαθρο (‘είδος φυτού’, < μεσν. μάλαθρον < μετγν. μάραθρον < αρχ. μάραθον), μαμούκαλο (‘κούμαρο’, στη φρ. πήαμε να βρούμε αυτό που ψάχναμε άμα μαμούκαλα, δε βρήκαμε τίποτα, < αρχ. μιμαίκυλον²⁵), παλιουριά (‘θάμνοι, αγκάθια’, π.χ. κυνηούσαμε ντο λαό, κείνος κρύφτηκε στα τσαλιά, στη μπαλιουριά, < παλιούρι < *παλιούριον υποκορ. του αρχ. παλίουρος), ρόβι (‘ζωοτροφή που μοιάζει με τη φακή’, < αρχ. ορόβιον), συκάμηλο (‘μούρο’, < αρχ. συκάμινον παρετυμολ. προς το μήλο), άχερο (‘άχυρο, < μεσν. άχερο(ν) < αρχ. άχυρον), αβράμυλο (‘αγριοκορόμηλο, τζάνερο’, < αρχ. βράβυλον), κουρτούνικο (‘είδος φυτού’, π.χ. πήαινάμε στα ρέματα να κοπρίσουμε, μάζευάμε κουρτούνικα, κάτι λουλούδια και είχανε απόύ κάτω όπως έναυ αυτά που βάζετε τα καρότα, απόύ κάτω τέτοιο ’ντανε, και τα ζεματούσαμε, είχανε λουλούδι ουρανί, γαλάζιο και τα ζεματούσαμε, πιθ. < αρχ. κρότων²⁶ ‘είδος θάμνου’),

μετγν.: άγανο (‘βελονοειδής απόφυση που περιβάλλει τον κόκκο του σιταριού’, < μετγν. άκανος), αφάνα (‘είδος αγκαθωτού θάμνου’, < μεσν. / μετγν. αφάνα), βάγια (‘δάφνη’, < μετγν. βαϊα), ζοχός / ζοχιά τα (‘είδος χόρτων’, < μεσν. ζόχος < μετγν. σόγχος), καυκαλήτρα (‘αρωματικό φυτό’, < μετγν. καυκαλίζ), κοκκάρι (‘μικροί βολβοί που χρησιμοποιούνται για σπόρους στην καλλιέργεια κρεμμυδιού’, < μετγν. κοκκάριον), κριθάρι (‘δημητριακό’, ‘ασθένεια του ματιού’ σημ. νεότ., < μετγν. κριθάριον υποκορ. του αρχ. κριθή), κρίταμο (‘είδος φυτού’, < μετγν. κρίταμον), λαχανίδα (‘ποικιλία λάχανου’, < μετγν. λαχανίδιον υποκορ. του αρχ. λάχανον), λαψάνα (‘είδος φυτού που μοιάζει με το λάχανο’, < μετγν. λα(μ)ψάνη), πεντάνευρο (‘ποώδες φυτό, φαρμακευτικό χορτάρι’, < μετγν. πεντάνευρον), ρείκι (‘είδος φυτού’, < μετγν. ερείκιον υποκορ. του αρχ. ερείκη), συκαμιά (‘μουριά’, < μετγν. συκαμινέα), προύμοννο (‘θάμνος που δεν είναι αγκαθωτός’, < μετγν. προύμνον ή < αρχ. πρίνος),

²⁵ Andriotis Archaismen στο λ. μιμαίκυλον, όπου οι τύπ. μεμαίκυλο Πελοπν, μαμίκυλο Πόντ. μεμούκυλο Μέγαρ. κ.ά.

²⁶ Andriotis Archaismen στο λ. κρότων όπου τύπ. κουρτουριά / κουρτανιά Κύπρ.

μεσν.: *αγκανός* (‘είδος αγκαθωτού φυτού’, < μεσν. *άγκανος* < μετγν. *άκανος*), *γρούφα* (‘είδος άγριου χόρτου’, < μεσν. *βρούβα*), *ίσκα* (‘είδος μύκητα για προσάναμμα’, < μεσν. *ίσκα* < λατ. *esca*), *ορβίθι* (‘ρεβίθι’, < μεσν. *ροβίθι* < μετγν. *ερεβίνθιον* υποκορ. του αρχ. *ερέβινθος*),

4.2.1.3.3 πανίδα

αρχ.: *όρνιθα* (‘κότα’, < αρχ. *όρνις*), *ορνίθι* (‘κοτόπουλο’, < αρχ. *ορνίθιον* υποκορ. του *όρνις*), *όρνιο* (‘άγριο πουλί’, μεταφ. ‘ανόητος, χαζός’, < αρχ. *όρνεον*), *παούρι* (‘κάβουρας’, < μεσν. *παγούριν* < αρχ. *πάγουρος* ‘κάβουρας με σκληρό και τραχύ όστρακο’), *σάρπα* (‘είδος ψαριού’, < αρχ. *σάρπη*), *τριχιός* (‘σαρδέλα’, < αρχ. *τριχίς*), *φάσσα* (‘είδος πουλιού’, < αρχ. *φάσσα*),

μετγν.: *σάρακας* (‘σαράκι’, < μετγν. *σάραξ* ‘σκόρος’), *τριγλί* (‘μπαρμπούνι’, < μετγν. *τριγλίον* υποκορ. του αρχ. *τρίγλη*),

μεσν.: *βρώμος* (‘σκουλήκι του μεταξοσκώληκα’, πιθ. < μεσν. *βρώμος* ‘ψοφίμι’), *ζούδι* (‘μικρό ζώφιο, έντομο’, < μεσν. *ζούδιον* / *ζώδιον* < αρχ. *ζώδιον* ‘παράσταση ή ομοίωμα ζώου ζωγραφισμένη’), *καπόνι* (‘πετεινός ευνουχισμένος’, < μεσν. *καπόνι* < μετγν. *κάπων* -ονος), *κάτα* (‘γάτα’, < μεσν. *κάτα* < λατ. *catta*), *μαμούδι* (‘ζώφιο, μαμούνι, έντομο’, < μεσν. *μαμούδι*), *όχεντρα* (‘οχιά’, μεταφ. ‘ύπουλος άνθρωπος’, < μεσν. *όχεντρα* πιθ. < αρχ. *έχιδνα*),

4.2.1.3.4 γεωλογικοί – γεωγραφικοί όροι

αρχ.: *κουρνιαχτός* (‘σκόνη’, < μεσν. *κουρνιαχτός* < αρχ. *κονιορτός*), *ρύμνη* (‘στενός δρόμος, σοκάκι’, < αρχ. *ρύμη*), *ψάμαθος* (‘αμμουδιά’, < αρχ. *ψάμαθος*), μεσν.: *ντούμπα* (‘ύψωμα’, < μεσν. *τούμπα* < λατ. *tumba*, < αρχ. *τύμβος*), *τούρλα* (‘στρογγυλό ύψωμα’, < μεσν. *τούρλα* < μετγν. *τρούλλα*),

4.2.1.4 Λοιποί αρχαϊσμοί

4.2.1.4.1 ονόματα με ποικίλες σημασίες

αρχ.: *αλεκούτης* (‘παιδικό παιχνίδι, ξύλινη βέργα που τη γύριζαν με ένα σχοινί’ < *αλεκάτη*²⁷ < αρχ. *ηλακάτη*), *δέση* (‘δέσιμο, δεσμός’, < αρχ. *δέσις*), *ίδρος* (‘ιδρώτας’, < αρχ. *ίδρως*), *κρίση* (‘άποψη, γνώμη, έκφραση γνώμης’, < αρχ. *κρίσις*), *νάμα* (‘πηγή, το κρασί της θείας κοινωνίας’, < αρχ. *νάμα*), *πόρεψη* (‘εξοικονόμηση των απαραίτητων για τη ζωή’, < αρχ. *πόρευσις* < *πορεύω*), *σκάμματα* (‘τα στάδια, οι σαπουνάδες του μπάνιου’, π.χ. *λούθηες*; *πόσα σκάματα έκανες* ‘πόσες σαπουνάδες έκανες’, σημ. νεότ., πιθ. < αρχ. *σκάμμα* ‘τάφος, κοιλότητα γεμάτη άμμο’), μετγν.: *μοσκιά* (‘ευωδία’, < μεσν. *μόσκος* < μετγν. *μόσχος*), *πατελάκι* (‘πλατιά πέτρα που πετούσαν στη θάλασσα’, πιθ. < *πατελάκι* < μετγν. *πάτελλα* ‘πιάτο’ < λατ. *patella*), μεσν.: *αθιβολή* (‘ζήτημα, περίπτωση’, < μεσν. *αθιβολή*), *άργητα* (‘αργοπορία, καθυστέρηση’, < μεσν. *άργητα*), *ανάγκαση* (‘πίεση, βιασύνη’, < μεσν. *ανάγκαση*), *αναλαμπή* (‘ξαφνικό φως, φλόγα’, < μεσν. *αναλαμπή*), *βιάση* (‘βιασύνη’, < μεσν. *βιάση*), *ζατρίκι* (‘σκάκι’, < μεσν. *ζατρίκιν* < περσ. *shatranj*), *ζεβρός* (‘αριστερός’, < μεσν. *ζεβρός*), *ζήση* (‘η ζωή’, < μεσν. *ζήση*), *κάμωμα* (‘παράξενη συμπεριφορά’, < μεσν. *κάμωμα*), *κάψα* / *κάψη* (‘υπερβολική ζέστη, καύσωνας’, μεταφ. ‘ζωηρό ενδιαφέρον’, < μεσν. *κάψα* πιθ. και το αρχ. *καύσις*), ‘υπερβολική ζέστη’, *καύκαλο* (‘κάτι καμένο, πολύ ξερό’, < μεσν. *καύκαλον* ‘κρανίο, το ξεροψημένο πάνω μέρος της πίτας ή του ψωμιού’), *λίμα* (‘μεγάλη πείνα’, < μεσν. *λίμα*), *κούμουλα* (‘στοίβες, σωροί’, < μεσν. *κουμούλι* < λατ. *cumulus* ‘σωρός’ απ’ όπου και *κούμουλος* ‘γεμάτος’, π.χ. *έδωσά μας φαϊ ένα μπιάτο κούμουλο, μια σουπιέρα κούμουλη...*), *μαντάτο* (‘είδηση’, < μεσν. *μαντάτον* < μετγν. *μανδάτον* < λατ. *mandatum*), *μεσιακός* (‘αυτός που ανήκει σε δυο πρόσωπα μισός-μισός’, < μεσν. *μισιακός* < *μισός* + παραγ. επίθημ. -ιακός με παρετυμολ. επίδραση του *μέση* / *μέσος*), *ολάκερος* (‘ολόκληρος, ακέραιος’, < μεσν. *ολάκερος*), *ορμηνία* (‘συμβουλή’, < μεσν. *ορμηνεύω*), *παίδα* (‘βάσανο, κούραση’, < μεσν. *παίδα* < *παιδεύω*), *παρανόμι* (‘παρατσούκλι’, < μεσν. *παρανόμι*), *παρατσούκνι* (‘παρωνύμιο’, < μεσν. *παρατσούκλιν*), *πάστρα* (‘καθαριότητα’, < μεσν. *πάστρα*), *ρέγουλα* (‘με κανονικό ρυθμό’, < μεσν. *ρέγουλα* < λατ. *regula*), *ρηγάτο* (στη

²⁷ Βλ. ΙΑΝΕ στο λ. *αλεκάτη*.

φρ. *χαμένο ρηγάτο* ‘ανόητε’, < μεσν. *ρηγάτον*), *σφίζη* (‘μεγάλη ανάγκη’, η σημ. μεσν., < μεσν. *σφίζις* < αρχ. *σφίζις*) κ.ά.

4.2.1.4.2 ρήματα

αρχ.: *ποκόβομαι* (‘κουράζομαι’, < αρχ. *αποκόπτω*), *βοώ* (‘φωνάζω δυνατά’, < αρχ. *βοάω*), *ελεώ* (‘ευσπλαχνίζομαι, ευεργετώ’, < αρχ. *ελεέω*), *ευκαιρώ* (‘έχω ελεύθερο καιρό, αδειάζω’, < αρχ. *ευκαιρέω*), *καθίζω* (‘κάθομαι’, < αρχ. *καθίζω*), *κεντώ* (‘τρυπώ, τσιμπώ’, < αρχ. *κεντέω*), *κρίνω* (‘μιλάω, εκφέρω κρίση’, < αρχ. *κρίνω*), *κοπρίζω* (‘αφοδεύω, βάζω κοπριά στο χωράφι’, < αρχ. *κοπρίζω*), *νταντανίζομαι* (‘ταρακουνιέμαι’, πιθ. < αρχ. *τανταλίζω* ‘ταλαντεύω, σείω’), *ντέλομαι* (‘ασχολούμαι, παιδεύομαι, προσπαθώ’, < αρχ. *εντέλλω*²⁸ ‘διατάζω, προστάζω’), *δαινίζω* (‘βρίζω, κατηγορώ κάποιον’, < αρχ. *ονειδίζω* πβ. και το μεσν. κυπρ. *δαινιάζω*²⁹), *πρόκανω* (‘προλαβαίνω’, < αρχ. *προκάμνω* ‘μοχθώ από πριν’), *πυρώνω* (‘θερμαίνω κάτι με φωτιά’, μεταφ. ‘θυμώνω’, < αρχ. *πυρόω*), *στρέχω* (‘συναινώ, δέχομαι’, < μεσν. *στρέγω* < αρχ. *στέργω*),

μετγν.: *αθηνιάζω* (‘λυσσάω, δυστροπώ’, < μετγν. *αφηνιάζω*), *βαβαλίζομαι* (‘ξεκουράζομαι, αποκοιμιέμαι’, < μετγν. *βαυβαλίζω* < αρχ. *βαυβάω* ‘αποκοιμιέμαι’), *βαβίζω* (‘γαβγίζω’, < μετγν. *βαβίζω* πβ. και αρχ. *βαῦζω*), *διβολίζω* (‘οργώνω το χωράφι για δεύτερη φορά’, < μετγν. *διβολώ* < *δίβολος*), *καψώνω* (‘κάνω κάτι να ζεσταθεί πολύ’, μεταφ. ‘κάνω κάποιος να θυμώσει πολύ’, < μετγν. *καυσώ* (-όω)), *κουπανίζω* (‘χτυπώ άσκημα και βαριά κάποιον’, < μετγν. *κοπανίζω*), *ρεματίζομαι* (‘φεύγω’, < μετγν. *ρευματίζομαι* ‘ρέω ως ρεύμα’) απ’ όπου και η φρ. *ρεματίσματα* πια (‘φύγετε’), *σφαλώ* (‘κλείνω’, < μεσν. *σφαλίζω* < μετγν. *ασφαλίζω*),

μεσν.: *ποδιαλέζω* (‘κάνω διαλογή’, < μεσν. *αποδιαλέγω*), απ’ όπου και οι τύπ. *ποδιαλέγια* (‘ό,τι απομένει από τη διαλογή’) και *ποδιαλόγια* (‘ελιές κακής ποιότητας’), *ποσώνω* (‘φτάνω, έρχομαι, ξεπροβοδίζω’, η σημ. μεσν., < μεσν. *αποσώνω* / *ποσώννω* < αρχ. *αποσώζω* ‘διατηρώ’), *ποτάζω* (‘αποκτώ’, < μεσν. *αποτάσσω* / *πόταζω* < αρχ. *υποτάσσω*), *άφτω* (‘ανάβω’, < μεσν. *άφτω* < αρχ. *άπτω*), *βουλώ -ίζω* (‘γκρεμίζω, καταστρέφω’, < μεσν. *βουλώ*), *γητεύω* (‘κάνω μάγια,

²⁸ Χατζιδάκης (1905: 238).

²⁹ Βλ. Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *ονειδιάζω* βλ. και Κωνσταντινίδου (2008: 339), όπου καταγράφονται και οι τύπ. *δαινίζω* / *δαινώ* στα ιδιώματα της Βιθυνίας (Αρακλειά, Κίος, Ντεμίρ. Κουβούκλ. Παλλαδαρ.)

γοητεύω, σαγηνεύω', < μεσν. γητεύω < αρχ. γοητεύω), γιανίσκω ('θεραπεύω, γιατρεύω', < μεσν. γιανίσκω), δευτερώνω ('επαναλαμβάνω, κάνω κάτι για δεύτερη φορά, συνήθως για το όργωμα', < μεσν. δευτερώνω < μετγν. δευτερόω), δρολυκώνω ('τρώω υπερβολικά', < μεσν. δρόλυκος μεταφ. 'μεγάλη πείνα'), ζεματώ ('καίω πολύ', < μεσν. ζεματίζω), ζυγώνω ('πλησιάζω', η σημ. μεσν. < μεσν. ζυγώνω < μετγν. ζυγόω 'συνδέω'), καλι(β)ώνω ('πεταλώνω', < μεσν. καλιγώνω), καμώνομαι ('προσποιούμαι, υποκρίνομαι', < μεσν. καμώνω -ομαι), κατελώ ('κομματιάζω, εξαφανίζω, δαπανώ, ξοδεύω', η σημ. μεσν., < μεσν. καταλύνω / κατελώ, < αρχ. καταλύω), κουρτουλάω ('χτυπώ, κάνω θόρυβο', < μεσν. κροταλίζω / κουρταλίζω < αρχ. κροταλίζω), ξομπλιάζω ('στολίζω κάτι', μεταφ. 'λέω συκοφαντίες σε βάρος κάποιου, κακολογώ', < μεσν. (ε)ξομπλιάζω), ορμηνεύω ('συμβουλεύω', η σημ. μεσν., < μεσν. ορμηνεύω < αρχ. ερμηνεύω 'εξηγώ'), παραστέκομαι ('φροντίζω', < μεσν. παραστέκω -ομαι), πετσώνω ('μπαλώνω παπούτσια', < μεσν. πετσώνω), πηκτώνω ('γίνομαι πηχτός', < μεσν. πηκτώνω), π'λαλώ ('τρέχω', < μεσν. πιλαλώ), 'σπέρωσε ('βράδιασε', < μεσν. εσπερώνω), τελεύω ('τελειώνω', < μεσν. τελεύω), τσαμπουνάω ('φλυαρώ, αερολογώ', < μεσν. τσαμπουνίζω), χουμίζω ('ορμώ, θυμώνω', < μεσν. χουμώ < αρχ. χύμα 'πλημύρα' < ρ. χέω), ψηφώ ('υπολογίζω', η σημ. μεσν., < μεσν. ψηφώ < αρχ. ψηφίζω), ψουνίζω ('αγοράζω κάτι', < μεσν. ψουνίζω – (ο)ψωνίζω) απ' όπου και το νεότ. ψουνισιά ('η αγορά κάποιου πράγματος') κ.ά.

4.2.2 Μορφολογικοί αρχαϊσμοί

Στο επίπεδο της μορφολογίας, που εξετάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, αξιοσημείωτες περιπτώσεις μορφολογικών αρχαϊσμών αποτελούν, ενδεικτικά: α. η χρήση του αρχαίου επιθήματος -ουσι στο γ' πληθ. πρόσ. του ενεστώτα και της υποτακτικής αορίστου και -ασι στο γ' πληθ. πρόσ. του παρατατικού και του αορίστου, β. το μεσαιωνικό επίθημα -ησε³⁰ στο β' εν. της προστακτικής του παθητικού αορίστου, π.χ. δέχτησε, λούθησε, πλύθησε κ.ά., γ. το επίθημ. -ουντο(νε) του γ' εν. και πληθ. πρόσ. του μεσοπαθητικού παρατατικού, το οποίο σχηματίστηκε αναλογικά προς το γ' πληθ. προσ. της αρχαίας -οντο, π.χ. κάθουντο, καταλαβαίνουντόνε κ.ά. με τροπή του /ο/ > /υ/ αναλογικά προς το επίθημ. του α' εν. -ουμου ή το γ' πληθ. -ουνται του ενεστώτα, δ. τα ρήματα σε -φτω (< αρχ. -πτω), π.χ. άφτω, κόφτω, σκάφτω κ.ά.

³⁰ Βλ. Χατζιδάκης (1905: 81 σημ. 1).

που στην κοινή ΝΕ μετασχηματίστηκαν σε -βω. (για τις παραπάνω περιπτώσεις βλ. περισσότερα στο κεφ. *Μορφολογία – ρήματα*)

4.3 Δάνεια ξένων γλωσσών

4.3.1 Δάνεια τουρκικής προέλευσης

Τα δάνεια τουρκικής προέλευσης αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία λεξιλογικών δανείων στο γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας, γεγονός που ερμηνεύεται από τη μακρόχρονη επαφή και συμβίωση των δύο ετερόγλωσσων λαών και το κοινωνικό πλαίσιο που υπαγόρευε την ανάγκη αλληλοκατανόησης, ιδίως σε κάποιους τομείς της γλώσσας όπου η συχνότητα των γλωσσικών χρήσεων ήταν ιδιαίτερα πυκνή, και τέλος από τον ιδιαίτερο συσχετισμό και συμβολισμό (επίσημη γλώσσα / γλώσσα προσδιορισμού της εθνικής ταυτότητας κ.λπ.) των δύο γλωσσών στην περιοχή. Ας σημειωθεί ότι η τουρκική γλώσσα διδασκόταν στο σχολείο.

Τα δάνεια τουρκικής προέλευσης αντιπροσωπεύονται στις περισσότερες γραμματικές κατηγορίες, όπως ονόματα, ρήματα, επιρρήματα (ιδιαίτερα στα ποσοτικά και τροπικά), μόρια (βεβαιωτικό *για*), συνδέσμους (κυρίως συμπλεκτικούς, διαζευκτικούς, αντιθετικούς³¹), κάτι που δεν συμβαίνει με τα δάνεια από άλλες γλώσσες, τα οποία κατά κανόνα είναι ουσιαστικά και επίθετα. Ας σημειωθεί επίσης, ότι μεγάλο μέρος των τουρκικών δανείων απαντούν και στην κοινή ΝΕ. Πολυπληθές ωστόσο είναι το ποσοστό των τουρκικών δανείων που αποτελεί τμήμα του ιδιωματικού λεξιλογίου και απαντά συχνά και σε άλλα νεοελληνικά ιδιώματα.

4.3.1.1 Θεματικές περιοχές όπου απαντούν δάνεια τουρκικής προέλευσης

Σε γενικές γραμμές, τα δάνεια της τουρκικής καλύπτουν μία ευρεία κλίμακα θεματικών περιοχών αλλά και ειδικών λεξιλογίων. Συχνά φαίνεται ότι τα δάνεια καλύπτουν ιδιαίτερες εκφραστικές ανάγκες, όπως για παράδειγμα οι διοικητικοί όροι.

³¹ Βλ. παραδείγματα στις αντίστοιχες ενότητες στο κεφ. *Μορφολογία*.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η χρήση δανείων ακόμα και όταν υπάρχει ο αντίστοιχος ελληνικός όρος, π.χ. *γιαράς* αντί του ελλ. *πληγή* / *γιαγκίνι* αντί του ελλ. *πυρκαγιά* κ.λπ. Η τάση αυτή καταγράφεται έντονα στα ονόματα που δηλώνουν ανθρώπινες ιδιότητες και χαρακτηριστικά προσώπων, όπου η επιλογή των τουρκικών δανείων πολλές φορές πιθανόν αποδίδει ιδιαίτερες πολιτισμικές-κοινωνικές αποχρώσεις ιδιοτήτων / σημασιών, που η γλωσσική διατύπωσή τους δεν ήταν σημασιολογικά επαρκής στην ελληνική, π.χ. *σοϊλής*, *σέρτης*, *ερίφης* κ.ά. ή σημασιολογικές κατηγορίες όπως ‘αγαθός, αφελής’ ή ‘κακοφτιαγμένος’ στις οποίες καταγράφηκε μεγάλος αριθμός δανείων κ.λπ. Σε άλλες περιπτώσεις, π.χ. *σαρλίκι* / *ίκτηρος*, η επιλογή από τους ομιλητές γίνεται γιατί οι αντίστοιχες ελληνικές λέξεις είτε είναι λόγιες ή η χρήση τους έχει περιοριστεί. Στα δάνεια που καταγράφονται παρακάτω η σημασία της τουρκικής λέξης δεν σημειώνεται όταν ανήκει στο ίδιο σημασιολογικό πεδίο με αυτήν του δανείου.

Ας σημειωθεί ότι τμήμα των τουρκικών δανείων του ιδιώματος έχει υποχωρήσει αισθητά και ιδιαίτερα όσα αφορούν σε μορφές διοίκησης και πολιτισμού που δεν συνδέονται με τις σύγχρονες διοικητικές δομές –εξάλλου το ιδίωμα από το '22 και έπειτα μιλήθηκε στην Ελλάδα. Το ίδιο συμβαίνει και με μορφές ασχολιών, επαγγελμάτων κ.λπ. που έχουν πλέον ατονήσει ή εξαφανιστεί παρασύροντας και το αντίστοιχο λεξιλόγιο.

4.3.1.1.1 άνθρωπος

4.3.1.1.1.1 χαρακτηρισμοί – χαρακτηριστικά – ιδιότητες

απτάλης (‘κουτός, ανόητος’, < τουρκ. *aptal*), *αραϊτζής* (‘*αραϊτζής* είναι που θα σκαλίζει πρώτα να βρει να πάρει’, < τουρκ. *aramak* ‘ψάχνω’), *γιαβάσης* (‘αργός’, < τουρκ. *yavas* ‘σιγά’), *γιαβουκλού* (‘ερωμένη’, < τουρκ. *yavuklu* ‘μνηστή’), *γιαμούκης* (‘καχεκτικός, κακοφτιαγμένος’, < τουρκ. *yamuk*), *γιακισιτζής* (‘κακοποιός, κλέφτης’, < τουρκ. *yankesici*), *γιάνταλο* (‘γέρος ή η γριά που μόλις μπορούν να κινηθούν’, < τουρκ. *yandal* ‘πλάγιος, πλευρικός’), *γιουρούκης* (‘βάρβαρος, άξεστος’, < τουρκ. *yürük*), *γκάμης* (‘ανόητος’, < τουρκ. *gam*), *γκεβεζές* / *γκεβεζιλίκια* (‘πολλυλογάς / -ίες’, < τουρκ. *geveze*), *ερίφης* (‘κουτοπόνηρος, φουκαράς’, < τουρκ. *herif*), *ζεβζέκης* (‘ηλίθιος’, < τουρκ. *zevzek*), *ζενγκίνης* (‘πλούσιος’, < τουρκ. *zengin*), *κάλπης* (‘απατεώνας’, < τουρκ. *kalp*), *κατίλης* (‘κλέφτης, κακοποιός’, < τουρκ. *katil*), *κελεμπέκος* (‘έναι μικρό παιδάκι καμιά δεκαριά χρονώ. Τώρα ήντανε ένας έδω πέρα.

«Άντε βρε κελεμπέκο, φύε αποδοῦ πέρα» Δε ντο λοάριαζάνε. < τουρκ. *kelebek* ‘πεταλούδα), *κέλης* (‘φαλακρός’, π.χ. *φορούσε ψεύτικα μαλλιά, ήντο κέλης*, < τουρκ. *kelle* ‘κεφαλή’), *κεπαζές* (‘αισχρός, ελεεινός’, < τουρκ. *keraze*), *κιόρης* (‘αυτός που δεν έχει καλή όραση’, < τουρκ. *kör*), *κιοσές* (‘σπανός’, < τουρκ. *köse*), *κουτούκα* (‘βαριά, βραδυκίνητη’, < *κουτούκι* < τουρκ. *kütük*), *μαϊταπτζής* (‘χωρατατζής’, < τουρκ. *maytar* ‘εμπαιγμός, κορόιδομα’), *μουρή* (‘ολόμαυρη’ π.χ. *ντη σκουλήκα την έβλεπες μουρή, σα νεκρή, ακίνητη*, π.χ. < τουρκ. *mur* ‘κάρβουνο, άνθρακας’), *μπατάκι* (‘απατεώνας’, < τουρκ. *batak*), *μπεκιάρης* (‘αυτός που ζει μόνος του, άγαμος’, < τουρκ. *bekâr*), *ναλέτης* (‘γουρσουζής’, < τουρκ. *nalet* ‘καταραμένος’), *νταγλής* (‘αγριάνθρωπος’, < τουρκ. *dağlı*), *νταμαχιάρης* (‘πλεονέκτης’, < τουρκ. *tamahkâr*), *ντούζικος* (‘ζωηρός, δυνατός’, < τουρκ. *düz* + *-ικός*), *ροσπού* (‘πόρνη’, < τουρκ. *orospu*), *σανέτι* (σανέτι άνθρωπος ‘λογικός’, < τουρκ. *sane*), *σασίδης* (‘αλλήθωρος’, < τουρκ. *şası*), *σαφλιάκας* (‘ασυμάζευτος, ατημέλητος’, < τουρκ. *saflik* ‘αφελής’), *σαψάλης* (‘κακοντυμένος, ατημέλητος, χαζός’, < τουρκ. *şarşal*), *σερέτης* (‘δύστροπος’, < τουρκ. *şirret*), *σέρτης* (‘οξύθυμος’, < τουρκ. *sert*), *σερσέμης* (‘ανόητος’, < τουρκ. *sersem*), *σερσερής* (‘χαζός’, < τουρκ. *serseri*), *σοϊλής* (‘άνθρωπος από ευγενική καταγωγή’, < τουρκ. *soylu*), *σουρουκλεμέ(ς)* (‘αυτός που παρασύρεται’, < τουρκ. *sürükleme*), *τεβεκέλης* (‘αγαθός, γενναϊόδωρος’, < τουρκ. *tevekkül*), *τοκμές* (‘φτηνό μέταλλο’, μεταφ. ‘επιπόλαιος άνθρωπος’, < τουρκ. *dökme* ‘χυτός’), *φάρσα* (στη φρ. *σα ντη φάρσα* ‘σαν το άλογο το ωραίο’ (για ωραία γυναίκα) < τουρκ. *farsça* ‘περσικός’), *χαβέλιος* (‘χαζός’, < τουρκ. *havalı* ‘αεράτος, χαρωπός’), *χαϊνης* (‘ακαμάτης αχαϊρευτος’, < τουρκ. *hain*), *χαϊρσίζης* (‘ανεπρόκοπος’, < τουρκ. *hayırsız*) κ.ά.

4.3.1.1.2 μέρη του σώματος

καφάς (‘το κεφάλι’, μεταφ. ‘ο χοντροκέφαλος’, < τουρκ. *kafa*), *λαλούδια* (‘αμυγδαλές λαιμού’, < τουρκ. *lâl / lâle*, συνων. *αμυγδαλίτες*), *σκεμπές* (‘κοιλιά’, < τουρκ. *ışkembe*), *τσενιές* (‘πηγούνι’, < τουρκ. *çene*), *τσιχρές* (‘πρόσωπο’, < τουρκ. *çehre*) κ.ά.

4.3.1.1.3 τροφή

γέμι (‘η τροφή του αλόγου κριθάρι ή βρώμη’, < τουρκ. *yem*), *γιαγλίδικος* (‘λιπαρός’, < τουρκ. *yagli*), *γιαπιτζάκια* (‘σταφύλια < τουρκ. *yapıncak*), *γιαπράκι* (‘φύλλο, ντολμάδες’, < τουρκ. *yaprak*), *γιαχνί* (‘το φαγητό με τσιγαριστά κρεμμύδια’, < τουρκ. *yahni*), *ζέρντελο* (‘βερίκοκο’, < τουρκ. *zerdali*), *ζέφκι* (‘μεζές, κρέας’, < τουρκ. *zenvk*),

καβουρμάς (‘τηγανητό κρέας’, < τουρκ. *kavurma*), καούνι (‘πεπόνι < τουρκ. *kavun*), καπαμάς (‘είδος φαγητού, κρέας κοκκινιστό’, < τουρκ. *karama*), κασκαβάλι (‘κασέρι’, < τουρκ. *kaşkaval*), κατίκι (‘πρόχειρο φαγητό για το χωράφι’, < τουρκ. *katik*), κελέκι (‘πρώιμο πεπόνι μικρό’, < τουρκ. *kelek*), κουσκούσι (‘είδος ζυμαρικού’, < τουρκ. *kuskus*), λεμπλεμπλιά (‘στραγάλια’, < τουρκ. *leblebi*), λόρη (‘μυζήθρα’, < τουρκ. *lor*), μαλεμπί (‘είδος γλυκού’, < τουρκ. *muhallebi*), μπασάκια (‘στάχυα’, < τουρκ. *başak*), μπουλαμάς (‘είδος μαρμελάδας από χαρούπια’, < τουρκ. *bulama*), ντούτια (‘τα μούρα’, < τουρκ. *dut*), παζί (‘παντζάρι’, < τουρκ. *razi*), ραζακί (‘είδος σταφυλιού’, < τουρκ. *razaki*), ρετσέλια (‘φρούτα βρασμένα στο πετιμέζι’, < τουρκ. *reçel*), ταϊνι (‘μερίδα τροφής’, < τουρκ. *tayin* < αρχ. *ταγήν*), τούζι (‘χοντρό αλάτι’, < τουρκ. *tuz*) κ.ά.

4.3.1.1.4 ένδυση – υφάσματα

αλατζάς (‘βαμβακερό ύφασμα κατώτερης ποιότητας’, < τουρκ. *alaca*), βεράμικο (‘πανί πολύ ψιλό’, < βιράνικος < βιράνι < περσοτουρκ. *viran*), γεμενί (‘παπούτσι παντοφλέ’, < τουρκ. *yemeni*), γιασμάκι (‘σκέπασμα του προσώπου που άφηνε μόνο τα μάτια ακάλυπτα’, < τουρκ. *yaşma*), καλπάκι (‘είδος καπέλου χωρίς γείσο’, < τουρκ. *kalpak*), κατιφές (‘βελούδο’, < τουρκ. *kadife*), καφτάνι (‘μανδύας’, < τουρκ. *kaftan*), κετσές (‘είδος σκληρού υφάσματος’, < τουρκ. *keçe*), κιουλάφι (‘σκούφος με γούνα’, < τουρκ. *külâh*), κουμάσι (‘χοντρό ύφασμα’, < τουρκ. *kumaş*), κουντούρα / κουντούρι (‘είδος παπουτσιού’, < τουρκ. *kundyra*), λαψίνι (‘είδος παπουτσιών’, < τουρκ. *lapşin*), μέστι (‘είδος παντόφλας’, < τουρκ. *mest*), μπασουμάκι (‘γυναικεία παντόφλα’, < τουρκ. *başmak*), μποτούρι (‘πρόσθετο δέρμα πάνω από τα παπούτσια’, < τουρκ. *potur*), μπρισίμι (‘μεταξωτή κλωστή’, < τουρκ. *ibrişim*), πεσκίρι (‘προσόπι’, < τουρκ. *peşkir*), πεστεμάλι (‘μπουρνούζι’, < τουρκ. *pestemal*), σαγιάκι (‘χοντρό ύφασμα για χειμωνιάτικα ρούχα’, < τουρκ. *şayak*), σαλβάρι (‘γιορτινή ανδρική βράκα’, < τουρκ. *şalvar*), τερλίκι (‘κοντή κάλτσα’, < τουρκ. *terlik*), ντουκάς / τουκάς (‘πόρπη’, < τουρκ. *toka*), τζανφέσι (‘είδος μεταξωτού υφάσματος’, < τουρκ. *canfes*), τουτζλούκι (‘είδος κάλτσας’, < τουρκ. *tozluk*), τσουπές (‘μαντήλι της κεφαλής’, < τουρκ. *cüppe*), φουτάς (‘μεταξωτή ποδιά ή πετσέτα’, < τουρκ. *futa*), χαβλί (‘πετσέτα μπάνιου’, < τουρκ. *hanlı*), χαμαλίκια (‘πάννινο επίστρωμα στη ράχη αχθοφόρου για να διευκολύνεται στη δουλειά του’, < τουρκ. *hamalık*) κ.ά.

4.3.1.1.1.5 ασθένειες – φάρμακα

γιαλαμάς (< τουρκ. *yalama* ‘εξάνθημα’), γιαράς (‘πληγή’, < τουρκ. *yara*), ιλάτσι (‘φάρμακο’, < τουρκ. *ilaç*), μαγιασίλι (‘έκζεμα’, < τουρκ. *mayasıl*), μαχμουντί (‘είδος φαρμακευτικού μείγματος’, < τουρκ. *mahmude*), μπερντές (‘κουρτίνα’, μεταφ. ‘η ασθένεια καταρράχτης’, < τουρκ. *perde*), νισαντήρι (‘χλωριούχο αμμώνιο, < τουρκ. *nişadır*), νταλάκι (‘σπυρί στο χέρι’, < τουρκ. *dalak* ‘σπλήνα’), πατσέλι (‘φάρμακο’, < τουρκ. *paçal*), σαρλίκι (‘ίκτηρος’, < τουρκ. *sarılık*), τσιμπάνι (‘σπυρί πίσω στο λαιμό ή στα πόδια’, < τουρκ. *çiban*) κ.ά.

4.3.1.1.2 κατοικία – οικοδομή

γιατάκι (‘στρώμα, κοίτη’, < τουρκ. *yatak*), γιούκι (‘χώρος για παπλώματα’, < τουρκ. *yük*), κανάτι (‘παντζούρι’, < τουρκ. *kanat*), κεπένγκι (‘ξύλινο παραπέτασμα παραθύρου’, < τουρκ. *kerenk*), κερεστές (‘τα ξύλα της σκεπής του σπιτιού’, < τουρκ. *kereste*), μουντέρι / μιντέρι (‘καναπές’, < τουρκ. *mider*), μπαγδατί (‘μεσότοιχος από ξύλινους πήχεις ή καλάμια και ασβεστοκονίαμα’, < τουρκ. *bağdadî*), ντάμι (‘μικρό αγροτόσπιτο, στάβλος’, < τουρκ. *dam*), τσερτσεβές (‘κούφωμα του παράθυρου’, < τουρκ. *çerçeve* ‘πλαίσιο’) κ.ά.

4.3.1.1.2.1 οικιακά σκεύη – αντικείμενα

γκιούμι (‘μεταλλικό δοχείο για νερό’, < τουρκ. *güyük*), καζίκι (‘παλούκι, πάσσαλος, χρέος’, < τουρκ. *kazık*), κερτέλι (‘κουβάς, δοχείο νερού’, < τουρκ. *kartel*), κουβέτζι (‘χωματένιος ντέτζερης’, < γκιουβέτσι < τουρκ. *güneç*), λουλάς (‘η εστία του ναργιλέ’, < τουρκ. *lula*), μαστραπάς (‘χάλκινη κανάτα, μικρό μεταλλικό σκεύος για νερό’, < τουρκ. *maşrapa*), μουσλούκι / μουσουλούκι (‘φορητό τετράγωνο μεταλλικό βρυσάκι’, < τουρκ. *musluk*), μπακράτσι (‘μικρό χάλκινο δοχείο για νερό’, < τουρκ. *bakraç*), μπέζια (‘παννιά της πινακωτής’, < τουρκ. *bez* ‘καμβάς, λινάτσα’), μελετζίκι (‘βραχιόλι’, < τουρκ. *bilezik*), πεσούκι (‘λίκνο, κούνια’, < τουρκ. *beşik*), μποζάς (‘δέμα ρούχων’, < τουρκ. *bohça*), μπουζί / μπουζιέρα (‘πάγος, κρύο / ψυγείο’, < τουρκ. *buz*), μπουκάς (‘σχέδιο σε γλύκισμα’, < τουρκ. *buka* ‘αλυσίδα’), μπουρμάς (‘κάνουλα της βρύσης’, < τουρκ. *burma*), πανό (‘σκάφη’, < τουρκ. *pano*), σινί (‘ταψί’, < τουρκ. *seni*), ρεντές (‘ξύστρα’, < τουρκ. *rende*), σαμπανίκι (‘κηροπήγιο’, < τουρκ. *şamdan*), σατήρα (‘ατσάλινο μαχαίρι κρέατος, μπαλτάς’, < τουρκ. *satır*), σουρμές (‘σύρτης’, < τουρκ. *siirme*), τσότρα (‘ξύλινο δοχείο, < τουρκ. *çotra*), τσουμπλέκι (‘οποιοδήποτε δοχείο, πιάτο ή σουπιέρα’, < τουρκ. *çömlek*) κ.ά.

4.3.1.1.3 αγροτική – επαγγελματική δραστηριότητα

4.3.1.1.3.1 επαγγέλματα

αβιτζής ('κυνηγός', < τουρκ. *avci*), αμανετζής ('ιδιωτικός ταχυδρόμος', < τουρκ. *emanetçi*), αμπατζής ('ράφτης', < τουρκ. *abacı*), αραμπατζής ('αμαξάς', και επών. < τουρκ. *arabacı*), γιαπιτζής ('οικοδόμος', < τουρκ. *yapıcı*), γιατζιτζής ('γραφέας', < τουρκ. *yazıcı*), ζαρζαβατζής ('οπωροπώλης', και επών., < τουρκ. *zerzevatçi*), καλατζής ('γανωματής' και επών. *Καλιοτζής*, < τουρκ. *kalaycı*), καλεμκερής ('μαρμαράς, γλύπτης', < τουρκ. *kalemkari*), κάλφας ('βοηθός ράφτη ή τσαγκάρη και αργότερα ο τεχνίτης, λαϊκός αρχιτέκτονας', < τουρκ. *kalfa*), κανταρτζής ('ζυγιστής', < τουρκ. *kadaci*), κираτζής ('αγωγιότης', < τουρκ. *kiracı*), κουγιουμτζής ('χρυσοχόος', < *kuyumcu*), κουρουτζής ('αγροφύλακας', < τουρκ. *korucu*), μαντεμτζής ('αυτός που έχει δικό του μεταλλείο', < τουρκ. *madenci*), λαουμτζής ('αυτός που δουλεύει στις αποχετεύσεις', < τουρκ. *lağımci*), ντεμερτζής ('σιδεράς', και επών., < τουρκ. *demirci*), ποστατζής ('ταχυδρόμος', < τουρκ. *postacı*), σιμιτζής ('κουλουρτζής', < τουρκ. *simitçi*), σουτζής ('γαλατάς', < τουρκ. *sütçü*), τουλούμπατζής ('πυροσβέστης', < τουρκ. *tulumbaşı*, π.χ. *ήρτασι οι τουλούμπατζήδες κι έσβησάσι ντη φωτιά...*), τσαμουρτζής ('αυτός που φτιάχνει λάσπη στην οικοδομή', < τουρκ. *çamur*), τσεσμετζής ('υδραυλικός', και επών. < τουρκ. *çeşmecisi*), χαϊματζής ('αυτός που δουλεύει στο χαμάμ', < τουρκ. *hamamcı*), χαρματζής ('αυτός που δουλεύει στο αλώνι', < τουρκ. *harman*) κ.ά.

4.3.1.1.3.2 διοίκηση

γιατζιτζής ('γραφέας, γραμματέας', < τουρκ. *yazıcı*), ζαΐμης ('εισπράκτορας', < τουρκ. *zaîm*), ζαπιτές ('χωροφύλακας', < τουρκ. *zaptiye*), καντής ('τούρκος δικαστής', < τουρκ. *kadı*), καρακόλι ('αστυνομικό τμήμα', < τουρκ. *karakol*), μεζάτι ('δημοπρασία', < τουρκ. *mezat*), μιλέτι ('η φυλή, το έθνος', < τουρκ. *millet*), μουχτάρης ('πρόεδρος της κοινότητας', < τουρκ. *muhtar*), μελαντιές ('ο χωροφύλακας', < τουρκ. *beladiye* 'δήμος'), μπεντέλι ('το αντίτιμο στο τούρκικο κράτος για να μην πάνε στρατιώτες', < τουρκ. *bedel*), μπεζής ('φύλακας', < τουρκ. *bekçi*), πασβάντης ('νυχτοφύλακας', < τουρκ. *razvantı*), τζανταρμάς ('χωροφύλακας', < τουρκ. *jandarma*) κ.ά.

4.3.1.1.3.3 εργαλεία

γιαστίκι (‘ξύλο υποστηρίγματος του κάρου στο εμπρόσθιο μέρος’, < τουρκ. *yastik*), γκέμι (‘χαλινάρι’, < τουρκ. *gem*), καΐσια (‘τα ηνία του αλόγου’, < τουρκ. *kayış*), καλέμι (‘αιχμηρό εργαλείο’, < τουρκ. *kalem*), καμπαράς (< τουρκ. *kabara* ‘καρφί με μεγάλο κεφάλι’), κασματζίκι (‘σκαπτικό εργαλείο’, < τουρκ. *kazmacık*), κελεψές (‘χειροπέδα’, < τουρκ. *keleorse*), κουρμπάτσι (‘μαστίγιο’, < τουρκ. *kirbas*), κουρσούμι (‘μεταλλική μπίλια’, < τουρκ. *kurşun*), λελέκι (‘πελαργός’ και ‘δρεπάνι που η κοφτερή λεπίδα του δεν έχει δόντια’, < τουρκ. *leylek*), μακαράς (‘μασούρι’, < τουρκ. *makara*), μαλές (‘μυστρί’, < τουρκ. *mala*), μακάς (‘ψαλίδι’, < τουρκ. *makas*), σαμπάνι (‘άροτρο’, < τουρκ. *saban*), ντεμπεσίρι -ιά (‘κιμωλία, μολύβι, μολυβιά’, < τουρκ. *tebeşir*), παρμάκι (‘ξύλινη ακτίνα του τροχού’, < τουρκ. *parmak* ‘δάχτυλο’), τσιβί (‘καρφί’, < τουρκ. *çivî*), τσικίτσι (‘σφυράκι’, < τουρκ. *çekiç*) κ.ά.

4.3.1.1.3.4 γεωλογικοί – γεωγραφικοί όροι

άρσα (‘χέρσος τόπος, οικόπεδο’, < τουρκ. *arsa*), γκιόλα (‘λάκκος με νερό’, < τουρκ. *göl*), κιουμπέκι (‘μικροί σωροί από χώμα ή από πέτρες που κάνουν οι αγρότες στα τέσσερα σημεία του θερισμένου χωραφιού και σηματοδοτούν την απαγόρευση εισόδου ζώων στο χωράφι’, < τουρκ. *kubbe* ‘τρούλος, θόλος’), κουιτί (‘απάνεμο μέρος’, < τουρκ. *kuytu*), ντερές (‘ποτάμι, ρέμα’, < τουρκ. *dere*), ρουμάνι (‘δάσος’, < τουρκ. *orman*), τσαρσί (‘αγορά’, < τουρκ. *çarşı*), σέλι (‘εκείνο το αυλάκι το νερό που χύνεται όταν βρέχει, ένα νερό της βροχής που τρέχει στη νεροσφαγή που έχει ο δρόμος...’, < τουρκ. *sel* ‘χείμαρρος, πλημμύρα’) κ.ά.

4.3.1.1.3.5 πανίδα

ακράπι (‘μικρή σαύρα’, < αραβοτουρκ. *akreb*), ασλάνι (‘λιοντάρι’, < τουρκ. *arslan*), καλκάνι (‘είδος ψαριού’, < τουρκ. *kalkan*), καρτάλι (‘αετός’, < τουρκ. *kartal*), κεσέμι (‘κριάρι’, < τουρκ. *kösem*), κάργα (‘καλιακούδα’, < μεσν. *κάργα* < τουρκ. *karga* ‘κοράκι’), μπουγάς (‘ο ταύρος’, < τουρκ. *boğa*), νταμουζλούκι (‘θρεφτάρι’, < τουρκ. *damızlık*), σαζάνι (‘είδος ψαριού’, < τουρκ. *sazan*), τεκνεφέσικο (τεκνεφέσικο (άλογο) ‘ζωηρό, ανάποδο’, < τουρκ. *teknefes*), τσαγαλός (‘κάβουρας’, < μεσν. *τσαγανός* < τουρκ. *çağanoz*), τσαμούζα (‘θηλυκό βουβάλι’, < τουρκ. *camız*), χαμψί (‘γαύρος’, < τουρκ. *hamsi*) κ.ά.

4.3.1.1.4 ποικίλες σημασίες

γιάντες (‘είδος στοιχήματος’, < τουρκ. *yadest* < *yadetmek* ‘υπενθυμίζω’), γιούνι (‘παιχνίδι, παρτίδα παιχνιδιού’, < τουρκ. *oyun*), ιστάχι (‘διάθεση, όρεξη’, < τουρκ. *istah*), καμπούλι (‘αποδοχή, παραδοχή’ στη φρ. *έκαναντασι καμπούλι* ‘τα κρύψανε, τα σκεπάσανε’, < τουρκ. *kabul*), κεντί (‘απόγευμα’, < τουρκ. *ikindi*), κερτίκι (‘εγκοπή, σημάδι’, < τουρκ. *kertik*), κόζι (‘χαρτί που νικά στα παιχνίδια με χαρτιά, ατού’, < τουρκ. *koz*), κοντζάς (‘μπουμπούκι’, < τουρκ. *kopca*), κουρούμι (‘αλαζονεία’, π.χ. *πέρασε μια κι είχε ένα κουρούμι!!!*, < τουρκ. *kurum*), λάφια (‘κουτσομπολιά, φλυαρίες’, < τουρκ. *laf* ‘φλυαριά, περιτολογία’), μπαχιλιά (‘τσιγκουνιά’, < τουρκ. *rahalı* ‘ακριβός, δαπανηρός’), μπεήτια (‘στίχοι’, < τουρκ. *beyit* ‘έμμετρος λόγος, στίχος’), νταμάχι (‘η πλεονεξία’, < τουρκ. *tamah*), ντουνιάς (‘ο κόσμος, η ανθρωπότητα’, < τουρκ. *dünya*), ντουράς (‘είδος παιχνιδιού’, < τουρκ. *durmak* ‘στέκομαι, σταματώ’), πεσκέσι (‘δώρο’, < μεσν. *πεσκέσιον* < τουρκ. *peşkeş*), πίτσια (‘παραφυάδες’, < τουρκ. *riç* ‘βλαστάρι, παραφυάδα’), ρούπι (‘όδοο της πήχης’, < τουρκ. *rup*), σαλτιρμάς (‘ξυλοδαρμός’, < τουρκ. *saldırma* ‘έφοδος επίθεση’), σαντάλα (‘είδος βάρκας’, < τουρκ. *sandal* ‘πλοίο’ ή πιθ. αντιδαν. < *σαντάλι*, < αρχ. *σανδάλιον*), σαπάνι (‘η σφεντόνα με ξύλινο δίχαλο’, < τουρκ. *sapan*), σεβντάς (‘έρωτας, πάθος’, < τουρκ. *sevda*), σελαμέτι (‘σωτηρία’, < τουρκ. *selamet*), μαζούλι (‘σοδειά, συγκομιδή, εισόδημα’, < τουρκ. *mahsul*), σελέφι (στο χαρτοπαίγνιο στη φρ. *σε παίρνω με το σελέφι* ‘σε παίρνω μαζί μου, υπό την ευθύνη μου’, π.χ. *έπαιζάμε χαρτιά και τον επήρα με το σελέφι*, δηλαδή αν χάσουμε εγώ θα πληρώσω, αν κερδίσουμε θα τα μοιραστούμε..., < τουρκ. *selef* ‘πρόγονος, προκάτοχος ως παλιότερος και ισχυρότερος στο παιχνίδι’), τελεσίνι (‘ξόρκι’, π.χ. *για κάθε κακό υπήρχε το τελεσίνι του*, < τουρκ. *tilsim* ‘φυλαχτό, ξόρκι’), σερμαγιά (‘χρηματικό κεφάλαιο’, < τουρκ. *sermaye*), σολούκι (‘σύντομο διάλειμμα για ξεκούραση’, π.χ. *κουράστηα ’α κάνω ένα σολούκι...*, < τουρκ. *soluk* ‘αναπνοή’) απ’ όπου και *σολοάνικο* (‘άλογο που κουράζεται εύκολα, αυτό που ασθμαίνει’, < τουρκ. *soluk* -*ğün* + -*ικο*), τάβι (‘η κατάλληλη στιγμή’, π.χ. *είν’ απά στο τάβι τα χωράφια να τα οργώσουμε / ήρτε στο τάβι του*, < τουρκ. *tan* ‘κατάλληλος βαθμός θερμοκρασίας ή υγρασίας’), τακάτι (‘δυνάμη, κουράγιο’, < τουρκ. *takat*), τόζι (‘σκόνη’, < τουρκ. *toz*), τσαρές (‘τρόπος, μέσο’, π.χ. *δεν έχει τσαρέ κάτι πρέπει να κάνω...*, < τουρκ. *çare*), τσομάκι (‘ξυλοδαρμός’, < τουρκ. *çomak* ‘ρόπαλο’), χαβαντίσι (‘είδηση’, < τουρκ. *havadis*), φιτίλα (‘μύξα’, < μεσν. *φιτίλι(ο)ν* < τουρκ. *fıtil*), χαζίρι (‘εύκολο, έτοιμο’, < τουρκ. *hazır*), χατάς (‘ζημιά, σφάλμα’, < τουρκ. *hata*) κ.ά.

4.3.1.2 *Επιδράσεις της τουρκικής στην παραγωγική μορφολογία*

Η επίδραση της τουρκικής δεν περιορίζεται στο λεξιλόγιο. Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα της *Παραγωγής*, παραγωγικά επιθήματα της τουρκικής, π.χ. *-ci* (> *-τζής*), *-lik* (> *-λίκι*) εντάχθηκαν στο παραγωγικό σύστημα όχι μόνον του ιδιώματος αλλά και της κοινής ΝΕ προσαρμοσμένα με την προσθήκη νεοελληνικών κλιτικών επιθημάτων. Ιδιαίτερα παραγωγικό σε σχέση με τα υπόλοιπα είναι το επίθημα *-τζής*, δηλωτικό συνήθως επαγγέλματος, το οποίο σχημάτισε πολλά παραδείγματα νεοελληνικής αρχής όπως π.χ. *πατωματζής*, *κουλουρτζής*, *πανηγυρτζής* κ.ά. Στο πεδίο της *Παραγωγής* αξίζει να σημειωθούν και τα λεξικά προθήματα που προέρχονται από την τουρκική, τα οποία, συνδυαζόμενα με θέματα της ελληνικής, σχηματίζουν συχνά επώνυμα ή παρωνύμια (δηλώνοντας κάποιο χαρακτηριστικό) καθώς και ονόματα (συνήθως με επιτατική σημασία), π.χ. *χατζή-* (< τουρκ. *haci* ‘προσκυνητής’): *Χατζηαναστασίου*, *Χατζηανέστης* κ.ά. *καρα-* (< τουρκ. *kara* ‘μαύρος’): *Καραβασίλης*, *Καραγιάννης* και *καραφωτιάς* (‘γρήγορος’), *καρά-διαμάντι* (‘καλόψυχος’) κ.ά. *δελή-* / *ντελή-* (< τουρκ. *deli* ‘τρελλός’): *Δελημανώλης* κ.ά. *σαρή-* (< τουρκ. *sari* ‘ξανθός, χλωμός’): *Σαρηγιάννης* κ.ά. *κοτζα-* (< τουρκ. *koca* ‘μεγάλος, τεράστιος’): *Κοτζάστρατης* κ.ά. Ας σημειωθεί επίσης η επίδραση της τουρκικής στη δημιουργία επωνύμων και παρωνυμίων που προέρχονται από ονόματα δηλωτικά επαγγέλματος ή ιδιότητας, π.χ. *Καλιοντζής*, *Αραμπατζής*, *Μουτάφης*, *Καγιόπουλος*, *Καβουνίδης*, *Μουχτάρογλου* κ.λπ. (βλ. περισσότερα παραδείγματα στην ενότητα *Παραγωγή* και *Σύνθεση* στο κεφ. *Μορφολογία*)

4.3.1.3 *Μορφολογική προσαρμογή των τουρκικών δανείων στην ελληνική*

Συνοπτικά, η προσαρμογή³² των τουρκικών δανείων στην ελληνική, σε ό,τι αφορά τα ονόματα, γίνεται είτε με την προσθήκη παραγωγικών επιθημάτων είτε με την προσθήκη κλιτικών επιθημάτων (ανάλογα με το ληκτικό τεμάχιο της τουρκικής

³² Για τον όρο *μορφολογική προσαρμογή δανείων* (ένταξη σε γραμματική κατηγορία και στο παραγωγικό σύστημα) και τους μηχανισμούς της, βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδου (1994: 187 κ.εξ.)· για την προσαρμογή των τουρκικών δανείων στην ελληνική, βλ. Κυρανούδης (2009: 67 κ.εξ.)

λέξης), αναλογικά με τα ελληνικά κλιτικά παραδείγματα. Στα ρήματα συχνότερα εντοπίστηκε το επίθημα *-ίζω* ή *-λαντίζω*, ανάλογα με αν το δάνειο τουρκικό θέμα προέρχεται από τον ενεστώτα ή τον αόριστο, π.χ. *ρεντίζω* (‘τρίβω κάτι στο ρεντέ’, < τουρκ. *rende*), *γιαναστίζω* (‘υποχρεώνομαι σε συμβιβασμό, υποκύπτω λόγω ανάγκης’, < τουρκ. *yanasmak*), *τζερεμετίζω* (‘παθαίνω ζημιά’, < *τζερεμές* < τουρκ. *cereme*), *ζορλαντίζω* (‘ζορίζω’, < τουρκ. αορ. *zorladım*), *γιολαντίζω* (‘διώχνω’, < τουρκ. *yoladım*), *παρτσαλαντίζω* (‘κομματιάζω’, < τουρκ. αορ. *parçaladım*), *σουρουκλεντίζω* (‘τραβάω’, < τουρκ. αορ. *sürükledim*) κ.ά. (Βλ. περισσότερα στο κεφ. *Μορφολογία - παραγωγή – ρήματα*)

Στην ενότητα της *Παραγωγής* ήδη καταγράφηκαν κάποια από τα παραγωγικά επιθήματα που μετέχουν στην προσαρμογή των τουρκικών δανείων. Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά τα παραγωγικά (τουρκικά και ελληνικά) και κλιτικά επιθήματα που εντοπίστηκαν συχνότερα στα τουρκικά δάνεια του ιδιώματος, προκειμένου να δοθεί μια όσο το δυνατόν σαφέστερη εικόνα του μηχανισμού ένταξης τους καθώς και να αποτυπωθεί σε επίπεδο παραδειγμάτων ένα μέρος του δανείου λεξιλογίου του ιδιώματος.

1. δάνεια ονόματα με θέμα και παραγωγικό επιθήμα προερχόμενα από την τουρκική³³:

- **-τζής³⁴** (< τουρκ. επίθημ. *-ci /-ci / -ci / -cu / -cü / -çi / -çi / çu / -çü*, προσαρμοσμένα στην ελληνική κατά τα αρσ. σε *-ής*): *αμανετζής* (‘ιδιωτικός ταχυδρόμος’, < τουρκ. *emanetçi*), *κανταρτζής* (‘ζυγιστής’, < τουρκ. *kadarci*), *κιρατζής* (‘αγωγιάτης’ < τουρκ. *kiraci*) κ.ά. Βλ. περισσότερα παραδείγματα παραπάνω στη θεματική περιοχή *επαγγέλματα*. Το επίθημα, όπως προαναφέρθηκε, έδωσε στην ελληνική παραδείγματα όπως π.χ. *δεκατζής* (‘εισπράκτορας δεκάτης’, < *δεκάτη* ‘είδος φόρου’), *κωλοτούμπατζης* (‘αυτός που αλλάζει εύκολα γνώμη’), *φορατζής* (< *φόρος*) κ.ά. Βλ. και άλλα παραδείγματα στο επίθημ. *-τζής* στο κεφ. *Μορφολογία – Παραγωγή*.

³³ Για τα παραγωγικά επιθήματα της τουρκικής, βλ. Ζεγκίνης – Χιδίρογλου (1995: 72-3).

³⁴ Για το μόρφημα *-τζής*, βλ. περισσότερα στο Κυρανούδης (2009: 272 κ.εξ.)

- **-λής**³⁵ (το τουρκ. *-li / -lı / -lu / -lü* σε τουρκικά δάνεια προσαρμοσμένα στην ελληνική κατά τα αρσ. σε *-ής*): *γιακισικλής* ('λεβέντης, παλικάρι', < τουρκ. *yakışıklı* 'ωραίος, κομψός'), *καλουπλής* ('όμορφος, καλοσχηματισμένος', < τουρκ. *kalıplı* 'ο σχηματισμένος σε φόρμα, καλούπι', π.χ. *ο Γιάννης ο 'είτονας είναι καλουπλής 'α ντονε δώσομε στη Μαρία...*), *μερακλής -ού* (< τουρκ. *meraklı*), *παραλής -ού* ('πλούσιος', < τουρκ. *paralı*), *σεβνταλής -ού* ('ερωτευμένος', < τουρκ. *sevdalı*), *σοϊλής* ('άνθρωπος από ευγενική καταγωγή', < τουρκ. *soylu* 'ευγενικός'), *σούβερμελής* ('τσιγγούνης, αυτός που δε δίνει ούτε νερό', < τουρκ. *su* ('νερό') *verme-* ('δεν δίνω') *-lı*) κ.ά. Πβ. και τα επών. *Αγαλής* (< τουρκ. *ağalı* 'γενναιόδωρος, αυτός που φέρεται σαν αγάς'), *Σαραϊλής* (< τουρκ. *saraylı* 'μέλος του παλατιού') κ.ά. Ας σημειωθεί ότι το επίθημα *-λής* δεν είναι ιδιαίτερα παραγωγικό με ελληνικά θέματα.
- **-λίκι**³⁶ (< τουρκ. επίθιμ. *-lık / -lik / -luk / -lük*, συνήθως δηλωτικό επαγγέλματος, ιδιότητας ή κατάστασης, σε τουρκικά δάνεια προσαρμοσμένα στην ελληνική κατά τα ουδ. σε *-ι*): *αξαμτζιλίκι* ('βραδινή διασκέδαση', < τουρκ. *akşamcılık*), *αραλίκι* ('μικρό άνοιγμα, το κενό', < τουρκ. *aralık*), *ατζαμιλίκι* ('κακή μαστοριά', < τουρκ. *acemilik*), *γεμεκλίκι* ('μεζές', < τουρκ. *yemeklik*, π.χ. *ήρτασι οι κουμπάροι μας να μασε για δούνε και κέρασά ντις ρακί και γεμεκλίκι ελιές μαύρες...*), *καλαμπαλίκι* ('πλήθος πραγμάτων', < τουρκ. *kalabalık*), *κεπαζιλίκι* ('ρεζιλίκι', < τουρκ. *kepazelik*, π.χ. *Μάνα δωνά για δείτε κεπεζελίκια πράματα, τα νταντούλια και τα δυο που α ξε'ύρου να πέσου να σκοτωθούν*), *μεζαργλίκι* ('νεκροταφείο', < τουρκ. *mezarlık*), *μεζεκλίκι* ('μεζέδες', < τουρκ. *mezelik*), *μερακλίκι* ('μεράκι', < τουρκ. *meraklık*), *μπουτζεκλίκι* ('αίθουσα κουκουλιών', < τουρκ. *böceklik*), *τζαμλίκι* ('τζαμαρία', < τουρκ. *camlık*), *χαμαλίκι* ('η δουλειά του αχθοφόρου', < τουρκ. *hamallık*) κ.ά. Το επίθημα έδωσε στην ελληνική παραδείγματα όπως π.χ. *δημαρχιλίκι*, *υπουργιλίκι* κ.ά.

2. δάνεια ονόματα με παραγωγικά και κλιτικά επιθήματα της ελληνικής:

α. Παράγωγα ονόματα που είτε προήλθαν απευθείας από το θέμα της τουρκικής, είτε αποτελούν παράγωγα δάνειων λέξεων ήδη ενταγμένων στο ελληνικό μορφολογικό

³⁵ Για το μόρφημα *-τής*, βλ. περισσότερα στο Κυρανούδης (2009: 433 κ.εξ.)

³⁶ Για το μόρφημα *-τικός*, βλ. περισσότερα στο Κυρανούδης (2009: 373 κ.εξ.)

σύστημα (περισσότερα παραδείγματα δανείων της τουρκικής έχουν καταγραφεί ανά παραγωγικό επίθημα στην ενότητα της παραγωγής):

-ίδικος (προσθήκη συνήθως στο τουρκικό επίθημ. -li): *γιαγλίδικος* ('λιπαρός', < τουρκ. *yağlı*), *μπεμπελίδικος* ('ροζ', < τουρκ. *bebe(li)* 'μωρό' κ.ά. Το ουδ. -ίδικο συνήθως δηλωτικό καταστήματος στα επαγγελματικά σε -τζης (< τουρκ. -ci), π.χ. *μουμτζίδικο*, *αμπατζίδικο* κ.ά. Βλ. περισσότερα παραδείγματα στο επίθημ. -ίδικος στο κεφ. *Μορφολογία – Παραγωγή*.

-ικος: *ματζίρικο* ('ευτελής', < *ματζίρης* 'κακομοίρης', < τουρκ. *muhacir*, π.χ. *ματζίρικο ύφασμα...*), *μπόσικος* ('χαλαρός', < τουρκ. *boş*, π.χ. *το μπόσικο το μέρος 'η σπλήνα'*) κ.ά. Βλ. περισσότερα παραδείγματα στο επίθημ. -ικος στο κεφ. *Μορφολογία – Παραγωγή*. Τα παράγωγα τουρκικής προέλευσης με το επίθημα -ικος είναι πολυπληθή, σημασιολογικά καλύπτουν πολλούς τομείς της καθημερινής ζωής και λόγω του ισχυρού ελληνικού επιθήματος συχνά παραπλανούν ως προς την προέλευσή τους, π.χ. *σακάτικος*, *σέρτικος* κ.λπ. Το ουδ. -ικο, ουσιαστικοποιημένο συχνά δηλώνει κατάσταση, π.χ. *μπακάλικο* (< τουρκ. *bakkal*), *μπαζεβάνικο* (< τουρκ. *bahçivan*), *κασάπικο* (< τουρκ. *kasap*), *αχτάρικο* ('ψιλικατζήδικο', < τουρκ. *aktar*), *σαράφικο* ('ανταλλακτήριο', < τουρκ. *sarîf*) κ.λπ.

-ίσιος: *τσαρσίσιος* ('αγοραστός', < *τσαρσί* 'αγορά' < τουρκ. *çarşı*), *χαβανίσιος* (< *χαβάνι* 'γουδί που τρίβουν λαθραία τον καπνό', < τουρκ. *havan*, π.χ. *καπνός χαβανίσιος*), *τουλουμίσιος* (< *τουλούμι* < τουρκ. *tulum* 'ασκός, π.χ. *τουλουμίσιο τυρί...*) κ.ά. **-ωτός**: *τσαταλωτός* ('διχαλωτός', < *τσατάλι* < τουρκ. *çatal*), **-ιανός**: *κεντιανός* ('απογευματινός', < *κεντί* < τουρκ. *ikindi*), **-άτος**: *μπουζάτος* (< *μπούζι* 'πάγος' < τουρκ. *buz*, π.χ. *ούτη η κόρη είναι μπουζάτη* 'σαν το κρύο το νερό'), **-ένιος**: *ντελένιος* (< *τέλι* < τουρκ. *tel* 'νήμα, σύρμα'), *νισαστένιος* (< *νισεστές* < τουρκ. *nişasta* 'αμυλάλευρο') κ.λπ.

β. Δάνεια της τουρκικής που προσαρμόστηκαν στην ελληνική με την προσθήκη κλιτικών επιθημάτων αναλογικά με τα κλιτικά επιθήματα των ονόματων της ελληνικής:

- ονόματα που σχηματίστηκαν κατά τα αρσ. σε -ας (-άς), -ές³⁷, -ης (-ής) με την προσθήκη του επιθήματος -ης / -ς (ανάλογα με το ληκτικό της τουρκικής):
 -ης: *ζαϊμης* (‘εισπράκτορας’, < τουρκ. *zaiım*), *πεχλιβάνης* (‘παλαιστής’, < τουρκ. *pehlivan*), *ρετζεπέρης* (‘αγρότης, γεωργός’, < τουρκ. *reçper*), *τσαμπάζης* (‘ζωέμπορος’, < τουρκ. *çambaz*) κ.ά. Βλ. περισσότερα παραδείγματα παραπάνω στην κατηγορία *χαρακτηρισμοί των ανθρώπων*.
 -(η)ς: *μπεξής* (‘φύλακας’, < τουρκ. *bekçi*), *σερσερής* (‘χαζός’, < τουρκ. *serseri*) κ.ά.
 -ας: *καλπουζάνας* (‘παραχαράκτης, απατεώνας’, < τουρκ. *kalpazan*) κ.ά.
 -(ά)ς: *γιουτζάς* (‘τριφύλλι’, < τουρκ. *yonca*), *ζορλαμάς* (‘στρίμωγμα, ζόρισμα’, < τουρκ. *zorlama*), *καμπάρας* (< τουρκ. *kabara* ‘καρφί με μεγάλο κεφάλι’), *μπαντανάς* (‘ασβέστωμα’, < τουρκ. *badana*), *σεβντάς* (‘έρωτας, πάθος’, < τουρκ. *sevda*), *ταϊφάς* (‘παρέα, συντεχνία’, < τουρκ. *tayfa*) κ.ά.
 -(έ)ς: *λουφές* (‘φιλοδώρημα, δωροδοκία’, < τουρκ. *ulufe*), *τσεσμές* (‘βρύση’, < τουρκ. *çeşme*), *χεργκελές* (‘χειροπέδες’, < τουρκ. *hergele* ‘αδίστακτος, ανάγωγος’) κ.ά.
- ονόματα με προσθήκη του επιθήματος -ι κατά τα ουδ. σε -ι:
καμπαχέτι (‘ζημιά’, < τουρκ. *kabahat*), *καμπούκι* (‘όστρακο, κέλυφος’, < τουρκ. *kabuk*), *καμπούλι* (το ‘κανε καμπούλι ‘το ξεπέρασε, το παρέκαμψε’, < τουρκ. *kabul* ‘αποδοχή, συμφωνία’), *καλούπι* (‘σχέδιο, μήτρα’, < τουρκ. *kalıp*), *κασματζίκι* (‘σκαπτικό εργαλείο’, < τουρκ. *kazmacık*), *κάτι* (‘πτυχή’, < τουρκ. *kat*), *λέσι* (‘ψοφίμι, οτιδήποτε βρώμικο’, < τουρκ. *leş*), *μαϊτάπι* (‘χωρατό, αστείο’, < τουρκ. *maytar*), *μανέτι* (‘ενέχυρο’, < τουρκ. *amanat / emanet*), *μαραφέτι* (‘εξάρτημα, εργαλείο’, < τουρκ. *marifet*), *μαρκούτσι* (‘το μακρόστενο εργαλείο’, < τουρκ. *marpuç*), *μασάλι* (‘αστείο, ιστορία’, < τουρκ. *masal*), *μεζάρι* (‘μνήμα’, < τουρκ. *mezar*), *σαμούρι* (‘η γούνα στους γιακάδες’, < τουρκ. *samur* ‘ζώο’), *τσαμούρι* (‘λάσπη για χτίσιμο’, < τουρκ. *çamur*), *τιφτίκι* (‘τα αχτένιστα μαλλιά’, < τουρκ. *tiftik*) κ.ά.

³⁷ Ας σημειωθεί ότι το κλιτικό παράδειγμα -ές των ουσιαστικών της ελληνικής δημιουργήθηκε για την προσαρμογή των τουρκικών δανείων, βλ. σχετικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδου (1994: 196).

4.3.2 Δάνεια ιταλικής προέλευσης

Τα ιταλικά δάνεια που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα της Τρίγλιας καλύπτουν διάφορες θεματικές περιοχές, όπως ιατρικούς όρους π.χ. *μαλαφράντσα*, *κούρα*, *σπετσέρης*, *ρετσέτα* κ.λπ., είδη ενδύσεως, π.χ. *καζάκα*, *καμιζόλα*, *μανικέτι*, *γαλέτσι* κ.λπ., μικρά εργαλεία, π.χ. *καβίλια*, *μανέλα*, *μαναβέλα*, *ματσακονιά*, *φαλτσέτα* κ.λπ. Ας σημειωθεί ότι οι περισσότερες από τις λέξεις απαντούν και στην κοινή ΝΕ.

Είναι δύσκολο να εντοπιστεί σε ποια χρονική περίοδο τα ιταλικά δάνεια εισχώρησαν στο ιδίωμα· ωστόσο η γειτνίαση με την Κων/πολη, οι συχνές επαφές με το νησιωτικό χώρο και εν συνεχεία, μετά '22, με τον κυρίως ελλαδικό χώρο και την κοινή ΝΕ είναι βέβαιο ότι αποτέλεσαν διαύλους μέσω των οποίων τα ιταλικά δάνεια εντάχθηκαν στο λεξιλόγιο του ιδιώματος. Ας σημειωθεί ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, τα ιταλικά δάνεια εισήλθαν στην ελληνική σε παλαιότερες φάσεις της γλώσσας, όπως π.χ. *μαστέλο*, *κάντιο κοντραμπάντο* κ.ά. που η εισαγωγή τους έγινε στους μεσαιωνικούς χρόνους.

Παρακάτω καταγράφονται τα ιταλικά δάνεια που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα καθώς και οι παλιότεροι δανεισμοί από τη βενετική³⁸.

Από την πλευρά της μορφολογίας τα ρ. σε *-are* της ιταλικής έδωσαν διαλεκτικά ρ. σε *-άρω*, δημιουργώντας και μία μεγάλη ομάδα ρ. της κοινής ΝΕ, ενώ σε γενικές γραμμές η πλειοψηφία των ιταλικών δανείων προσαρμόστηκαν κανονικά στο ελληνικό κλιτικό σύστημα, αν και τα ληκτικά φωνήεντα της ιταλικής συχνά συμπίπτουν με τα ελληνικά.

αγιούτο ('είδος παιδικού παιχνιδιού', < ιταλ. *aiuto*), *αλάργα* ('μακριά', < ιταλ. *alla larga*), *αλισίβα* ('σταχτόνερο', < ιταλ. *lisciva*), *αμάκα* ('δωρεάν, με έξοδα άλλου', < ιταλ. φρ. *a macca* 'άφθονα, πλουσιοπάροχα') απ' όπου και *αμακατζής* ('αυτός που ζει σε βάρος άλλων'), *ανουκάτος* ('δικηγόρος', < ιταλ. *annocato*), *αντίκα* ('πολύ παλιό αντικείμενο', < ιταλ. *antica*),

βάζο ('ανθοδοχείο', < ιταλ. *vaso*), *βακέτα* ('κατεργασμένο δέρμα δαμαλιού που χρησιμοποιείται για την κατασκευή χοντρών και αδιάβροχων παπουτσιών', < ιταλ. *vacchetta*), *βεγγέρα* ('βραδινή διασκέδαση', < ιταλ. *veggheria*), *βιζικάντι* ('εκδόριον', < ιταλ. *vescicante*),

³⁸ Πβ. και Κλεώνυμος-Παπαδόπουλος (1867: 33), όπου αναφέρουν ότι κατά το 13^ο αι. στη Βιθυνία υπήρχαν εγκατεστημένοι Γενοβέζοι ασχολούμενοι με το εμπόριο.

γαλίφης (‘αυτός που καλοπιάνει τους άλλους επιδιώκοντας κέρδος ή ωφέλεια’, < ιταλ. *gaglio*), *γκέτα* (‘υφασμάτινο κάλυμμα της κνήμης’, < ιταλ. *ghetta*), *γούστο* (‘αστείο’, < ιταλ. *gusto*), *γουστόζος* (‘αστείος’, < ιταλ. *gustoso*) απ’ όπου και *γουστόζικος*, *γρουμπούλι* (‘μικρό εξόγκωμα κάτω από την επιδερμίδα του δέρματος’, < υποκορ. του *γρόμπος* < ιταλ. *gorro* ‘κόμβος, ρόζος’),
ικάντο (‘δημοπρασία, < *ινκάντο* < ιταλ. *incanto*),
καβίλια (‘ξύλινο καρφί’, < ιταλ. *caviglia*), *καζάκα* (‘χοντρό σακάκι’, < ιταλ. *casaca*),
καζάρμα, *η* (‘στρατώνας’, < ιταλ. *caserma*), *κάζο* (‘πάθημα’, < ιταλ. *caso*), *καλάρω* (‘μαζεύω τα πανιά του πλοίου, ρίχνω δίχτυα στη θάλασσα’, < ιταλ. *calare*), *καμιζόλα* (‘πουκάμισο’, < γαλλ. *camisole* < ιταλ. *camiciola*), *κάντιο* (‘γλύκισμα’, < μεσν. *κάντιον* < ιταλ. *candi* < αραβ. *quandi*), *κάντρο* (‘κορνίζα’, < ιταλ. *quadro*), *καρατάρω* (‘υπολογίζω’, < ιταλ. *caratare*), *καρικώνω* (‘μαντάρω’, < ιταλ. *carico* ‘φόρτωμα’),
καριόλα (‘κρεβάτι’, < ιταλ. *carriola*), *κάρτο* (‘τέταρτο, το τάληρο’, < ιταλ. *quarto*), *κάσα* (‘φέρετρο’, < ιταλ. *cassa*), *κασκέτο* (‘είδος καπέλου’, < ιταλ. *caschetto*),
καστιγκάρι (‘εξορία, φυλακή’, < ιταλ. *castigare*), *κατσαμπρόκος* (‘εργαλείο παπουτσή’, < ιταλ. *cacciabrocce*), *κόλπος* (‘συμφόρηση, εγκεφαλικό’, < ιταλ. *colpo*),
κοντότα (‘η αμοιβή του γιατρού για μια χρονιά, συνήθ. με στάρι ή ελιές’, < ιταλ. *condotta*, θηλ. του επιθ. *condotto* < λατ. *conductus* ‘μισθωτός’), *κοντραμπάντο* (‘λαθρεμπόριο’, < μεσν. *κοντραπάντο* < ιταλ. *contrabbando*) απ’ όπου *κοντραμπατζής* (‘λαθρέμπορος’), *κοντραστάρω* (‘εναντιώνομαι’, < ιταλ. *contrastare*), *κοριόζος* (‘αστείος, πειραχτήρι’, < ιταλ. *curioso*) απ’ όπου *κοριόζικος*, *κοριόζικα*, *κουμπάνια* (‘εφόδια, προμήθειες’, < ιταλ. *compagna*), *κούρα* (‘ιατρική περιποίηση’, < ιταλ. *cura*),
λανάτη (‘φλοκάτη’, < ιταλ. *lanatus* ‘μάλλινος’), *λεβάρω* (‘σηκώνω άγκυρα’, ιταλ. *levare*), *λούσο* (‘πολυτέλεια’, < ιταλ. *lusso*) απ’ όπου και *λουσάτος*, *λούστρο* (‘βερνίκι, λάμψη’, < ιταλ. *lustro*),
μαϊζόβολος (‘αυτός που συμφωνεί εύκολα’, < ιταλ. *maneggevole* ‘διαχειρίσιμος’),
μαλαφράντσα (‘σύφιλη’, < ιταλ. *mal (di) francia*), *μαμουλίζω* (‘μασώ χωρίς δόντια’, < ιταλ. *mammolo* ‘βρέφος’), *μαναβέλα* (‘χειρολαβή’, < ιταλ. *manovella* / γαλλ. *manivelle*), *μανέλα* (‘μοχλός, στρόφαλος’, < ιταλ. *maniglia*), *μανικέτι* (‘μανσέτα’, < ιταλ. *manichetto*), *μάνι-μάνι* και *μάνε-μάνε* (< ιταλ. φρ. *di mano in mano* ‘από χέρι σε χέρι’), *μανιφατούρα* (‘προϊόν βιομηχανίας ή χειροτεχνίας’, < ιταλ. *manifattura*),
μανόβρα (‘ελιγμός’, < ιταλ. *manovra*), *μαντέκα* (‘είδος βαφής των τριχών’, < ιταλ. *manteca*), *μαστέλο* (‘δοχείο’, αντιδαν. < ιταλ. *mastello* < μεσν. λατ. *mastellus* < μεσν.

/ αρχ. μαστός ‘κύπελλο σε σχήμα μαστού’), ματσακονιά (‘κατεργαριά’, < ματσακόνι ‘μεγάλο σφυρί’, < ιταλ. *mazza* + ακόνι, ή πλεοναστικό νόθο σύνθ. < ματσα- < τουρκ. *massat* ‘ακόνι’ + ακόνι³⁹), ματσόλα (‘ξύλουργικό εργαλείο, ξύλινο σφυρί με το οποίο καλαφάτιζουν τα πλοία’, < ιταλ. *mazzola*),

μελεούνι (‘εκατομμύριο, μεγάλο πλήθος’, < ιταλ. *millione*), μολέρνω (‘λύνω’, < ιταλ. *mollare*), μουζικάντης (‘ο ασήμαντος μουσικός’, < ιταλ. *musicante*), μούκος (‘κορυφή’, π.χ. *έκανάνε ένα μούκο στο σπίτι, κάτι υψηλό, / σ’ αυτό ντο μούκο απάνου, στο ύψωμα, πιθ. < ιταλ. *mucchio* ‘σωρός’), μουτζούρι (‘δοχείο μέτρησης δημητριακών’, *ένα μετρίδι ήντανε 20-25 κιλά, < ιταλ. *misura* ‘μέτρο’ < λατ. *mensura*),**

μπαγαπόντης (‘απατεώνας’, < ιταλ. *vagabondo*), μπάνγκα (‘τράπεζα’, < ιταλ. *banca*), μπαρμπέρης και μπερμπέρης (‘κουρέας’, ιταλ. *barbiere*) απ’ όπου μπαρμπεριζίες (‘κόψιμο μαλλιών, ξύρισμα, γιατροσόφια’), μπατανία (‘στρωσίδι, κουβέρτα’, < ιταλ. *batania*), μπατσάρω (‘αναλαμβάνω’, < ιταλ. *impacciare*), μπίρμπα (‘μπερμπάντης, πολύξερος, μάγκας’, < ιταλ. *birbante* υποχωτητ.), μπούστος (‘μέρος του κορμού από τη μέση ως το λαιμό, στήθος’, < ιταλ. *busto*), μπριλάντι και μπριγιάντι (‘πολύτιμη πέτρα’, < ιταλ. *brillante* / γαλλ. *brillant* < ελλ. βήρυλλος),

νιτερέσο (‘συμφέρον’, < ιταλ. *interesse*), νταβανή (‘αλογόμυγα με μακριά μύτη που ρουφούσε το αίμα στα ζώα’, < ιταλ. *tabano* < λατ. *tabanus*), νταντουλώ -ιάζω (‘παραπατώ’, < ιταλ. *dondolare* ‘ταλαντεύομαι’), νταντούλι (‘αδύναμο ανθρωπάκι έτοιμο να πέσει, αυτός που νταντουλά, καταρρέει’, < ιταλ. *dondola* ‘αιώρα’), ντάκος (‘μικρό κομμάτι ξύλου για στήριγμα’, μεταφ. ‘ωραία γυναίκα’, < ιταλ. *taco*), νταρντάνα (‘παχιά, μεγαλόσωμη γυναίκα’, < ιταλ. *tartana* ‘μεγάλο πλοίο’), ντοτόρος (‘γιατρός’, < ιταλ. *dottore*), ντούγα (‘σανίδα βαρελιού κυρτωμένη’, < ιταλ. *doga* < ελλ. *δοχή*),

όκια (‘το σημείο όπου μπαίνουν τα ξύλινα τιμόνια του κάρου και τα τιμόνια του κάρου’, πιθ. < ιταλ. *occhio* ‘οφθαλμός’, πβ. τον ναυτ. όρο *όκιο* ‘η οπή απ’ όπου περνάει η αλυσίδα της άγκυρας’),

παλάγκα (‘μεγάλος λάκκος με νερά’, πιθ. σχετικό με το ιταλ. *lago* ‘λίμνη’), παπόρι και παμ-πόρι (‘βαπόρι’, < ιταλ. *vapore*), παρασόλι (‘ομπρέλα ηλίου’, < ιταλ. *parasole*), παρκάλι / περκάλι (‘βαμβακερό ύφασμα που χρησιμοποιείται για την κατασκευή εκλεκτών εσωρούχων’, < ιταλ. *percale* < τουρκοπερσ. *pärgälä*),

³⁹ Μπαμπινιώτης Λεξ. ΝΕ στο λ. ματσακόνι.

πασαπόρτι ('διαβατήριο', μεταφ. 'διώξιμο, αποπομπή', < ιταλ. *passaporto*), *πίκα* ('πέισμα', < ιταλ. *picca* 'αιχμή'), *πόστα* ('ταχυδρομείο', < ιταλ. *posta*), *πόστο* ('θέση εργασίας σε δημόσια ή ιδιωτική υπηρεσία, επίκαιρη θέση', < ιταλ. *posto*), *πούντα* ('κρυολόγημα, βαρύ κρύωμα, πνευμονία', < ιταλ. *punta*),
ραπόρτο ('αναφορά, ειδοποίηση', < ιταλ. *rapporto*), *ρεβερέντζα* ('υπόκλιση', < ιταλ. *reverenza*), *ρετσέτα* ('συνταγή', < ιταλ. *ricetta*), *ρίγα* ('χάρακας', < μεσν. *ρίγα* < ιταλ. *riga*), *ριγάλο* ('δώρο', < ιταλ. *regalo*), *ρόστο* ('είδος ψητού', < ιταλ. *arrosto*),
σάλα ('χώρος υποδοχής', < ιταλ. *sala*) απ' όπου και υποκορ. *σαλάκι*, *σκέρτσο* ('νάξι, κάμωμα', < ιταλ. *scherzo*), *σκουλαμέντο* ('σύφιλη, βλενόρροια', < ιταλ. *scolamento*), *σουλφάτο* ('κινίνο', < ιταλ. *zolfato*, ή < γαλλ. *sulfate*), *σπαρματσέτο* ('είδος κεριού', < ιταλ. *spermaceti*), *σπετσέρης* ('φαρμακοποιός', < ιταλ. *speciere*), απ' όπου και τα *σπετσαρία* ('η δημιουργία φαρμάκου'), *σπετσιέριο* ('φαρμακείο'), *σπίρτο* ('το οινόπνευμα', < ιταλ. *spirito*), *στίνγκα* ('μακρύ σώβρακο που δενόταν στα πόδια', < ιταλ. *stinga* 'κορδόνι')
τάλε κουάλε ('ίδια και όμοια', < ιταλ. *tale quale*), *τζάτζαλο* ('λιωμένο, άχρηστο, τσαλακωμένο ρούχο, ύφασμα', < μεσν. *τζάντζαλον* < ιταλ. *cencio* 'κουρέλι, ράκος'),
τζίφρα ('υπογραφή', < μεσν. *τσιφρα* < ιταλ. *cifra*), *τιπόζιτο* ('δεξαμενή', < ιταλ. *deposito*), *τόμπολα* ('είδος παιχνιδιού', < ιταλ. *tombola*), *τρατάρω* ('κερνάω', < ιταλ. *trattare*), *τρούμπα* ('τρόμπα, αντλία', < ιταλ. *tromba*), *τσάρκι* ('τροχός, ειδικό εργαλείο που έπαιρναν κοφτές βεντούζες - το γρανάζι που χρησιμοποιούσαν στα πηγάδια για να βγάλουν νερό', < ιταλ. *cerchio*), *τσούκα* ('πήλινο δοχείο', < μεσν. *τσούκκα* < ιταλ. *zucca*),
φαλτσέτα ('μαχαίρι παπουτσή', < ιταλ. *falcetto*), *φατούρες* ('ρετάλια', < ιταλ. *fattura*), *φόρτσος* ('δυνατός, γρήγορος', < ιταλ. *forza*) κ.ά.

4.3.2.1 Δάνεια βενετικής προέλευσης

άμια ('θεία', < βενετ. *amia*), *γαλέτσι* και *γαλέτζι* ('τσόκαρο, ξύλινο πέδιλο', < βενετ. *galozza*), *κούφα* ('κοφίνι', < βενετ. *cofa*), *λούρδα* ('πεταχτή, ζωηρή, δραστήρια γυναίκα', < μεσν. *λούρδος*⁴⁰ 'πονηρός, κατεργάρης, πρόσχαρος' < βενετ. *ludro*), *μουτσούνα* ('μεγάλο πρόσωπο, προσωπίδα', < βενετ. *musona*), *μπο(υ)καδούρα*

⁴⁰ Βλ. Κριαράς Λεξ. Μεσν. στο λ. *λούρδος*.

(‘άνεμος που πνέει στα στόμια των κόλπων με κατεύθυνση το μυχό’, < βενετ. *sbocadura*),

πατατούκα και *πατατούκος* (‘μάλλινο κοντό χοντρό αντρικό πανωφόρι’, < βενετ. *patatucco*), *πατσαούρα* (‘κομμάτι υφάσματος για καθάρισμα σκευών’, μεταφ. ‘πρόστυχη γυναίκα’, < βενετ. *sprazzaura*), *σούστα* (‘κάρο ξύλινο με σούστες δίτροχο ή τετράτροχο’, < βενετ. *susta*), *τζικίνι* (‘ένα τμήμα του χωραφιού’, < *τσεκίνι* < βενετ. *zechin*), *φουρκέτα* (‘καρφίτσα που συγκρατεί τα γυναικεία μαλλιά’, < βενετ. *forcheta*) κ.ά.

4.3.3 Δάνεια γαλλικής προέλευσης

Τα περισσότερα δάνεια από τη γαλλική ανήκουν κυρίως στο λεξιλόγιο της μόδας (ιδιαίτερα της γυναικείας) και σε μεγάλο βαθμό απαντούν και στην κοινή ΝΕ. Ας σημειωθεί ότι η γαλλική διδασκόταν ως ξένη γλώσσα στο σχολείο.

αγκαζέ (‘δεσμευμένος, με αμοιβαίο κράτημα του βραχίονα του συνοδού’, < γαλλ. *engagé*),

αντραντές (‘κέντημα που ράβεται ανάμεσα σε δύο κομμάτια ύφασμα’, < γαλλ. *entre-deux*), *αφάν-κατέ* (‘η καλή κοινωνία’, < γαλλ. *enfant gâté*), *γκάζι* (‘πετρέλαιο’, < γαλλ. *gaz*) απ’ όπου και το *γκαζιερό* (‘λυχνάρι με φυτίλι και πετρέλαιο και κινητή εστία γκαζιού’), *γκισές* (‘ταμείο’, < γαλλ. *guichet*), *εσάρπα* και *σάρπα* (‘στενόμακρο πλεχτό ή ύφασμα, με το οποίο καλύπτουν τους ώμους ή την πλάτη, σάλι’, < γαλλ. *écharpe*), *ζιλές* (‘ζακέτα’, < γαλλ. *gilet*),

καρπέτα (‘κουβέρτα’, < γαλλ. *carpette* < αγγλ. *carpet*), *κασκόλι* (‘μακρόστενο κομμάτι υφάσματος ή πλεχτού που τυλίγεται γύρω από το λαιμό’, < γαλλ. *cache-col*), *κινίνο* (‘πικρή φαρμακευτική ουσία’, μεταφ. ‘ό,τι είναι πολύ πικρό’, < γαλλ. *quinine* ή το ιταλ. *chinina*), *κοκεταρία* (‘χαρακτηρισμός γυναίκας που ντύνεται κομψά’, < γαλλ. *coquetterie*), *λαντόνι* (‘είδος άμαξας’, < γαλλ. *landau*), *λουτρικό* (‘είδος γούνας’, < γαλλ. *loutre*, π.χ. φρ. *αυτός είναι έξ’ αυγά το λουτρικό* ‘δε τον νοιάζει τίποτα’),

μινιόν (‘αδύνατη’, < γαλλ. *mignon*), *μοτόρι* (‘είδος μηχανοκίνητης βάρκας’, < γαλλ. *moteur* ή < ιταλ. *motor(e)*), *μότορπικλέτα* (‘μοτοσικλέτα’, γαλλ. *motocyclett(e)*), *μπακαράς* (‘είδος τυχερού παιχνιδιού’, < γαλλ. *baccara*), *μπελερίνα* (‘η κάπα’, < γαλλ. *pèlerine*), *μπέρτα* (‘πλεχτό σάλι που έβαζαν οι γυναίκες στην πλάτη τους’, < γαλλ. *berthe*), *μπιτόνι* (‘δοχείο από τενεκέ’, < γαλλ. *bidon*),

οπαλίνα (‘είδος γυαλιού’, < γαλλ. *opaline*), ορτάντζα (‘ορτανσία’, < γαλλ. *hortensia*), παγασιόν (‘είδος ψάθινου καπέλου’, < γαλλ. *paillasson* < *paille* ‘ψάθα’), παγκανότα (‘χάρτινη τουρκική λίρα’, < γαλλ. *banque-note*), παρτεσού (‘παλτό’, < γαλλ. *pardessus*), πορ(τ)μαντό (‘έπιπλο όπου κρεμούν παλτά’, < γαλλ. *porte-manteau*), πορτμονέ(ς) (‘πορτοφόλι για χρήματα’, < γαλλ. *porte-monnaie*), πούντρα (‘αρωματική σκόνη’, < γαλλ. *poudre*), ρεβερέντζα (‘υπόκλιση’, < γαλλ. *révérence*), σουπλιμέ (‘ουσία που απομακρύνει τα έντομα’, < γαλλ. *sublimé*), τάπα (‘πώμα’, < τάπα < γαλλ. *tape*) απ’ όπου και τάπας (‘κοντός’), τουπές (‘αλαζονική στάση, εμφάνιση, αναίδεια’, < γαλλ. *tupet*), φιλές (‘δίχτυ’, < γαλλ. *filet*), φραμπαλάς (‘φαρδιά πτύχωση στο κάτω μέρος της γυναικείας φούστας’, < γαλλ. *falbala*) κ.ά.

4.3.4 Δάνεια διαφόρων προελεύσεων

Παρακάτω καταγράφονται κάποια δάνεια από άλλες γλώσσες που εντοπίστηκαν στο ιδίωμα, ορισμένα από τα οποία απαντούν στην κοινή ΝΕ και σε άλλες διαλέκτους και ιδιώματα.

αλβανικά: αγκόρνιτσο (‘άγριο αχλάδι’, π.χ. πήαμε στο Διασκέλι μάωζάμε αγκόρνιτσα, ‘α βάλουμε ντα στο άχερο να ωριμάσουν...’, < γκόριτσο⁴¹ < αλβαν. *goritsë* ‘άγρια απιδιά’), γκανγκάς (‘χαζός, ανόητος’, < γκόγκας < αλβαν. *goga* ‘ο προερχόμενος από την Γκεγκερία’), μπάλια (‘το ζώο που έχει άσπρο σημάδι στο μέτωπο’, < μεσν. μπάλιος < αρομουν. *baliŭ* ή το αλβαν. *balio*⁴²), τσόκος (‘κασμάς’, πιθ. < αλβ. *çok-u* ‘μεγάλο σφυρί’⁴³),

σλαβικά: γκλάβα (‘ειρωνική ονομασία του κεφαλιού’, < σλαβ. *glava*), μπάρα (‘λακκούβα με νερό’, < σλαβ. *bara*), γκλαβανή⁴⁴ (‘σανίδωμα πάνω από την εσωτερική σκάλα για τοποθέτηση οικιακών αντικειμένων, πατάρι’, < σλαβ. *glava*), γριβάδι (‘ψάρι της λίμνης’, < σλαβ. *griva*), ζούζουλα (‘τα μικρά παιδιά’, < σλαβ. *žuzel* ‘κάνθαρος’, ή < μεσν. *ζω-ύλλιον*⁴⁵), κούρκα (‘γαλοπούλα’, < σλαβ. *kurka*), μαμαλίγκα (‘είδος φαγητού’, < σλαβ. *mataliga*), τσάσκα (‘κούπα’, < σλαβ. *tšaška*), σέμπρος

⁴¹ Βλ. και ΙΑΝΕ στο λ. γκόριτσο.

⁴² Για την προέλευση της λ. βλ. Κριαράς Λεξ. Μεσν. στο λ. μπάλιος.

⁴³ Οικονόμου (1997: 60).

⁴⁴ Βλ. και ΙΑΝΕ στο λ. γκλαβανή.

⁴⁵ Ανδριώτης Ετυμολ. στο λ. ζουζούλο.

(‘συνεταίρος γεωργού’, < σλαβ. *sebrŭ*), *σίβο* ή *σίβας* (‘γκρίζο άλογο’, π.χ. *σίβας άλογο*, < σλαβ. *siv*),

ποικίλα: *κάμποτο* και *κάποτο* (‘είδος υφάσματος και πανωφοριού’, < αγγλ. *cabot*), *κατρίλιες* (‘είδος χορού’, < ισπαν. *cuadrilla*), *κίνα* (‘είδος φάρμακου’, < περουν. *kina*), *κοκόνα* (‘η μεγάλη γυναίκα, η κυρία’ χαϊδευτικά, < ρουμαν. *cocoâna*), *λάγιος* (‘μαύρος’, < βλάχ. *lai(ŭ)*), *ντιζιά* (‘αυλακιά’, < ντίζα ‘καλώδιο, < γερμ. *Düs(e)* ή μέσω του γαλλ. *duse*), *πολούκι* (‘αλέτρι’, < γερμ. *Pflug*), *πόλκα* (‘είδος χορού’, < πολων. *polka*), *ραμί* (‘είδος παιχνιδιού στα χαρτιά’, < αγγλ. *rumty*), *σαμαβάρι* (‘μεταλλικό σκεύος για βράσιμο νερού’, < ρωσ. *samovar*), *χάμουρα* (‘ηνία’, < ρουμαν. *hamuri*) κ.ά.

5. Συντακτικές παρατηρήσεις

Η σύνταξη του ιδιώματος της Τρίγλιας δεν παρουσιάζει πολλές ιδιομορφίες σε σχέση με την κοινή ΝΕ. Παρακάτω καταγράφονται κάποια χαρακτηριστικά συντακτικά φαινόμενα του ιδιώματος που δεν απαντούν στην κοινή ΝΕ.

- Επίταξη των εγκλιτικών τύπων της προσωπικής αντωνυμίας σε θέση αντικειμένου¹. Το φαινόμενο είναι γνωστό και από άλλες διαλέκτους και απαντά κυρίως στα νότια νησιωτικά ιδιώματα (Δωδεκάνησα, Κύπρο, Κρήτη, Κυκλάδες κ.α.), τον Πόντο και την Καπαδοκία². κατά τον Τριανταφυλλίδη αποτελεί ισόγλωσσο των ανατολικών ιδιωμάτων³. Εκτός από την Τρίγλια, η επίταξη του αντωνυμικού αντικειμένου εντοπίζεται και στα γειτονικά ιδιώματα της Κίου, των Κουβουκλίων, των Πιστικοχωρίων κ.α. και απαντά στη Βιθυνία από το 16^ο αι.⁴

Παραδείγματα: *κούρεψάσι το παιδί και έκανάσι ντο κουτούλι* ('φαλακρό') / *στη χαρά έδωκάσι μας μπουμπουνιέρες χάρτινες* / *είπασί μας ότι ένα καντεψιζιά* ('γρουσουζιά') *τ' Αη Μόδεστου να βάνουμε να δουλέψουσι τα κτηνά.../ έδωσά μας κι έφαμε γαράτο* ('παστό ψάρι').../ *έδωσά μας φαΐ ένα μπιάτο κούμουλο* ('γεμάτο') / *ήρτασι μουσαφίρηδες και εταίσιά τους ορβίθια και ελιές... / στο σκολείο ο δάσκαλος έδερνέ μας με μια βίτσα 'πό λυαριά / ρουντίζω* ('καρικώνω') *κάρτσες, ένα μάλλινες, έφαε ντες η βότριδα... / η φωτιόκαφτη ήρτε κι έκανέ μας άνου κάτου.../ έφεράσι μας ψάρια 'λατισμένα, ένα νταγγά, πέταζάμε ντα... / κείνος ο δικός μου φωνάζει ντονα, φοβερίζει ντονα, αυτός ούτε σαλεύει ούτε λαλεί / ο δικός μου λέει τσάκωσας ντονα ντην ώρα που ζέβηγε να πάει στο γιαλό να έμπει στου Κασούρη το μοτόρι... / Αμέσως μαρή, πέρασάσι ντονα τους κελεψέζες* ('χειροπέδες'), *έβανασι ντονα στη μέση / η θεια μου η Ραλού πολύ 'γαπώ ντηνα / Έκανές με και 'πιχύστηα* ('θύμωσα') *ένα σόι.../ 'κεί που κάθουντο στο μιντέρι εύρε*

¹ Σύμφωνα με τον Μηνά (2004: 366), η επίταξη της αντωνυμίας προέρχεται από συντάξεις όπως *δίδωμι αυτό / έδωσα ατού* της αρχαίας, μεταγενέστερης και μεσαιωνικής γλώσσας.

² Βλ. Πάγκαλος (1961: 291 σημ. 2) Τσοπανάκης (1949: 63) Μηνάς (2004: 251) Μενάρδος (1969: 71-7) Οικονομίδης (1958: 10) Ανδριώτης (1961: 85) Αναστασιάδης (1976: 106).

³ Τριανταφυλλίδης (1938: 67, 259).

⁴ Κωνσταντινίδου (2009: 346) και (2008: 335-36) όπου εντοπισμός του φαινομένου στα ιδιώματα της Βιθυνίας και σε μεσαιωνικές βιθυνικές πηγές: Δεληγιάννης (2002: 154) Κοντοσόπουλος (1994: 114).

ντονα νταμπλάς (‘εγκεφαλικό’), νταμπλαντίστη... / ξέρω ντονα εγώ, ένα μεζετζής
/ βάνω ντηνα, που λέεις, κι εγώ μπρούμυτα κ.ά.

Ας σημειωθεί ότι η επίταξη της αντωνυμίας καταγράφεται μόνο στις καταφατικές προτάσεις. Στις αρνητικές και ερωτηματικές προτάσεις, στο μέλλοντα καθώς και στην υποτακτική, δηλαδή όταν προηγούνται του ρήματος τα μόρια *θα, δεν, μην / να, ας* ή τελικοί, διστακτικοί, χρονικοί ή υποθετικοί σύνδεσμοι, η αντωνυμία προτάσσεται όπως και στην κοινή ΝΕ, π.χ. *να πάει στο γκάλφα* (‘αρχιμάστορα’) *να ντονε δώσει καπάρο ν’ αρχίσου να χτίζου σπίτι.../ αλλά τι ’α ντονε κάνεις.../ ήρτασι οι κουμπάροι να μασε για δούνε και κέρασά ντις ρακί... / το παιδί δεν έλεε δε ντονε θέλω... / και ’γώ δε ντονε πιέζω... κ.ά.*

Σποραδικά, όπως αναφέρθηκε και στο κεφ. της *Μορφολογίας*, σημειώθηκε ενθιματοποίηση της αντωνυμίας στο ρηματικό επίθημα, π.χ. *Άμια Μαρία, ’α τα πούμε* (τα κάλαντα); *-είπαντάσι* (< είπασί ντα), *μπρε παιδιά μου, για το καλό ’α σας δώσω καλιφάσες και σταπίδες... / ήξερα ντα ούλα και έκανάντασι* (< έκανάσι ντα) *καμπούλι* (‘τα κρύψανε, τα σκεπάσανε’) / *εφεράσμασι* (< εφεράσι μας) *απέ ντη Μικρά Ασία με το παπόρι στη Σαλονίκη...*

- Το έμμεσο αντικείμενο (σε γενική ή εμπρόθετο στην κοινή ΝΕ) στο ιδίωμα εκφέρεται με αιτιατική. Το φαινόμενο, γνωστό από τους μεταγενέστερους⁵ και μεσαιωνικούς χρόνους⁶, έχει ευρύτατη διάδοση στον βορειοελλαδικό χώρο και στα μικρασιατικά ιδιώματα⁷,

π.χ. *Έναι, είπασι με, καλά, βραστερά.../ με δίνου ένα σκαμνί να κάτσω.../ Σε δίνει το πασαπόρτι και φεύγεις... / Εγώ είπα το ντο Γιάννη Σατζιλή... / τα παιδιά ... και να πού’* (πούνε) *τους γονείς τουνα, μπαμπά εγώ αγάπησα ντη τάδε, καλό κορίτσι, ’α ντη μπάρω... / είπα το εψέ το απόγεμα να πάει όζω να φέρει καμιά λούνα* (‘δεμάτι’) *χορτάρι.../ Άμα και με λέεις ντην αλήθεια έρκουμαι.../ τι με το δώσατε αυτό λέω.../ ούλη ντη νύχτα έπαιζάσι κουμάρι, έφα’* (έφαγαν) *ντονα τα λεφτά ντου...κ.ά.*

⁵ Browning (1991: 56): Κωνσταντινίδου (2009: 347), όπου σημειώνει το φαινόμενο στη Βιθυνία από τον 2^ο αι. μ.Χ.

⁶ Βλ. Αναστασιάδης (1976: 90): Μανωλέσσου – Λεντάρη (2003: 394 κ.εξ.), για την εκφορά του έμμεσου αντικείμενου στη μεσαιωνική ελληνική.

⁷ Για το ισόγλωσσο του έμμεσου αντικείμενου στα νεοελλ. ιδιώματα, βλ. Manollessou - Beis (2006: 220-33).

- Με αιτιατική, αντί γενικής ή εμπρόθετου, εκφέρονται και τα συμπληρώματα του ρήματος που δηλώνουν πρόσωπο, π.χ. *Γιατί με παινεύεσαι τώρα ότι είχα παράες και δεν αγόρασα 'κείνο το χωράφι και δεν έκανα 'κείνο το σπίτι και δεν έκανα... / πολύ ντη γκακοφαίνεται αυτό που έγινε... / ...με είναι δύσκολο κορίτσι μου να πάω στην εκκλησία.../ με φαίνεται δε θαν έρτει ο Νίκος.../ ...ούτος δεν είναι με τα σωστά του, εχτέ έκανέ με το σπίτι αράν τουφάνι ('άνω κάτω')... / τι κερασιά με λοαριάζεις ('για ποιους έρωτες μου μιλάς'), ζέασάμε ντηνα πια... κ.ά.*
- Χαρακτηριστική στο ιδίωμα είναι η σύνταξη του βοηθητικού ρήματος *ήθελα* (*θελά / θαλά*) με παρελθοντικούς και παροντικούς ρηματικούς τύπους⁸. Αναλυτικά, η περίφραση αποτελείται από δύο ρηματικούς τύπους, το βοηθητικό ρήμα *ήθελα* (*θελά / θαλά*) που βρίσκεται σε στάδιο γραμματικοποίησης (καθώς έχει χάσει τα ρηματικά χαρακτηριστικά της δήλωσης του προσώπου και του αριθμού) και που σε ορισμένες περιπτώσεις έχει υποστεί κάποιο βαθμό φωνολογικής μείωσης (*ήθελα* > *θελά / θαλά / ήθα*), και το κύριο ρήμα που φέρει τη λεξική σημασία της περίφρασης⁹. Οι περιφράσεις με το *θέλω / ήθελα* απαντούν ήδη από τους μεσαιωνικούς χρόνους, όπου εντοπίζονται ποικίλες μορφές της περίφρασης και ως προς την τυπολογία και ως προς τις δηλώσεις (χρόνου / τροπικότητας)¹⁰.

Στο ιδίωμα της Τρίγλιας οι περιφράσεις που εντοπίστηκαν έχουν τις ακόλουθες λειτουργίες:

α) Δηλώνουν χρονική τοποθέτηση του γεγονότος στο παρελθόν ή επανάληψη μιας πράξης στο παρελθόν, ή χρονική τοποθέτηση του γεγονότος στο μέλλον (στην κοινή ΝΕ οι δομές αυτές αντιστοιχούν με τον απλό παρατατικό ή το μέλλοντα). Από τα παραδείγματα του ιδιώματος που ακολουθούν, φαίνεται ότι η σήμανση του χρόνου γίνεται στο βοηθητικό *ήθελα / θελά* (< *ήθελα*), γεγονός που επιτρέπει στο κύριο ρήμα

⁸ Για την περίφραση, την τυπολογία, τα στάδια γραμματικοποίησης, παραδείγματα από τη μεταγενέστερη, μεσαιωνική ελληνική και τις νεοελληνικές διαλέκτους και ιδιώματα, βλ. Μηνάς (2004: 67-70)· Τσολακίδης (2009: 413 κ.εξ.)· Liossis (2010: 89 κ.εξ.)

⁹ Για τη δομή των υπό γραμματικοποίηση περιφράσεων, βλ. Lehmann (2002: 29-30, 117-18).

¹⁰ Βλ. σχετικά, Horrocks (2006: 438-42)· Markopoulos (2009: 173 κ.εξ., 186 κ.εξ.)· Pappas (2001: 61 κ.εξ., 70-6)· Τσολακίδης (υπό δημοσίευση²)· Κριαράς *Λεξ. Μεσν.* στο λ. *θέλω*.

να εκφράσει σαφέστερα το ποιόν ενέργειας (τέλειο ή ατελές), σε αντίθεση με τις περιφράσεις που δηλώνουν το χρόνο στο κύριο ρήμα, όπως π.χ. η περίφραση *θα + παρατατικός* της κοινής ΝΕ, όπου η δομή φαίνεται να είναι ουδέτερη και ως προς το χρόνο (παρελθόν - μέλλον) και ως προς το ποιόν ενέργειας (τέλειο ή ατελές)¹¹.

β) Απηχούν επιστημικές τροπικές σημασίες¹² που σχετίζονται κυρίως με τη δυνατότητα και την πιθανότητα. Στην περίπτωση αυτή το *ήθελα / θελά* λειτουργεί ως δείκτης τροπικότητας μέσω του οποίου ο ομιλητής δηλώνει μια *κρίση* για τη δυνατότητα (στην κοινή ΝΕ αντιστοιχούν συνήθως με το *θα + παρατατικό / σπανιότερα υπερσυντέλικο*) ή την πιθανότητα να πραγματοποιηθεί αυτό που λέει.

Ας σημειωθεί ότι συχνά στα παραδείγματα είναι δύσκολο να διακριθεί με ακρίβεια αν με την περίφραση δηλώνεται απλή χρονική τοποθέτηση του γεγονότος στο παρελθόν / μέλλον ή επανάληψη μιας πράξης στο παρελθόν (οριστική σημασία) χωρίς υποκειμενικό σχολιασμό (χωρίς τροπικότητα δηλαδή), καθώς η χρήση του βοηθητικού *ήθελα* μετριάζει τη δέσμευση του ομιλητή ως προς την αλήθεια των λεγομένων του¹³.

Η ταξινόμηση που ακολουθεί προσπαθεί να κατηγοριοποιήσει κατά το δυνατόν τα παραδείγματα του ιδιώματος με βάση τις παραπάνω επισημάνσεις. Όπως φαίνεται,

¹¹ Βλ. Liosis (2010: 89-90), όπου παρουσιάζει μια κατηγοροποίηση που προτείνει ο Τζιτζιλής σύμφωνα με την οποία γίνεται διάκριση των νεοελληνικών διαλέκτων με κριτήρια, α) τη δήλωση του χρόνου στο βοηθητικό ή στο κύριο ρήμα των περιφραστικών δομών, και β) την επιλογή του βοηθητικού ρήματος, *θέλω / έχω*. Για τις περιπτώσεις των διαλέκτων που η σήμανση εντοπίζεται άλλοτε στο βοηθητικό στοιχείο της δομής και άλλοτε στο κύριο ρήμα ή και ταυτόχρονα στα δύο μέρη της δομής σημειώνει ότι τα φαινόμενα αυτά ερμηνεύονται είτε ως παλαιότερες δομές της διαλέκτου που επιβιώνουν παράλληλα με τις νεότερες, είτε αντιπροσωπεύουν ένα ενδιάμεσο εξελικτικό στάδιο της γραμματικοποιητικής διαδικασίας ή είναι αποτέλεσμα της επίδρασης άλλων γλωσσικών ποικιλιών. Για το *θα + παρατατικός* της κοινής ΝΕ, βλ. Horrocks (2006: 442) βλ. σχετικά και Τσαγγαλίδης (2001: 759 κ.εξ.) και (2002: 733 κ.εξ.)

¹² Βλ. σχετικά Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99 τ. II: 84 κ.εξ.)· Holton D. - Mackridge P. - Φιλιππάκη-Warburton E. (1999: 204-12).

¹³ Πβ. και Danguitsis (1943: 100), όπου η χρήση του *ήθελα / θέλω να* στο ιδίωμα του Ντεμίρνεσι: *θελα + παρατατικός* (δεοντική τροπικότητα / επιθυμία), π.χ. *α είχα παράδες θελ α γόραζα ένα άλογο* ('να είχα ... θα αγόραζα'), *θέλ' + ενεστ. / παρατατ. / αόρ.* (επιστημική τροπικότητα / πιθανότητα), π.χ. *άρρωστος θέλ' είν'* ('άρρωστος θά 'ναι'), *η bobάς μου θελ' ήνδαν* ('ο πατέρας μου θά 'ταν'), *θελ' ξέχασεν* ('θα ξέχασε'). Πβ. και Pappas (2001: 72-76) ποικίλες δομές της περίφρασης στη μεσαιωνική ελληνική και δυσκολίες διάκρισης των λειτουργιών που επιτελούν.

αρκετές περιπτώσεις είναι αμφίσημες, και το θέμα είναι εξαιρετικά ρευστό. Για το λόγο αυτό απαιτεί περαιτέρω έρευνα ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα.

α) αόριστη επανάληψη στο παρελθόν / στην κοινή ΝΕ: απλός παρατατικός

π.χ. με προξενιά παντρεύουντάνε ο κόσμος... ήθελα στείλουν (κατά κανόνα - συνήθως έστελναν) μια γυναίκα να πάει να το πει τους γονείς να γίνει... / Τίποτα αγοραστό. Τα γλυκίσματα μονάχες. Ήθελα κάνου κουραμπιέδες (κατά κανόνα - συνήθως έκαναν), ήθελα κάνου κρασάτο, ήθελα κάνου του σπιτιού γλυκά να κερνού... / και ήθελα ντη γκρατήσομε (συνήθως την κρατούσαμε) να ντη γκεράσομε... (την καραμέλα)... / και οι γυναίκες και οι άντρωι μαζί... τέτοια ώρα θαλά (< ήθελα) κάτσομαι (συνήθως καθόμασταν)... ευχαριστιούσου γλέντι και παρέα... / ...'κεί ήθελα πάρου (συνήθως έπαιρναν) κάπι σταυρουδάκια, φτωχικά ήντανε...τι ήθελα κάνου δηλαδή, μεγαλεία χωρίς παράες! / και ήρκουντάνε η Άνοιξη ο Μαΐος και απολούσανε οι συκαμιές ντο γκαιρό που θελά (< ήθελα) τις βγάλεις (που (θα) τις έβγαζες) μισκοβολούσαν..../ Και ήντανε ντερές ('ρέμα')... απεκεί θελά (< ήθελα) κατέβει (κατέβαινε) το νερό αν έβρεχε, αν έκανε οτιδήποτε και πήαινε στη θάλασσα...

Σε κάποιες περιπτώσεις πέρα από την απλή χρονική σημασία δηλώνεται και η δυνατότητα (κοινή ΝΕ *θα* + παρατατικός), π.χ. *είχαμε κάτου, κατώχια τά 'λεάμε, κάτου και είχαμε οτζάκια. Και 'κεί ήθελα μαγειρέσομε (συνήθως μαγειρεύαμε / μπορούσαμε να μαγειρέψουμε), είχα και στο πλάι ντουλάπια φτιαγμένα για τα πιάτα τους, τα νοικοκεριά τους και ήθελα μαγειρέσομε 'κειπέρα.../ εκείνος ο μαστραπάς ήθελα μαγειρέσομε, ήθελα πιούμε, όλα... (συνήθως μαγειρεύαμε.../ μπορούσαμε να μαγειρέψουμε...)*

β) δυνατότητα / πιθανότητα (μέλλοντας)¹⁴

π.χ. μπα κι έναι άλλος Νίκος; τα παιδιά ντουνα θενά 'ναι αυτά...('ίσως να είναι...') / όταν ήρταμε 'δώ θαλά 'μουνα καμιά δεκαριά χρονώ... ('πρέπει να ήμουν...') /...θαλά ακουστείς (θα ακουστείς) μες το χωριό, δεν επιτρέπουντο, σε λέει γιατί πήες και

¹⁴ Ας σημειωθεί ότι ο μέλλοντας εγγενώς περιέχει τροπικότητα, είτε επιστημική, αφού εξ ορισμού κάθε αναφορά στο μέλλον είναι πιθανολογική με ποικίλους βαθμούς βεβαιότητας, ή δεοντική καθώς όταν αναφερόμαστε στο μέλλον συχνά εκφράζουμε επιθυμία, προσδοκία για κάτι. Βλ. σχετικά Κλαίρης-Μπαμπινιώτης (1996-99 τ. II: 99 υποσημ. 1)· πβ. και ό.π. (1996-99 τ. II: 103, 104, 106), όπου σημειώνεται η πιθανολογική χρήση του *θα* στην κοινή ΝΕ στην απόδοση των «ψευδοϋποθετικών λόγων» του «πραγματικού», όπου ο ομιλητής λέει ότι ισχύει αυτό που δηλώνει η κύρια πρόταση (απόδοση), όποτε υπάρχει η προϋπόθεση που δηλώνεται στην υποθετική πρόταση.

χόρεψες... / Έλεε, Απόστολε, ας συν(ν)οηθούμε και για τ' όνομα, άμα γίνονται παιδί και θέλα το βαφτίσω ('όταν / αν γεννηθεί παιδί και (θα) το βαφτίσω')...

β¹) δυνατότητα / πιθανότητα στο παρελθόν (αντιγεγονοτικές περιφράσεις¹⁵ / στην κοινή ΝΕ: *θα* + παρατατικός): ήθελα¹⁶ / ήθελε (< ήθελα να), θελά¹⁷, θαλά (< θελά με αφομοίωση), ήθα + αόρ.¹⁸, π.χ. πήε πρώτα στην Αμερική κι ύστερα ήρτε δω και παντρεύτη' ήθελε ντο μπαντρέψει αυτός ο Σμύρνης αλλά δε μπρόλαβε γιατί έγινε ο διωγμός.. / Ύστερα, ήθελα γίνει ... έκανε αποβολή – πιο μπροστά; - δεν ξέρω πότε έκανε αποβολή, ήθελε γίνει Κατίνα (να ονομαστεί Κατίνα αν γεννιόταν το επόμενο παιδί)... / ήθελα το 'φχησιώ (να του ευχηθώ) τίποτα, δεν ξέρω, αρρεβωνιασμένο είναι λεύτερο; να τό 'λεγα καλό τυχερό' κουτουρού τι ξέρω τι 'α πω... / Ήθα φύγου εγκαίρως απεκεί αλλά οι Έλληνες μας απαγόρευάνε... / και ήθελα μας σφάζου, δε λοάριαζανε τίποτα... / και ήθελα μπου μέσα δω πέρα να τα πάρου όλα, αν δεν ήρκουντανε ο μπαμπάς σου...

¹⁵ Ο όρος *αντιγεγονοτικός* περιλαμβάνει τις δομές με τις οποίες δηλώνεται κάτι που ήταν δυνατό ή επιθυμητό να γίνει, και δεν έγινε (υποθέσεις, αποδόσεις και προτάσεις που δηλώνουν απραγματοποίητη ευχή). Για τις αντιγεγονοτικές δομές με το *ήθελα*, τις γραμματικοποιητικές διαδικασίες στις διαλέκτους και τα ιδιώματα, βλ. Τσολακίδης (2008: 413-27) Τσολακίδης (υπό δημοσίευση²) Liossis (2010: 89 κ.εξ.) Βλ. και Pappas (83-90) για την εξέλιξη της περίφρασης από την ύστερη μεσν. ελληνική. Πβ. την ανάλογη χρήση του *έχω* στους Τσολακίδης (υπό δημοσίευση¹) και Liossis (2010: 89 κ.εξ.)

¹⁶ Βλ. Τσολακίδης (2008: 415), για την εξέλιξη *iθele na* > *iθel na* (με αποβολή του [e] ίσως στο πλαίσιο γρήγορης ομιλίας) > *iθela* με απλοποίηση του συμφωνικού συμπλέγματος [ln > n] ή με αφομοίωση [ll > l] και στη συνέχεια με απλοποίηση των όμοιων συμφώνων [ll > l].

¹⁷ Βλ. Τσολακίδης (2008: 416-17) *θελά* < *ήθελα* με αποβολή του [i]. Κατά το συγγραφέα το *θελά* που χρησιμοποιείται για το σχηματισμό του μέλλοντα στις περιπτώσεις των αντιγεγονοτικών δομών προέρχεται από παρελθοντικό και όχι ενεστωτικό τύπο του *θέλω*, δηλαδή προήλθε από το *ήθελα να* και όχι από τη συνεκφορά *θέλω να* > *θελνά* > *θελά* / *θενά* > *θαλά* / *θανά*.

¹⁸ Πβ. ανάλογους σχηματισμούς στη Βιθυνία και Αν. Θράκ., Danguitsis (1943: 99) στην απόδοση υποθετικού λόγου, *ηθελ α έρκομ' / θελα 'γοράζω* (Ντεμip.) Μαντάς (1983: 233) *Δυνητική έγκλιση: δάλα νέρτω ή (ή)θελα νέρτω / δάλα πάγαινα ή (ή)θαλα πάω* (Παλλαδάp.) Δεληγιάννης (2002: 157) *θαλα + οριστική μελλ. (αντί παρατικού) στην απόδοση υποθετικού λόγου για τη δήλωση του απραγματοποίητου στο παρελθόν* (Κουβούκλ.) Ψάλτης (1905: 79) *ήλα έπινα, ήλα έπινες* κ.λπ. βλ. και Kahane (1948: 218-19), όπου περιγραφή και κατάταξη των αντιγεγονοτικών δομών που απαντούν στα ιδιώματα του Ντεμίρντεσι και των Σαράντα Εκκλησιών.

- Σποραδικά σημειώθηκε παράλειψη της πρόθεσης με σε θέση που αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα του ρήματος¹⁹, π.χ. ... *βαστώ τα δυο μου χέρια* (βαστώ με τα ...) και *κατηβαίνω ντη σκάλα...* / *Μετά 'πε ντη γκωσταντινούπολη γύρισανέ και ντην επάντρεψε κάποιονα* (με κάποιον) *απεκεί απέ ντη μπαλιά Ελλάδα / κι όταν κατέβηάμε να πάμε στη μπαλαία 'α φύουμε, 'α μπούμε στη βάρκα να πάμε στο παπόρι, μας λέει βρε παιδιά, πού 'α πάτε η μια ντη γκούκλα* (με την κούκλα...), *η άλλη ντο σκύλο* (με τον σκύλο); *Ναι αλλά μεις αυτά ήθελάμε για!* κ.ά.
- Ο διαλεκτικός λόγος είναι κυρίως προφορικός και, όπως κάθε εκφώνηση, αποκλίνει συχνά από τους κανόνες του γραπτού λόγου της κοινής ΝΕ. Επιπλέον οι συνθήκες ομιλίας, η συναισθηματική φόρτιση του ομιλητή, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, τα παραγλωσσικά στοιχεία κ.λπ., επιδρούν στη διαμόρφωση του λόγου. Στο πλαίσιο αυτό, στο υλικό σημειώθηκαν συχνά χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου όπως οι αποσιωπήσεις, το ασύνδετο των προτάσεων, οι επαναλήψεις, η διατάραξη της σειράς των γεγονότων της πραγματικότητας στη γραμμική διατύπωση των προτάσεων, σχήματα λόγου κ.λπ. τα οποία δεν συγκροτούν συστηματικές συντακτικές ιδιαιτερότητες του ιδιώματος ώστε να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης, και είναι ως επί το πλείστον στοιχεία που αποτυπώνουν την ιδιόλεκτο και την παραγωγή λόγου στην εκάστοτε συνθήκη συλλογής υλικού, π.χ. *Και έτρεχαν το χωριό με κουβάδες να ντη σβήσουνε.../ Τόσο πιάτο ήντανε σπασμένα. .../ Εδώ πια, νταγιάντισάμε πια. Έκατσάμε πια. Έκανα' ο κόσμος σπίτια.../ ..ε και 'πως ήντανε στη μέση ο ντερές, κάθουμαι και λέω με το μυαλό μου, πώς περνούσα ο κόσμος; και εντούτοις είχε ντερέ.../ το χωριό μας ήντανε σπουδασμένοι αθρώποι... (σχήματα κατά το νοούμενο) / εσύ μπορείς να ξέρεις, να πάεις, νά 'ρτεις; / Γένουντάνε εντό... πετμέζι τό 'λεάνε. Κι έβαζάνε μέσα, ας πούμε, άλλοι κάνα ρετζέλια με φρούτα, μήλα, διάφορα, κυδώνια έβαζανε, άλλοι κολοκύθια, άλλοι... βράζοντας ο μούστος και γένουντάνε, έδενάνε αυτά όλα... (ασύνδετα) / Λω ντη Δέσποινα, λω να ντη φάμε, 'α ντηνε πνίζω 'γώ λω, 'α πούμε ότι ψόφησε, 'α ντη φάμε 'μείς λω... / Καλοί αθρώποι, πολύ καλοί. Πολύ καλά πέρασάμε. Πού να ιδούμε κακό να μας κάνουν. Πολύ καλά πέρασάμε. Οι Τούρκοι*

¹⁹ Ας σημειωθεί ότι το φαινόμενο απαντά στην κοινή ΝΕ σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, κυρίως με τα ρήματα κίνησης, π.χ. *πάω (στην) Αθήνα* κ.ά. Ανάλογα παραδείγματα σημειώθηκαν και στο ιδίωμα, π.χ. *να πάεις σ' ένα χωριό άλλο, σ' ένα...*, *Μουντανιά να πας, Προύσα να πάεις...*

ήτανε χωριστά. Ήτανε μαχαλάδες, χωριστά οι Τούρκοι που κάουντάνε και χωριστά εμείς οι χριστιανοί. Δεν μασε πείραζάνε οι αθρώποι, καλοί αθρώποι. Κακό δεν είδαμε απ' τους Τούρκους. Πολύ καλά πέρασάμε. Καλοί αθρώποι ήτανε. Πέρασάμε καλά... (επανάληψεις) κ.ά.

6. Επίλογος - συμπεράσματα

A. Το ιδίωμα της Τρίγλιας ανήκει στα μικρασιατικά ιδιώματα της Βιθυνίας. Από την άποψη του φωνηεντισμού ανήκει στα νοτίου τύπου ιδιώματα. Συνοπτικά παρακάτω καταγράφονται χαρακτηριστικά φαινόμενα που προέκυψαν από τη μελέτη του υλικού και τα οποία διαφοροποιούν το ιδίωμα από την κοινή ΝΕ.

Φωνητική

- έκθλιψη στις συνεκφορές, *πού θα / να > πού 'α > π' 'ά* και *τι θα / να > τι 'α > τ' 'ά*, δε *θα > δε 'α > δ' 'ά*, π.χ. *π' 'ά πάμε (< πού 'α πάμε < πού θα/να πάμε)* κ.ά.
- στρογγύλωση πολύ συχνά του τονισμένου αλλά και άτονου *[o] > [u]*, και σπανιότερα του *[i] > [u]* και του *[e] > [o]* δίπλα σε χειλικά, υπερωικά και φατνιακά σύμφωνα.
- τροπές των φωνηέντων *[a] > [e]*, *[o] > [e]* και *[i]* σε *[e]*, λόγω της επίδρασης υγρών και έρρινων συμφώνων.
- συστηματική τροπή του προθήματος *ανα- > ανε-* (αναλογικά από την εσωτερική αύξηση *[e]* των παρελθοντικών χρόνων) στα ρήματα και στα παράγωγά τους ονόματα,
- αποβολές συμφώνων σε μεσοφωνηεντική θέση με συχνότερη αυτή του *[ɣ]*. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης η αποβολή του *[θ]* (ιδιαίτερα στο μόριο *θα > 'α*), σποραδικά του *[x]*, του *[n]* (σε αρχική θέση στο μόριο *να > 'α*, σποραδικά σε εσωτερική θέση, και σε τελική στη γενική πληθυντικού των ονομάτων και στα ρηματικά επιθήματα του γ' πληθ. προσ.)
- η ουράνωση των *[l]* και του *[n]* πριν από το πρόσθιο *[i]* αποτελεί ένα φαινόμενο που εντοπίζεται, αλλά δεν παρουσιάζει αυστηρή συστηματικότητα στο ιδίωμα.
- συστηματική ηχηροποίηση των άηχων συμφώνων *[p], [k], [t] > [b], [g], [d]* (κατά τη συμπεροφορά με προηγούμενο έρρινο, λόγω ανάπτυξης άλογου έρρινου, ή λόγω αναλογικής επέκτασης ή αφομοίωσης), τα οποία προφέρονται απερρινωμένα όταν προηγείται έρρινο. Χαρακτηριστική για το ιδίωμα της

Τρίγλιας είναι η ηχηροποίηση $[t] > [d]$ στους τύπους ενικού και πληθυντικού του άρθρου: $το(ν) > ντο(ν)$, $τη(ν) > ντη(ν)$, $το > ντο$ και $των > ντω$, $τα > ντα$, $τις > ντις / τζι$ (τους / τις), στους αδύνατους τύπους της προσωπικής αντωνυμίας $ντονε$ (τον), $ντηνα$ (την) και στην κτητική αντωνυμία γ' προσώπου $ντου$ (του) / $ντουνα$ (του - τους).

- ανομοίωση διάρκειας των συμφωνικών συμπλεγμάτων $[sx] > [sk]$, $[r\theta] > [rt]$, $[rx] > [rk]$.
- συστηματική ανάπτυξη δευτέρου τόνου που εντοπίζεται κυρίως στον πληθυντικό των παρελθοντικών χρόνων των ρημάτων προκειμένου να μην παραβιαστεί ο νόμος της τρισυλλαβίας.

Μορφολογία

- στο άρθρο της αιτιατικής πληθυντικού του αρσενικού συστηματικά απαντά ο τύπ. $τις / τζι$ (αντί τους),
- συρρίκνωση της γενικής πληθυντικού, ενώ στις περιπτώσεις όπου εντοπίζεται, σημειώνεται η αποβολή του τελικού -ν,
- σύμπτωση της ονομαστικής και αιτιατικής του πληθυντικού των αρσενικών ονομάτων σε -ος,
- η ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού των αρσ. σε -ας σχηματίζεται συχνά με το επίθημα -οι αντί -ες.
- στην κλίση των αντωνυμιών χαρακτηριστικοί είναι οι εκτεταμένοι τύποι της γενικής και αιτιατικής εν. και πληθ.
- στις προσωπικές αντωνυμίες του γ' προσώπου ξεχωρίζουν: ο αδύνατος τύπος της αιτιατικής πληθυντικού του αρσ. $τις / ντις$ (αντί τους) και η αιτ. ενικού του αδύνατου τύπου που έχει την εκτεταμένη μορφή $τονε / ντονε - τηνε / ντηνε$ όταν προτάσσεται, και $τονα / ντονα$, $τηνα / ντηνα$ όταν επιτάσσεται του ρήματος,
- από τις κτητικές αντωνυμίες ξεχωρίζει ο τύπος της γενικής ενικού και πληθυντικού $τουνα / ντουνα$ αντί των κοινών $του$, $τους$.
- Ως προς το σχηματισμό των ρημάτων σημειώθηκαν: **α.** ρήματα σχηματισμένα κατά τη β' συζυγία σε -ώ (αντί -ζω στην κοινή ΝΕ), π.χ. *αρπώ*, *λυγώ* κ.ά. **β.**

ανάπτυξη [n] σε υγρόληκτα ρηματικά θέματα, π.χ. *απολνώ, σκολνώ* κ.λπ. γ. ρήματα μεταπλασμένα σε *-ίσκω*, **δ.** ρήματα σε *-φτω* (< αρχ. *-πτω*), π.χ. *άφτω, κόφτω, σκάφτω* κ.ά. (στην κοινή ΝΕ σε *-βω*),

- *ως προς τη ρηματική αύξηση σημειώθηκαν:* **α.** διατήρηση άτονης συλλαβικής αύξησης, π.χ. *εγίνηκα, εμάζεψα* κ.ά. **β.** διατήρηση της (τονισμένης) αύξησης στους υπετρισύλλαβους τύπους των δισύλλαβων βαρύτονων ρημάτων (με ανάπτυξη δευτέρου τόνου), π.χ. *έγραφάμε, έπαιζάμε* κ.ά. **γ.** συλλαβική αύξηση [e] αντί [α], π.χ. *εγόρασα, έλεσα* κ.ά. **δ.** συλλαβική αύξηση [i], σπάνια σε ρήματα που αρχίζουν από σύμφωνο, π.χ. *ήπινα, ήσκαβα, κατήβαινα* κ.ά. **ε.** τονισμένη χρονική αύξηση σε κάποια ρήματα που στον ενεστώτα αρχίζουν από [α] ή [e], π.χ. *ήψα* (< *άφτω* < *άπτω*), *ήρκουμου* (< *έρκουμαι*) κ.ά.

- *ως προς την κλίση του ρήματος ξεχωρίζουν τα εξής:*

α. η χρήση του αρχαίου επιθήμ. *-ουσι* στο γ' πληθ. πρόσ. του ενεστώτα και στην υποτακτική αορίστου και *-ασι* στο γ' πληθ. πρόσ. του παρατατικού και του (ενεργητικού και παθητικού) αόριστου. Παράλληλα με τα αρχαία επιθήματα χρησιμοποιούνται και τα νεότερα *-ου(νε)* και *-ανε* αντίστοιχα.

β. η συστηματική εμφάνιση ανοιχτών συλλαβών, στο γ' πληθ. πρόσ. της οριστικής του ενεργ. ενεστ. και των δύο συζυγιών, συγκεκριμένη *-ου (-ού)* και εκτεταμένη σε *-ουνε (-ούνε)*, π.χ. *γράφου, γράφουνε* κ.τ.ό. / στο γ' πληθ. πρόσ. της οριστικής του παρατ. και του αόρ. της ενεργ. φωνής όπου απαντούν τύποι σε *-α* και *-ανε*, π.χ. *φορούσα (αόρ. φόρεσα), φορούσανε (αόρ. φόρεσάνε)* κ.τ.ό. / στα επιθήμ. του μεσοπαθητικού παρατατικού που λήγουν σε *-ουμου, -ουμουνα / -ουσου, -ουσουνα* κ.λπ., π.χ. *γράφουμου -ούμουνα, γράφουσου -ούσουνα* κ.τ.ό.

γ. η μη έκκρουση του [i] στο β' εν. προσ. του ενεστ. των φωνηεντόληκτων ρημάτων *μιλάεις, ακούεις* κ.ά.

δ. ο σχηματισμός του α' πληθ. προσ. ενεστ. μεσοπαθηθ. φων. με το επίθημ. *-οιμεστε*, αντί του κοιν. *-όμαστε*, π.χ. *λυνόιμεστε, ερκούιμεστε* κ.ά.

ε. η πολυτυπία του παρατατικού μεσοπαθητικής φωνής, με εκτεταμένους και συγκεκριμένους τύπους, σε *-ουμου / -ουμουνα* κ.λπ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το επίθημ. του γ' εν. και πληθ. πρόσ. *-ουντο(νε)*.

στ. ο σχηματισμός του παθητικού αόρ. πολύ συχνά με το επίθημ. *-ηα* αντί *-ηκα*, καθώς και ο σχηματισμός του ενεργητικού αόριστου κάποιων ρημάτων σε *-ξα* (αντί *-σα*), π.χ. *αρώτηξα, σαβούρνηξα, έφταξα* κ.ά.

ζ. η διασάλευση των ρηματικών συζυγιών· έτσι ρ. που στην κοινή ΝΕ κλίνονται κατά την α' τάξη στο ιδίωμα κλίνονται κατά τη β' τάξη, π.χ. *πονώ – πονείς – πονεί* κ.ά.

η. η συστηματική εμφάνιση των τύπων: *έναι* (γ' εν.), *είμαστε* (α' πληθ.) του ενεστώτα και των συγκεκομμένων (χωρίς το ληκτικό *-ν*) τύπ. *ήμου, ήσου* και *ήντο* του παρατατικού του ρ. *είμαι*.

- *ως προς τις εγκλίσεις, ενδιαφέρον παρουσιάζουν στην προστακτική: α.* οι συγκεκομμένοι τύπ. του β' εν. πρόσ. του αόριστου των ρ. σε *-ώνω* και *-άζω*, π.χ. *γράφω* (< *γράφωσε*), *σταύρω* (< *σταύρωσε*), *μάλω* (< *μάλωσε*) κ.ά. **β.** στο β' εν. του αόριστου (ενεργ. και μεσοπαθητικής φων.), πέρα από το κοινό επίθημ. *-ου*, π.χ. *γράψου*, ο σχηματισμός με το μεσαιωνικό επίθημ. *-ησε*, π.χ. *δέχτησε, λούθησε, κοιμήθησε, συνεννοήθησε* κ.ά., **γ.** στα ρήματα της β' τάξης ο σχηματισμός του β' εν. προσ. με την επέκταση *-ε*, π.χ. *φώραει, πορπάτει, κουβάνει* κ.ά. **δ.** στο β' εν. προσ. της μεσοπαθητικής φωνής του ενεστώτα της β' συζυγίας σποραδικά εντοπίστηκε του επιθημ. *-ού*, π.χ. *σφαλού, κοιμού* κ.ά.

- **επιρρήματα**

χαρακτηριστικό στο ιδίωμα είναι ότι οι επιρρηματικές δηλώσεις τρόπου και ποσού αποδίδονται πολύ συχνά με δάνεια από την τουρκική, κάποια από τα οποία μάλιστα εντοπίζονται μόνο στην Τρίγλια π.χ. *αράν τουφάν(ι), ντάρ(α)μαχούσι* κ.α. Οι δηλώσεις χρόνου και χώρου (τόπου) γίνονται κυρίως με επιρρήματα της ελληνικής.

- **σύνδεσμοι, μόρια**

συχνή και χαρακτηριστική είναι η χρήση των συνδέσμων και των μορίων: *άμα* 'όταν, αν', και ιδιαίτερα η σύνταξη του σύνδ. *άμα* με επιτασσόμενο τον σύνδ. *και* εισάγοντας υποθετικές προτάσεις, π.χ. *Άμα και με λέεις ντην αλήθεια έρχουμαι... / ειδέ* 'έτσι και, σε περίπτωση που, αν' (< αρχ. συνεκφ. *ει δε*), π.χ. *Ειδέ, να κάτσεις να το θυμηθείς, δα* (< *δεν θα*) *το θυμηθείς τώρα... / μπα και* και *πα και* 'μήπως', μόριο ερωτηματικό, π.χ. *Πα και 'πιχύστητε* ('θυμώσατε'); / *για*, μόριο βεβαιωτικό (< τουρκ. επιφών. *ya*) που τίθεται στο τέλος πρότασης για επιβεβαίωση των

προαναφερθέντων, π.χ. *τι 'α πούμε για!* / *για*, μόριο προτρεπτικό (μεσν. *για* < αρχ. επιφών. *εία*)· στο ιδίωμα αξιοσημείωτη είναι η συνεκφορά του *για* με όλα τα πρόσωπα εν. και πληθ. της υποτακτικής *δω* του αόρ. *είδα* σε συντάξεις κυρίως με το μόριο *να* και σπανιότερα με το μόριο *θα*: *να / θα γιαδώ*, *να / θα γιαδείς* κ.τ.ό.

- **παραγωγή**

Το παραγωγικό σύστημα του ιδιώματος (επιθήματα και προθήματα) ακολουθεί την κοινή ΝΕ. Ξεχωρίζουν, το υποκοριστικό επιθήμ. **-όπλο** (< -όπουλο), π.χ. *ρακόπλο*, *σκουμπρόπλο*, *μπουκαλόπλο*, *κατσικόπλο* κ.ά., που απαντά επίσης στον Πόντο και σε ιδιώματα της Αν. Θράκης, καθώς και τα επίθημ. **-ί**: *παπλωματί*, *καρεκλί*, *τουρκί*, *βιτσι*, κ.ά. και **-ό / -ιό** (στον υποκορισμό κυρίων ονομάτων), π.χ. *(το) Θανασό*, *(το) Αφρό*, *(το) Σωτηρό*, *(το) Διογενιό*, *(το) Ζαχαριό*, *(το) Φροσό* κ.ά.

Λεξιλόγιο

Το μεγαλύτερο μέρος του λεξιλογίου του ιδιώματος αποτελείται κυρίως από λέξεις της κοινής ΝΕ οι οποίες, σε αρκετές περιπτώσεις έχουν υποστεί φωνητικές και μορφολογικές μεταβολές.

Απαντά σημαντικός αριθμός λεξιλογικών αρχαϊσμών από την αρχαία, μεταγενέστερη και μεσαιωνική ελληνική που δεν σώζονται στην κοινή ΝΕ, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένοι μορφολογικοί αρχαϊσμοί, όπως τα επιθημ. *-ουσι* / *-άσι*, το επίθημ. της προστακτ. *-ησε* κ.ά. Πέρα από τους λεξιλογικούς και μορφολογικούς αρχαϊσμούς που σημειώθηκαν, στη διαχρονία του ιδιώματος εντάσσονται και φωνητικά φαινόμενα που απαντούν σε παλαιότερες περιόδους της ελληνικής, όπως η αφαίρεση και η πρόθεση αρχικού φωνήεντος, στρογγυλώσεις, κράση, τροπές φωνηέντων και συμφώνων κ.λπ., ορισμένα από τα οποία εντοπίζονται στη Βιθυνία ήδη από τους μεταγενέστερους χρόνους. Συντακτικά φαινόμενα, όπως η επίταξη της αντωνυμίας, η εκφορά του έμμεσου αντικείμενου σε αιτιατική και η χρήση περιφράσεων με το βοηθητικό ρήμα *ήθελα* αποτελούν επίσης δείκτες της διαχρονίας του ιδιώματος.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν και οι νεότεροι ιδιωματικοί σχηματισμοί, όπου ξεχωρίζουν αρκετές λέξεις που επιχωριάζουν στην Τρίγλια ή και στη γύρω περιοχή.

Ως προς τα δάνεια πολυπληθή κατηγορία αποτελούν εκείνα που προέρχονται από την τουρκική: κάποιες επιδράσεις της τουρκικής εντοπίστηκαν και στην παραγωγική μορφολογία. Σημαντικός είναι ο αριθμός των δανείων από την ιταλική και τη γαλλική, ενώ ελάχιστα είναι τα σλαβικής και αλβανικής προέλευσης.

Σύνταξη

Η σύνταξη του ιδιώματος δεν παρουσιάζει ιδιομορφίες σε σχέση με την κοινή ΝΕ. Χαρακτηριστικά συντακτικά φαινόμενα που απαντούν στο ιδίωμα είναι: **α.** η επίταξη των εγκλιτικών τύπων της προσωπικής αντωνυμίας σε θέση αντικειμένου, **β.** το έμμεσο αντικείμενο και τα συμπληρώματα του ρήματος που δηλώνουν πρόσωπο εκφέρονται με αιτιατική. **γ.** χαρακτηριστική στο ιδίωμα είναι και η χρήση της περίφρασης *ήθελα* (*θελά / θαλά*) + παρελθοντικούς και παροντικούς ρηματικούς τύπους.

Β. Στο πλαίσιο της μελέτης του ιδιώματος της Τρίγλιας διερευνήθηκε και η σχέση του με γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Αν. Θράκης. Οι δύο περιοχές (Βιθυνία και Αν. Θράκη) φαίνεται να μοιράζονται κοινά γλωσσικά φαινόμενα. Με βάση τα δεδομένα που μελετήθηκαν στη διατριβή αυτή εντοπίστηκαν κάποια χαρακτηριστικά φαινόμενα (πχ. το επίθημ. της προστακτ. *-ησε*, το υποκορ. *-οπλο*, ιδιωματικές λέξεις που φαίνεται να απαντούν μόνον στις δύο περιοχές κ.λπ.), τα οποία συνδέουν το ιδίωμα της Τρίγλιας με τα γειτονικά ιδιώματα της Βιθυνίας και της Αν. Θράκης, γεγονός που αποτυπώνει και γλωσσικά την οικονομικοπολιτιστική ενότητα που ανέπτυξε ο ελληνικός πληθυσμός των δύο περιοχών από τους βυζαντινούς χρόνους μέχρι το 1922. Τα πρώτα αποτελέσματα που προέκυψαν από τη μέχρι τώρα συγκριτική έρευνα καταγράφονται στον πίνακα που ακολουθεί στο τέλος της ενότητας.

Όπως αναφέρθηκε στα εισαγωγικά κεφάλαια της διατριβής, τα ιδιώματα της Βιθυνίας εμφανίζουν απουσία ομοιογένειας σε σχέση με το πρότυπο των βορείων και νοτίων ιδιωμάτων, γεγονός που από τους παλαιότερους μελετητές αποδόθηκε στην προέλευση των πληθυσμών της περιοχής από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Η άποψη αυτή βασίστηκε στις μετακινήσεις πληθυσμών προς τη Βιθυνία σε διάφορες

περιόδους και στις προφορικές παραδόσεις των κατοίκων της περιοχής. Ανάλογες απόψεις έχουν διατυπωθεί και για τα ιδιώματα της Αν. Θράκης.

Ωστόσο, όπως προκύπτει από τη μελέτη των ιστορικών στοιχείων και των δημογραφικών ανακατατάξεων της Βιθυνίας και ειδικότερα της Τρίγλιας, που αναφέρονται στην εισαγωγή, η περιοχή κατοικήθηκε από τους αρχαίους και εν συνεχεία τους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ η ύπαρξη γηγενούς πληθυσμού με ιστορική συνέχεια από τους μεσαιωνικούς χρόνους μέχρι τον 20^ο αι. καταγράφεται στις μελέτες σημαντικών ερευνητών. Οι περισσότεροι από αυτούς συμφωνούν πως, τουλάχιστον κατά τη βυζαντινή περίοδο, υπήρχε ήδη ή άρχισε να διαμορφώνεται εκεί το πληθυσμιακό υπόστρωμα των κοινοτήτων της περιφέρειας της Προύσας, άρα η διερεύνηση της γλωσσικής εξέλιξης της περιοχής θα πρέπει να έχει ως αφετηρία ένα γλωσσικό υπόστρωμα διαμορφωμένο ήδη από την εποχή αυτή.

Η περιοχή της Βιθυνίας και ιδιαίτερα η παραλιακή ζώνη όπου βρίσκεται η Τρίγλια δεν υπήρξε ποτέ χώρος απομονωμένος. Κατά καιρούς προσέλκυσε πληθυσμούς από πολλές και διαφορετικές περιοχές και ιδιαίτερα τα νησιά του βορείου Αιγαίου, τη Θράκη, τη Μακεδονία αλλά και τον Πόντο. Ωστόσο, δεν υπάρχει ιστορικά μαρτυρημένος εποικισμός μεγάλων συμπαγών πληθυσμών, ικανών να επηρεάσουν την εξέλιξη των ιδιωμάτων της περιοχής ώστε να αποδίδεται η γλωσσική πολυμορφία της στις δημογραφικές μεταβολές και στις μετακινήσεις πληθυσμών.

Με δεδομένο την ιστορική συνέχεια των πληθυσμών της περιοχής, για την ερμηνεία της ανομοιογένειας των ιδιωμάτων πιθανόν βοηθητικές είναι παρακάτω παρατηρήσεις που προέκυψαν από τη μελέτη των ιδιωμάτων της περιοχής στο πλαίσιο αυτής της διατριβής:

- στην περιοχή της Βιθυνίας διακρίνονται τρεις ζώνες φωνηεντισμού: παραλιακή ζώνη (Τρίγλια, Μουδανιά, Κίος, Παλλαδάρι / νοτίου τύπου ιδιώματα), ενδοχώρα (Κουβούκλια, Ντεμίντεσι / χαρακτηριστικά των ημιβορείων), ορεινή και γεωγραφικά απομονωμένη περιοχή των Πιστικοχωρίων (βορείου τύπου ιδιώματα). Η ύπαρξη ζωνών φωνηεντισμού οι οποίες μάλιστα ορίζονται με φυσικά όρια (βουνά και ποτάμια) αποτελεί αξιοπρόσεκτο παράγοντα για την ερμηνεία της γλωσσικής διαφοροποίησης των ιδιωμάτων της περιοχής.
- ενισχυτική στην προηγούμενη υπόθεση είναι και η σε γενικές γραμμές αναλογία κατανομής των ιδιωμάτων στην Ανατολική Θράκη ως προς την ποικιλία και τη

γεωγραφική κατανομή των ιδιωμάτων σε σχέση με την Κων/πολη: ανατολική παραλιακή ζώνη, γειτνίαση με την Κων/πολη (νότια), ενδιάμεσος χώρος (ημιβόρεια), ενδοχώρα – απόσταση από την Κων/πολη (βόρεια).

Η αναλογία φαίνεται πως δεν είναι τυχαία. Ο εμπορικά, οικονομικά και κοινωνικά ανοιχτός χώρος των παραλίων, γειτονικός και σε στενή επαφή με τον *κόσμο* της Κων/πολης, φαίνεται να αποτυπώνεται και στη γλωσσογραφία των δύο περιοχών.

Γ. Το ιδίωμα της Τρίγλιας διαμορφώθηκε στο «αστικού» τύπου περιβάλλον των παραλίων της Βιθυνίας υπό την επίδραση της Πόλης. Όπως φαίνεται από τα ιστορικά και κοινωνιογλωσσικά δεδομένα που καταγράφηκαν στα εισαγωγικά κεφάλαια, πρόκειται για μια κοινωνία, που, παρά τη διαρκή και μακρόχρονη συμβίωση με το τουρκικό στοιχείο της περιοχής, το ελληνικό στοιχείο ήταν κυρίαρχο οικονομικά, κοινωνικά και γλωσσικά. Η πρόνοια για την εκπαίδευση, η αίσθηση και η σχέση των κατοίκων με τις ιστορικές τους καταβολές, οι οποίες καταγράφονται στις αφηγήσεις τους, η ανάγκη του αυτοπροσδιορισμού μέσα από την ελληνική γλώσσα, η επαφή με τα κέντρα του ελληνισμού καθώς και με εμπορικά κέντρα του εξωτερικού συνιστούν ένα περιβάλλον δεκτικό στις εξελίξεις.

Τα ιστορικά και κοινωνιογλωσσικά δεδομένα στον τόπο που διαμορφώθηκε το ιδίωμα, καθώς και στους τρόπους εγκατάστασης των προσφύγων στο ελλαδικό χώρο, βοηθούν στην κατανόηση τόσο των χαρακτηριστικών του ιδιώματος όσο και του πλέγματος των «προβλημάτων» της έρευνας του γλωσσικού περιβάλλοντος του μικρασιατικού χώρου.

Η εγκατάσταση μετά το 1922 σε ελληνικό μεν αλλά διαφορετικό περιβάλλον, αποτέλεσε ορόσημο για το ιδίωμα. Όπως φαίνεται από το υλικό που συγκεντρώθηκε στους δύο τρόπους εγκατάστασης, το ιδίωμα διασώθηκε στη Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής όπου το τριγλιανό στοιχείο ήταν κυρίαρχο, ενώ εμφανής είναι η συρρίκνωση του στη Ραφήνα Αττικής.

Το υλικό που έχει συγκεντρωθεί από διαφορετικές γενιές Τριγλιανών δείχνει επίσης ότι οι κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες οδήγησαν σε ένα δομικό και λειτουργικό περιορισμό του ιδιώματος από γενιά σε γενιά, αφού κυρίαρχη γλώσσα επικοινωνίας του συνόλου σχεδόν των ομιλητών έγινε πλέον η κοινή νεοελληνική.

Τέλος, σε ό,τι αφορά το υλικό, ας σημειωθεί η δυσκολία ανεύρεσης πληροφορητών και η δυσκολία κατάταξης και αξιολόγησης των ποικίλων πηγών υλικού, προκειμένου να διαμορφωθεί ένα κατά το δυνατόν αντιπροσωπευτικό και αξιόπιστο ποσοτικά και ποιοτικά δείγμα ιδιωματικού λόγου, ικανό ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για τα επιμέρους χαρακτηριστικά του ιδιώματος.

Το γλωσσικό ιδίωμα της Τρίγλιας δεν εντυπωσιάζει με τις αποκλίσεις του από την κοινή ΝΕ. Είναι ωστόσο ένα ιδίωμα που ελκύει τον ερευνητή γιατί δεν μιλιέται πια στην κοιτίδα του αλλά αποτελεί ένα κομμάτι της ελληνικής γλώσσας που συνδέεται με μια περιοχή όπου η ελληνική διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε μέσα σε ένα ιδιαίτερο ιστορικό, κοινωνικό και γλωσσικό πλαίσιο. Η γλωσσική χαρτογράφηση περιοχών οι οποίες αποτέλεσαν θυλάκους της ελληνικής αφενός συμβάλλει στην ένταξή τους στον ευρύτερο χάρτη της ελληνικής, και αφετέρου, προστιθέμενη στις επιμέρους μελέτες, συνεισφέρει στην αποτύπωση της γενικότερης εικόνας αυτών των περιοχών και στην κατανόηση της διαχρονικής διαδρομής τους.

κοινά / ανάλογα γλωσσικά φαινόμενα Τρίγλιας - ιδιωμάτων Βιθυνίας - Αν. Θράκης							
	Βιθυνία					Αν. Θράκη	
	Τρίγλια	Παλλαδάρι	Κίος	Κουβούκλια	Ντεμίρντεσι	Τσεντώ	Σαράντα Εκκλησιές
αποβολή άτονων <i>i, u</i>	-	-	- (σποραδικά)	+	+	+	+
αφαιρέσεις / αναπτύξεις αρχικών φωνηέντων	+	+	+	+	+	+	+
συνεκφορά που <i>'α > π' 'ά / πάα / τι 'α > τ' α > τάα / δε(ν) 'α > δ' α / δάα</i>	+	+	* (που 'α)	+	*	+	+
στρογγύλωση <i>ο > u, i > u</i>	+	+	+	+	+	+	+
τροπή <i>α > e, i > e</i> δίπλα στα υγρά	+	+	+	+	+	+	+
ανα- > (α)νε-	+	+	+	+	+	+	+
ουράνωση <i>l</i> πριν το <i>i</i>	+	+	+	+	+	+	+
τροπή <i>rx > rk / rθ > rt / sh > sk</i>	+	+	+	+	+	+	+

αποβολή <i>x</i>	+	*	+	+	+	*	*
αποβολή <i>θ</i> στο <i>θα > 'α</i>	+	+	+	+	+	-	+
αποβολή <i>n</i> στο <i>να > 'α</i>	+	+	+	-	+	+	-
ηχηροποίηση <i>t > d</i> του άρθρου και αντωνυμιών	+	+	+	-	-	+	+ (στην αντων. dους)
<i>b, d, g</i> απερρινωμένα	+	+	+	+	-	+	+
διπλός τονισμός	+	+	+	+	+	+	+
άρθρο αιτ. πληθ. αρσ. <i>τις / τι</i> (αντί τους)	+	+(τι)	+	+(τ' / τ'ς)	+(τι)	+(τσι)	+
συρρίκνωση γενικής / αποβολή <i>/n/</i> στη γενική πληθ. (όπου υπάρχει)	+ / +	δεν έχει	+ / +	δεν έχει	δεν έχει	+ / +	+ / +
σύμπτωση ον. αιτ. πληθ. / αρσ. <i>-ας > πληθ. -οι</i> (αντί - ες)	+	+	+	+	+	+	+
αιτ. πληθ. αρσ. προσωπ. αντων. <i>τις / τι</i> (αντί τους)	+	+	+	+(τ' / τ'ς)	+(τι)	+(τσι)	+
κτητική αντων. <i>τουνα / ντουνα</i>	+	+	+	-	+	-	-

γ' εν. είναι στο ρ. είναι	+	+	+	+	- (ειν' / 'ναι / 'ν')	+	+ (έν')
α' πληθ. μεσ. ενεστ. -ούμεστε / -ομεστε	+	+	*	+	+	-	+
γ' πληθ. -ουσι / -ασι	+	-	+	-	-	-	-
α' εν. πληθ. μεσ. παρατ. - ουμου(ν), -ουμουνα	+	+	+	+ (-ουμνα)	+ (-ουμνα)	-	+ (-ουμνα)
παθ. αόρ. -ηα (αντί -ηκα)	+	-	-	-	-	-	-
ενεργ. αόρ. σε -ξα (αντί - σα)	+	*	+	-	-	+	+
β' εν. προστακτ. -ησε	+	*	*	+	+	+	+
β' εν. προστακτ. β' τάξης σε -ειε	+	*	*	+	+	+	+
υποκορ. -όπλο	+	-	+	-	-	+	+
υποκορ. κυριών. σε -ό/-ιό	+	+	+	*	+	+	+
επίταξη αντων.	+	+	+	+	+	-	-
έμμεσο αντικ. σε αιτ.	+	+	+	+	+	+	+
περιφράσεις με το ήθελα / θαλά / θελά / θανά	+	+ (δάλα)	+	+	+	+	+ (ήλα)

* : δεν βρέθηκαν στοιχεία για το φαινόμενο

Παράρτημα

A. Ιδιωματικές φράσεις

- φράσεις

(Ούτος είναι) της γούνας μου μανίκι ('ασήμαντος'). / (για ωραία γυναίκα) σα μπουλιούρι ('είδος κοσμήματος') είναι! / (για ωραία γυναίκα) σα ντη φάρσα! ('σαν το περσικό άλογο'). / (για ωραία γυναίκα) φαρφουρί ποτήρι ('σαν το κρύσταλλο', πβ. σαν το κρύο το νερό) / (Είμεστε ούλοι) ζίκηδες ('ανόητοι') για τ' ανάθεμα... / (Εναι) της φράσης ('αξιόλογο, της προκοπής'). / (Θύμωσε) και ξίστρεψε τον τζιχρέ της ('έκανε μορφασμούς'). / (Ούτος είναι) μεγάλος και πολύς. / (περιπαικτ.) της παπαδιάς ο μούναρος και της επιτροπίνας / κάθισαν και λοάριασαν πόσο τραβάει ο μήνας! / 'ποραχνιά καμένη και σακκούλα τρυπημένη ('τίποτα δεν κατάφερα / δεν βρήκα'). / Άκρα μ' άκρα ('από άκρη σε άκρη'). / Άλλοι ψυχομαχούνε κι άλλοι γκαβλομαχούνε (πβ. το κοιν. εδώ καράβια καίγονται βαρκούλες αρμενίζουν). / Βαριά τα εγκόσμια! / Ένα δάκρυ ('μια σταγόνα'). / Έναι μέσα όζω άνθρωπος ('δεν είναι φερέγγυος'). / Έναι στο τελευταίο ντου ('πεθαίνει'). / Έπιασε τ' ανάπλαα ('έπιασε τα πιο μακρινά μέρη, έφυγε μακριά'). / Ερ'μιά και σκοτεινιά, 'ποραχνιά! (λέγεται όταν κανείς αποτυγχάνει σε κάτι που επιδιώκει). / Έφαε τα φάρφαρα! ('έκανε πολλή δουλειά, μεγάλη προσπάθεια'). / Έφαε τον ανακάντου ('έφαγε το κεφάλι του'). / Έχει βαντέ ('έχει περιθώριο, χώρο', πχ. ακόμα είναι νέα, έχει βαντέ μπροστά ντης..). / Ζούμε και ζινίζομε ('ίσα που ζούμε λόγω ανέχειας'). / (σε παιχνίδι) Κατέβα κωλοκότρωνε και κτύπα ντη γκαμπάνα. / Κόρδα φούντα (πβ. κοιν. σκοινί κορδόνη). / Κρύο γκεβγκίρι ('πολύ κρύο'). / Με καιρό με χρόνια... / Με τη μεθό θέλει νερό, με το μεθύσι δίψα. / Μόνααα!, τα λόγια ντης νερό και ζάχαρη! ('να διαλυθούν, να ξεχαστούν'). / Να 'σαι φτωχός κι αλίμονος και ζύλα να μην έχεις / να τρέχει και το σπίτι σου να δεις χαρές που θά 'χεις... / Νταμπλάς μας εκατέβει, κούφια η ώρα... ('μας ήρθε ξαφνικό, μακριά από μας'). / Ντονε βρήκε κόλπος ('εγκεφαλικό'). / Ξίκι να γένει (πβ. το κοιν. κομμάτια να γίνει). / Όζω ψίλοι μποντικοί (επωδή, 'μακριά από μας'). / Ούτος είναι του γλυκού νερού ('δειλός'). / Ούτος παφ κιουφ μιλάει ('λέει ασυναρτησίες'). / Πήαινε το νταμάρι μας ('άντεχε το σόι μας'). / Πήε αλλαή ('πήγε διακοπές'). / Πήρα ζίνι ('πήρα φόρα, ορμή'). / Πήρα ντο χιλιόκαλο ('πήρα τα πάντα, διάλεξα τα καλύτερα'). / Πήρε τα γιάρτια μου ('συμφώνησε', πβ. ήρθε με τα νερά μου). / Σόι σόπι σιζιλές ('όλοι μαζί,

μια παρέα'). / Στρείδια, μύδια, χάβαρα ('όλα μαζί ανακατωμένα, χωρίς τάξη'). / Τά 'κανε λαμπίκο... ('τα καθάρισε καλά'). / Τά 'κανε τσαλντί κουραδί ('τα έκανε άνω κάτω'). / Τα τσάλντισε ('τα έκανε όλα λάθος, απέτυχε', πχ. ντον έστειλάμε να κάνει ντη δουλειά κι αυτός τα τσάλντισε). / Τζάμπα και βερεσιά. / Τζαν τζιν ορταλίκ ('δεν βρήκα κανένα, τίποτα'). / Τσούρωσε το πούπουλο ('θύμωσε'). / Τύπος και υπογραφός. / Φωνή λέοντος δεν έχεις ακούσει ('δεν ακούς τι σου λένε'). / Χριστός κι Απόστολος και τα δώδεκα ευαγγέλια!

• παροιμίες

'Α δε φας θεριό, δε θεριεύεις! ('αν δεν δοκιμαστείς δεν γίνεσαι δυνατός'). / Βασιλικό κουρσούμι δε μπατίζει ('αυτός που είναι δυνατός δεν βουλιάζει'). / Έκανε τα κατσίκια μπελετζίκια ('βραχιόλια' / 'σκόρπισε άσκοπα τα λεφτά του'). Η ζερντελιά ('βερικοκιά') θα κάνει ζέρντελα ('βερίκοκα'). / Αυπήθη το καρφί, χάθηκε ο αλτσάς ('δεν ήθελε να προσέξει κάτι μικρό και τα έχασε όλα', πβ. όποιος θέλει τα πολλά χάνει και τα λίγα). / Ο καθένας ντο μπόρδο του μοσκολίβανο ντον έχει ('ο καθένας είναι επιεικής με τις αδυναμίες του'). / Πυρ πυρί και πυρανέμι τα πήρε όλα η ρέπελη (πλήρης καταστροφή, 'τα πήρε όλα ο άνεμος'). / Σειέτε η λίμνη κι ο γιαλός, σειέτε και του κουρελή ο γιος (λέγεται για κάποιον που παينهύεται). / Τέλεψάσι τα παιχνίδια κι άρκεψάνε τα ντούμπανα ('έρχονται τα δύσκολα'). / Της νύχτας ο καδής νικά πάντα τον άντρα ('η γυναίκα κάνει κουμάντο τον άντρα'). / Άθρωπο από φυλή και σκύλο απέ ντη μάντρα ('από καλή κοινωνική τάξη', πβ. σκύλο από μαντρί και γυναίκα από σόϊ).

• παροιμιακές φράσεις

'Α δε φέρει η Βαϊνού (τοπων. με ελαιώνες) 'α φέρει το καράβι ('αν δεν έχουμε παραγωγή ελιάς θα ζήσουμε από την αλιεία'). / (το κορίτσι) έκανε λάκκο να σε περιμένει ('αδυνάτισε, έρεψε'). / Λία είναι τα καρβέλια ντου ('δε θα ζήσει πολύ'). / Το κορίτσι στο μπεσούκι και η προίκα στο σεντούκι. / (Θα κάνει παωνιά) θα χέσου οι σκύλοι υδράργυρο κι οι κατσιβέλοι αλάτι... ('θα κάνει υπερβολικό κρύο'). Αυτός είναι έζ' αβγά το λουτρικό ('είδος γούνας' / 'είναι ανόητος, ανεύθυνος').

• γνωμικά

Ο καλός καλό δε μπαθαίνει. / Οι πολλοί ντον ένα το γκάνου, ο ένας τις πολλοί όχι. / Όποιος πέφτει μονάος του δε γκλαίει. / Το σίδερο ζεστό κουπανιέται. / Η μπαντρειά και

το τσουκάλι είναι ανάγκαση μεγάλη (‘ο γάμος και τα έξοδα διατροφής είναι μεγάλη ευθύνη’). / Το τάξιμο σπίτι δε χαλάει, το δοσίμι χαλάει (‘το να υπόσχεσαι κάτι δεν έχει άμεσες συνέπειες όπως το να το πραγματοποιείς’). / Έχει κι αθρώποι, έχει κι αθρωπόπλα (‘υπάρχουν άνθρωποι και ανθρωπάκια’).

- **ευχές**

(για έγκυο) Άντε και στα κρυφά σου. / Άντε και καλό χωριό, καλή πατρίδα... / Έτη πολλά (λογ. κοιν.) / Η ‘γειά να μη σας ‘φήσει, πάντα ‘γεια νά ‘χετε. / (σε γάμο) Να ζήσετε να πολυχρονίσετε, στερεωμένοι. / Στερεωμένοι, πολύχρονοι. / Συχωρεμένη ο Θεός μου. / Φτου σου, καλά στερνά. Καλά υστερινά. / Ωρα καλή, γερή και σιδερένια να είσαι.

- **κατάρες**

Ανάθεμά σας παφλαονίες (‘άχρηστοι’)! / Βουβασιά να σε πιάσει! / Κακό χρόνο νά ‘χεις να ξεραθείς και να βουβαθείς! / Κακό χρόνο να ‘χεις! Χάρος πάρει σε! Φωτιά κάψει σε! / Λύσσα να σε πιάσει! / Να τά ‘βρει (‘όσα μου έκανε’), να υποφέρνει! / Που να γίνεις κάμωμα! (‘να πάθεις όσα έκανες’). / Σκύλοι μαύροι κι αζυπόλητοι να τα τραβού και να τα κατελού μες στη μπαλάγκα (‘λάκκο’ / ‘ να καταστραφούν όλα, να χαθούν’). / Τυφλασιά στα μάτια σου!

B. Αποσπάσματα από το υλικό των απομαγνητοφωνήσεων

(Καλπάκη Ανθούλα)

π' 'ά θυμηθώ τα παλαιά...είχαμε γιατροί στο χωριό μας... ήντανε (και) δικηγόροι, σπούδαζάνε, ντω λογιών ντω λογιώ.. παπάδες... εμ τι ξέρω 'γώ τα ονόματά ντουνά 'γώ να τα πω λω... τι τα ξέρω;;

Σοφία ντην έλεάνε ντη μαμή αλλά το 'πίθετο τι ήντανε; Μια αψηλή, νταρντάνα, θηρία, γεμάτη κόρη... ντη βάζει το μυαλό μου (έχω την εικόνα της), μπαμπαϊτίσσα... ντη σπούδαζάνε νοσοκόμα...

Στη μπλατέα ήντανε οι πλούσιοι, στη Γκυψέλη (τοπων. Κυψέλη), ήντανε μορφωμένοι, εμείς στον απάνου μαχαλά ήμαστανε χωριάτηδες, φτωχοί άνθρωποι, οι άλλοι ήντανε πλούσιοι κάτω. Ε, και πώς ήνταν στη μέση ο ντερές ('ρέμα') κάθουμαι και λέω με το μυαλό μου, πώς περνούσα ο κόσμος; Και εντούτοις είχε ντερέ.. Το σκολείο ήντανε σε μας μεριά στο μπάνου μαχαλά. Ήντανε μεγάλο, άκρα, μέση δεν είχε.

Στο γκάτου μαχαλά ήντανε ωραία, πιο καλά. Η Παντοβασίλισσα ήντανε σε μας στο μπάνου μαχαλά και ο Α-Γιώργης κι ο Α-Γιάννης. Όζω απ' το χωριό πόβγαινες, που τελείωνε το χωριό ήντανε ένα μπράμα στρογγυλό, μεϊντάνι τό 'λεάνε και σιργιάνιζάνε.

Ο Σωτήρας (μοναστήρι) ήντανε μακρυά όζω απ' το χωριό. Ήντανε της μητέρας μου ο θείος καλόερος. Πήε μ' αλλουνούς μαζί π' ασκήτευαν. Ο καλόερος αυτός, με καιρό με χρόνια, που πήε (πήγαν) να ντο γυρέψου οι γονείς τουνα και δε μπήαινε με γκανένα τρόπο και αυτός ήρτε στο χωριό. Όζω απ' το χωριό, μέσα στα βουνά, στα χωράφια, στα λαγκάδια! Γιατί οι ασκητήδες, οι καλόεροι αυτά κάνουν, δε θέλουν κόσμο να ιδού. Έχτισε και έκανε μια εκκλησία. Άμα έκανε ντην εκκλησία, έκανε και σπίτια, άμα και πάει καένας να 'χου να μείνου. Ξένοι άμα πάνε. Έκανε και μέρη δικά ντουνα που θα κοιμούνται, που θα κάθονται. Τραπεζαρία που θα τρώνε, μέρος που θα κοιμούνται, που θα κάθονται. Κάμαρες. Και έκανε και φούρνο. Επήρε και άνθρωπο επί τούτου που θα ζυμώνει ψωμί να τις (τους) φαΐσει. Ήπαιναν οι γυναίκες 'κεί πέρα, ζύμωνάνε ψωμί, που ήντανε πολύς κόσμος για, εργάτες να χτίσου, να κάνουν, ήθελάνε να φάνε αυτοί. Και μαγέρενε μια γυναίκα και φάιζε ντο γκόσμο αυτόνα. Κι έμεινε στο μοναστήρι ύστερα ο καλόερος. Αυτού έμεινε, δεν έφυε ξανά. Ξανά δεν επήε να ασκητέψει στα βουνά 'κεί που ήνταν άλλη φορά. Έκανε ντην εκκλησία και ζούσε αυτού πέρα. Κι είχε και φούρνο κι είχε και βρύσες και έκανε και βρύσες, έκανε και μπαξέδες, ωραία

λουλούδια, πολύ ωραία. Τά 'κανε της μητέρας μου ο θεός. Ντόμνο (Δόμνο) ντον έλεε. Καμιά φορά ντο γράφω στα 'νόματα (σε μνημόνευση). Άμα το θυμηθώ ντο γράφω. Ντόμνο μοναχό ντο γράφω. Τι ξέρω τι ντο λέανε. Μοναχός πόναι, καλόερος. Αλλά δεν ρώτησα καμιά φορά κανένα παπά, τι πρέπει να ντονε πω, ιερομόναχο να ντο μπω;

Κάθε χρόνο έκανα κουκούλια. Είχανε λιόδεντρα. Έκανάνε, έβαζάνε δέντρα και έκανα ελιές. Κι έτρωάνε ελιές και πουλούσα και έκανάνε και πουλούσανε. Χουράφια ολόκληρα, γεμάτα ελιόδεντρα. Ελιά πολύ, λάδι πολύ έκανάνε, πουλούσανε ο κόσμος. Έτρωε χορταστικό (λάδι), η οικογένεια, πουλούσανε κιόλα. Τ' 'ά το κάνου; Είχανε και κουκούλια. Τυραννιούντανε πολύ με τα κουκούλια. Να ταΐσουν μικρό σκουληκόπλο, από μικρό να το ταΐσουν, να το θρέξου, να κάνει κουκούλι. Τυραννιούντανε πολύ. Έβανάνε έτσι, νά 'ναι έτσι, κλωνιά ολόρτα για να πάνε να κάνου τα κουκούλια πάνου σε κείνα τα κλωνιά. Έκουβάνε απ' τα δέντρα κλωνιά και πήαινάνε, όταν ήτα ένα που μεγάλωνε να κάνει το κουκούλι, πήαιναν κι έστηνάνε τα κλωνιά 'κεί ανάμεσα και ανέβαινάνε κι έκανα το κουκούλι.

Σ' ένα γάμο – αυτό το 'χω ακουστά – σε ένα γάμο ξέρεις δα τα παλικάρια του χωριού και κατηβαίνανε που θα περάσει ο γαμπρός, να πα να πάρει τη νύφη, να στεφανωθεί στην εκκλησία. Και έκατσάνε έτσι, να πα να 'υρέψου ένα δώρο. Γύρευάνε το μπαχτσί, θα πει, να τις (τους) πληρώσου τα παλικάρια να πα πάρου ντη νύφη να μπαντρευτεί. Εκάτσανε στο δρόμο ολόρτοι. Ολόρτοι και φύλανε 'α περάσει ο γαμπρός να πα να πάρει ντη νύφη. Αυτοί φώναζάνε, θέλουμε το μπαχτσί τό 'λεάνε. Τούρκικη λέξη. Αυτοί περίμενάνε, δεν εδίνανε, να δώσου λεφτά για δώρο, δηλαδή έλεγε ντη γκοπέλα, δώσε μας ένα μικρό δώρο κι εμάς τα παλικάρια να γλεντήσομε. Να δώσει ο γαμπρός να πούμε στα παλικάρια. Ένα μικρό δώρο, ό,τι έχει ευχαρίστηση. Σηκώσανε επανάσταση, δεν έδινανε. Όχι ότι δεν είχανε να τα κάνου. Έτσι τό 'κανανε, για συνήθειο. Ε, και έπεσε ξύλο γερό. Αλλά δεν θυμούμαι ποια οικογένεια ήντανε, ποια νύφη ήντανε. Ε, π 'ά θυμηθώ, δεν ήμου γεννημένη.

Κείνα τα χρόνια στη μπαλαιά Τρίγλια, δεν είχα (είχαν) τραγούδια να λένε ό,τι τύχει, τα βγάζαν απ' ντον εαυτό ντουνα, ταιριασμένα της πάθησης (από τα παθήματα της ζωής τους) τουνα, εκείνα που πάθαιναν τά 'βγανάνε τραγούδια. Του Λουκουμτζή, είχε μια κόρη αρρεβωνιασμένη και ο κόσμος, εσύ εγώ, ντην έβγαλάνε τραγούδι και ντη

γελούσανε που άφησε ντον άντρα της, τα παιδιά και πήε και πήρε αγαπητικό κι έφνε.
Αυτός ήντανε νεκροθάφτης που έφνε.

Άφησε άντρα με παιδιά, κόρη αρρεβωνιασμένη
πήρε το Πεταλόπουλο και ζει ευτυχισμένη
(Πεταλόπουλο ντον έλεάνε, είχε το 'πίθετο της πεθεράς).

Τα τραγούδια πό 'λεάνε δεν είναι σαν ετώρα, που το πιάνεις και το τελειώνεις κι είναι μεγάλο. Αυτά μπεήτια τά 'λεάνε, στιχάκια. Ας υποθέσουμε, απ' ντο νου ντουνα έβγαζα στιχάκια. Τι ήτανε να μ' αγαπήσεις 'κεί που κάθουμου καλά / νά 'χω ζάλη στο κεφάλι κι ένα γκλάμα στη γκαρδιά. Δηλαδή, που ήθελε ο άλλος και ο άλλος δεν ήθελε. Ύστερα, αγάπαμε πουλάκι μου και όποιος ζουλεύει ας σκάσει / της πικροδάφνης το ζουμί να πιει και να χορτάσει. Δηλαδή, πόναι κακός, πόχει κακό απάνου ντου. Αγάπαμε, πουλάκι μου, πως μ' αγαπούσες πρώτα / λόγια του κόσμου μην ακούς και ντη γκαρδιά σου ρώτα. Δηλαδή, εσύ αφού δε θέλεις, τι ακούς του κόσμου τα λόγια; Έλεγαν έτσι μπεήτια, τέτοια και τό 'κανάνε τραούδι μεγάλο. Πολλά έτσι έβγαζα. Αγάπησα επί τη γη του κόσμου ντων ανθέω, η τύχη μου με έριξε σε άγγελον ωραίο.

Τα γλυκά τά 'κανα του σπιτιού όλο (σπιτικά). Πορτοκάλι, βύσσινο, ό,τι να ήτανε. Κυδώνι, σύκο, όλα του σπιτιού. Άσπρο κυδώνι, άσπρο γλυκό μαστίχα, όλα του σπιτιού. Τα κουλουράκια μονάχες τά 'κανα (έκαναν). Δεν αγόραζάνε. Τίποτα αγοραστό. Τα γλυκίσματα μονάχες. Ήθελα κάνου κουραμπιέδες, ήθελα κάνου κρασάτο, ήθελα κάνου του σπιτιού γλυκά να κερνού. Έτοιμα δεν υπήρχανε. Αυτά ήντανε τα γλυκίσματα. Το καλύτερο ήντανε ο κουραμπιές. Το κρασάτο ήντανε με το λάδι. Δεν είχε έξοδα πολλά, βούτυρο και αυγά και αυτά. Με το λάδι και αλεύριζες μόνο το κρασάτο και το περ'χούσες, έβαζες ζάχαρη και το περ'χούσες ύστερα, άμα τό 'βγαζες απ' το φούρνο. Ήτανε οικονομικό. Αλλά, ο κουραμπιές ήθελε ζάχαρη, ζάχαρη και βούτυρο το δούλευες, ύστερα και αλεύρι. Το 'κανες ύστερα ό,τι σκέδιο ήθελες, τό 'ψηνες στο φούρνο. Δεν ήθελε περέχυμα αυτό. Να, τέτοια σκέδιο γλυκά έκανα. Δεν έκανα σαν-ε-τώρα ακριβά γλυκίσματα.

Ο παππούς μου φορούσε σαντάλια. Ήντανε ένας αψηλός, καλός. Του πατέρα μου ο πατέρας. Θεόδωρο ντον έλεαν. Ένας αψηλός άντρας, γενναίος. Και φορούσε μποτούρια. Δηλαδή, παπούτσια όχι σαν εμάς, αλλιώςικα παπούτσια. Μποτούρια τά 'λεάνε. Και κάλτσες όχι κοντές. Ως απάνου, ως απάνου. Και από πάνου εδώ, δεν φορούσα παντελόνι. Φορούσανε βρακιά φαρδιά. Φαρδιά και κοντά. Και επειδή δεν

ήντανε παντελόνι, να σκεπάσει κάτω το ποδάρι, είχα (είχαν) τις κάλτσες μακριές και κάτι μποτούρια, αλλιώςτικα παπούτσια, όχι σαν τα δικά μας που φορούμε. Είχανε και γελέκια σταυρωτά, με απάνου σαν γκεντημένα τα κουμπιά, κείνα που ήθελα... σα γκεντημένο 'κείνο το μέρος. Αυτά ήντανε το ντύσιμό τουνα. Ντο θυμούμαι ντο μπαππού μου ντο συχωρεμένο, ντο Σατζιλή. Ντον έτυχα δηλαδή, βρέθηκα. Όσο μικρό και αν ήμου, ντο θυμούμαι. Ντη γιαγιά μου δεν ντηνε θυμούμαι τόσο.

(Γλαράκη Καλλιόπη)

Ήθελα φύγομε απ' το χωριό. Όλοι έπιασάνε τα μαγαζιά, πόρτες, αυτά, όλα ανοιχτά τ' άφησάνε. Έμπαινες, περνούσαμε, εσύ, εγώ, ό,τι ήνταν άνοιάνε τα τσουβάλια, ζάχαρες, τ' αυτά, χύνουντάνε. Άνοιαν τις κάνουλες, λάδια, οινόπνευμα. Ό,τι δηλαδή ήτανε που να χυθού. Ήντανε της τρελής. Άστα. Έμπαιναν, έβγαιναν ο κόσμος και τραβούσαν κάτω στη θάλασσα. Και έλεάνε πια, οι Τούρκοι θά 'ρτου να τά 'βρου και τα βάλαν δρόμο όλα.

(Αρβανίτης Αποστόλης)

Όταν φύγαμε ήμου δεκατρίω χρονώ, πήαινα στα δεκατέσσερα. Ακούσαμε ότι οπιστοχωράει ο ελληνικός στρατός. Βάλαμε ένα μοτόρι απέ ντη μπαλιά πατρίδα και πήε στο γραφείο του Καβουνίδη στην Κωσταντινόπολη. Πήε στο γραφείο και λέει ότι κιντυνεύομαι και ότι η πατρίδα μας χάνεται και μαζεύνουντάνε τολάιστο δεκαεπτά χωριά στη μπαλιά πατρίδα και περίμενάμε όλοι στην αποβάθρα να δούμε πότε θά 'ρτει πλοίο... Φτάνου τα πρώτα τ' Αηδόνι (το σωστό όνομα του πλοίου είναι Χελιδόνι) του Καβουνίδη, το δεύτερο Τρίγλια, το τρίτο η Βιθυνία. Κι ο Καβουνίδης απάνου καπιτάνιος και να φωνάζει με ντο χόχλο: Πατριώτες, γυναικόπαιδα και φτάνου τα κανόνια. Θα μας κόψου όλοι αυτοί... Κι άρχισάνε ο κόσμος όλοι αυτοί σα ντρελλοί να τρέχουνε από διάφορα χωριά ν' αφήνου τα ζώα ντους, ν' αφήνου τα ρούχα ντους να τρέχου και να φωνάζει ο άνθρωπος: Μη βλέπετε ρούχα, τα παιδιά σας να γλιτώσετε... τρελλοί όλοι να πετιούμεστε μες στα βαπόρια, γυναίκες, παιδιά άλλοι μες τη θάλασσα να πλέουνε και να πνίγονται και καθένας έβλεπε ντο γκαημό του...

(Γλαράκη Καλλιόπη)

Ήρταμε με βαπόρι απέ ντη Μικρά Ασία. Πώς 'α ρθεις; Βάλε ένας, βάλε άλλος, όποιος προλάβαινε. Ήρκουντάνε η βάρκα και όποιος προλάβαινε, γέμιζε η βάρκα 'μέσως, έφευγε. Όσοι ήντανε φόρτσοι, τα κατάφερνάνε γρήγορα. Όσοι δεν ήντανε πολύ φόρτσοι,

κάουντάνε, περίμενάνε. Άντε νά 'ρτει πάλε η βάρκα. Ήρκουντάνε, έφευγε, ήρκουντάνε, έφευγε, αυτό γένουντάνε.

Το καράβι μας πήε στη Ροδεστό πέρασάμε. Αλλά είχε πολύ κόσμο και ξεφόρτωνάνε βαπόρια απ' όλα τα μέρη, όπου υπήρχανε κόσμος, πρόσφυοι. Και εμάς μας πήανε ύστερα στη Ντένεδο (Τένεδο). Γιατί ο αυτός, αυτός που είχε το καράβι δε μπορούσε να περιμένει. Αυτουνούς τις έστειλε ο αυτός, ο Καβουνίδης. Ήτανε δηλαδή, ορ'σμένοι φίλοι ντου, εφοπλισταί, που ήντανε στη Μπόλη (Πόλη) αυτός γιατί είχε κι αυτός βαπόρια και έκανάνε ντη γκαλοσύνη, τους αγγαρεύτηκε ο Φίλιππας και ήρτανε δυο τρία βαπόρια ξένα. Γιατί όλα δικά ντου, δεν είχε τόσα πολλά, να πάρει τόσο κόσμο. Και ήρτανε ξένα βαπόρια και μας έβγαλάνε εμάς. Άλλοι στη Ροδεστό βγήκανε, εμάς πέρασε από Ροδεστό, είχε κόσμο δεν μπόρεσε ο καπτάνιος να κάθεται να περιμένει. Μας πήε στη Ντένεδο. Έκατσαμ δυο τρεις μήνες. Ύστερα η Τένεδος, την ανάλαβανε πάλε οι Τούρκοι κι έφυαμε απεκεί. Πήραμε, βρήκαμε ένα βαποράκι, πόσες οικογένειες ήμαστα και ναύλωσάμε να πάμε. Πέρασάμε, υπέφεράμε πάρα πολύ. Μικρό ήντανε. Τρικυμία μεγάλη. Πέρασάμε απ' ντη Χίο. Είχαμε κάτι συγγενείς 'κειπέρα στη Χίο, πήαμε λίο είδαμε τις συγγενείς, κάθισάμε μια μέρα δυο, δε θυμούμαι. Ύστερα πάλε ξανά μπήκαμε στο βαπόρι, ταξίδεψάμε, πέρασάμε από ντη Μυτιλήνη, αλλά δε μπήκαμε μέσα. Ήτανε τρικυμία πολύ και κάθισάμε απ' όζου και ντην είδαμε λίο ντη Μυτιλήνη. Κι ύστερα τράβηξάμε, ήρταμε στο Μπειραιά (Πειραιά). Με ντο λόγο να πάμε στη Γκρήτη (Κρήτη). Ότι δήθεν στη Γκρήτη είχανε ελιές και να πάμε 'κειπέρα να αποκατασταθούμε, επειδής και μεις είχαμε στο ντόπο μας ελιές και ήξεράμε από ντη δουλειά. Ναι, αλλά μόλις έφτασάμε στο Μπειραιά, είπαν δεν επιτρέπεται πια στη Γκρήτη γέμιση, συμπληρώθηκε το ποσόν. Όσοι πρόσφυοι ήτανε για να πάρου, τώρα δε μπαίνουν άλλοι. Γέμιση ο τόπος. Κι έμεινάμε 'κεί στο καράβι καμιά βδομάδα. Έβγαιναν οι μπαμπάδες έξω, πήαιναν έπαιρναν ψωμί, τυρί, χαλβά, ό,τι ήτανε, έφερνάνε να φάμε. Αυτή ήτανε η δουλειά μας καμιά εβδομάδα. Ύστερα πια είδαμε, παραείδανε, ο ένας, ο άλλος, σε λέει τι 'α γίνει, κάπου πρέπει να πάμε. Και βρήκανε να πάμε, αλλά ήτανε κάτι άλλες, μας είπανε πάντε στη Λάρισα, έχει δουλειές, ένα καλό μέρος, δεν ξέρω τι, στο δρόμο που είδαμε και πήαμε. Με το τρένο.

(Καλπάκη Ανθούλα)

Όταν μαςε πήανε στην εκκλησία, μας είπανε καθίστε 'δώ και εμείς θα σαςε πούμε λέει που 'α πάτε. Έκατσάμε 'κειπέρα, να μας ταχτοποιήσου, να μαςβάλου που θα μαςβάλου, ήρτανε μας πήανε και μας πήανε στη Ντούμπα (Τούμπα), στις παράγκες. Να τι

’α σε πω, σκεπασμένο μια σταλιά μέρος για κάθε οικογένεια. Να χωρείς και να μη χωρείς. Λίγο. Ε, με τις βρανιές (’κλίμια, κουρελούδες’) ό,τι είχανε ο κόσμος, έκανάνε ντουβάρια. Να μη ντο βλέπει ο ένας με ντον άλλο να που είναι κοντά, ο ένας ντον άλλο να, οι οικογένειες. Με τις βρανιές, ό,τι είχανε, σεντόνια, έκανάνε ντουβάρια και πόρτα να μπαίνουν μέσα. Ύστερα με καιρό μας έβαλα στα σπίτια. Κάθουμάστα ύστερα στα σπίτια.

(Γλαράκη Καλλιόπη)

Τα πρώτα σπίτια. Μπαγιατιά ήτανε μόνο μέσα οι χωρισιές, μ’ ένα πλίθο. Τ’ απόζω έβαζανε διπλοί πλίθοι και τό ’κανάνε χοντρό. Ήρταμε εδώ τώρα όταν ήρταμε, το δικό μας το σπίτι ήτανε το τελευταίο. Απεδώ και κάτω ήτανε άλλο κανά δυο χτισμένα ακόμα, δεν είχανε έρτει ακόμα οικογένειες. Γιατί (ήταν) ατελείωτα. Ήταν στα τσαντίρια όλες και μια μια πήαινάνε στα σπίτια. Η ’πιτροπή είχε τα ’νόματα γραμμένα. Αυτή η σειρά απεδώ δεν ήτανε άλλη καμιά. Κι ήμαστα, καθόμαστα εδώ στην άκρα, ήμαστα το τελευταίο. Η μητέρα μου άρρωστη στο νοσοκομείο κάτω. ΄λonoσία, πέθαινε ο κόσμος. Εμείς με ντην αδελφή μου, μικρά παιδιά ήμαστα. Ο πατέρας μου δούλευε στα σπίτια. Καθούμαστα μες τη γκαμαρίτσα. Έβαλάμε ύστερα πόρτες, από πάνου ανοιχτά ακόμα. Το τσατί καλά δεν είχε τελειώσει. Μόνε οι πόρτες και το τσαντίρι τό ’βαλάμε στη μεγάλη ντη γκάμαρη μέσα και πήαιναμε, κοιμούμαστα ντη νύχτα. Και είχε μιαν άλλη, μικρή κάμαρη, τάχα σα γκουζίνα, μαεیرهάμε. Είχαμε κανά δυο τούβλα ’κειπέρα και μαεیرهναμε. Και πήαινάμε κι έπαιρνάμε νερό απ’ ντη μεγάλη. Είχαμε μια μεγάλη βρύση αυτού πέρα, που τό ’καναν τώρα πάρκο, εδώ στα εντόπια. Ναι. Μια μεγάλη βρύση ήτανε τότες και ήτανε τρεχάμενο το νερό, δεν είχε μπουρμά να είναι κλειστή, να κλείει.

Γιατί σε λέω μικρά παιδιά ήμαστα. Ήρταμε δώδεκα χρονώ. Έπεσάμε στο σπίτι, μας βρήκε η ελονοσία, εγώ ήμου μεγάλη, η αδελφή μου ήτανε πιο μικρή. Εγώ πια ήμου και νοικοκερά. Ούτε να παίζουμε, ούτε να κάνουμε. Έβλεπα τις φιλινάδες, έφευγα πάλε, έρχουμου σπίτι γιατί η μητέρα μου είχε ελονοσία. Είχαμε κι άλλο, πιο μικρό παιδί. Και να, από δέκα χρονώ έγινάμε νοικοκυρές δω πέρα. Ψήθηκάμε. Καβουρντίστηάμε. Άστα. Τι ’α πούμε;

(Χαράλαμπος Μήτσου)

Εγώ, με ντον Απόστολο ντο Γκαμίνη (Καμίνη) ήμαστανε παρέα μ’ αυτόνα. Και έκανα το χαμαλίκι. Ήρτε ένας αστυνομικός, με λέει εμένα, λέει, ’α σε δώσω λέει το κουφινάκι

να σε βάνω πράμα να πας στο τάδε μέρος και 'κείνος μαζί μου. Ε, με λέει μένα, 'α σε δώσω εκατό παράες, δηλαδή, ας πούμε, εκατό παράες ήντανε, ήντανε εκατό, σαν να ήντανε εκατό δεκάρες, εκατό παράες. Και 'γώ ντονε λέω, δεν έρχομαι, λω. Θέλω, λω, δυόμισι δεκάρες εγώ. Ναι, λιγότερα. Νόμιζα ότι γύρευα πολλά. Ναι. Κείνος, βρε τόσο... Όχι, έκανα και ντο θυμωμένο. Εγώ μικρό παιδί και δεν επήαινα. Εκατό, εκατό, λέει. Και με βάζει κάτι πράματα, με... ψούνησε ας πούμε, ζάχαρη, καφέδες ξέρω 'γώ, τέτοια, μ' έβανε στο κουφινάκι 'κειπέρα, μ' έβανε πέντε, έξι κιλά, με δίνει κι ένα καρπούζι στα χέρια. Μικρό παιδί. Πήαινα, πήαινα στο δρόμο. Σκέφτηα, λω, τι έπαθα εγώ, λω, μ' έδινε, λω, τόσα λεφτά πουλλά, λω, και 'γώ γύρευα λίγα, αλλά τ' 'ά ντονε κάνεις. Να μη φάμε και ξύλο, λω! Αστυνομικός ήντανε. Με πήρε, με πήε απάνου, μιαν ανηφόρα, με πήε στο σπίτι, βγήκανε κάτι χανιμάκια, με πήανε μέσα, άδειασάμε 'κειπέρα, με δίνει κι αυτός δυόμισι δεκάρες 'κειπέρα. Βρε, λω, τι έπαθα. Τζάμπα και βερεσιά. Σηκώθηα, έφυα...υπόφεράμε πολύ...

(Καλπάκης Βασίλης)

Με προξενιά παντρεύοντάνε ο κόσμος... Ήθελα στείλου μια γυναίκα να πάει να το πει τους γονείς να γένει.. Τώρα άλλαζάνε τα χρόνια... Καλύτερα, όποιος πέφτει μονάος ντου δε γκλαίει! Τι ξέρεις, πα κι έναι λουλούδι να το μυριστείς; Πόσα κρύβου οι προξενιές! Και τώρα και που παίρνουνται με έρωτα και πάλε και ύστερα πάει χαμένος όλος ο έρωτας. Τόσο αγάπη, τόσο κακό.

.....

Κείνος έκανε ντη μπροξενιά μονάος ντου. Ο Σταύρος πήε, ντη γύρεψε μονάος ντου. Εκείνη ντον έδιωχνε... γιατί ντρέποντάνε. Μικρή ήντανε για. ... Ε, καμιά εικοσαριά χρόνω ήντανε, αλλά φαίνοντάνε μικρή. Και ντον έδιωχνε. Είχε ντο μπαμπά ντου άρρωστο. Εκείνος ήντανε στο χωράφι και απ' εδώ οι Σατζιλήδες ετοίμασάνε ντο γάμο. Και ήρτε απ' το χωράφι, ντονε λένε, 'α σε παντρέψομε, λέει. Βρε σώπα! Άντε λέει. Πάνε 'κειπέρα και πα να φέρουμε ντο μπαπά. Άρον άρον, που λες, στεφάνωσον αυτόν. Γιατί ο μπαμπάς ντουνα έλεάνε ότι ύστερα από δυο τρεις μέρες θα πεθάνει. Ήντανε κατάκοιτος. Και σε λέει, άμα και πεθάνει, πότε θα παντρευτούμε ύστερα; Θα περιμένουμε... Οι γριές απεκεί, οι Σατζιλήνες, σταναχωρέθηκαν. Τώρα; Το σίδερο ζεστό, λέει, κουπανιέται. Ντον έβαλάνε 'κείνο το βράδυ. Από το χωράφι ήρτε σε λέω και μπαντρεύτηε.

Γ. Αποσπάσματα από δημοσιευμένα κείμενα με διαλόγους και ιστορίες της Τρίγλιας.

- (Α. Τακάς: *Ο μονόλογος*. Αθήνα: Φιλιπότης, σ. 119-21. Κείμενα Α. Τσίτερ)

Από το χωριό που σας είπα από ντη Ντρίγλια (Τρίγλια) της Βιθυνίας ήρτασι οι Τριγλιανοί στο Σουφλάρι της Χαλκιδικής. Διώχτηάσι απέ το χωριό ντουνα και ήρτασι 'δώ. Αφησά ντα ούλα. Τι ήθελα κάνουσι; Ήρτασι 'δώ. Πάωνάσι, αρρώστησάσι, ένα σουρί πέθανάσι. Ήντο να κλαίεις. Μόνε δόξα σοι ο Θεός. Χάντε απεδώ, χάντε απεκεί τζαμπαλάντισάσι ('προσπάθησαν'), κατάφεράσι τα. Έκανάσι πάλε ένα χωριό της φράσης ('αξιόλογο, σημαντικό, της προκοπής'). Και μια και πήασι ούλα καλά έκανάσι και Σύλλογο. Και μαώχνουνται πάλε ούλοι όπως ντο μπαλιό ντο γκαιρό στο χαμένο χωριό, να κάνου βεγγέρες, να χορεύου, να λέσι Τριγλιανά. Είπα σας πολλά. Πρεπερό ήντο. Κουρέματα ('φλυαρίες') πια. Άμα και θέλετε 'α σας πω κι άλλα να μην ξεχαστού.

Τωρνάς ήρτασι προέδροι και με παρακάλεσάσι να πω για ντη Ντρίγλια (Τρίγλια). Λοάτε, ξεασάτε ντηνα ντη Ντρίγλια (Τρίγλια). Είδες που λέει πέρασάσι και τόσα χρόνια. Ας πέρασάσι. Εμείς τα γιάνταλα ('σαράβαλα / γέροι') δε ντηνε ξεχνούμε. Και σεις τ' αούρια μου να μη ντηνε ξεάσετε. Ήντο είδες που λέει ένα χωριό της φράσης. Και πολύ μεγάλο δεν ήντο και πολύ μικρό δεν ήντο.

'Α με πεις: Αραντίζεις το ('το ψάχνεις') στη χάρτα και δε ντο βρίσκεις. Και 'γώ αραντίζω το, αραντίζω το, π' 'ά τό 'βρω. Μόλαστα ('άστα'). 'Α το πω, καπ χαζίρι ('ευκαιρία') τώρα που με παρακάλεσάσι και οι προέδροι, 'α ντο δείξω να το μάθου.

Στη Μπόλη (Πόλη) πήατε; 'Α σας δώσω να το καταλάβετε. 'Α πάτε στου Αχιλλέα το ξενοδοχείο, 'α ρωτήσετε απέ που πάει το «Άσσος» και το καινούριο, το «Τρίγλια» του Φίλιππα του Καβουνίδη, για ντη Ντρίγλια (Τρίγλια). 'Α πάτε ύστερις στου Κουτρή 'α πάρτε κατίκι ('κολατσιό'), όχι στο καβέτο ('δοχείο φαγητού'), χάσικο ψωμί ('άσπρο ψωμί'), σαρδέλλες του κουτιού, κασέρι, ύστερις σιμίτια και 'α πάτε στο βαπόρι.

Με το βαπόρι, άμα πιάσετε το Μποζμπουρνού, αντίκρυ απέ τ' Αρμουτλί, 'α γιαδείτε ένα μεγαλούτσικο χωριό μπροστά σας. Έναι η Τρίγλια.

- (Πιστικίδης Θ. 1983: *Τρίγλια Βιθυνίας*. Ραφήνα, σ. 256-58)

- Αλισταβέτη, Αλισταβέτη μαρή αζαδέρφη!

- Τι είναι μαρή και φωνάζεις;

- *Ήρτα να σε ρωτήσω, μεθαύριο της Σωτήρος θα πάμε στο παναῦρι στο μοναστήρι; Είπε σε τίποτα ο άντρας σου;*
- *Τι λέεις μαρή, ξέρεις κανένα χρόνο να μη μπήα στη χάρη της. Θα πάμε αμέ, θα πάμε!*
- *Να πάμε μαζί μαρή γιατί το δικό μας μερκέπι (‘γάιδαρος), κατσιρντίστηκε (‘έφυγε’) και κουτσάθηκε που το κυνηγούσασι και πως ‘α πάμε; Που ‘α φορτώσομε τα ταῖνια μας, τα ζεύκια μας;*
- *Ναι μαρή, ελάτε μαζί ‘α κάνομε ταῖφά, θά ‘ρτει κι μάνα μου, θά ‘χουμε κι άλλο μερκέπι, μόνε ένας οχτρός δε χωρεί.*
- *Α! μαρή μπράβο, θά ‘ρτει κι μάνα σου, η θεια μου η Ραλού πολύ ‘γαπώ ντηνα, ντεβεκέλισσα (‘γενναιόδωρη’) ‘υναίκα, όλο γκεβεζελίκια (‘φλυαρίες, σχόλια’) και κοριόζικα με λέει όταν θα με γιαδεί. Πολύ χάρηκά το. Τι έπαθε μαρή ο ‘είτονάς σου ο Δημητρός, χτύπησε έμαθα.*
- *Άστα, πήε ο τσαμένος να κάνει κομμάτι πολούκι (‘άροτρο’) στο Παλιοχώρι, σκιάχτηε το άλογο, πιλαλούσε ντορνταλά, έπεσε στο γκατήφορο και γενήασι ούλα ντάρμαχούσι (‘άνω κάτω’), έβγαλε το μερί ντου.*
- *Μάνα μαρή, μη με το λες ‘πιχύστηα (‘ταράχτηκα’), ντο τζαμένο το Δημητρό, είναι πολύ κτυπημένος;*
- *Ο γιατρός ο Πελαδαρινός είδε τονα, θα γένει καλά αμέ πρέπει να κάτσει στο γιατάκι κάμποσες μέρες και να τρώει ένα γκερεμέ (‘πολύ’) γιατί έχει πονοκεφάλους και ‘α γενεί τιανιάς αζαίρετος.*
- *Ε, τι ‘α κάνομε, ας είναι σελαμέτι και να γενεί καλά ο άνθρωπος.[...] Τι ‘α πάρομε στο παναῦρι;*
- *‘Α γεμίσω τα σεφέρτασια και τα καβέτα (‘ξύλινο σκεύος που έβαζαν φαγητό’) μου κι ας φάουσι ό,τι θέλουσι.*
- *Μαρή αζαδέρφη, είπες καβέτο, έχεις κανένα μεγάλο να βάλω ντολμάδες, γιατί τα δικά μου είναι μικρά, ‘α βάλω καμπόσες ελιές σελέζεκτιν (ποικιλία ελιάς) που είναι σκέτες σταπίδες τιανάς θέλω ένα μεγάλο.*
- *[...] Έχω, έμπα, πάρτο που ‘α φεύγεις. Έχω το μέσα στο μουλπάκι απάνου στο ταβλάμπασι.*
- *Δε σκέφτηα ακόμη... να παραγεμίσω και καμιά σκέπη... αυτοί οι Προυσιανοί μαρή χωρίς γκάζι κάθονται χωρίς ρακί δεν κάθονται. Δυο πεντάρικα ρακί έφερε απ’ τα τώρα.*

- [...] Τώρα θέλω να ξεμπουαδιάσω. Έχω στη τσούκα ζεστό το θολόστακτο. Και γιαδέ δωνά, ψωμί να μη μπάρεις δικό σου και γένει παφλούκι, εγώ θ' ανάψω το φουρνί αποβραδύς να σιάζω ένα ματζιρεκμέι (προσφυγόψωμο) να είναι μαλακό.

- [...] Έπαθα σήμερα ένα μπαμπέτι. Έπεσε με το μααίρι απ' ντην αραφαναταμάδα μες τα κάπια ('ξύλινα βαρέλια') και τώρα τρέχα 'ύρεβε μααίρι! 'Α τα ζαναπούμε ίσαμε τα τότες.

- (κείμενα του Πρ. Λαδόπουλου στην εφημ. *Μελτέμι αλλαγής*. Από το αρχείο του Στ. Δημητρακού)

Σμαρώ: Άντε μαρή ξίκισσα που 'πιχύζεσαι με τέτοια πράματα. Πούλουδα ένα θα ζαναγέννου.

Αρίστη: Καλά τα λες μαρή Σμαρώ αλλά 'γώ δε μπορώ.

Σμαρώ: Τι δε μπορείς μαρή ξίκισσα, χαμένο ρούχο! Αμ εγώ τι 'α πω με τα δικά μου τα θερία που κουντουρντίζουν όλη ντη μέρα; Ε για το Αφρό (Αφρούλα) δε μπορώ να πω και στο κουκούλι με βοηθά και στο νοικοκεριό. Πιάνει το κελερόπετσο και τρίβει τα σανίδια, κεχριμπάρι κάνει τα, μαρή Αρίστη! Κείνος ο μεγάλος μου, αχ τι να σε πω! Κάλπης μαρή, εντεψίζης, ο ήλιος δέκα καντάρια αψηλά και 'κείνος κείται στο στρώμα! Κείνος ο δικός μου φωνάζει ντονα, φοβερίζει ντονα, αυτός ούτε σαλεύει ούτε λαλεί «πέρα βρέχει, αρκαντού αν βροντού και δε βροντού»

Κείνο το μικρό το ναλέτικο, είπα το εψέ το απόγεμα να πάει όζω να φέρει καμιά λούνα χορτάρι για τα ζουντανά. Όχι είπε κι έσκασε! Πήε στο μεϊντάνι και μπάλενε με τα τουρκούδια ίσαμε τα μεσάνυχτα. Το πρωί 'υρίζου κάτου στο γυαλό και παίζουν, 'α το πω στο Μπόλκα μαρή να πάει να τα μαζέψει. Βάσανα μαρή, βάσανα! Εσύ, τα δικά σου βλέπω τα και τα καμαρώνω, τι 'ενιάς (της γενιάς) παρικαλόπουλα!

Σμαρώ: Δε με λες μαρή, τι φαϊ κάνεις σήμερι; γιατί εγώ τα σαστίζω. Δεν ξέρω τι 'α κάνω. Είπα να κοιμήσω κομμάτι ορβίθι από σπερί γιατί ο Αναστάσης μου θέλει το με τα ελιόπλα και κανέ γαράτο καλό ένα. Κείνος ο μεγάλος μου όχι είπε κι έσκασε. 'Α ντόνε κάνω κάνε αβγό τηανητό να ντόνε γελάσω.

Αρίστη: Εμένα ο Διογένης έφερε με εψέ απέ ντον Αναστάση ντο Γκόκκινο (Κόκκινο) μπουμπάρι και τζιέρι να το κάνω παραγεμιστό με πλιούρι. Το πρωί έφνε να πάει να κάνει καμιά μπεντάρα δουλειά, δυο βήματα ένα, ά 'ρτει να φάει το μεσημέρι να 'ποκουραστεί και καμιά νώρα γιατί προψές σήκωσε κάτι ντομπρούκια να τα φορτώσει στον αραμπά και κουτσοσταυρίστηε.

Σμαρώ: *Ναι μαρή κι ο δικός μου κάνει τέτοιες κουτουράδες και ύστερι τα τραβούμε 'μείς. Γιαδέ και δε σε είπα, έχω ζυμωτό σήμερα, 'α κάνω και καμιά καταχόπιττα γιατί δε 'α προκάνου το μεσημέρι να ψηθού τα ψωμιά. 'Α κάνω κι ένα νοχίο λουκούμια ζεστά – ζεστά, 'α τα περεχύσω με ίψημα, αυτά τα τρώμε ούλοι μας. Και γιαδέ Αρίστη στείλε το μεσημέρι μεριά το Σωτηρό να σε στείλω καμπόσα.*

- (Τσίτερ Απ. 1979: *Τρίγλια του Κιανού κόλπου Προποντίδος, Νέα Τρίγλια Χαλκιδικής, Ραφήνα Αττικής*. Θεσσαλονίκη: Τυποτεχνική, σ. 49).

Τώρα τι 'α κάνομε μαρή; Στο 'φτί σου για ντο μπόνο να βάνεις μποντικόλαδο. Για το σταυρί σου τι λέεις; Κάνομε σα γκαι τότεσου; 'Α το δοκιμάσομε με λέει. Βάνω ντηνα που λέεις κι εγώ μπρούμυτα. Τσαλαπατώ ντηνα καλά καλά στη μέση. Καλό ήντο. Το σταυρί ντης ξεπιάστηκε. Ρωτώ ντηνα ύστερις: μαρή πάκε φοβήθηκες; Βλέπω δε με κρίνει. Μια και δυο πάω στην 'ειτόνισσα πό 'χει αγουρόπλο. Παίρνω αγλήορις ένα αναμένο κάρβουνο, βάνω το αγουρόπλο της 'ειτόνισσας να κατουρήσει απάνου στο αναμένο κάρβουνο. Φέρνω το ζουμί να το πιει να ξεφοβηθεί. Όχι με λέει δεν εφοβήθηα. Έτσι δε ντο ήπια.

Είπα σας τι 'α κάνετε για ντο μπόνο του αφτιού, για ντο μπόνο του σταυριού και για ντο φόβο, τώρα 'α σας πω τι 'α κάνετε άμα και κολυμπήσετε και ντην ώρα που κάνετε ρουγγλί, πάει νερό στο 'φτί σας. 'Α πάρετε μια μπέτρα φτενή στρογγυλή απέ κείνες που κάνου παπίτες. 'Α ντηνε πιάσετε με το ένα το χέρι. Με το άλλο χέρι 'α πάρετε μια μπέτρα, πετρόπλο και συ, μικρούτσικο, σουγγλερό. Ντη φτενή ντη μπέτρα 'α ντηνε βάνετε απάνου στο 'φτί σας που είναι το νερό. Με ντη σουγγλερή ντη πετρίτσα 'α χτυπάτε απάνου ντη φτενή και 'α λέτε: Άλισου μάλισου, πέτρα στο κεφάλι σου, τζίτζαρος στο 'φτί σου καλό στην αντελφή σου, ήρτασι διαβόλοι να κλέψου το χωριό μας, σύρε δω, σύρε κει, σύρ' απάνου στο βουνό νά 'βρεις του λα(γ)ού πετσί να το κάνεις χαμαυλί και της σκύλας τα παιδιά και του μποντικού τ' αφτιά.

[.....] *Ούλα τα τραούδια και τα νανουρίσματα είπαμε ντα, πα 'α κοιμηθού. Ούλο και ξεντερίζουντα ('ξεφώνιζαν, έκαναν φασαρία'). Τι ήθα κάνουμε και μεις; Χάντε λέω 'α πάμε. Βάνομε ντονα ντον ένα τις κουντούρες μας. Ήθελε και ντο σκλόπο ντου. Δίνομε ντονα και ντο σκλόπο ντου. Βάνομε ντην άλληνα τα λαψίνια ντης. Είχε και ένα φουστάνι πρεπερό, βάνομέ ντηνα και 'κείνο. Βάνομε και μεις τα γιορτενά μας. Εγώ τα τριζάτα τα μποτίνια μου. Κείνη το μελιτζανιό ντης το φουστάνι. Πήαμε πρώτα σ' ένα γαμοστόλι που έκοψάσι το πρωτόψωμο. Πήαμε ύστερις σε μια νιόνυφη τους αρμεάδες.*

Πήαμε και σε μια αντίχαρα. Πέρασάμε ντο ντερέ και πια στα τελευταία πήαμε για ντη μπίττα.

Έκρινα, έκρινα τόση ώρα, μάλλιασε πια η γλώσσα μου. Κομμάι νερό λω τις να με δώσουν. Ψαστίκια με λέσι. Χολοσκάνω μόνε μπα και 'πιχύστηατε. Άι πια κουρέματα.

Είπαμε κανε δυο, όπως τά λεάσι 'κείνο ντη γκαιρό. Έναι γουστόζικα. Εγώ 'γαπώ τα και τους πατριώτες 'γαπώ τους.

- (κείμενο του Σταύρου Μαργαρίτη, από χειρόγραφο του αρχείου του Στ.

Δημητρακού)

– Μπρε συ Σούρα, 'κούεις με, κάνε ένα γκαβέ, ξέρεις πως ντονε πίνω να μη στο ξαναλέω.

– Ξέρω, ξέρω.

– Τι ήρτες και στάθης μπροστά μου σα το νταντούλι; Άκουε 'δώ πέρα που σε κρίνω, φέρε και τα καπνά σου για να κάνω τσιγάρο γιατί ξέασα ντη νταμπακέρα στο σπίτι.... Αύριο 'α πάμε με το μοτόρι στη Μπόλη. Θέλεις να σε κάνουμε κανένα χουζμέτι ('δουλειά') για το μααζί;

– 'Α νταή ('θείε') Κασούρη 'ά 'ρτω και 'γώ μαϊτσα.

– Κακό χρόνο νά 'εις, στη Μπόλη μπρε συ μπερμπάντη, ξόανο;! Δε γκάθεσαι στο τουκιάνι σου ('μαγαζί'), που νά 'χεις τ' ανάθεμα λωλάγιο! Άμα θά 'ρτεις στη Μπόλη θα χαθείς βρε χαμένο ρούχο, θα σε κάνουνσι αράνι – τουφάνι ('άνω κάτω') οι γιανκισιτσίδες ('κλέφτες') και σένα και τις παράδες σου. Αλλά ποιανού γιος είσαι; Της Σούρας, η ζερντελιά ('βερικοκιά') θα κάνει ζέρντελα ('βερίκοκα'). Εσύ δεν είσαι για τέτοια ταξίδια. Άμα μας έβρει καένας άτσαλος καιρός τι 'α κάνεις βρε συ βορκιό ('χοντρέ'), δε 'α σταματάς από το ξερατό ('εμετό'), γι' αυτό κάτσε στο γκαβενέ σου και άμα θέλεις τίποτις γράψε ένα πούσουλα ('γράμμα') και δώσε το σ' ένα γκεμιτζή ('ναύτη') για να στα φέρουνσι ούλα.

– Καλά καλά αφού δεν με θέλεις και εγώ δεν έρκουμαι.

– Όχι μπρε, για το καλό σε λέω, μπα και σε σηκώνω εγώ στη ράχη μου, το μοτόρι θα σε πάει, το μοτόρι θα σε φέρει.

Δ. Τραγούδια

Από τη συλλογή Γ. Παχτίκου, *260 δημώδη ελληνικά άσματα από του στόματος του ελληνικού λαού - Της Μικράς Ασίας, Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας, Ελλάδος, Κρήτης, Νήσων του Αιγαίου, Κύπρου και των παραλίων της Προποντίδος. Συλλεγμένα και παρασημανθέντα (1888-1904)*. Τόμος Α΄. Εν Αθήναις. Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, 1905, σ. 377-80. [ας σημειωθεί ότι τηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου]

Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΙΚΡΟΣ

(Αδεται σπανιώτατα εν Τριγλεία της Προύσης υπό των γραιών)
Υπαγόρευσις Χριστοδουλίνας Λ.Χάϊτα.

Ο Κωνσταντίνος ο μικρός ο μικροπανδρευμένος
τον Μάη μηλιάν εφύτευσε, τον Μάη γυναίκα πήρε.

Τον Μάη τον ήλθεν η γραφή να πάγη στο σεφέρι.

Την νύκτα κόβει τα καρφιά, την νύκτα καλλιώνει. (1)

5. Η κόρη που τον αγαπά στέκεται και τον φέγγει,

όσα ποτήρια τον κερνά τόσα λόγια τον λέγει·

-Πού θα μ' αφήσεις να διαβής, μικρέ μου Κωνσταντίνε;

απ' τους εννηά αδελφούς εσένα έχω δέκα.

-Πρωτού σ' αφήσω στον Θεόν κ' ύστερης 'ς τους Αγγέλους.

10.-Τι θα με κάμη ο Θεός, τι θα μου κάμουν οι Άγιοι

τι θα με κάνη η νένα σου, ταγκαρδιακά σου αδέρφια;

Δεν φοβούμαι τον Θεόν, ούτε τον Χάρο.

Ο Χάρος σαν το ήκουσε, πολύ του βαρυφάνη,

έσυρε και 'σαϊτεψε κόρη ρεβωνιασμένη,

15. την Αρετή του Κωνσταντή που λείπει 'ς το σεφέρι.

-Μάνα μ', αν έλθη ο Κωνσταντής να μη βαρυκαρδίση·

ανοίξτε το σεντούκι μου τώρημο ραχνιασμένο

και δός την αρραβώνα του να φύγει ο καϊμένος.

Μάνα μ', βάλε της τάβλαις (2) θλιβεραίς και ταις πετσέταις μαύραις,

20. βάνε και τα ποτήρια 'ς τον δίσκο ραγισμένα...

Μάνα μ', έρχεται ο Κωνσταντής πασσάς καμαρωμένος,
εμπρός του έχει όργανα και πίσω του τρουμπέταις.
-Σταθήτε εμπρός μου, όργανα, και πίσω μου τρουμπέταις
στον πεθερού μου της αυλαίς σταυρός είναι στημένος.
25. Γιά η πεθερά μου 'πέθανε, γιά πεθερός μου θάφτει
γιά απ' τα εννηά αδέρφια μου κανένα ερραγίσθη.
-Καλή μέρα σου μάστορη και πρωτοπελεκάρη (3)
τίνους κυούρι πελεκάς, τίνος κυούρι φκειάνεις;
-Της Αρετής του Κωνσταντή πού λείπει 'ς το σεφέρι.
30.-Περικαλώ σε, μάστορη και πρωτοπελεκάρη,
κάμε το φαρδύ πλατύ να παίρνει δυό νομάτοι.
Βγάζει το δακτυλίδι του, το ρίχνει στο φαρμάκι,
το βάζει 'ς τα χείλη του και πέφτει εις το κρεββάτι.

1. πεταλώνει. 2. τράπεζαι, εφ' ων τρώγουσι μετά τας κηδείας την μακαριά, ψυχοφάγι. 3. φερετροποιέ.

ΜΙΑΝ ΑΥΓΗ ΜΕ ΤΟ ΦΕΓΓΑΡΙ

(Αδεται εν Τριγλεία της Προύσης και Γυαλί-τσιφλικ της επαρχίας Νικομήδειας
εν συναναστροφαίς και διασκεδάσεσιν)

Υπαγόρευσις Γεωργίου Καϊμακτζόγλου

Μιαν αυγή με το φεγγάρι, μιαν αυγή με το καλό
κατηβαίνω στο παζάρι, για να ιδώ και να χαρώ.
'Κύταξα στο παραθύρι κ' ήτονε και παρανοικτό (1)
κάθουνταν ένα κορίτσι έμμορφο και διαλεχτό.
5. Είχα θάρρος ο καϊμένος και το αποχαιρετώ(2)
και η δουλεύτρα του μου λέγει δεν είς' άξιος για ταυτό.
Πέφτω κάτω και πληγόνω, δέρνομαι, σκοτόνομαι
'ς τον γιατρό τον Νικολάκη πάγω και γιατρεύομαι.
- Αχ ! γιατρέ μου, γιάτρευσέ με. Το Σάββατο το βράδυ
και την Κυριακή το γιώμα θα περάσω απ' εκεί.

1. λέγεται και κράνοικτο (μικρόν ανοικτό) = ολίγον ανοικτό. 2. χαιρετώ.

Κάλαντα

(απαγγελία πληροφορητή Χαράλαμπου Μήτσου)

Αρχή μηνιά κι αρχή χρονιά και αρχή ντου Γεναρίου.
Κι αρχή που βγήκεν ο Χριστός στη γη να πορπατήξει,
να δει τις ζευγαράδες ντου να τις εχαιρετήσει.
Ντο μπρώτο που χαιρέτησε ήντανε Αη Βασίλης.
Αη Βασίλη, αφέντη μου, καλό ζευγάρι πο 'χεις,
κολώνα για τη χάρη σου και για τη δύναμή σου.
Μαλλένιο έναι τ' αλέτρι σου, δαφνένιος ο ζυγός σου,
κι απάνου ζεύλη του ζυγού βασιλικού κλωνάρι
και το κεντρίδι που κρατάς βασιλικού κλωνάρι.
Για πες με, πες με, αφέντη μου, πόσα μουτζούρια σπέρνεις;
Σπέρνω σταράκι δώδεκα, κριθάρι δέκα πέντε,
ταή και ρόβη δέκαοκτώ κι από νωρίς στο στάβλο.
Μα αλήθεια, κάτου στο γυαλό, κατού στο περιγιάλι,
μουτζούρι στάριν έσπειρα και πλάτικο κριθάρι.
Και κείνα τα μπερδέψανε, περδίκια με λαγούδια,
ουδέ περδίκια έπιασα, ουδέ και τα λαγούδια.
Και τα μικρά αρχοντόπουλα λέγαν τον Αη Βασίλη.

Νανούρισμα

Κατέβα ύπνε κι έπαρτο, πάνε συργιάνισέ το,
δόστου του κόσμου τα καλά και πάλε εμένα φέρτο.
Κοιμήσου και παρήγγειλα στην Πόλη τα καλά σου,
στη Βενετιά τα ρούχα σου και τα διαμαντικά σου.
Κοιμάται το πουλόπλο μου και πως να το ξυπνήσω,
θα πάρω διαμαντόπετρες να το πετροβολήσω.
(Τσίτερ ό.π., σ. 49-50).

Επωδές (ξόρκια)

Λυσομύτης
Λύσε, λύσε μύτη μου,
με το σκορδοκούπανο

με το άγιο κεραμίδι.

Οδοντόπονος

Κρίνα, κρίνα κόκκαλα / και δόντια σιδερένια

Να καθαρίζω κόκκαλα / να σπάνω παξιμάδια.

Α, κουζούμ δόντι / δός μοι χρυσό δόντι

να τσακίζω κόκκαλα / να τρώγω παξιμάδια.

(Ευαγγελίδης ό.π., σ. 115, 111-12).

Άλι σου, μάλι σου

πέτρα στο κεφάλι σου

τζιτζαρος στο 'φτί σου, καλό στην αδερφή σου

ήρτασι διαβόλοι να πάρουν το χωριό μας

σύρε 'δώ, σύρε 'κεί, σύρ' απάνου στο βουνό,

ευρέ μου λα(γ)ού μαλλί να το κάνω φυλακτό

φυλακτό δαιμονιστό και της σκύλας το σκατό, (ή)

νά 'βρεις του λα(γ)ού πετσί, να το κάνεις χαμαυλί

και της σκύλας τα παιδιά και του μποντικού τα 'φτιά.

(Τσίτερ Απ. ό.π., σ. 48-9).

Τραγούδια για την Τρίγλια

Στην Προύσα μας επήγασι, γράφου και ξαναγράφου,

σ' ενός μηνός διάστημα, εννιά φορές μας γράφου.

Αφήσαμε κιούπια μ' ελιές και κιούπια με τα λάδια

τα ρούχα μας στις εκκλησιές, τα σπίτια μας ρημάδια

(Α. Τακάς σ. 34)

Τρίγλια πατρίδα μου γλυκιά χαριτωμένη χώρα

για να σε βγάλω από το νου ποτέ δεν θά 'ρθει η ώρα.

Άστρο γλυκό και φωτεινό θα λάμπεις στην ματιά μου

παρηγοριά στη θλίψη μου κι ελπίδα στην καρδιά μου.

Τρεις χρόνους ψιθυρίζουνε πως θα τ' αξιωθούμε

μα λέγαμε οι δυστυχείς πως δε θα 'ξοριστούμε.

Αλλ' ήρτε πια η ώρα μας κι εχάθη πια η ελπίδα
και χάσαμε οι δυστυχείς την ποθητή πατρίδα.
Στις Ιουλίου τέσσερις το κοιτάτο ήρτε
κι ευθύς η άδεια δόθηκε «όλοι σας να διαβείτε».
Και ο τελάλης φώναξε τα ρούχα να συνάξου
στις εκκλησιές τα βάλανε για να τα προφυλάξου.
Θεέ μου εκείνοι οι πλούσιοι που είχαν παράδες
τρέξαν και συμφωνήσανε όλους τους αραμπάδες.
Αλλά οι καημένοι οι φτωχοί που δεν είχαν δεκάρα
ετρέχανε ωσάν τρελοί στους δρόμους με λαχτάρα.
Φονιάδες είμαστα γι αυτούς, μας βάλα στα καΐκια
στα Μουδανιά μας βγάλανε, Θεέ τι ρεζιλίκια!
Στην Προύσα μας εφέρανε εννιά φορές μας γράφου,
Θεέ μου παντοδύναμε μα τι σκοπό για να 'χου;
(Γκίγκογλου Τασούλα, εφημ. *Τριγλιανά Νέα*, αρ. φύλ. 3, 1/3/1976)

Σκωπτικά

Σήμερα είναι Τυρινές έρημες και σκοτεινές,
σήμερα είναι καρναβάλια...
Εσειόνταν και κουνιόντανε, δυο λυγερές βαρβάτες
να πλέξου κάρτσες δώδεκα, σεντόνια δεκαπέντε.
Και φράμπα φρούμπα τσίμπι ρίμπι ρομ
Ποιος είδε ψύλλο στο βουνό, καμήλα να φορτώνει
κι ο ντεβετζής εφώναξε να μη ντη κωλοκόψει.
Και μπαμ και μπουμ και βούι βούι βούι
είπαμε πολλά ψέματα ας πούμε και μι αλήθεια
Κι αυτά που θένα ακούσετε δεν είναι κολοκύθια.
Καμήλα με τα τσόκαρα και γάδαρος μπερμπέρης
ετηγανίζανε κουκιά και σπέρναν τηγανίτες.
Και μπαμ και μπουμ και αμάν αμάν αμάν
είπαμε πολλά ψέματα ας πούμε και μι αλήθεια
Ποιος είδε διάκο θηλυκό, παπά αγγαστρωμένο
πνεματικό 'τοιμόγεννο και 'πίσκοπο λεχούσα...
Είπαμε πολλά ψέματα ας πούμε και μια αλήθεια

κι' αυτά που θενα 'κούσετε δεν είναι κολοκύθια.
(Π. Λαδόπουλος, από το αρχείο Στ. Δημητρακού)

Η κυρά Ζαμπετούλα

Η κυρά η Ζαμπετούλα με την άσπρη την πλεξούδα,
εκατό χρονών γριά να γυρεύει παντρεία
κι ο αφέντης της της είπε κάνε λίγο υπομονή
να ρωτήσω να 'ξετάσω που 'ν' βαρβάτοι οι γαμπροί.
Και κατέβηκε στην Πόλη για να πάρει τη μπογιά
για να βάψει τα μαλλιά της να μην φαίνεται γριά.
Και ο Δεσπότης τήνε είπε, κάνε λίγο υπομονή,
να ρωτήσω, να εξετάσω που 'ναι οι καλοί γαμπροί.
Στον επάνω μαχαλά είναι τρία παλικάρια που ζητούνε παντρεία.
Ο ένας παίζει το λαούτο, ο άλλος παίζει το βιολί,
ο άλλος παίζει την κιθάρα, μα δεν έχουνε ψωλή.
(Κ.Σαρρή, *Τριγλιανά Νέα*, αρ.φύλ. 9, 5/3/ 1977, σ. 2)

Η Λουκουμτζού

Άφησες κόρη με παιδιά
κι άλλη αρρεβωνιασμένη
και πήρες το Λάμπρο σου
να ζεις ευτυχισμένη.
Σύ,σύ,σύ η Άννα του Λουκουμτζή
πήρες το Πεταλόπουλο και πήες στο νησί
Για, για, για, δεν το έκανες καλά
παράτησες τον Λουκουμτζή
και πήρες τον τσολιά.
Ρε,ρε,ρε κατέβα στον ντερέ
και πάρε μια καρέκλα
να πίνεις ναργιλέ.
Συ συ συ κορίτσια στο νησί
τσιροσαλάτες τρώγανε
και πίνανε κρασί.
(αρχείο Στ. Δημητρακού)

Παιδικά

Τσίμπι τσίμπι πούπουλο και σταφυλοκούκουτσο,
τον λαγόν επιάσαμε και τον εκρεμάσαμε
μες στα σκόρδα, μες τα πράσα, τσάκω το καλό παιδί.

-Τι γλέπεις; -Ουρανό. -Τι πατείς; -Μάρμαρα.-
-Τι τρώεις; -Ψωμί κι αγγούρι.
-Σήκω κι εμένα ντο γκαμπούρη.

Όρνιθα πιτσόκωλη, πιτσοῦροστόκωλη,
κάνει αυγά πιτσόκωλα, πιτσοῦριστόκωλα.
Όρνιθα κοντοβρακού και σιδερομουστακού,
πετά στο φράχτη και γεννά αυγά τα μισοκοίλια.
(Τσίτερ ό.π., σ. 49)

Ανέβα μήλο, κατέβα ρόδι
να σε ρωτήσω
πόσα χρόνια θα ζήσω.
(Ν. Μπόλκας, εφημ. *Τριγλιανά Νέα*, αρ. φύλ. 61, Αύγουστος 1987)

Του γάμου

Νύφη μου ξάστερο νερό και ξέλαμπρο φεγγάρι
το ταίρι σου είναι ζηλευτό κι άξιο παλικάρι.
Στη γειτονιά όπου θα πας, σαν κρίνος να ριζώσεις
και σαν μηλιά γλυκομηλιά, ν' ανθίσεις, να καρπίσεις.
Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα
σήμερα αποχωρίζονται μάνα και θυγατέρα.
(Κ. Σαρρή, εφημ. *Τριγλιανά Νέα*, αρ. φύλ. 15, 26/4/1978)

Της αγάπης¹

Ενθυμήσου σκληρά
την ωραία βραδιά
εν σελήνη λαμπρά
μ' έκαψες την καρδιά.
Με πρόδωσες σκληρά
θα προδοθής
μ' αρνήθηκες σκληρά
θα μετανιώσης.
Πες μου γιατί δεν μ' αγαπάς
δεν είμαι εγώ η νέα που αγαπούσες;
Τώρα παίζεις και γελάς
κι άλλην αγαπάς
και τους όρκους πατάς
κι εμέ λησμονάς.
Έλα που θά 'ρθει ένας καιρός
να το μετανοήσης
σ' άλλα χεράκια θα με δεις
και θα το μετανιώσης.
Σαν το θυμιάμα στη φωτιά
ψυχή θα παραδώσης.

(Α. Σπανδωνή, εφημ. *Τριγλιανά Νέα*, αρ.φύλ. 15, 26/4/1978)

Αναχωρώ φιλτάτη, φεύγω εις ξένην γην
το τελευταίο χαίρε σου λέγω εκ ψυχής
Βιολέτα ανθισμένη με φύλλα πράσινα
φεύγω και σε αφήνω καημούς και βάσανα.
Έλα να φιληθούμε σαν δυο αγνά πουλιά
που φεύγουνε στα δάση να φτιάξουνε φωλιά.
Έλα να φιληθούμε περιστερούλα μου
να φύγει το φαρμάκι πόχει η καρδούλα μου.

¹ Πολλά τραγούδια έχουν λόγια μορφή. Παρόμοια στιχουργήματα αποτέλεσαν ανθολογίες (μισμαγιά) στην Κων/πολη.

Έλα να σε φιλήσω και φίλα με και συ
και σαν το μαρτυρήσω μαρτύρα το και συ.
(Κατίνα Σαρρή, εφημ. *Τριγλιανά Νέα*, αρ. φύλ. 16, 16/7/1978)

Θα φύγω κόρη μου στα ξένα / θα μακρυνθώ δια παντός
θα ζω πάντα δυστυχισμένα / γιατί θα είμαι μοναχός.
Αν ήτανε να ταξιδέψης / να φύγης στην Αμερική
δεν έπρεπε να μ' αγαπήσης / και να μ' αφήσης φως μου μοναχή.
Στον τόπο που σε πρωτοείδα / θενα φυτέψω μουσμουλιά
και τις ελπίδες θα κρεμάσω / στα μαραμένα της κλωνιά.
Στο ίσκιο της θενα κοιμάμαι / την μυρωδιά της θα ρουφώ
και όταν εσένα θα θυμάμαι / θα τρώγω μούσμουλο στυφό.
Αν ήτανε να ταξιδέψης / να πας στα ξένα μακριά
δεν έπρεπε να μ' αγαπήσης / και να μου κάψεις την καρδιά.
(Κατίνα Σαρρή, εφημ. *Τριγλιανά Νέα*, αρ. φύλ. 1616/7/1978)

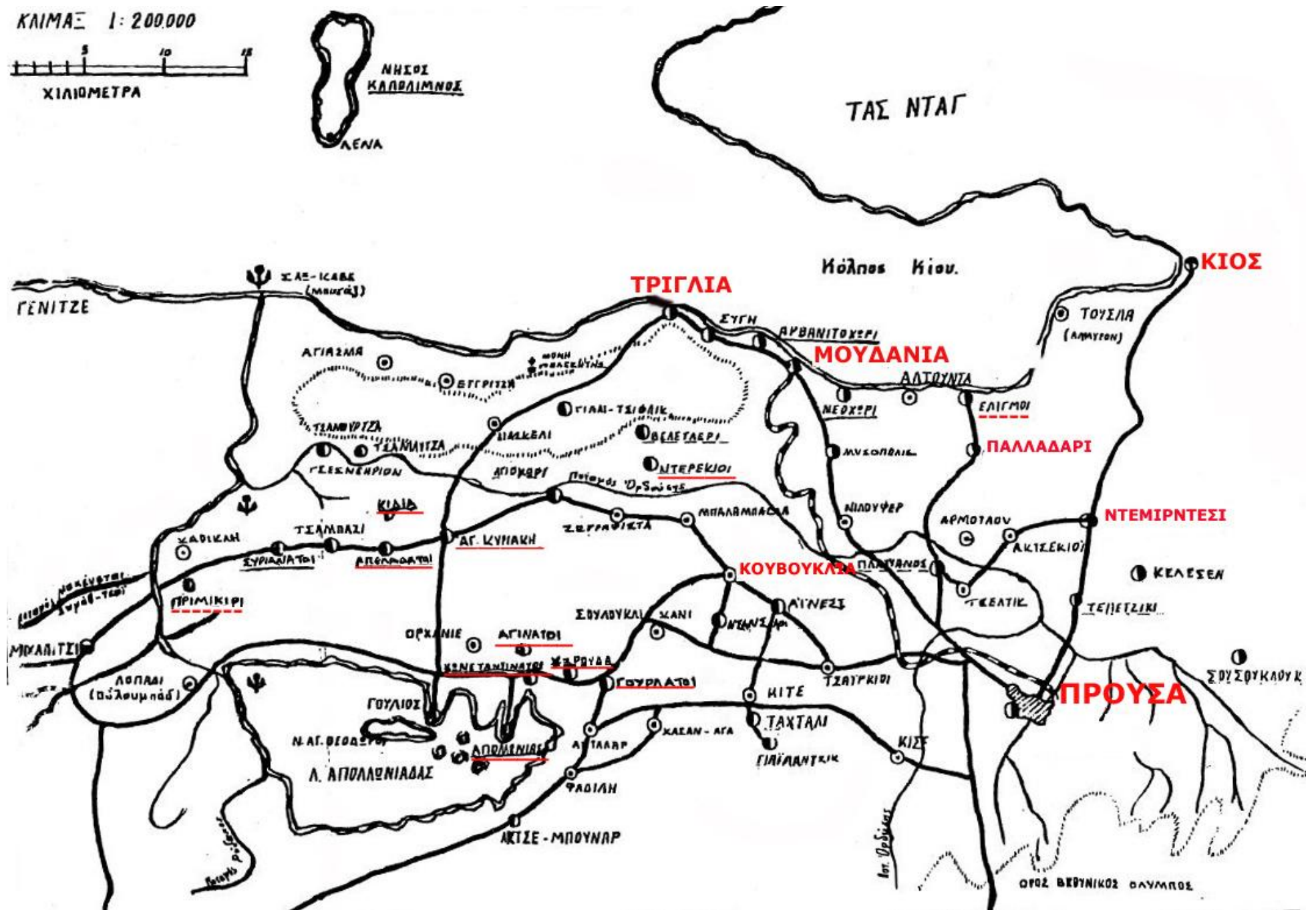
Η Σμαρώ

Σμαρώ μου το φουστάνι σου το μπεμπελίδικο
στην Πόλη το κεντούσαν το σαριφλίδικο.
Σμαρώ μου βάλε πούδρα κάνε και κατσαρά
βάλε την μπελερίνα να πάμε στη χαρά.
Σμαρώ μου το φουστάνι σου είναι πολύ φαρδύ
εσκέπασε την Πόλη και την Ανατολή.
Σμαρώ μου το φουστάνι σου έχει και φαρμπαλάδες
έχει και κουδουνάκια, ξυπνά τους μαχαλάδες.
Σμαρώ μου που θα πάμε και που θ' αράξουμε
στου Μουδανιού τη σκάλα να κουβεντιάσουμε.
(Τακάς ό.π., σ. 41)

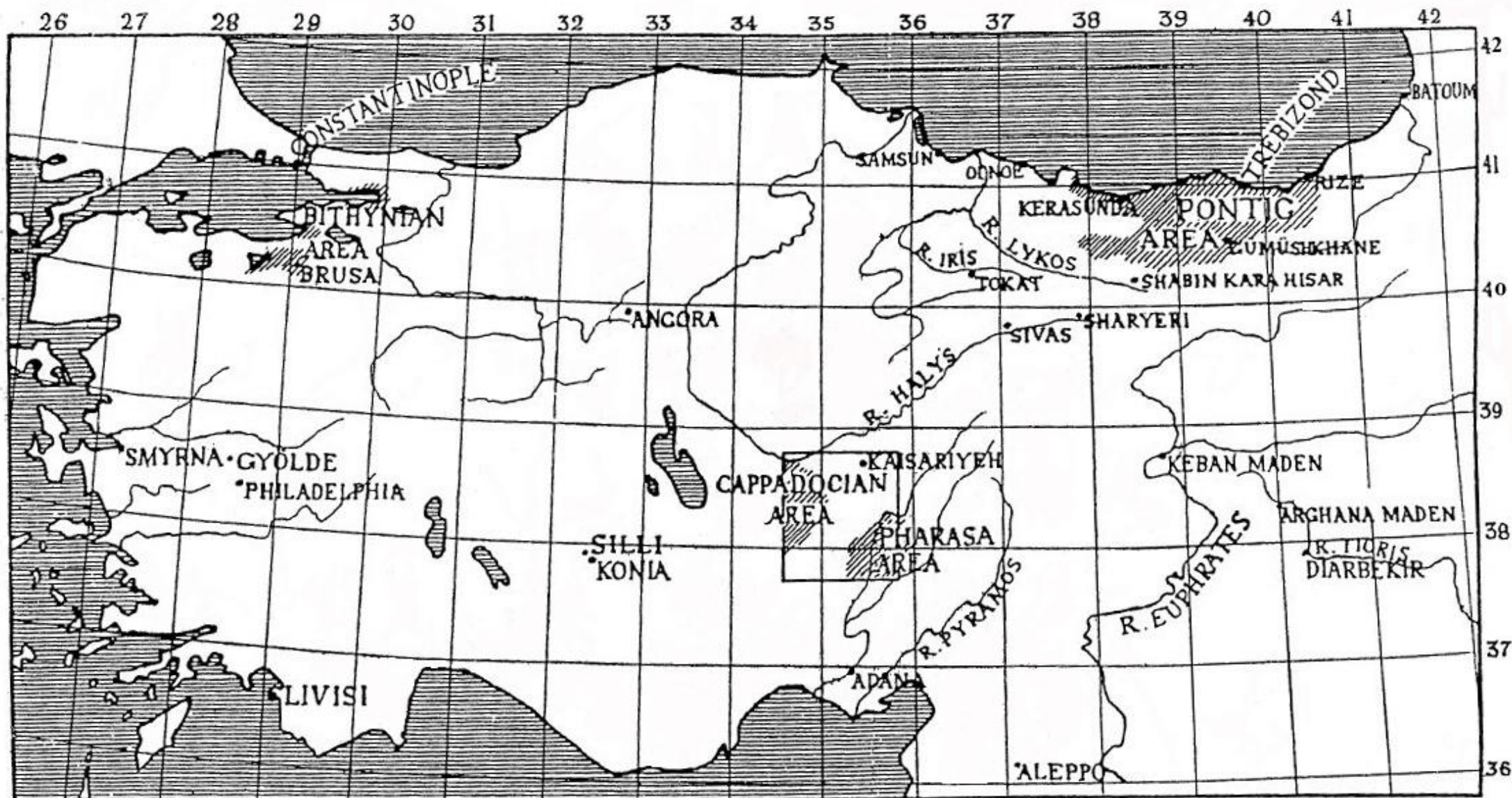
ΚΛΙΜΑΞ 1: 200.000

5 10 15

ΧΙΛΙΟΜΕΤΡΑ

Χ. Κοκκινίδης, εφ. «Τριγλιανά Νέα», τεύχ. 5 (15/12/1976)

Dawkins (1916): Map of Asia Minor to shew the regions where Greek is spoken. The square patch is the area covered by the map on Pl. II.

